

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**DEĞİŞİM SÜRECİNDE BİR OSMANLI SANCAĞI: LAZKIYE
(1864-1918)**

İlker KİREMİT

Doktora Tezi

Ankara, 2019

DEĐIŐİM SÜRECİNDE BİR OSMANLI SANCAĞI: LAZKIYE (1864-1918)

İlker KİREMİT

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

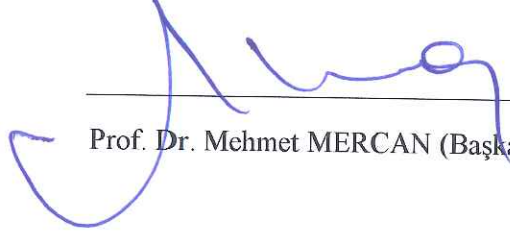
Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

İlker KİREMİT tarafından hazırlanan “Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Sancağı: Lazkiye (1864-1918)” başlıklı bu çalışma, 03.12.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet MERCAN (Başkan)

Doç. Dr. Selda GÜNER (Danışman)

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEN

Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU

Doç. Dr. Mehmet Akif KİREÇÇİ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

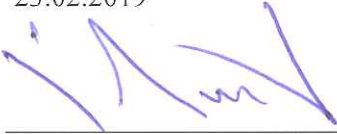
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder. tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

23.02.2019

İlker KİREMİT

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

Tezimin/Raporumuntarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

Tezimin/Raporumun 23/02/2022 tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

23 /02/2019

İlker KİREMİT

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Tez Danışmanının Doç. Dr. Selda GÜNER danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

İlker KİREMİT

TEŞEKKÜR

Yaptığımız bu çalışma, bize destek ve katkı sağlayan güzide insanlarla tamamlanmıştır. Bu açıdan öncelikle sevgili danışmanım Doç. Dr. Selda GÜNER'e şükranlarımı sunuyorum. Gerek tez konusunu belirlerken gerekse yazma sürecinde gösterdiği ihtimam ve yaptığı katkı tarifsizdir.

Bunun yanı sıra, tezin hazırlanması sürecinde çalışmamı ciddiyetle takip eden, eleştiri ve önerileriyle katkı sağlayan Doç. Dr. M. Akif KİREÇCİ'ye de teşekkürlerimi sunarım. Benzer şekilde, Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU, Prof. Dr. Mehmet MERCAN ve Prof. Dr. Mehmet ÖZ hocalara da teşekkürü bir borç bilirim.

Doktora eğitim sürecinin öncesi ve sonrasında kendilerinden gördüğüm desteği anlatmak zordur. Prof. Dr. Mehmet ÖZDEN hocadan bahsediyorum. Ona minnet ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Desteğini esirgemeyen dostların da adını anmak yerinde olacaktır. Yaptığı katkılardan dolayı Dr. Yalçın ÇAKMAK'a, Arapça metinlerinde desteğini esirgemeyen Öğr. Gör. Yusuf ÇELİK'e, yine Dr. Süleyman UYGUN, Dr. Özkan UZ ve Hüseyin KABA'ya teşekkür ederim.

Son olarak, özverili katkısını esirgemeyen müstakbel eşim sevgili Esen YANGIN'a ve evdeki prenses Lazki'ye de teşekkür etmek yeterli olur mu bilemiyorum.

İlker KİREMİT

2019

ÖZET

KİREMİT, İlker. *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Sancağı: Lazkiye (1864-1918)*, Doktora Tezi, Ankara, 2019.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti`nde gerçekleşen idari reformların, Suriye`nin batısındaki bir kasaba olan Lazkiye`de yansımaları oluşmuştur. Lazkiye bir kıyı-liman şehri olduğu kadar doğusunda uzanan dağlarda yaşayan ahalisiyle de beşeri bir öneme sahipti. İmparatorluğun bu taşra merkezinde sancak idaresinin oluşturulmasında özellikle ikinci unsur rol oynamıştır. Devletin bu coğrafyada, askeri, mali yükümlülüklerin icrası ve otoriteyi sağlamak istemesi maksadıyla 1880 tarihinde Lazkiye`de sancak teşkilatına dayalı bir idari düzenleme gerekli görülmüştü. Bu sayede, kurulacak idari kontrol ve inzibat ağıyla dağ bölgesinde yaşayan “itaatsız” nüfusun denetim altına alınması amaçlanmıştır.

Lazkiye, aynı zamanda Suriye Vilayetindeki misyonerlik faaliyetlerinin yürütüldüğü önemli sahalardan birisiydi. Bu yönüyle, devlet ve misyonerler arasındaki mücadele bölge ahalisini doğrudan etkisi altına alıyordu. Gerek misyonerlerin farklı kanallarla sürdürdüğü çalışmalar gerek devletin karşı yönde geliştirdiği politika, bölge ahalisinden bilhassa Nusayrilerin hayatında önemli bir etkide bulunacaktır. Misyoner faaliyetlerine karşı devletin yürüttüğü çalışmalar tezimizin diğer bir kısmını oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Osmanlı Devleti, Lazkiye, Sancak, Nahiye, Vergi ve Askerlik, Nusayriler, Misyonerler, Okullar.

ABSTRACT

KİREMİT, İlker. *An Ottoman Sanjak in Process of Change: Latakia (1864-1918)*, Ph. D., Ankara 2019.

Since the second half of the 19th century, the administrative reforms of the Ottoman Empire were reflected in Latakia, a town in the west of Syria, The city was also a coast-harbour, Latakia had humane importance with its inhabitants living in the mountains stretching to the East. Especially, the second element has played a role in establishing a sanjak administration in the rural-provincial center of the Empire. An administrative arrangement based on the sanjak organization in 1880 in Latakia was found necessary for the execution of military and financial obligations and the state's desire to establish authority in this region. By these measures, the Ottoman administration aimed to control the "disobedient" population that live on the mountainside by way of administrative control and military police network.

Latakia was also one of the most important areas in which missionary activities were carried out in Syria Province. In this respect, conflicts between the state and missionaries affected the local population directly. Both the activities that were carried out by missionaries with different channels and the policy that the state has developed in the opposite direction had a significant impact on the life of the local people, especially the Nusayris. The work of the state against missionary activities constitutes another part of the thesis.

Key Words

Ottoman State, Latakia, Sanjak, District, Tax and Military Service, Nusayris, Missionaries, Schools.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
HARİTA ve TABLOLAR DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1
A. KONU VE PROBLEM	1
B. KAYNAK ESERLER	6
C. ARAŞTIRMA ESERLERİ	8
1. LAZKİYE'NİN TARİHSEL ARKA PLANI.....	12
1.1. ŞEHRİN KURULUŞU	12
1.2. LAZKİYE ŞEHRİNİN DOKUSU	15
1.2.1. Fiziki Şartlar	15
1.2.2. Lazkiye Limanı	18
1.2.3. Şehir	28
1.3. TARİHSEL MENZİLDE LAZKİYE.....	44
2. XIX. YÜZYIL'DA İDARİ YAPI.....	50
2.1. 1864 VİLAYET NİZAMNAMESİ VE LAZKİYE	56
2.2. TRABLUŞSAM SANCAĞINA TABİ LAZKİYE KAZASI	63
2.3. KAZADAN SANCAĞA LAZKİYE	72
2.3.1. Sancak Teşkilatının Oluşumu ve Cebel-i Nusayri Faktörü	72
2.3.2. Beyrut Vilayeti'nin Teşkili ve Lazkiye Sancağı	109
2.4. SANCAK VE KAZALARDAKİ İDARİ TEŞKİLATLANMA VE KURUMLAR	132
3. TOPLUM.....	164
3. 1. NUSAYRİLER	164
3.1.1. İnanç ve Tarihleri.....	164
3.1.2. İsyân-İtaat Ekseninde Cebel Nusayrilerinin Durumu ve Devletle Olan İlişkileri.....	175
3.1.2.1. Aşiretlerin Gündemi: Çatışma	181

3.1.2.2. Bir Muhalefet Davası: Vergi ve Askerlik	189
3.2. SANCAKTAKİ DİĞER CEMAATLER	212
3.2.1. Sünni Topluluklar	212
3.2.2. İsmaililer	217
3.2.3. Gayrimüslim Cemaatler	236
3.2.3.1. Rumlar	238
3.2.3.2. Maruniler	241
3.2.3.3. Ermeniler	244
3.2.3.4. Protestanlar	248
3.2.3.5. Latinler	250
3.3. NÜFUS BİLGİSİ	253
4. BİR ÇEKİŞME ALANI OLARAK LAZKİYE: MİSYONERLER VE EV SAHİBİ OSMANLI	270
4.1.1. THE REFORMED PRESBYTERIAN CHURCH OF NORTH AMERICA: LAZKİYE`DE BİR AMERİKAN MİSYONER CEMİYETİ.....	270
4.2.2. OSMANLI DEVLETİ`NİN İSLAM BİRLİĞİ POLİTİKASI BAĞLAMINDA LAZKİYE	293
4.2.3. DEVLETİN POLİTİK PROGRAMININ İCRA KURUMLARI: MEKTEP VE MESCİTLER	299
SONUÇ	314
KAYNAKÇA.....	320
EKLER	352

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
akt.	: Aktaran
A.Ü.	: Ankara üniversitesi
bkz.	: Bakınız
D.İ.A.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DTCF.	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
h.	: Hicri
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
m.	: Miladi
r.	: Rumi
s.	: Sayfa
vd.	: Ve diğerleri

HARİTA ve TABLOLAR DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Harita 1: Lazkiye Bölgesini Gösteren Harita	14
Tablo 1: Lazkiye Kazası Kaymakam ve Naibleri	64
Tablo 2: Lazkiye Kazasına Bağlı Nahiyeler	71
Tablo 3: Teşkil Olunan Lazkiye Sancağının Memur Maaşları ve Diğer Ödemeler	82
Tablo 4: Cebele Kazası Memur Maaşları ve Diğer Ödemeler	83
Tablo 5: Markab ve Sahyun Kazaları Memur Maaşları ve Diğer Ödemeler	84
Tablo 6: Kadmus Nahiyesi Memur Maaşları ve Diğer Ödemeler	85
Tablo 7: Bayır-Bucak Nahiyesi Memur Maaşları ve Diğer Ödemeler	85
Tablo 8: Beyrut Vilayeti Dahilindeki Sancaklarda Yer Alan Kaza, Nahiye ve Köyler	132
Tablo 9: 1301 (1883-84)Yılığına Göre Lazkiye Sancağına Bağlı Kazaların Toplam Nahiye ve Köyleri	135
Tablo 10: Merkez-Lazkiye Kazasına Ait Nahiye ve Köy Verileri	136
Tablo 11: Cebele Kazasına Bağlı Nahiye ve Köyler	138
Tablo 12: Markab Kazasına Bağlı Nahiye ve Köyler	140
Tablo 13: Sahyun Kazasına Bağlı Nahiye ve Köyler	141
Tablo 14: Suriye ve Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağı Mutasarrıfları	142
Tablo 15: Lazkiye Dördüncü Jandarma Taburu	161
Tablo 16: 1296 (1880) Tarihli Sancak Nüfus Cetveli	254
Tablo 17: 1310 (1892/93) Salnamesine Göre Lazkiye Sancağı ve Kazalarının Nüfusu	257

Tablo 18: 1888 Tarihli Resmi Fransız Nüfus Verilerine Göre Lazkiye Sancağı	259
Tablo 19: Vital Cuinet'in (1896) Verdiği Lazkiye Sancağı ve Kazaların Nüfusu Rakamları	260
Tablo 20: 1326 (1908-09) Beyrut Salnamesine Göre Lazkiye Sancağı ve Kazalarının Nüfusu	263
Tablo 21: 1327 (1909) Tarihli Nüfus Cetveli	266
Tablo 22: 1331 (1915-16) Senesine Ait Resmi Verilerde Lazkiye Livası (Sancağı) ve Kazalarının Nüfusu	267
Tablo 23: Nusayriler (Hüdaiye) için tesisi lüzumu görülen mektepler	304

GİRİŞ

A. KONU VE PROBLEM

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'ın ilanıyla başlayan idari değişim ve gelişmelerin taşradaki yansımalarını temsil eden bir kesiti Suriye'nin batı merkezlerinden biri olan Lazkiye'den takip edilebilir. Öyle ki reformlar dizisinin hedeflediği merkezileşmenin bir yansıması da burada görülebilir. Fakat bu politikaların taşradaki işleyişi kolay gerçekleşmemiştir. Bu çalışmada, merkez ya da merkezin yerel temsilcileri tarafından Lazkiye'de icra edilmek istenen Tanzimat politikaları üzerinde durulmaktadır. Hem bu açıdan hem de bir dış faktör olarak misyonerlik çalışmalarının yarattığı etkinin incelenmesine çalışılmaktadır. Bunu yaparken, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren en can alıcı noktalarıyla üç kareyi zihnimize canlandırmaktayız.

İlk kare, vapurdan resmi giyimli bir adamın inmesiyle başlar; daha öncekiler gibi, elinde kabarık ve ağır bir çanta. Onun hükümet konağına ilerleyen telaşlı hali bizi gelişen olaylara hazırlar gibiydi. Odasının penceresinden karşıki dağlara baktı. Yardımcısı ona, “evet işte orası Nusayri Dağları” dedi. Adam yüzünü ekşitti. Zira buraya atanmasından sonra duydukları onu telaşlandırmıştı. Karşıdaki dağlara bir kez daha baktı. Dağlar yeşil ve heybetli duruyordu. O an aniden, yüzünde belirmiş tebessüme mani olmak istedi. Zira bu dağlar bir o kadar da zor bir vazifenin sebebi olmuştu. Orada itaatsiz bir halk yaşıyordu. Ondan önce bu vazifeye gelenler gibi onu da meşgul edecek bir halk. Endişesi onu o kadar kuşatmıştı ki geldiğinin henüz ilk sabahında yardımcısına bir müfreze hazırlanması emrini vermişti.

İkinci karede ise, ne hükümet mensubu olan ne de Lazkiye ahalisine benzeyen birileri karşımıza çıkıyordu. Tıpkı öncekiler gibi onlarda buranın bir yabancıları olarak adeta bir bölgenin ve halkının kaderini belirlemeye geliyorlardı. Bunlar tozlanmış Frenk usulü şapkalarıyla Dodds ve Beattie idi. Her ulaştıkları köye, tükenmez bir şevkle anlaşılması güç şeylerden bahsediyorlardı. Ancak bir süre sonra onların ardından gelenler, daha öncekilerin o renkli sözcüklerini daha ürkek ve ritmi düşük bir tonla tekrarlıyorlardı. Etraflarında toplanan o eski kalabalığın giderek azaldığına tanık olurlarken üzüntü ve umutsuzlukları baş gösteriyordu. Yine de, dudakları arasından ürkekçe çıkan o renkli sözcükleri söylemeye devam edeceklerdi.

Son karenin başlangıcında, kalabalık sesleri yükseliyordu. Bir yerde toplanmış insanlar ve bir okul. Henüz yeni yapılmış birçok okuldan birisi. Küçük fakat onu heybetli gösteren bir büyüye sahip. Yine resmi giyimli bir adam, Mutasarrıf Ziya Bey, oradaki kalabalık arasından öne çıkarak konuşma yapmaya başlamıştı. Sözlerini “Hayırlı uğurlu olsun, Padişahımız çok yaşa!” diye bağırarak bitirdi. Alkışlar her yeri inletirken kimisi gözyaşlarını siliyordu. Herkes bu coşku muvaffakiyetle sürece diye düşünürken, az önce konuşan Ziya Bey bir süre sonra ölecekti. Bunca sözler ve alkışlar açılan bu mekteplerin harcına kuvvet verememişti. Sonunda o binalar hızla çatırdamaya başlayacaktı. Ziya Bey`in yüzyılın eşiğindeki ölümüyle o heybetli görünen binalar da ölecekti¹.

Esasında çalışmamızın en kritik kısımlarına dikkat çekmek üzere hazırladığımız bu kurguların en başında elbette Osmanlı Devleti`nin Tanzimat süreci kapsamında Lazkiye`de yürüttüğü politika bahsinde olmaktadır. Bahsi geçen “resmi giyimli adam” devletin bölgedeki hakimiyet şartlarını tesis etmek maksadıyla gelen bürokratları temsil eden bir konumda yer almaktadır. Bu politikalara karşı özellikle Lazkiye`nin dağlık arazilerinde yükselen muhalefeti ise yine kurgumuzun ilk kısmında yansıtmaya çalışmaktayız.

İkinci kısmında, Lazkiye`deki misyoner faaliyetleri Dodds ve Beattie ile simgeleşmektedir. Ancak Lazkiye örneğinde görüleceği üzere Osmanlı yönetiminin sakıncalı olarak görmeye başladığı bu çalışmaların önüne geçmeye çalışılmıştır. Bu ise kurgumuzda yansıtıldığı üzere, misyoner faaliyetlerinin ilerlemesine engel teşkil etmişti.

Osmanlı Devleti`nin bölgedeki hakimiyet haklarını korumak ve misyoner faaliyetlerinin aleyhte yaratacağı etkilerin önüne geçmesi karşı eylemi gerektirmişti. Kurgumuzun son kısmında Osmanlı hükümetinin yürüttüğü ve bir yönüyle de bölgedeki egemenlik haklarını korumaya dönük çalışmaların temsili yapılmıştır. Osmanlı hükümetinin Lazkiye`de yürüttüğü politikanın icracısı olarak ön plana çıkan Mutasarrıf Ziya Bey bilhassa bu kısımda yerini almıştır.

Buradan hareketle en başa dönersek, çalışmamız Suriye`nin bir merkezi olan Lazkiye`nin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren idari, toplumsal ve siyasi alanda yaşadığı gelişim ve değişimleri kapsamaktadır. Bu üç ana mevzuya girmeden önce, şehir ve liman merkezi olması itibarıyla Lazkiye`nin bu yönü üzerinde durmaya çalışılmaktadır. Bununla beraber

¹ Kurgu bize aittir.

çalışmamız, yukarıda geçen üç ana mevzuyla sınırlı olacaktır. Bunlar ise beraberinde şu sorulara vesile olmaktadır.

Lazkiye neden ve nasıl sancak haline getirildi? Hangi politik ve toplumsal şartlar bu hususta etkili oldu? Sancağın teşkilatında nasıl bir işleyiş yaşadı? Devletin bölgede otoriteyi güçlendirme çabasını hangi faktörler etkiliyor ya da zorlaştırıyordu? Bölgedeki misyonerler nasıl çalışıyordu? Misyonerlik faaliyetleri niçin Osmanlı İmparatorluğunu rahatsız etmişti?, gibi soruların odağındaki problematiğe çalışmamızda cevap aranmaktadır. Bu soruların arka planındaki şartlar önemlidir. Lazkiye, bütünün bir parçası olarak bize bütün hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin sarsılan otoritesini yeniden güçlendirmeye dönük bir dizi çalışmalar esasında yüzyılın başından itibaren gelişmiş Tanzimat süreciyle devam etmişti. Buradaki hedef, devlet otoritesini takviye etmek ve geliştirilecek aygıtlarla modern merkeziyetçi sistemi² tesis etmek olmuştur. Bununla, devletin imparatorluk coğrafyasındaki otoritesini kurmak ve buna engel olan unsurların güçlenmesinin önüne geçilmek istenmişti. Lazkiye'de bir sancak teşkilatının kurulması ve hatta misyonerlik faaliyetleriyle mücadelenin nedenlerinin bu hedefle ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü merkezileşme politikası paralelinde 1864 yılı ve sonrasında süren idari reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu reformlarla taşra idari teşkilatını yeniden dizayn yoluna gidilmiştir. Bu sayede devletin merkezi otoritesinin bu kanaldaki sağlayıcısının taşrada işler hale getirilmesine çalışılmıştır. Yeni düzenlemeye göre, hiyerarşik düzeyde olmak üzere, vilayet, sancak, kaza, nahiye ve en alt idari birim olarak köy merkezleri yer almıştır³. Bunun neticesinde 1864 tarihinden sonra ihdas edilen Suriye Vilayetine aralarında Trablusşam'ın da bulunduğu sancak merkezleri bağlanmıştır. Lazkiye ise o esnada Trablusşam'a tabi bir kaza statüsünde yer almıştır. Lazkiye'nin bu konumu 1880 yılında sancağa yükseltilmesine kadar devam etmiştir. Bu yeni statü ise imparatorluğun sonuna kadar sürmüştü⁴.

² Merkeziyetçi politikalar bahsinde bkz. Ortaylı, 2014: 139,141; ayrıca bkz. Ortaylı, 2011: 17; Ortaylı, 2012: 495-497; Karpas, 2010b: 52-53.

³1864 Vilayet Nizamnamesinde yeni birimler belirtilmiştir. Fakat bunlardan nahiye birimi özellikle 1871 Vilayet Nizamnamesinde belirginlik kazanmıştır. Ayrıntı için bkz. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 394-395, 422; ayrıca bkz. Davison, 2015: 149, 153, 155, 166; Ortaylı, 2011: 61-63; Önen-Reyhan, 2011: 157, 160, 205; Güneş, 2014b: 140; Güneş, 2015: 50.

⁴ Buzpınar, 2003:118; Akbulut, 2015: 113-114

Yukarıda belirttiğimiz üzere, Lazkiye'nin sancak merkezi haline getirilmesini elbette Tanzimat'ın getirdiği merkezileşme politikasıyla devletin bu bölgedeki otoritesini güçlendirme gayreti kapsamında düşünebiliriz. Bu politikanın bölgede tatbikinde karşılaşılan sorunlar ise sancağın teşkilinde önemli bir rol oynamıştı. Cebel-i Nusayriye denen ve Lazkiye'nin doğusunda, kuzey-güney hattında uzanan dağ silsilesinde yaşayan Nusayriler devletin uygulamak istediği politikalara muhalefeti bu sorunun kaynağını oluşturmuştu. Nusayriler, askerlik vazifesi ve vergi tahsilindeki isteksizliklerinin yanı sıra bölgede denetim, asayiş ve istikrarı resmi otoritenin aleyhinde ihlal etmişlerdi⁵. Bunun neticesinde ise Lazkiye'de bir sancak teşkilatı tesis edilerek⁶, bahsi geçen geniş ve engebeli arazinin kontrol ve idare imkanlarının artırılması hedeflenmişti.

Lazkiye'de yaşayan nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturan Nusayriler, aşiretler halinde bulunuyorlardı. Bu aşiretler bir birlikten yoksun olup, aralarında yıkıcı çatışmalar yaşanıyordu⁷. Devletin bölgedeki otoritesine biatın bir göstergesi olan askerlik vazifesi ve vergi ödemeyi red etmeleri ise onları yönetimle karşı karşıya getiriyordu⁸. Sancağın en geniş nüfus kitlesi olan bu ahalinin dışında Sünni Müslümanlar, Rumlar, İsmaililer, Ermeniler, Maruniler ile Latinler ve Protestanlar yer alıyordu. Sünniler şehir merkezlerinde çoğunluğu oluşturmakla birlikte, kırsal arazide de yaşıyorlardı. Gayrimüslimlerden Rumların ekseriyeti Ortodoks idi. Şii-Batıni mezhebe mensup İsmaililer ise Markab Kazasına bağlı Hevabi ve Kadmus dolaylarının sakinleriydi. Bunların dışında kalan Maruni, Ermeni, Protestan ve Latinler ise daha az bir nüfus kitlesini oluşturuyorlardı⁹.

Devletin bölgedeki nüfuz ve otoriteyi takviye etme mücadelesinin bir diğer ayağı Amerikan misyonerlerine karşı olmuştu. Misyonerlerin Lazkiyedeki faaliyetlerini Osmanlı yönetimi, bir egemenlik tehdidi şeklinde görmüştü. Misyonerler için müsait bir çalışma alanı olarak seçilen Lazkiye'de Protestanlık faaliyetleri birden fazla vasıtayla yürütülüyordu. Buna karşı Osmanlı Devleti, geliştirdiği karşı hamlelerle bu faaliyetlerin etkisini pasifize etmeyi, hatta ortadan kaldırmayı hedeflemişti. Ana hatlarıyla bahsettiğimiz bu mevzular ayrıntılarıyla işlenecektir.

⁵ BOA. ŞD. 2428-9; Douwes, 2003: 139-140; Talhamy, 2011a: 34-38; Akbulut, 2015: 114-118.

⁶ BOA. ŞD. 2428-9.

⁷ Douwes, 1993: 154-155.

⁸ Douwes, 2003: 139-140; Akbulut, 2015: 114-118.

⁹ BOA. Y.PRK. UM 2-43; ayrıca bkz. B.S., 1326 (7. Defa): 371.

Tezin ilk bölümü, esasında yaptığımız çalışmanın “tarihsel mekana” odaklanmaktadır. Bu bölüm sancak bölgesinin hem fiziki hem de tarihsel geçmişi üzerine yoğunlaşacaktır. Evvela Lazkiye şehrini oluşturan liman ve yerleşim mekanı üzerinde durulacaktır. İncelediğimiz dönemde Lazkiye iskelesinin vaziyeti ve ticari hareketliliğe yönelik alt yapı üzerine girilen teşebbüsler ele alınacaktır. Şehir bahsinde ise, yaşanan değişimi, şekillenmiş olan düzeninin yanı sıra kamu alanları hakkında edindiğimiz malumatı işlemeye çalışacağız. Bu bölümde ayrıca Lazkiye`nin kuruluşundan 19. yüzyıla kadar olan sürece yer vereceğiz.

İkinci bölümde ilk önce, Lazkiye`nin Osmanlı hakimiyetine girmesinden 1864 yılına kadar geçirdiği idari değişimi takip edeceğiz. Ardından 1864 Vilayet Nizamnamesi`ne müteakip Suriye bölgesinde yapılan düzenlemeler ve Lazkiye`nin bu kapsamda aldığı konum üzerinde duracağız. Bu bölümde önplana çıkacak olan kısım ise, 1880 yılında Lazkiye`nin kaza statüsünden sancağa terfi ettirilmesindeki sebepler ve beraberinde gerçekleştirilen çalışmalar olacaktır. Bunun yanı sıra sancağın kurulmasından sonra, bilhassa dağ bölgesi yerleşim birimlerini kapsayan yeni idari ve kontrol merkezlerinin oluşturulmasına yönelik çalışmaları ele alacağız. Netice itibariyle bu bölümde, devletin idari anlamda Lazkiye`de yürüttüğü çalışmaların hangi yönde gelişim gösterdiği ve ortaya çıkan neticeleri ortaya çıkaracağız.

Üçüncü bölümde, başta Nusayriler olmak üzere, Lazkiye`de yaşayan cemaatler hakkında bilgi vereceğiz. Burada en mühim husus, bu cemaatlerin Tanzimat`ın ilanından sonra devletle olan ilişkilerini ele almak olacaktır. Diğer taraftan özellikle Lazkiye`deki gayrimüslimler açısından bakıldığında Islahat Fermanıyla birlikte “millet” statüsü kapsamındaki Hristiyan cemaatlerle devlet arasındaki ilişki ve düzenlemeleri yansıtmaya çalışacağız.

Tanzimat reformlarının yarattığı atmosferde getirilen düzenlemeler, Osmanlı coğrafyasında misyonerlik faaliyetlerinin gelişmesine zemin sağlamıştı¹⁰. Bu açıdan düşünüldüğünde, devletin taşrada tatbik ettiği politikanın odağı sadece reformların getirdiği düzenlemelerin hayata geçirilmesinden ibaret değildi. Misyonerlik faaliyetlerine karşı devletin sergilediği yaklaşım, taşradaki politik icraatların diğer bir ayağını oluşturuyordu. Çalışmamızın son bölümünde, Lazkiye`de ortaya çıkan Amerikan

¹⁰ Bkz. Baktaya, 2017: 135; Yıldız, 2009: 35-36; Samur, 1989: 212.

misyonerlik faaliyetlerinin gelişmesi ve Osmanlı tarafından önü alınmaya başlanması girişimleri üzerinde duracağız. Burada misyoner cemiyetlerinden birisi olan *The Reformed Presbyterian Church of North America* (RPCNA)'nin özellikle hedef kitlesi olarak seçtiği Nusayrilerin Protestanlaştırılması münasebetiyle muhtelif faaliyet alanları açılmıştı. Ancak çeşitli yollarla yürütülen bu çalışmalara karşı Osmanlı yönetimi gerek engelleyici teşebbüslerle gerekse tesis ettiği mektep ve mescitlerle karşı bir politika geliştirecekti. Bu bölümün son kısmında, Osmanlı Devleti'nin Lazkiye Nusayrileri için açmayı hedeflediği mektep ve mescitlerin tesisi ile buna müteakip yaşanan gelişmeler ele alınacaktır.

B. KAYNAK ESERLER

Çalışmamızda kullandığımız kaynakların başında zengin bir materyal sunan¹¹ Osmanlı Arşivleri olmuştur. Farklı dosya çeşitlerinden (Bab-ı Ali, Dahiliye, Meclis-i Vala, Yıldız vd.) elde ettiğimiz çok sayıdaki arşiv verileri çalışmamızın şekillenmesinde en önemli rolü oynamıştır. *Bab-ı Ali Evrak Odası*, *Dahiliye Mektubi* ve Yıldız Sarayına ait vesikaların en geniş malumatı sunduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bahsi geçen vesikalar, diğerlerinde olduğu üzere, çalışmamızın tüm bölümlerinde önemli bir kaynak işlevi görmüştür.

Osmanlı arşiv kaynağı kategorisinde gösterebileceğimiz metinler arasında, farklı türlerde hazırlanmış olan salnameler yer almaktadır. Bunlar arasında geniş ölçekte başvurduğumuz ise, Devlet Salmeleri ile Suriye ve Beyrut vilayet salnameleridir. Genel manasıyla salnamelerden idari durum, memuriyetler, yerel meclisler, nüfus bilgisine dair veriler elde edilmiştir. Özellikle 1864 Vilayet Nizamnamesinin öncesi ve sonrasında mevcut olan idari düzeni takip edebilme ve Lazkiye'nin bu yönde aldığı konumu görebilmemizi sağlamıştır. Bu yönüyle salnameler özellikle bahsi geçen nizamname sonrasında taşra idari teşkilatında öngörülen düzenlemelerle pratikte mevcut olan vaziyet arasındaki fark ve ilişkiyi görebilmemiz açısından da önemli olmuştur.

¹¹ İncelediğimiz arşivlerin okuma ve çözümlenmesinde elbette sözlük kullanımının rolü büyük oldu. Bu sebeple Ferit Develioğlu ve Şemsettin Sami'nin hazırladığı sözlükleri burada zikretmek yerinde olacaktır. Bkz. Develioğlu, 2002 ve Ş.Sami, 2011.

Lazkiye`de misyonerlik faaliyeti yürüten RPCNA`nın farklı senelere ait yıllıkları da çalışmamız açısından önemlidir. Zira Lazkiye merkezli olarak bu cemiyetin yürüttüğü faaliyetler açısından oldukça geniş veriler sunabilmektedir. Cemiyete mensup misyonerlerin çalışma faaliyetlerini içeren rapor ve mektuplar bu yıllıkları teşkil ediyordu. Our Banner, The Reformed Presbyterian, Herald of Mission News, Olive Trees gibi isimler altında yayınlanan bu yıllıklar Lazkiye`ye geniş bir yer vermiştir. Zira bölgenin en mühim ahalisi olan Nusayriler, bahsi geçen cemiyetin misyonerlik çalışmalarının odağında yer alıyordu. Bu sayede bilhassa Nusayri ahalisi için de bir yönüyle mühim bir bilgi kaynağı sunulmuştur.

Bahsedeceğimiz diğer bir referans arşivimiz, İngiliz *The National Archives*`den edindiğimiz *Foreign Office* belgeleridir. Bu arşivin sağladığı veriler, Osmanlı Arşivine nazaran daha kısıtlı ve bir nevi “pekiştirici” malumat mahiyetindedir. Özellikle Lazkiye`nin en geniş nüfusunu teşkil eden Nusayrilerle Amerikan misyonerleri arasındaki ilişkiden doğan gelişmelere ait veriler en dikkat çekici olanlardır. Osmanlı hükümetinin Lazkiye`deki misyonerlik faaliyetlerinin önüne geçmeye yönelik politikasına karşı İngiliz diplomasisinin misyonerler lehine aldığı konum bu verilerin ana mevzularından birisi olmuştur. Bu yönüyle de, İngiliz Foreign Office arşiviyle Osmanlı resmi verileri arasında zıt duruşun yansımalarını görebilmekteyiz. Zira Osmanlı arşiv yazışmalarında devletin bölgedeki egemenliğine bir tehdit olarak bakılan misyonerlik, İngiliz kaynaklarında, 1856 fermanına dayandırılan bir hak olarak yansımaktaydı¹².

Bahsi geçen cemiyetin Lazkiye`deki faaliyetleri öncesinde burada Protestanlık çalışmasını başlatan İngiliz misyoner Samuel Lyde`nin de eserlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Yine dağ Nusayrileri arasında Protestanlık faaliyetlerini icra eden Lyde, 1853 tarihli *The Ansyreeh and İsmaeleeh: A Visit to Secret Sect of Northern Syria; With A View to The Establishment of Schools* ve 1860 tarihli *Asian Mystery, İllustrated in The History, Religion and Present State of The Ansaireeh or Nusairis of Syria* isimli eserlerinde, bu ahali hakkında edindiği bilgi ve gözlemlerini detaylıca sunmuştur. Bu yönüyle özel bir değere sahip olan bu eserlerden özellikle ikincisi, Lazkiye`nin dağ bölgesinde yaşayan Nusayrilerin hem inanç hem de dönemin sosyal ve siyasi şartlarını yansıtabilen bir mahiyete sahiptir.

¹² Bu bahis için bkz. FO. 881-2618.

Bahsetmemiz gereken bir diğ er eser de 1333/1336 (1917) tarihli *Beyrut Vilayeti* olacaktır¹³. Adından da anlaşılacağı üzere, bu eser vilayet merkezi ve buraya bağı olan sancaklarla kaza merkezleri hakkında zengin bir bilgi sunmaktadır. Bu eserin özellikle ikinci cildi olan “Şimal Kısmı” araştırmamızda kullanılacaktır. Lazkiye Sancağı ile buraya bağı olan kazalar hakkındaki bilgiler bu kısımda yer almaktadır. Refik Temimi ve Mehmet Behçet`in gözlem ve diğ er malumatlarını kaleme aldıkları seyahat notlarına dayalı eserde, Lazkiye`nin coğ rafi, toplumsal, kültürel ve diğ er pek çok alandaki vaziyeti hakkında malumat mevcuttur. Üstelik hem Lazkiye hem de Sahyun, Markab ve Cebele kazaları için ayrı başlıklar altında teferruatlı malumat sunmuşlardır. Bu yönüyle *Beyrut Vilayeti* eseri sadece Lazkiye bölgesi için değı l Beyrut Vilayeti dahilinde yer alan diğ er merkezler için de mühim bir kaynak niteliğindedir.

C. ARAŞTIRMA ESERLERİ

Lazkiye üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Bununla ilgili verebileceğimiz örnekler ise ansiklopedi maddeleri ya da başka bir konu bahsinin dahilinde olmak üzere ele alınmıştır. Bu durum, çalışmaların neden bu kadar sınırlı kaldığı sorusunu akıllara getirmektedir. Bölgenin en kalabalık ahalisi olan Nusayrilerle ilgili çalışmaların daha çok ön plana çıkması bir cevap niteliğindedir.

Yukarıda belirttiğimiz üzere, Lazkiye`nin tarihsel tarihi üzerine yapılan çalışmalar arasında ansiklopedi maddeleri ön plana çıkmaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı *İslam Ansiklopedisi*’nde yer alan ve Şit Tufan Buzpınar tarafından 2003 yılında hazırlanan “Lazkiye” maddesi bunlar arasındadır. Mili Eğitim Bakanlığı *İslam Ansiklopedisi*’nde yer alan “Lazkiye” maddesi ise 1988`de E. Honigmann tarafından hazırlanmıştır. Son olarak, *The Encyclopaedia of Islam*`da yer alan ve N. Elisséeff in yazdığı “Al-Lâdhikiyya” maddesi de örnek verilebilir. Bu çalışmalarda Lazkiye tarihi ana hatlarıyla işlenmiştir. Bunların yanı sıra, aralarında Lazkiye`nin de Antalya, Alanya gibi kıyı şehirleri üzerine Mahmut Demir tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi de dikkat çekmektedir. Ancak bu çalışma, Lazkiye`nin 13. yüzyıl tarihini incelemektedir¹⁴.

¹³ Bkz. Temimi-Behçet, 1333; bu eserde malumatı geçen Nusayriler hakkında yapılan derleme çalışması için ayrıca bkz. Tozlu-Ürkmez, 2017.

¹⁴ Bkz. Demir, 2017.

Nusayri araştırmalarına yönelimin daha yoğun olmasıyla birlikte bu çalışmaların bizim yaptığımız araştırmayla ortak bir paydada buluşabildiğini söyleyebiliriz. Her ne kadar Nusayri merkezinde yapılan çalışmalar olsa da, bu ahalinin yaşadığı tarihsel ve coğrafi mekanlardan biri olması yönüyle araştırma eserleriyle ortak bir alanı paylaşmaktayız. Bu eserler arasında verebileceğimiz ilk rnek Stefan Winter`in 2004 tarihli “The Nusayrıs Before the Tanzimat in the Eyes of Ottoman Provincial Administrators”, 1804-1834” makalesi ile 2016`da hazırladığı *A History of `Alawis, From Medieval Aleppo to The Turkish Republic* isimli ve Nusayri (Alevi) tarihiyle ilgili alıřmalarıdır¹⁵. Bunlardan özellikle 2016 yılındaki araştırması üzerinde durmak yerinde olacaktır. Burada, Nusayriliğin ilk dönemlerinden 20. yüzyıla kadar olan süreci işlediği kitabında, oldukça kapsamlı verileri sunabilmektedir. Özellikle Nusayrilerin Osmanlı Devleti himayesine girdikten sonraki vaziyetleri ile 17 ve 18. yüzyıldaki yarı otonom şartlarda ortaya çıkan seçkin aileler üzerine yaptığı incelemeler dikkat çekicidir. Fakat Winter`in çalışması bununla sınırlı kalmamakta ve geniş ölçekli bir Nusayri tarihi çalışması ortaya koymaktadır. Bu yönüyle, Lazkiye`nin tarihi içerisinde yer edinmesi açısından da konumuz için önemli bir çalışmadır.

Nusayri araştırmalarına verilecek örnekler arasında, arşiv belgelerinden hareketle Lazkiye Nusayrileri bahsinde Uğur Akbulut¹⁶, misyonerlik faaliyetleri açısından özellikle Zeynep Trkyılmaz¹⁷, geniş bir tarihsel süreci Cumhuriyet dönemine kadar getiren Hakan Mertcan¹⁸ ile yine Necati Alkan¹⁹, Ali apar²⁰ ve İlker Kiremit`in²¹ yaptığı çalışmalar zikredilebilir. Bununla beraber, Yvette Talhamy`nin Nusayrileri farklı yönleriyle ele aldığı makaleler²² ile Dick Douwes²³, Matti Moosa`ın²⁴ çalışmaları hem bu ahali hem de Lazkiye tarihi açısından zikretmeden geçemeyeceğimiz eserlerdir. Ancak tüm bu

¹⁵ Winter, 2016; Winter, 2004.

¹⁶ Akbulut, 2010.

¹⁷ Türkyılmaz, 2009.

¹⁸ Mertcan, 2013.

¹⁹ Alkan, 2012.

²⁰ apar, 2013.

²¹ Kiremit, 2012.

²² Nusayrilerin askerlik ve vergi muhalefetleri bahsinde bkz. Talhamy, 2011a; Nusayriler arasında sürdürülen misyonerlik faaliyetleri ve devletin aldığı önlemler mevzusunda bkz. Talhamy, 2011b. Ve ayrıca bkz. Talhamy, 2008.

²³ Douwes`in ne çıkan iki makalesi Nusayri tarihi çalışmaları açısından önemlidir. Nusayrilerde dini ve toplumsal seçkinlerin yanı sıra aşiretler arası ilişkiler ve iktidarlarla olan münasebetleriyle ilgili hususları ön plana çıkmaktadır. Bkz. Douwes, 1993; 2000; 2004.

²⁴ Moosa`nın “Aşırı şiiler” dediği inanç kesimleri üzerinedir. Burada ayrıca Nusayrilerin inanç ve tarihleri üzerine geniş bir yer verilmiştir. Bkz. Moosa, 1989.

çalışmalarda, Nusayri ahalisi ana inceleme konusudur. Bizim hazırladığımız çalışmada ise, Nusayriler esasında diğer mevzularla beraber olan unsurlar arasında yer almaktadır. Bu yönüyle çalışmamız hem kapsam itibariyle hem de Lazkiye`nin ana odak noktası olması itibariyle diğer araştırma eserlerinden farklılık göstermektedir. Ayrıca mekandan bağımsız bir Nusayri tarihi yazmak yerine, hem bahsi geçen halkın hem de diğer kesimlerin Lazkiye özelindeki durumlarından bahsetmek ana gayemizdir. Bu çalışmanın diğer bir amacı, devletin idari reformlarının Lazkiye`de nasıl karşılık bulduğu ve idari yapısı değişen Lazkiye`yi incelemektir.

Bunların dışında bahsetmemiz gereken eserler, idari alanda hazırlanmış ve çalışmamızla ortak paydası olan çalışmalardır. Bu eselerinin başında öncelikle, Enver akar`ın Trablus Sancağı`nın 1516-1579 yılları üzerine yaptığı çalışmadan bahsedilecektir²⁵. Osmanlı`nın Suriye bölgesindeki hakimiyetinin ilk dönemi açısından mühim detayları sunan bu çalışma, Lazkiye`nin Osmanlı hakimiyetine girmesine müteakip almaya başladığı idari konumu takip açısından önemlidir.

19. yüzyıl Beyrut Vilayeti üzerine yapılan iki araştırmadan bahsetmek de yerinde olacaktır. Bunlardan birincisi Kürşat elik`in 2016`da hazırladığı doktora teziyle²⁶ diğer i ise Zafer Orha`nın 2017²⁷ yılına ait doktora çalışmasıdır. Bu çalışmalarda, Beyrut Vilayetinin sancak merkezlerinden biri olan Lazkiye üzerine teferruatlı malumata ulaşmaktayız. Gerek idari ve sosyal açıdan gerekse, Orha`nın çalışmasında görüldüğu üzere, Lazkiye`deki mektep çalışmalarına dair önemli malumat sunmaktadır. Bu araştırma eserleri bilgi karşılaştırması yapmak açısından da yararlı olmuştur.

Son olarak bahsedeeğimiz araştırma eserleri, 1864 Vilayet Nizamnamesi`nden sonraki idari süreçle ilgilidir. Öncelikle Erkan Tural ve Selim apar`ın editörlüğünde hazırlanan *1864 Vilayet Nizamnamesi* adlı eserden bahsetmemiz gerekir. Bu çalışma gerek makale katkısıyla gerek ek kısımdaki muhtelif nizamname metinleriyle önemlidir. Bahsi geçen metinler, 1864`ten itibaren başlayan ve 1871`de hazırlanan idari nizamnamelerinden

²⁵ akır, 2012.

²⁶ elik, 2010.

²⁷ Orha, 2017.

oluşmaktaydı. Bunun yanı sıra, yine idari dzenlemeler bahsinde aynı eserde yer alan Cenk Reyhan, Metin Ünver ve Sait Aşgın`ın makale çalışmalarından istifade ettik²⁸.

²⁸ Reyhan: “1864-1871 Vilayet Nizamnamelerinde İdare Meclisleri: Osmanlı Taşrasında “Bir örnek Yönetim Modeli”nin Kuruluş Sorunu”; Ünver: “Vilayet Nizamnamelerinin Osmanlı Devleti`nin İdari Taksimatına Etkileri (1864-1876)”; Aşgın: “Vilayet Nizamnamesi ve Mülki İdare Sistemi”; ayrıca nizamnameler için bkz. Tural-Çapar, 2015.

1. LAZKİYE`NİN TARİHSEL ARKA PLANI

1.1. ŞEHRİN KURULUŞU

Suriye`nin batı kıyısında yer alan Lazkiye, kadim zamanlardan gelen geçmişiyile önemli bir sahil merkezidir. Batısında Akdeniz ve doğusunda sıradağlarının uzandığı bu şehir doğal bir liman bölgesidir²⁹.

Şehrin kurucusu olduğu kabul edilen Fenikeliler, burasını Ramişa (ya da Ramitha, Ramita) olarak anmaktaydı³⁰. Sahip olduğu ismin kökeni Cebel-i Ekra`da var olmuş *Baal Ram* (Ba`l Ram) namındaki mabetle de ilişkilendirilmiştir³¹.

Fenikeliler, Ramişa gibi, onun güney cihetinde yer alan ticaret şehri *Beritho* (veya *Berytos*) olarak tesmiye olunan bugünkü Beyrut`un da kurucusu oldukları anlaşılmaktadır³². Diğer taraftan Fenikeliler, Ramişa namında kurdukları bu şehrin daha sonraki dönemlerden itibaren asırlar boyunca başka bir isimle anılmaya başlanacağını hiç bilmeyeceklerdi.

Büyük İskender`in ölümünden sonra Suriye bölgesinde hakimiyeti alan Selevkos Nikator (I), M.Ö. 290 civarında yeniden inşa ettiği bu şehre³³ özel bir vesileyle isim vermişti. Öyle ki şehrin yeni ismi annesine atfen *Laodicea* (Laodicée, Laodikiye, Laodekeia) olmuştu³⁴. Ancak Honigmann`dan anlaşıldığı üzere, imparatorun annesinin ismini taşıyan diğer şehirler de bulunuyordu. Buradakini diğerlerinden ayırmak için “Kıyıdaki Laodikeia” olarak da tesmiye olunuyordu³⁵. İlginç bir münasebetle ismini almış olan bu şehir o dönemden itibaren tarih boyunca bu namıyla anılmaya başlayacaktı.

²⁹ Ş. Sami, 1314: 3963; S.S., 1299 (14. Defa): 199.

³⁰ Şehrin anılması hususunda, Ramitha olarak, Kinneir, 1818: 163; Ramitha veya Ramantha şeklindeki ifadesi için Temimi-Behçet, 1333: 547; Ali Saib ise dipnot kısmında, Ramaşa, Ramşa olarak zikretmiştir. Ali Saib, 1304: 522; Salnamelerde bahsi geçen bu Fenike şehri Remaşa, Ramişa, Rayişa: S.S., 1299 (14. Defa): 200; S.S., 1300 (Defa): 196; Ramanisa, Ramisa: B.S., 1311 (1. Defa): 423; Kamusul Alam`da ise Ramisa: Ş. Sami, 1314: 3963. Honigmann`da Ramitha, Honigmann, 1988a: 22; Buzpınar`da ise Ramtha şeklinde izah edilmiştir. Buzpınar, 2003: 117.

³¹ Temimi-Behçet, 1333: 547.

³² Ali Cevad, : 221.

³³ Lyde, 1860: 12; Porter, 1868: 563; El-Hakim, 1991a: 65; Honigman ve Buzpınar`da bahsi geçen aynı tarihi kapsayan M.Ö. III. Yüzyıl olarak belirtilmiştir. Honigmann, 1988a: 22; Buzpınar, 2003: 117.

³⁴ Ayrıntılı olarak bkz. Browne, 1799: 381 Kinneir, 1818:163-164; Robinson,1837:367; Porter, 1868: 563; S.S., 1299 (14. Defa): 200; S.S., 1300 (15. Defa): 196; B.S., 1311 (1. Defa): 423; Ş. Sami, 1314: 3963; Temimi-Behçet, 1333: 547; El-Hakim, 1991a: 65; Honigmann, 1988: 22; Buzpınar, 2003: 117.

³⁵ Bkz. Honigmann, 1988a: 22; ayrıca bkz. Demir, 2017: 105.

1881 tarihli eserinde şehrin kuruluşu üzerine de duran Ahmet Rifat, ayrıca Lazkiye isminin “çamur özlü ve kuvvetli” anlamı taşıdığına da dikkat çekmiştir³⁶.

İncelediğimiz dönemi kapsayan batılı basın organlarında ve eserlerde bu şehir *Ladakia*³⁷, *Latachia*³⁸, *Latakiyeh*³⁹, *Lattaquié*⁴⁰, *Latakia*⁴¹, *Ladikeeh*⁴², *Latakeea*⁴³ ve *Latakiah*⁴⁴; Osmanlı kaynaklarında 19. yüzyılın erken dönem belgelerinde *Lazkiyetü'l-Arab*⁴⁵ ve yaygın olarak *Lazkiye*⁴⁶; Arapça eserlerinde ise *el-Lazkiyye*⁴⁷ olarak geçtiği görülmektedir. Bunun yanında, Haçlılar döneminde ise “*La Liche*” olarak anıldığı da anlaşılmaktadır⁴⁸.

İdari alandaki gelişmeler kısmına girmeden evvel, Lazkiye'nin tabii şartları ile mekansal ayrıntılar üzerinde durmaya çalışacağız. Lazkiye'nin sahip olduğu liman ve kasabanın, mekan olarak gerek yaşadığı fiziki değişimleri gerekse işlediğimiz dönemdeki şartlarını ana hatlarıyla ele almaya çalışacağız. Bunun dışında ise 19. yüzyıla kadar olan tarihsel gelişmeler üzerinde de duracağız. Buradan hareketle, imparatorluğun sancak merkezlerinden birisi olan Lazkiye üzerindeki tarihsel izlenimlerimizin sınırlarını genişletmiş olacağımızı düşünmekteyiz.

³⁶ Ahmet Rifat, 2004: 129.

³⁷ Browne, 1799: 373, 381.

³⁸ 12. Yüzyılda bölgeye gelmiş seyyahın verilerinde zikredildiği üzere, bkz. Benjamin of Tudela, 1878: 78.

³⁹ Misyoner yıllıklarında Lazkiyenin bu tarzda anılmasına sıkça rastlanmaktadır. Bkz. The Reform Presbyterian (1859), bu eserin farklı yerlerinde anıldığı üzere: 115, 116, 120, 306; The Reform Presbyterian and Covenanters (1873), burada geçen farklı yerlerde anıldığı üzere: 22, 33, 63, 100, vd.; The Reform Presbyterian and Covenanters (1888), burada geçen farklı yerlerde anıldığı üzere: 25, 55, 89, 125, vd.

⁴⁰ Bkz. Weulersse, 1940; Honigmann, 1988a: 22.

⁴¹ Bkz. Walpole, 1851: 297, 304; Our Banner (1885); burada geçen farklı yerlerde anıldığı üzere: 59, 93, 155, vd.; Our Banner (1891): 165, yine *Latakiyeh* olarak da zikredilmiştir. Aynı yer: 287; balıkçı botları münasebetiyle ilgili haber olarak, The Newyork Times, February 16, 1873 ve Lazkiye'ye gelen İngiliz ve Fransız savaş gemileri münasebetiyle, The Newyork Times, May 15, 1876.

⁴² Lyde, 1853: 1, 4, 94, 255 vd.; Lyde, 1860: 12, 21, vd.

⁴³ New-York Daily Tribune., 31 July 1860, Tuesday, s. (Page) 8; Evening Star, [volume], 23 July 1902, Wednesday, s. 3; The Evening Star. [volume], 24 July 1902, Thursday, s. 11; Yine Lazkiye'de ki misyonerlik bahsinde olarak, The New York Herald., 1 December 1872, Sunday, s. 13.

⁴⁴ Seyahat vesilesiyle, Kelly, (1844?): 125, 128-131.

⁴⁵ Örnek için bkz. Sayda Valisi Abdullah Paşa'nın şukkası olarak, 12 Safer 1240 (6 Ekim 1824), BOA. HAT. 444-22253-B; Lazkiyetü'l-Arab naibi Es-Seyyid İbrahim'in ilamı, 1241 (1825) tarihli olarak bildirilmiştir. BOA. HAT. 521-25480

⁴⁶ Bkz. S.S., 1300 (Defa): 196; B.S., 1311 (1. Defa): 423; Ş. Sami, 1314: 3963 gibi.

⁴⁷ Abdülbasit Ünsi, 1326: 175, 185 ve burada bulunan din adamları bahsinde olarak s. 94; El-Hakem, 1991a: 63, vd.; Beyrut Vilayeti taksimi bahsindeki mutasarrıflık merkezi bahsinde bkz. El-Hakim, 1991b: 26; Buzpınar, 2003: 117.

⁴⁸ Elisséeff, 1986: 589.

Harita-1: Lazkiye Bölgesini Gösteren Harita

Kaynak: Winter, 2016: 79

1.2. LAZKİYE ŞEHRİNİN DOKUSU

1.2.1. Fiziki Şartlar

Lazkiye doğal liman arazisi üzerine kurulu bir sahil kentidir. Denize doğru uzanan bir çıkıntı üzerinde bulunan⁴⁹ Lazkiye, buradan doğuya doğru yükselmeye başlayan arazi arasında konumlanmıştır. İşlediğimiz dönemdeki idari konumu itibariyle bir sancak merkezi olması coğrafi alanını genişletse de bunun esasen fiziki farklılaşmayı çoğaltmadığını söylemek mümkündür.

Buna göre, kuzeyde Halep Vilayetine bağlı Antakya bölgesinden güneyde Trablusşam Sancağının da ötesine uzanan sahil şeridi üzerinde yer alan Lazkiye batıda Bahr-ı Sefid olarak anılan Akdeniz ile olan kıyısı elbette onu sahil merkezi haline getirmiştir. Kuzey ve güney istikametindeki dağ silsilesi ise onun doğu tarafındaki sınır hattını belirlemiştir⁵⁰. Bahsi geçen dağ silsilesinin kuzey konumunda yer alan Cebel-i Ekrad'ın yine şimal yönü, esasında ikiye taksim olmuş halde bulunurken buradan doğu yönündeki Diryos ve Amamira uzantılarıyla vücut bulmuştur. Silsilenin güneye doğru giden uzantıları ise Kelbiye, Amamira, Şa'ra, Nevasıra, Ferahle, Kadmus gibi dağların bütününden oluşarak tüm bu yükselti silsilesinin Nusayri Dağları olarak anıldığını söylemek mümkündür. Bunların en yüksekini ise Şa'ra (1500 m.) oluşturmaktadır⁵¹.

Doğudaki bu dağlık arazi, denize doğru ilerleyen akarsuların kaynağını oluşturmaktadır. Aradaki mesafenin geniş olmaması neticede bu nehirlerin uzunluğunu da belirlemiştir⁵². Bunlar, Cebel-i Ekrad ve Behluliye taraflarından Lazkiye'ye doğru akan Nehrül Kebir⁵³,

⁴⁹ “Nefs-i Lazkiye kasabası şimalen 23 derece 45 dakika arzında ve şarken 35 derece 50 dakika tavalinde ve sahilde yarım fersah kadar bahıra doğru ilerlemiş bir dil üzerinde vaki` olub...”, S.S., 1297: 178; ayrıca bkz. Porter, 1868: 563; Kamusü'l-Alam`da ise, “Sahil-i Şam`dan Beyrut Vilayetine mülhak ve Beyrut`un 180 kilo metre şimalinde olarak denize mümtedd bir birun üzerinde ve leb-i deryadan 1 kilo metre içerde livâ merkezi bir kasaba olup...”, şeklinde ifade edilmiştir. Ş. Sami, 1314: 3963.

⁵⁰ “İş bu sancağın ciheti şarkiyesi Suriye havalisinden başlayarak tavilen 40 ve arzan 10-15 saatlik bir hat üzerinde teselsel ettiğinden sonra Akkar Dağlarına iltisak eden Cibâl-i Nusayriye ile mahdud ve mestur ise de kıtayı garbiye-i sahiliyesi düzlük ve açıklık hususıyla...”, S.S., 1299 (14. Defa): 199; Ali Saib, 1304: 522; B.S., 1311 (1. Defa): 419.

⁵¹ Ayrıntılı olarak bkz. Temimi-Behçet, 1333: 447.

⁵² Ş. Sami, 1314: 3964.

⁵³ Ayrıntılı olarak bkz. Ali Saib, 1304: 522-523; B.S., 1311 (1. Defa): 419

Garbü'l-Malik (Nehrüs Sinn), Merkiye, Vadi-i Kandil, Nehrü'l-Kış, Nebü'l-Aşra gibi nehirler olmaktadır⁵⁴.

Bölgenin iklimi, deniz seviyesinden doğudaki yükseltiye doğru değişim göstermektedir. Dönemin kaynaklarında belirtildiği üzere sahil bölgesinde kış mevsiminde sıcaklık genelde sıfırın altına düşmemekle birlikte kuzey ve şarkın soğuk ruzgarları bu seviyeyi mümkün olacak asgari ölçülere indirmekteydi. Yazın ise sıcaklık seviyesi 35 dereceye çıkabilmekteydi. Doğuya doğru dağ ve tepelerin etkisiyle kış mevsimlerinde sıcaklık sıfırın altına düşmekle birlikte don olaylarının da yaşandığı bölgeler olmaktadır⁵⁵.

Ova bölgesi ve tepeler hububat türlerinin yanı sıra narenciye⁵⁶, zeytin⁵⁷ ve badem yetiştirmeye müsaittir. Bunun yanında tütün ve tönbeğin en kaliteli türleri de dağlarda yetiştirilmekteydi. Tütünün ekimine imkan sağlayan renkli demirli toprağa bölgede yaygın olarak rastlanması bu açıdan önemli bir faktördü⁵⁸. Özellikle tütünün Lazkiye`de önemli bir şöhreti bulunmaktaydı⁵⁹. Lazkiye coğrafyasında farklı türlerinin yetiştirildiği tütünün en meşhuru ise *Ebu Riha* namında olandı⁶⁰.

Bu bölgede bulunan ormanlara gelince, toplamda 179 bin dönüm civarında orman alanı olduğu bildirilmekteydi⁶¹. Cebel-i Ekrad, Bayır ve Bucak, Diryos Dağı, Markab ve Cebele coğrafyasında çam ve meşe gibi ormanlıkların varlık alanlarıydı. Özellikle Bayır ve Bucak bölgelerinde mevcut olan kızıl ve akçam türlerinin yapı kerestesi olarak kullanılmaya müsait olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında 300 bin ağaç civarında genç karaçam ormanının bulunduğu ve bunun bölgedeki yerleşim ahalisinin ihtiyaçlarını karşılamasının yanında ihracata yönelik kereste sağladığı da belirtilmiştir. Kıyıya yakın

⁵⁴ Bkz. Ş. Sami, 1314: 3964; Temimi-Behçet, 1333: 447; El-Hakim`in bildirdiği üzere, nehirlerin en büyüğü Lazkiye şimalinden akan Nehrü'l-Kebirdir. Onun dışında, Sanuber, Rus Nehri ve Sinn Nehirleri Cebele ile Banyas arasındadır. Banyas, Merkiye ve Hısın Nehirleri ise güneydedir. Bkz. El-Hakim, 1991a: 67; nehirler için ayrıca bkz. Eş-Şerif, 1994: 78-80.

⁵⁵ Temimi-Behçet, 1333: 447; "Lazkiye Sancağının iklimi dahi mevakiye göre tahalüf eder. Cihet-i sahiliyesi mevaki`-i mu`tedileden ve iklim-i dahiliye-i şarkkiye ve cebeliyesi mahal-i barideden ma`duttur.", B.S., 1311 (1. Defa): 419.

⁵⁶ Temimi-Behçet, 1333: 451-452; S.S., 1299 (14. Defa): 199.

⁵⁷ Zeytin ve onun yağ ürünü de bölgede mühim bir tarım mahsulüdür. Temimi-Behçet, 1333: 451,455; zeytin için ayrıca bkz. Volney, 1788: 167.

⁵⁸ Temimi-Behçet, 1333: 449.

⁵⁹ Tütün için bkz. Walpole, 1850: 155, 367; Wortabet, 1856: 26; Volney, 1788:167; Lyde, 1860: 1, 21; Porter, 1868: 563; Robinson, 1837: 365-366; Bowring, 1840: 9; Dussaud, 1900: 6.

⁶⁰ Walpole, 1850: 367; Lyde, 1860: 22; Cuinet, 1896: 31-32,154; Temimi-Behçet, 1333: 453.

⁶¹ B.S., 1311 (1. Defa): 368; Temimi-Behçet, 1333: 455.

ağaçların enleri 30 santim civarında uzunluklarının ise 3-4 metreye kadar ulaştığı sağlanan malumat arasındadır⁶².

Lazkiye'nin maden rezervleri arasında yer alan farklı türlerin mevcudiyeti veriler arasındadır. Bunlar, demir, bakır, gümüşle karışık olarak kurşun, nikel gibi madenler sayılmaktadır. 1917 tarihli *Beyrut Vilayeti* adlı eserde, Bayır ve Bucak nahiyelerinde çıkarılan krom madeninin ise artık kalmadığı bildirilmektedir⁶³. Yine Basit Nahiyesinde manganez, çinko, krom gibi madenler de işlenmekteydi⁶⁴.

Lazkiye'nin geçmişinde mühim bir etkide bulunan depremler muhtelif zamanlarda ciddi yıkımlara sebep olmuştur. İncelediğimiz farklı tarihlere ait eserlerde, depremin bu şehirde yarattığı etkilere dikkat çekilmiştir⁶⁵.

865 yılında etkisi geniş olan bir deprem yaşanır. Antakya'da 1500 büyük yapıyı ve şehir surları üzerinde bulunan 90 kaleyi yıkan deprem Lazkiye'de de tahribatlar yaratmıştı. Cebele'de ise durum oldukça ciddi olmuştu⁶⁶.

1157 yazında yaşanan deprem⁶⁷ Lazkiye dahil, Antakya, Hama, Halep ve Haçlı Kontluğunun merkezi olan Trablus'ta da yıkım oluşturmuştu⁶⁸. Hemen Ardından yaklaşık on yıl kadar sonra gerçekleşen 1169'un depreminden bahseden Ebu'l-Farac, Antakya'da büyük bir Rum kilisesi ve bir Frank kilisesinin yıkıldığını, Halep'de de mühim bir tahribatın yaşandığını belirtmiştir. Lazkiye'de ise küçük bir kilise harap olmuştu. Üstelik bu depremin devam eden artçılarla 25 gün kadar sürdüğünü söylemiştir⁶⁹. Bu depremi yine Lazkiye'ye hasarlar veren 1177 ve 1287 senelerindeki depremler takip etmişti⁷⁰.

⁶² Bkz. Temimi-Behçet, 1333: 455-456.

⁶³ Temimi-Behçet, 1333: 456.

⁶⁴ 19 Ağustos 1328 (1 Eylül 1912) tarihli belge bu bahisle, BOA. MV. 169-82. Ayrıca bkz. Cuinet, 1896: 153.

⁶⁵ Bkz. Abu'l-Farac, 1999: 235; Brown, 1799: 381; Monro, 1835: 128; Robinson, 1837: 363; Freese, 1869: 383; Kinneir, 1818: 163; S.S., 1303 (19 Defa): 243.

⁶⁶ Abu'l-Farac, 1999: 235.

⁶⁷ Temimi-Behçet, 1333: 548; ayrıca bkz. El-Hakim, 1991a: 65; Honigmann, 1988a: 23.

⁶⁸ Bkz., Küçüksipahioğlu, 2007: 154-155; Çakar, 2012: 49.

⁶⁹ Abu'l-Farac, 1999: 409-410.

⁷⁰ Temimi-Behçet, 1333: 548; Hicri 1311 tarihli Beyrut Salnamesinde de hicri 676 (1278) tarihli depremden de bahsedilir. B.S., 1311 (1. Defa): 423. Bunun dışında olarak 1170 tarihli depremden de bahsedilmektedir. El-Hakim, 1991a: 65; Honigmann, 1988a: 23. 1287 depremi için ise bkz., El-Hakim, 1991a: 65; Çakar, 2012: 55.

1796 yılında gerçekleşen depremde ise, batılı seyyah Brown ve Ahmet Rifat`ın belirttiği üzere şehir yerle bir olmakla birlikte sosyal yıkıma da sebep olmuştu⁷¹. Brown, bölgeye geldiği döneme yakın bir zaman önce gerçekleşmiş olan bu depremin etkileri üzerine Lazkiye ile ilk temasında buranın melankolik bir şehir izlenimi verdiğini vurgulamıştır⁷². XIX. yüzyılın başlarında yani 1822 (h.1238) senesinde yaşanan deprem de Lazkiye için tahribat yaratan bir doğal afet olmuştur⁷³.

1.2.2. Lazkiye Limanı

Lazkiye şehrini mekansal açıdan incelerken buranın iki kısımdan oluştuğunu söylemek mümkündür. Ele aldığımız dönemin farklı yıllarına ait eserlerde bariz olarak, şehrin bu karakterine ait yansımaları rastlayabilmekteyiz. Buna göre şehrin, deniz tarafındaki liman bölgesi ile iç tarafta kalan yerleşim bölgesinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Öyle ki zaman içerisinde yaşanan gelişme neticesinde iki kesim arasındaki mesafe daralmaya başlamıştır. Şehrin sahip olduğu bu mekansal karakterinden hareketle liman ve yerleşim bölgesini birbirinden ayrı başlıklarla incelemeyi düşünmekteyiz.

Öncelikle daha eskiye uzanarak, 1326`lar civarında bölgede bulunmuş olan⁷⁴ Seyyah İbn Batuta`nın Lazkiye limanı hakkındaki izlenimlerine dikkat çekeceğiz. Batuta`ya göre, limanda iki kule arasında geçiş kontrolü münasebetiyle zincir gerilmiş bulunuyordu. Öyleki limana gelen bir geminin giriş ve çıkışının bu zincirin indirilmesiyle sağlanabildiği anlaşılmaktadır. İbn Batuta, bu mevzuu kapsamındaki izahını, Lazkiye limanının Suriye bölgesindeki en güzeli olduğunu belirterek tamamlamıştır⁷⁵.

Ünlü seyyah Evliya Çelebi`nin 17. yüzyıla ait seyahat notlarında bu şehir ve limanına dair bilgiye de ulaşmanın sürpriz olmayacağı aşikardır. Meşhur seyyahın gözlemlerinden

⁷¹ Brown, 1799: 381; Ahmet Rifat, 2004: 129.

⁷² Brown, 1799: 381.

⁷³Ahmet Rifat, 2004: 129; 1830`larda buraya gelmiş bir batılı seyyah, Lazkiye`nin yıkıcı depremlere maruz kaldığını belirtir. 1822 tarihinde yaşanan depremin de kasabada yarattığı tahribatın yanında ticareti de düşürdüğü ve nüfusu 20 binden 7-8 bine kadar gerilediğinden bahsetmekteydi. Robinson, 1837: 363; Arşiv belgeleri arasında da burada yaşanan kısa süreli (saat dokuzu on geçe iki saniye süren bir hareket-i arz) depremin bildirilmesi üzerine 24 Kanunusani 1313 (5 Şubat 1898) tarihli bir telgrafa tesadüf etmekteyiz. BOA. Y. MTV. 172-29. Bununla beraber batılı basında zikredildiği üzere, bu deprem Halep`de de mühim kayıplar yaratmıştır. (Washington Gazette`den alıntı olarak) Bkz. American Watchman and Delaware Advertiser [microfilm reel], December 10, 1822, p. (Image) 2.

⁷⁴ İbn Batuta, 2004: XXV-XXVI.

⁷⁵ İbn Batuta, 2004: 123.

liman bölgesinde küçük bir kalenin varlığından haberdar olmaktadır. Sahil bölgesindeki bu yapının büyük bir kısmının denizle temas ettiğini belirtir. Sur dışında ise, muhtemelen savunma amaçlı olarak düşündüğü, bir hendeğin olmadığına da dikkat çekmiştir. Kalenin kuzeye bakan kısmında ise demir bir kapı mevcut olduğunu söylemektedir⁷⁶.

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Lazkiye`deki limanın eski tarihlerdeki durumuna nazaran önemini kaybetmiş olduğu anlaşılmaktadır⁷⁷. Elimizdeki eserlerde dikkat çeken ortak izlenim, bu limanın dönemin şartlarına göre yetersiz boyutta ve bakımsız olması üzerinedir⁷⁸. Bu durum, limanın bu dönemdeki işlevselliği üzerine bir kanaat oluşturmaya imkân verebilmektedir.

1783 ve 1785 tarihleri arasındaki seyahatlerden hareketle hazırlanmış bir eserde, Evliya Çelebi`nin de belirttiği gibi, Lazkiye limanının dalgakıranla çevrilmiş olan kale şeklinde olduğundan bahsedilmiştir. Ancak bu esnada limanın giriş kısmının dar ve 20-30 kadar gemiyi kapsayabilecek boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında, daha sonraki tarihlere ait eserlerde de dikkat çekileceği üzere, liman tabanının dolmasından dolayı 400 ton üzerindeki gemilerin buraya giremeyeceği de ifade edilmektedir. Bu yüzdendir ki yıl içerisinde limana uğrayan gemilerin az sayıda olduğu ve sahile yavaşamadıklarından da bahsedilmiştir. Netice itibarıyla bu eserde, ne Lazkiye`nin ne de, yine bahsi geçen, Trablusşam`ın ticari potansiyel ve hareketliliklerinin yüksek olduğu yerler olarak anılamayacağı savunulur. Üstelik güvenlik maksatlı olacağı üzere, top veya askerin bulunmadığı buraları tek bir korsanın dahi kontrol altına alabileceği vurgulanmıştır⁷⁹.

⁷⁶ Evliya Çelebi, 2010: 416.

⁷⁷ Daha sonra Lazkiye tarihi başlığı altında işleyeceğimiz üzere, misal olarak 12. yüzyılda Lazkiye, Antakya ile birlikte Hindistan`dan bölgeye ulaşan ticaret ağının önemli bir iskelesiydi. Öyle ki bu dönemde Antakya merkezli yönetim kurmuş olan Haçlıların Bizans ile bölgedeki çekişmelerinin nedenlerinden birisi de gerek stratejik gerek ise liman iskelesinin önemi açısından Lazkiye şehrinin kontrol altına alınmak istenmesi üzerine olmuştur. Bkz. Heyd, 2000: 182-183, 395; Bahadır, 2013: 56, 71-72, 173-174.

⁷⁸ “...dar ve etrafı döküntü kayalarıyla mahat bir de limanı vardır. Fakat bu liman 25-30 kıt`a kadar zahire gemisi istia`bına kabiliyetli olduğu halde derunu müddet-i medideden beri hiç ayıklanmamış olduğu cihetle elyevm ancak 5-10 gemi alabilmektedir. S.S., 1297 (12. Defa): 178-179; “Bu liman 20-30 kıt`a kadar sefıneyi istia`ba elverişli ise de derunu çok zamandan berü hiç ayıklanmamış olduğundan hal-i hazırda pek o kadar işe yaramaz ve eğer tathir olunarak bir mükemmel liman haline konulursa bunun terakki-i ma`muriyet ve ticaret-i memleketçe ne derecede faidesi olacağı meydandadır.”, Ali Saib, 1304: 522; “Limanı zaten küçük ve eski kal`asının enkazıyla dolmuş olduğundan, yalnız yerli süngerci kayıklarının duhulüne müsaittir.” Ş. Sami, 1314: 3963.

⁷⁹ Ayrıca, tütün başta olmak üzere pirinç, yağ, pamuk gibi ürünler ticari hareketliliğin esas unsurları olduğu yansıtılmaktadır. Damietta`ya yıllık 20 kargo üstü gönderilirken Kuzey Suriye`de yağ ve pamukla takas ediliyor olan pirinçle dönüldüğünden bahsedilir. Daha evvel (Strabo zamanında) ise tepelerde yetiştirilen ürünlerden yapılan şarabın mühim bir ihraç unsuru olduğu belirtilmiştir. Bkz. Volney, 1788: 174-175.

1830`ların başlarında şehre gelmiş bir batılı seyyah olan Robinson ise notlarında, iskele (scala) veya marina olarak anılan liman ile kasaba yerleşimi arasında bir buçuk millik bir mesafenin olduğundan bahseder. Arada kalan mesafede bahçe ve arazilerin yer aldığını da ekler. Küçük bir havzaya sahip olan limanın sığ bir durumda olduğundan belirtir. Diğer taraftan liman tabanında birikmiş olan kum ve çamurun temizlenmesi durumunda 150-200 ton kapasitesindeki gemilerin yüklerini boşaltmak için rahatça rıhtıma girebileceğine de dikkat çekmiştir⁸⁰.

1856 tarihli eserinde Wortabet, kasaba ile birlikte ele aldığı limandan bahsederken, benzer şekilde, sahilten içeride kalan şehir arasında on dakikalık bir yürüme mesafesi olduğu bilgisini verir. Fransız acentesinin iş yürüttüğü bu limanda, gece vakti gemi beklendiği sıralarda yanan bir fenerin bulunduğunu ifade eder. Bu esnada Mısır ile yapılan ticarete temel ihraç ürününün *Ebu Riha* namındaki tütün olduğunu, Mısır`dan ise pirinç ve diğer ürünlerin buraya geldiğini de belirtmiştir⁸¹.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonraya tekabül eden eserlerde de limanın içinde bulunduğu şartların değişmediğini fark edebilmekteyiz.

Bunlardan 1868 tarihli bir eserde bildirildiği üzere, çıkıntı bir arazi şeklindeki yerde oval biçimde oluşturulan koyla tamamlanan liman, yüksek kaya setleriyle çevrilidir. Granit kolonlar üstünde kurulu olan iskelenin, alanı darlaştırdığı belirtilmiştir. İzmir ve Beyrut arasında gidip gelen Fransız posta gemilerinin iki haftada bir limana uğradıklarına da dikkat çekilmiştir⁸².

1869 tarihli diğer bir eserde ise, Lazkiye`nin her ne kadar son yüzyılda en çok gelişim gösteren sahil şehirlerinden birisi olduğu söylene de⁸³ liman açısından düşünüldüğünde bu iddianın geçerliliğinin zayıfladığı çıkarımını yapabiliriz.

⁸⁰ Ancak böyle bir teşebbüsün ise yerel yöneticiler için yükü ağır kalabileceğini de eklemektedir. Bunun yanında, limana giriş kısmının kuzey tarafında harap bir kalenin mevcudiyetinden bahsederken, güney kesiminde antik duvar kalıntılarında bahsetmektedir. Doğu tarafta ise, bir gümrük binası ile iskelenin olduğunu belirtmektedir. Burasının muhtemelen antik dönemde gemi onarım ve inşa havzası olarak kullanılmış olabileceğini ifade etmiştir. Lazkiye`nin sahip olduğu pazarı da gözlemleyen seyyah, buranın fakir ve ehemmiyetsiz olduğunu söyler. Üstelik ticari potansiyelin düşüklüğüne dair bolca bir delil olduğunu da eklemiştir. Başlıca ürünün ise doğudaki Nusayri Dağlarında yetiştirilen tütün olduğunu belirtir. Bunun dışında çevre bölgelerde yetiştirilen pamuk ve ham ipek ten de daha öncesinde bahsetmişti. Ancak diğer Suriye limanları gibi burada da sınırlı düzeyde bir hareketliliğin olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıntılı olarak bkz. Robinson,1837: 364-367.

⁸¹ Bkz. Wortabet, 1856: 26.

⁸² Porter, 1868: 563.

⁸³ Freese, 1869: 383.

Yukarıdaki aynı eserde yine Antik Laodicea zamanında, limanın 1000 kalyon alabilme kapasitesi olan havzasının eski halini korumadığı belirtilmiştir. Bir kısmı kumla bir kısmı da narenciye, dut ve iğde ağaçlarıyla işgal olunmuş liman bölgesinde geniş bahçelerin oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Liman bölgesinde yaşanan değişim geçmişle karşılaştırılırken, Romalıların, şimdiki limanı (Laodice) ziyaret edebilme durumu olsaydı eski savaş kalyonlarının yerinde görecekları portakal, iğde ağaçları manzarası onlara sürpriz olacağına vurgu yapılmıştır. Bu esnada limanın hali hazırdaki şartlarından hareketle 150-200 ton kadar yük taşıyan gemilerden ancak 4 veya 5 tanesini barındırabileceğine dikkat çekmektedir. Bu olumsuz durumun ise, çok maliyeti olmayacak bir düzenlemeye başvurularak çözülebileceği düşünülmektedir. Bunun neticesinde ise farklı ebatlardaki gemilerin kullanabileceği daha elverişli bir liman oluşturulabileceği belirtilmiştir⁸⁴.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde, limanın içinde bulunduğu duruma yine Ali Saib tarafından da değinilmiştir. Etrafı döküntü bir halde olduğunu söylediği bu limanın 20-30 civarında geminin kullanımına uygun olsa da deniz tabanının uzun zamandan beri temizlenmemiş olmasından dolayı işlerliğini yitirmeye başladığını ileri sürmüştür. Oysa dipnot kısmında, geçmiş vakitte mamur ve özel limanı ile bir ticaret-gah olarak bahsettiği Lazkiye'nin sahip olduğu bu limanın temizlenmesi durumunda ticari açıdan sağlayacağı faydayı vurgulamaktaydı⁸⁵.

Benzer şekilde Şemseddin Sami *Kamusü'l-Âlam*'daki "Lazkiye" maddesinde bahsettiği liman için, küçük ve eski kalenin enkazıyla dolması neticesinde sadece yerli süngerci kayıklarının buraya girmesine uygun olduğunu belirtirken süregelen durumu yeniden teyit etmiş oluyordu⁸⁶.

XX. yüzyılın başlarında bu sefer mutasarrıf Mehmet Ali Ayni, hem limanın fiziki yetersizliği hem de ticari fonksiyonu üzerine durmuştur. 1908 yılında mutasarrıflık görevini yürüten Mehmet Ali Ayni hatıralarında, Lazkiye limanının harp ve yetersiz olan durumunu ve bir nevi olumsuz imajının yansımalarına rastlayabilmekteyiz. Bununla beraber Ayni, limanın içinde bulunduğu durgunluğu da Ümit Burnu'nun keşfi neticesinde

⁸⁴ Freese, 1869: 383-384.

⁸⁵ Ali Saib, 1304: 523. Benzer ifadelerle 1311 tarihli Beyrut Salnamesinde, (B.S., 1311 (1. Defa): 422) ve yine 1297 tarihli Suriye Salnamesinde (S.S., 1297 (12. Defa): 179) rastlamaktayız.

⁸⁶ Ş. Sami, 1314: 3963.

yaşanmış genel değişimle ilişkilendirerek açıklamaya çalışmıştır. Aynı ayrıca, yelken gemilerinin barınması için kadim zamanda bir limanın mevcudiyetini denizde bulunan setlerin kalıntılarında anlaşıldığını belirtmiştir. Ümit Burnu'nun keşfinden evvel ise doğudan gelen kervanların büyük bir kısmının merkez olarak yer alan Halep'e ulaştığını söylemiştir. Ardından malların Lazkiye limanına ulaşmasıyla burada gemilerle taşınması neticesinde yaşanan ticari hareketliliğe işaret etmiştir⁸⁷.

Diğer taraftan Aynı, göreve geldikten sonra, harap durumda bulunan ahşaptan iskele ve rıhtımı tadil etmeye girişmişti. Burayı nakliyat için daha elverişli bir hale getirmek hususunda çalışmalarda bulunmuştur. Ayrıca bu maksatla gerekli finans kaynağını da temin etme gayreti gösterdiğini de hatıralarında belirtmiştir⁸⁸.

Tüm bunlardan hareketle, liman deniz tabanının temizlenmesindeki yetersizlik buranın derinlik seviyesini düşürmekte ve büyük gemilerin yanaşmasında engel teşkil etmesi başlıca sorunlar arasındaydı. Diğer taraftan, bu soruna yönelik çözümler geliştirme maksadıyla teşebbüslerde bulunuluyordu. Bu bahisle ilgili ve yine liman alanındaki fener dairesinin yeniden tamiri gibi mevzulara ait resmi yazışmalara rastlayabilmekteyiz.

Öncelikle, 1906 ve 1907 tarihli olan ve limandaki eski kalenin içerisinde bulunan fenerin yeniden inşa edilmesi hususundaki yazışmalar dikkatimizi çekmiştir⁸⁹. Bu yazışmalarda, limanda bulunan eski kalenin zemin katında 40 sene evvel inşa edilmiş bir odanın yeniden oluşturulması istenmekteydi. Esasen fener memurunun ikameti maksadıyla inşa edilmiş bu odanın bir tarafının kale duvarına iltisak etmiş olması ise başka bir sorun teşkil ediyordu. Odanın yıkılıp yeniden inşa edilmesi esnasında eski ve harap olan bu kalenin zarar görebilme ihtimaline dair bir tahkikat yapılması gereği duyulmuştu. Neticede ise, yeniden inşası istenilen bu yapının, kalenin aslına zarar vermeden yapılmasından mahzur olmadığına kanaat getirilmişti⁹⁰.

⁸⁷ M. Ali Aynî, 2009: 94. Misal olarak 12. yüzyılda bölgedeki ticari hareketlilik kapsamında, doğudan gelen malların önce Halep'e daha sonra Antakya ve Lazkiye üzerinden kıyıya ulaşıyordu. Bkz. Heyd, 2000: 182-183, 395; Ticari hareketlilik açısından Halep ile Lazkiye iskelesi arasındaki münasebet için ayrıca bkz. Marcus, 2013: 190.

⁸⁸ M. Ali Aynî, 2009: 94.

⁸⁹ "...harab bir kal'a üzerine bina edilmiş ve iş bu fener bir direk üzerinde bulunmuş olduğundan mesarifi doğrudan doğruya fenerler idaresine aid olmak şartıyla mezkur direğin tebdiline ve gardiyan odasıyla müştemelat-ı sairesinin de tamir suretiyle teccidinde lüzum görüldüğü...", 2 Şaban Sene [1]324 ve 7(8) Eylül Sene [1]1322 (21 Eylül 1906) tarihli ve Bahriye Nazırı imzalı olarak, BOA. DH. MKT. 1114-43.

⁹⁰ "Lazkiye limanında kal'a derununda iki odadan ibaret fener mahalinin fenerler idare-i umumiyesinin iş'arı üzerine fener memuru tarafından tamirine teşebbüs olunduğundan bahisle (...) kal'anın zemin katında

Limanın temizlenmesi ve derinleştirilmesi yönündeki çalışmalarda ise bölge halkından gelen taleplerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bahis üzerine, Lazkiye Livası İdare Meclisi'nin 15 Temmuz 1903 tarihli yazısında, iskelede bulunan limanın temizlenip yine bir rıhtımın inşa edilmesi üzerine Lazkiye ahalisinin istekte bulunduğu belirtiliyordu. Yapılması gereken bu işin ise ihale yoluyla başlatılması düşünülmekteydi⁹¹. Bu münasebetler gerekli olacak maddi kaynağın da limanda gerçekleştirilen mal değişimindeki ithal ve ihraç mallarından geçici olarak kesilecek paradan sağlanmak istendiği anlaşılmaktadır⁹². Konuyla ilgili talebin tekrarı üzerine Beyrut valisinin yeniden

muhaddes olan oda fener memurının ikametine mahsus olarak takriben 40 sene evvel inşa olduğu anlaşılan bir odayı ve anın üstünde kain olub bir kısmı kal'a divarına müstenid fenerin hedm ile mezkur zemin katında teferruat-ı sairesi ile tecdiden inşası istenilüb bunun askerlik nokta-yı nazarında bir mahzuru yoğ ise de kal'a-yı atikanın heyet-i kadimesiyle hüsn-i muhafazalarına itina edilmiş hakkındaki tebliğata muhalif bulunduğu gösterilmiş ve suret-i iş'ara nazaran mezkur odaların kal'a-yı mezkurenin şekil-i asliyesine hanel getirilmemek üzere tamirinde mahzur olmadığına cevaben..." Fi 15 Ramazan Sene [1]325 ve fi 9 Teşrinievvel Sene [1]323 (22 Ekim 1907), Serasker bendeleri Rıza. Yine bu mevzu ile ilgili yapılan diğer yazışmalar: 23 Ramazan 1325-17 Teşrinievvel 1323 tarihli olarak Beyrut Vilayetine gönderilen yazı ile Seraskerliğe gönderilen Şaban Sene [1]324-22 (23) Teşrinievvel Sene [1]322 (5 Kasım 1906) ve Bahriye Nazırından Dahiliye Nezaretine gönderilen 2 Şaban Sene [1]324-7(8) Eylül Sene [1]322 (21 Eylül 1906) tarihli yazılar olmaktadır. BOA. DH. MKT.1114-43.

⁹¹ Öncesinde bahsi olduğu üzere, Lazkiye Mutasarrıflığına 16 Haziran 1319 tarihli arapça yazı mevcuttur. Ardından bu hususta yapılan yazışmalardan olarak, "Lazkiye iskelesinde kain limanın tathiriyle bir rıhtım inşası istirhamına dair Lazkiye ahalisinden verilen işbu arzuhal merbut haritaya ve keşf-i evvel defterinin mündericatu vechile limanın tathiri için burada talep bulunamayacağı der-kar bulunduğundan bunun ba`dehu Beyrut'taki rıhtım kumpanyasıyla muhabere olunmak üzere şimdilik yalnız rıhtım için ale'l usul bir kıt'a münakasa pusulası tanzim ve takdir edecek bedelin bildirilmesi zımında belediye meclisine havalesi tezekkür kılındı. Fi 2 Temmuz Sene [1]319 (15 Temmuz 1903), Meclis-i İdare-i Liva-yı Lazkiye". İhale için bir gün evvel yani 1 Temmuz 1319 (14 Temmuz 1903), tarihli olarak "Münakasa Kaimesi" hazırlanmıştır. Ancak Lazkiye Belediye Meclisinden 7 Temmuz tarihli olarak, "Her ne kadar ilan olunmuş ise de munakasaya talep olunmamıştır." yazısı not düşülmüştür. Ayrıntı olarak bkz., BOA. ŞD. 2302-9.

⁹² Beyrut Vali Vekilinden Dahiliye Nezaretine yazılan 24 Eylül 1903 tarihli yazıdan anlaşıldığı üzere, idare meclisinden gelen mazbata ile keşif, münakasa evrakları ve alınacak resim miktarını gösteren defter, liman ve iskele haritalarının gönderildiği belirtilmiştir. 2 Receb 1321-10 (11) Eylül 1319. Vilayetin bu tebliği ardından Dahiliye'den Sadarete gönderilen yazıda ise işin teferruatını takip edebilmekteyiz. Vilayetten gelen yazıda bahsedilen resim miktarı, yapılacak temizlik çalışmasının masraflarının karşılanması bahsi geçen kesintilerden sağlanacaktı. Bunun yanında, yapılacak çalışma münasebetiyle de liman ve iskelenin resim ve planlarının yanında limandan geçecek mallardan alınacak miktarın teferruatlarına dair gerekli düzenlemeler de hazırlanmaktaydı: "Lazkiye iskelesinde harice çıkarılacak erzak ve eşyadan muvakkaten bir resim istifasıyla Lazkiye limanın tathiri mesarifine karşuluk ittihazı Beyrut Vilayeti makamından iş'ar olunması üzerine mezkur limanın tathiriyle harice çıkarılacak ve haricden gelecek eşyadan iskele resmi ahzı mahalli belediyesince matlub olduğu halde liman ve iskelenin resim ve planları yapıldıktan sonra keşif ve münakasası bil icra tanzim edilecek evrak-ı keşfiye ile alınacak resim-i mübeyyin yeniden bir tarife yapılab eşyanın vezin ve aded ve keyl ve evsaf-ı sairesi tasrih ve tüccar ve ahalinin muvaffakiyeti istihsal olunduktan sonra evrakının irsaliyle keyfiyetin bab-ı aliden istizan kılınmış Şura-yı Devlet mülkiye dairesi kararına atfen makam-ı ali sadaret-penahilerinin şeref-varid olan 28 Temmuz Sene [1]318 (10 Ağustos 1902) tarihli ve 1836 numarolu tezkere-i samiyedeizbar olunmasıyla keyfiyet-i vilayet-i müşarün-ileyhaya tebliğ olunmuş idi. Olbapta tanzim edilen keşif ve münakasa varakalarıyla alınacak resim miktarını mübeyyin tarife ve iskele haritalarının mahalli meclis idaresi mazbatasıyla gönderildiğine dair...", 29 Receb Sene [1]321-8 Teşrinievvel Sene [1]319 (21 Ekim 1903), Nazır-ı Umur-ı Dahiliye. Bu yazıyla birlikte yine 3 Ramazan Sene [1]321-10 Teşrinisani Sene [1]319 (23 Kasım 1903) tarihli olarak aynı makamdan zeyl yazısı da gönderilmiştir. BOA. ŞD. 2302-9.

merkeze gönderdiği yazıda, bu işe bir an önce başlanması hususunun Lazkiye Mutasarrıflığından yeniden gündeme getirildiği belirtilmiştir⁹³.

Bir yıl sonra Ticaret ve Nafia Nezaretinden Şura-yı Devlet'e gönderilen yazıda ise liman için yapılacak düzenlemelerin teferruatlarına yer verilmişti. Bu yazıda, rıhtımın maruz kaldığı şiddetli dalgalara karşı 1 ila 3 tonluk ya da uygun görülürse 5-8 ton arasında olan kaya ve blokların yerleştirileceği bilgisi verilmiştir. Oluşturulması planlanan rıhtım duvarının ise esasen 2-3 metre civarı olması icab etmesine karşın masraflar ölçüsünde bu yüksekliğin 1-1,5 metreye kadar indirilebileceği de belirtilmiştir. Bunun dışında, yapılacak derinleştirme çalışması neticesinde buradan çıkarılacak kum ve toprağın taşınmasıyla ilgili ayrıntının fen müşavirliğinin derkenarıyla cevaben evrakların yeniden gönderildiği izah edilmiştir⁹⁴.

Liman rıhtımının inşası ve düzenlemesine dair padişah onayı (irade-i seniyye) ise ancak takriben iki yıl sonra çıkacaktı. Bundan önce mevzunun yine Şurayı devlet Maliye dairesi ardından Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da görüşülmesi vesilesiyle hazırlanan mazbatada mevcut olan keşif ve haritadan hareketle limanın temizlenmesi ve rıhtım inşası gibi çalışmaların tahmin edilen masrafının 586.740 kuruş olduğu belirtilmiştir. Bu masrafın karşılanması hususunda, önceden de düşünüldüğü gibi, limandan çıkacak mallardan uygun ölçülerde bir miktar sağlanması gereğine ve yine bu işin, talep edilmesi durumunda, ihaleyle verilebileceğine dair kanaat getirilmiştir⁹⁵. Netice olarak, sadrazamın durumu 7 Muharrem 1325 (20 Şubat 1907) tarihli yazıyla beyan etmesi üzerine ise 13 Muharrem 1325 (26 Şubat 1907) tarihli padişah iradesi verilmiştir⁹⁶.

Tüm bu girişimlere karşın, limanın temizlenmesi ve yine lüzumu olan düzenlemenin yapılması yönündeki çalışmaların neticeye ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki 1917 senesinde, Beyrut Vilayetine bağlı sancak ve kaza merkezlerinin gezilmesi neticesinde hazırlanmış olan eserin Lazkiye kısmındaki notlarından hareketle bu kanaate

⁹³ "Lazkiye limanının tathir ve iskelenin tamiri için icrası lazım gelen ameliyatın haritasıyla keşif ve münakasa varakaları ve teferruatı 10 Eylül Sene [1]319 (23 Eylül 1903) tarihli ve 119 numarolu ariza-yiacizi ile takdim kılınmış ve ameliyat-ı mezkureye bir an evvel mübaşeret olunması lüzumu bu kere de Lazkiye Mutasarrıflığından tekid edilmiş olduğundan iktizasının ifa ve inbasına müsaide buyurulması babında emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi 18 Muharrem Sene [1]322 ve fi 22 Mart Sene [1]320 (4 Nisan 1904), Beyrut Valisi", BOA. ŞD.2302-9.

⁹⁴ 25 numaralı ve 2 Zilhicce 1322 (7 Şubat 1905) tarihli olarak, BOA. ŞD. 2302-9.

⁹⁵ 7 Muharrem 1325-7 Şubat 1322 (20 Şubat 1907), BOA. İ.TNF 16-22.

⁹⁶ BOA. İ.TNF 16-22; Yine aynı dosyadaki 2 Safer 1325 - 4 Mart 1323 (17 Mart 1907) tarihli belgede (Bab-ı Ali Darü's-Sadaret-i Azimi, Divan-ı Hümayun, aded: 10) ise süreç bir nevi özetlenmiştir.

ulaşmaktayız. Bu eserde, kısmen dolmak üzere olup çamurlu sazlık ve kuma maruz kalmış olan liman koyunun deniz ticaretinin gelecekte genişletilmesi için en azından beş kulaç seviyesine kadar temizlenmesi ve deniz altına yerleştirilmiş setlerin kaldırılması lüzumu üzerine durulmaktaydı⁹⁷.

Bunun yanında bahsi geçen eserde, liman üzerine sunulan detaylı bilgi, en başından beri takip ettiğimiz süreci özetleyecek niteliktedir. Buna göre, doğal ve küçük boyutlarda olan Lazkiye limanı, kale harabesinde bulunan fenerinden başlayarak kuzeydoğu istikametinde sahile doğru uzanan 80 metre uzunluğunda ve 3 metre eninde olup inşası tamamlanmamış bir dalga kıranla çevrilmiş bulunmaktaydı. Bu haliyle liman, 80 tona kadar olan 40-50 kadar yelkenli gemiyi barındırabiliyordu. Bununla beraber, 100 ile 130 civarı ağırlıktaki gemilerin 4 adedini de içine alabilir durumdaydı. Fakat boğaz 3-4 kulaç derinlikte ve geçiş yolu dar bulunuyordu. Üstelik burada yer alan harap kalenin döküntülerinin oluşturduğu enkaz, gemilerin içeriye girmesine engel oluşturuyordu. Bunun neticesinde, yelkenli gemiler limanın içine girebilme imkanı olsa bile daha büyük ebatlardaki vapur ve yelkenli gemilerin limana sokulması mümkün olamıyordu. Bunun yerine bahsi geçen ebattaki gemiler, liman koyundan ancak çeyrek mil mesafede ve kuzey yönündeki bir yerde demirlemekteydiler⁹⁸.

Limana bir yıllık süre içerisinde uğrayan gemilerin toplamı üzerine verilen bilgiye göre, ortalama 115000 tonluk 60 vapur ve 22000 tonluk daha küçük boyutta olan 2 bin adet yelkenli geminin geldiği belirtilmiştir⁹⁹. Limanda gerçekleştirilen nakliyat hareketliliği

⁹⁷ Temimi-Behçet, 1333: 555.

⁹⁸ Temimi-Behçet, 1333: 554-555.

⁹⁹ Yine, Temimi ve Behçet`in eserinde farklı yıllarda Lazkiye limanına uğrayan gemilere ait sayısal veriler sunulmuştur. Buna göre, 1315 senesinde, vapur 34860 ton yelkenli gemi 6481 tondur. 1320 senesinde vapur 73884 ton yelkenli gemi 6152 tondur. 1328 senesinde Vapur 135113 ton yelkenli gemi 11711 tondur. 1330 senesinden ise vapur 188094 ton yelken gemi ise 7653 ton olmuştur. Bkz. Temimi-Behçet, 1333: 554; daha evvel Cuinet`in verdiği rakamlarda limanda, İngiliz, Fransız, Osmanlı, İtalyan ve Hollandalı olarak toplamda 891 gemi ile 170.891 yük hareketliliği olmuştur. Cuinet, 1896: 156.

Bunun yanında, diğer merkezlerde olduğu gibi Lazkiye`de de nakliyat açısından Fransız Mesajeri Maritim Kumpanyası önemli bir role sahipti. 1303 tarihli Suriye vilayet yıllığında bildirildiği üzere, Fransız Mesajeri vapurlarının bölgedeki merkezlere düzenli bir vapur ağı bulunuyordu. Marsilya`dan çıkan vapurlar iki haftada bir olmak üzere, İskenderiye, ardından Beyrut (Salı günü) üzerinden Trablus, Lazkiye (Perşembe günü) ve diğer Anadolu sahilleri üzerinden İstanbula ulaşıyordu. Yine her iki haftada bir aralıklı zamanlarla, İzmir`den hareketle aynı cihetle, Anadolu sahilindeki merkezlerden hareketle Lazkiye (Çarşamba günü) ye, ardından Trablus`a gelip perşembe günü de Beyrut`a ulaşıyordu. Aynı gün ise Yafa üzerinden yine Marsilya`ya gidiyordu.

Rusya Kumpanyasına bağlı vapur ise, yine iki haftada bir olmak üzere Beyrut üzerinden Perşembe günü Lazkiye`ye ulaşmakta oradan da İstanbul ve sonra Odesa`ya gitmekteydi. Odesa`dan Pazar günü ayrılan vapur ise Pazar günü Lazkiye`ye ulaştıktan sonra Trablus ve Beyrut üzerinden İskenderiye`ye vasıl oluyordu. S.S., 1303 (19. Defa): 205, 207.

ise, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı daha çok denizde yapıldığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, limanın daha işlevsel olması maksadıyla da denizin temizlenmesi gereği vurgulanmaktaydı¹⁰⁰.

Yukarıda bahsi geçen dalgakırana gelince, 1326 (1908-09) senesinde henüz tamamlanmamış bulunuyordu. Üstelik denizin şiddetli dalgalarına karşı bu setin dış tarafına taş bloklar yerleştirilememişti. Bu eksik çalışmanın neticesinde, liman koyunu koruyan setlerde yarıkların ortaya çıkmış ve bu setin harap olma durumuyla karşı karşıya kalınmıştı¹⁰¹.

Deniz setinin tamamlanmadan inşa edildiğinin bildirildiği tarih, yukarıda belirtildiği üzere, limanın temizlenmesi ve iyileştirilmesine yönelik resmi girişimlerle ilgili yazışmalardan hemen sonraydı¹⁰². Bu durum ise, başlatılan çalışmanın beklenen düzeydeki bir aşamaya ulaşmadığının göstergesi olmuştur.

Benzer durum, Lazkiye'nin yanı sıra Cebele ve Banyas'da da inşa edilmesi düşünülen liman dairelerinde de yaşanmıştı. Bu hususta, 1902 tarihinden itibaren başlayan yazışmaların 1913 tarihine kadar devam ettiğini kayıtlardan takip edebilmekteyiz. Aynı mevzuyla ilgili yazışmaların bu kadar uzaması, işin uzun süre sürüncemede kaldığının göstergesi olmuştur.

1902 tarihli yazışmalarda bu mevzuyla ilgili, Lazkiye Mutasarrıflığının merkezdeki liman ile yine kendi idaresi dahilinde bulunan Cebele ve Banyas'da inşasının gereği gündeme gelmiştir. Bu sebeple mevzuuyla ilgili keşifname ve haritalarla birlikte Beyrut Vilayetine

Bunun öncesinde ise, 1851 tarihinde Osmanlıyla yapılan anlaşma üzerine Mesajeri Maritim Nasyonal Kumpanyası namı altında İstanbul'dan başlayarak İzmir, Rodos ve doğu Akdeniz kıyı merkezleri hattında Mersin, İskenderun Lazkiye, Trablus, Beyrut, Yafa ve nihayetinde İskenderiye'ye 20 günlük arayla seferler düzenlenecekti. Uygun, 2015: 48-49, 94, 303. Yine, 1886 tarihli anlaşmayla birlikte Mesajeri Maritim Kumpanyası vapurları A ve B hatları olarak hareket edecekti. A hattı, Marsilya, Malta, İskenderiye ve Beyrut arasındaki menzil olarak belirlenmişti. B Hattı ise İstanbul'dan hareketle, Anadolu kıyıları üzerinden İskenderun, Lazkiye, Trablus üzerinden Beyrut'a vasil oluyordu. 1880 ile 1882 tarihlerinde Mesajeri Maritim'in ithalat ve ihracat rakamlarını gösteren tabloda, Lazkiye'deki ithalat miktarı 1880'de 12.165 diğer yılda ise 6460 kilogram; ihracat miktarı ise, 1880 yılında 58.541 ve 1882 tarihinde 45.201 kilogram olarak bildirilmiştir. Bkz. aynı yer: 114-115. Daha geniş malumat için aynı esere bakılabilir.

¹⁰⁰ Temimi-Behçet, 1333: 555.

¹⁰¹ Temimi-Behçet, 1333: 555.

¹⁰² Bkz. 62, 63, 64. dipnotlar.

başvurulur. Vilayetin bunu merkeze bildirmesinden sonra esasen Bahriye Nezaretine ait arazinin bir senede bağlanması ve diğer hususlarla ilgili meseleler üzerine durulmuştur¹⁰³.

Aradan geçen on yıllık zaman zarfında mevzuyla ilgili sürecin devam ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle bürokratik ilişkiler ağındaki işleyiş bu konudaki süreci etkileyen faktörlerden birisi olmuştur. Öyle ki Bahriye Nezaretinin daha evvel yani 1902 tarihinde Dahiliye Nezaretine göndermiş olduğu yazıyı yeniden zikrederek, ticaret amaçlı olarak, taraflarına tahsis edilmiş olan arsanın merkez tarafından senede bağlanarak gereğinin yapılması ve bunun vilayete bildirilmesine dair gönderilen yazıya nezaretten bir cevap gelmediği belirtilmekteydi¹⁰⁴.

Beyrut valisinin 1913 tarihli bir yazısında da aynı şekilde konuyla ilgili detaylar üzerinde durulmaktaydı. Verdiği malumata göre, Bahriye Nezaretinin elinde bulunan Lazkiye sahilindeki arsanın daha sonra bu liva tarafına bırakıldığı anlaşılmaktadır. Cebele limanı için düşünülen daire hususunda henüz bir yer belirlenmediğine dair bölgeden malumat alındığı belirtilmiştir. Markab için düşünülen liman dairesi içinse bir arazinin tahsis edilmediği bildirilmiştir¹⁰⁵. Ertesi sene devam eden yazışma sürecini ise yine Bahriye

¹⁰³ Bahriye Nazırı'nın Dahiliye'ye gönderdiği yazısı olarak: "... inşa kılınacak liman daireleri için mahal-i mezkurada bahriye namına terk ve tahsis edilen arazinin buraca sened-i hakaniye rabt edilmek üzere icab iden muvakkat-ı ilm ve cezalarının irsali zımında vilayet-i müşarün-ileyhaya tebliğat-ı lazime icrası hususunun cevaben savb-ı ali-i asaf-anelerineizbarı İslahat ve Tedkik-i Muhasebat Komisyonu'nun i'lamı üzerine şura-yı bahriyeden ifade kılınmış olmağla ifa-yı muktezasına himem-i ali-i nezaret-penahileri (...) Fi 10 Muharrem Sene [1]320 ve fi 6 Nisan Sene [1]318 (19 Nisan 1902)" ve ardından ise Beyrut Vilayetine gönderilen 22 Muharrem Sene [1]320-18 Nisan Sene [1]318 (1 Mayıs 1902) tarihli yazı olarak: "Lazkiye, Cebele ve Banyas'da inşasına lüzum gösterilen liman daireleri hakkında Lazkiye Mutasarrıflığına gönderilen mazbata ile harita ve keşifnamenin irsal kılındığına dair tevarid 1 Kanunuevvel Sene [1]317 (14 Aralık 1901) tarihli tahrirat-ı aliyyesi üzerine sebk iden iş'ara cevaben Bahriye Nezaret-i Celilesinden alınan 6 Nisan Sene [1]318 (19 Nisan 1902) tarihli ve 21 numarolu tezkerede ba'dehu icabına bakılmak üzere ol emirde inşa kılınacak liman daireleri için mahal-i mezkurada Bahriye namına terk ve tahsis idilen arazinin buraca sened-i hakaniye rabt edilmek üzere icab iden muvakkat ilm ve cezalarının celb ve irsali lüzumu gösterilmiştir. Ana göre iktizasının ifa ve inbası hususuna himem-i atufetleri maruz buyurmak babında.", BOA. DH. MKT.492-38.

¹⁰⁴ "Dahiliye Nezaret-i Celilesine yazılan 6 Nisan Sene [1]1318 (19 Nisan 1902) tarihli tezkere-i nezaret-penahi müsveddesi suretidir: Lazkiye, Cebele, Banyas'ta inşasına lüzum gösterilen liman daireleri hakkında Lazkiye mutasarrıflığından meb'us mazbata ile ikikit'a harita ve keşifnamenin irsal kılındığına dair Beyrut Vilayet-i aliyyesinden cevaben alınan tahriratın ve evrak-ı mezkuranın leffiyile varid olan 16 Kanunusani Sene [1]317 (29 Ocak 1902) tarihli ve 163 numarolu tezkere-i aliyye-i daverileriledel havale ba'de icabına bakılmak üzere evvel emirde inşa kılınacak liman daireleri için mahal-i mezkurada bahriye namına terk ve tahsis idilen arazinin buraca sened-i hakaniye rabt idilmek üzere icab iden muvakkat-ı ilm ve cezalarının irsali zımında vilayet-i müşarün-ileyhaya tebliğat-ı lazime icrası hususunun cevaben savb-ı ali-i asaf-anelerine izbarı ıslahat ve tedkik-i muhasebet komisyonunun i'lamı üzerine Şura-yı bahriyeden ifade kılınmış olmağla ifa-yı muktezasına himem-i aliyye-i nezaret-penahileri şayan buyurulmak babında. Fi 27 Temmuz Sene [1]329 (9 Ağustos 1913), aslına mutabıktır.", BOA. DH. İD. 74-61.

¹⁰⁵ "Dahiliye Nezaret-i Celilesine: Muhaberat-ı umumiyye dairesi 2. Şube ifadesiyle şeref-varid olan 3 Ağustos Sene [1]329 tarihli ve 371-82379 numarolu tahrirat-ı aliyye-i nezaret-penahilerine cevaptır. Lazkiye'de vaktiyle Bahriye namına terk ve tahsis edilmiş olan sahil-i bahirde vaki' iskeleden ba'id 315

Nezaretinden Dahiliye Nezaretine` ne gönderilen yazıdan takip etmekteyiz. Lakin burada da süregelen teferruatlar üzerinde durulduğunu söyleyebiliriz¹⁰⁶.

1.2.3. Şehir

XIX. yüzyıldaki şehir dokusunu daha geniş zaman dilimi içerisinde ele almanın gerekli olduğunu düşünmekteyiz. Bu münasebetle öncelikle Lazkiye`de mevcut bulunan dönemin tarihi kalıntıları üzerine durarak bu şehrin geçmiş zamana dönük uzanan varlığının izlerini göz önünde bulundurmuş olacağız. Öyle ki, şehrin antik tarihinin izlerini sahneleyen kalıntılar üzerine dönemin kaynaklarında veriler mevcuttur¹⁰⁷. Büyük ihtimal, yukarı da işlediğimiz üzere, farklı zamanlarda vuku bulan depremlerin yarattığı sarsıntılarda olumsuz etkilenen bu yapıların harabeleri kısmi olarak, işlediğimiz dönemde varlıklarını korumuştur. 1917 tarihli *Beyrut Vilayeti* eserinde belirtildiği üzere, yaşanan yıkımlara karşın Lazkiye arkeolojik değerler açısından önemini sürdürebilmiştir¹⁰⁸.

Lazkiye`nin bir sahil yerleşim merkezi olması bakımından, tarihi değer taşıyan eserlerin varlığına dair tahmin yürütmek daha mümkün olabilmektedir. İncelediğimiz kaynaklar da bu kanaati destekleyebilmektedir. Bunlar arasındaki öncelikle dikkatimizi çeken antik kalıntı, sütunlar üstünde yükselen karşılıklı zafer kemerleridir. Kasabanın güneydoğu

zira` arsa Bahriye Nezaretinden idare olunmak üzere Şubat Sene [1]323 (1905) tarihinde istimlak ve hükümet namına kayd olunmuş ise de ahiren Maliye Nezaretiyle Defter-i Hakani Emanetinin iş`arı üzerine Hazine-i Celile-i Maliye namına kaydı bi`-t-tashih Eylül Sene [1]328 (1910) defterinin 37 nomerosuna idhal ve sened-i hakaniyyesi liva muhasebeciliğine ita edildiği ve Cebele Kazasında henüz intihab olunan mahalın liman dairesi namına tapu muamelesinin der-dest-i icra idüğü ve Markab Kazasında bu kabil-i arazi terk ve tahsis olunmadığı mutasarrıflığın iş`ar-ı cevabiyesi üzerine maruzdur. Olbabaemr ü ferman hazret-i men lehü`l-emrindir. Fi 8 Muharrem Sene [1]332 ve fi 23 (24) Teşrinisani Sene [1]329 (7 Aralık 1913). Beyrut Valisi”, BOA. DH. İD.74-61.

¹⁰⁶ “Dahiliye Nezaret-i Celilesine: İdare-i umumiyye-i dahiliye müdiriyetinden muharrer 5 Kanunuevvel Sene [1]329 (18 Aralık 1913) tarih ve 86426 umumi 89 hususi nomerolu tezkere-i aliyye-i daverilerinde mevzu-ı bahs olan Lazkiye ve Cebele ve Markab Kazalarında liman dairesi inşa olunacak arazi hakkında teshil-i tedkikat ve inkişaf-ı muamelata medar olmak üzere Lazkiye mutasarrıflığının 28 Mart Sene [1]317 tarih (10 Nisan 1901) tarih ve 4 nomerolu mazbatası ile iki adet keşif defterinin ve Beyrut vilayetinin 1 Kanunuevvel Sene [1]317 tarihli (14 Aralık 1901) tarihli ve 57 nomerolu tahriratının birer kıt`a suret-i musaddıkları leffen irsal ve Markab Kazası`nda liman dairesi ittihaz olunması evvelce mukarrer olan mahalın daire-i bahriyeye veya hazine-i maliye namına tabuya rabtı esbabının istikmali hususunun savb-ı ali-i nezaret-penahilerineizbarı Bahriye Hukuk Müşavirliğinden ifade kılınmış olmağla ifa-yı iktizasına himem-i aliyyeleri masruf buyurulmak babında emr ü ferman hazret-i men lehü`l-emrindir. Fi 19 Rebiyülevvel Sene [1]332 ve fi 2 Şubat Sene 1329 (15 Şubat 1914), Bahriye Nazırı namına Müsteşar Rüstem”, BOA. DH. İD.74-61.

¹⁰⁷ Kinneir, 1818: 165; Monro, 1835: 128-129; Robinson, 1837: 368; Walope, 1851: 363; Wortabet, 1856: 26; Porter, 1868: 563; S.S., 1303 (19 Defa): 243; Cuinet, 1896: 165; vd.

¹⁰⁸ Temimi-Behçet, 1333: 548.

yönünde olduğu anlaşılan bu harap yapı, savaş temsil eden işlemlere sahipti. Romalılarla ilişkilendirilen bu yapı sanatsal süslemelerle dört sütun üzerinde yükseliyordu. Bunun yanı sıra, kemerlerini destekleyen ve her bir kolunu 13 buçuk metre civarında olan karşılıklı büyük kapılara sahipti. Kemerlerin üstünde miğfer, zırh, kalkan gibi harp alameti kabartmalar bulunmaktaydı. *Kilisetü`l-Meallika* namıyla anılan bu harabenin eski zamandan gelen bir mabet enkazı olduğu düşünülmektedir¹⁰⁹.

Şehrin kuzey ve doğu taraflarında yer alan mağara yazıtlarına ve nakşedilmiş eski mezarların da olduğu anlaşılmaktadır. *Martukle* ismiyle bilinen bir mağarada ise, bölgenin Hristiyanları bir araya gelip Meryem Ana'nın gününü kutlamak için tören düzenlemekteydiler. Bu verilere istinaden, bölgedeki mağaraların Hristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren bölge halkı için önemli olduğu düşünülmektedir¹¹⁰.

Osmanlı yönetimi altındaki ilk dönemlerinde, Lazkiye Trablus şehriden sonra en mühim kasaba idi. Şehir bu dönemde, Salibe (Salibiye), es-Sabah, Babü`l-Yehud, İdris ve Nasara isimli mahallelere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu mahallelerden biri Hristiyan, diğerleri ise Müslüman nüfusu barındırmaktaydı. Lazkiye`de 1519 senesinde 250 hane bulunmakta iken bu sayı 1536 senesinde 710, 1547 yılında ise 672 olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır¹¹¹.

Ayrıca bu yüzyılda Lazkiye`de; *Mansuri* ve *Aşer* isiminde iki cami, muhtelif mahallelerde ise sekiz mescit bulunmakla birlikte zaviye ve türbeler de mevcuttu. Kasabada bu mekanlardan başka meyhane, kapan, kasap ve başhanenin varlığı da bilinmektedir¹¹².

Evliya Çelebi ise sur içinde avlusuz bir yapıda olduğunu söylediği 7 ev, bir mescit ve gümrük memurlarının dinlenme yeri olarak kullandıkları iskeledeki bir köşktenbahseder. Burada ayrıca, Mısır ve Frenk bezirganların uğrak yeri olan 40-50 civarında mahzen

¹⁰⁹ Temimi-Behçet, 1333: 549; 1303 Suriye Salnamesinde "Kinisetü`l-Muallaka" ismiyle anılan bu yapının enkazındaki nakş ve hatlardan zafer kubbesi olarak inşa edildiğinin anlaşıldığı belirtilir. S.S., 1303 (19 Defa): 243. Daha önceki yıllara ait batılı eserlerde de benzer bilgiler mevcuttur. Hem 1835 tarihli olan hem de 1868 tarihli eserde, bu savaş kabartmalarıyla süslenmiş zafer kemer ve detaylarına dair bilgi verilir. Yine yakınlarındaki dört korint sütundan da bahsedilmektedir. Ayrıntılı olarak bkz. Monro, 1835: 128-129; Porter, 1868: 563; yine 1818 tarihli eserde, Roma stili mimariyi yansıtan zafer kemerinin şehrin sahibi Sezar`ın onuruna kurulmuş olduğu ihtimalinden bahsedilmiştir. Kinneir, 1818: 165; 1835 tarihli eserde ise bahsi geçen antik dönem yıkıntılarının bölgenin modern dönem sakinleri tarafından hazır inşaat malzemesi olarak kullandıklarına da dikkat çekilmiştir. Robinson, 1837: 369.

¹¹⁰ Temimi-Behçet, 1333: 548-549.

¹¹¹ Çakar, 2012: 204-205.

¹¹² Çakar, 2012: 205.

bulunmaktadır. Liman ise insan eliyle şekillendirilmiş, şiddetli rüzgarlara karşı dirençli ve 300 pare gemiyi havzasında barındıracak bir yapıya sahip bulunmaktadır. Şehir savunması için de kalenin liman tarafındaki burçlarında ise toplar bulundurulmaktadır. Bunun yanında liman bölgesini eski dönemde çevrelediği anlaşılan harabelerin, hurma bağları ve bahçeleri arasında karıştığını belirtir¹¹³.

Şehrin ise iskeleden doğuya doğru içerde kaldığını söyleyen Evliya Çelebi, daha önce buranın büyük bir şehir olduğuna dair kanaat getirecek izlerin varlığına dikkat çekmekteydi. Eski şehrin Halife Ömer döneminden sonraki batılı istila hareketlerinin neticesinde harap edildiğini bildirir¹¹⁴. Bununla birlikte, Halife Ömer'in şehri fethettikten sonra bir ay imamlık yaptığına dair rivayet edilen Ömer Camii¹¹⁵ namında yapıca büyük bir camiden de bahseder. Çarşıda ise 2 hamam, 3 han, 2 medrese, 1 Darülhadis ve 3 Sıbyan mektebinden bahseder. Şehirde yine 200 dükân vardır. Ancak bedesten bulunmamaktadır. Ayrıca pahası yüksek malların ticaretinin yapıldığı da anlaşılmaktadır¹¹⁶.

Evliya Çelebi'nin aktardığı dikkat çekici diğer bir husus da şehirdeki çevre düzenlemesiyle ilgilidir. Onun belirttiği üzere, çarşı alanı ve yolların kenarlarında kaldırımlar mevcuttu. Bu açıdan, deniz şehri olmasına karşın burada çamur sorunu olmadığını söyler. Şehirde büyük bir hurma ormanı bulunmaktaydı. Öyle ki bölgede şiddetli bir hararetin yaşanmamasını bu ağaçların rüzgar akışını engelleyen bu yoğunluğuna bağlamıştır¹¹⁷.

Son olarak onun, Lazkiye'deki dini ziyaret mekanlarıyla ilgili bilgileri dikkat çekicidir. Şehirde bu makamlara yaygın bir şekilde rastlandığı anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi bunu belirtirken de, bir haftalık süre zarfında 500'den fazla ziyaret makamın rastladığını vurgulamaktaydı¹¹⁸.

¹¹³ Evliya Çelebi, 2010: 416.

¹¹⁴ Evliya Çelebi, 2010: 416.

¹¹⁵ Bu camiye, arşiv belgelerinde rastlamaktayız. Caminin tamir ve genişletilmesi hususunda 1899 tarihli yazışmalar bulunmaktadır. Buna göre, caminin dar olması sebebiyle cemaatin burayı kullanamadığı ve bu münasebetle tamir ve genişletilmesi düşünülmüştür. Bu konudaki yazışmalar olarak, 27 Muharrem Sene [1]317 ve fi 25 (26) Mayıs Sene [1]315 (7 Haziran 1899) tarihli Sadrazam imzalı yazı ile Evkaf Nezaretine gönderilen 10 Safer Sene [1]317-7 (8) Haziran Sene [1]315 (20 Haziran 1899) tarih yazı. BOA. BEO 1327-99466.

¹¹⁶ Evliya Çelebi, 2010: 417.

¹¹⁷ Evliya Çelebi, 2010: 417.

¹¹⁸ Evliya Çelebi, 2010: 418-419.

XVIII. yüzyılın bitiminde Brown ismindeki bir batılının verdiği bilgiler, doğuya doğru uzanan kasabanın tepelerle sınırlanmış olduğunu gösterir. Brown, ayrıca, sokakları temiz olmakla birlikte havasının sıhhatli olduğunu ve etraftaki bahçelerden de yayılan kokuların güzelliğinden bahseder. Bunun dışında ise, şehirde sekiz caminin bulunduğu dikkat çeker¹¹⁹.

XIX. yüzyıla gelindiğinde, şehirle ilgili incelediğimiz muhtelif eserlerde dönemin sonuna kadar teferruatlı bilgiye rastlanmamaktadır. Bu eserlerde, doğu istikametindeki tepe yükseltileriyle sınırlandığını tahmin ettiğimiz şehrin, kadim dönemden beri mevcut olan eski yerleşim bölgesiyle ilgili izlenimler sunulmaktadır. Yüzyılın ilk dönemlerinde, dışarıdan gelen birinin şehir hakkında fark ettiği ilk özelliklerden biri liman ve yerleşim bölgesi arasındaki mesafe olduğunu söyleyebiliriz. 1856 yılına ait bir eserde şehrin bu karakterine dikkat çekilmiştir. Esere göre, kasaba iki kısımdan oluşmaktaydı. Bunlar, aralarında on dakikalık bir yürüme mesafesi olan şehir ve liman bölgeleriydi¹²⁰.

Denize doğru bir çıkıntı üzerinden başlayarak doğuya doğru uzanan bir alanda konumlanmış bu sahil şehrinin limandan daha iç kısımda kalan yerleşim bölgesinin hacminde zaman içinde değişim olmuştu. Bu değişim, şehrin denize doğru eklenmesiyle işlemeye başlamıştı. Öyleki XIX. yüzyılın sonlarında, şehir yapısı hakkındaki bilgi veren misyoner notlarında, yaşanan değişimin sonrasındaki durumu yansıtmıştır. Buna göre, kasabanın en alçak ve en yüksek kesimi olarak iki bölümde kategorize edilirken, süreç içerisinde kasabanın eski yerleşim kısmından limana doğru bir genişleme olduğu belirtilmiştir¹²¹. Burada dikkatimizi çeken husus, yerleşim bölgesinin genişlemesiyle oluşan yeni alanın, kasabanın eski yerleşim bölgesinden farklı bir şekilde algılanmaya başlanmasıydı. Kasabanın eski yerleşim alanına eklenmeye başlanmış olan bu yerleşim bölgesi, tahmin edileceği üzere, “yeni olma” karakteriyle algılanmıştır. Beyrut`ta da örneği olduğu üzere¹²², şehirdeki bu değişim yeni yaşam alanlarının ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Sonraki dönemlerde Lazkiye`de mutasarrıf olarak bulunmuş Mutasarrıf Ali Ayni, anılarında şehrin bu durumuna işaret etmiştir. Ayni`ye göre, şehir,

¹¹⁹ Brown, 1799: 381.

¹²⁰ Wortabet, 1856: 26.

¹²¹ R.M. Sommerville, A Trip Through Our Mission Field: Herald of Mission News, 1896: 217.

¹²² Mağmuni`nin belirttiği üzere, Beyrut Şehri eski ve yeni olam iki kısımdan oluşmaktaydı. Şehrin eski kısımlarındaki mekanlara dair izlenimleri olumsuzdur. Sokaklar dar ve kapalı olan kısımların karanlık ve kötü kokulu olduğunu belirtir. Yeni Beyrut ise daha düzenli ve çekici bir mekan oluşturduğundan bahseder. Mağmuni, 2008: 242. Beyrut Şehrini her iki kısmındaki özelliklere Lazkiye`de de tesadüf edebilmekteyiz.

liman iskelesine üç çeyrek saat yürüme mesafesindeydi. Ancak süreç içerisinde liman ile şehir arasında yeni binalar inşa edilmiş ve böylece yeni bir şehir oluşmuştur¹²³.

Daha öncesine gidersek, bahsi geçen yüzyılın ortalarında, şehirle ilgili bilgi veren batılılarda karşılaştığımız olumsuz izlenimlerin ise şehrin eski kısmıyla ilgili olduğunu düşünmekteyiz. 1868 tarihli bir eserdeki betimlemelere baktığımızda, kasabanın minareleri gibi bir yükseklikten narenciye bahçelerinin şehrin üstünde bir örtü şeklinde görüldüğü belirtilir. Evlerin değerli yapılarda olduğu bahsedilirken sokakların ise oldukça kirli bir halde bulunduğu dikkat çekilmiştir. Bu durum, insanların sokaktan geçerken çürümüş sakatat ve kedi, köpek ölüleri arasından adımlarını seçerek yürüdükleri şeklinde izah edilmiştir¹²⁴.

Yine, Freese`in Lazkiye`yi ziyaretinde benzer izlenimlere sahip olduğunu fark etmekteyiz. Freese, şehrin bir veya iki saat dar ve kirli sokaklarını dolaştıklarından bahsetmekteydi. Bu bölgenin havasının sıhhatli olduğunu lakin suyu için aynı şeyi düşünmediğini belirtir. Özellikle Rum semtinde sokakların kötü şartlarda olup ölü hayvan kalıntıları ve bundan başka kokusuna tahammül edilemeyecek her türlü kirlilik içerisinde olduğunu ifade etmekteydi¹²⁵.

Buradan hareketle şehirde yaşanan yeni yapılaşmanın bahsi geçen yüzyılın son çeyreğinden itibaren başladığını düşünmekteyiz. Öyle ki Lazkiye`nin kaza statüsünden sancak merkezine terfi ettirilmesinin yine yüzyılın son çeyreğine tekabül etmesinin birbirinden bağımsız olmadığını söyleyebiliriz. Şehirde yaşanan değişimin, idari yapılanmadaki değişime de etkide bulunduğu ya da buna zemin oluşturduğu ihtimalini de göz önünde bulundurabiliriz.

Şehrin özellikle yeni imajını temsil etmeye başlayan kısım ile ilgili geniş malumata 1917 tarihli eserden ulaşabilmekteyiz. Buna göre, Lazkiye`nin eski yerleşim bölgesine tekabül edeceğini düşündüğümüz binaların inşa modelinin Şam`daki yapılara yakın olduğu anlaşılmaktadır. Bu yapı tarzının kasabadaki binaların çoğunda etkili olmuştur. Etrafı taş malzemeyle çevrilmiş olan bu yapıların damları da sıvalı bulunmaktaydı. Buna karşın şehrin yeni yerleşim alanındaki mahallelerde bulunan binaların tarzında ise Beyrut`ta yeni

¹²³ M. Ali Ayni, 2009: 94

¹²⁴ Porter, 1868: 563.

¹²⁵ Freese, 1869: 378, 383-384.

ortaya çıkmış olan modelin taklit edilmesinin etkisi olmuştu. Bu yeni tarzın şehirde genişlemeye başladığı da anlaşılmaktadır¹²⁶.

Bahsi geçen her iki yapı tarzında kullanılan malzemede de farklılık bulunmaktaydı. Eski usul evlerde “nari” olarak anılan koyu renkli taş malzeme kullanılmaktaydı. Buna karşın, yeni usul yapılar “hacer-i remli” ismiyle bilinen beyaz sünger taşlarıyla bina edilmekte ve bunların üstü ise kırmızı kiremitle örtülmekteydi. Yeni tarz binalar şehrin kuzeybatı tarafında yer alan el-Kemaliye`de bulunurken geriye kalan diğer mahallelerdeki yapıların çoğunluğunun ise eski tarza göre vücut bulduğu anlaşılmaktadır¹²⁷.

Eski kısım yerleşim bölgesinde, birbirine iltisak etmiş bazı binaların kötü ve bakımsız durumu olumsuz bir manzaraya sebep olmaktaydı. Eski şehrin dar ve kötü yollarında dolaşmak meşakkatli iken Lazkiye`nin bu durumla ilgili anılmasının doğru olmayacağı da gözlemciler tarafından vurgulanmaktaydı. Zira bu şehrin, Suriye`deki pek çok beldeden daha iyi ve düzenli yollara da sahip olduğu da eklenmekteydi¹²⁸.

Şehri oluşturan yerleşim birimleri olarak mahallelere gelince, bununla ilgili malumata öncelikle vakıf kaydından, kısmi ölçüde salnamelerden ve daha teferruatlı şekilde ise 1917 yılına ait eserden ulaşabilmekteyiz. Bunlardan 1871 tarihine ait vakıf kaydından hareketle ulaştığımız bilgilerin esasını mahallelerde bulunan camiler oluşturmaktadır. Salnamelerin verdiği bilgiler ise, şehirde bulunan iptidai mekteplere ait veriler kapsamındadır.

Bahsi geçen 1871 tarihli vakıf defterinden hareketle Lazkiye`de Kal`a, Sebağın, Şehhatin, Saylibe, Avine ve Şeyh Zahir isminde altı mahallenin mevcut olduğu bilgisini çıkarmaktayız¹²⁹.

1311 (1993-94) Beyrut Salnamesinde Lazkiye`deki mektepler bahsinde ismi geçen mahalleler, Kal`a, Zebağın (Sebağın), Saylibe, Kancara ve Nisbade Mahalleleri anılmıştır¹³⁰. Birkaç yıl sonraki 1319 yılı Maarif Salnamesinde ise bunlardan Kal`a, Sebağın, Saylibe Mahallelerinden bahsedilmiştir¹³¹. Elbette her iki salnamedeki bilgilerin

¹²⁶ Temimi-Behçet, 1333: 543.

¹²⁷ Temimi-Behçet, 1333: 543.

¹²⁸ Temimi-Behçet, 1333: 544.

¹²⁹ BOA. EV. d. 16779.

¹³⁰ Bkz. B.S., 1311 (1. Defa): 246; Bu salnamenin basım tarihi Rumi 1310 olarak da geçmektedir. Bu ise 1311 ve 1312 hicri tarihlerine karşılık gelmektedir. Salnamenin baş kısmında buna izahat getirilmiştir: “1310 sene-i kameriyelerine müsadif 1311 ve 1312” Kullandığımız diğer salnamelerle karışıklığın oluşmaması için burada hicri 1311 senesini belirteceğiz.

¹³¹ Buradaki mahallelere muhtemelen hata sonucu kasaba ibaresi konulmuştur. M.S., 1319 (4. Sene): 504.

burada mevcut olan mekteplerle münhasır olmasının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ancak bunların dışında, Beyrut Vilayeti'nin 1322 (1904-05) ve 1324 (1906-07) tarihli yıllıklarında, Lazkiye Kasabası mahallelerinin sadece isimlerin anılmasıyla münhasır bir bilgiye de tesadüf etmekteyiz. Buna göre Lazkiye`de, Şehhadin, Kemaliye, Salibe, Şeyh Zahir, Kal`a, Avine, Sebağın isiminde yedi mahallenin olduğu bildirilmiştir¹³².

Mahallelerle ilgili daha detaylı bilgi sunan 1917 tarihli eserde de, bunlar, Şeyh Zahir, el-Avine, el-Kal`a, es-Sabağın, Şehhatin, es-Salibe ve el-Kemaliye olmak üzere yukarıda geçen yıllıkla bezer bilgi verilmiştir. Belirtildiği üzere, bu mahallelerden en büyüğü Şeyh Zahir ve bundan başka el-Avine şehrin kuzeyinde yer almaktadır. Şehrin kuzeybatı yönündeki sahil kısmında el-Kemaliye Mahallesi bulunur. el-Kal`a ve es-Sebağın Mahallelerine gelince, bunlar şehrin doğu tarafında kalmaktaydı. Bunun dışında, şehrin güneydoğu cihetinde Şehhatin Mahallesi yer alırken güney kısımda ise Osmanlı'nın ilk dönemlerinden beri aynı isimle anılan es-Saylibe (Salibe) Mahallesinin olduğu anlaşılmaktadır¹³³.

Son eserde, vakıf kaydında bahsi geçen mahallelerin birisi dışındaki hepsi benzer şekilde anılmıştır. 1324 (1906-07) tarihli vilayet salnamesi ise bahsi geçen son eserin verilerinde ismi geçen mahalleler arasında yer alan el-Kemaliye burada da belirtilmiştir. Bunun neticesinde, sahil mahallesi olarak yer alan el-Kemaliye, Lazkiye`nin yeni yerleşim bölgesi olan kısmını oluşturduğu sonucuna ulaşmaktayız. Zira şehrin en zarif mahallesinin el-Kemaliye olduğunun düşünülmesi de bu özelliğinden kaynaklıdır¹³⁴.

Bahsi geçen mahallelerde yaşayan ahali farklı inanç cemaatlerinden oluşmaktaydı. 1917 tarihli eserde, her mahallede Müslüman kesimden sakinlerin bulunduğu, Hristiyanların ise Şeyh Zahir, Kal`a, Saylibe ve kıyı tarafındaki Kemaliye Mahallesinde yaşadıkları belirtilmiştir. Hristiyan cemaatlerin şehirde sahip oldukları ibadet ve eğitim merkezleri açısından bakıldığında, bu yerlerin bahsi geçen mahallelerde yer aldığına rastlamaktayız¹³⁵. Lakin aynı eserde anılan mahallelerin dışında kalanlarda sadece Müslüman nüfusun mevcudiyeti bildirilse de Sebağın Mahallesinde bir Maruni

¹³² B.S., 1322 (5. Defa): 252; B.S., 1324 (6. Defa): 210.

¹³³ Temimi-Behçet, 1333: 543.

¹³⁴ Temimi-Behçet, 1333: 543.

¹³⁵ Bkz. Temimi-Behçet, 1333: 543-544.

Kilisesi'nin varlığından bahsedilmiştir¹³⁶. Buradan hareketle bu mahalledeki kilisenin aynı yerde yaşayan ehlinin de olduğunu düşünmekteyiz.

Şehirdeki ulaşımı sağlayan ana hatların yedi istikamette olduğu anlaşılmaktadır. Bu yollardan birisi, sahilden başlayıp Kale (Kal`a)'ye ve Şeyh Muğrabi makamına doğru uzanmaktaydı. Bir diğeri, güneyden kuzey istikametine doğru yani Şeyh Zahir Mahallesi'ne uzanan yol idi. Bunlardan *Hükümet Caddesi* olarak anılan hat, yine denizden başlayıp doğudaki Şehhatin Mahallesi'ne kadar ulaşmaktaydı. Benzer şekilde, denizden başlayan diğeri iki yol daha vardı ki bunlardan birisi kuzeydeki Şeyh Zahir Mahallesi'nde yer alan Suku`l-Bazar`da bitmekteydi. Bir diğeri ise şehrin güneyinde kalan Es-Salibe Mahallesi tarafına doğru dönen tarik olmaktadır. Bahsedeceğimiz ulaşım istikametlerinden sonuncusu, hükümet merkezinden başlayıp bahçeler arasından geçerek güneye doğru uzanan yoldu¹³⁷.

Çoğunun şose tarzında olduğu anlaşılan bu yeni yolların iki tarafında ağaçlar sıralanmaktaydı. Denizden başlayan yolların ekserisi ise daha tertipli bir yapıya sahipti¹³⁸. Bunun yanında, çarşı ve mahalle sokakları kaldırımlarla döşenmişti. Bu sokaklar gece karanlığında petrol gazıyla aydınlatılmaktaydı¹³⁹.

Üzerinde durmamız gereken hususlardan birisi de kasabadaki önemli mekanlar olacaktır. Bunların en başında gelen, Lazkiye'nin idari merkezi olan hükümet konağı ile kulüp binası El-Kemaliye Mahallesi'nde yer alırken, askeri kışla da Kal`a Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Diğeri önemli bir mekan ise ticaret merkezi olarak düşüneneğimiz ve

¹³⁶ Temimi-Behçet, 1333: 544; Sebağın Mahallesi'ndeki bahsi geçen Maruni Kilisesi'nin genişletilmesi vesilesiyle 21 Safer 1330-28 Kanunusani 1327 (10 Şubat 1912) tarihli belge için bkz. BOA. BEO. 4001-300025.

¹³⁷ Bkz. Temimi-Behçet, 1333: 544-545. Daha önceki dönem itibarıyla, 1837 tarihli bir batılı eserde, Lazkiye'nin kasabadan aşağıya doğru uzanan bir caddesi yanında yine sahilden denize paralel olarak mevcut iki caddesinin olduğu bildirilmiştir. Robinson, 1837: 364.

1867 tarihli resmi bir belgede ise, Lazkiye Kasabası ile sahil arasında yer alan yollarının ve hatta kasaba içerisindeki tariklerin de düzensiz ve bozuk olduğu üzerine durulmuştur. Bahsi geçen sahil ve kasaba arasında şose türünde iki farklı yönde yenisinin açılması ve sokak tariklerinin tadil edilmesi yönünde padişah emrinin olduğu bildirilmiştir. Bunun neticesinde, iskele tarafındaki yollara ikişer bin civarında ağaç dikildiği ve sokak tariklerinin de tamir edildiği ifade edilmiştir. BOA. MVL. 163-33. İskeleden kasabaya doğru yeniden açılmasına karar verilmiş olan yolların yukarıda bahsi geçen kale yönünde uzanan ve Hükümet Caddesi olarak anılan tariklere tekabül ettiğini düşünmekteyiz.

¹³⁸ Bu yolların Lazkiye'nin geçmişteki olumsuz imajını unutturmayan bir etki yarattığı düşünülmekteydi. Ancak halen bunların dışında, kötü ve kirli şartlarda olanların mevcudiyetine de 1917 tarihli eserde dikkat çekilmiştir. Bkz. Temimi-Behçet, 1333: 544-545.

¹³⁹ Bkz. B.S., 1311 (1. Defa): 422. 1314 (1896) tarihli Kamusü'l-Alam`da da şehir hakkında, "...sokakları kaldırımlı olup (...) içeriye doğru yolları ve limanı muntazam olduğu halde...", şeklinde bilgi verilmiştir. Bkz. Ş.Sami, 1314: 3963.

dükkanların ekserisinin bulunduğu *Suku'l-Bazar* isimli yerdir. Burası ise Şeyh Zahir Mahallesinde bulunmaktadır. Şehirde bulunan toplam 300-400'den fazla dükkanın bir kısmı bahsi geçen *Suku'l-Pazar* bölgesinde yer alıyordu. Bunlardan manifaturacı olanların ise Sebağın ve Kal'a Mahallelerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Geriye kalan dükkanlar da kasabanın diğer mahallelerinde yer alıyordu¹⁴⁰.

Farklı tarihlere ait salnamelerde de ticari mekânlar üzerine veriler mevcuttur. 1288 tarihli Suriye Vilayeti yıllığında, dükkan sayısı 623, han 8, değirmen 17, fırın 17, muasıra 7 ve sabunhane sayısı da 4 olarak bildirilmiştir¹⁴¹. 1293 (1876-1877) tarihli aynı vilayetin yıllığında, dükkan sayısı 123 olarak belirtilmişken diğer rakamlarda değişiklik olmamıştır¹⁴². Hicri 1311(1993-94) tarihli Beyrut Vilayeti yıllığındaise burada, 8 han, -ve muhtemelen yanlış olduğunu düşündüğümüz bir oran olarak- 937 dükkan ve mağaza ile 28 kahvehane, 32 yel ve hayvan değirmeni mevcut iken¹⁴³ 1318 (1900-01) tarihli aynı vilayetin salnamesinde mevcut sayının,100 dükkan ve mağaza ile 7 fabrikanın olduğu bildirilmiştir. Bunlardan özellikle yumurta üretim fabrikaları önemlidir¹⁴⁴.

Lazkiye'nin değişen şehir karakterinin şekillenmesinde bilhassa Mutasarrıf Şükrü Paşa'nın etkisi önemli olmuştur¹⁴⁵. 1917 tarihli eserde, Şükrü Paşa'nın şehrin gelişimindeki katkısına özel bir yer verilmiştir. Bu bahiste, şehir düzenlemelerinde yaşanan gelişmelerin mahalli belediye ile ilişkilendirilmeyeceğine dikkat çekilerek bu

¹⁴⁰ Temimi-Behçet, 1333: 543.

¹⁴¹ S.S., 1288 (3. Defa): 186; Ertesi yılın salnamesinde de aynı rakamlar verilmiştir. S.S., 1289 (4. Defa): 145.

¹⁴² S.S., 1293 (8. Defa): 146.

¹⁴³ B.S.1311 (1. Defa): 423, 420-421; 1896 tarihli Kamusu'l-Alam'da da aynı veriler kullanılmıştır. Ş. Sami, 1314: 3963.

¹⁴⁴ B.S.1318 (2. Defa): 242.

¹⁴⁵ Şükrü Paşa'nın başarılı bir idare adamı imajı resmi belgelere de yansımıştır. Öyle ki 1905 tarihli bir yazışmada, Hüdavendigâr Vilayetine bağlı Karesi Sancağının Mutasarrıfı Ömer Ali Bey'in Tekfur Dağı'na tayininden sonra boşalan yerine ve ayrıca bu sancağın bir ıslaha ihtiyacı olduğu düşünülmesi üzerine Lazkiye Mutasarrıfı olarak Şükrü Paşa düşünülmüştür. Onun tecrübeli ve idari alanda muktedir bir yönetici olduğu düşünülmesi böyle bir tayin için uygun görülmüştü. Hüdavendigâr Vilayetinden gönderilen şifre üzerine Vali Reşid'in 31 Kanunusani 1320 (13 Şubat 1905) tarihli beyanı ardından mesele Dahiliye Nazırı tarafından 10 Zilhicce Sene [1]322 (15 Şubat 1905) tarihli yazıyla Sadarete bildirilmiştir. Ancak Sadaretin ertesi gün Dahiliye Nezareti'ne yolladığı cevapta ise, "Lazkiye Mutasarrıfı Şükrü Efendi'nin münhall olan Karesi Mutasarrıflığına tayini Hüdavendigâr Vilayet-i Celilesinden 10 Zilhicce Sene [1]322 (15 Şubat 1905) tarihli tezkere-i devletlerine melfuf telgrafnamesinde beyan ve iş'ar kılınmış ise de muma-ileyhin memuriyet-i hazırasından oraya nakli münasib olamayacağından..." başka birisinin tayin edilmesi bildirilmişti. BOA. BEO. 2507-188010.

hizmetlerin 12-13 yıl önce mutasarrıflık görevine getirilen Şükrü Paşa'nın teşebbüsleriyle gerçekleştirildiği belirtilmekteydi¹⁴⁶.

Aynı eserde bildirildiği üzere, Şükrü Paşa, sancak merkezi olarak bulunan Lazkiye'ye atandıktan sonra bu bölgenin vaziyetinden memnun değildi. Bilhassa, kasabanın birbirine yakın bir düzende inşa edilmiş yerleşim yapıları arasındaki dar geçişler önemli sorunlardan birisiydi. Bahsi geçen bu yapıların yer aldığı kısımlardaki ara yolların çoğunluğunun üstten kapalı olması güneş görmesine engeldi. Dar sokakları işgal eden kirlilik de başka bir sorundu. Gerekli temizliğin yapılması hususundaki kusurların ise belediyenin ihmali neticesinde ortaya çıktığı düşünülmekteydi. Kasabada bir çay bahçesinin yapılması bahsinde değinilen bu meselede, kasabanın dar sokaklarındaki kirliliğe karşı bu ilgisizliğe dikkat çekilmekteydi¹⁴⁷.

Özellikle kasabanın sorunlu bulunan yollarının düzeltilmesi ve hatta yenilerinin yapılma çalışmaları yine Şükrü Paşa tarafından gerçekleştirilmişti. Öyle ki, denize doğru uzanan mahalle yollarının da açılmasına girişilmişti¹⁴⁸.

Paşa'nın kasaba dahilinde gerçekleştirdiği diğer bir çalışması, güzel bir hükümet konağı inşasıydı. Muhtemelen bu konuda yaşanan sıkıntıdan dolayı böyle bir çözüme ihtiyaç duyulmuştu. Daha evvel memurların çalıştığı binanın dar ve havasız olması gibi vaziyeti, yeni bir bina yapımına vesile olmuştu. Bu inşaat için gerekli olan masraflara kaynak oluşturmak maksadıyla Lazkiye'nin meşhur tütününü olan Ebu Riha'nın yurtdışına ihraç edilen her balyasından 3 kuruş ile diğer ithalat ve ihracattan bir miktar vergi alınma yoluna gidilmişti. Bu sayede toplanan 212 bin 678 kuruşluk kaynak ile binanın inşasına ödenek sağlanmıştı¹⁴⁹.

¹⁴⁶ Temimi-Behçet, 1333: 549-550.

¹⁴⁷ Temimi-Behçet, 1333: 550.

¹⁴⁸ Temimi-Behçet, 1333: 550.

¹⁴⁹ Temimi-Behçet, 1333: 550; daha sonra göreve gelen M.A. Ayni de hatıralarında, Lazkiye'nin "Yenişehir" olarak bahsettiği yerinde Şükrü Paşa'nın inşa ettirdiği bu hükümet dairesinden bahsetmektedir. M.A. Ayni, 2009: 94. Bahsi geçen hükümet dairesiyle ilgili olarak resmi yazışmalarda dikkatimizi çeken bir örnek olmuştur. 1905 tarihli bir yazışmada, Lazkiye Sancak merkezinde inşa edilen hükümet dairesinin üst kısmına bir Osmanlı armasının asılması ve kapısının da yükseğine tarihi ibarenin yerleştirilmesi hususunda izin istenmişti. Bu mevzunun Dahiliye Nezaretinden Sadaret'e bildirilmesi üzerine padişah emrine sunulmuştu. Neticede ise armanın asılmasına dair izin verildiği bildirilmişti. Bununla ilgili yazışmalar olarak: 27 Safer 1323 (3 Nisan 1905) tarihli Sadrazam Ferid imzalı yazı. Ardından 3 Rebiyülahir 1323 (7 Haziran 1905) tarihli İrade-i Seniyye ve ardından kararın Dahiliye Nezaretinden Beyrut Vilayetine bildirildiği 18 Rebiyülahir 1323 (22 Haziran 1905) tarihli yazı. BOA. DH. MKT. 950-41

Sahil yerleşimi olması bakımından, kasaba halkının zaman geçireceği sosyal mekânlar da mevcuttu. Bunların en uğrak yerlerden birisi belediye bahçesiydi. Ancak bu tarz mekanlar yakın zamana kadar kasabada yoktu. Bahsi geçen sosyal mekan ise, sahile nazır bir bahçeydi. Belediye tarafından 15.500 kuruş masrafla kurulan bu bahçe o esnadaki eksikliklerine karşın kasabanın önemli mekanlarından biriydi. Kasaba ahalisi özellikle cuma ve pazar günleri ve daha çok akşamüzeri vakitlerinde burada zaman geçirmekteydi. Ziyaretçiler, sahilin kuzeye doğru uzanan şosesinde dolaşırlardı. Bu seyirler için bazen yeni açılan yollarda kullanılırdı. . Salibe Mahallesi tarafındaki bahçeler ile kale civarındaki sahil kumsalının da kasaba halkı için önemli uğrak yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, kasaba yerleşiminin, denize nazaran, yüksekte kalan fiziki yapısı beraberinde güzel manzaralar yaratması açısından da avantaj sağlıyordu¹⁵⁰.

Bunun dışında, I. Dünya savaşından evvel yine iki veya üç civarında içkili mekan sayılabilecek kafe-şantanlar yer alıyordu. Benzer şekilde, küçük çaplı mahalle kahvelerinin varlığı da seyahat eserine yansımıştır. Diğer taraftan, uğrak yer olan bu tarz sosyal mekanların ve hatta dükânların oldukça kirli ve perişan bir halde olduklarına da dikkat çekilmiştir¹⁵¹.

Lazkiye'nin şehir itibariyle yaşadığı değişimin, geçmişteki algısını değiştirecek bir hale gelmesi kasabaya gelenlerin bilhassa dikkatlerini çeken bir husus olmuştur. Bahsi geçen 1917 tarihli seyahat notlarında, yaşanan bu değişime temas edilmiştir. Öyle ki eserin müellifleri, bu şehirle ilgili olarak, daha evvelden oluşmuş olumsuz algının artık yanlıtıcı olabileceğine dikkat çekilmekteydi. Üstelik eski algının tesirindeki bir kanaatle, geçtikleri menzillerde karşılarına çıkan köylere benzer bir yer bulacaklarını zannettiklerini ifade ederler. Lakin Lazkiye şehrinin bilhassa yeni kısmında yaşanan gelişmeler neticesinde, eski kanaatlerini değiştirecek bir değişime uğramış olduğunu belirtirler¹⁵².

¹⁵⁰ Temimi-Behçet, 1333: 546.

¹⁵¹ Temimi-Behçet, 1333: 543-544.

¹⁵² “Şimal-i Suriye’de seyahat etmiyenler maarif ve ziraatten tarik ve maabirden mahrum olan Lazkiye mıntkasının pek ibtidai olduğuna ve her türlü müessesat-ı umraniyenin hali bulunduğu zahib oluyorlar. Trablus’tan itibaren vilayetin münteha-yı şimaliyesine doğru ilerleyerek mıntkayı tecevvül bulunan ve umranın en ibtidai tecelliyetinden bile nasibdar olmayan o köhne ve harab köylere tayy ederken biz dahi aynı zihninin taht-ı tesirinde olarak Lazkiyeye girerken karşımıza yine o tipte ve fakat biraz daha galebelik bir köy çıkmasına intizar ediyorduk. Fakat kasabanın yeni mahallesi çok şükür derhal fikrimizi tebdil etti.” Temimi-Behçet, 1333: 549.

Üzerinde durmamız gereken mevzulardan biri de kasabanın su kaynaklarında yaşanan sıkıntılardır. Esasen şehrin su ihtiyacının kuyulardan karşılandığı anlaşılmaktadır. Ancak kuyuların maruz kaldığı sızmaların yanı sıra, kullanılan kovalar da bu kaynakların kirlenmesine sebep olmaktadır. Bu durum bazen kasabada yaşanan hastalıkların da nedeni olabilmekteydi¹⁵³. Kuyuların dışında yine yağmur suyunun değerlendirilmesi için sarnıçlar bulunuyordu. Diğer taraftan şehrin güneyindeki Salibe Mahallesi sınırlarında bulunan ve bir mağara içerisinden doğan *Maisendelkes* isimindeki kaynağın ise harap olması neticesinde yeterince faydalanılmadığı anlaşılmaktadır¹⁵⁴. Yaşanan su sıkıntısına yönelik çözüm üretme arayışına da girilmekteydi. Bölgede bulunan Nehrü'l-Kebir'in kuzey doğu tarafındaki Behluliye Nahiyesinden kasabaya su getirilmesi düşüncesi ise maliyetin 10-15 bin lira civarında tutması nedeniyle hayata geçirilememiştir¹⁵⁵.

Bu kısımda son olarak, Lazkiye`de mevcut olan dini ve sosyal mekânlar ile vakıf kurumlarından bahsetmenin şehrin genel karakterinin yansıtılması hususunda tamamlayıcı bir katkıda bulunacağını düşünmekteyiz.

1871 senesine ait vilayet yıllığında, Lazkiye kasabası dahilinde 11 cami, 19 mescit, 7 kilise ve yine 1 hastahane, 6 hamamın bulunduğu belirtilmiştir¹⁵⁶. Buna müteakip yılda ise yine aynı sayı verilmiştir¹⁵⁷. Ahmet Rifat`ın XIX. Yüz yılın son çeyreğine tekabül eden verilerini incelediğimizde, burada 11 cami, 7 kilise ve 6 hamamın mevcudiyeti belirtilmiştir¹⁵⁸. Hicri 1311 (1993-94) tarihli yıllıkğa bakıldığında, toplamda 186 dini, mezhebi ve eğitim mekanı olduğu bilgisini görebiliriz. Teferruatta ise bunlardan 11 cami, 29 mescit, 7 kilise ve 1 manastır bilgisi verilmektedir. Bunun yanında, 1949 hane, 8 han, 6 hamam, 28 kahvehane olduğu bildirilmiştir¹⁵⁹. 1318 (1900-01) tarihli diğer bir salnamede ise, bu sefer kaza dahilinde 38 cami, 1 depo, yukarıda zikrettiğimiz üzere 1 hükümet konağı ve kışla, 5 karakol, 1 hastahane ve 5 kilisenin olduğu kayda geçilmiştir¹⁶⁰.

¹⁵³ Temimi-Behçet, 1333: 545.

¹⁵⁴ Temimi-Behçet, 1333: 545; öncesinde yani 1837 tarihli bir eserde, Lazkiye`nin suyunun kötü olduğunu ve içme suyunun uzun bir mesafeden kemer yoluyla buraya getirildiğinden bahsetmiştir. Bunun bahsi geçen kaynakla ilgili olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurabiliriz. Robinson, 1837: 369.

¹⁵⁵ Temimi-Behçet, 1333: 545.

¹⁵⁶ S.S., 1288 (3. Defa): 185.

¹⁵⁷ S.S.,1289 (4. Defa): 145; yine incelediğimiz 1293 tarihli salnamede veriler kilise sayısı dışında aynıdır. Bu yılda kilise sayısı 6 olarak bildirilmiştir. S.S., 1293 (8. Defa): 146.

¹⁵⁸ A. Ahmet Rifat, 2004:129.

¹⁵⁹ B.S.,1311 (1. Defa): 421-423.

¹⁶⁰ B.S., 1318 (2. Defa): 251.

Ayrıca, Şemsettin Sami'nin bildirdiği üzere merkezde 11 cami, 29 mescid, 7 kilise, 1 manastır, 8 han, 6 hamam, 32 yel ve hayvan değirmeni bulunmaktaydı¹⁶¹.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ise şehirdeki konumlarına göre verilen teferruatta, buradaki en büyük cami El-Muğrabi'dir. Bunun dışında Kal'a Mahallesiinde El-Cedid, Sebağın Mahallesiinde El-Kebirü'l-Mansuri, Şahatin Mahallesiinde Arslan Paşa, Salibe Mahallesiinde Es-Salibe, Avine Mahallesiinde Sevkan, Şeyhü`z-Zahir`de Şeyh Zahir, Hükümet konağıyakınlarında Eş-Şevaf, Sebağın ile Şeyhü`z-Zahir Mahalleleri arasında Es-Sağır ve İskele`de ise İskele isminde camilerin bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁶². Aynı dönemde, yukarıda da zikrettiğimiz üzere, Hristiyan ahaliye ait ibadet mekanlarının sayıları da dikkate değer bulunmaktaydı. Bunlardan Kal'a ve Kemaliye Mahallelerinde birer adet Rum Ortodoks kiliseleri, yine Kal'a Mahallesiinde bir Ermeni Kilisesi, Şeyh Zahir Mahallesiinde 2 kilise, Sebağın Mahallesiinde Marunilere ait bir kilise bulunmaktaydı. Bunun dışında, Kal'a`da Rumlara ait Dimetro Polid haneleri ve yine aynı yerde de bir mevlevihanenin varlığından söz edilmiştir¹⁶³.

Kayıtlarda dikkat çeken hususlardan birisi de Lazkiye`de vakıf dairesinde yer alan mevcut sayı üzerinedir. Vakıf borçları ve bunların tahsil edilmesi¹⁶⁴ veya buradaki görevliler¹⁶⁵ hakkında tutulan kayıtlardan hareketle buradaki vakıf kurumları hakkında malumata sahip olabilmekteyiz.

¹⁶¹ Ş. Sami, 1314: 3963.

¹⁶² Temimi-Behçet, 1333: 544; Bir resmi belgede, Şeyh Zahir Mahallesiinde bulunan ve Hz. Ömer tarafından inşa edildiği düşünülen bir caminin isminden bahsedilmiştir. 10 Safer 1317-7 (8) Haziran 1315 (20 Haziran 1899) ve 27 Muharrem 1317-25 (26) Mayıs 1315 (7 Haziran 1899) tarihli belgeler, BOA. BEO 1327-99466.

¹⁶³ Temimi-Behçet, 1333: 544; yine Lazkiye`de dini şahsiyetlere ait kabirler olarak, Kibar-ı Sufiyeden Şeyh Mehmet el-Muğrabi, Sultan İbrahim El-AdemKadis`in validesi, Şeyh Bizar, Şeyh Ellus, Şeyh Mustafa el-Ervadi, Şeyh Salih, Şeyh Şeyh Said, Şeyh Hızır, Şeyh Mehmet el Butrani gibi dini şahsiyetlerin mekânlarından bahsedilmiştir. Bunun dışında sancağa bağlı Cebele, Sahyun ve Markab kazaları ve Lazkiye merkez kazası dahilinde bulunan köylerde de bu gibi mekânların ismi belirtilmiştir. Ayrıntılı olarak bkz. B.S., 1311 (1. Defa): 375.

¹⁶⁴ Misal olarak 1906 (h.1324) tarihli vakıf kayıtlarında, genel olarak Lazkiye sancağı ve Cebele kazası ile yine merkez (Lazkiye) kazadaki vakıf tahsilleri ile kalan miktar rakamları mevcuttur. Aynı yerde 1320, 1321 ve 1322 yıllarından olan vakıf ve hazine aidat rakamları da yer almaktadır. Defter Başlangıç: 25 Receb 1324 (14 Eylül 1906)- Bitiş Tarihi: 26 Şevval 1324 (13 Aralık 1906), BOA. EV. d. 30657; Yine 1908 tarihli vakıf defterinde, Beyrut Vilayeti dahilindeki sancakların üçer aylık genel vakıf tahsilatlarının kayıtları verilmiştir. Bunlardan Lazkiye Sancağının, eski aylardan olan tahsilatın yanında yine üçer aylık olan tahsilat ve bakayasının toplam miktarı 19053 kuruş 30 para olarak bildirilmiştir. Defter başlangıç: 6 Şaban 1325 (14 Eylül 1907), Bitiş: 8 Zilkade 1325 (13 Aralık 1907), BOA. EV. d. 30842.

¹⁶⁵ BOA. EV.d. 19040; Yine 1313 (1895)-1314 (1896) tarihleri arasındaki vakıf defterinde de Lazkiye`de bulunan bu kurumların her birindeki görevli şahıslar, masraflar ve tamirat üzerine teferruat cetvelleri verilmiştir. BOA. EV.d. 28566.

Vakıf borçlarının tahsili maksadıyla görevli vazifelendirilmesi vesilesiyle bir resmi yazışma burada dikkatimizi çekmiştir. Halep, Kudüs gibi merkezlerin yanında ayrıca Lazkiye Sancağının vakıf idareleri için düşünülen birer tahsildarın görevlendirilmesi lüzumunun bölgeden gelen talep neticesinde işleme konulduğu anlaşılmaktadır. 6 Ramazan 1320 tarihli olarak Evkaf Nezaretinden Şura-yı Devlete bu hususta takrir gönderilmiştir. Ardından Şura-yı Devlet Maliye Dairesinde görüşülen mesele üzerine hazırlanan 17 Zilhicce 1320 (17 Mart 1903) tarihli mazbatada, daha evvel İzmir sancağında padişahın irade-i seniyyesiyle gerçekleşen böyle bir uygulama misali 1310 senesinin sonuna kadar birikmiş olan borcun tahsil edilme yoluna gidilmesi düşünülmüştür. Üstelik hali hazırda bu iş münasebetiyle evkaf muhasebecisi ve müdürlerinin yüzde 5 oranında aidat payı aldıkları görülmektedir. Bunun üzerine görev icabı tahsildarların alınmasının ve ek bir külfet olarak bunlara yapılacak ödemeler açısından düşünüldüğünde bu uygulamaya sıcak bakılmadığı anlaşılmaktadır. Evkaf nezareti bunu gerekli görse de¹⁶⁶, ortaya çıkacak yeni bir külfet nedeniyle tahsildar atamak yerine hali hazırdaki durumdan hareketle muhasebecilik usulüyle bu işin icra edilmesi gereği düşünülmekteydi. Daha sonra ise sadrazam bir yazı aracılığıyla mevzuyu irade-i seniyyeye sunmuştur¹⁶⁷.

¹⁶⁶ Bahsi geçen mazbatada, nezaretin bunu gerekli görmüş olduğu bildirilir: "... İktiza-yı maslahat lede`l-müzakere evkaf bütçesinde meşhud olan açık mahsusat-ı mürettebeden bile tasrifat-ı mümkün icrasını icab ittirmekte olmasına ve varidat-ı mezkurenin temin-i tahsili için evkaf muhasebeci müdürlerine aidat ita kılınmakta bulunmasına nazaran mezkur tahsildarların istihdamıyla fazla masraf ihtiyarına lüzum olmayub varidat-ı mezkurenin evkaf muhasebeci ve müdürleri vasıtasıyla tahsiline gayret olunması icab edeceği iki re`y tarafından der-miyan kılınmış ise de varidat-ı mezkuranın tahsili suretiyle menfaat ve hukuk-ı hazinenin temini için mezkur tahsildarların istihdamına lüzum kat`i olduğu nezaretçe icra kılınan tahkikat ve tecarib neticesinde tahkik eylediği cereyan eden müzakerede med`uvven bulunan memur-ı mahsusi tarafından der-miyan kılınmasına nazaran tervic-i iş`ar muvaffak hal ve maslahat görülmüş olmağla bir mucib istizan icra-yı icabı hususunun nezaret-i müşarüleyhaya havalesi ekseriyetle tezkir olundu...", BOA. İ.EV.33-50.

¹⁶⁷ "...evkaf muhasebecisi ve müdürlerinin aidat ahzına nizamen müstehak oldukları varidattan tahsildarlar marifetleriyle tahsilat vukuunda tahsildarlara aidat tahsiliye itası olunmakla beraber muhasebeci ve müdürlerde yine sabıkı veçhile ahz idegeldikleri aidatı almak ve tahsildar aidatı eşhas zimmetinde olan matlubat ve kafiyyeye münhasır olarak bazı şubat-ı hükümet vasıtasıyla vuku bulacak tahsilat ve tahsildarlara ihtiyaç olmayubta doğrudan doğruya muhasebecilik marifetiyle tahsil olunacak varidattan tahsildar aidatı ita olunmak üzere Konya Trabzon ve Halep Vilayetleri ve Kudüs ve Lazkiye ve Aydın Sancaklarıyla Aydın vilayet-i celilesine mülhak kazalar evkaf idarelerinde tahsildar istihdamı ve aidat-ı mezkure tahsilat-ı vakiadan tesviye olunmak üzere muamele-i lazıminin ifası hususunun nezaret-i müşarün-ileyhaya havalesi der-miyan kılınmış olmağla olabta her ne vechile irade-i seniyye hazret-i hilafet-penahi şeref-sudur buyurulur ise mentuk-ı münifi infaz edileceği tezkire-i senaveri terkim kılını efendim. Fi 7 Muharrem Sene [1]321 ve fi 23 Mart Sene [1]319 (5 Nisan 1903), Sadrazam". Ardından, 29 Muharrem Sene [1]321 ve fi 14 Nisan Sene[1]319 (27 Nisan 1903) tarihli İrade-i Seniyye verilmiştir. BOA. İ.EV.33-50.

Vakıf dairesi içerisinde bulunan cami ve mescitlerin hizmetlileriyle ilgili tutulan 1864 tarihli kayıttan hareketle sunulan verilere göre şehirdeki vakıf kurumu kapsamında 9 cami ve mescidin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar, Cami`-i Sağır, Cami`-i-Emşati, Cami`-i Kebir, Mescidü`s-Suk, Mescid-i Remih, Mescid-i Berhani, Mescidü`l-A`vamid, Hazret-i Ebu Bekrü`l-Batrani, Mescid-i Ceradi idi¹⁶⁸. 1867 tarihli kayıta ise Sayda Vilayetinin mülga edilmesi bahsinde Lazkiye`deki vakıf kurumu içerisinde yine aynı cami ve mescidin ismi geçmiştir¹⁶⁹. 1874 tarihli kayıta ise bunlara Kal`a ve İskele camileri eklenmiştir¹⁷⁰.

Lazkiye`nin sancak idaresi dahilinde sadece merkez kaza ve Cebele Kazasında vakıf kurumlarınınatesadüf edilmektedir¹⁷¹. Merkezdeki vakıf kurumlarının şehirdeki farklı mahallelerde sahip oldukları mülkler bulunmaktaydı. Daha çok dükân ve hane olarak

Aynı esnada başka bir belge olarak, Sadarettin Evkaf Nezaretine gönderilmiş 27 Muharrem Sene [1]321-12 Nisan Sene [1]319 (25 Nisan 1903) tarihli yazıda yine Lazkiye Sancağına bir tahsildarın istihdamı bildirilmiştir: "... irade-i seniyye-i cenab-ı hilafet-penahiye meblağ-ı hamış mucibince evkaf-ı hümayun nezaret-i celilesinden icra-yı iktizasına himmet buyuruldu.

Emval-i vakfiyenin tahsili için Lazkiye Sancağı evkaf idaresince bir tahsildar istihdamı." BOA. BEO. 2052-153873.

¹⁶⁸ BOA. EV.d. 19040.

¹⁶⁹ Sağır Cami-i Şerif, Emşati Cami`-i Şerif, Kebir Cami`-i Şerif, Suk Mescid-i münifi, Cerade Mescid-i münifi, Remih Mescid-i münifi, Berhane Mescid-i münifi, Ebubekir Batrani Mescid-i münifi ve A`vamid Mescid-i münifi şeklinde geçmektedir. Defter Başlangıç: 10 Safer Sene [12]84 (13 Haziran 1867), Bitiş Tarihi: 13 Cemaziyelevvel Sene [12]84 (12 Eylül 1867), BOA. EV.d. 20371.

¹⁷⁰ Trablusşam Sancağı dahilinde bulunan kazalar –ki Lazkiye o esnada bu sancağına bağlı bir kaza idi- üzerine olan tahsilat mevzusu üzerine: "Mecis-i İdare-i Liva: Trablusşam Sancağı dahilinde kain evkaf-ı şerifenin iş bu 90 sene-i kameriyesi emval-i icarat ve akarat ve mürettebat-ı saireden olarak işbu seksen dokuz sene-i rumiyesi haziran ibtidasından ağustos gaybına değin üç mah zarfında vuku bulan tahsilat 58.815 kuruş 13 paraya baliğ ve müddet-i mezkurede vukubulan kaffe-i mesarifatiyla hazine-i celileye gönderilen irsalat-ı tahsilat-ı mezkureye mutabık görünmekle Trablusşam meclis-i idaresinden zeylen işbu mazbata tanzim kılınmıştır..."", Fi 9 Muharrem Sene [12]91 ve fi 11 (14) Şubat Sene [12]89 (26 Şubat 1874)", BOA. EV. d. 22804.

¹⁷¹ Kayıtlarda sadece bu iki yer için bilgiye rastlayabilmekteyiz: 1320 tarihli kayıt olarak (Defter kayıt başlangıcı 1321), BOA. EV.d. 30146; 1323 (1905) tarihli evkaf defteri, BOA. EV.d. 30372; Defter Başlangıç: 25 Receb Sene [1]324 (14 Eylül 1906)- Bitiş Tarihi: 26 Şevval 1324 (13 Aralık 1906), BOA. EV.d. 30657; Defter Başlangıç tarihi: 9 Zilkade Sene [1]325 (14 Aralık 1907), Bitiş tarihi: 9 Safer Sene [1]326 (13 Mart 1908), BOA. EV.d. 30872. Yine, Cebele Kazasında yer alan Sultan İbrahim El Edhem namına bir cami ve imaretin mevcudiyeti bahsinde bkz. S.S., 1303 (19. Defa): 243-344.

kayda geçen mülkleri¹⁷² yanında ayrıca akarat ve emlak olarak bahçelerin de¹⁷³ mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki mevcut vakıf kurumlarının ekserisinin birden fazla mahallede emlağı bulunmaktaydı.

1871 yılındaki defterde bu vakıf kurumlarının mülklerinin (nev`-i mülk) bulunduğu mahallelere göre verilen bilgileri incelediğimizde: Vakf-1 Camiü`l-Emşati`nin Kal`a, Sebağın, Şehhatin. Saylibe ve Şeyh Zahir Mahallelerinde; Vakf-1 Camiü`l-Kebir`in A`vine, Sebağın, Şehhadin, Saylibe, Şeyh Zahir Mahallelerinde; Vakf-1 Camiü`l-Sağır`in Kal`a, A`vine, Şeyh Zahir, Sebağın, Saylibe Mahallelerinde; Vakf-1 Makam-1 Batrane`nin Sebağın Mahallesinde; Vakf-1 Mescidü`s-Suk`un Sebağın Mahallesinde; Vakf-1 Mescid-i Bermani`nin Saylibe Mahallesinde; Vakf-1 Mescidü`s-Avamid`in Şehhadin Mahallesinde ve yine “cihet-i Saylibe” olarak kayıt geçmekte; Vakf-1 Mescid-i Cerade`nin Şeyh Zahir Mahallesi ve yine “cihet-i Saylibe” olarak bildirilmekte; Vakf-1 Mescid-i Remih`in ise Şeyh Zahir ve Avine Mahallelerinde yukarıda bahsi geçen emlak türlerine sahip bulunmaktaydı¹⁷⁴. XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise, Emşati Camii`nin Şehhatin, Kal`a, Sebağın, Saylibe Mahalleleri ile Burc-1 Kasb Karyesinde; Kebir Camii`nin Saylibe ve Sebağın Mahallelerinde; Bermane Mescidi`nin Sebağın Mahallesinde; Ermih Mescidi`nin Avine Mahallesinde; Avamid Mescidi`nin Şehhatin ve Şeyh Zahir Mahallesinde; Suk Mescidi`nin Sebağın Mahallesinde 3 dükkanı; Cerade Mescidi`nin Avine Mahallesinde 3 dükkanı; Batrani Makamı`nın Şeyh Zahir Mahallesinde 3 ve Sebağın Mahallesinde 2 olmak üzere toplamda 5 dükkan mülkleri mevcut idi¹⁷⁵.

Yukarıda ismi geçen kurumlar dışında, incelediğimiz 1306 (1889) tarihli bir tahsilat cetvelinde ise, Lazkiye sancağındaki mevcut başka kurumların ismi sayılmaktadır.

¹⁷²18 Ağustos [12]87 (30 Ağustos 1871) tarihli yazı olarak, BOA. EV.d. 16779;

Yine 1906 tarihli Beyrut Vilayeti dahilindeki vakıflar bahsinde, Lazkiye (nefs-i Lazkiye)`de mevcut vakıf ve hayrat kurumlarıyla bunların sahip olduğu emlak ve akarat türleri olarak dükkan ve haneler mevcudiyeti belirtilmiştir. Yine vilayet dahilindeki vakıf tahsil ve mesarif malumatları Evkaf Nezaretine bildirilmiştir: Beyrut Vilayeti dahilinde kain evkaf-ı şerifenin sene-i haliye eylül ve teşrinievvel ve sani aylarında vukubulan tahsilat ve mesarifatını mübeyyin ale`l usul tanzim kılınan zeyl mazbatalu iki kıt`a defter erbab-ı vezaif ve mürtezika ve saire-i makbuz-ı senedatını ve mezabıtını muhtevi 2 kıt`acild ile beraber bir d(t)osyaya mevzuen ve posta teslimen takdim-i huzur-ı sami-i daveraneleri kılınmış olmağın olababta emir ü ferman hazret-i men lehü`l-emrindir. Fi 22 Ramazan Sene [1]312 ve fi 6 (7) Mart Sene [1]311 (19 Mart 1895), Beyrut Evkaf Muhasebecisi”, BOA. EV.d. 28303.

¹⁷³ Mısal olarak, 22 Temmuz Sene [1]324 (4 Ağustos 1908) tarihli bir kayıтта, Emşati Camii`nin “nev`i evkaf” olarak hane ve dükkanların yanında bahçe bilgisi de yer alır. BOA. EV.d. 30872.

¹⁷⁴ “Lazkiye`de bulunan Sayda Evkaf Müdiriyet-i Behiyyesine fi 18 Ağustos Sene [12]87 (30 Ağustos 1871)”, BOA. EV.d. 16779.

¹⁷⁵ Tahsilat Memuru, Baş Katib ve Beyrut Muhasebeci-i Evkaf`ın mühürlerinin olduğu 22 Temmuz 1324 (4 Ağustos 1908) tarihli kayıt, BOA. EV.d. 30872.

Bunlar, Cami-i Kasım Vakf-1 Şerif, Abdürrahman Terfiki? Vakf-1 Münif, Bekri Haşkar Vakf-1 Münif, Şeyh Marzuk Vakf-1 Münif, Süleyman Abdül Mennan Farusi Vakf-1 Şerif, Şeyh Bekkar Vakf-1 Şerif, Hacı Mehmet Malik, Mescid-i Naise Vakf-1 Şerif, Arslan Paşa Vakf-1 Şerif, Meryus Vakf-1 Şerif, Cami`-i Mustafa Ferhat Vakf-1 Şerif, Avniye Cami-i Şerif Vakfı, Hasene-i Tebtü'l-Ahayyün? Vakfı, Ömer Ağa... Vakfı, Karise? Ağa Vakf-1 Şerif, Meryunis? El-Tahham Vakf-1 Şerif, Sultan İbrahim Edhem Validesi Vakf-1 Şerifi, Zeyneb Silahşör Vakf-1 Şerifi, Reis-i Hemade Vakf-1 Şerifi olarak bildirilmiştir¹⁷⁶.

1.3.TARİHSEL MENZİLDE LAZKİYE

Coğrafi konumu itibariyle bu liman kentinin antik dönemin en erken safhalarında kurulmuş olduğunu tahmin etmek zor değildir. Önce Fenikelilerin bir şehri olan Lazkiye, ardından Selevkosların kontrolüne geçer. Buna müteakip Roma'nın denetimine giren bu şehir daha sonraları ise Doğu Akdeniz`de egemenliği sağlayan Bizans İmparatorluğu`nun bir liman kenti olmuştur¹⁷⁷.

Roma döneminde bir ticaret merkezi olup, ayrıca üzüm bağlarıyla meşhur olduğu anlaşılan Lazkiye, daha sonraları yaşanan kargaşada tahribata uğramıştır¹⁷⁸. IV. yüzyıldan sonra başlayan Bizans hakimiyeti sırasında Lazkiye`nin, İmparator I. Justinianos döneminde Theodorias Eyaletinin merkezi olma ehemmiyetini kazandığı anlaşılmaktadır¹⁷⁹.

İslam fetihleri esnasında ise İmparator Heraklios`un yönetimi altında bulunan bu yer 637 yılında Halife Ömer kuvvetleri tarafından ele geçirildi¹⁸⁰. Daha sonrasında, şehir Bizans kuvvetlerinin saldırısında yine bir tahribat yaşamıştı. Buna karşın, Emevi yönetimi şehrin onarılmasına çaba göstermişti¹⁸¹. X. yüzyılda Hamdani Hanedanının buradaki hakimiyeti, 970 sıralarında şehrin yeniden Bizans`ın kontrolüne girmesiyle sona erdi. Diğer taraftan,

¹⁷⁶ DeFTERİN BAŞLANGIÇ TARİHİ: 13 RAMAZAN 1306 (13 MAYIS 1889), BİTİŞ TARİHİ: 13 ŞEVVAL 1306 (12 HAZİRAN 1889), BOA. EV.d.27334.

¹⁷⁷ Honigmann, 1988a: 23; Buzpınar, 2003: 117; B.S., 1311: 423; Ş. Sami, 1314: 3963.

¹⁷⁸ B.S.,1311 (1. Defa): 423; Ş. Sami, 1314: 3963; Buzpınar, 2003:117.

¹⁷⁹ Buzpınar, 2003:117; Honigmann, 1988a: 23; Elisséeff, 1986: 590; Demir, 2017: 105.

¹⁸⁰ Temimi-Behçet, 1333: 548.

¹⁸¹ E. Honigmann bahsi geçen Bizans saldırısının tarihini 718-719 civarı olarak vermiştir. Honigmann, 1988a: 23; Benzer şekilde Belazuri`yi referans gösteren Buzpınar ise bu olayın 720 civarında olduğunu bildirmiştir. Buzpınar, 2003: 117.

XI. Yüzyılın ortalarında Bizans'ta çıkan kargaşa neticesinde şehir yeniden İslam kuvvetleri kontrolüne girmişti¹⁸².

1086 yılında bölgeye gelen Selçuklu hükümdarı Melikşah, Haleb'i teslim aldıktan sonra Antakya ve Süveydiye'ye ulaşmıştı. Akabinde ise 1087 yılında kardeşi Tutuş ve Atsız'ın gayretleriyle Lazkiye, Antartus, Akka, Trablusşam gibi Suriye kıyı bölgeleri de Suriye'deki Selçuklu yönetiminin kontrolüne girmişti. Suriye'deki Selçuklu yönetiminin başında bulunan Melik Tutuş, Lazkiye bölgesini Emir Yağsıyan'ın kontrolüne vermişti¹⁸³.

1098 yılı akabinde bölgede yaşanan Haçlı dalgasıyla birlikte liman kenti olan Lazkiye, coğrafi ehemmiyeti açısından, Bizans ve Haçlı güçleri arasındaki çekişmenin odağında olmuştu. Bu çekişmeler ise şehrin birkaç defa el değiştirmesine sebep olmuştu¹⁸⁴.

Önce Bohemond (I) Antakya'daki hakimiyetini sağlamlaştırma çabasındaiken, Bizans'ın kontrolünde bulunan Lazkiyeyi, Kuzey Suriye'deki önemli yerlerden birisi olarak görüyordu. Bu yüzden 1099 senesinde iktidarı için engel teşkil ettiğini düşündüğü Lazkiye'deki Bizans donanmasını yok etmek gayretiyle buraya hareket edildi. Fakat şehrin yüksek surları Bohemond'un Haçlı gücüne engel oldu ve Antakya'ya dönülmek zorunda kalındı¹⁸⁵. Ardından, Kontl. Bohemond, donanma destekli seferle yeniden Lazkiye'yi almaya girişti. Ancak sonrasında, Haçlı ileri gelenleri yaptığı toplantıda, Bizans'ın elindeki bir yerin alınmasının uygun olmayacağına dair kanaat getirmeleri üzerine Bohemond Lazkiye'den çıkmak zorunda kalmıştı¹⁸⁶. Prens Bohemond (I) 1100'de Danişmend Gazi'ye esir düştükten sonra prenslik ara bir dönem olarak Urfa Haçlı Kontluğunun vassallığı altında kaldı. Daha sonra Antakya Haçlıları, yeğen Tankred'e yönetime geçmesi münasebetiyle mektup yazdılar. Mart 1101'de Antakya'ya gelen Tankred, dayısı Bohemond (I)'un naibi olarak prensliği yönetmeye başladı. Başarılı politikaları sürdüren Tankred, Bizans ve Türk güçleriyle mücadele etmekteydi. Bunun yanında, batıyla olan ilişkiyi güçlendirmek için Avrupa limanlarıyla bağı olan vebu sebeple kendi prensliği açısından mühim bir öneme sahip olduğunu düşündüğü Lazkiye'yi almanın gerekli olduğu kanaatindeydi. Bizans'ın elinde bulunan bu liman,

¹⁸² Buzpınar, 2003:117; Hamdani hakimiyeti ve ardından Bizans yenilgisi için ayrıca bkz. Salibi, 1987: 61, 67-70.

¹⁸³ Sevim, 2000: 129-133, 150.

¹⁸⁴ Buzpınar, 2003:117.

¹⁸⁵ Bahadır, 2013: 56.

¹⁸⁶ Bahadır, 2013: 57, 78; Heyd, 2000: 147; Weulersse, 1940: 96.

imparatorluğun Kuzey Suriye`deki gücünü temsil eden mevkilerdendi. Fakat Bizans`ın burada bulunan donanması Antakya prensliğinin güvenliğine ve genişlemesine engel teşkil etmekteydi¹⁸⁷.

1102 yılı baharında şehri kuşatan Tankred, donanma desteğinin zaruri oluşundan, bu hususta Cenevizlilerden yardım talebinde bulundu. Buna karşın, Bizans donanmasının da şehrin savunulmasına yönelik verdiği destek, kuşatmanın bir yıl süreyle uzamasına neden oldu. Ertesi yılın başlarında ise, Ceneviz donanması Bizans deniz kuvvetinin Kıbrıs ile olan bağlantısına mani olması Tankred`in lehinde bir gelişme yarattı. Şehir surlarının dışına çıkan Bizans kuvvetleri yenilgiye uğratılmış ve Lazkiye, Antakya Haçlı Prensliğinin kontrolüne girmişti. Bunun neticesinde Antakya Prensliği, sahip olduğu St. Symeon yani bugünkü Samandağ`dan sonra yeni bir liman kentini ele geçirmesiyle Akdeniz`deki ticari potansiyelini de büyütmüş oluyordu¹⁸⁸.

Kısa süre sonra Antakya ve Urfa Haçlı Prensliklerinin 7 Mayıs 1104 tarihinde Türk kuvvetleri karşısında aldıkları yenilgi üzerine Bizans İmparatoru Alekseios Komnenos yeniden Lazkiye`nin de olduğu, prensliğin kontrolündeki eski şehirleri geri aldı¹⁸⁹. Fakat Bizans ve Antakya Prensliği arasında bölgedeki egemenlik üzerindeki çekişme son bulmadı.

1108`e gelindiğinde ise Tankred, Lazkiye`yi almak için Pisa gemilerinin desteğiyle baharda harekate girişti. Neticede, Lazkiye limanı ve yine Çukurova bölgesi yeniden Antakya bölgesinin kontrolüne girmiş oldu¹⁹⁰. Lazkiye`nin teslim olmasından evvel, şehrin zapt edilmesi durumunda, Pisalılara, ticaret yapmaları münasebetiyle Antakya ve Lazkiye`de birer mahalle ve vergi muafiyetlerine sahip olacaklarına dair vaatle bulunmuştu. Öyle ki Tankred, Pisalılara Antakya`da bir mahalle, Lazkiye`de ise onları Colonnades Sokağı ve St. Nicolas Kilisesini vererek ödüllendirmişti¹⁹¹.

Kontluğun denetiminde bulunan Antakya ve Lazkiye, Hind yarımadasından gelip Anadolu (Fırat bölgesi) üzerinden Haleb`e uzanan ticari ağı Akdeniz`e ulaştıran iki kolu teşkil ediyordu¹⁹². Bu durum, her iki merkezin Hint ticaretiyle oluşturulan ticari ağ

¹⁸⁷ Bahadır, 2013: 71-72.

¹⁸⁸ Bahadır, 2013: 78.

¹⁸⁹ Bahadır, 2013: 89-90.

¹⁹⁰ Bahadır, 2013: 98; Weulersse, 1940: 98; Demir, 2017: 107.

¹⁹¹ Heyd, 2000:158, 163, ayrıca bkz. Bahadır, 2013:160,175.

¹⁹² Heyd, 2000: 182-183, 395; Bahadır, 2013: 173-174.

kapsamındaki ehemmiyetini yansıtmaktadır. Antakya sahip olduğu ticari potansiyel gibi, işlek bir limanıyla Lazkiye'nin de Haçlı Prensiğinin en mühim merkezlerden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Cenevizli, Pisalı ve Venedikli tüccarlar ise doğu ile Avrupa arasındaki mal değişiminin önemli aracılardı¹⁹³.

Bölgedeki Haçlı egemenliğine karşı mücadele veren Selahaddin Eyyubi, Antakya Haçlı Prensiği üzerine 1188 yılının 30 Mayıs ve 26 Eylül tarihleri arasında sefere çıktı. Temmuz ayında Cebele'yi aldıktan sonra Lazkiye'ye doğru ilerleyen Selahaddin, şiddetli çatışmalar neticesinde bu şehri de aldıktan sonra idaresini yeğeni (Hama emirinin oğlu) Takiyüddin Ömer'e bıraktı¹⁹⁴. Ancak Eyyubilerin buradaki egemenliği fazla sürmeyecekti¹⁹⁵. Haçlıların şehri geri alma teşebbüsleri, ancak 1260 yılında Moğolların Halep bölgesindeki Eyyubi iktidarına son vermesinden sonra gerçekleşecekti¹⁹⁶.

Memluk sultanı Kalavun'un ise 1281 tarihinde Moğol ordusunu karşı Humus'da kazandığı zaferinin ardından bölgenin kontrolü el değiştirecekti. Haçlıların elindeki Markab Kalesi 1285 yılında alındıktan iki yıl sonra da Lazkiye, Memluklerin egemenliği altına girmiş olacaktı¹⁹⁷. Bu tarihten itibaren Lazkiye, İslam iktidarlarının yönetimi altında bulunacaktı¹⁹⁸. Bunun yanında Lazkiye, Memlukler yönetimi altında Trablusşam ve daha sonra Hama'ya bağlı olarak idari yapılanma içerisinde konum alacaktı. Ancak bu sırada Lazkiye'nin önemini kaybettiği ve hatta nüfusunda düşme yaşandığı anlaşılmaktadır¹⁹⁹. Öyle ki idari bölümde işleyeceğimiz üzere, Osmanlı yönetimi altında giren Lazkiye, nahiye merkezi statüsünde bulunuyordu.

1516 yılına gelindiğinde ise Lazkiye, Yavuz Sultan Selim'in Memlukleri yenilgiye uğrattığı Mercidabık Harbinden sonra Suriye bölgesi Osmanlı Devletinin toprağı olmuştu²⁰⁰. Bu tarihten itibaren Lazkiye de, istisnai bir dönem dışında, 20. Yüzyılın

¹⁹³ Yine hafif yüklü gemilerin geldiği Cebele limanı da Antakya Prensiği için önemliydi. Bkz. Bahadır, 2013: 173-175.

¹⁹⁴ Abu'l-Farac, 1999: 448; Kuşçu, 2013: 115-118; ayrıca bkz. Heyd, 2000: 343; Eyyubiler döneminde Lazkiye'nin Halep'e bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Honigmann, 1988a: 23; Kılıç, 2011: 40. Elisséeff, Lazkiye'nin kontrol altına alınması tarihini aynı yılın 22 Temmuzunu olarak belirtmiştir. Ancak, Selahhattin'in buraya amir (veya emir) Sunkur el-Hilati'yi atadığını ve beraberinde bir Müslüman askeri garnizon verildiğini yazmıştır. Elisséeff, 1986: 590.

¹⁹⁵ B.S., 1311 (1. Defa): 423; Temimi-Behçet, 1333: 548.

¹⁹⁶ Buzpınar, 2003: 117; Temimi-Behçet, 1333, 548.

¹⁹⁷ Yiğit, 2001: 227; Buzpınar, 2013: 117, S.S., 1299 (14. Defa): 200; B.S., 1311 (1. Defa): 423.

¹⁹⁸ Temimi-Behçet, 1333: 548.

¹⁹⁹ Buzpınar, 2013: 117.

²⁰⁰ Weulersse, 1940: 109; Honigmann, 1988a: 24; Buzpınar, 2013: 117; savaş için ayrıca bkz. Selim-Nâme, 1990: 416-418; İnalçık, 2009: 142.

başlarına kadar Osmanlı yönetiminin egemenliği altında kalmıştı. İstisnai olan durum ise, 19. Yüzyılın başlarında Suriye bölgesinin Mısır Valisi M. Ali Paşa yönetimi adına işgal edilmesiyle oluşmuştu²⁰¹.

1831 senesinde Mısır valisi M. Ali Paşa adına oğlu İbrahim Paşa'nın Suriye'de giriştiği hareket neticesinde, bölgede 1832-1840 yıllarını kapsayan bir yönetim kurulmuştu²⁰². Bu dönemde İbrahim Paşa yönetimine karşı bölgede Safed, Nablus bölgesindeki ahalinin çıkarttığı ayaklanmalar ile yine Nusayri ve daha sonra Dürzi isyanları patlak vermişti. Paşanın bölgeyi silahsızlandırma, vergi uygulamaları ve kendi kuvvetlerini takviyeye yönelik askere alma girişimleri üzerine yerli ahaliye oluşan huzursuzluk bu isyanların nedenleri arasındadır²⁰³. 1834 yılından itibaren başlayan Lazkiye dağlarında yaşayan Nusayri ahalesinin isyanı ise bir süre İbrahim Paşa kuvvetlerini uğraştırmıştı. Bu olaylar esnasında, Nusayriler, Lazkiye'de ki hükümet bölgesine de baskın yapıp muhasara ettiler. İbrahim Paşa bu olaylar esnasında bölgedeki başka bir yerel cemaat olan Dürzileri kendi tarafına çekmişti. Paşa, asker sevkiyatıyla bölgedeki muhalefetin üstesinden gelmeye çalışmıştı. Bu olaylar neticesinde köyler tahrip olmuş bölge insan kaybı yaşanmıştı. Üstelik eldeki silahlar toplanarak buradan dört bin kadar kişiyi asker olarak kuvvetlerine katmıştı²⁰⁴.

I. Dünya Savaşının Osmanlı Devleti'nin aleyhinde neticelenmesi, Suriye topraklarının elden çıkmasına sebep olmuştu²⁰⁵. Suriye'de İngiliz kontrolünün Fransa'ya devredilmesi akabinde Lazkiye bölgesi de yeni bir oluşum içerisinde konum almıştı²⁰⁶. 1920 senesinde Suriye'deki Faysal krallığına son veren Fransa, Suriye'nin sahil bölgesi ardından Haleb'e de asker yerleştirmişti²⁰⁷. Fransa yönetimi, Suriye bölgesini birden fazla bölgeye taksim ederek özerk otoriteler teşkil etmişti²⁰⁸. Bunlardan birisi de Lazkiye merkezli olan idare bölgesiydi. Alevi Devleti olarak anılan bu yönetim bölgesi Lazkiye ve Tartus olarak iki sancağa taksim edilmişti²⁰⁹. Bu sancaklardan Lazkiye, Sahyun ve Cebele; Tartus Sancağı

²⁰¹ Kiremit, 2012: 132-133.

²⁰² Samur, 2004: 11; Altundağ, 1988: 41, 53-55; Weulersse, 1940:114-115.

²⁰³ Samur, 2004: 66-87; Buzpınar, 2013: 118; Rustum, 1924: 41-44,46; Akbulut, 2015: 113.

²⁰⁴ Samur, 1995: 75-76; yine bkz. Akbulut, 2015: 113; Samur, 1989: 11-12. İbrahim Paşa'ya karşı direnişleri üzerine ayrıca bkz. Kelly, 1844?: 298. Diğer taraftan Talhamy, İbrahim Paşa'nın askere aldığı kişi sayısının tahminen 5000 olduğunu belirtmektedir. Bkz. Talhamy, 2011b: 29-31.

²⁰⁵ Honigmann, 1988a: 24; Buzpınar, 2013: 118.

²⁰⁶ Honigmann, 1988a: 24.

²⁰⁷ Umar, 2004: 453.

²⁰⁸ Umar, 2004: 455-461; Antonius,1938: 371; Khoury, 1987: 58-59; Shambrook, 1998: 2-3.

²⁰⁹ Elisséeff, 1986: 592; Umar, 2014: 461.

ise, Tartus, Markab, Ümraniye, Tel Kala ve Safita merkezli kazalardan oluşuyordu²¹⁰. Lazkiye`de teşkil olunan Alevi Devleti`nin durumunda 1936 yılında değişim yaşanmış ve 1946`da da Fransa`nın II. Dünya harbinin akabinde Suriye`yi terk etmesiyle kati olarak Suriye devleti sınırları içerisinde konum almaya başlamıştı²¹¹.

²¹⁰ Umar, 2014: 461.

²¹¹ Khoury, 1987: 521-525; Buzpınar, 2013: 118; Shambrook, 1998: 284-287; Elisséeff, 1986: 592; Palabıyık, 2010: 26.

2. XIX. YÜZYIL'DA İDARİ YAPI

Klasik dönem Osmanlı idare sisteminde en geniş idari birim eyalet yani beylerbeyliği idi. Onun alt birimi ise sancak veya diğer ismiyle anılan liva bulunuyordu. Bunun akabindeki idari hiyerarşi içerisinde, başında kadının bulunduğu kaza gelmekteydi. Beylerbeylik ya da eyalet şeklinde teşkil olunmuş taksimatta sancak en mühim icra birimi olarak yer alıyordu. Öyle ki Osmanlı kayıt sisteminde tutulan defterlerin sancak birimine göre hazırlanması bu kanaati doğurmuştur. Buradan hareketle, klasik dönem idari yapılanmanın eyalet, sancak, kaza ve nahiyeler hiyerarşisi içerisinde vücut bulurken nahiyelerin ise köy ve mezralar ile şekillendiği anlaşılmaktadır²¹². Konumuz bağlamında, özellikle idari birim olarak nahiyeler üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Nahiyelerin “nefs” olarak tarif edilen bir kasaba merkezleri bulunmaktaydı. Bu merkezler köy yerleşimlerinden ayrı bir pozisyonda bulunup, vergilendirme konusunda da şehir muamelesi görmekteydi. Bu durum nahiyelerinin ticari ve küçük çaplı sanayi merkezleri olarak da gelişim gösterdiğini ifade etmektedir²¹³.

Ağustos 1516 yılında Memluklerle Osmanlı kuvvetleri arasında gerçekleşen Mercidabık Savaşından²¹⁴ sonra Suriye bölgesinin Osmanlı idaresi altına girmişti. Buradaki idari teşkilatma da *Vilayet-i Arab* olarak anılan Şam Beylerbeyliği çatısı altında oluşturulmuştu. Mısır ülkesine yani Memluklerin merkezine doğru hareket etmeden evvel, Safed, Nablus Kudüs, Aclun, Gazze ve Trablus (Trablusşam) birer Osmanlı sancağı haline getirilip Şam Eyaleti yani Beylerbeyliğine dahil edildi. Bu dönemden itibaren Şam Eyaleti'nin idari sınırları çok geniş bir coğrafi alanı kapsamaktaydı. Öyle ki 15 sancaktan müteşekkil olduğu anlaşılan bu vilayet, bir taraftan Kudüs-i Şerif, Nablus, Trablusşam Livalarından kuzeye yani Tarsus ve hatta Divriği, Malatya gibi bölgelere kadar uzanıyordu²¹⁵. Diğer taraftan 1518'de Arap ve Acem topraklarının mali işleriyle ilgili olarak Arap ve Acem defterdarlığı ihdas edilmişti. Bu durumda Anadolu ve Rumeli dışında yeni bir mali kayıt bölgesi teşkil edilmiş oluyordu. Bahsi geçen 15 sancaktan oluşan idari teşkilatlanmanın merkezi de Şam olarak belirlenmişti²¹⁶.

²¹² Çakar, 2003: 352, 356; Çakar, 2012: 86-87; ayrıca bkz. Çadırcı, 2007: 97; Güneş, 2015: 1.

²¹³ Çakar, 2012: 90.

²¹⁴ Bkz. Çakar, 2012: 88; İvanov, 2013: 36-38; Winter, 2010: 36.

²¹⁵ Çakar, 2003: 357.

²¹⁶ Çakar, 2003: 359.

1522`de Kanuni döneminde yapılan değişiklikle Şam Beylerbeyliği 13 sancak olarak belirlenmiş ve Halep, Trablus, Nablus, Safed gibi yerler sancak beyleri merkezleri olarak saptanmıştı. 1545 yılında Piri Paşa`nın yöneticisi olduğu Şam Eyaletinde yapılan yeni düzenlemede ise, daha önce bu beylerbeyliğine mensup olan Uzeyr, Adana, Ayntab, Tarsus gibi sancaklar idari yapıdan ayrılmışlardı. 1549`dan sonra Haleb Beylerbeyliği`nin kurulmasıyla da bu vilayet bölünmüş oldu. Bunun neticesinde Haleb, Hama, Hums, Kilis, Adana, Uzeyr, Tarsus gibi sancaklar Haleb Vilayetine bağlandı. Ancak, değişiklik ve düzenlemeler devam etmişti. Öyle ki 1565`te Hums yeniden Haleb`ten Şam`a bağlanırken, misal, daha evvel Trablusşam Sancağı altında kaza statüsünde bulunan Cebele de Haleb Vilayetine mensup ayrı bir sancak statüsüne yükseltilmişti. Fakat kısa bir süre sonra, yeni idari statüsüyle tekrar Şam vilayetine mensup edilerek sürekli idari bir hareketliliğin içerisinde yer almıştı²¹⁷.

Baştan itibaren Şam Beylerbeyliği`nin livası (sancak) olarak yer alan Trablus (Trablusşam)`un Trablus, Hısnü`l-Ekrad ve Cebele olarak üç kazasının olduğu 1521 kayıtlarından anlaşılmaktadır. 1517 tarihli Trablusşam Sancağı kanunnamesinde, aralarında Lazkiye`nin de bulunduğu Cebele, Balatnis, Sahyun, Markab, Kehf gibi nahiye merkezlerinin bu idari birime bağlı olduğu görülmektedir²¹⁸. Bunun yanında 1522 tarihinde ise, sancağın kazalarından biri olan Cebele, başta Lazkiye olmak üzere Sahyun, Hevabi, Belatunus, Kadmus, Kehf, Menika ve Kulley`a gibi nahiyeleri idaresinde bulunduruyordu. Nahiye merkezi olarak Lazkiye, 1519 yılında 22 köy 54 mezraaya sahip iken bu sayı 1547 yılında 33 köy 106 mezraaya kadar çıkmıştı²¹⁹.

1521`den itibaren Şam Beylerbeyliğine bağlı olan Trablus Sancağında nahiye olarak bulunan Lazkiye, 1547`den itibaren de yine aynı sancağa bağlı bir kaza ve nahiye idi. Öyle ki Lazkiye, Trablus şehrinden sonra 672 kayıtlı hane ile sancağın en büyük yerleşim yeri idi. Bu durum Lazkiye`nin daha sonra sancakta bir kaza merkezi olmasına vesile olduğunu söylemek mümkündür²²⁰. 1530 tarihli olarak hazırlanan vilayet muhasebe defterinde ise, Trablus Livasına bağlı olan Lazkiye Nahiyesinde, “nefs” yani merkez

²¹⁷ Çakar 2003: 360-361; Aslan, 2006, numarasız, içindekiler bölümünden hareketle: 8.

²¹⁸ Bkz. Akgündüz, 1991: 499; Çakar`ın yaptığı çalışmada, 1519-1536 arası ve yine 1547 tarihlerinde Lazkiye`nin ve ayrıca Cebele, Cübeyl, Hevabi, Kehf, Markab, Safita, Antartus gibi nahiyeler Trablus Sancağına bağlı görülmektedir. Bkz. Çakar, 2012: 91.

²¹⁹ Bkz. Çakar, 2012: 92-93, 204.

²²⁰ Bkz. Çakar 2003: 369; Çakar, 2012: 92, 114.

kasabanın yanında, 17 kura, 49 mezraa, 764 hanenin mevcudiyeti kayıtlı bulunmaktadır. Bu sayı ile Lazkiye, hane sayısı 1539 olarak bildirilen Cebele Nahiyesinden sonra ikinci sırada yer alması dikkati çekmiştir²²¹.

1570'ten itibaren Lazkiye, idari birim olarak sancak merkezine dönüştürülen Cebele'ye bağlı²²² iken 1579'dan sonra ise Şam Beylerbeyliği idaresi altındaki konumu değişecekti²²³. Dürzi ve Bedeviler tarafından gerçekleştirilen isyanların önlenmesinde Şam Beylerbeyliğinin yetersizliği üzerine Trablusşam merkezli yeni bir eyalet ihdas edilmişti²²⁴. Daha evvel Haleb'e bağlı bulunan Selemiye ve Hama Sancakları ile Şam'a bağlı Humus ve Cebele Sancakları²²⁵ yeni oluşturulan Trablusşam Beylerbeyliğinin sınırlarına dahil edildi. Bunun yanında 1595 yılında, yine önceleri Şam Sancağı idaresi altında yer alan Beyrut ve Sayda Sancakları da bu eyalete bağlandı²²⁶. Lazkiye, ortaya çıkan bu vilayet teşkilatı içerisinde, Cebele Sancağına bağlı olarak konum almış oluyordu²²⁷. Son olarak, daha sonraki dönemlere ışık tutan meşhur seyyah Evliya Çelebiise, Lazkiye'den Trablusşam Eyaletine bağlı ve iltizam usulüyle yönetilen bir sancak olarak bahsetmiştir²²⁸.

XIX. Yüzyıla gelince, 1864 yılındaki Vilayet Nizamnamesine kadar geçen sürede Lazkiye'nin idari olarak Sayda Eyaletine daimi bir mensubiyeti bulunuyordu. Bahsi geçen eyalet, 17. yüzyılda Suriye bölgesinde yapılan yeni taksimat sonucu teşkil edildiği anlaşılmaktadır²²⁹. Böylece, Suriye topraklarında oluşan Şam, Trablusşam, Haleb ve daha

²²¹ Bkz. 998 Numaralı Muhasebe Defteri, 1999: 38-39 ve tıpkıbasım: 296.

²²² 1571-1572 yıllarındaki verilere göre, Cebele Sancağı Lazkiye'nin de dahil olduğu 11 nahiyeden oluşuyordu. Bu esnada Lazkiye Nahiyesi, 43 köy ve 80 mezraadan vücut buluyordu. Bu haliyle Lazkiye, Cebele Sancağının en kalabalık bölgesiydi. Bkz. Aslan, 2006, sayfa numarasız, içindekiler bölümünden hareketle: 26-28, 33.

²²³ Çakar, 2003: 362-363.

²²⁴ Bayat, 2012: 295; Uzunçarşılı, Haleb, Şam ve Trablusşam'ın salyanesiz (yıllıksız) eyaletler kategorisinde olduğunu belirtmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, 2006: 580.

²²⁵ Bkz. Çakar, 2012: 89; Aslan, 2006: 11?; Mustafa Nuri Paşa'nın *Netayicül Vukuat* adlı eserinde, bahsi geçen dört sancaktan oluştuğu bildirilen bu eyalette (beylerbeyliği) 63 zeamet ve 571 tımarın mevcut olduğu belirtilmiştir. Bkz. Netayicül-Vukuat, 1992: 142.

²²⁶ Çakar, 2003: 362-363, 370; Çakar, 2012: 89.

²²⁷ Çakar, 2003: 362, 370.

²²⁸ Bkz. Evliya Çelebi, 2010: 415. 1653 tarihli kanunname bahsinde, bölgede Şam ve Halep dışında Trablusşam Eyaletine bağlı idari teşkilat mevcuttur. Bu vilayete bağlı liva merkezleri ise, Trablusşam, Hama, Humus, Selemiye ve Cebele olarak bildirilmiştir. Bkz. Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, 1992: 6-7, 40.

²²⁹ Sayda ismi ve oluşum tarihi üzerine araştırma eserlerinde farklı bilgilerin verilmesi bizim bu mevzuda daha genel bir tarih vermemize götürmüştür. Bir taraftan, Sayda ismiyle eyaletin 1660 yılında teşkil edildiği bildirilmekte ise (bkz. Umar, 2004: 14; Kılıç, 2011: 101) de başka bir araştırma eserinde (bkz. Çelik, 2010: 21) bu iddianın doğru olmadığı ve incelenen resmi belgeler neticesinde bahsi geçen eyaletin 1614 tarihinde

sonraları ayrılan Rakka gibi eyalet merkezlerinin yanında Sayda da yer almaya başlamıştı²³⁰.

Tanzimatın ilk dönemlerine gelindiğinde, Suriye topraklarının idari olarak üç eyalete taksim edildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan Şam Eyaleti, Şam, Humus, Hama gibi sancaklara sahip iken Haleb Eyaleti ise Halep, Rakka, Ayıntab ve Kilis Sancaklarıyla vücuda getirilmişti. Bizim konumuz açısından odaklanacağımız Sayda Eyaleti'nin ise Lazkiye'nin yanında Sayda, Akka, Nablus, Kudüs, Trablusşam, Beyrut gibi sancakları bulunuyordu²³¹.

1842 (r.1258) tarihli mesarifat defterinde, Sayda Eyaleti dahilinde yer alan sancaklardan birisi olan Lazkiye'deki memurlara yapılan tahsisat kaydına göre sancakta, Kadmus, Markab, Hevabi, Semt-i Kıbli, Kardaha, Mehaliba, Müzerğa?, Sahyun, Cebelü'l-Ekrad, Bayır, Bucak, Beni Ali, Cebele ve Behluliye kazaları mevcut idi²³².

Hicri 1264 (1847-48) tarihinden itibaren incelediğimiz Devlet Salnamelerinde ise Lazkiye mütemadiyen Sayda Eyaletine bağlıydı. Aşağıda hicri 1281 yani miladi 1864 yılına tekabül eden zamana kadar Lazkiye'nin muhtelif yıllara göre idari teşkilatlanma içerisindeki konumunu takip edeceğiz.

ve Sayda, Beyrut ve Safed olarak teşkil edildiği belirtilmiştir. Aynı eserde, bu eyaletin üç şekilde ifade edilme tarzının 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren vazgeçilip sadece Sayda namıyla tanımlanmaya başlandığı da ifade edilmiştir. Çelik, 2010: 22. Uzunçarşılı, Mühimme kaydından hareketle, Sayda Eyaletinin 1614 (h.1023) tarihinde, Beyrut ve Safed Sancaklarının Şam'dan ayrılmasıyla kurulduğuna dair malumatı belirleyici olmuştur. Uzunçarşılı, 1982: 290; ayrıca bkz. Kılıç, 1997: 58. Netice itibariyle, bahsi geçen eyaletin 1614 tarihinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

²³⁰ Kılıç, 2011: 101

²³¹ Bkz. Umar, 2004: 15; Kılıç, 2011: 107; Nisan 1855 tarihine ait olup Maliye Nezaretine gönderilmiş olan bir belgede Sayda Eyaletine bağlı olan Sayda, Trablusşam, Akka, Hayfa, Sur ve Lazkiye'nin sancak ve kaza vergilerinin henüz toplanmadığına ve bu işin Beyrut takip edilen usul benzeri toplanılması ve teferruatına dair hazırlanmış olan yazı, eyaletteki idari yapılanma açısından burada dikkatimizi çekmiştir. 25 Recep 1271 (13 Nisan 1855), BOA. A} MKT. NZD. 127-95.

²³² 1258 yılını şubat sonu ve martın başlangıcı dönemine ait kayıt olarak, BOA. ML. MSF. d. 3782, sayfa 2, 9.

1848 yılındaki ilk veriye göre, Sayda Eyaletinde Liva olarak bulunan Lazkiye'nin Kaymakamı* Hacegandan Şakir Efendi olarak belirtilmiştir²³³. Bir sonraki yılın (1265/1848-49) bilgileri ise kaymakamın aynı şahsiyet olduğunu göstermektedir²³⁴.

1266 (1849-50) yılına ait kayda göre, Sayda Eyaleti Valisi Vezir Vamık Paşa, Lazkiye Livası Kaymakamı ise Kapıcı Paşa Surur Ağadır. Liva-yı Ladikiyye (Lazkiye)'nin kazaları, Ladikiyye, Cebele-i Edhemi, Markab, Hevabi, Kadmus, Semt-i Kıbli Beni Ali, Kardaha, Mehaliba, Müzeyer'a, Sahyun, Kehf, Cebel-i Ekrad, Bayır, Bucak, Behluliye olarak verilmiştir²³⁵.

1270 (1853-54) yılına gelindiğinde, Sayda Valisinin yine Vezir Vamık Paşa olduğunu görmekteyiz. Lazkiye Kaymakamı ise Kapıcıbaşı Mustafa Beydir²³⁶. Buna müteakip 1271 (1854-55) yılı verilerinde, Sayda valisi yine Vezir Vamık Paşa, Lazkiye Kaymakamı ise Kapıcıbaşı Ali Beydir²³⁷. Diğer yılın kayıtlarında (1272/1855-56) ise, Vali Vezir Mahmut Paşa iken Elviyeler, Trablusşam, Akka, Deyrû'l-Kamer Kudüs-i Şerif, Bilad-ı Beşare, Nablus ve kaymakamı Abdülkadir Paşaolan Lazkiye Livasıdır²³⁸.

1273 (1856-57) tarihli salname kayıtlarını incelediğimizde, Sayda valisinin yeniden Vezir Vamık Paşa olduğunu görmekteyiz. Eyalete bağlı livalar ise, -Beyrut merkez liva olmakla birlikte-, Trablusşam, Cebel-i Dürzi, Bilad-ı Bişare, Akka, Deyrû'l-Kamer, Cebel-i Nasara, Nablus, Kudüs-i Şerif ve kaymakamı Mazhar Efendi olan Lazkiyedir. Bununla birlikte, Lazkiye'ye bağlı olarak yukarıda belirttiğimiz kazalara yine Cirbaz'ın da eklendiğini görmekteyiz²³⁹. Ona müteakib olarak, 1274 (1857-58) tarihli salnamede, Sayda (Beyrut merkez liva) Valisi Vezir Hurşit Paşa, Lazkiye Kaymakamı ise Ali Rıza

* 1842'den sonra yapılan yeni düzenlemeye göre, sancak biriminin yöneticisi ilk defa kaymakam namıyla anılmaya başlanmıştır. Bkz. Çadırcı, 2007: 263.

²³³ D.S., 1264 (Kaçınıcı defa olduğu tespit edilemedi. Fakat İSAM'da 2. Defa olduğu belirtilmiştir): 121. İncelediğimiz bir önceki yılın salnamesinde Sayda Vilayeti kaydı altında sadece Akka ve Kudüs-i Şerif Livaları zikredilmiştir. Bkz. D.S. 1263 (sonradan kapağın üstüne, "1. Defa" notu eklenmiştir): 87. Bu sebeple Lazkiye'ye ait olarak ulaştığımız veriler bahsi geçen 1864 senesi salnamesinden itibaren başlamaktadır.

²³⁴ D.S., 1265 (Kaçınıcı defa olduğu tespit edilemedi. Fakat İSAM'da 3. Defa olduğu bildirilmiştir): 83; aynı salnameyle ilgili çalışma için bkz. Aslan, 2007: 97.

²³⁵ D.S., 1266 (4. Defa): 46, 85.

²³⁶ D.S., 1270 (8. Defa): 83.

²³⁷ D.S., 1271 (İSAM'a göre 9. Defa): 72.

²³⁸ D.S., 1272 (10. Defa-Aşere): 70; 1856 tarihli olarak diğer bir veriye göre, Sayda Eyaletinde 9 sancak mevcuttu. Bunların arasında bulunan Lazkiye Sancağının (Liva) ise 17 kazası mevcuttu. Bkz. Samur, 1989: 17-18.

²³⁹ D.S., 1273 (11. Defa): 69, 108.

Efendi olarak kaydedilmiştir²⁴⁰. 1275 (1858-59) tarihli salnamede ise Vali, Vezir Reşid Paşa, Lazkiye Kaymakamı da Mazhar Efendi yer almaktadır²⁴¹. 1276 (1859-60) senesinde Vali Vezir Hurşid Paşa (Beyrut merkez) iken Lazkiye Kaymakamı Mustafa Efendidir²⁴². Bundan sonraki yılda da Vali Vezir Raşid Paşa, Lazkiye Kaymakamı da yine önceki yıl gibi Mustafa Efendidir²⁴³. 1279 (1862-63) yılındaki verilerde, Sayda Valisi, Beşir Ahmet Paşa, Lazkiye Kaymakamı ise Mütemayiz Sabah Bey`dir²⁴⁴. 1280 (1863-64) tarihli salname verilerinde ise, Sayda Eyaleti valisi, Müşir Kabuli Paşa, Lazkiye Kaymakamı ise İskender Bey olarak bildirilmiştir²⁴⁵.

1281 (1864-65) tarihine geldiğimizde ise, bu yıla mahsus hazırlanmış olan salnamenin önemli olduğunu söyleyebiliriz. Zira Sayda Vilayet teşkilatına dair son veri bu salnamede olacaktır. Bahsi geçen tarihte Sayda Eyaletinde, Vali Vezir Hurşid Paşa, Lazkiye Kaymakamı olarak da Dergah-ı Ali İsmail Bey olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte, Lazkiye Livasının dahil olduğu toplamda sekiz sancağın ismi sayılmıştır. Bunlar, Trablus, Cebel-i Nasara, Cebel-i Dürzi, Sayda, Bilad-ı Beşare, Akka, Nablus, Kudüs`tür. Ayrıca eyalet genelinde 29 kazanın olduğu da belirtilmiştir. Lazkiye Livasına bağlı olan kazalar ise, Lazkiye, Markab, Hevabi, Kadmus, Semt-i Kıbli, Beni Ali, Kardaha, Mehaliba, Müzeyir`a, Sahyun, Cebel-i Ekrad, Bayır, Bucak, Behluliye, Kehf, Cirbaz, Cebele-i Edhemi olarak belirtilmiştir²⁴⁶.

Bu tarihten sonra, aşağıda işleyeceğimiz üzere, yeni bir idari düzenlemeye bağlı olarak Lazkiye`nin konum aldığı yapılanmada değişiklik yaşanacaktı. Bu değişme, Tanzimat sürecinin merkezileşme ekseninde tatbik edilen idari düzenlemeleri kapsamında olacaktır. Osmanlı yönetiminin diğer merkezlerinde olduğu gibi Lazkiye`de de idari reformların

²⁴⁰ D.S., 1274 (İSAM`a göre 12. Defa): 77; aynı sene hazırlanmış bir belge olarak, Lazkiye Kaymakamı Es-Seyyid Ali Rıza Efendi`nin istifa talebi hususunda imzalı yazısı ve beraberinde bu isteğin kabulü ve Sayda valisinin kararına bırakılarak, yerine eski kaymakam Mustafa Şakir Efendi`nin tayin edilmesine dair 27 Rebiyülahir Sene [12]74 (15 Aralık 1857) tarihli belge ile bir gün sonrası tarihli irade-i seniyye dikkatimizi çekmiştir. BOA. İ. MVL. 384-16819. Buna karşın ertesi yıla dair başka bir belgede kaymakam olarak yukarıda zikredilen şahsın atanmadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Lazkiye Sancağındaki asayiş sorunu üzerine hazırlanmış belgede (13 Şevval Sene [12]75-16 Mayıs 1859) kaymakam olarak Mazhar Bey`in imzası bulunmaktadır. BOA. A] MKT. UM. 352-1. İşlediğimiz bir sonraki yılın salnamesi ise bunu doğrulamaktadır.

²⁴¹ D.S., 1275 (13. Defa): 75.

²⁴² D.S., 1276 (14. Def a): 75.

²⁴³ D.S., 1277 (15. Defa): 80.

²⁴⁴ D.S., 1279 (17. Defa): 82.

²⁴⁵ D.S., 1280 (İSAM`daki bilgiye göre 18. Defa?): 75.

²⁴⁶ Detaylı olarak bkz. D.S., 1281 (19. Defa): 73, 187-189.

etkileri görülmüştür. Yaşanan idari düzenlemelere gelmeden önce gelişen sürecin programı olan 1864 Vilayet Nizamnamesi ve ardından gelen diğer idari nizamnameler üzerinde duracağız.

2.1. 1864 VİLAYET NİZAMNAMESİ VE LAZKİYE

İmparatorluğun içerisinde bulunduğu kriz ve buhranlar ile yaşanan değişim karşısında Tanzimat Fermanıyla başlayan reform hareketi, devletin otoritesini yeniden iyileştirmek amacıyla yapılmıştır. XIX. Yüzyılın başlarından itibaren girişilen geniş ölçekli reform çalışmaları öncelikle devletin varlığını korumak ve bu maksatla merkezileşme odağında işlemeye başlamıştı²⁴⁷. Diğer taraftan, imparatorluğu oluşturan farklı unsurların devlet otoritesine bağlı olarak, bir arada kalmasını muhafaza edecek hamlelere girişilmekte idi. Devlet ve tebaa ilişkilerinin kanunlarla ifade edilmeye başlandığı bu süreçte, Müslüman kesim ile gayrimüslim tebaa arasındaki ilişki ve mesafenin eşitlenmesine çalışılmıştı²⁴⁸. Misal olarak taşra idari teşkilat reformları bağlamında oluşturulmak istenilen idare meclisleri konusunda göreceğimiz gibi, seçilen üyelere getirilen ölçütlerde bu yeni yaklaşımın yansımalarını görebiliriz²⁴⁹. Avrupa güçlerinin baskılarına karşı Hristiyan tebaanın şartlarında değişime gitme amacıyla devletin bu reformlara giriştiğine dair yaklaşımlar da söz konusudur²⁵⁰.

Tanzimat reformları arasında yer alan idari düzenlemelere konumuz gereği özel bir dikkat göstereceğiz. Merkezi otoriteyi güçlendirmek ve devletin taşra bölgesindeki kontrol imkanlarını çoğaltmak münasebetiyle girişilen düzenlemeler, nizamnameler yoluyla tesis edilmeye çalışılacaktı. Bunun yanında, yerel unsurların yeni programlar çerçevesi içerisinde yönetime katılmaları sağlanırken daha evvel bir bakıma bağımsız hareket edebilmelerinin merkezi otoritenin aleyhine neticeler doğurmasının ihtimalleri ortadan kaldırılmış olunacaktı. Bunun paralelinde merkezi otorite, bu yerel güç unsurlarını

²⁴⁷ Ayrıntılı olarak bkz. Ortaylı, 2011: 15-19; Ortaylı, 2014: 141; Findley, 2011: 76-78, 95-97; Aşgın, 2015: 318-319; Ma`oz, 1968: 30.

²⁴⁸ Bu hususta ayrıntılı olarak bkz. Findley, 2011: 92; Davison, 2005: 41-42; Ortaylı, 2012: 402, 406; Ortaylı, 2014: 106, 108; Aşgın, 2015: 319; Ma`oz, 2011: 269.

²⁴⁹ Davison, 2005: 154,156.

²⁵⁰ Bkz. Aşgın, 2015: 322.

denetimi altına bağlayarak şartları kendi lehine dönüştürmeyi sağlamayı düşünmekteydi²⁵¹.

Bunun yanı sıra, henüz Tanzimatın ilanının hemen ardından birbirini izleyen adımlar atılmaya başlanmıştır. 1840 yılında, özellikle mali düzlemde niyet edilen reform çerçevesinde teşkil edilen *muhassallık* düzenlemesi gerçekleştirilmiştir. Lakin beklenen sonucun alınamamasıyla iki yıl sonra bu uygulama kaldırılmıştı²⁵². Bunu 1846 ve yine 1849'daki düzenlemeler takip etmişse de istenilen neticeyi verememişti²⁵³.

Taşranın idari sisteminde girilen çalışmalar çerçevesinde, merkezi temsil eden valilerin yetkileri üzerine değişiklikler gerekli görülüyordu. Sadrazam Fuat Paşa, evvela eyalet sisteminin gözden geçilmesi gerektiği kanaatindeydi. Bunun için vali olarak hükümeti temsil edecek liyakatli kişilerin gelmeleri paralelinde genişletilecek yetkileriyle bölgelerinde karşılaşılabilecekleri sorunların çözümünü merkeze taşımadan çözüme ulaştıracak bir sistemin işler kılınması düşüncesindeydi²⁵⁴.

İdari alanda gerçekleştirilen düzenlemeler birbirini takip eden uygulamalar silsilesini oluşturuyordu. Öyle ki, valilerin sorumlulukları ve karar alma yetkilerinin arttırılmasına yönelik olarak 1852'de gerçekleştirilen teşebbüsü yine yetkileri daha da genişleten 1858 nizamnamesiyle sürmüştür. Bu düzenleme sonucunda merkez yükünü hafifletmek isterken eyalet merkezlerinde daha hızlı iş yürütme imkanları oluşturulmaya çalışılmıştır²⁵⁵. 1964 yılı vilayet nizamnamesinden başlayan bu çabalar bahsi geçen nizamnameyle kapsamlı bir düzenleme çalışmasını başlatmıştır. 1871 yılındaki Umumi nizamnameyle idari yapıdaki çalışmaların teferruatıyla düzenlemeler belirginleşmiştir.

1864 Vilayet Nizamnamesinin teşkiline kadar yaşanan bazı gelişmeler, bu çalışmaların somutlaşmasında önemli roller oynayacaktı. Özellikle 1860'da Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın ve yine daha sonraki zamanda taşra idaresini oluşturan farklı alanlarda reform yapılması

²⁵¹ Bkz. Toksöz, 2011: 222; Ortaylı, 2011: 18; Ma'oz, Tanzimat ile başlayan ve yine 1856 fermanıyla süren reformların başlıca üç hedef belirlediğini belirtir. Evvela merkezi otoriteden kısmi olarak fiili serbestli sağlamış yerel yönetici odakların denetim altına alınmasını sağlamak. İkincisi, sosyo-ekonomik şartların iyileştirilmeye çalışılması ve son olarak, imparatorluk tebaasındaki farklılıklar konusundaki bir hamle olarak, Müslim ve Gayrimüslim kesimler arasında eşit şartları sağlayıp bağdaştırıcı bir Osmanlı kimliği yaratmakla ilgili olduğundan bahseder. Bkz. Ma'oz, 2011: 269.

²⁵² Ünver, 2015: 97; Çadırcı, 2007: 261-263; Aşgın, 2015: 320; Findley, 2011: 98.

²⁵³ Kılıç, 2005:100; Ünver, 2015: 98-99; Gençoğlu, 2011: 31-32.

²⁵⁴ Elbette mühim olabileceği düşünülecek sorunların merkeze danışılması hariç tutulmuştur. Kılıç, 2005: 100-101; ayrıca bkz. Ortaylı, 2011: 53.

²⁵⁵ Davison, 2005:143-144; Ünver, 2015: 98; Kılıç, 2005: 100; Gençoğlu, 2011: 32.

hususunda görüş üretmek üzere devlet müfettişlerinin gezileri tertip edilmişti²⁵⁶. Diğer taraftan Lübnan`da yaşanan olayların çözülmesine yönelik olarak, batılı güçlerin de devreye girmesiyle, oluşturulan Lübnan Nizamnamesinde ön görülen idari sistem, imparatorluğun genelini kapsayacak idari düzenlemeler için misal oluşturmuştu²⁵⁷.

Bu nizamnameye göre, Cebel-i Lübnan merkeze bağlı özerk bir statüde olup tüm yürütme yetki ve sorumlulukları Hristiyan bir mutasarrıfa verilecekti. Bu vazifeye seçilen Ermeni bir memur olan David Efendi ile birlikte bölgedeki yerli halkı temsil edecek vekil ve yine iki üyeden oluşturulacak bir meclis oluşturulacaktı. Bunun yanında, Cebel-i Lübnan altı kazaya taksim edilip her bir kazada oluşturularak meclislerde de bölgedeki cemaatlerin temsil edilme olanağı düşünülmüştü²⁵⁸. 1864`teki konferansta ise, bu nizamnamenin son şekli oluşturulmuştu. Bu nizamnamede, valiye daha geniş yetkiler sunulduğu gibi Lübnan`da ki mezheplere de temsiliyet hakkı verilerek bölgedeki sorunun çözülmesine gidiliyordu²⁵⁹.

Büyük devletler, Cebel-i Lübnan`da icraya konulan bu düzenlemenin, imparatorluğun geneline tatbik edilmesini istemekteydi. Hem bu talep hem de Tanzimat süreci paralelinde Osmanlı merkezi yapıyı güçlendirme gayeleri idari alandaki reform arayışlarını hızlandırmıştı. Bu esnada, 1859`da ortaya çıkan Niş isyanı üzerine bölgedeki şartların düzeltilmesi amacıyla 1861`de Mithat Paşa`nın vilayete atanması, teşkil edilecek umumi bir idare düzenleme hususunda temsili bir tatbik fırsatı yaratmıştır. Mithat Paşa`nın burada başarılı görülen uygulamaları ve yaşanan karışıklıklara karşı önlemleri dikkat çekmiştir. Bunun üzerine 1864`te kendisinin de bulunduğu bir komisyonunda hem bölgeyle münhasır olarak Tuna için bir nizamname hem de umumi anlamda Vilayet Nizamnamesi hazırlanmıştır²⁶⁰. Mithat Paşa`nın vali olduğu Tuna vilayeti bu idari reformun tatbiki açısından bir nevi deneme bölgesi sayılmıştır²⁶¹. Yeni düzenlemeyle, eyalet yerine idari taksimat vilayet adıyla anılmaya başlayacaktı. Her vilayetin alt idari biriminde ise sancaklar bulunacaktı. Sancaklar ise kazalara ayrılmakta ve bu idari

²⁵⁶ Bkz. Davison, 2005: 151; Güneş, 2014a: 281; Reyhan, 2015: 52 ve dipnot; Karal, 2003: 152; Çadırcı, 2007: 210.

²⁵⁷ Önen-Reyhan, 2011: 156.

²⁵⁸ Ortaylı, 2011: 51-52; Gençoğlu, 2011: 32.

²⁵⁹ Davison, 2005: 149; Önen-Reyhan, 2011: 156.

²⁶⁰ Kılıç, 2005: 102; Ortaylı, 2011: 53-60; Karal, 2003: 155; metinler için bkz., Tural-Çapar, 2015-Ekler: 1864 Vilayet Nizamnamesi 374-383 ve 1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesi, 384-393.

²⁶¹ Ünver, 2015: 100-101; Kılıç, 2005: 102; Kırmızı, 2007: 26; Önen-Reyhan, 2011: 175

teşkilatlanmada en alt idari birim olan köyler (kura) ile kaza arasında idari birim olarak da nahiyenin bahsi geçmektedir. Diğer taraftan, idari bir birim olarak nahiyeye Tuna Vilayet Nizamnamesinde yer almamasına karşın umumi idare nizamnamesine detaya girilmeden dahil edilmiştir²⁶². Her iki nizamname arasındaki diğer fark ise, idari birimlerin amir unvanları açısından olmuştur. Tuna Vilayet Nizamnamesinde sancak-livanın amiri kaymakam iken, kazanın ise müdür unvanıyla yönetilmesi durumu belirlenmiştir. Vilayet Nizamnamesinde ise bu idari birimler arasına nahiyeye de yer aldığı gibi, sancağın idare amirinin mutasarrıf, kazanın kaymakam, nahiyenin ise müdür şeklinde belirlendiği görülmektedir²⁶³. Lakin pratikte, aşağıda bahsi geçecek olan 1867 Nizamnamesine kadar, Tuna Nizamnamesindeki kaymakamlık makamının ülke genelinde sancak idare amiri olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır²⁶⁴. Nizamnamede ön görülen diğer mühim bir düzenleme, her bir idari birimde atanmış memurların yanında seçim yöntemiyle idari meclislerinin kurulması üzerine olmaktadır. Bu meclisler teşkiliyle, imparatorluk topraklarındaki farklı unsurlarla merkez arasında bir bağ kurulma sistemi geliştirmek istenmişti. Bu sebeple meclislere seçilecek üyelerin yarı oranlarda olmak üzere Müslim ve Gayrimüslim ahaliden mensup olmaları koşulu getiriliyordu²⁶⁵. Her idari birimde oluşturulan meclisler için gerçekleştirilen seçim usulü esasında farklı kitlelerin yönetime katılması maksadıyla bir yol olmaktadır. Böylece imparatorluğun tüm unsurlarının seçkin temsilcileri idari sistemle ilişkilendirilmeye çalışılıyordu²⁶⁶. Bu temsiliyet sistemi içinde üyelerin belirlenmesinde sınıfsal faktörün etkili bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Seçim sistemine göre belirlenen mensupların daha çok üst sınıflardan oluşmaktaydı. Misal olarak vilayet meclislerine seçilmek için yıllık azami olarak beş yüz kuruş vergi ödüyormuş olma, bunun dışında okuma yazma ehliyetine sahip olup seçileceği vilayet ahalisinin otuz yaşını aşmış ileri gelenlerden olma, gibi koşulları seçilen üyelerin sınıfsal profilini belirginleştirmekteydi. Ancak belirlenmiş olan seçim şartları pratikte yerel ahalinin eşref ve varlıklı ileri gelenlerinin inisiyatifine göre işlemekteydi. Vilayet ya da diğer idari

²⁶² Davison, 2015: 153; Ortaylı, 2011: 61; Gençoğlu, 2011: 44; Güneş, 2014a: 286-287; Önen-Reyhan, 2011: 188; Tural-Çapar, 2015-Ekler: 384-393; Bu dönemde, nahiyelerin işlevselliğine dair olanakların yetersizliği ya da oluşmaması bu idari birimin oluşmasına imkan vermedi. Bkz. Çadırcı, 2007: 214.

²⁶³ Önen-Reyhan, 2011: 187; Davison, 2015: 153; Kırmızı, 2007: 27; Kılıç, 2005: 104; ayrıca bkz., Seyitdanlıoğlu, 1996: 70; Tural-Çapar, 2015-Ekler: 374 ve 384.

²⁶⁴ Bkz., Güneş, 2014a: 287.

²⁶⁵ Ortaylı, 2011: 74; Kırmızı, 2007: 27; Önen-Reyhan, 2011: 165-170; Reyhan, 2015: 56-58; Ortaylı, 2005: 154, bkz., Tural-Çapar, 2015-Ekler: 385, 387-388, 391-393.

²⁶⁶ Davison, 2015: 154-155; Reyhan, 2015: 54.

birimlerin meclis üyeleri için bölgenin etkili olan ileri gelenlerinin belirledikleri üyeleri resmi otoriteye kabul ettirdikleri anlaşılmaktadır²⁶⁷.

1864 Vilayet Nizamnamesinin uygulandığı bazı idari bölgelerde neticenin olumlu şekilde algılanmasıyla bu nizamnamenin geliştirilerek imparatorluğun genelinde uygulanmasına karar verilmişti. 1867 yılında yeniden gözden geçirilen Vilayet Nizamnamesi daha önceki çalışmaların geliştirilmiş bir hali olarak ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen son nizamname çalışmasının, esasında hedeflenen idari reformun imparatorluğun tümüne tatbik edilmesine karşılık gelmekteydi²⁶⁸. Üstelik bu girişimin, Batılı devletlerin genel bir düzenlemeye dair taleplerinin de dikkate alınmasıyla da ilişkili olmuştu²⁶⁹.

1867 Nizamnamesi tüm imparatorluk sahasında tatbik edilirken 12 vilayet daha kurulmakla beraber, eski bazı vilayetlerin tek bir merkez idaresi altında birleştirilmesine karar verilmişti. Misal olarak Selanik ve Rumeli eyaletlerinin birleştirilmesi sonucunda buradaki idari yapı Selanik Vilayeti şeklinde şekillenmişti²⁷⁰. Bu nizamname, genel bir tatbik olması itibarıyla, Nizami mahkemelerin kuruluşu ve yargı yapılanmasında getirilen değişiklikler gibi bazı ayrıntılara yer vermiştir²⁷¹. Daha öncekiyle benzer olarak Vilayette Vali, sancakta mutasarrıf, kazada kaymakamı, nahiyede müdürü ve son olarak köy idaresinde muhtarın olduğu yönetim hiyerarşisini esas alıyordu²⁷².

Bizim özellikle üzerinde durmamız gereken gelişme, şuana kadar yapılan çalışmaların geliştirilmiş ve belirsizlikleri aşılmaya çalışmak için detaylandırılmış olan 1871 İdare-i Umumiyye-i Vilayat Nizamnamesidir. Bu nizamname yeni ya da diğerlerinden farklı olmaktan çok, 1864 Nizamnamesinin geliştirilmiş hali olarak karşımıza çıkmaktadır²⁷³. Bu yüzden çok daha kapsamlı olan bu nizamnamede idari reformda 1864 nizamnamesinden itibaren yaşanan deneyimlerin gözden geçirilmesi neticesinde oluştuğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında 1868 yılındaki Girit İsyanına

²⁶⁷ Ortaylı, 2011: 83-84; Reyhan, 2015: 60; Ortaylı, 2012: 431.

²⁶⁸ Gençoğlu, 2011: 35; Önen-Reyhan, 2011: 184-186. Bu nizamname, devlet otoritesinin periferi/taşrada tatbiki üzerine bir taslak olarak da değerlendirilmiştir. Aktaran, Reinkowski, 2012: 46.

²⁶⁹ Davison, 2015: 164; Ünver, 2015: 102; Güneş, 2014a: 294.

²⁷⁰ Ünver, 2015: 102-108.

²⁷¹ Ortaylı, 2011: 63.

²⁷² Tural-Çapar, 2015-Ekler: 395; ayrıca bkz. Güneş, 2015: 47-50.

²⁷³ Bkz. Davison, 2015: 166; Reyhan, 2015: 56-57; Ünver, 2015: 111; Önen-Reyhan, 2011:195-196; Kaştan, 2016: 82; Çadırcı, 2013: 252; Nizamname için ayrıca bkz. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 422-440.

müteakip hazırlanan bir kanunname de bu yeni umumi nizamnamenin oluşturulmasında etkili olmuştu²⁷⁴.

130 maddeden oluşan 1871 Nizamnamesinde, daha evvel olduğu gibi, vilayetlerin başında vali, liva-sancakların mutasarrıf, kazanın kaymakam, nahiyenin müdür ve son olarak en alt birimde bulunan köyün idari şefinin muhtar olduğu ifade edilmiştir. Bu nizamnamede dikkati çeken hususlardan birisi nahiyeler hakkında verilen detaydır. Müdür makamı tarafından yönetilen nahiyeler idaresi üzerine 6 maddelik izahat yapılmıştır. Buna göre nahiyelerin köyler ve etraftaki çiftliklerin bütününden oluşan idari bir birim olarak yer alacağı belirtilmiştir²⁷⁵.

1871 Nizamnamesinde idari düzenlemedeki vazife çeşitlenmesini de arttırmaktaydı.²⁷⁶ Bunun yanında, idari yapılanma içerisinde yer alan bazı memuriyetlerin isimleri burada değişmişti. Daha evvel (1864 düzenlemesi), vilayet muhasebecisi adı altındaki memurluk defterdar olarak, umur-ı hariciyye müdürü umur-ı ecnebiye müdürü olarak ve yine umur-ı Nafia müdürü, tarik emini şeklinde anılmaya başlanmıştır. İhtiyaçlar doğrultusunda olduğunu düşüneceğimiz, maarif müdür, defter-i hakani, evkaf müdürü ve emlak ve nüfus müdürü gibi memuriyetler burada yer almaya başlamıştı²⁷⁷. Yine daha önce 1864 Nizamnamesinde bahsedilmiş olmasına karşın bu hususta teferruata girilmemiş olan vali muavinliği, genel bir karakter olarak, 1871 Nizamnamesinde izah edilerek dahil edilmişti²⁷⁸. Buradan hareketle, nizamnamenin içeriğine baktığımızda, valinin mali, maarif, güvenlik ve hukuk alanındaki vazifeleri başta olmak üzere, yine vali muavinlerinin, defterdarlar, mektupçular, umur-ı ecnebiyye, ziraat ve ticaret, maarif, vilayet defter-i hakani, emlak ve nüfus idareleri ve evkaf müdürleriyle tarik emininin ve güvenlik sorumlusu alay beylerinin vazifeleri detaylandırılmıştı²⁷⁹. Bunun dışında, liva idaresi ve ardından gelen kaza, nevahi idarelerinin yanında ayrıca nahiyeye müdürleri ve

²⁷⁴ Kırmızı, 2014: 29; ayrıca Girit ayaklanması için bakınız Önen-Reyhan, 2011: 191; Girit Nizamnamesi için bkz. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 401-421.

²⁷⁵ Bkz. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 430-431; Güneş, 2014b: 140.

²⁷⁶ Ortaylı, 2011: 63.

²⁷⁷ Kırmızı, 2007: 31-32; Kaştan, 2016: 82.

²⁷⁸ Ünver, 2015: 111; Önen-Reyhan, 2011: 208.

²⁷⁹ Bkz. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 423-428; ayrıca bkz., Önen-Reyhan, 2011: 195-230; Kırmızı, 2007: 30; Güneş, 2015: 58-62.

köylerin yöneticileri olan muhtarlar içinde vazifeleri hususunda bölümler dahil edilmişti²⁸⁰.

Diğer mevzularda olduğu gibi, her bir idari birimde teşkil edilen meclislerden, özellikle vilayette bulunanların, çeşitli alanlardaki vazifeleri hususunda geniş bir detay verilmiştir. Bunun dışında, sırasıyla liva, kaza ve nahiye idare meclisleri ve köy ihtiyar meclisleri hakkındaki maddeler teferruatlı bir şekilde verilmiştir²⁸¹.

1864 ve yine 1867 Nizamnamelerinde temizlik işleri gibi hususlarda bir belediye idaresi bahsi geçmiş olmasına²⁸² karşın, belediye meclislerinin teşkili ve fonksiyonu hakkındaki detayın 1871 Nizamnamesinin son bölümünde yer aldığını görmekteyiz. Bu bölümün ilk maddesinde, vali, mutasarrıf ve kaymakamın olduğu şehir ve kasabalarda belediye işleri için meclisler olduğu belirtilmiştir. Diğer bir maddede ise, belediye idare meclisinin, reis ve onun muavini ile 6 azadan oluşması, ayrıca bunların yanında bir mühendis ve tabibinde bulunması gerekli görülmüştür.²⁸³

Belediye meclislerinin vazifeleri kısmında ise, şehir imar ve düzenlenmesi başta olmak üzere, yine temizlik ve güzelleştirme çalışmaları, inzibat işleri, fiyatların düzenlenmesi, yol ve mesire yerlerinin aydınlatılma giderlerinin görüşülmesi, sokak ve yolların düzenlenmesi gibi işler ve ilişkili diğer hususlar izah edilmiştir²⁸⁴.

İdari reformda, 1864 Nizamnamesinin geliştirilmiş ve genişletilerek daha işlevsel bir hale getirilmiş olan 1871 Umumi Nizamnamesi bilhassa 1876`da valilerin yetkileri gibi mevzularda yapılan düzeltmelerle 1913 yılında hazırlanan geçici vilayet kanununa kadar yürürlükte kaldığı anlaşılmaktadır²⁸⁵.

Ele aldığımız Lazkiye bölgesinin 1864`ten sonraki idari yapılanmaya göre aldığı konumu bu düzenlemeler çerçevesi içerisinde işlemeye çalışacağız.

²⁸⁰ Bkz. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 429-432; ayrıca bkz., Önen-Reyhan, 2011: 230; Güneş, 2014b: 140-141.

²⁸¹ Bkz. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 432-438; Önen-Reyhan, 2011: 230.

²⁸² Bkz. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 374, 400.

²⁸³ Bkz. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 438-440; Ortaylı, 2011: 176; Güneş, 2014a: 314; Önen-Reyhan, 2011: 214.

²⁸⁴ Bkz. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 439-440; ayrıca bkz., Güneş, 2014a: 314; Güneş, 2015: 74-75; Ortaylı, 2011: 177.

²⁸⁵ Bkz. Kaştan, 2016: 82.

2.2. TRABLUSŞAM SANCAĞINA TABİ LAZKIYE KAZASI

İdari sistemde 1864`ten itibaren başlayan yeni düzenlemeler bütünü neticesinde ortaya çıkan Suriye Vilayeti, bölgedeki eski idare statüsündeki merkezlerin tek bir birim altında toplanmasıyla vücut bulmuştu²⁸⁶. Daha evvelki Sayda ve Şam Eyaletlerinin mülga edilmesiyle²⁸⁷ ve yine Kudüs Sancağı`nın kontrolündeki bölge²⁸⁸ böylece tek bir merkez altında birleştirilmişti. Bu yeni vilayet, böylece 1864 Nizamnamesine göre şekillenmeye başlayacak ve idari teşkilatlanmasındaki gelişmeler de devam edecekti. Ertesi yıl yani 1865 tarihinden itibaren imparatorluğun idari sistemi içerisinde yerini almaya başlayacak olan Suriye Vilayeti`nin geçiş dönemi esnasında Lazkiye, Trablus (-şam) gibi bir liva (sancak) konumunda bulunmaktaydı²⁸⁹. Bu durum, vilayet nizamnamesinden evvelki idari statüden süregelmekeydi. Bu nedenle geçiş süresinde *liva* tabirinin kullanılmasına karşın daha sonraki yıllarda Lazkiye, Akkar, Cebele, Markab, Safita gibi Trablusşam Sancağı dahilinde olmak üzere *kaza* statüsünde konum alıp bu unvanla anılmaya başlanacaktı²⁹⁰. Lazkiye, bir kaza olarak idari hiyerarşide mutasarrıflık ile nahiye birimleri arasında konumlanırken böylece kaymakamlık idaresi altında nahiyeler de mevcut bulunacaktı.

İdare hiyerarşisi açısından Trablusşam mutasarrıflığı kontrolündeki kaza birimi olarak Lazkiye`nin bu statüsü 1880 yılında sancak statüsüne terfi edene kadar devam edecekti²⁹¹. Vilayet Nizamnamesi başlığı altında incelediğimiz yeni düzenlemeye göre, taşra idaresindeki her birimde olacağı üzere, bu kazada da meclisler oluşturulacaktı. Bilhassa

²⁸⁶“Şam ve Sayda eyaletleriyle Kudüs tarafları birleştirilüb Suriye Vilayeti namıyla Şam Valisi Devletlu Rüşdü Paşa Hazretlerine ihale buyurularak emr-i ali ve nizamname ve evrak-ı sairesi irsal buyurulduğu beyan-ı alisiyle...” şeklinde devam eden belge, Beşinci Ordu Müşiri Halim imzalı ve 1 Zilhicce 1281(27 Nisan 1865) tarihli olarak sadarete gönderilen yazı vilayet oluşumu üzerinedir. Öyleki bu hususla ilgili olarak, 28 Zilkade (24 Mayıs) pazartesi günü devletin ileri gelenleri, yabancı temsilciler ve yerel ahalinin hazır bulunduğu ve askeri bandonun da olduğu törende düzenlenmiştir. Bu esnada Arapçaya tercüme edilmiş karar hükümet konağında okunduğu bildirilmektedir. BOA. A} MKT. MHM. 333-33.

²⁸⁷ BOA. A}MKT. MHM. 333-33; ayrıca bkz. Ünver, 2015: 107-108; Umar, 2004: 15; Kılıç, 2011: 104;Güneş, 2015: 48, 175.

²⁸⁸BOA. A}MKT. MHM. 333-33; Kudüs, 1872 tarihinden sonra vilayetten ayrılıp özerk bir mutasarrıflık (sancak) birimi olacaktı. Çelik, 2010: 23; Ünver, 2015: 108; Umar, muhtemel olarak sehven bu tarihi 1882 olarak ifade etmiştir. Umar, 2004: 15.

²⁸⁹ Suriye Vilayetine bağlı Lazkiye livasının ayrıca, Lazkiye, Markab, Hevabi, Kadmus, Semt-i Kıbli, Beni Ali, Kardaha, Mehaliba, Müzer`a, Sahyun, Cebel-i Ekrad, Bayır, Bucak, Behluliye, Cirbaz, Cebele Edhemi gibi kazaları bildirilmiştir. D.S., 1282 (20. Defa): 72, 175-176.

²⁹⁰ Bkz. S.S., 1285 (1. Defa): 44, 46-48; S.S., 1286 (2. Defa): 79-83; D.S., 1287 (25. Defa): 222; D.S., 1288 (26. Defa): 250; D.S., 1289 (27. Defa): 253; D.S., 1290 (28. Defa): 253. Bahsi geçen kazaların derecelenmesi bahsinde ayrıca bkz. Samur, 1989: 22.

²⁹¹ Akbulut, 2015: 113-114.

kazadaki idare meclisinin yanı sıra yine deavi meclisi ile belediye dairesine ait bir meclisin varlığı söz konusuydu²⁹².

1864`ten itibaren başlayan yeni sürecin getirdiği düzenlemeler çerçevesinde kaza statüsündeki Lazkiye`nin bürokratik ve idari örgütlenmesini yıllıklardan takip etmeye çalışacağız.

Lazkiye`nin yeni vilayet düzenlemesinden itibaren aldığı konumu farklı yılların kayıtlarından hareketle sunacağımız verilerle daha somut bir şekilde izah edebileceğimizi düşünmekteyiz. Öncelikle, 1865 yılından itibaren Lazkiye`nin idari hiyerarşi içerisinde bağlı olduğu üst birimler ile buraya atanmış bulunan kaymakamların listesini sunmaya çalışacağız. Aşağıda yer alan listedeki veriler ise 1879 yılına kadar olan döneme kadar olmaktadır. Zira ertesi yıldan itibaren merkeze mutasarrıf atanmaya başlanacaktı. Bu tabloda, 1865 tarihinden itibaren kazanın bağlı bulunduğu üst idari birimler olan vilayet ve sancakmerkezleri ile kazada görevli kaymakam ve naiblerin listesini sunacağız.

Tablo 1: Lazkiye Kazası Kaymakam ve Naibleri

Sene	Lazkiye Kaza Kaymakamları	Vilayet-Sancak (Liva)
1281 (m.1864-65)	İsmail Bey ²⁹³	Sayda Eyaleti
1282	İsmail Bey ²⁹⁴	Suriye-Lazkiye Livası
1283	Kaymakam (Boş) ²⁹⁵	Suriye Vilayeti

²⁹² Bkz. S.S., 1286 (2. Defa): 80; S.S., 1288 (3. Defa): 72; S.S., 1291 (6. Defa): 69-70; S.S., 1292 (7. Defa): 93-94.

²⁹³ Lazkiye bu kayıta henüz Sayda Eyaleti livaları (elviyeha) kaydı kapsamında olarak yer almaktadır. D.S., 1281 (19. Defa): 73.

²⁹⁴ D.S., 1282 (20. defa): 72; Lazkiye henüz “liva” olarak geçmektedir. Aynı yerde yine Suriye valisi Vezir Reşid Paşa olarak bildirilmiştir. D.S., 1282: 72, 175

²⁹⁵ D.S.,1283 (21. Defa):77; Suriye Valisi Vezir Muhlis Paşadır, D.S., 1283 (21. Defa):77. Ayrıca Vilayet-i Suriye olarak tanımlanırken alt idari birimler bu yılda muhtemelen geçiş aşamasından kaynaklanan bir durum olarak halen “eyalet” olarak izah edilmektedirler: Şam-ı Şerif Eyalet, Sayda Eyaleti gibi. Bkz. D.S., 1283 (21. Defa):172-173.

1284	Müdürlük (Boş) ²⁹⁶	Suriye Vilayeti
1285	Halet Efendi ²⁹⁷	Suriye -Trablusşam
1286	Mustafa Efendi ²⁹⁸	Suriye - Trablusşam
1288	Ahmet Bey ²⁹⁹	Suriye -Trablusşam
1289	Salih Efendi ³⁰⁰	Suriye -Trablusşam
1291	Salih Efendi ³⁰¹	Suriye -Trablusşam
1292	Abdurrahman Naci Efendi ³⁰²	Suriye -Trablusşam
1293	Mustafa Efendi ³⁰³	Suriye -Trablusşam
1294	Ahmet Şükrü Efendi ³⁰⁴	Suriye -Trablusşam
1295	Ahmet Şükrü Efendi ³⁰⁵	Suriye -Trablusşam

²⁹⁶ Bu kayıttta müdürlük olarak anılmıştır. D.S.,1284 (22. Defa): 94; Suriye Valisi Vezir Raşid Paşadır. D.S., 1284 (22. Defa): 94

²⁹⁷ S.S., 1285 (1. Defa): 46; Trablusşam Livası Mutasarrıfı ise Mehmet Hurşid Paşa olarak bildirilmiştir. SS., 1285 (1. Defa): 44.

²⁹⁸ Naib, Mustafa Efendi olarak geçmektedir. S.S.,1286 (2. Defa):79; Vali Mehmet Raşid Paşa, Mutasarrıf ise Kamil Paşadır, SS., 1286 (2. Defa): 79.

²⁹⁹ Naib Ahmet Efendi idi. S.S., 1288 (3. Defa): 72; Vali-i Eyalet tabiri geçmekle birlikte Vali Mehmet Raşid Paşa, Trablusşam Mutasarrıfı ise Veys Paşadır. S.S., 1288 (3. Defa): 46. Vali Raşid için ve Trablus Sancağı Kazaları için ayrıca bkz. D.S.,1288 (3. Defa): 156.

³⁰⁰ Naib, Mehmet Selim Efendi olarak geçmektedir. S.S.,1289 (4. Defa): 94; Yine Trablusşam Sancağı Mutasarrıfı Hakkı Bey, Naibi ise Abdülhalim Efendidir. S.S.,1289 (4. Defa): 92.

³⁰¹ Naib, Mehmet Said Efendidir. S.S., 1291 (6. Defa): 69; Trablusşam Sancağı Mutasarrıfı Mustafa Ziya Efendidir. S.S., 1291 (6. Defa): 66.

³⁰² Ali Rıza Efendi naibtir. S.S., 1292 (2 Defa): 93; Trablusşam Mutasarrıfı Ziya Efendi, Naibi ise Mehmet Said Efendi olarak geçmektedir. S.S., 1292 (2 Defa): 51, 89.

³⁰³ Naib yine Ali Rıza Efendidir. S.S., 1293 (8 Defa): 106; Vali Hamid Hamdi Paşa, Sancak Mutasarrıfı ise İbrahim Hakkı Paşadır. S.S., 1293 (8 Defa): 76, 103.

³⁰⁴ Mecid Salah Efendi naib mevkisindedir. S.S.,1294 (9 Defa): 96; Vali Ziya Paşa, Trablus Sancağı Mutasarrıfı Mustafa Şakir Beydir. S.S.,1294 (9 Defa): 93; Bunun yanında, Genel Konsolos G. J. Eldridge`nin Layard`a gönderdiği önce 8 Temmuz 1877 tarihli (İnclosure in No. 440, Aleih) tarihli ve sonra ise 10 Temmuzdaki (İnclosure 1 in No. 441, Aleih) ikinci yazısından Kaymakam A. Şükrü`nün Ziya Paşa tarafından görevinden uzaklaştırıldığı anlaşılmaktadır. Lakin aktif ve iyi olduğu düşünülen bu şahsın görev iadesi hususunda, bölgede huzur ve düzen açısından sonraki vali İzzet Paşa döneminde geri adım atılmıştır. Bkz. s. 230, FO. 424-57. Öyle ki daha sonraki yıllarda yine Şükrü Efendi`nin Kaymakam olması da bunun göstergesidir.

³⁰⁵ Naib, Mehmet Salah Efendi idi. S.S., 1295 (10 Defa): 79; Sancak Mutasarrıfı Ahmet Aziz Paşadır. S.S., 1295 (10 Defa): 76.

1296 (m.1878-79)	Ahmet Şükrü Efendi ³⁰⁶	Suriye -Trablusşam
------------------	-----------------------------------	--------------------

Kaza merkezinde, yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, kaymakam ve naibin yanında ayrıca mal müdürü, müfettiş, müftü ve tahrirat katibi gibi memurları da halihazırda yer almaktaydı.

1285 (1868-69) senesi Suriye vilayet yıllığında, Lazkiye Kazasında kaymakam ve naibin yanı sıra Müftü Mustafa Efendi, Mal Müdürü İlyas Efendi, Tahrirat Katibi İbrahim Efendi yer almaktaydı³⁰⁷. 1286 (1869-70) tarihli yıllıkta kaza merkezinde Müfettiş Mustafa Efendi, Mal Müdürü İlyas Efendi, Tahrirat Katibi İbrahim Efendi olarak belirtilmiştir³⁰⁸.

1288 (1871-72) tarihli kayıтта, kazada bulunan Müftü Mustafa Efendi, Tahrirat Katibi İbrahim Efendi, Tahrirat Muavini Corci Efendi, Mal Müdürü İlyas Efendi, Mal Müdürü Muavini Mihail Efendi, Sandık Emni İbrahim Efendi³⁰⁹; 1291 (1874-75) senesinde ise Mal Müdürü İlyas Efendi, Tahrirat Katibi İbrahim Hakim Efendi, Müftüsü Mustafa Efendi, Tapu Katibi Mehmet Bey, Sandık Emni Fransız (...) Efendi olarak belirtilmiştir³¹⁰. 1292 (1875-76) yılına gelince, Mal Müdürü İlyas Efendi, Tapu Katibi Mehmet Bey, Müftüsü Mustafa Efendi, Tahrirat Katibi: İbrahim Efendi ve isim kısmı boş bırakılmış Sandık Emni yer almaktaydı³¹¹. Buna müteakip 1293 (1876-77) tarihinde, Müderris-Müftü Mustafa Efendi, Mal Müdürü İlyas Efendi, Ticaret Katibi İbrahim Efendi, Sandık Emni ise Yusuf Efendi idi³¹². Ertesi yıl yani 1294 (1877-78) senesinde, kaza müftüsü Mustafa Efendi, Mal Müdürü İlyas Efendi, Tahrirat Katibi İbrahim Efendi ve Sandık Emni Yusuf Efendi olarak belirtilmiştir³¹³. 1296 (1879-80)'daki kayıтта ise, Mal Müdürü İlyas Efendi, Müftüsü Mustafa Efendi, Tahrirat Katibi İbrahim Efendi ve yine Sandık Emni olarak Yusuf Efendi olarak ifade edilmiştir³¹⁴.

³⁰⁶ Naib mevkisinde Yahya Remzi Efendi yer almıştır. S.S., 1296 (11 Defa): 81; Sancak Mutasarrıfı Şakir Beydir. S.S., 1296 (11 Defa): 77; D.S., 1296 (34. Defa): 179.

³⁰⁷ Bunun yanı sıra kazaya bağlı olan nahiye müdürlüğünün amiri olarak Ma` Cebel-i Ekrad Sahyun Nahiyesi Müdürü Süleyman Efendi ismi bildirilmiştir. S.S., 1285 (1. Defa): 47.

³⁰⁸ S.S., 1286 (2. Defa): 79.

³⁰⁹ S.S., 1288 (3. Defa): 72.

³¹⁰ S.S., 1291 (6. Defa): 69.

³¹¹ S.S., 1292 (7 Defa): 93.

³¹² S.S., 1293 (8 Defa): 106.

³¹³ S.S., 1294 (9 Defa): 94.

³¹⁴ S.S., 1296 (11 Defa): 81.

1864 Vilayet Nizamnamesiyle beraber ortaya çıkan taşra idari düzenlemesinde, diğer birimlerde olduğu gibi kaza yönetiminde de meclislerin oluşturulması kararlaştırılmıştı. Bunlar, başta İdare Meclisi olmak üzere Deavi³¹⁵ ve 1871 Nizamnamesinde geçen detaylarla yine belediye meclisleri idi³¹⁶.

Bölgedeki farklı işlerle ilgili mevzular burada görüşülüp çözümler üretilmeye çalışılmaktaydı. Kaymakamın başkanlık ettiği bu meclisler bir nevi idari denetim, müzakere ve yargı mercii olmaktaydı. Bunun yanında atanmış memurların yanında seçilmiş temsilciliğin de olduğu bu meclisler bu yönüyle bölgedeki ahalinin de idari alanda söz sahibi olabilmesini sağlıyordu. Üstelik bölgedeki farklı inanç ve cemaatlerin mevcudiyeti paralelinde bir temsiliyetin sağlanması uygun görülüyordu³¹⁷.

Kaza Deavi Meclislerine gelince, aynı nizamnamede belirtildiği üzere, bir kaza hakiminin riyaseti altında, müslim ve gayrimüslimlerden seçilecek azalardan oluşan mümeyyizlerden vücuda gelmesi kararlaştırılmaktaydı. Deavi meclisleri cinayet, ticaret ile bu gibi davaların görüşüleceği bir kurumdu³¹⁸. Belediye meclisleri ise daha evvel işlendiği üzere, şehirlerdeki temizlik, alt yapı ve fiziki düzenlemelerle ilgili işler üzerine oluşturulmaktaydı³¹⁹.

Lazkiye Kazasında başta idare olmak üzere diğer meclisler, nizamnamelerde bildirildiği şekillerde teşkil edilmekteydi. Bunlarla ilgili malumatı ise farklı tarihlerdeki vilayet yıllıklarından sağlayabilmekteyiz.

³¹⁵ Tural-Çapar, 2015-Ekler: 379; Reyhan, 2015: 58; Önen-Reyhan, 2011: 169-170, 173, 208.

³¹⁶ Tural-Çapar, 2015-Ekler: 438-440; Önen-Reyhan, 2011: 214.

³¹⁷ Reyhan, 2015: 57-58; 1864 Nizamnamesininin 46. maddesinde, kazadaki idare meclislerinde Müslim ve gayrimüslim ahalden üç şahıslık temsil azasının olması ifade edilmekle beraber nizamnamenin “intihab kısmında” ise bu oranın sadece yarı yarıya oranında olması üzerinde durulmuştur. Bkz. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 379, 381. Buna karşın incelediğimiz salnamelerde kaza idare meclislerindeki azaların dört kişiden oluşa geldiğini söyleyebiliriz. Bkz. S.S., 1291 (6. Defa): 69; S.S., 1296 (11. Defa): 81; S.S., 1292 (7 Defa): 93; S.S., 1294 (9. Defa): 96.

Bu mevzu üzerinde duran Reyhan da aynı nizamnameden hareketle seçilen kişi sayısının pratikte, meclislerin işleyişindeki şartlara göre farklılıklar oluşturmasına örneklerle dikkat çekmiştir. Reyhan, 2015: 61, 63, 64-65.

³¹⁸ Bkz. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 379; ayrıca bkz. Ekinci, 2017: 189-190; Kenanoğlu, 2007: 185. Nizamnamede üç azanın yer alması gereği belirtilmiştir. Pratikte ise, Lazkiye kazasında bulunan Deavi Meclisiyle ilgili olarak incelediğimiz salnamelerde mümeyyiz olarak belirtilen aza sayısı nizamnamede olması gerekenden farklılaşabilmekteydi. Bazı salnamelerde aza sayısı dört (Bkz. S.S., 1291 (6 Defa): 70; S.S., 1296 (11. Defa): 81) veya üç olarak bildirilmiştir. S.S., 1294 (9. Defa): 96.

³¹⁹ Bkz. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 439-440; ayrıca bkz., Güneş, 2014a: 314; Güneş, 2015: 74-75; Ortaylı, 2011: 177.

1286 (1869-70) ve 1288 (1871-72) tarihli Suriye Salnamelerinde henüz kazadaki idare meclisi ile deavi meclisi üyelerinin birlikte verildiği görülmektedir.

1286 (1869-70) yılına göre her iki meclisin aza ve katibleri, Harun-zade Ali Ağa, İskender Efendi Şadiyak, Melkun Efendi, İsmail Efendi, Corci Efendi, Şeyh Hüseyin Efendi, İdare Katibi Mehmet Efendi, Deavi Katibi Mehmet Efendi olarak bildirilmiştir³²⁰. 1288 (1871-72) yılı salnamesinde ise bahse geçen meclislerin reisi kaymakam olmakla birlikte, azaları Harun-zade Ali Ağa İskender Efendi Şedyak, Mülkün Efendi, İsmail Efendi, Corci Efendi ve Eş-Şeyh Hasan Efendiydi. Ayrıca İdare Meclisi Katibi Murad Efendi ve Deavi Meclisi katibi ise Mehmet Efendi³²¹.

1291 (1874-75) tarihli yıllıkta ise, Kaza İdare Meclisinin Reisi olan Kaymakamın yanında, tabii üyeler olarak ayrıca naib, müftü, mal müdür ve tahrirat katibi yer almaktadır. Seçilmiş azalar ise, Ali Ağa, İsmail Salih Efendi, Antanyos Efendi Saade ve İskender Şedyak Efendidir. İdare Meclisi katibi ise Mehmet Efendi olmaktadır³²². Deavi Meclisi'nin üyeleri ise, reis olarak naib ve mümeyyizler Abdullah Efendi Süleyman Efendi, Mahmut Ağa, Melikon Efendi, Katib Salih Efendi olarak bildirilmiştir.

Aynı yıllıkta, kazadaki belediye dairesi meclisinin başında Mehmet Efendi ve onun muavini Osman Efendi olmuştur. Meclisteki azalar ise, Abdullah Menla Ağa, Hasan Cemil Ağa, Corci Fuzul Efendi, Daver Salih Ağa, Corci Komin Efendi, Mihayel Osman Efendi olup katib ise Hüseyin Seyde Efendi idi³²³.

1292 (1875-76) tarihine gelindiğinde, yine idare meclisinin tabii üyeleri olarak başta meclis reisi kaymakamın yanı sıra naib, mal müdürü ve tahrirat katibi geçmektedir. Seçilmiş azalar ise, Harun-zade Ali Ağa, İsmail Salih Efendi, Antanyos Efendi, İskender Şedyak Efendi ve katib ise Mehmet Efendidir. Deavi Meclisine gelince, meclis reisi naib, mümeyyizler (mümeyyizan) ise Mahmut Ağa Süleyman Efendi, Abdullah Efendi, Melikon Efendi ve meclis katibi Yusuf Efendi olmaktadır.

³²⁰ S.S., 1286 (2. Defa): 80.

³²¹ S.S., 1288 (3. Defa): 72.

³²² S.S., 1291 (6. Defa): 69.

³²³ S.S., 1291 (6. Defa): 70.

Kazanın Belediye Dairesi Meclisinde, Reis Mehmet Efendi iken azalar, yardımcısı Osman Efendi, Hasan Cemil Ağa, Davud Salih Ağa Corci Komiye Efendi, CorciFuzul Efendi, Mihail Efendidir³²⁴.

1293 (1876-77) tarihli yıllıkta yine kaymakam ve tabii üyelerin yanında seçilmiş azalar arasında Harun-zade Ali Ağa, İsmail Salih Efendi, Antanyos Efendi, İskender Şedyak Efendi ve katib Ali Efendi idi. Deavi Meclisinde yine Reis Naib olmak üzere üyeler, Mahmut Ağa, Süleyman Efendi Abdullah Efendi Melkon Efendi ve katib Ali Efendi şeklinde geçmektedir. Belediye Meclisinde ise, Reis Mehmet Salih Efendi ve muavini önceki yıllarda olduğu gibi Osman Efendi, diğer üyeler de Hasan Cemil Ağa, Daver Salih Ağa, Abdullah (...), Osman Efendi, Corci Fuzuli Efendi olarak yer almaktadır³²⁵.

Ertesi yıl kaydında (1294/1877-78), İdare Meclisinin tabii üyelerinin dışında seçilmiş olan azalar Harun-zade Mahmud Ağa, Hazinedar-zade Mahmud Ağa, Antonyos Efendi, İskender Şedyak Efendi idi. Katib ise Ali Efendi idi. Deavi Meclisinde ise naibin dışındaki üyeler olarak Abdurrahman Efendi, Süleyman Efendi, İlyas Salih Efendi isimleri geçmektedir. Meclisinkatibi yine Ali Efendi bulunmaktaydı. Belediye Meclisine gelince, Reis Mehmet Arif Efendi'nin yanında 6 aza ve katib Hüseyin Efendi'nin kaydı mevcuttur³²⁶.

Son olarak 1296 (1878-79) tarihli yıllığı incelediğimizde, Kaza İdare Meclisinin reisi kaymakam ve tabii üyeleri dışındaki seçilmiş azaları, Hazinedar-zade Mehmed Ağa, Harun-zade Mahmud Ağa, Antanyos Efendi, İskender Şedyak Efendi iken meclis katibi de Ali Efendi olmaktadır. Deavi Meclisinde naibin yanı sıra yer alan üyeler ise Türk-zade Mehmet Efendi, İlyas Sabah Efendi, Süleyman Hatem Efendi, Selikon Efendi ve katib olarak da Ali Efendi'nin ismi geçmektedir. Kazanın Belediye Meclisinde reis Ahmet Ağa iken diğer üyeler Abdullah Ağa, Hoca Fuzuli, Hasan Ağa, Hoca Corci, Sabah Ağa, Hoca Mihail yanı sıra katib ve sandık emininin bilgisi yer almıştır³²⁷.

Bunun yanında, kazada yer alan diğer memurlarla ilgili malumatı yıllıklarda verilen bilgilerden çıkarmaya çalışmaktayız. Öncelikle 1285 (1868-69) tarihli salnameye

³²⁴ S.S., 1292 (7. Defa): 93-94.

³²⁵ S.S., 1293 (8. Defa): 106.

³²⁶ S.S., 1294 (9. Defa): 96.

³²⁷ S.S., 1296 (11. Defa): 81.

baktığımızda, Lazkiye Telgraf Müdürü olarak Şami Efendi'nin ismine rastlamaktayız³²⁸. Ertesi yılın salnamesinde ise Vilayetteki telgraf memurları olarak diğeri Trablusşam'da olmak üzere Lazkiye'deki Telgraf Müdürü Şakir Efendi olarak bildirilmiştir³²⁹.

1291 (1874-75) tarihli kayıta bu sefer, kazada görevli menafi sandığının memurları belirtilmiştir. Bunlardan Sandık Emini İsmail İskender Efendi iken azalar, Harun-zade Muhammed Ağa, Mihail Saade Efendi, Abid Salih Ağa, Antanyos Göcen Efendi idi³³⁰. Benzer şekilde 1294 (1877-78) senesi salnamesinde de yer alan Menafi` Sandığının memurları, Harun-zade Mehmet Ağa, Salih Ağa Abid, Antanyos Efendi, Mihail Saade Efendi ve Sandık Emini İbrahim İskender Efendi şeklinde geçmektedir. Aynı yılda kazadaki tapu katiblerinin de bilgileri verilmiştir. Dört kişiden oluşan bu memurlar, Tapu Katibi Mehmet Bey, Muavini Hakem Efendi, Vukuat Katibi Abdi Efendi, Arazi Yoklama Katibi Yusuf Salih Efendidir³³¹.

Lazkiye'nin kaza statüsünde bulunduğu son senenin yıllığında daha geniş memur kadrosuna rastlamaktayız. Kaza tahsildarları kategorisinde, Baş Tahsildar Necib Efendi, Piyade Tahsildarı Abdullah Efendi, Lazkiye Tapu Katibi Mehmet Bey ve Arazi Yoklama Katibi Yusuf Salih Efendi isimleri bildirilmiştir. Emlak katipliği kısmında yer alan memurlar ise, Lazkiye Vukuat Katibi Salih Efendi ve Refiki Mehmet Rıza Efendi olmaktadır. Yine aynı yerde, kazaya bağlı bulunan Sahil ve Bayır ve Bucak Nahiyelerinin vukuat katibi olarak Abdulkadir Efendi ismi yer almaktadır. Son olarak, kazadaki menafi sandığının memurları ise, işlediğimiz daha evvelki yılda da isimleri geçen, Harun-zade

³²⁸ S.S., 1285 (1. Defa): 76; 1864 tarihli resmi yazışmalarda, Lazkiye için telgraf hattının bağlanma çalışmalarının bu esnada devam ettiğini fark etmekteyiz. Esasen Beyrut'tan başlayıp Trablusşam ve Lazkiye üzerinde Haleb'e kadar ulaştırılması düşünülmektedir. Bu hat ile ilgili olarak, başlangıçtan Trablusşam'a kadar olan kısmı için daha evvelden çavuşlar tayin edilmiş olduğu belirtilmektedir. Lakin Trablusşam'dan sonraki ve tabii ki Lazkiye'yi kapsayan kesimde ise yerleştirilecek çavuşların henüz sayıları bilinmediğinden bu işin sonraya bırakılacağı bildirilmiştir. Bunun yanında, Trablusşam-Lazkiye arası olarak belirlenen otuz saatli mesafe ile buradan yine Haleb'e kadar olan uzaklığın da otuz dokuz saate tekabül etmesi üzerine her üç saatlik mesafe arasına göre toplamda yirmi üç sıra çavuşuyla iki başçavuşun istihdam edilmesi gereği belirtilmiştir. Bu münasebetle görevlendirilecek olan bu çavuşlara üç yüz elliser kuruş, başçavuşlara beşyüzer kuruş ve yine bir hademe için de 200 kuruş maaş tahsis edilmesine dair mevzu söz konusudur. Bu bahisle, Hariciye Nezaretine gönderilen yazı dışında yine 11 Receb 1279 (2 Ocak 1863) tarihli sadaret ve ardından, 12 Receb 1279 (3 Ocak 1863) tarihli irade-i seniyye yazıları mevcuttur. BOA. İ. HR. 198-11234.

³²⁹ S.S., 1286 (2. Defa): 127.

³³⁰ S.S., 1291 (6. Defa): 70.

³³¹ S.S., 1294 (9. Defa): 97.

Mehmet Ağa, Salih Ağa Abid, Mihail Saade Efendi, Antanyos Efendi ve Sandık Emni İbrahim İskender Efendi olmaktadır³³².

Kazaya bağlı nahiyelere göz attığımızda ise yıllıklarda buna dair ilk bilgileri 1285 (1868-69) yılında bulabilmekteyiz. Buradaki bilgiler nahiyeye statüsünde henüz sadece Cebel-i Ekrad ve Sahyun`a dair bilgi vermektedir³³³. 1286 (1869-70) senesi kaydında ise yukarıda bahsi geçen yıllıkta olduğu gibi, nahiyeye müdürleri bahsinde verilen malumattan hareketle kazaya bağlı olan Sahyun ile Cebel-i Ekrad ve Beytül`l-Şelf ile Mehaliba nahiyelerinin olduğunu anlıyoruz³³⁴.

1288 (1871-72) yılına gelince, kazaya bağlı nahiyeler ve bağlı bulunan köyler hakkında daha ayrıntılı ve geniş bilgi verilmiştir. Aşağıdaki tabloda her bir nahiyede bulunan toplam köy ve hane sayısını göstereceğiz³³⁵.

Tablo-2: Lazkiye Kazasına Bağlı Nahiyeler

Nahiye	Aded-i Kura	Aded-i Hane
Haziyye	75	1274
Behluliye	44	369
Bayır	23	572
Bucak	30	385
Sahyun	53	617
Cebelü`l-Ekrad	121	929

³³² S.S., 1296 (11. Defa): 81-82.

³³³ Ma`-ı Cebel-i Ekrad Sahyun Nahiyesi Müdürü Süleyman Efendi bahsinde olarak, bkz. S.S., 1285 (1. Defa): 47.

³³⁴ Sahyun Ma` Cebel-i Ekrad Müdürü Süleyman Efendi ve Katibi Esberidon Efendi ile Beytül Şelf ma` Mehaliba Müdürü Abdullah Ağa ve Katibi İbrahim Bışara Efendi. S.S., 1286 (2. Defa): 80.

³³⁵ Nahiyelerdeki bütün köy isimleri ve teferruatları için bkz. S.S., 1288 (3. Defa): 186-202. Ertesi yılın salnamesinde de aynı nahiyeye isimleriyle bağlı bulunan köy ve hanelerinin toplamı üzerine aynı rakamlar verilmiştir. S.S., 1289 (4. Defa): 146-147.

Beytü`ş-Şelf	113	1052
Mehaliba	47	533

1293 (1876-77) tarihli Suriye Vilayeti yıllığında gelince dört nahiye ve müdürleri hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre Sahyun ve Cebel-i Ekrad Nahiyesi Müdürü Said Ağadır. Yine Beyt-i Şelf ve Mehaliba Nahiyesinin idari amiri ise Müdür Ahmet Ağa olarak anılmaktadır³³⁶. Aynı şekilde ertesi senenin yıllığında, Sahyun ve Cebel-i Ekrad Nahiyesi Müdürü Hasan Efendi, Beyt-i Şelf ve Mehaliba'nın müdürü ise yine Ahmet Ağa olarak bildirilmiştir³³⁷.

Lazkiye kaza statüsündeki son yılı olan 1296 (1878-79) ile ilgili yıllıklarda ise Sahyun ile Cebel-i Ekrad ve Beyt-i Şelf ile Mehaliba Nahiyeleri karşımıza çıkmaktadır³³⁸. Diğer taraftan aynı yılın Suriye vilayet salnamesinde de, benzer şekilde kazaya bağlı nahiyeler olarak sadece Sahyun ile Cebel-i Ekrad ve Beytü`ş-Şelf ile Mehaliba Nahiyeleri anılmakta ise de kazada bulunan memurlar bahsinde daha evvelki yıllar için zikrettiğimiz Behluliye, Bayır, Bucak Nahiyelerinin de mevcudiyetini fark etmekteyiz³³⁹.

2.3. KAZADAN SANCAĞA LAZKİYE

2.3.1. Sancak Teşkilatının Oluşumu ve Cebel-i Nusayri Faktörü

Lazkiye'nin 1865 senesinden itibaren Suriye Vilayetinin idari çatısı altında süren kaza statüsü 1879 tarihine kadar sürecekti. Ertesi yıl ise idari birim olarak sancak (mutasarrıflık) statüsüne yükseltilen Lazkiye³⁴⁰ yeni konumuyla imparatorluğun taşra idare sisteminde yerini alacaktı.

³³⁶ S.S., 1293 (8. Defa): 107.

³³⁷ S.S., 1294 (9. Defa): 97.

³³⁸ S.S., 1296 (11. Defa): 82.

³³⁹ Sahil ve Bayır ve Bucak Nahiyeleri Vukuat Katibi Abdulkadir Efendi, Cebel-i Ekrad ve Sahyun Katibi Abdurrahman Efendi, Beytü`ş-Şelf ve Mehaliba ve Behluliye Nahiyeleri Vukuat Katibi Memet Emin Efendi şeklinde bilgi geçmektedir. Kazaya tabi nahiyeler başlığı altında ise, Sahyun ve Cebel-i Ekrad Nahiyesi Müdürü Hasan Efendi ve Katibi Ali Efendi ile Beytü`ş-Şelf Müdürü Abdullah Ağa ve Katibi Name? Efendi olarak belirtilmiştir. S.S., 1296 (11. Defa): 82.

³⁴⁰ Buzpınar, 2003:118; Akbulut, 2015: 113-114; El-Hakim, 1991a: 66.

1880 tarihinden itibaren sancak merkezi olan Lazkiye, yine Suriye Vilayeti'nin idare hiyerarşisi altında bulunmaya devam edecekti. Lazkiye`de bu zamana değin görev yapan kaymakamın yerini bu tarihten itibaren mutasarrıf unvanlı kişiler alacaktı³⁴¹. Vilayet Nizamnamesinde belirtilen usuller gereği³⁴², vilayetlerdahilinde bulunan sancak merkezlerindeki idari yapılanmaburada da tatbik edilecekti. Başta sancak idari meclisi olmak üzere diğer kurumlar da oluşturulmaya başlanacaktı³⁴³.

Vilayetin alt biriminde yer alan sancağın merkezi olmaya başlaması itibariyle Lazkiye'nin ayrıca kaza merkezleri, hemen ardından nahiyeler ve en alt birimdeki köylerden oluşan idari sınırlara sahip olacaktı³⁴⁴. Buna göre sancak idaresi, merkez (Lazkiye) kazanın yanı sıra Cebele, Markab ve Sahyun olmak üzere dört kazadan oluşmaktaydı³⁴⁵.

Lazkiye'nin henüz sancak merkezi olmasından önce, ulema, tüccar gibi yerli ahalinin ileri gelenleri merkeze gönderdikleri arizada bu yönde bir talepte bulunmuşlardı. Bu arizada 1877 tarihine tekabül eden bu gelişmede, Lazkiye'nin daha önceki sancak statüsüne atfen, yeniden eski vaziyete döndürülmesi gereğini bildiriyorlardı. Burada, başta tütün ticaretinde yaşanan hareketliliğe dikkat çekilerek, Lazkiye'nin o anki kaza statüsünün yarattığı olumsuzluklar sıralanıyordu. Bunun yanı sıra, dağ bölgesi ahalisinin (Nusayriler) sebep olduğu asayiş sorunundan da bahsedilirken, bu durumun artmasında özellikle Lazkiye'nin sancak merkezine olan uzaklığının etkili olduğunu savunuyorlardı. Zira Lazkiye sancak statüsündeyken bu olayların daha az yaşandığı ve buranın daha sonra kaza idaresine “düşürüldüğünde” ise vukuatların artmaya başladığını ileri sürüyorlardı. Neticede, Trablusşam Sancağına bağlı bulunan Lazkiye'nin yeniden livaya (sancak)

³⁴¹ Bkz. S.S., 1297 (12. Defa): 180; S.S., 1297 (12. Defa): 180.

³⁴² 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin “Bab-ı Sani” kısmındaki Liva yani sancak hakkındaki maddeler için bkz. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 377-378; buna müteakip 1871 tarihli nizamnamenin “Bab-ı Salis” bölümünde yer alan liva idari birim hakkındaki maddeler için bkz. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 429.

³⁴³ İdare meclisindeki seçilmiş üyeler iki Müslim iki gayrimüslim olmak üzere 4 kişiden oluşmaktaydı. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 377; Reyhan, 2011:169, 208; Reyhan, 2015: 57, 63. Bununla birlikte, yine belediye meclisinin yanında ayrıca muhasebe, tahrirat gibi memuriyet ve daireler oluşturulmuştur. Bkz. S.S., 1297 (12. Defa): 180-181; S.S., 1298 (13. Defa): 180-184; S.S., 1301 (16. Defa): 151-160.

³⁴⁴ Bkz. S.S., 1297 (12. Defa): 182-184; Ali Saib, 1304: 524-525; başta sancak olmak üzere, bağlı kaza ve nahiyelere tayin edilecek memur maaşları ve masraflar vesilesiyle bkz. BOA. ŞD. 2428-09.

³⁴⁵ “Lazkiye Sancağı evliye-i sahiliyenin şimalinde vaki` olub Cebele ve Markab ve Sahyun Kazalarından mürekkeb ve merkez-i hükümeti nefsi-i Lazkiye Kazasıdır.”, S.S., 1297 (12. Defa): 178; ayrıca bkz. S.S.,1299 (14. Defa): 199; Ali Saib, 1304: 524-525; El-Hakim, 1991a: 66; Eş-Şerif, 1993: 84.

dönüştürülmesiyle Cebele ve Markab Kazalarının da kendisine bağlanmasını istiyorlardı³⁴⁶.

Sancak idaresinin oluşumu ile buraya bağlı kaza merkezlerinin belirlenme süreci, bölgenin kendine has şartları paralelinde ve devletin burada daha geniş ölçülerde idari kontrol sağlama gayesiyle işlemekteydi. Bununla ilgili incelediğimiz resmi belgelerde, sancağa bağlı olacak kazaların teşkil edilmesi ve beraberinde tatbik edilecek düzenlemeler, atama ve bu işle ilgili harcamalar geniş ölçülerde ele alınmaktadır. 1879 tarihinin sonlarına doğru başlayan bu yazışmalarda, sancağın kurulmasına müteakip bilhassa kaza merkezlerinin oluşturulması hususuna verilen ehemmiyet dikkat çekicidir. Öyle ki kazaların teşkil edilmesi mevzusunda ulaşılan nihai kanaat, bu idari birimlerin sayısında artışın olduğudur. Kazaların oluşturulma süreci, zamanın Suriye valisi Mithat Paşa'nın* merkeze gönderdiği teferruatlı tahriratla başlamıştır.

Bunun öncesinde ise, Mithat Paşa'nın mezkur raporunda da bahsettiği gibi, bölgede inceleme yapmak üzere vilayet havalisinde geziye çıkmıştı. Bu seyahat esnasında gerçekleştirdiği temaslar ve müşahade ettiği vaziyetten sonra kendisinde oluşan kanaatin, esasında Lazkiye'de bir sancak oluşumunda önemli bir rol oynadığı sonucunu çıkarmaktayız. Dönemin İngiliz kayıtlarında, dikkatimizi çektiği üzere, Suriye genelindeki şartların olumsuzluğu, Mithat Paşa'nın bölgede reform çalışmalarına vesile olduğu belirtiliyordu³⁴⁷. Bölgenin şartlarını yerinde görmek maksadıyla çıktığını tahmin ettiğimiz gezinin, bölgede devlet otoritesini güçlendirmeye yönelik çözümler düşünmesinde etkili olduğunu anlamaktayız.

Beyrut'taki İngiliz Konsolosu G. Jackson Eldridge'nin 15 Mart 1878 tarihli raporunda Mithat Paşa'nın Beyrut'tan bir Fransız posta vapuruyla Trablus'a gittiğini belirtiyordu. Paşa, bir haftalık bir zaman geçirdiği Trablus'tan sonra Lazkiye'ye geçmişti. Konsolos'un

³⁴⁶ Bkz. 19 Haziran 1877, BOA. HR. TO. 463-35.

* Mithat Paşa'dan evvelki vali, meşhur Ahmet Cevdet Paşa idi. Cevdet Paşa bildirdiği üzere, kendisine 1 Safer 1295 (4 Şubat 1878) tarihinde Suriye valiliği görevi verilmişti. Ardından, Mithat Paşa aynı göreve gönderilince, kendisi bölgeden ayrılmak üzere Beyrut'a gidip posta vapurunun gelmesini beklerken (9 Zilhicce 1295-4 Aralık 1878) Ticaret Nezaretine atandığına dair bir telgraf aldığını bildirmekteydi. Bkz. Cevdet Paşa, 1991: 173,175; ayrıca bkz. Aykut, 2018: 165.

Netice olarak, 1878 tarihinden itibaren Suriye valisi olarak bulunan Mithat Paşa'nın görev süresi bir yıl 8 ay 10 gün olarak kayda geçmiştir. Mithat Paşa, 1880 yılından sonra görevini ikinci defa olarak gelen Ahmet Hamdi Paşa'ya bırakmıştı. Ahmet Hamdi Paşa'dan sonra ise Raşid Naşid Paşa Suriye valisi olarak görev almıştır. Bkz. S.S. 1304 (20. Defa): 39; S.S., 1305 (21. Defa): 39; Samur, 1989: 200, 248.

³⁴⁷ FO. 424-82: Consul-General (G. Jackson) Eldridge to Mr. Malet, Beyrout, March 15, 1879, İnclosure 1 in No 106, s. 85-86.

bildirdiğine göre, asayişsizlik ve buradaki otorite sorunundan hoşnutsuz olan bölge ahalisi bu konudaki şikayetlerini dilekçelerle Mithat Paşa'ya bildirmek istemişlerdi³⁴⁸.

Konsolos Eldridge'nin dikkat çektiği üzere, bu esnada Trablusşam Mutasarrıflığına bağlı kaymakamlık statüsünde bulunan Lazkiye ve yine Cebele kazalarında 800 ila 1000 civarında bulunan köy yerleşimi 4 nahiye müdürü tarafından idare edilmekteydi. Bu geniş beşeri alanda mevcut idare teşkilat ağı arasında irtibat sıkıntısı yaşandığı anlaşılmaktadır. Üstelik yine konsolosa göre, bu durum bölgede bir otorite zaafiyetinin de göstergesi olmaktadır. Burada yaşayan farklı dini ya da etnik gruplar, böyle bir ortamda birbirlerine karşı güvenliklerini sağlamalarında kendi pratiklerini belirlemeye çalışıyorlardı³⁴⁹.

Lazkiye'deki bu durum karşısında, Mithat Paşa'ya çözüm önerileri sunan yerel halkın, burada Lazkiye ve Cebele kaymakamlıklarının Trablusşam'dan ayrı ve yeni bir sancak idaresi altında yeniden teşkilatlanması üzerine öneride buldukları anlaşılmaktadır. Eldridge de idari bir gelişme sağlayacağını düşündüğü böyle bir düzenlemeyle, bölgedeki memurların sayısının artıp bu husustaki şartların değişeceğini ve gelişen imkanlar neticesinde ise idari zafiyetlerin çözümünde önemli bir gelişme olacağını bildirmekteydi³⁵⁰.

İngiliz konsolos Eldridge, 16 Ağustos 1879 tarihli diğer bir raporunda ise, daha önce bildirdiği üzere, Lazkiye ve Cebele bölgelerinin Trablusşam idari denetiminden ayrılarak

³⁴⁸ Aynı Rapor.; Winter'in belirttiği üzere, Mithat Paşa göreve geldikten sonra, Lazkiye'de düzenlemelere girişmiştir. Zaptiye kuvvetini teşkil etme, yerel ahali üzerinde yük yaratan iltizam usulünü kaldırma bu kapsamdaydı. Ağustos 1879 tarihinde Lazkiye'ye gelen paşa, ıslahat çalışması münasebetiyle buradaki zabtiye başarıyla görüşür. Bkz. Winter, 2016: 211.

El-Hakim, Mithat Paşa'nın Lazkiye'de bulunduğu bir sırada katıldığı bir davetten bahseder. Mithat Paşa Lazkiye'de iken Matran Milatyos'un davetini kabul eder ve şehrin ileri gelenleri de bu akşam yemeğine katılır. Bu esnada Lazkiye'nin meşhur rakısından da ikram edilmiştir. Müzik eşliğinde geçmiştir. Mithat Paşa hazır bulunanlarla sohbet esnasında "ene hale' el-Melikeyn" diye bir mısra dillendirdikten sonra bunu duyan yan taraftaki garson da yandakilere fısıldayarak bir şeyler söylemiştir. Daha sonra ise paşa bu garson gence şiiri devam ettirmesini istemiştir. Garson da, "velime şeribnaha ve debibuha ila mavtini el-asrari kutlu lehe kıffi" şeklindeki mısraları söyledikten sonra orada bulunanlarda bunun bir arap şiiri olduğunu öğrenmişlerdi. Paşa daha sonra bu garson gence muhasebe işinde bir vazifeye getirmiştir. Bkz. El-Hakim, 1991: 55.

³⁴⁹ Aynı Rapor.

³⁵⁰ Lakin yeni bir idari teşkilatın kurulmasında, mali durumun yetersiz olduğu koşullarda, valinin yeni ihtiyaçların yaratacağı bir külfetin zorluklarıyla karşılaşacağını da eklemekteydi. Bkz. Aynı rapor. Diğer taraftan, Winter'in aktardığı üzere, paşa Ağustos 1879'da Lazkiye'ye geldiği günün ertesinde Nusayri (Alevi) ileri gelenlerini (mukaddem) çağırıp onlarla görüşmüş ve nasihatlerde bulunmuştu. Bu görüşmeden iki gün sonra tekrar bir araya gelindiğinde Lazkiye'de yeniden idari bir teşkilat yani sancak/mutasarrıflığın kurulması konuşulmuştur. Bkz. Winter, 2016: 211. Netice olarak, yukarıda bahsi geçen talebin, Nusayri ileri gelenleriyle yapılan görüşmelerle ilişkili olduğu söylenebilir.

yeni bir mutasarrıflık idaresi altında yönetilme düşüncesinin tatbik edildiğini belirtiyordu³⁵¹.

Sancağın kurulma sürecinde yaşanan bu gelişmelerin akabinde, Mithat Paşa idari reforma yönelik yapılacak çalışmaların teferruatı üzerinde durmaya başlayacaktı. Öyle ki onun malum gezisi sonrasında oluşan kanaatlerinin etkili olduğunu anladığımız raporunda, yeni sancağın idari teşkilatında yapılacak düzenlemelere yönelik düşüncelerini de beyan ediyordu. Paşa esasen Dahiliye Nezaretine gönderdiği, ilki konumuzla ilgili mevzu hakkında, ikincisi ise Hama ve Trablus Sancaklarıyla ilgili ıslahatlar yönelik teferruatı anlatan iki tahriratı kaleme almıştı³⁵².

Bunun öncesinde ise, vali Mithat Paşa'nın bahsi geçen raporundan anlaşıldığı üzere, Lazkiye'nin sancak statüsüne terfi ettirilmesine müteakip evvela iki hususta Meclis-i Vükela'da alınan karar padişah tarafından onaylanmıştı. Bunlardan birisi, idari teşkilat gereği belirlenen sancak merkezinin etrafındaki kaza ve nahiyelerin bu bölgenin idari kontrolüne bağlanması ile tahrirat katibi, muhasebeci gibi memurların tayin edilmesi hususunda olmuştur. Diğerisi ise, yukarıda belirttiğimiz üzere, sancağın idari amiri olarak daha evvel Sayda Eyaleti idaresinde tercüman olan Ahmet Es-Salih Efendi'nin tayini uygun görülmüştü. Teşkilatın oluşturulması münasebetiyle de Lazkiye için daha evvel süregelen tahsisatın yanında yine 202.080 kuruş miktarında bir bütçe sağlandığı da anlaşılmaktadır. Onaylanan diğer bir karar ise, Sancağa bağlı olacak şekilde Cebel-i Nusayriye denilen merkezin doğusundaki engebeli ve geniş olan bölge için yeni bir kaymakamlığın kurulması üzerineydi³⁵³.

³⁵¹ Eldridge ayrıca yeni sancağa mutasarrıf olarak atanan Ahmet Salih Efendi'nin ise buraya gelmek için yola çıktığı da bildirmekteydi. Diğer taraftan, bahsi geçen yeni mutasarrıfın 1860 yılı olaylarına karıştığı ve ardından bu sebeple mahkum edilmiş bir şahıs olduğu belirtilir. Netice olarak ise affedilmişti. Konsolos, Mithat Paşa'nın bu şahsı Suriye'de böyle önemli bir mutasarrıf olarak atamasına bir bakıma tepki gösteriyordu. FO. 424-87: Consul-General (G. Jackson) Eldridge to Sir A. H. Layard'a: Inclosure 1 in No. 13, s. 8-10.

³⁵² Lazkiye Sancağıyla ilgili olanı 11 Şevval Sene [12]96 (28 Eylül 1879) tarihli ve 45 numaralı olarak hazırlanmıştı. Diğer tahrirat ise 12 Şevval 1296 (29 Eylül 1879) tarihli ve 47 numaralı tahrirat şeklinde mevcuttur. BOA. ŞD. 2428-9

³⁵³ "Malum-ı alileri buyurulduğu vechile Lazkiye Kazasının sancak heyetine tahviliyle etraf ve civarında vaki` kaza ve nahiyelerin oraya ilhaki ve muhasebeci ve tahrirat katibi ve meclis memurları ve kaymakam gibi memurların ana göre tanzimi ve Cebel-i Nusayri'de müceddeden bir kaymakamlık teşkil ve ihdası meclis-i mahsus-ı vükela kararı üzerine müteallik ve şeref sudur buyurulan irade-i seniyye muktezayımünifinden olarak bu tertibi vücuda getirülmesi çün tahsisat-ı kadimesi üzerine gösterilen karşı tasdik iki yüz iki bin seksen kuruş müceddeden tahsis buyurulması ve mutasarrıflığa ba-irade-i seniyye mülga Sayda Eyaleti tercümanı esbak Ahmet Es-Salih Efendi tayin kılınmış olacağından teşkilat ve tanzimat-ı mukteziyenin bizzat icrasına mübaşeret olunmak bu surede Hama ve Trablus sancaklarınca dahi lazımlı-

Mithat Paşa öncelikle, alınan kararlar doğrultusunda ihtiyaç duyulan memurların atandığını ve yine Suriye vilayet alayından gerekli olan zabtiye ve jandarma kuvvetinin de buraya gönderildiğini beyan etmekteydi³⁵⁴. Ardından, bu tahriratı hazırlamasının temel nedeni olduğunu tahmin ettiğimiz ve kendisinin de vurguladığı üzere asıl mevzuya girmişti.

Merkezde alınan karar doğrultusunda, sancağa bağlı Cebel-i Nusayriye bölgesinde sadece bir kaymakamlık idaresinin oluşturulmasını Mithat Paşa yeterli görmüyordu. Belirttiği üzere, daha önce buraya tek bir kaza merkezinin kafi olduğuna dair bir kanaat oluşmuş ise de bu bölgenin geniş bir fiziki ve beşeri alanı kapsamı itibariyle bunun mümkün olmadığını düşünmekteydi. Gerekçe olarak, öncelikle Cebel-i Nusayri arazisinin, kuzey-güney yönünde 40 saat, batı-doğu yönünde ise 20 saatlik mesafesindeki alana sahip olup 1000 küsur köy yerleşimini kapsamına dikkat çekiyordu. Buna karşın bölgede yer alan üç kaza merkezinin yani deniz tarafındaki Cebele, güney yönündeki Safita ile doğuda, Hama taraflarında bulunan Cebel-i Kelbiye Kaymakamlıklarının her birisinin Cebel-i Nusayri'nin kenarında kalmaları, bölgenin idaresi açısından yetersiz kalınmasına vesile olduğunu düşünmekteydi. Üstelik raporunda, bu bölgedeki köy ve nahiyelerinin hali hazırdaki idarelerine dair dikkat çektiği kısım ise meseleye yeni bir boyut kazandırmaktadır:

“...mevcut olan üç kaymakamlıktan Cebele kaymakamlığı sahil-i bahrda ve Safita Kamakamlığı cebelin cenub cihetinde ve Cebel-i Kelbiye Kaymakamlığı dahi Hama sathında olarak bunların cümlesi Cebel-i

ıslah olan bazı maddeler bizzat icra kılınmak üzere bundan iki ay mukaddem oralara azime olunmuştu...” BOA. ŞD. 2428-9. Sadrazamın padişah iradesi için gönderdiği yazıda, daha önce pek çok yerde kaymakamlık yapmış Salih Efendi isminde bir memurun da mutasarrıflık için ismi geçmiştir. Ancak vilayetten Ahmet Es-Salih'in seçilmesi yönünde fikir beyan edilmişti. Meclis-i Vükela'da ise bu kişi uygun görülmişti: “Müceddeden teşkili mukteza-yı irade-i seniyyeden bulunan Lazkiye Sancağı Mutasarrıflığına mukaddema birçok kaimakamlıklarda bulunmuş olan Salih Efendi'nin ve yahud mülga Sayda Vilayeti tercümanı esbak Ahmet es-Salih Efendi'nin veya ahir bir münasibinin tayini geçende Suriye Vilayetinden gelen telgrafnamede re`ye taalluk ve muma-ileyhümada birinin tercihi hakkında vilayet-i müşarün-ileyhaya çekilen telgrafnamenin alınan cevabında dahi mumaillehy Ahmet Es-Salih Efendi'nin rüchaniyyeti beyan ve tenmik idilmiş olduğundan efendi-i mumaileyhin mahsus olan beşbin (5000) kuruş maaşla mezkur mutasarrıflığa memuriyeti Meclis-i Vükela'da tensib kılınmağla olabta her ne vechile irade-i seniyye-i hazret-i mülük-ane şeref-müteallik buyurulur ise mentuk-ı celilinin icrasına ibtidar olunacağı ve buna dair telgrafnameler leffen arz ve takdim olunduğu beyanıyla tezkere-i senaveri terkim kılındı efendim. Fi 2 Safer Sene [12]97 (15 Ocak 1880)”. Ertesi gün bu tayin için irade verilmiştir. BOA. İ.MMS. 63-2973.

³⁵⁴ “Mutasarrıflığa lazım olan memurlardan muhasebeci ve muhasebe ketebes ve tahrirat katibleri ve bunlara müteferri` emlak ve tapu memurları ve memurin-i sairesiintihab ve tanzim ve umur-ı zabtiyesi çün dahi Suriye vilayeti alayından lüzümü kadar zabtiye ve jandarma askeri tefrik e tayin kılınmağla beraber...”, BOA. ŞD. 2428-9.

Nusayriye'nin birer kenarında bulunmasıyla tülen ve arzan cebelin havi olduğu binden mütecaviz kura ve mukaddema nevahi-i müteaddideye taksim olunarak her biri Nusayri rüesasından birer şahsın yed-i idaresine bırakılmış ve bunların ise ahval ve etvar ve efkârı malum olmasıyla git gide cebelin dahilinde olan mahaller ve köyler zabıtasız ve hükümsüz kalarak vukua gelen fenalıklar dahi bundan neş`et etmekte bulunmuş olduğundan şu halde yalnız bir kaymakamlık teşkil kâfi olamayacağı anlaşıldığına... ”³⁵⁵.

Yukarıda da belirtildiği üzere, bölgedeki Nusayri ahalisinin ileri gelenleri tarafından idare edildiği anlaşılan köy ve nahiyelerin süregelen idari statükonun değişmesi savunulmaktaydı. Bunun yanında Paşa'nın bahsettiği ahalinin “malum olan” durumu daha eskiye uzanan bir sürecin mevzusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı yönetimi açısından bakıldığında, genel olarak Lazkiye ve özelde Nusayriilerin yaşam alanı Cebel-i Nusayri coğrafyası idari zaafının yaşandığı yani iktidarın gücünün tecelli edemediği bir bölge olarak görülmekteydi. İncelediğimiz resmi belgelerde, Lazkiye'nin ıslah edilmesi gereken bir bölge olması açısından asker sevk edilme vakalarıyla karşılaşmaktayız³⁵⁶. Bilhassa bölgenin geniş dağlık bölgesini oluşturan Cebel-i Nusayri coğrafyasında yaşayan Nusayri sakinleriyle devlet arasındaki ilişkiler daha çok çatışma ve itaate alma eksenli işlemekteydi. Nusayriilerle devlet arasındaki çatışmanın ana sebepleri Nusayriilerin askerlik yapmayı reddetmeleri ve vergi ödeme hususunda gösterdikleri muhalefet idi³⁵⁷.

³⁵⁵ BOA. ŞD. 2428-9.

³⁵⁶ Sayda Vilayeti idaresi altında bulunduğu esnada Lazkiye, diğer sancak merkezleriyle birlikte yaşanan soruna yönelik asker sevkî münasebetiyle ortaya çıkan nakliyat masrafları üzerine 18 Receb Sene [12]78 (19 Ocak 1862) tarihli yazı örnek verilebilir: “Maliye Nezaret-i Celilesinin 7 Receb Sene [12]78 (8 Ocak 1862) tarihiyle Meclis-i Meclis-i Vala`ya havale buyurulan bir kıt`a tahririnde Sayda Eyaletinde kain Trablus ve Nablus sancaklarında mukaddema vuku` bulan fesadın def`i ve Lazkiye Sancağının ıslahatı için mahal-i merkumeye sevk ve i`zam olunan asakir hazret-i şahane ile top ve mühimmat-ı sairenin nakli zımında vapur ve sefine navli ve ücret-i mekari olarak mahalli emvalinden ita ve hazinece icra-yı mahsubi inha olunan yetmiş dört bin bu kadar kuruşun tahsisat-ı askeriyenin haricinde bulunması cihetiyle zuhurat tertibinden olarak icra-yı mahsubi istizan olunmuş olub (...) iş`ara nazarın mebalîğ-i mezburun meclis eyalet kararı üzere mesarif-i mühime ve mukteziyeye sarf ve ita olunduğu anlaşılmasına ve tahsisat-ı askeriyenin haricinde bulunmasına mebnî ber-mucib tahrir-i mebalîğ-i mezburun zuhurat tertibinden olarak icra-yı mahsubinin nezaret-i müşarü`n-ileyhaya havalesi tezekkür kılınmış ise de ol babta.” Arabistan, 79 numaralı diğer bir yazı olarak: “Trablus ve Nablus Sancaklarında vukubulan fesadın def`iyle Lazkiye Sancağında ıslahat için sevk ve i`zam kılınan asker-i şahane ile top ve mühimmat-ı sairenin nakli zımında vukubulan mesarife mahalli emvalinden verilen akçenin kabulüne dair.”, şeklinde not düşülmüştür. BOA. MVL 761-4.

³⁵⁷ Bkz. Samur, 1989:147-149; Akbulut, 2015: 114-115; Ma`oz, 1968:109-110.

Bahsi geçen mevzular üzerine devletin askeri güç ile çözüm arama teşebbüsleri kısa süreli önlemler olarak kalmıştı. Bu durum ise, bölgedeki şartların eski haline dönüşünün önüne geçememekteydi. Öyle ki bazı dönemlerde, bilhassa askere alma uygulamasının istenildiği şekilde işlediğine dair veriler³⁵⁸ bulunmasına karşın sürecin hükümetin arzu ettiği gibi işlemediği anlaşılmaktadır³⁵⁹.

Asker toplama ve vergi tahsiline karşı süren muhalefetin dışında, burada yaşanan asayiş sorunu da dönemin mühim mevzularındandı. Cebel bölgesindeki Nusayri aşiretleri arasında süregelen çatışmaların yanı sıra bölgede neden oldukları genel asayiş sorunu, resmi otoriteleri meşgul etmekteydi. 1870 yılına ait bir belgeden, Cebel-i Nusayri`de yaşanan itaatsizlik ve kargaşa üzerine hükümetin daha geniş çaplı bir silahlı çözüme başvurduğunu anlamaktayız. 2500 kadar askerle bölgeye düzenlenen hareket başarılı olduğu düşünülen bir netice vermişti. Bu esnada ahalinin elindeki silahları teslim etmeye zorlanması, yönetimin bölgede kendi aleyhine oluşan mukavemet imkanlarını önlemeye yönelik başlıca teşebbüslerin göstergesiydi. Bölgedeki beş nahiyeye ahalisinin silahlarını teslim edip askerlik ve vergi yükümlülüklerini kabul ettikleri bilgisi ise, hareketin istenilen şekilde işlediğini göstermekteydi³⁶⁰.

Lazkiye`nin sancak merkezi olduğu yıla tekabül eden diğer bir belgede ise, buradaki nüfus rakamları ve adli vakalar gibi hususlar üzerine merkezden bilgi talep edilmişti. Mutasarrıfın bu mevzularla ilgili hazırladığı raporda, nüfus malumatının yanı sıra birkaç yıllık süreyi kapsayan adli vakalara ait verileri sunmuştu. Bunun yanı sıra, sancağın en geniş nüfusa sahip ahali olan Nusayriilerin hükümete karşı muhalif tutumlarından bahsederken, yine onların kendi aşiret ve kabileleri arasındaki çatışmave kargaşanın devam ettiğini de bildiriyordu³⁶¹.

³⁵⁸ 14 Receb Sene [12]68 (4 Mayıs 1852) tarihli bir belgede, Lazkiye`de askere alma işlemlerinde Nusayriilerin muhalefetine yönelik tedbir alma bahsinde, Nusayri taifesi arasında dahi kur`a denilen askere alma usulünün gairesizce icra edildiği bildirilmekteydi. BOA. A) AMD. 37-66; Yine 7 Cemaziyelevvel Sene [12]85 (26 Ağustos 1868) tarihli bir kayıta da Cebel-i Nusayri`deki köy sakinleri arasında askere alma girişimleri hususunda da, “tevarid iden tahrirat-ı behiyeleri meali-i malum-ı senaveri der-dest-i iş`ara nazaran bu madde-i mühimmenin bir güne sızılı zuhur itmeksizin husulı himmet-i hükümet eseri olarak istilzam-ı mahzuziyet eylediği beyanıyla...” şeklinde bildirilmekteydi. BOA. BEO. AYN. d. 905-33 (no. 408-63).

³⁵⁹ Douwes, 2003: 139-140; Samur, 1989: 149; resmi yazışmalar için bkz. Akbulut, 2015: 116-117.

³⁶⁰ 4 Rebiyülevvel Sene [12]87 (4 Haziran 1870), BOA. İ.DH.612-42686.

³⁶¹ “ Doksan üç sene-i hicriyesinden şimdiye değin vukua gelmiş olan cinayetin enva` ve cinsini şamil ve dahil-i livada kain Müslim teb`a-yı şahanenin adedini müştemel iki kıt`acedvel bit-tanzim matviyen takdim kılınmış ise de Lazkiye Sancağının iade-i teşkilinden evvel ekser-i ahali bulunan Nusayri taifesinin hükümetten nefret-i kemleriyle ekseriya bir hal-itebaid ve tevhişde buldukları ve hükümetin teseyyüb ve

Mithat Paşa, tüm bu mevcut şartlardan hareketle, devlet otoritesinin bölgede daimi olarak tesis edilmesi amacıyla idari teşkilatlanma içerisinde yer alacak birimlerin yeniden düzenlenmesi gereğini fark etmişti. Bu maksatla, Cebel-i Nusayriye'nin kuzey taraflarında yer alan Sahyun'un ve güney kısmındaki Markab'ın birer kaza merkezi olarak belirlenmesi üzerine durmuştu. Paşa, esasen nahiye merkezi olan bu iki yerin, daha evvel yegane kaza merkezi olarak kararlaştırılan Cebel-i Nusayriye Kaymakamlığının yerini almasını uygun görmekteydi. Üstelik muhtemelen ortaya çıkacak yeni mali yükün önlemini almak için, kurulacak bu iki kazanın da masraflarının, sancak teşkilatı münasebetiyle yapılan 202.080 kuruşluk ek tahsisatın içinden karşılanacağını belirtiyordu³⁶².

Mithat Paşa'nın üzerinde durduğu bu idari düzenleme, beraberinde iki netice yaratıyordu. Öncelikle, yeni idari düzenlemeyle, esasında tüm bu çalışmaların odağında yer alan Cebel-i Nusayri bölgesinin denetimi böylelikle 5 kaza arasında taksim edilmiş oluyordu. Bunlar ise hali hazırda bulunan Trablusşam Sancağı'na bağlı Safita Kazası, Hama Sancağı idaresine bağlı Cebel-i Kelbiye Kaymakamlığı, Lazkiye'nin dahilinde bulunacak Cebele Kaymakamlığı ile yeni teşkil edilecek Sahyun ve Markab Kazaları oluyordu. İkincisi, yeni kurulan Lazkiye Sancağı'nın da, etrafında yer alan köylerin kendilerine bağlanması suretiyle Markab ve Sahyun olarak iki yeni kazası ortaya çıkıyordu³⁶³.

Teşkil edilecek bu kazalar için gerekli kaymakamların münasip ve tecrübeli kişilerden seçilmesine önem verilmekteydi. Bunlardan Markab Kazası için Trablus'a bağlı İskele Nahiye Müdürü olan ve aynı zamanda silahşörlükle tanınmış Hristiyan ahalden Lütfullah Efendi düşünülmüştü. Zira Lütfullah Efendi'nin dağ bölgesini bilen ve buradaki ahaliyle ilişki ve deneyimleri olan bir şahıs olması bu tercihe vesile olmuştu. Sancağın diğer kazası olan Cebele için ise mevcut kaymakamı Kamil Efendi'nin görevde kalması uygun görülmemekteydi. Mithat Paşa, kendisinin sekiz ay evvel tayin ettiğini söylediği bu

adım-ı intizamıyla kuyud-ı kafiyesinin adım-ı vücudu cihetle hükümet-i mahalliyeye isal olunmayarak aşayir ve kabail istilahnca haricte sulhen ve yahut münavebeten intikamiye ile tekrar eden ve bazen hükümete müracaatla her nasılsa. icabat-ı kanuniyesine bakılmayarak geçirilmiş olan mevad-ı cinaiyeden ma-ada mevcut kuyud görülen dea`vi-i cinaiye cedvel-i mezkure idhal edilmiştir (...) Kur`a-yı Şer`iyye livada bulunan teb`a-yı şahanenin kaffesi hakkında cari ise de yalnız Nusayri taifesinden cibal-i şamiha sekenesi kuvva-yı cebriye görmedikleri seneler muayeneye gelmeyerek muhtarları gelüb Kur`a Meclisinde istedikleri gibi yalan yanlış yazdırırlar.”, 8 Şevval Sene [12]97-30 Ağustos (1 Eylül) Sene [12]96 (13 Eylül 1880), BOA. Y.PRK. UM 2-43.

³⁶² BOA. ŞD. 2428-9.

³⁶³ BOA. ŞD. 2428-9.

kaymakamın burada hükümetin nüfuzunu temsil edecek biri olmadığı kanaatindeydi. Kamil Efendi'nin başka bir yere tayin edilmesi ve yerine daha önce Şehirköy Kaymakamı olarak görev almış Vamık Paşa-Zade İzzet Bey'in uygun olacağını belirtiyordu³⁶⁴.

Vali Mithat Paşa, Cebel-i Nusayri bölgesinde girişilen idari reform çalışmasında, kazalar dışında nahiye merkezleri üzerine de değişiklik yapılması gereğini düşünmekteydi. Buna göre, cebel bölgesi ile yine Lazkiye kaza merkezine bağlı olan nahiye merkezlerinin, idari reformun amacına uygun bir şekilde yeniden oluşturulması gerekiyordu. Paşa, hali hazırdaki nahiyelerin bazılarını kendi ifadesiyle “kimisi lüzumsuz ve kimisi münasebetsiz³⁶⁵” olarak nitelemekteydi. Yapılacak düzenlemeyle, nahiyelerin eski merkezlerinin konum itibarıyla daha etkili olabilecek bölgelere taşınmasını düşünmekteydi. Bu sebeple Cebel bölgesinin önemli olduğu düşünülen Kadmus Nahiyesi ile yine Lazkiye sahilinin kuzey taraflarında yer alan Bayır-Bucak Nahiyelerinin yeniden müdürlük idareleri şeklinde düzenlenmesi üzerine durmaktaydı. Bunun yanında Kadmus Nahiyesi Müdürlüğü için Hasan Efendi, Bayır-Bucak Nahiyesi için ise Süleyman Efendi'nin tayin edilmesini bildiriyordu. Diğer taraftan Paşa, yeni sancak teşkilatı için gerekli bazı memuriyetlerin atanmadığına dikkat çekerken henüz bu işe liyakatli kişilerin bulunmamasıyla bu işin daha sonraya bırakıldığını da ifade ediyordu. Misal gösterdiği Lazkiye Naibi Ali Remzi Efendi'nin liva yani sancak merkezindeki bu görevde bulunmaya müsait biri olmadığını belirtmekteydi. Bu sebeple daha evvel Şeyhülislam makamına (taraf-ı hazret-i meşihat-penahiye) bu durumun bildirilmesiyle bu şahsın yerine daha münasip bir naibin gönderilmesi istediğini de eklemekteydi³⁶⁶.

³⁶⁴ BOA. ŞD. 2428-9.

³⁶⁵ BOA. ŞD. 2428-9.

³⁶⁶ “...bunlar dahi tağyir ve tebdil olarak cebelin vasatında ve en mu'tena-ı mevkiinde bulunan Kadmus Nahiyesiyle Lazkiye'nin sahil-i şimalisinde ve nefsi-i Lazkiye'ye sekiz on saat mesafede vaki' Bayır-Bucak nahiyelerinin müceddeden müdirlik heyetine konularak Kadmus müdirliğine 600 kuruş maaş ile Hasan Efendi ve Bayır-Bucak müdirliğine dahi 750 kuruş maaş ile Süleyman Efendi tayin olunarak müdir kitabetlerine dahi emsali vechle ikişer yüz ellişer kuruş maaş ile birer katib nasb idilmiştir. Lazkiye Sancağının teşkilat-ı cedidesi bu vechile icra olunarak eğerçi tertibat-ı mukteziyenin henüz arkası alınmamış ve bazı memuriyet ve hizmetlere liyakatli adamlar bulunamadığı cihetle bunlar dahi ilerüde sırasıyla yapmak üzere birağılmış ise de şimdye kadar iktizaları icra kılınan memurların bab-ı alice ve hazine-i celilece muamelat-ı mukteziyeleri icra buyurulmak üzere defteri leffen takdim kılınmış ve cümlesinin hal ve evsaf ve ahlakını mübeyyin varakalarının bundan böyle irsali mukarrer bulunmuş olmağla mukteziyeleri icrası ve Lazkiye naibi Ali Remzi Efendi bir merkez-i liva niyabetinde bulunmak iktidarına haiz olmadığından ve mezkur niyabetin mahsus olan bin sekiz yüz kuruş maaş işbu teşkilat sırasında iki bin beş yüz kuruşa iblağ idildiğinden makdemce telgrafla taraf-ı hazret-i meşihat-penahiye arz olındığı vechile oraya ehl ve muktedir bir naibin irsal ve zikr olunan Markab ve Sahyun kazalarına dahi sekiz yüzer yüz kuruş maaşla nasıl naib konulmak lazım gelür ise anın dahi icra-yı icabı hususlarının canibi-i fetva-penahiye havalesi menut-ı re'y-i ali-i daverileridir.”, BOA. ŞD. 2428-9.

Bahsi geçen memur atamaları hususunda sunulan cetvelde sancak, kazalar ve yine nahiyelere atanacak memurlarla diğer masraflar hususunda bilgiler verilmekteydi. Aşağıda sunduğumuz cetvel bu bilgileri ihtiva etmektedir.

Tablo-3: Teşkil Olunan Lazkiye Sancağının Memur Maaşları ve Diğer Ödemeler³⁶⁷

Lazkiye Sancağı		
Nev`-i Mesarifat	Şehri- (Kuruş)	Tarih-i Tahsisi ve Hülasa
Mutasarrıf İzzetlü Ahmed Salih Efendi	6000	14 Temmuz Sene 1295
Naib	2500	İşe mübaşeret tarihi bildirilmediğinden alınacak muamelat üzerine arz olunur.
Tahrirat Müdürü Mustafa Bey	1000	
Muhasebeci İlyas Efendi	1500	
Meclis-i İdare Katibi Raşid Efendi	500	
Sanduk Emni Yusuf Efendi	400	
Müftü	250	Esami ve tarih-i istihdamlarına dair mahalinden vurud idecek iş`ar üzerine arz-ı keyfiyet kılınur.
Muhasebe Refik-i Evveli	400	
Muhasebe Refik-i Sanisi	300	

³⁶⁷ BOA. ŞD. 2428-9; BOA. İ. ŞD. 50-2769. Aynı cetvel her iki arşiv dosyasında yer almaktadır. Tablolar belgelerde olduğu gibi yansıtılmıştır.

Muhasebe Refik-i Salisi Tayi`-Zade Efendi	50	15 Ağustos Sene 1295
Tahrirat Refekası	500	Bu dahi
Tahrirat Refiki Rai-Zade Mehmet Efendi	40	Keza (15 Ağustos Sene 1295)
Emlak Baş Katibi Edib Efendi	600	Keza (15 Ağustos Sene 1295)
Vukuat Katibi	300	Bu dahi: Esami ve tarih-i istihdamlarına dair mahalinden vuru didecekiş`ar üzerine arz-ı keyfiyet kılınur.
Yevmiye Katibi	300	
Senedat Katibi	300	
Defterci	150	
Hükümet Dairesi Odacısı	100	
Reis-i Liva İçün Kırtasiye	170	
Liva Memuru Yekunu	15360	

Tablo 4: Cebele Kazası Memur Maaşları ve Diğer Ödemeler

Cebele Kazası Memurları		
Nev`-i Mesarifat	Şehri-Kuruş	Tarih-i Tahsisi ve Hülasa
Kaymakam İzzet Bey	2250	Mahalinden alınacak malumat üzerine tarih-i mübaşeret ba`dema arz olunur.
Naib	900	
Müdür-i Mal	400	

Katib-i Tahrirat	300	Mahallince intihabları der-dest olduğunun neticesinde esami ve tarih-i istihdamları bildirilür.
Sandık Emni	200	
Vukuat Katibi	400	
Kırtasiye	30	
Yekun	4480	

Tablo 5: Markab ve Sahyun Kazaları Memur Maaşları ve Diğer Ödemeler

Markab Kazası Memurları		
Nev`-i Mesarifat	Şehri-Kuruş	Tarih-i Tahsisi ve Hülasa
Kaymakam Lütfullah Efendi	1500	Mahallince intihabları der-dest olduğunun neticesinde esami ve tarih-i istihdamları bildirilür.
Naib	800	
Mal Memuru	400	
Tahrirat Katibi	300	
Sandık Emni	200	
Vukuat Katibi	400	
Kırtasiye	30	
Yekun	3630	
Sahyun Kazası Memurları		
Nev`-i Mesarifat	Şehri-Kuruş	Tarih-i Tahsisi ve Hülasa

Kaymakam Mehmet Ağa	1500	15 Ağustos Sene 1295
Naib	800	Mahallince intihabları der-dest olmaduğunun neticesinde esami ve tarih-i istihdamları bildirilir.
Mal Müdürü	400	
Tahrirat Katibi	300	
Sandık Emni	200	
Vukuat Katibi	400	
Kırtasiye	30	
Yekun	3630	

Tablo 6: Kadmus Nahiyesi Memur Maaşları ve Diğer Ödemeler

Kadmus Nahiyesi Müdürlüğü Memurları Maaşları		
Nev`-i Mesarifat	Şehri-Kuruş	Tarih-i Tahsisi ve Hülasa
Müdür Hasan Efendi	600	İşe mübaşeret tarihinin mahalinden bildirildiğinde arz kılınur.
Katib	250	Mahalince intihab olunacak ve esami ve tarih- i istihdamları ba`dema arz kılınacaktır.
Vukuat Katibi	250	
Kırtasiye	20	
Yekun	1120	

Tablo 7: Bayır-Bucak Nahiyesi Memur Maaşları ve Diğer Ödemeler

Bayır-Bucak Nahiyesi Müdürlüğü Memurları Maaşları		
Nev`-i Mesarifat	Şehri-Kuruş	Tarih-i Tahsisi ve Hülasa
Müdür Süleyman Efendi	600	İşe mübaşeret tarihinin bildiğinde arz kılınur.
Katib	250	Mahalince intihab olunacak ve esami ve tarih-i istihdamları ba`den arz kılınacaktır.
Vukuat Katibi	250	
Kırtasiye	20	
Yekun	1120	

Tabloda işlediğimiz kısım, sadece Lazkiye Sancağı dahilindeki memuriyetler için geçerli olup aynı kayıtlar arasında Hama ve Trablusşam Sancaklarına ait cetvelde de bilgi ve rakamlar sunulmuştur³⁶⁸. Yukarıdaki verilerde görüldüğü üzere, bazı memuriyetlere henüz tayin yapılmamıştı. Mithat Paşa'nın bölgede görev alacak memurların vasıf ve liyakat hususunda gösterdiği hassasiyetin bu konuda etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Mithat Paşa, reform çalışmaları kapsamında gerçekleştirmek istediği idari düzenlemelerin bölgede mevcut şartların değişmesi açısından yeterli olmayacağını biliyordu. Bu sebeple bölgede devlet otoritesinin sağlanmasına yönelik bir çözüm yolu olarak, askeri güç kullanma yönteminden farklı bir politika yürütmek istiyordu. Dağ bölgesinin itaat altına alınmak istenen ahali olan Nusayrilerin ileri gelenleriyle temas ve diyalog kurma yöntemiyle alternatif bir politik kulvar açma niyetinde olduğunu söyleyebiliriz³⁶⁹. Bu münasebetle cebel Nusayrilerinin ileri gelenleriyle Hama ve

³⁶⁸ Ayrıca, Lazkiye Sancağı için belirlenen toplamda mesarifin 29.490 olduğu, Hama Sancağının ise 10.400 ve Trablus Sancağının da toplamdaki mesarifinin 7370 olduğu bildirilmiştir. BOA. ŞD. 2428-9; BOA. İ. ŞD. 50-2769.

³⁶⁹ Douwes, 2003:142; Moosa, 1988: 278; Samur, 1989: 150.

Lazkiye`de bir araya gelen paşa, bölgede düzenin sağlanması yönündeki uygulamaların icrası hususunda taahhüt alma yoluna gitmişti³⁷⁰.

Mithat Paşa`nın Nusayri ahalisiyle kurmaya başladığı münasebet, elbette bir devlet adamı olarak görevlendirildiği vilayette düzeni tesis etme ve bölgede devlet otoritesinin işleyişinin önünü açma gayesi bağlamındaydı³⁷¹. Buna karşın paşanın tatbik ettiği bu politika, kendisinin hem genel olarak vilayette hem de Nusayri ahalisi arasında özel bir yer edinmesine vesile olmuştu. Nusayri ahalisiyle münhasır olarak ele aldığımızda ise, Nusayri tarihçisi Et-Tavil`in onun hakkında söyledikleri bu açıdan açıklayıcıdır.

Et-Tavil öncelikle, Mithat Paşa`nın Suriye Valiliğindeki ilk dönemleriyle daha sonraki süreçte icra ettiği uygulamaları arasında bir değişim yaşandığına dikkat çekmekteydi. Ona göre, paşa Suriye`ye vali olarak geldiğinde Cebel bölgesiyle ilgili idari yaklaşımı askeri güce dayalı yaptırımları uygulamaya koymaktan yanaydı. Üstelik bu münasebetle Cebel bölgesine askeri kuvvet de göndermişti. Daha sonraları ise bu yaklaşımdan vazgeçmişti. Et- Tavil, Lazkiye`yi sancak yapan Mithat Paşa`nın, dağ bölgesinde yaşayan bu ahalinin idari açıdan serbest olması gerektiğini düşünmeye başladığını ileri sürmüştür³⁷².

Hama`da yapılan görüşmeden de ayrıntılı olarak bahseden Et-Tavil, Lübnan Dağı`ndan Keldağı`na kadar olan bölgedeki Nusayrilerin gelenlerinden beş yüz şahsı hükümet konağı bahçesinde bir araya getirdiğini bildirmekteydi. Yapılan görüşmede o döneme kadar özellikle dağ (Cebel-i Nusayri) Nusayrilerinin isyanları ve buna karşı devletin onları itaat altına alması bahsiyle ilgili geçen diyalogları aktarır. Bu esnada Mithat Paşa`nın, askerlik vazifesine muhalefetleriyle isyancı tavırlarının nedenlerini sorduğunu ve bu yönde kendileriyle müzakerelerde bulunduğunu belirtir. Üstelik görüşmenin ilerleyen sürecinde Mithat Paşa`ya atfedilen ifadelerden hareketle, devlet ve memurları adına bir nevi öz eleştiri yaptığı anlaşılmaktadır. Bu öz eleştirinin kapsamında, bölgeye

³⁷⁰“...Lazkiye sancağının teşkilatı sırasında Cebel-i Nusayri`nin dahi idare- umur-ı mülkiyesi çünber minval-i muharrer bir esas vaz` idilmiş ve Cebel`in mukaddem ve meşayih namında olan kaffe-i rüesası gerek Hama`da ve gerek Lazkiye`de nezd-i acizaneme celb olunarak mükerreren ve bi`d-def`at idilen bazı nesayih üzerine umumun inzibat ve emniyeti çün kendülerinden söz ve taahhüd alınmış...”, BOA. ŞD. 2428-9.

³⁷¹ Son bölümde işleyeceğimiz üzere, bu esnada misyonerlik faaliyetlerinin Nusayri ahalisini arasında da etkili olmaya başlamasına karşı devletin bir önlem alma gayretleri bahsi geçen politik yaklaşım paralelinde gerçekleşmişti. Douwes, 2003:142; ayrıca bkz. Mertcan, 2013: 97-99.

³⁷² Et-Tavil, 2010: 311-314.

gelen memurların tatbik ettikleri kötü uygulamalar ve bunlara karşı ahalinin hak arama imkanından yoksun kaldıklarına yönelik ifadeler yer almaktaydı³⁷³.

Paşa'nın aslında dağ ahalisinin güvenini kazanmaya yönelik uzlaşmacı yaklaşımı çerçevesinde geçen bu temaslar, bölgedeki reform çalışmaları ve icra etmek istediği politikaya paraleldi³⁷⁴. Ancak et-Tavil'in bu görüşme esnasında Mithat Paşa'ya atfettiği vaatler ise paşanın bahsi geçen politikasına zıt düşmekteydi. Et-Tavil'e göre paşa, Lübnan Dağındaki idareye benzer şekilde, dağ Nusayrilerinin de kendilerine ait bir idari yapı kurmalarına imkan sağlayacağını belirtmiştir. Üstelik kendilerine mektepler açılıp yollar tesis edileceğini, kendi deyişiyle "kendi kendinizin efendisi olacaksınız. İşte o vakit kendinizi şefkatli ananız Devlet-i Osmani'nin aguşunda bulacaksınız³⁷⁵", şeklinde ifade ettiği belirtilmektedir.

Bunun yanında Et-Tavil, Alevi (Nusayri) bölgelerinde teşkil edilmek istenen ayrı bir mutasarrıflığın merkezinin de esasen Şeyh Bedr köyünde olması yönünde karar alındığını belirtir. Bu münasebetle Mithat Paşa'nın, mutasarrıflık merkezinin bahsi geçen köyde olması ve yine Cebel-i Lübnan'daki hususi idare tarzınabenzar şekilde burada da ayrı bir mutasarrıflığın tesisinin gereği üzere merkeze raporlar (layihalar) gönderdiğini de eklemektedir³⁷⁶.

Diğer taraftan et-Tavil, Mithat Paşa'nın daha sonraları buradaki görevden başka bir yere gönderilmesinin sebebini bahsi geçen görüşmede alınan özerk idare kararıyla ilişkilendirmekteydi. Bilhassa Şam ve Hama'da bulunan ileri gelenlerin Paşa'nın aleyhinde olmak üzere merkeze şikayetler gönderdiklerini belirtir. Paşa'nın devlet aleyhinde işler yapmak ve Suriye'de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya benzer bir yönetim oluşturmak niyetinde olduğuna dair aleyhinde gönderilen ihbarların olduğunu bildiriyordu. Bu ihbarların temel nedenin isecebel bölgesinde yapmak istediğini iddia ettiği düzenlemeyle ilgili olduğuna dikkat çekmiştir. Öyle ki paşa ile münasebetler kuran Nusayri ahalisinden Metavira Aşireti'nin reisi Hevaş Efendi'nin de uzun süre

³⁷³ Et-Tavil, 2010: 312-313.

³⁷⁴ Paşa'nın Mabeyn Baş Kitabetine gönderdiği 12 Muharrem 1296 (6 Ocak 1879) tarihli yazısında, Suriye Vilayeti'nin mevcut şartları özellikle harp koşullarının da etkisiyle nizam ve idaresinin tamamen yoldan çıktığı ve otoritesiz olduğuna dikkat çekiyordu. Yapılacak ıslahat çalışmaları kapsamında, bölgede bulunan Müslüman, Hristiyan, Dürzi ve Nusayri, Müteveali gibi ahali için de adet ve mizaçlarına göre politika geliştirilmesi gereğini belirtiyordu. Bu yazı için bkz. Osmanlı Belgelerinde Suriye, 2013: 63-64.

³⁷⁵ Ayrıntılı olarak bkz. Et-Tavil, 2010: 313.

³⁷⁶ Et-Tavil, 2010: 314.

hapsedildikten sonra ailesiyle birlikte Rodos'a sürgün edilmesinin³⁷⁷ bu ilişkiyle ilgili olduğunu savunmaktadır³⁷⁸. Netice olarak, Mithat Paşa'ya aslında duygusal bir bağlam çerçevesi içerisinde yüklenen önemin pekiştirilmesi ise onun bölgeden ayrılmasından sonraki gelişmelerle yapılmaktaydı. Gerek bahsi geçen Nusayri ileri gelenlerinin sürgün edilmesi gerek ise hemen sonra göreve gelen Vali Hamdi Paşa'nın bir bakıma eski yöntemlere başvurması sonrasında cebel ahalisinin aleyhinde gelişen neticeleri getirdiğini ifade etmekteydi³⁷⁹.

Görüşme esnasında Mithat Paşa'ya atfedilen idari özerklik vaadi hususundaki iddiayı gözden geçirmemiz gerektiğini düşünmekteyiz³⁸⁰. Zira paşanın böyle bir vaatte bulunabilme ihtimalinin o esnadaki devlet politikası ve bunun paralelinde kendisinin vali olarak atanması açısından düşünüldüğünde mümkün görünmemekteydi.

Paşanın bölgeye vali olarak gönderilmesi, onun tecrübeli bir devlet adamı olmasından ileri gelmekteydi³⁸¹. 1876 tarihinde Meşrutiyetin ilanı II. Abdülhamit'in tahta çıkmasından sonraki süreçte kendini hissettirmeye başlayan İslamcılık politikası Suriye ve bölgedeki diğer Arap vilayetlerinin ehemmiyetini arttırmıştı. Gerek batılı devletlerin bölgeye müdahale ve nüfuz etme çalışmaları gerekse Suriye bölgesinde mevcut olan düzensizliğe karşı ıslahat düşüncesi neticesinde merkez, mühim devlet adamlarını buraya göndermek istemişti³⁸². Mithat Paşa da yurtdışında geçirdiği zamandan sonra bilhassa Sadrazam Saffet Paşa'nın etkisiyle Suriye Valiliğine gönderilmesi düşünülmüştü³⁸³.

³⁷⁷ Suriye Vilayetine gönderilmiş 19 Cemaziyevvel Sene [1]308-19 Kanunuevvel Sene [1]306 (31 Aralık 1890) tarihli yazıda Hevaş Bey'in Rodos'a sürgün edilmesi üzerinedir: "Rodos'a teb'id idilen rüesa-yı Nusayriye'den Hevaş Bey'in yol ve mesarifün sarf olunan üç bin beş yüz kuruşun vilayet-i Celileleri mevalinden tesviye ve mahsubu zımında Maliye Nezaretinden Defterdarlığa yazılan tahrirat-ı melfuf havalenname ile beraber savb-ı ali-i daveranelerine irsal kılınmış olmağla icra-yı icabına himem-i aliyye-i dusturilerima`ruz buyurulmak babında.", BOA. DH. MKT. 1796-106.

³⁷⁸ Et-Tavil, 2010: 314.

³⁷⁹ Bkz. Et-Tavil, 2010: 314-315.

³⁸⁰ Bu mevzuyu işleyen Winter da, özellikle özerklik/otonomi bahsinde Et-Tavil'in bu iddiasını `doğruluğu kanıtlanmamış ve oldukça hayalperest` olarak değerlendirmiştir. Ancak elbette dikkat çekildiği üzere, Mithat Paşa'nın bölgedeki idaresi sırasında bu ahalinin temsilcileri resmi mevkilerde temsil edilmelerine yönelik imkânlar sağlanabiliyordu. Süleyman Hatim'in Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi azalığına seçilmesi bu döneme tekabül ediyordu. Ayrıntılı olarak bkz. Winter, 2016: 211. Öyle ki vilayet salnamelerinin 1297 tarihli kaydında da, sancaktaki Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesinin azalarından birisi Süleyman Hatim olarak geçmektedir. Bkz. S.S., 1297 (12. Defa): 181.

³⁸¹ Çadırcı, 2011: 181-182; Günay, 1995: 95.

³⁸² Kayalı, 2003: 35.

³⁸³ Mithat Paşa Hatıraları-1,1997: 231; Çadırcı, 2011: 181-182; Bu atama ayrıca bir sürgün olarak da değerlendiriliyordu. Bkz. Kayalı, 2003: 37.

Buradan hareketle, yukarıda ele aldığımız üzere, her ne kadar kendisinin desantralizasyon yönelimli bir idari yapı tesis etme fikrini savunduğu ileri sürülse de³⁸⁴ Mithat Paşa vilayet genelinde yapılacak ıslahat çalışmalarıyla devlet otoritesinin yeniden tesis edilmesi çerçevesi içerisinde bir politika icra etmekteydi. Et-Tavil'in bahsettiği özerklik mevzusu ise ne merkezin taşra idaresine yönelik idari yaklaşımlarına ne de Mithat Paşa'nın vilayette gerçekleştirmek istediği reform düşüncesine uygun bulunmamaktaydı. Diğer taraftan, ihtimaller üzerine düşünüldüğünde, et-Tavil'in bahsettiği talebe karşı Paşa'nın gösterdiği tutum ya da bu husustaki beyanlarının ancak geliştirdiği politika kapsamı içerisinde düşünülebileceğini söyleyebiliriz³⁸⁵. Nitekim bu durumun et-Tavil'in bahsettiği düzlemde olamayacağı düşüncesindeyiz.

Mithat Paşa'nın cebel bölgesinde idari serbestiyet sağlanacağına yönelik vaatte bulunduğu dair iddia ya da kanaat, vilayette tatbik edilmek istenen çalışmalara ters düşecek bir nitelikte olmaktadır³⁸⁶. Öyleki Paşa'nın kendi raporunda da işlediği üzere, cebel bölgesinin Nusayri ileri gelenlerinin denetiminde olmasını uygun görmemekte ve devlet otoritesinin buradaki işleyişine engel olarak algılamaktaydı. Bunun yanında, bahsi geçen görüşme neticesinde Mithat Paşa'nın Nusayri önderlerinden taahhüt aldığını

³⁸⁴ Bu bahis üzerine Zachs, 1870'lerden itibaren ve hatta 1876 Meşrutiyet Anayasasında Mithat Paşa'nın adem-i merkezi (decentralisation) veya yerinde yönetim tarzında anlaşılabilir bir yönetim şekline sıcak baktığı üzerine durmaktaydı. Esasen Alman federasyon modeline karşılık geldiği düşünülen bu yönetim tarzını uygun gören Mithat Paşa'nın Suriye valiliğine atanmasından sonra bu fikrini tatbik etmek istediği düşünülmektedir. Osmanlılık ve desantralize eksenli yönetim çerçevesinde Suriye'deki reform çalışmalarını tatbik etmek istediği anlaşılmaktadır. Ancak elbette merkez Suriye'de ki otoritesinin zayıflayacağını düşünerek bunu kabul etmemekteydi.

Diğer taraftan Mithat Paşa, vilayette idari düzeni güçlendirecek reformlara başvurmakta idi. Onun bu çalışmaları Tanzimat reformları kapsamında vilayette hükümet otoritesinin güçlendirilmesi yönünde sürüyordu. Bu açıdan düşünüldüğünde onun federatif idare fikrinin de merkeze bağlılığından ayrı düşünülemeyeceği gibi Suriye'ye yönelik ayrılıkçı bir niyet taşımadığına yönelik kanaat getiriyordu. Bkz. Zachs, 2005: 115-118.

Ortaylı'nın taşra idari reformlar bahsinde (Ortaylı, 2014: 177-178, 182), Mithat Paşa'nın mahalli idarelerin oluşturulmasına verdiği ehemmiyetten hareketle, onun yukarıda bahsedilen yönetim politikası sınırlarının Tanzimat reformları ölçüsünde belirlendiği sonucunu çıkmaktayız.

³⁸⁵ Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, Mabeyn Baş Kitabetine gönderdiği yazıda, bölgede bulunan Müslüman, Hristiyan, Dürzi, Nusayri ve Mütevali gibi ahalinin adet ve mizaçlarına göre siyaset geliştirilmesi kanaatindeydi. Bkz. Osmanlı Belgelerinde Suriye, 2013: 63-64.

³⁸⁶ Örneğin, Mithat Paşa Suriye Layihasında, 1861 yılından Cebel-i Lübnan'da imtiyazlı bir idarenin kurulmasından sonra ortaya çıkan olumsuzluklara dikkat çekiyordu. Bu imtiyazlı yönetimden sonra iç güvenlikte sorunlar başlamıştı. Yine vergilerin tahsilinde de zorlukların ortaya çıkmasından bahsetmekteydi. Bu durum, et-Tavil'in iddia ettiği üzere, Mithat Paşa'nın Cebel-i Lübnan idaresinin referans alınmasıyla Nusayrilere idari özerklik vaadinde bulunması durumuyla uyuşmamaktadır. Suriye Layihası için bkz. Çadırcı, 2011: 184, 189.

bildirmesi kanaatimizi desteklemektedir. Paşa'nın bahsettiği taahhütün³⁸⁷ alınması esasında Cebel-i Nusayri bölgesinde düzenin sağlanması neticesinde devlet otoritesinin burada işler kılınması yönünde bir anlama dönüşeceğini göstermektedir.

Diğer taraftan, Mithat Paşa'ya karşı, merkeze yapılan ihbarların Cebel-i Nusayri bölgesi için vaat ettiği iddia edilen serbestiyet mevzuuyla ilişkilendirilmesinden çok daha ötede bir nedenle olduğu anlaşılmaktadır. Bu şikayetler, Arap Ulusalıcıların kendi çalışmaları paralelinde hazırladıkları bildirilerin gündem olmasına tekabül ediyordu. Zira bahsi geçen bildirilerin hazırlanması ve hatta dağıtılması paşayla ilişkilendiriliyordu. Üstelik kendisinin Suriye bölgesinde, merkezin denetiminden azade bir idare kurma arzusunda olduğu da bildiriliyordu³⁸⁸. Mısır yönetimine benzer biçimde özerk bir idare kurma gayretinde bulunmasına yönelik bu iddialar ilginç vesilelerle ilişkilendirilmeye çalışılıyordu³⁸⁹.

Bu gelişmeler üzerine, paşa merkeze istifa dilekçesi yollamıştı. Ancak kendisinin bu valilikte kalmasının gereği düşünülmesinden dolayı istifası kabul edilmemişti³⁹⁰.

³⁸⁷ "...cebelin mukaddim ve meşayih namında olan kaffe-i rüesası gerek Hama'da ve gerek Lazkiye'de nezd-i acizanemecelb olunarak mükerreren ve bi'd-def at idilen bazı nesayih üzerine umumun inzibat ve emniyeti çünkendülerinden söz ve taahhüd alınmış...", BOA. ŞD. 2428-9.

³⁸⁸ Kayalı, 2003: 38; Mertcan, 2013: 118-119; Antonius, 1938: 80; Günay, 1995: 95; Bilgenoğlu, 2007: 64; Paşa, kendisinin Cebel-i Lübnan ile birleştirip Suriye'de bir hükümet kurmaya yönelik iddialara cevap da veriyordu. Kendisi bu iddiaların aslı olmadığını ve Suriye'ye geldikten sonra bu söylentilerin ortaya çıktığını belirtiyordu. Bkz. Mithat Paşa Hatıraları-1, 1997: 246; Üstelik kendisine güvenilmediğinden dolayı Suriye valiliğine atandığında ardından hafiyelerinde gönderildiği ileri sürülür. Bunların da Suriye'de ayrı bir devlet kurma amacıyla olduğuna dair ihbarlar yaptıkları anlaşılmaktadır. Ayrıntılı olarak bkz. Sertoğlu, 2011: 3353; Paşa aleyhinde bir şikayet de Suriye'de bulunan Müşir Ahmet Eyyüp Paşa'dan gitmişti. Bkz. FO. 424-90: Sir A. H. Layard to the Marquis of Salisbury, Pera, 28 Kasım 1879, No. 90 (No. 1041), s. 63. Bu mevzu dışında ek malumat olarak, paşanın muhalifleri arasında meşhur şahsiyet Ahmet Cevdet Paşa'nın da olduğunu ekleyebiliriz. Öyle ki, Cevdet Paşa'da Tezakir'de bizzat bu ihtilaftan bahsetmiştir. Henüz Kanun-ı Esasi hazırlanırken Cevdet Paşa Mithat Paşayla fikir ayrılığına düştüğünü ve hatta bu kanun Meclis-i Vükela'da görüşüldüğü esnada aralarında münakaşanın yaşandıktan sonra münasebetlerinin bozulduğunu belirtmiştir. Bkz. Cevdet Paşa, 1991: 167-168 ve 153-154.

³⁸⁹ Antonius, bu bahisle ilgili delillerin yetersizliğinden bahseder. Bkz. Antonius, 1938: 80-81; O esnada vilayetteki İslahhane binasının kapısına buranın tarihi münasebetiyle hazırlanmış ibarede Mithat Paşa'ya atfen "daver, hidiv" gibi ifadelerin de yer alması aleyhinde kullanılmıştır. Bu tabirlerden hareketle kendisinin hıdivlik niyetinde olduğu ve ayrı bir yönetim oluşturma düşüncesinde bulunduğu yönünde bir yorum getirilmmişti. Bir diğer olay, Şam'da tiyatro ve gezinti bahçesinin açılmasına vesilesiyle yaşanmıştı. Bu esnada kendisi için, "Yaşasın Mithat Paşa" diye bağırılmaları üzerine orada bulunan bir mülahızım, bu tür ifadelerin ancak padişaha atfen söylenebileceğine dair tepki gösterip onlara saldırmıştı. Bu sebeple de tutuklanmıştı. Ancak daha sonra bu mülahızım merkezden gelen telgrafla serbest bırakılmış ve mükafat niteliğinde merkeze çağırılmıştı Bkz. Mithat Paşa'nın Hatıraları-1, 1997: 239-240.

³⁹⁰ Mabeyn Baş Katibi Ali Fuat, istifa talebinin uygun görülmediği ve memnuniyet içerisinde bulunan vazifesine devam etmesinin padişah iradesi gereğince olduğuna dair cevap gönderir. Daha sonra yeniden istifayı düşünmüşse de bu sefer Cebel-i Dürüz'de çıkan olaylar neticesinde bu teşebbüsü de gerçekleşmemiştir. Nitekim bu mesele de aleyhinde işlenmiştir. Tercüman-ı Hakikat Gazetesinde,

Neticede ise, 1880 yılı ağustosunda, İzmir (Aydın) Valisi Ahmet Hamdi Paşayla yapılan becayiş yoluyla Mithat Paşa, İzmir'e yani Aydın Vilayeti merkezine vali olarak gönderilmişti. Yerine gelen Ahmet Hamdi Paşa ise Suriye'nin yeni valisi olmuştu³⁹¹.

Paşa'nın Nusayri ileri gelenleriyle yaptığı görüşmelerde, bölgedeki nizamın sağlanması hususunda kendileriyle uzlaşma yoluna gittiğini belirtiyordu. Ardından bahsi geçen raporunun son bölümünde o zamana kadar tatbik edilen uygulamalar ve beraberinde ortaya çıkan neticeler üzerine durmaktaydı. Buna göre, cebel bölgesinde 1252 köy yerleşiminin mevcudiyetinden bahsederken yaklaşık yarım asırlık bir süreç sonrasında burada yaşanan olumsuz değişimlere de dikkat çekmekteydi. Öyle ki 40-50 yıl öncesinde, oldukça mamur olduğunu belirttiği bu bölgenin 2 ila 3 yüz bin civarında bir nüfusa sahip olduğunu söylemekteydi. Ancak bölgedeki mali ve mülki memurların kötü ve sert uygulamaları neticesinde beşeri bir tahribatın yaşandığını ifade ediyordu. Özellikle, asker toplama girişimlerinde yarattığı etkiyle önemli nüfusunun bölgeden başka yerlere göç etmesine neden olduğunu da eklemekteydi³⁹². Bunun sonucunda ise, cemaatlara göre mevcut olan nüfusun, 31.237'si Nusayri ve İsmaili, 14.914'ü Sünni, 280'i Hristiyan olup toplamda 49 bine kadar düştüğünü bildirmekteydi. Lakin paşanın da dikkat çektiği üzere, tutulan diğer kayıtlar gibi bahsedilen nüfus verilerinin de geçekleri yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebi elbette bölgede gerek askere alma ve vergi tahsil etme konusunda bölge halkının isteksizliğinden kaynaklanmaktaydı. Durum böyle olunca, vazifelerini tatbik etmek isteyen memurlar daha evvelden hazırlanmış eski kayıtlardan hareketle bilhassa askere alma usulünü gıyabi olarak işlemekte, nitekim onun da işe yaramadığı anlaşılmaktadır. Paşanın raporda belirttiği üzere, bölgedeki askere katılma yönündeki muhalefet karşısında memurlar, bölgenin ileri gelenlerinin bilgisine

Dürziler üzerine kuvvet göndermesi ve sonrasında bu olayların sonunu getiremeyeceğini düşünmesinden dolayı istifa etmek istediğine dair değerlendirme yapılmıştı. Bkz. Mithat Paşa Hatıraları-1, 1997: 245. Layard da gönderdiği bir telgrafta istifa olayından bahsediyordu. Layard, paşanın istifasını yolladığını belirtirken, kendisinin Suriye'deki yönetiminden dolayı memnuniyet duyulduğundan dolayı bu istifayı kabul etmediğini sultanın kendisine belirttiğinden bahseder. Ayrıca Layard, Beyruttaki konsolos vasıtasıyla paşaya bu hususta ısrarcı olmaması için telgraf yolladığını belirtir. FO. 424-91: Sir A. H. Layard to the Marquis of Salisbury, No. 15 (Telegraphic: No.705, 22 December 1879, Constantinople), 23 December 1879, s. 19-20.

³⁹¹ Mithat Paşa Hatıraları-1, 1997: 246-247; İbret-nümâ, 1989: 13.

³⁹² "...cebel-i mezkur bin iki yüz elli iki karyeyi havi olarak kırk elli sene mukaddemleri iki üç yüz bin nüfus muhtevi ve her ciheti ma'mur ve ibadat iken etraf-ı sancak ve kazalarda olan memurin-i mülkiye ve maliyenin mezalim ve tea'ddiyatıyla harab olmuş ve ana munzamm olarak kur'a ile asker almak maddesi dahi oraca fevkalade sui isti'mal olunmuş olunmasından dolayı cebelin ekser-i sekene ve ahalisi ahir mahallere hicret idüb...", BOA. ŞD. 2428-9.

başvurarak bahsi geçen şekilde kura sistemine yönelik seçmeleri tatbik etmeye çalışıyorlardı³⁹³.

Aynı durum vergi tahsili maksadıyla tutulan kayıtlar ve birikmiş borçların miktarı hususu için de geçerliydi. Öyle ki bu vergilerin toplanmasında yaşanan sorunların dışında bu bahisle tutulan kayıtlarda da abartılı rakamlar mevcut idi. Paşa, Cebele Kazasına ait birikmiş borç miktarının tüm kazadaki mal varlığından bile daha yüksek oranda hesaplanmış olmasını misal göstermekteydi³⁹⁴. Memurların bu yüksek borcu bölge ahalisinden tahsil etmek maksadıyla kullandığı yöntemler ise vahim olabilmekteydi. Dağ ahalisi gelir elde etmek maksadıyla sahip oldukları mal ve hayvanları götürdükleri havalideki Hama, Lazkiye, Cebele gibi kasabalarda kendilerine rastlandığında köylerine ait borçlara dayanarak sahip oldukları mallara el konulmakta ve hatta tutuklanmaktalardı. Elbette bununla kalmayıp, bunun beraberinde, asker bakayasını kapsamı bulunanlar da alıkonulabiliyordu. Bu yöntemler ise Nusayriilerin tepki ve muhalefetlerini arttırıyordu³⁹⁵. Bu sebeple Mithat Paşa, bu tür uygulamalara kesin olarak son verilmesi yönünde memurlara talimat verildiğini belirtiyordu. Cebelden gelen insanların tevkif edilmesi gibi uygulamaların önüne geçilmek istendiğini belirtirken bunun alternatifini olacak uygulamaları da sunuyordu. Öyle ki bu uygulamaların işlenmesi için önce mevcut durumu yansıtabilecek bir kayıt sisteminin oluşturulması gerektiğini savunuyordu. Bu maksatla, evvela kayıt işini yürütecek memurların tayin edilmesi gerektiğini bildiriyordu. Ardından ise başta nüfus olmak üzere, askeri usulün tatbik edilmesine yönelik denetim ve farklı

³⁹³ "... şimdiki halde mevcut olan nüfusun otuz bir bin iki yüz otuz yedisi Nusayri ve İsmaili ve iki yüz seksen neferi Mesihî ve on dört bin dokuz yüz on dört neferi Sünnî olarak topu kırk dokuz bin bu kadar kişiden ibaret kalmış ise de bu da hiçbir suretle itimada şayan bir kayda müstenid olmadığı halde kur'a icrası çün kuyud-ı atıkaya müracaatla tertib olunan neferatı ahz etmek üzere gönderilen kur'a memurlarının cebele vusullarında olunan davete hiç kimse icabet itmediğinden matlub olan neferatın mikdarını doldurmak için yanlarına bazı ihtiyar ve meşayihin ifadeleri üzerine yapılan defterde muharrer esamiye gıyaben kur'a çekilerek ve o da bi't-tabi alınamayarak bu vechile sene be sene müterakım bakaya-yı askeriyyenin mikdarı bir çok şeylere baliğ olmuş...", BOA. ŞD. 2428-9.

³⁹⁴ "...emval-i mürettebeye gelince vaktiyle kendülerinden istenilmiş olan virgü ve a`şarın kısm-ı küllisi tahsil olındığı halde mal sandığına ve usul olduğundan ve yerlerine meçhulü'l-ahval esami ile verilmiş olan senedat tabii kabul olunmadığından mürettebat-ı miriyyeye dahi bu vechile biriküb kalmış ve hatta Cebele Kazasının bizzat teftiş ve muayene olunan kuyudundan müteban olduğu vechile yalnız kaza-yı mezkurun sinin-i a`tikadan berü teraküm iden emval-i miriyyesinin mikdarı on beş milyon altı yüz bin kuruşa reside olarak halbuki kaza-yı mezkurda mevcut emval ve emlakin mecmuu hesab olursa bu mikdarı tutmayacağı bedihi bulunmuştur.", BOA. ŞD. 2428-9.

³⁹⁵ "İşte hal böyle iken cebelden ufak tefek eşya ve hayvan satmak için Hama ve Hims ve Trablus ve Lazkiye ve Cebele ve (...?) Kazalarına gelenler gördükçe mensub oldukları karyelerin bakaya borcu için ellerindeki mallar alınmak ve yahud kendüleri habs idilmek ve bir takımı redif zabıtarlarının ihzarları üzerine kur'a ve redif bakayasını namıyla alıkonulmak misüllü muamelat cereyan idildiğinden bu hal dahi cebel ahalisini bütün bütün tevhiş ve tebrid iderek bir yais tühem içinde bırakılmıştır.", BOA. ŞD. 2428-9.

türdeki mülk ve vergi mükellefiyetiyle ilgili bir kayıt sisteminin oluşturulmasını şart görüyordu. Bölgede kapsamlı bir tahrirat yapılmadığı sürece yaşanan sorunların çözülemeyeceği kanaatini de ekliyordu. Üstelik onun bölgeye getirmek istediği yeni politik usulü temsil eden bir yaklaşım olarak, bu sorunların çözümünün asker sevkiyatıyla temin edilmek istenmesinin beyhude ve hatta zararlı olduğunu düşünüyordu³⁹⁶. Bunun yanında, tatbik edilmek istenen yeni düzenlemenin işlerlik kazanması için tek taraflı bir girişimin yeterli olmadığını görebilen paşa, cebel ahalsinin ileri gelenlerinin de desteğini önemsemekteydi. Öyleki kendilerinin de ona bu hususta destek vereceklerine dair beyanda bulduklarını vurguluyordu³⁹⁷. Bu ise, yukarıda ele aldığımız, paşanın Nusayri ileri gelenleriyle kurduğu temasların hangi maksatla zuhur ettiğine dair kanaatimizi yeniden desteklemektedir. Zira paşa, burada amaçladığı idari düzeni kurmak ve hükümetin otoritesini işler kılmak hususundaki uygulamaları, bölgedeki kitlelerle diyalog, uzlaşma ve böylece iktidarın belirlediği düzene uyum sağlamaları mümkün kılmak üzerine yürütmek istiyordu.

Netice olarak Mithat Paşa raporunu, gerek gördüğü memurların tayini meselesinin yanında, Cebel-i Nusayri bölgesindeki nüfus miktarı ile mevcut olan mülkün esaslı olarak kayıt altına alınmasıyla, 1289 (1872-3) senesinden itibaren mevcut olan borçların sahih olan miktarının tespit edilmesi ve bunların taksit usulüyle tahsil edilmesi gereğini bildirerek tamamlamaktaydı³⁹⁸.

³⁹⁶ “Eğerci bu defa mahalleri memurlarına virilen ta`mimat iktizasınca ba`de-zin cebelden ahz ve ita için kasabalara gelecek olanların her ne sebep ve vesile ile olur ise olsun muvazahası ve tevkif olunması kaviyen men` idilmiş isede yalnız bu suret temin-i efkara ve husul-i matlube kafi olmayub cebel için yeniden memurlar tayiniyle nüfus-ı mevcudesi birer birer görülerek tahrir olunmadıkça ve kezalik emlak ve arazisi dahi bizzat memurların muayenesiyle sebt-i defter idilerek mal virgüsü ve mürettebat-ı sairesi devletin ahval ve kaide-i mevzuasına tatbiken tashih idilmedikçe cebelden istenilen emval-i miriyye ve hisse-i askeriye bir emir-i itibari olarak ve ora yerde sağlamı dahi çürüyerek ne yapılsa akçe almak ve kaidesi üzere neferat istihsal idilmek ihtimali olmayacağına ve şimdiye kadar az çok alınabilen bir miktar şeyin istihsali ise asker sevkiyle icra kılınan tazyikat eseri olarak bu ise nasıl batıl ve muzır idüğü malum bulunduğuna binaen badema kendülerince dahi bir gazire mahal kalmamak için öyle bir tahrir-i umuminin icrası münasib olacağı ...”, BOA. ŞD. 2428-9.

³⁹⁷ “cebel rüesasına tefhim olındıkta kendüleri dahi buna bizzat çalışacaklarını ve tarif olunan surette virgüyi ma`ü'l-memniyle vireceklerini beyan ittiklerine mebni muvafık-ı re`y-i ali buyırıldığı...”, BOA. ŞD. 2428-9.

³⁹⁸ “bunun için iktiza iden memurların tayiniyle cebel-i mezkurun emlakı ve nüfus-ı mevcudesi hakkıyla tahrir olunarak [12]89 senesinden sonraki bakayanın dahi mikdar-ı sahihi tahkik idilerek sağlam olanlarının tekasıtı rabtı gibi bir tedbir ittihazı icab-ı maslahattan görünüyor ise de mülahazat-ı meşruha hakkında yine ne vechile re`y buyırılır ise ana göre hareket kılınur. Olbapta emr ü irade hazret-i men lehü`l-emrindir. Fi 11 Şevval Sene [12]96 ve fi 15 (16) Eylül Sene [12]95 (28 Eylül 1879), An-Şam, Midhat (Mühür), BOA. ŞD. 2428-9.

Paşanın yukarıda işlediğimiz ve Cebel-i Kalamun`da da benzer şekilde düşündüğü idari düzenlemeyle ilgili diğer raporu, tatbik edilmesi istenilen düzenlemelerin incelenmesi hususunda Şura-yı Devlet`e havale edilmişti³⁹⁹. Burada her iki tahriratında ele alınması neticesinde hazırlanan mazbatanın son kısmında değerlendirme yapılmıştır. Mazbatada yer alan bu kısımda, Lazkiye`de sancak teşkilatının kurulması, ayrıca Cebel-i Nusayriye`de tek bir kaza merkezinin yeterli olmayacağı sonradan anlaşılması üzerine tatbik edilecek yeni düzenleme, tayin ve maaşların yanında yine nüfus tahrir memurlarının seçilmesi ve vazifelerine gönderilmesiyle ilgili ayrıntıların gereği de

³⁹⁹ 456 nolu yazı olarak: “Lazkiye Sancağında müceddeden teşkiline lüzum görülen kaza ve nevahinin beyan-ı samisiyle buralarda istihdam olunacak memurin-i mülkiye ve saireye tahsisat vilayet dahilinde tesviye olunmak üzere tertib ve tayin kılınan maaşatın kemiyatını mutazammın tanzim olunan cedvelin gönderildiği ifadesine dair Suriye Vilayet-i celilesinden varid olub komisyona havale buyurulan kırk beş ve kırk yedi nomerolu iki kıt`a tahrirat-ı mufassala ile mezkur cedvel kıraat ve mütalaa olundu. Zikir olunan kaza ve nahiyelerin terki ve teşkili el-ca-i mevki ve masahata müstenid olduğu gibi ihtiyar olunacak mesarifin dahi hazine-i celile-i maliyeye bar idilmeksizin Lazkiye Sancağı teşkilatı için tahsisat-ı vilayete ba-irade-i seniyye zamm ve ilave olunan mebalig-i ma`lumedan tesviye ve ifa olunacağı iş`arat-ı vakı`adan anlaşılmiş ise de bu misüllü teşkilat ve ta`dilatin bir kerde Şura-yı Devletçe tedkik ve tasdiki usul ve emsali iktizasından bulunmasına binaen komisyona aid muamelat ba`dema icra olunmak üzere muharrer-i mezkurenin ol emirde li-eclü`-t-tedkik Şura-yı Devlet`e havale ve ita buyurulması münasib gibi mütalaa ve salifü`z-zikr muharrerat ile cedvel aynen ve matviyen takdim ve iade kılınmış olmanın bu babta emr ü ferman hazret-i men lehü`l-emrindir. Fi 17 Zilhicce Sene [12]96 ve fi 19 (20) Teşrinisani Sene [12]95 (2 Aralık1879), Mühür”. Şura-yı Devlet`e gönderilme tarihi 19 Safer [12]96 -12 Şubat 1879 olarak not düşülmüştür. BOA. ŞD. 2428-9.

bildirilmişti⁴⁰⁰. Bir süre sonra ise 24 Rebiyülevvel 1297 (6 Mart 1880) tarihli bir yazıyla durum padişah onayına sunulmuş ve ertesi gün padişah iradesi verilmişti⁴⁰¹.

Sonuç itibariyle, Mithat Paşa'nın Lazkiye Sancağı'nın teşkili akabinde bölgede gerekli gördüğü idari ıslahat çerçevesinde kaza ve nahiyelerin oluşumuyla ilgili düşünce tatbik edilmişti. Bu duruma göre, 1880 tarihinden itibaren sancak idaresi altında, merkez kazanın dışında diğer üç kaza merkezinin oluşturulmasına yönelik düzenleme hayata geçirilmişti. Ayrıca, bahsi geçen memuriyetlerin atanması ve kaza merkezlerine bağlı nahije merkezleri hususundaki çalışmalarda bunun akabinde devam edecekti. Bu münasebetle izlenen yöntem özellikle coğrafi mesafeleri birbirine yakın olan köy birimlerinin idari kontrollerini daha pratik bir düzeye ulaştırmak üzerine olmaktadır. Bunun için bölgedeki mevcut nahije idare birimleri yeniden oluşturulup ayrıca sayıları da arttırılma yoluna gidilmekteydi. 1885 yılından itibaren takip ettiğimiz yazışmalar,

⁴⁰⁰ “Tafsilat-ı mebsutadan müstefad olduğu vechile Lazkiye kazasının sancak heyetine tahviliyle karib ve civarında bulunan kaza ve nahiyelerin oraya ilhakı ve icab iden memurların vilayetçe intihab ve tayinleri ve Cebel-i Nusayri`de müceddeden bir kaimakamlık teşkili mukaddema vukubukan istizan üzerine müteallik buyurulan irade-i seniyye iktizasından olarak olvehile mahalince icabatı icra kılınmış ve mutasarrıflığına dahi işbu teşkilat için müceddeden tahsis buyurulan iki yüz iki bin yüz seksen kuruş karşuluktan altı bin kuruş maaşla Ahmed es-Salah Efendi nasb olındığı gibi melfuf defterde gösterildiği vechile müceddeden ve tadilen tahsis kılınan maaşatla memurin ve kütebe ve zabtiye ve jandarma ve sairesi dahi intihab ve tayin idilmiş ise de esbab-ı mebsutadan naşi Cebel-i Nusayri`de yalnız bir kaymakamlık teşkili temin-i idareye kafi olamayacağı muahharen anlaşılmiş olduğundan burası için dahi münasebet-i mevki`iyesi olan kura ve nevahinin rabıta ve ilhakıyla 2 kaza teşkili bi`-t-tensib bunlardan Sahyun Kazasına bin beş yüz kuruş maaşla Lazkiye meclis-i idare azasından Mahmud Ağa ve Markab Kazasına dahi Trablusta İskele Nahiyesi müdiri Lütfullah Efendi kaimakam tayin ve icab eden memurin-i sairesi intihab olunmuş ve işbu iki kaza için sekiz yüz kuruş maaşla münasib iki naibin ve bir de Lazkiye sancağı niyabetinde bulunan Ali Remzi Efendi`nin umur-ı memuresince adım-ı liyakat ve iktidarı cihetiyle oraya dahi zımmimeten tahsis kılınan iki bin beş yüz kuruş maaşla ehil ve muktedir bir zatın intihab ve i`zâmı lazım gelmiş ve Cebel Kazası kaimakamı Kamil Efendinin adım-ı idaresine mebni azliyle yerine mahsus olan maaşla Vamık Paşa-Zade İzzet Bey ve Lazkiye Kazasında vaki olub nahije ittihaz olunan Kadmus Müdürlüğüne altı yüz kuruş maaşla Hasan Efendi ve Bayır-Bucak Müdürlüğüne dahi 750 kuruş maaşla Süleyman Efendi intihab olunarak maiyetlerine iki şer yüz ellişer kuruş maaşla birer katib tayin (...) ve Cebel-i Nusayri`de icra kılınacak tahrir-i nüfus hakkında 11 Şevval Sene [12]96 (28 Eylül 1879) tarihli tahriratın zuhuruna işaret buyurulduğu vechile işbu tahrir-i nüfus maddesine Bab-ı alice bir karar virilmemiş olduğu takdirde icab iden tahrir-i nüfus memurlarının intihab tayiniyle mahaline i`zamları keyfiyetinin virgü emanetine emr ve iş`arıyla bu madde hakkında dahi Maliye Nezaret-i celilesine maluat itası bi`-t-tezkir salifü`z-zikr defterlerin bir kıt`a sureti leffen takdim kılınmağın olbapta emr ü ferman hazret-i men lehü`l-emrindir. Fi 29 Safer Sene [12]97 ve fi 29 (30) Kanunusani Sene [12]95 (11 Şubat 1880), İ. ŞD. 50-2769; aynı yazı için yine bkz. BOA. ŞD. 2428-9.

⁴⁰¹ “Reside-i dest-i ta`zîm olan işbu tezkere-i samiye-i vekalet-penahileriyle melfuf mazbata ve defter-i menzur-ı hümayun hazret-i padişahi buyurulmuş ve istizan olunduğu üzere zikr olunan mazbata ve defter muciblerince mukteziyat-ı meslahatın ifası müteallik ve şeref-sudur buyurulan irade-i seniyye cenab-ı padişahi mentuk-ı celilinden olarak mazbata-i merkume defterle beraber savb-ı sami-i hidivilerine iade kılınmış olmağla olbapta emr ü ferman hazret-i veliyü`l-emrindir. 25 Rebiyülevvel Sene [12]97 (7 Mart 1880)”, İ. ŞD. 50-2769.

Cebel-i Nusayri coğrafyasında yapılması düşünülen bu düzenlemeler ve yine tayini gereken memurlar hususundaki ayrıntıları takip edilebilmektedir⁴⁰².

Bu yazışmalar arasındaki, Vilayet İdare Meclisi tarafından hazırlandığı anlaşılan 28 Haziran 1885 tarihli yazı konuyla ilgili teferruatlı veriler sunmaktadır⁴⁰³. Bu yazıda bildirildiği üzere, sancak (Lazkiye) mutasarrıflığı ve aynı liva idare meclisinden gelen şukka ve mazbata ele alınıp ayrıntılı bir şekilde mütalaa edilmişti. Buna göre sancağa bağlı kazalardan Cebele`de 244, Sahyun`da ise 447 köy bulunmaktaydı. Her iki kazaya bağlı köylerin sayıca fazla bulunması, bu köylerin idari denetimlerinden sorumlu kaymakamlar tarafından teftiş edilmesini zorlaştırmakta idi. Öyle ki yazıda da dikkat çekildiği üzere, kaymakamların vazifesi gereği bağlı olan tüm köyleri dolaşması bir seneyi aşkın zamana karşılık gelebildiği düşünülmekteydi⁴⁰⁴⁴⁰⁵.

Nahiyelerin ve hatta yeni bir kaymakamlığın oluşturulması fikri kapsamında, bazı yerleşim birimlerinin idari merkezler olarak belirlenmesi istenmekteydi. İlk olarak, Sahyun merkezine bağlı Cebel-i Ekrad* Nahiyesi ile birlikte yine Bayır-Bucak Nahiyelerine bağlı 221 köy idaresinin yeniden gözden geçirilmesiyle belirlenmiş dereceler içerisinde 3. sınıf bir kaymakamlığın teşkili düşünülmekteydi. Bu kaymakamlığın merkezinin ise Kebere isimli bir köyde olması uygun görülmekteydi. Bunun dışında, aynı zamanda, bir nahiye merkezi olarak bulunan Cebel-i Ekrad`a bağlı

⁴⁰² BOA. ŞD 2501-28.

⁴⁰³ 15 Ramazan 1302 -16 Haziran 1301 (28 Haziran 1885) tarihli ve 12 numaralı yazı olarak, BOA. ŞD. 2501-28.

⁴⁰⁴ “Lazkiye Sancağı Mutasarrıflığından varid olan şukka ile melfufi bulunan liva-yı idare-i meclis mazbatası 12 Mayıs 1301 (24 Mayıs 1885) tarihinde vaki` pazar ertesi günü huzur-ı ali cenab-ı vilayet-penahilerinde mün`akid mecellede kıraat olunmuştur. Hülasa-yı meali Lazkiye Sancağı dahilinde kain Cebele Kazası iki yüz kırk dört köyden ve Sahyun Kazası dört yüz kırk yedi karyeden ibaret ise de Cebele ve Sahyun kazalarına merbut bulunan mezkur kuranın kesiratı melabisesiyle kaza kaimakamının mahvel-i uhde-yi idaresi olan ve aralıkta devir ve teftiş eylemesi lazım gelen kurayı bir senede bile gezmesi mümkün olamayacağından bahisle...”, BOA. ŞD. 2501-28.

⁴⁰⁵ Raporda bahsi geçen kazalara bağlı köylerin toplamı üzerine verilen rakamlardan farklı olarak, aynı yılın vilayet salnamesinde, Cebele Kazasına bağlı olan köy sayısının 216, Sahyun Kazası dahilinde bulunanların ise 337 olduğu bildirilmiştir. Bkz. S.S., 1301 (16. Defa): 247.

* Cebel-i Ekrad`ın nahiye merkezi statüsüne dair kayıda 1868 tarihli vilayet salnamesinde rastlamaktayız. Bu esnada henüz Ma` Cebel-i Ekrad Sahyun Nahiyesi (Müdürü Süleyman Efendi) olarak geçmektedir, bkz. D.S., 1285 (1. Defa): 47. Lazkiye`nin sancak merkezi olması sonrasında ise, 1882 tarihli Suriye Vilayet Salnamesinde Cebel-i Ekrad Nahiyesi şeklindeki kaydına rastlamaya başlamaktaız. Bkz. S.S., 1299 (14. Defa): 334.

Bunun yanında, Cebel-i Ekrad, Sünni nüfusun ekseriyeti oluşturduğu bir bölgeydi. 1853 tarihli bir raporda bu hususa dikkat çekilmiştir. 25 Safer 1270 (27 asım 1853) tarihli metnin çevirisi olarak (Tercüme-i Evvel) bkz., BOA. MVL.267-55; Yine 1880 yılına ait bir nüfus cetvelinde, Sünni kesimin buradaki ekseri kitleyi oluşturduğunu göstermektedir. 21 Ağustos 1296 (2 Eylül 1880), BOA. Y.PRK. UM. 2-43.

Self Köyünde de yeni bir nahiye idaresi kurulmak isteniyordu. Bucak Nahiyesi müdür ve katibinin buraya taşınması ve 161 köyün bahsi geçen bu nahiyeye bağlanılmasına kanaat getirilmişti. Benzer şekilde, Sahyun Kazası dahilinde olmak üzere 126 köyün idaresini kapsayacak şekilde olan ve merkezi ise Sarfü'l-Buşdak Karyesi olarak belirlenen Cebel-i Ammar Nahiyesi'nin de kurulması ön görülmekteydi. Mesafe faktörünün de belirleyici olduğu bu değişikliklerde, Cebele Kazasına yakın olan 11 köyün Kardaha* Nahiyesine bağlanması ve 149 kadar köyün daha önceden olduğu gibi Sahyun kaza merkezine bağlı kalmaları gereği üzerinde durulmuştu. Diğer taraftan, yeni bir kaymakamlığın oluşturulması düşüncesi, önceden teşkil edilmiş Sahyun Kaymakamlığının 2. Sınıf derecesine yükseltilmesi gereğini yarattığını söyleyebiliriz⁴⁰⁶. Yukarıda belirttiğimiz üzere, oluşturulmak istenen yeni kaymakamlığın 3. sınıf dereceye haiz olmasıyla hali hazırdaki Sahyun Kaymakamlığıyla ortaya çıkan eş düzeyliliğin de geçilmek istendiği muhtemeldir.

Yukarıda da zikrettiğimiz üzere, Cebele Kazası dahilindeki köylerin idaresi yeniden gözden geçirilerek Kardaha ve Ayn-ı Şarkiye Nahiyeleri idaresi altında konumlandırılmaları gerekli görülmekteydi. Buna göre, kazaya bağlı bulunan 255 köyden 34'ünün kaza merkezine yakın olmalarına dayanılarak aynı durumda kalmaları düşünülmekteydi. Bunun dışında, 118 köyün merkezi Kardaha Köyü olan nahiye merkezine bağlanması münasip görülmekteydi. Geriye kalan 103 kadar köyün ise yine Cebele Kazasına bağlı olacak şekilde olup ayrıca bir kışlanın inşa edilmesi düşünülen Ayn-ı Şarkiye Köyünün nahiye merkezi olarak belirlenmesi neticesinde buraya bağlanmasına gerek duyuluyordu⁴⁰⁷.

* Cebel-i Ekrad gibi Kardaha da önceden bir nahiye merkezi idi. Bkz. S.S., 1299 (14. Defa): 318.

⁴⁰⁶ “nefs-i Sahyun kazasına mülhak kuradan Cebel-i Ekrad ile elyevm merkeze merbut bulunan Bayır-Bucak Nahiyelerini terkib eden iki yüz yirmi bir köyün tefrikiyle üçüncü sınıftan olmak ve merkezi Kebere? nam karyede bulunmak üzere bir kaimakamlık teşkiliyle beraber Cebel-i Ekrad Nahiyesinde vaki` Self karyesinde olmak ve Bucak Nahiyesi müdür ve katibi nahiye-i mezkureye nakl edilmek üzere oraya yüz atmış bir karyenin ilhakıyla nahiye ittihazi ve yine yüz yirmi altı karyeyi havi ve merkezi Sarfu'l Buşdak? Karyesi olmak ve Sahyun Kazasına merbut bulunmak üzere Cebel-i Ammar Nahiyesi namıyla bir nahiye teşkiliyle on bir karyenin karibeti ciheti Cebele'ye tabi` ve zirde beyan olunan Kardaha Nahiyesine rabtiyle kusur yüz kırk dokuz karyenin resen Sahyun Kazasına merbutiyetine bi`d-devam kaza-yı mezbur ikinci sınıf kaimakamlığa tahvili...”, BOA. ŞD. 2501-28.

⁴⁰⁷ “...Cebele Kazasına merbut iki yüz elli beş köyün otuz dördünün karibiyeti hasbiyle nefsi kazaya devam-ı merbutiyetiyle beraber yüz on sekiz karyenin bi`t-tefrik merkezi Kardaha Karyesi olup Cebele Kazasına merbut olmak üzere bir ve kusur yüz üç karyeyi havi ve merkezi kışla-yı hümayun inşa olunacak Ayn-ı Şarkiye Karyesi olup Cebele Kazasına merbut bulunmak üzere bir ki cem`an iki müdirliğin teşkili inhasından ibarettir...”, BOA. ŞD. 2501-28.

Cebel-i Nusayri bölgesinde tatbik edilmek istenilen idari düzenlemeler mevzusunda iki önemli faktörün etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi idari merkez ile bağlı bulunan köyler arasındaki mesafe, diğeri ise sayıca yüksek miktarda olan köylerin az sayıda olan idare merkezleri üstünde yoğunluk oluşturması idi. Bu faktörlerin ikisinin bölgede mevcut olan mahalli idarede zaafiyetler yarattığı düşünülmekteydi. Bu sebeple her iki faktör göz önünde bulundurularak, mesafe açısından birbirine yakın olan köy kümelerinin bağlanacağı yeni idari merkezlerin oluşturulmak istendiği anlaşılmaktadır. Neticede, özellikle nahiye merkezlerinin sayıları arttırılarak her bir birime bağlanacak köy miktarındaki yoğunluğun hafifletilmesi ön görülmekteydi. Bu surette, kaymakam ve nahiye müdürlerinin görevleri kapsamında olarak, bağlı bulunan köylerin dolaşılma ve denetlenme işleri daha kolay şartlarda icra edilebilecekti. Böylece hükümet aygıtlarının faal kılınmasıyla vergilerin zamanında tahsil edilmesi ve yine asayişin sağlanması yönünde devletin otoritesini temsil edebilecek bir düzenin temini sağlanmış olunacaktı⁴⁰⁸. Bunun yanı sıra, vergi tahsili hususunun dışında aşayiş ve özellikle hukuki mevzuların işleyişi hakkında yaşanan sorunlara delil olarak, cebel sakinlerinin süregelen fiiliyatına işaret edilmekteydi. Geçmişten beri isyan eylemlerine askeri sevkiyatla karşılık verilmiş cebel sakinlerinin mevcut olan bu durumlarının da bölgedeki mesafe ve idari merkezlerin üzerindeki yoğunluk sorunuyla ilişkilendiriliyordu. Bölge ahali arasında yaşanan hukuki ve adli (cinaiyye) davaların görülmesine dair imkanlar yetersiz kalıyordu. Bunun neticesinde, bölge sakinlerinin belirledikleri adet ve yöntemler, özellikle aralarındaki hukuki ve adli sorunlara karşılık gelebilecek şartları oluşturduğu anlaşılmaktadır⁴⁰⁹. Bu

⁴⁰⁸ “Keyfiyet-i nehade mevki`-i tezekkür olundukta elviye-i melhukayı teşkil iden kuranın kaza ve nahiyelere taksim ve telhiki kaidesinden faide husulü mesafe ve adedlerince nisbet-i ma`kule üzere (...) maksadına menut olub yani kaza kaimakamlarıyla nahiye müdürlerinin ara sıra mevdu`-ı uhde-i idareleri olan kurayı bizzat getürmeler ve emniyet ve asayiş istikmali ve emval-i miriyyesinin vakt ü zamanıyla istihsali kabil olacak derecede adedce mu`tedil olması ve ahalisinin mevad-ı hukukiye ve cenaiyelerinin rü`yeti çün merkez kazaya müracaatlarına suhulet olmak üzere mesafece merkeze karib bulunması gibi tesisat-ı münasibeye irbatı zaruri olub bilakis bir kazaya dört beş yüz karyenin ilhakıyla ve baidd mesafeye ehemmiyet virilmemekle idilen teşkilatın semeresiz kalacağından ma-ada bu misüllü kazaların emval-i miriyyesiyle hukuk-ı şahsiyelerinin istihsali ve emniyet ve asayişinin istikmali (...) ve düşvar bulunmuş”, BOA. ŞD. 2501-28.

⁴⁰⁹ “...buna delil olarak Lazkiye sancağına merbut olub öteden berü ahval-i asiyan ve şekavet-karanede iştihar eylemiş ve mukaddemleri birkaç defa üzerlerine kuvve-i askeriye sevk idilmiş olan Cibali Nusayriye ahalisinin bu hale gelmeleri beş altı yüz köyün bir kazaya merbutiyetinden ve ekser-i kuranın merkez kazadan yirmi otuz saat ba`id mesafede bulunmasından kaimakamların mahvel uhde-i idareleri olan kuranın ekseriyesine ayak basmamış olmalarından ve beynü`l-ahali mütemadiye`l-mevki` bulunan deavi-i hukukiye ve cinaiyye rü`yetine memur mahkemelerin ol kuradan pek uzak olmasından ve bu esbattan dolayı ahali-i mütevattınası merbut oldukları hükümetin uzaklığından ve hükümetin dahi layıkıyla infaz-ı nizam ve evamir idememesinden naşi havali-i merkume ahali hakkını kendi yed-i iktidarlarında görerek

durum ise kendi aralarındaki kargaşa ve çatışmaların sürmesine vesile olduğunu söyleyebiliriz.

Resmi mercilerin bölgeyle olan irtibatlarının zayıf kalması, diğer durumlar gibi birikmiş vergilerin tahsil mevzusundaki aksaklıkları etkilediği de bildirilmekteydi. Görevli memurların cebel bölgesine nadiren gidebilmesi vergi bakayalarının yüklü miktarda artmasına sebep olmaktadır. Öyle ki kaza merkezlerine göre verilen rakamlarda, Lazkiye merkez kazasının 19 yük, Cebele`de 44, Sahyun`da 31, Markab Kazasında ise 13 yük

bu suretle el-hükm-i li-men galeb fehvasınca yekdiğerleriyle fasıl-ı davaya ve netice-i iddaya çalıştıkları bedihi bulunmuş olduğu gibi...”, BOA. ŞD. 2501-28.

Sahyun bölgesine bağlı yerleşimlerin merkeze olan uzaklığı ve burada Bidayet Mahkemesinin yokluğu adli ve hukuki mevzularda işlerin aksaması ve yerel ahalinin mağdur edilmesine neden olmaktadır. Bu mesele üzerine incelediğimiz 1894 yılından itibaren süren yazışmalarda, yaşanan sorunlar dile getirilmekle beraber, bölgede Bidayet Mahkemesinin yeniden ihdas edilmesi gereği üzerine durulmuştur. Esasen daha evvel Sahyun`da Bidayet Mahkemesinin mevcut olduğu, ancak daha sonraları ise lağvedildiği anlaşılmaktadır. Yazışmalarda, Nusayri nüfusun bölgede çoğunluğu teşkil etmesine dikkat çekilmekle beraber, kaza dahilinde gerek adli vakaların mevcudiyeti gerek ise yerel halkın ihtiyaçlarına dönük olarak yeniden Bidayet Mahkemesinin kurulması mevzusunun muhataplara bildirilmesi ve bu hususla ilgili yazışmalar gerçekleşmiştir. Bunun yanında, kazada hali hazırda bir naibin bulunduğu belirtilirken, yine baş katib, müstantik muavini, iki aza, mübaşir ve odacı gibi lüzumu olan memurların vazifelenirilmesi ve maaşları meseleleri üzerinde durulmuştur: “Sahyun Kazası niyabet-i şer`iyesi tarafından ilamat-ı şer`iye nin ne taraftan icra olunacağı istizanına dair varid olub Müddei-i Umumi Muavinliğinden Adliye Komisyonuna tevdi` olunan 27 Mayıs Sene [1]310 (8 Haziran 1894) tarihli tahrirat kıraat olundu. Kaza-yı mezkurda Bidayet mahkemesi bulunmadığından mevad-ı cezaiyye merkez livaya ait olduğu gibi ilamat icrası dahi merkez-i liva bidayet mahkemesi icra memurluğuna aid olması tabiidir. Ancak Sahyun Kazası üç yüz kura ve otuz bin nüfustan teşekkül itmiş ve tulen on sekiz ve arzan on iki saat araziden ve ekser ahali Nusayri muhtedilerinden olub merkez livaya kaza-yı mezkur merkezi altı yedi saat baid-i mesafesi bulunduğu ve kaza-yı mezkurede senevi birkaç yüz cünha ve kabahate dair mevad-ı cinaiyete varid itmekte ve ibtida-yı teşkilat-ı adliyede Bidayet mahkemesi ve mustantik ve azalar nasb olmuşken muahharan her nasılsa mahkeme-i Bidayet lağv ile yalnız mahkeme-i şer`iye ibka idilmiş ve halbuki senevi birkaç yüz mevad hakkında celbi lazım gelen yedi sekiz yüz nefer-i acize ve fukaranın celben ve şahidlerin ihzaren merkez livaya celbine icbar olunmada ve şahidlerin vakt ü zammınıyla gelmemelerinden tabii maznunların daire-i istintafta telafisi gayr-i kabil tul-ı müddet habiste kalmaları gibi muğayyer-i adalet halatın vukuu gayr-i münker bulunduğu gibi ilamat-ı şer`iye ashabı ise bir takım eramil ve eytam hukukları olub merkez-i livaya müracaatlarında zaruri tebliğ ve haciz meselelerinden dolayı han köşelerinde tul-ı müddet sürünerek tebliğ ve haciz keyfiyetlerinde bir takım fazla mesarife muhtac bulunmasından havfla ashab-ı hukuk zaruri icrasına dahi muktedir olamayub -yırtık- bir takım fukaranın zaya`-ı hukukuna mucib olduğu ve şu arıza sebebiyle cümle indinde (...) buyurulan adalet-i seniyye-i hazret-i padişahiden kaza-yı mezkur ahalisinin mahrum kalmaları rıza-yı ali-i hazret-i zill-ullahimiye münafi görüldüğünden ve zaten kaza-yı mezkur naibi muvazzaf olub başkatib ve müstantik muavini ve iki nefer aza ve mübaşir ve odacı maaşlarının dahi hasıllattan tesviye olunmak ve yahud diğer suretle tavzif buyurularak kaza-yı mezkurda dahi bir mahkeme-i Bidayet teşkil buyurulması derece-i vücubta görülmekle meclis-i idare-i livaca dahi buraları tezekkür olunarak ba-mazbata Adliye Nezaret-i celilesine arz ve istirhamı münasib-i mütalaa olunmuş olmağla olvehchile meclis-i idareye havale buyurulmak üzere işbu mazbatanın makam-ı ali-i hazret-i mutasarrifiye takdimi tezekkür kılındı. Fi 19 Safer Sene [1]312 (22 Ağustos 1894) ve fi 8 Ağustos Sene [1]310 (20 Ağustos 1894), Müddei-i Umumi Muavini, Reis-i Sani-i Mahkeme-i Mezbure, Lazkiye Reis-i Evvel-i Mahkeme-i Bidayet mühürleri.” Buna müteakip, 16 Cemaziyelevvel 1312-1 Teşrinisani 1310 (15 Kasım 1894) tarihli olarak Beyrut Vilayetinden Dahiliye Nezaretine; ardından 20 Cemaziyelahir 1312 (19 Aralık 1894) tarihli olarak Dahiliye Nezaretinden Sadarete; yine 12 Rebiyülahir 1312 (13 Ekim 1894) tarihli yazıyla, son olarak, Adliye Nazırının Sadarete yolladığı 7 Şaban 1312 (3 Şubat 1895) tarihli yazılar mevcuttur. Ayrıntılı olarak bkz. BOA. ŞD. 2647-32.

kuruş oranında vergi bakayasının olduğu bildirilmekteydi. Sancak genelinde ise 1280-1301 yılları arasındaki sürede bu borc 10 milyon küsur civarına ulaşmıştı⁴¹⁰.

Diğer taraftan asayiş maksadıyla cebelin mühim noktalarında kışla ve askeri birliklerinin mevcudiyetinin sağlanması üzerine uzun vadeli asayiş ortamının sağlanmasına yönelik çözümler üretilmesi hususunda gösterilen ehemmiyeti fark etmekteyiz. İstikrarlı bir güvenlik ortamının teminiyle, öncelikle vergilerin düzenli aralıklarla tahsilinin sağlanabileceği düşünülmekteydi. Bunun paralelinde ise, bölgedeki şartların değişimine yönelik teşebbüslerin de tatbik edilmesi gereğine işaret edilmekteydi. Bilhassa, cebeldeki tarımsal üretimin artırılması yönünde yapılacak teşviklerle bölge ahalisinin eski toplumsal şartlarında değişimin yaşanacağına kanaat getirilmekteydi. Osmanlı yönetiminin bölgedeki nizamı tesis etmesi ve otoritesini güçlendirmesi münasebetiyle geçmişten beri uyguladığı askeri önlemlere ihtiyaç duyulmayacak bölgesel düzenin sağlanmasına gayret ediliyordu. Bunun neticesinde ise yine bölge ahalisinin resmi mercilere başvurabilme yönelimlerinin de sağlanabileceği öngörülmekteydi⁴¹¹.

Tüm bu bahislere müteakip, işlediğimiz belgenin sonlarına doğru, idari ıslahat gereğince teşkil edilmek istenen yeni idari birimlere atanacak memurlara maaş tahsisinin miktarı ve diğer teferruatlar üzerine durulmaktaydı⁴¹². Bunun yanında, Cebel-i Nusayriye`de teşkil

⁴¹⁰ "...ol kuraya nadiren memur gitmekte olmasından dolayı emval-i miriyye milyonlarca bakayada kalmakta olub ol kaza memurlarının bakaya-yı mezkureyi seneden seneye defterden deftere devir eylemekten bir iş olmayub bu kere dahi mahalinden mevru defterin mündericatına göre esbab-ı ma`ruzadan dolayı nefis-i Lazkiye Kazasının elyevm on dokuz yük ve Cebele Kazasının kırk dört ve Sahyun Kazasının otuz bir ve Markab Kazasının on üç yük kuruş ki cem`an şimdiki halde Lazkiye sancağının seksen dokuz tarihinden üç yüz bir senesine kadar güzeran iden 12 sene müddet içinde on milyon sekiz yüz doksan bin kuruş bakayası bulunduğuna anlaşılmiş olduğuna...", BOA. ŞD. 2501-28.

⁴¹¹ "...ve saye-i ıslahat-vaye-i hazret-i padişahide himamet ıslahat-ı gayet-i cenab-ı vilayet-penahileriyle cibali mezkurunun ıslahatı icra ve mevaki`-i mühimmesine kışla inşa ve asker bulundurmak gibi tedabir-i lazime ifa ile oraların emniyet ve asayiş istikmal edilmiş ise de bu halin devamı ve emval-i miriyyenin vakt ü zamanıyla istihsali ve ahalinin teksir-i zirana ve gars-ı eşcara teşvikleriyle liva-yı mezkurun tezyid-i terakki ve mamuriyeti ve hal-i bedeviyette gezmekte olan ahalinin daire-i medeniyete sevkleriyle beraber hükümete müracaata alıştırılmaları ve umur-ı hukukiye ve cinaiyelerini mehakim-i nizamiyede rü`yet eylemelerinde ve kuvva-i zabıtaya hacet birağılmaksızın ahval-i adliyenin tesisinde icra-yı teshilatıyla birbirlerine itale-i dest-i ta`diye olan mecburiyetlerinin izalesi esbabının dahi istihsaline mütevakıf bulunduğuna...", BOA. ŞD. 2501-28.

⁴¹² "...bunun husulü kazalara merbut kuranın mu`tedil suretle icra-yı taksimata ve kuranın merkez kazaya olan mesafelerinin gözedilmesi teşebbüsünün mevki`-i fiile vazı`na münhasır bulunduğuna mebni mahalli meclisince münasebet-i mevkiyyece ve mesafe ve karibiyetce Bayır Kazasına ilhakı münasib görünen iki yüz yirmi bir kuranın olvechile üçüncü sınıftan kaimakamlık teşkili ve memurlarına şehri iki bin iki yüz elli kuruş maaş tahsisi ve merbuten takdim kılınan pusulada gösterildiği üzere yüz atmış bir karyeden mürekkep olmak üzere Cebel-i Ekrad namıyla teşkili lazım gelen nahiye müdür ve katibi maaşına mülga Bayır Nahiyesi mahsusata karşuluk tutulacağından ve bunun mahsusat-ı atıkası olan yedi yüz elli kuruş muhassat-ı cedideden mahsub idileceğinden merbuten takdim kılınan pusulada gösterildiği üzere noksanı olan iki yüz elli kuruşun ve ehemmiyet-i mevkiyesine mebni üçüncü sınıftan ikinci sınıfa tahvili meclisice

edilmek istenen yeni idari birimler için hükümet konaklarının inşa edilmesi gerekliliği de vurgulanmaktaydı. Bu konakların her birinin inşası maksadıyla ihtiyaç duyulacak finans kaynaklarının sağlanması hususunda da seçenek sunuluyordu. Buna göre, bölgeden tahsil edilmesi gereken vergi bakayalarının bir kısmının bu işte kullanılabileceğine dikkat çekilmek isteniyordu⁴¹³.

Mithat Paşa'dan sonra Suriye valiliğine gelen Ahmet Hamdi Paşa döneminde kalıcı asayişin sağlanmasına yönelik çalışmalar üzerine bir yoğunlaşma olmuştu. Ahmet Hamdi Paşa'nın sadarete gönderdiği 16 Ağustos 1885 (5 Zilkade 1302-3 Ağustos 1301) tarihli geniş bir raporunda⁴¹⁴ bilhassa cebel bölgesindeki asayiş sorununa yönelik daimi bir inzibat düzeninin sağlanmasına öncelik verdiğini söyleyebiliriz. Daha evvel de merkeze gönderdiği bir raporunda paşa, bölgede bu şartların oluşturulmasının ehemmiyeti üzerindeki düşüncelerini bildirmişti.

Sadarete göndermiş olduğu bahsi geçen 1882 tarihli ilk raporunda, Vali Ahmet Hamdi, inzibat ve ıslahata muhtaç olan önemli yerlerden birisinin Cebel-i Nusayriye olduğunu söylüyordu. Zira buradaki kabileler arasında tekrar yaşanan çatışma ve beraberinde birbirinin mallarını gasp etmeye yönelik taarruzlar yaşanmaktaydı. Bölgenin en geniş nüfusuna sahip Nusayrielerin bahsi geçen sosyal gruplar arasındaki bu çatışmalar

dahi tensib kılınan Sahyun Kazası mahsusatına beş yüz kuruş zam ve müceddeden teşkili lazım gelen Cebel-i Ammar ve Kardaha ve Aynü`ş-Şarkiye nam üç nahiye müdürleriyle ketebeleri maaşatının yeniden tahsisi lazım geldiğine ve bu misüllü henüz hükümet görmemiş hükmünde olan yerlere üç beş yüz kuruş maaşla müdirnasib olunacak ve ora ahvaline vukufu olmayan müdirler tayin olunacak olur ise bu teşkilattan bir istifade hasıl olamayacağına mebni müdire la-akall şehri sekiz yüz ve katibe iki yüz kuruş maaş tahsisi emval-i miriyyenin istihsaline ve ahalinin istikmal-i refah ve rahatlarına hasır evkatla vücudundan istifade olacak suretle ora ahvaline vukufu bulunan memurlar istihdamı icab-ı maslahattan bulunmuş ve şu suretle kaza ve nevahi-i mezkurememurların avirilmesi lazım gelen cem`an altı bin kuruş maaşat-ı şehriyelerine milyonlarla müterakim olan marü`l-arz bakaya ile emval-i mertebe tasilatının şimdilik bir cüzinin karşuluk tutulacağı der-kar...”, BOA. ŞD. 2501-28.

⁴¹³ “...teşkilat-ı mebhusanın şu temhid olunan maruzata nazaran bir an evvel mevki-i icraya vazife ve kaza ve nahiyelerde birer hükümet konağı inşa edilmek elzemiyeti gayr-i münker olduğuna mebni bakaya-yı mezkure tahsilatından birine konulmak üzere yirmi beşer binden min-i haysu`l-mecmu` yüz bin kuruşun liva-yı mezkur bakayası tahsilatından sarfına mezuniyet itası hususunun işbu mazbata ve merbutatıyla beraber mahalli mazbatasının leffiyile ve bu babta olan mütalaa-yı celile-i cenab-ı vilayet-penahilerinin ilavesiyle keyfiyetin Dahiliye Nezaret-i Celilesine inha buyurulması ve bu günlerde oraların tahmisi i`şar ve tahrir-i nüfus muamelatı icra olunacağına mebni iradesi sünuhunda muvazzaf müdirler tayin olunmak üzere şimdilik mahalli memurlarından münasiblerinin müdir vekili namıyla nevahi-i mezkurede bulundurulmaları maddesinin dahi mahal-i mutasarrıflığına emr ü iş`arı kararlaştırılmış olmağın olbapta emir ve ferman hazret-i men lehü`l-emrindir. Fi 15 Ramazan Sene [1]302 ve fi 16 Haziran Sene [1]301 (28 Haziran 1885), mühürler”, BOA. ŞD. 2501-28.

⁴¹⁴ Bu geniş raporunda ayrıca, bölgede oluşturulmak istenilen yeni idari merkezlerle ilgili masraflar ile memur tayinleri üzerindeki teferruatlar da ele alınmıştır. Ancak, rapor metninin bazı kısımlarında yırtılmaya dayalı küçük tahrifatlar mevcuttur. Bkz. BOA. ŞD. 2501-28.

beraberinde cebel bölgesindeki şartların şekillenmesinde doğrudan etki ediyordu. Paşanın Cebel-i Dürüz`de gerçekleşen ıslahat çalışmalarına tekabül eden bir zamanda, Cebel-i Nusayri`de yaşanan bu asayişsizlikten hareketle burada da ıslah çalışmasının gereğine işaret etmekteydi. Ancak Hamdi Paşa, bu sefer kalıcı çözümleri oluşturacak çareler üzerinde durulması gereğine dair nedenleri sıralıyordu. Öyle ki bahsi geçen bu çatışmalar, yapılan köy baskınları, yağma ve insani kayıplar karşısında hükümetin her defasında asker sevkiyle önlem almaya çalıştığını belirtiyordu. Ancak bölgede hükümetin daimi bir inzibat düzeni kuramamasından dolayı birkaç sene içerisinde şartların eski hale döndüğünü ifade ediyordu⁴¹⁵. Bu sebeple, Suriye`nin sahile yakın olan bu bölgesinde daimi olacak bir denetim ve güvenlik sisteminin sağlanması gereğinin arz edildiği bildirmekteydi. Paşa bu maksatla, Kolağası İsmail Bey`in daha önce burada yaptığı inceleme neticesinde hazırladığı layihadan bahsederken, cebel bölgesinin geniş bir alana yayılması neticesinde farklı noktalarda askeri merkezlerin kurulması gereğini bildiriyordu. Esasında yine askeri kuvvet yoluyla düşünülen bu uzun süreli çareye yönelik düşünce daha hızlı ve daimi denetimi sağlayacak inzibat noktaları çoğaltmak yönündeydi⁴¹⁶. Askeri merkezlerden birisi olarak düşündüğü yer, cebelin Hama Sancağı

⁴¹⁵ “Malum-ı samivekalet-penahileri buyrulduğu üzere Suriyece hasbül zaman esbab-ı inzibatıyye ve ıslahiyyenin istihsal ve istikmal derece-i vecibede bulunan mevaki`-i mühimmeden birisi de Cibal-i Nusayriye olup geçen sene Cebel-i Dürüz ıslahatıyla iştiğal esnasında orada da bazı vukuat ve iki kabile arasında ve yekdiğeri aleyhinde bazı hareket zuhuruyla katl-ı nüfus ve gasb-i emval misüllü bir takım ahval-i na-marziyye vukuu bulduğu halde Cebe-l-i Dürüz işleri hitam bulmaksızın diğer başlı bir işe başlanmış muvaffak-ı hal ve mesalihata olamayacağından satihça bazı tahkikat ve nümayiş icrası ve tarafından taahhüd-i senedat ahzıyla ve mebnilerinde bi`l-mesaliha tesviye-i maslahatla iade asayiş tarik-i ihtiyar ve icra olunursa da bu surette bir tedbir-i mevkit olup çünkü öteden beri aralık aralık bunlardan bazı kabail beyninde cenublularla şimaliler arasında büyük büyük mukatele ve yekdiğerin kurasını ve hem civar bulunan bazı ahali-i mutia karyelerini nehb ve ihrak misüllü ahval-i feci`ye zuhuru ve evamir-i tekalif-i hükümeti tanınamak yolunda hareket-i na-marziye vukuu üzerine bi`d-def at kemal-i himmetiyle kuvve-i kafiye-i askeriyye sevkiyle darb ve tenkilleri ve bu surede bir çok katl-ı nüfus ile bazı karyelerinin nehb ve tahribi misüllü muamelat-ı terhibiye dahi icra ve hükümetin iktidar ve nüfuzu bu suretlede irae ve i`la olunduğu halde inzibat ve reisiye temin edecek tedbir-i esasiye ittihaz ve icra olunmamasından dolayı aradan birkaç sene müruruyla cibal-i mezkure yine hal-i sabıkına ric`at etmekte ve şu hal-i esef-i iştilal? el an devam edip gitmektedir (...) Mahal-i mezkurede takriben yetmiş seksen bin raddesinde nüfus-ı Nusayriye mevcut olup bunlardan başka Ekrad, Sem`uni? ve Hristiyan taifeleri dahi meskun ise de anlara nisbetle mikdarı akıl-ı kalildir. Bunlardan cenublu ve şimalli itibariyle en büyük iki fırkası öteden beri yekdiğerini aleyhinde olduğu gibi ekser-i nahiyeler ahalişi dahi daima birbirleriyle uğraşmakta ise de umumi aleyhinde bir muamele-i te`dibiye icrası durumunda cümlesi yek-dest vifak oldukları sevabık-ı emsali delaletiyle sabit olur...”, BOA. İ.DH. 869-69482; ayrıca bkz. Samur, 1989: 150.

⁴¹⁶ “...Zamanın hal ve hükmü böyle bir halin devamına ve evvelki yolda muamelat-ı icrasına müsaid olmadığı gibi salifü`l-arz olsa bile memalik-i mahruse-i şahane dahilinde ve hususıyla Suriye`nin sahile karib pek mühim noktasında kain bir mahalin şöyle bir halde bir halde bırakılmış ve bunlar hakkında mütevaliyen vuku bulunmağta olan tahrikat-ı hariciyenin husul-ı tesirat-ı muzarrasına bir kat daha isti`dad verilmiş halen ve atiyen muhazır-ı adideyi intac edeceği cihetle bu babta her türlü ittihazı lazım gelen tedabirin ne mertebe şayan-ı ehemmiyet idüğü nezd-i ali-i fehmanelerinde beyandan müstenfi bulunmağla bunun tayin-i derecatına esas olmak üzere cibal-i mezkurenin mevki-i coğrafisiyle ahval-i mütezarrısına

tarafında bulunan Deyr-i Şemil denilen bölgesi idi. Üstelik yine Hama tarafındaki Cebel-i Kelbiye Kaymakamlığı merkezinin de Deyr-i Şemil'e nakledilerek, böylece hem askeri hem hükümet merkezinin aynı yerde olmasının da daha faydalı olacağına kanaat getiriyordu. Kolağası İsmail Bey tarafından hazırlanmış olan kışla binasının krokisinde sunulduğu bu raporda, iki kat olarak tasarlanan askeri merkezin üst kısmı hükümet idaresi olarak düşünülmekteydi⁴¹⁷.

Aynı bahisle, Cebel-i Nusayriye'nin Lazkiye Sancağı idaresi altında bulunan kısmı için, Sahyun Kazasına bağlı Müzeyyer'a Karyesi, paşanın uygun gördüğü bir mevkiydi. Bunun yanında, benzer maksatla yapıldığını düşünebileceğimiz bir yol inşası da planlanmıştı. Bu yolun Cebele Kazası'ndan başlayarak dağ bölgesi üzerinden Hama'ya doğru uzanacak bir menzili oluşturması şeklinde düşünülmüştü. Paşa, bahsi geçen menzil üzerinde bulunan Aynü'ş-Şarki Karyesinde de bir kışla inşasının gerekliliğini bildirmekteydi. Üstelik bu amaca müsait olduğunu belirttiği Aynü'ş-Şarki Köyünde, her yılın yaz dönemlerinde askeri çadırların kurulduğunu eklemekteydi⁴¹⁸.

ve inzibat-ı daimiyesi esbabıyla ıslahatına dair iktiza eden malumat ve mutalaatın arz ve beyanına ibtidar olunur. Cibal-i Nusayriyenin muhit-i dairesi olan Lazkiye ve Trablus ve Hama Sancaklarının geçen sene devri sırasında bizzat istihsal olunan malumata ve makdemce mahsusen tayin ve i'zam olunan erkan-ı harbiye kol ağalarından İsmail Bey'in icra eylediği istikşafat üzerine ita eylediği layihanın hülasa-i mündericatına göre cibal-i mezkurenin cihet-i cenubiyesi Trablus Sancağından bed'an ile şimale doğru Antakya'ya kadar elli atmış saat ve cihet-i garbiyesi Lazkiye ve Trablus Sancakları sevahilinden bed'an ile şarka doğru Hama ve Hıms'a kadar on beş saatten otuz saate kadar bir daire-i vasi'aya muhit olup her nev' mahsulat-ı araziyenin husulüne kabiliyetli ve hasbü'z-zaman inayet mühim ve kıymetli bir araziye şamil ve bundan Antakya cihetinde ve Haleb Vilayeti dahilinde bulunan bir kısmından ma-adası zikr olunan Trablus ve Hama ve Lazkiye Sancaklarının vüsatında bulunmakla her bir kısmı bu sancakların daire-i hudud ve idaresine münkasım ve dahildir...”, BOA. İ.DH. 869-69482.

⁴¹⁷ Cibal-i mezkurenin temin-i asayiş-i daimiyesi zımında inşası lazım olan ebniye-i askeriyenin tayin-i mevaki bahsine gelince Hama Sancağı idaresi dahilinde bulunan kısmın tamam-ı vüsatında ve daima yek diğeri aleyhinde bulunan cenublu ve şimalilerin bir had faslı makamında olan ve cenublu reisi Hevaş Bey karyesine bir buçuk saat mesafede bulunan Deyr-i Şemil fevkani karyesi kışla inşasına en münasib ve elverişli bir mevki olduğu gibi (...) Fakat mevaki-i muharrereden Deyr-i Şemil mevki derece-i ehemmiyetçe diğerlerine makdem bulunduğundan ibtida oraya yapılacak kışlanın inşasına mübaşeret olunması icab-ı hal ve maslahattan olmağla muma-ileyh Kolağası İsmail bey vasıtasıyla oraya inşası tasvib olunan bir taburluk kışlanın bir kıt'a resmi-i mestuh ve amudisi tanzim ittirilerek menzur-ı ali-i vekaletpenahileri buyurulmak üzere leffen takdim kılındı. Şu tasmim-i tasvire göre Cebel-i Kelbiye Kaimakamlığı merkezinin Deyr-i Şemil'e nakli mevki ve maslahatça fevaid ve muhasenatı müstelzim görülmüş ve hasbü'l-mevaki hükümetle daire-i askeriyenin birlikte olmasının fevaidi mühim bulunması cihetiyle orada yapılacak kışlanın bir cihetinin üstüne hükümet dairesi olmak üzere bir kat daha ilavesi bit tasvib ol vechile keşfi icra ettirildikte...”, BOA. İ.DH. 869-69482.

⁴¹⁸ “...Lazkiye Sancağı kısmında bulunan mevakiin temin-i devamü'l-inzibatı zımında dahi Sahyun Kazası dahilinde ve nefsi Lazkiye'ye altı saat mesafede vaki Müzeyyer'a Karyesiyle yine liva-yı mezkura tabi Cebele Kazasında ve Cebele'den Hama'ya inşası tasavvur olunan şose tariki üzerine kain Aynü'ş-Şarki Karyesi kışla inşası için mevaki-i münasebe ve müntehibeden olub hatta letafet-i ab ve havası ve ehemmiyet-i mevkiyesi cihetiyle beher sene eyyam-ı sayfta zikr olunan Aynü'ş-Şarki mevkiine çadırlarla asakir-i şahane ik'ad ve ikame olunmaktadır...”, BOA. İ.DH. 869-69482.

Vali, inşa edilmesi gereken binaların masraflarının karşılanması amacıyla düşündüğü çareleri de paylaşıyordu. Bunun için temin edilebilecek mahalli yardımı göz önünde bulunduran vali, bölgede mevcut miri arazilerin ve özellikle bölgenin kuzey taraflarında yer alan ormanın bahsi geçen binaların inşası münasebetiyle faydalanılabileceğini düşünmekteydi. Üstelik Nusayrilerin elinden kurtarılmış olunacağını söylediği bu ormandan gelen gelirin ziyade olan kısmınıyanı sıra, aşar, ağnam gibi kaynaklardan oluşan fazlalığında bir defalığına inşaat masraflarına harcanmasının yeterli olacağı kanaatindeydi. Ahmet Hamdi Paşa son olarak, kısa zaman içerisinde bu işin icra edilmesi amacıyla padişah onayının alınması isteğini de vurguluyordu⁴¹⁹.

Ahmet Hamdi Paşa'nın bu talebine ise yaklaşık iki yıl sonra cevap verildiği anlaşılmaktadır. Evvela, işin kendileriyle bağlantılı olması nedeniyle, seraskerlik makamının sadarete gönderdiği 8 Mart 1885 tarihli yazısında, cebelin Lazkiye Sancağı kısmında kalan Ayn-ı Şarki köyü civarındaki kışla ve yanı başındaki hükümet konağının inşası üzerine durulmaktaydı. Valinin bu işle ilgili oluşacak masraflara yönelik sunduğu önerilerin yeniden ele alındığı yazıda, mesele yine 5. Ordu Müşirliğinde görüşülmüş ve bu önerinin münasip görüldüğü anlaşılmaktadır⁴²⁰. Sonuç itibarıyla, Ayn-ı Şarki'de bir

⁴¹⁹ "...mahallince vukuu melhuz olan ianat ve muavenet ile beraber bunun müteferriatının kaffesi iki yüz elli bin kuruş kadar mesarifle vücuda geleceği tebeyün itmiştir. Hazine-i celilenin hal-i hazırı iktizasınca gerek işbu meblağa ve gerek derece-i saniyede inşa ve tesviyesine lüzum görünen diğer ebniye-i askeriye ve müteferriatının inşa ve tesviyesi zımında iktiza edecek mesarifekarşuluk tedariki maddesi hasb'ül hal ağırca bir şey gibi görünüyor ise de zikrolunan Deyr-i Şemil Karyesi civarında ve cebelin sair mahallerinde birçok arazi-i mahlule-i emiriye olduğu gibi ve ehl-i cebelde fakir ve karyesinin cihet-i şimaliyesinde epeyce büyük bir orman mevcut olub saye-i teshilat-vaye-i cenab-ı mülük-anede zikr olunan kışlaların inşası vesair ıslahatın icrası halinde işbu arazi-i miriye ve ormanlar Nusayrilerin yed-i tasallutundan kurtarılacağı cihetle bi'l müzayedede furuht olacağı arazi-i emiriye asmanı ve orman hasılatı ma'-ı ziyaden işbu mesarife karşuluk olacağından fazla bu ıslahatın semeresi olarak senesine tezayüdecek aşar ve ağnam ve varidatının yalnız bir senelik bu yolda edilecek mesarifin cümlesini tesviyeye kafi olabileceğine nazaran bu cihetince dahi asla düşünülecek ve hazineye bar olacak bir şey olmadığı ve varidat-ı seneviye-i vilayete kilütlü bir zamime-i cedide husule geleceği bedihi ve aşikar olmağla atebe-i teali mevsim-i bahar hululünde zikr olunan inşaat ve ıslahata vesair-i müteferriatının tesviyesine hemen mübaşered olunmak ve şimdiden tesviye-i levazimatına başlanmak üzere istihsal-i irade-i seniyye-i cenab-ı mülük-aneye himem-i celile-i vekalet-penahileri şayan buyrulmak babında emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi 23 Zilhicce Sene [12]99 ve fi 23 (24) Teşrinievvel Sene [12]98 (5 Kasım 1882). Bende Es-Seyyit Ahmed Hamdi (mühür), BOA. İ.DH. 869-69482.

⁴²⁰ "(Makam-ı Seraskeriyye, İstihkam ve İntisab dairesi, 566): Maruz-ı Çakerikemineleridir ki, Cebel-i Nusayriye'nin Lazkiye dahilinde bulunan kısmının temin-i devam-ı inzibatını zımında lazım gelen tedbir-i cümlesinden olmak üzere nefsi-i Lazkiye'ye altı ve Cebele Kaimakamlığı merkezine üç saat mesafede kain Ayn-ı Şarki nam karye civarında yarım tabur istiabına kafi bir kışla ve ittisalinde bir hükümet konağı inşası ve bu inşaatın muavenet-i ahali ve askerle üç yüz elli bin kuruşla vücuda getirilebileceği ve bu paranında bunların inşası sayesinde tahsil olunacak bakayadan ve tezayüd idecek varidattan tesviyesi mümkün olacağı Suriye vilayet-i celilesinden huzur-ı celil sadaret-penahilerine arz ve takdim kılınubba-buyurıldı-ı ali makam-ı çakeriye tesyar buyurulan tahriratta beyan olunması üzerine Beşinci Ordu-yu Humayun Müşiriyet-i celilesinden istifah-ı ra'i ve mütalaa idilmiş idi müşiriyet-i

kışla ve yanı başında da hükümet konağının inşası için yapılacak masrafların bahsi geçen vergi bakayasından karşılanması hususu padişah iradesiyle kabul edilmişti⁴²¹.

Padişahın onayından sonraki süreci, valinin hazırladığı ikinci raporundan takip edebilmekteyiz. Öyle ki Ahmet Hamdi Paşa bu raporunda, uygun görülen çalışmaların tatbik edilmeye başlandığından bahsediyordu. Paşa evvela, Cebel-i Nusayriye'nin Hama tarafındaki Deyr-i Şemil bölgesinde askeri bir üssün teşkiliyle buradaki eşkıya eylemlerine karşı koyulmaya başlandığına dikkat çekmekteydi. Lazkiye'nin Ayn-ı Şarki mevkiisindeki gelişmelerden de haber veren paşa, burada hem nahiye idaresi hem de yarım taburluk bir askeri kışlanın inşaat çalışmalarını da belirtiyordu. Aynı raporda, Lazkiye'nin kıyı kesiminden başlayıp Ayn-ı Şarkiye üzerinden Hama'ya doğru uzananarak Deyr-i Şemil'e giden yolun her iki taraftan yapılan çalışmalarla devam ettiğine de yer veriyordu^{422,423}.

Bu gelişmeler, Ahmet Hamdi Paşa'nın Cebel-i Nusayri'de ortaya çıkan asayiş vakalarına karşı geçici neticeler veren askeri müdahale yöntemine alternatif olacak bir inzibat düzeni tesis etme düşüncesinin uzantıları olarak somutlaşmaktaydı. Raporunun son kısmında,

müşarü'n-ileyhadan bu kere varid iden tahrirat-ı cevabiyede vilayetin iş'arı tasdiki ve mezkur kışla ve hükümet konağının inşası rey-i kavaid olacağı bast ve tenmik idilmek ve binaaleyh mezkur iki binanın vilayet-i müşarü'n-ileyhanın iş'arı veçhile ilerüde istifa idecek bakayadan mahsub olunmak üzere şimdilik vilayetce sarfiyla inşası zımında mahaline mezuniyet itası münasib olacağıının huzur-ı ali vekalet-penahilerine arz ve iş'arı istihkam ve inşaat dairesinde ifade kılınmış olmağla ber-vech maruzat-ı mukteza-yı halin ifasıyla müşiriyet-i müşarü'n-ileyhaya malumat virilmek üzere keyfiyetin taraf-ı çakeriye dahi emir ve inbası menut-ı rey-i sami-i huzurileridir. Olbapta emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir. Fi 21 Cemaziyelevvel Sene [1]302 ve fi 24 Şubat Sene [1]300 (8 Mart 1885)", BOA. İ. DH. 944-74757.

⁴²¹ Sadaretin 27 Cemaziyelevvel 1302 ve fi 2 Mart 1301 (14 Mart 1885) tarihli yazısı üzerine irade-i seniyye verilmiş idi: "...ber-vech istizan-ı muamele-i mukteziyenin ifası hususuna irade-i seniyye-i cenab-ı şehriyari şeref-müteallik buyurularak tezkere-i maruza iade kılınmış olmağla olbapta emir ve ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi 28 Cemaziyelevvel Sene [1]302 ve fi 3 Mart Sene [1]301 (15 Mart 1885)", BOA. İ. DH. 944-74757.

⁴²² "... Şeref-sadır olan irade-i seniyye hazret-i tacidari mukteza-yı alisine tevfikeyn cibal-i mezkurenin temin-i asayiş daimisi zımında cihet-i şarkiyesini teşkil iden Hama Sancağında kain Deyr-i Şemil mevkiinde inşa ve derununa asker-i şahane olmasıyla beraber ol havalde icra-yı şekavet itmekte bulunan bazı eşkıya dahi der-dest ve mazhar-ı mecazet? eylediği gibi cebelin cihet-i garbiyesinde bulunan Lazkiye Sancağının liva merkeziyle Cebele ve Markab kaza merkezleri olan ve sahilde bulunan iki kasabadan maada mahallerin kaffesi yani sevahilden Hama Sancağı hududuna kadar olan kuranın cümlesi tevaif-i Nusayriye'den mürekkebe olmasıyla bu cihetin saye-i muvaffakat-vaye-i cenab-ı mülük-anede temin-i asayiş -bozuk- zımında evvelce bi'l istizan şayan buyurulan müsaide-i seniyye hazret-i padişahi mucibince bir kısmı teşkili mutasavver olan Ayn-ı Şarki Nahiyesi müdirliği heyetinin ikametine mahsus olmak üzere Ayn-ı Şarki mevkiinde dahi yarım taburluk diğer bir kışlanın inşasına -bozuk- itirilmiş ve Lazkiye sahilinden bedaden ile cebelin vasatından ve zikr olunan Ayn-ı Şarki mevkiinden geçerek Hama'ya muntahi mezkur Deyr-i Şemil tarikine merbut olmak üzere geçen sene iki taraftan inşasına mübaşeret olunan şose yolunun ameliatı dahi günden (güne) ilerilemekte olub...", BOA. ŞD. 2501-28.

⁴²³ Nitekim, Harbiye Nezaretine gönderilen 22 Safer Sene [1]327-2 Mart Sene [1]325 (15 Mart 1909) tarihli bir belgeden, Aynü'ş-Şarkiye bölgesinde inşa edilmiş olan karakolun askersiz ve harap bir hale bulunduğu bildirilmekteydi. BOA. DH. MKT.2768-22.

yapılan ıslahat çalışmalarının yarattığı mali külfet bahsinden hareketle, “birkaç senede bir kere kuvve-i kafiye-i askeriye sevkiyle birçok kanlar dökülerek ıslaha çalışmış ve o misüllü tedabirin şimdiye kadar hiç faidesi görülememiş olduğu halde mücerred semere-i muvaffakiyet seniye-i hazret-i padişahiden olarak Cibal-i Nusayriye`den bu kısmının dahi böyle bir taht-ı inzibat ve intizama alınması yolunda bu kadar bir masraf ihtiyarı hiçbir suretle istiksar olunamayacağı ve bu ıslahat semeresiyle liva-yı mezkurun tezayüd idecek varidatı ma` (maa) ziyade bu masrafı kapatacağı cihetle hakikatte vilayetin varidat-ı umumiyesinden karşuluk ittihaz olunan mebaligh dahi tenzil etmeyüb belki bunun tezayüdü esbabına liva-yı mezkurca da hidmet edilmiş olacağı bedidar bulunmuş...⁴²⁴”, şeklindeki ifadeleri, savunduğu güvenlik ve inzibat politikasının gerekçesi ve buna verdiği ehemmiyeti özetler nitelikteydi.

Bununla birlikte, Ahmet Hamdi`nin cebel bölgesinde yürüttüğü ve askeri temele dayalı olarak düşündüğümüz ıslahat çalışmasının odağında, bölgenin en mühim ahalisi olan Nusayrilerin geçmişten süre gelen tutum ve eylemlerinin olması, beraberinde onların bu düzenlemeler kapsamında konumlandırılması ve bu hususta gerekli önlemlerin alınması gereğini yaratıyordu. Zira bölgedeki otorite ve istikrarın sağlanması bu ahalinin mevcut yaşam şartlarında ortaya çıkacak değişimin paralelinde olabileceğini söylemek mümkündür. Bu maksat dairesinde olduğunu düşüneceğimiz şekilde, Lazkiye Mutasarrıfı Osman Şevki Paşa`nın girişimleriyle belirlenen otuz köye ibtidai mekteplerinin inşasına başlandığı da rapordan anlaşılmaktadır⁴²⁵.

Diğer taraftan, cebel bölgesi Nusayrilerinin Ahmet Hamdi`nin icra ettiği politikadan hoşnut olmadıkları ihtimalini göz önünde bulundurabiliriz. Zira genel olarak, hükümetin otoritesinin bölgede güçlendirilmesi hedefiyle girişilen ıslahat politikalarının, vergi tahsili ve askerlik yükümlülüklerin işleyişi maksadıyla daha sıkı bir itaat dairesi altına alınmalarına vesile olabilmekteydi. Nusayri tarihçisi Et-Tavil`in de Mithat Paşa`dan sonra gelen bu vali hakkındaki olumsuz yaklaşımının özellikle Ahmet Hamdi`nin üzerinde durduğu inzibat önlemleriyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki Et-Tavil,

⁴²⁴ BOA. ŞD. 2501-28.

⁴²⁵ “...emir-i ıslahatın tedabir-i esasiyesi cümlesinden olmak üzere cesim karyelerde tesis ve inşasına acilen lüzum görünen otuz kadar mekatib-i ibtidaiyenin liva-yı mezkur mutasarrıfı saadetlu Osman Şevki Paşa`nın eser-i himmet ve gayreti olarak inşalarına başlatılmış olmasıyla ol havalinin idare-i mülkiyesine müteallik ıslahat-ı mukteziyenin de icrası sırasına geldiğinden...”, BOA. ŞD. 2501-28.

kafasını evhamla bozduğunu söylediği yeni valinin gelişiyile, Mithat Paşa'nın bölgede uyguladığı esnek politikanın sona erdirilmeye gayret edildiği düşüncesindeydi⁴²⁶.

Son olarak, yukarıda ele aldığımız üzere, Ahmet Hamdi Paşa'nın üzerinde durduğumuz bu raporunun da aralarında bulunduğu 1885 tarihli yazışmalarda, Cebel-i Nusayri bölgesinde oluşturulmak istenen nahiye merkezleri ile yeni bir kaymakamlık mevzusunun bir sonraki yıl sürmekte olduğu anlaşılmaktadır⁴²⁷. Üstelik Ahmet Hamdi Paşa'nın yerine göreve gelen Raşid Naşid'in 1886 tarihli merkeze gönderdiği yazılarında, selefi olan Ahmet Hamdi'nin yukarıda geçen raporunu da zikrettiği üzere, kendisinin de bölgede yaptığı denetleme neticesinde, yeni bir kaymakamlık (Kebere) ile üç nahiye (Cebel-i Umran ve Kardaha ve Ayn-ı Şarkıye) merkezinin ihdas edilmesi lüzumunu tekrar etmekte idi⁴²⁸.

Bununla beraber, Cebel-i Nusayri coğrafyası, ilerleyen zamanda da özellikle idari düzenlemelere dayalı bu gibi çalışmaların odağında olmaya devam edecekti⁴²⁹. Bu bahisle

⁴²⁶ Bkz. Et-Tavil, 2010: 314.

⁴²⁷ Şura-yı Devlet Reisi imzalı olarak Maliye Nezaretine gönderilen 18 Cemaziyevvel 1303 -10 Şubat 1301 (22 Şubat 1886) tarihli ve yine Maliye Nazırının ise bahsi geçen düzenlemelere yönelik kaynak sağlanması mevzusunda hazırlamış olduğu 1 Cemaziyelahir 1303-23 Şubat 1301 (7 Mart 1886) tarihli yazılar mevcuttur. Bkz. BOA. ŞD. 2501-28.

⁴²⁸ Önce Dahiliye Nezaretine gönderdiği 9 Recep 1303 ve fi 31 (1 Nisan) Mart 1302 (13 Nisan 1886) tarihli yazı olarak: Cibal-i Nusayriye'nin içerü tarafında vaki ve Lazkiye Sancağının merkeziyle Cebele Kazasına tabi olan kuranın kesiretiyle beraber kaza ve liva merkezlerine gayet baid olmaları cihetle umur-ı mülkiye ve maliyenin idaresince meşhud ve mevcut olan müşkülât ve iğtişâşatın ref'i zımında teşkile salifü'l-acizi tarafından makam-ı ali-i nezaret-penahilerine takdim olunan fi 3 Ağustos Sene [1]301 (15 Ağustos 1885) tarih ve 71 numarolu tahriratın arz olunan bir kaimakamlıkla üç müdirliğin lüzum ve ehemmiyeti liva-yı mezkura geçende vaki bulan azimet-i acizanemde idilen tahkikat ile dahi sabit olmuş ve teşkilat-ı mezkure için ihtiyar olunacak mesarife teşkilat-ı vaki'anın mevki'-i icraya konulmasıyla hasil olacak fazlayı varidat ma'-ı ziyade-i mukabil eyleyeceği bi-iştibah bulunmuş olmağla lütfen nezaret-i celile-i asaf-anelerince iktizasının ifa ve iradesinin istihsaliyle keyfiyetin inba buyurulması hususuna senaveri-i müsaide-i celile-i daveraneleri niyaz olunur olbapta emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Suriye Valisi Bende, Raşid Naşid". Ardından ise Şura-yı Devlet Riyasetine de 6 Şevval 1303-26 Haziran 1302 (8 Temmuz 1886) tarihli yazı göndermiştir. BOA. ŞD. 2501-28.

⁴²⁹ Sancak birimi olarak Lazkiye'nin Suriye Vilayetine bağlı olduğu son zamanlarda hazırlanmış bir yazıda, Cebel-i Nusayriye bölgesinde yeni idari düzenlemelerin yapılması gereği üzerine durulmakta idi. Suriye Vilayeti makamına gönderilen 25 Rebiyülahir 1305-28 (29) Kanunuevvel 1303 (10 Ocak 1888) tarihli yazı olarak: "Cibal-i Nusayriye'nin muhtaç olduğu esbab-ı islahiyyenin beyanıyla beraber bazı nevahi ve kuranın yekdiğerine rabt ve ilhakıyla müceddeden kaza ve nevahi teşkili ve teferruatının icrası hakkında vilayet-i celile-i asaf-anelerinden evvel ve ahir vukubulaniş' arat üzerine Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela kararıyla ba'dehu? iktizası kararlaştırılmak üzere ol emirde cibal-i mezkure demüceddeden teşkil idilecek kaza ve nevahinin mikdar-ı nüfusunun tahkik ve iş'arı 15 Nisan Sene [1]303 (27 Nisan 1887) tarihinde savb-ı ali-i daveranelerine bildirilmişti. Henüz bir güne cevabvurud itmediğinden te'kidi muhasebe-i nezaretten ba-mezkur ifade kılınmış olmağla ol vechile iktizasının ifa ve inhasına himem-i aliyye-i düsturileri der-kar buyurulmak babında.", BOA. DH. MKT 1475-100.

1887 yılının nisan ayına ait bir yazıda ise, aynı maksatla düşünülen çalışmalar paralelinde, vilayetten cebeldeki nüfus miktarının tespit edilmesi istenilmekteydi: "Suriye Vilayet-i Celilesine: 3 Şaban Sene [1]304-15 Nisan Sene [1]303 (27 Nisan 1887), Cibal-i Nusayriye'nin muhtaç olduğu esbab-ı islahiyyenin

ilgili yapılan çalışmalar ise 1888 yılından itibaren Lazkiye Sancağının, yeni ihdas edilen Beyrut Vilayeti idaresi altında olduğu dönem kapsamında işlenecektir.

2.3.2. Beyrut Vilayeti'nin Teşkili ve Lazkiye Sancağı

1840 yılından itibaren, Sayda Eyaleti'nin merkez sancağı olan Beyrut, Vilayet Nizamnamesine göre taşra idari teşkilatında yapılan düzenlemeler doğrultusunda, 1865 yılında kurulan Suriye Vilayeti dahilinde yer almaya başlamıştı⁴³⁰. Teşkil edilen yeni vilayet içerisinde Beyrut yine sancak statüsünde konum almaya devam edecekti. 1876 yılına gelindiğinde, Cebel-i Lübnan ve Kudüs gibi Beyrut Sancağı da merkeze (İstanbul) bağlı bir idari konuma taşındı. Ertesi yıl ise yeniden Suriye Vilayetine bağlanmıştır⁴³¹.

Bir sahil merkezi olarak Beyrut'un büyümekte olan önemine karşın Suriye idaresi dahilinde bir alt birim olan sancak statüsünde konumlandırılması tezat bir durum oluşturmaya başlamaktaydı. Beyrut'daki ticari hareketlilik neticesinde ve ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkan kurumlara karşın, karar ve teyit merciinin Şam olması ortaya çıkan uyumsuzluk açısından örnek teşkil etmektedir⁴³². Üstelik Beyrut başta olmak üzere kıyı kesimi ahalisi, tatbik edilen bazı uygulamaların da olası etkileriyle, vilayetteki idari düzenden hoşnut bulunmuyordu. Konsolosun bildirdiği üzere, vilayet merkezindeki görev atamalarının daha çok Şam ahalisinden yapılmakta idi. Öyle ki konsolos, Şamlıların da dağın öte tarafından yaşayanlara karşı sempati duymadıklarından

beyanıyla beraber bazı nevahi ve kuranın yek diğerine rabt ve ilhakıyla müceddeden kaza ve nevahi teşkili ve teferruatının icrası hakkında vilayet-i celile-i asaf-anelerinin evvel ve ahirde vukubulaniş'arat üzerine Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesinden tanzim olunan mazbata mucibince taraf-ı şeref-i sadaret-penahi ile cereyan iden muhabereye şamil tezkere himmetine şeref-tastir buyurulan cavab-ı samide iktiza-yı keyfiyet ba'dehu kararlaştırılmak üzere ol emirde cibal-i mezkurede müceddeden teşkil idilecek kaza ve nevahinin şamil olduğu nüfus miktarının tahkikiyle hasıl olacak neticenin bildirilmesi Meclis-i Hassaca tezekkür olunduğu beyan-ı aliyesiyle icra-yı icabı emir ve iş'ar buyurulduğu ana göre mezkur kaza ve nevahinin miktar-ı nüfusunun tahkik ve iş'arına himem-i aliyye-i vilayet-penahileri der-kar buyurulmak babında.”, BOA. DH. MKT. 1416-29.

⁴³⁰ FO. 195-1613: No. 7, Beyrut, 14 Mart 1888, Jackson Elridge; Çelik, 2006: 23; Baktaya, 2017: 31.

⁴³¹ Bkz. Çelik, 2006: 22-24; Kudüs'ün idari olarak doğrudan merkeze bağlanması üzerine bkz. Avcı, 2004: 29, 94.

⁴³² Dönemin Beyrut İngiliz Konsolosu Elridge, raporunda bu mevzu üzerinde dururken, Beyrut'da bulunan ticaret mahkemesini örnek olarak vermektedir. Konsolos, mahkemenin bulunduğu yere karşın onay merciinin ise Şam'da bulunmasına dikkat çekmektedir. FO. 195-1613: No. 7, Beyrut, 14 Mart 1888, Jackson Elridge.

bahsetmekteydi. Diğer taraftan, ticaret bölgesi olan sahil kısmı ahalisi açısından ise adaletsiz bir durumun var olduğunu düşünmekteydi⁴³³.

Benzer şekilde, bu durumun Beyrut'ta bulunan batılı devlet temsilciliklerini de olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır. Zira merkez Şam ile yapılan yazışmalar başlıca bir sorun teşkil ediyordu. Konsolosun raporunda bildirdiği üzere, Şam'a gönderilen yazıya uzun bir süre cevap gelmemekle birlikte bu iş maliyetli olabiliyordu. Mühim olan mevzularda ise konsolosluk temsilcisinin Şam'a gitmesi gerekiyordu. Bu durum da hem zaman kaybına neden olmakta hem de mali açıdan bir yük yaratmaktaydı⁴³⁴.

Buradan hareketle Beyrut'un idari statüsünün değişmesine yönelik tartışma ve fikirlerin çok önceden başladığı anlaşılmaktadır. Üstelik böyle bir düzenleme Beyrutluların arzu ettiği bir düşünce idi. Bu sebeple, henüz 1876 yılıyla beraber kurulan meşrutiyet meclisindeki (Meclis-i Mebusan) Beyrutlu vekiller bu mevzuyu gündeme getirmişlerdi. Bu münasebetle Beyrut'un ticari ve bilhassa uluslararası münasebetlerdeki konumunun ehemmiyet kazanması neticesinde vilayet kurulma fikrini dillendirmişlerdi. Bunun yanında merkez Şam ile aradaki mesafeyi de olumsuz bir faktör olarak değerlendirdiklerinden Beyrut'da bir vilayet merkezinin oluşturulması gereğini savunmuşlardı. Ancak ilginç olarak, meclisteki diğer Suriye ve Halepli vekiller bu düşünceye muhalefet etmişlerdi. Onlara göre, yeni bir vilayet teşkilinin yaratacağı mali külfet devlet hazinesini olumsuz etkileyecekti. Bunun yanında, Beyrut ve Şam arasında bulunan telgraf hattının da mesafeden kaynaklanan olumsuzlukları telafi ettiğini savunmuşlardı⁴³⁵.

Vilayet teşkiline daha yakın dönemlerde yerel basında bu mevzuyla ilgili haberler yapılmaya başlanmıştı. Öyle ki 1881 yılında Beyrut basınında, mevcut Suriye Vilayeti'nin yeni bir düzenlemeye tabi tutularak taksim edileceğinden bahsedilmekteydi. Ancak resmi otoritelerin böyle bir düşünceye henüz sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır⁴³⁶.

Vilayet idaresinin kurulmasına doğru ilerleyen süreçte ise Beyrut'un dikkate değer bir değişim içerisine girmesi böyle bir düzenleme için somut gerekçeler oluşturmaya başlıyordu. Henüz yüzyılın başlarından itibaren Batı Suriye'deki kıyı şehirlerinde

⁴³³ Aynı Rapor.

⁴³⁴ Aynı Rapor.

⁴³⁵ Bkz. Kayalı, 2003: 31-32.

⁴³⁶ Bkz. Aydın, 2016: 27-28.

yaşanan ticari hareketliliğin neticesinde ortaya çıkan değişim özellikle Beyrut açısından önemli olmuştur. Bu değişim, aynı zamanda, Şam`ın daha önceki dönemlerden süre gelen iktisadi ve idari ehemmiyetini Beyrut karşısında yitirmesi şeklinde gelişmekteydi. Bilhassa Fransız ve İngiliz ticaret ağıyla oluşturulan iktisadi potansiyel, Beyrut`da ki değişimin lokomotifi olmuştur⁴³⁷.

Vilayetin teşkil edildiği yıla denk gelen 1888 tarihli eserinde bir Batılı, Beyrut`un özellikle ticari hareketlilik neticesinde yaşadığı değişimi yansıtmaktaydı. Akdeniz`deki ticaret ağı içerisinde Beyrut`un öncü olduğunu söyleyen seyyah, buradan pek çok ülkeyle ticari münasebet kurulmakta olduğunu belirtmekteydi. Beyrut, yükselen önemiyle birlikte, sadece farklı ülkelerin konsolosluklarının ikamet merkezi olmamaktaydı. Nesnel ölçekte oluşan yeni ihtiyaçlar paralelinde yabancı tüccarlarla, bankacıların yanı sıra diğer yerleşimciler de buraya gelmeye başlamıştı⁴³⁸.

Bunun yanında, ticareti alanda yaşanan gelişmelerin toplumsal yansımaları olarak, burada varlığını hissettiren tüccar ehlinden de bahsetmektedir. Bu elit kesimin yaşadığı yerler şehirde ayırıcı mekanlar oluşturuyordu. Eserde belirtildiği üzere, buradaki tüccar kesim, şehri çevreleyen tepelerin yamaçlarında zenginliklerini yansıtabilen köşklere sahiplerdi⁴³⁹.

Tüm bunlardan hareketle, batılı seyyahın gözünde, batıyla oluşan bağlar doğrultusunda Beyrut yarı Avrupa şehri idi. Üstelik sokaklarında eskiden beri mevcut kaldırımları, şehir yolları ve diğer örnekler de bu şehri medeniyet ve Avrupai şehir telakkisine yaklaştıran işaretler olarak yorumlamaktaydı⁴⁴⁰.

⁴³⁷ Henüz 1825`ler de bölgeye yapılan ithalatın hacmi 4.6 milyon, ihracatın ise 3.2 milyon frank civarındaydı. 1836-38 yıllarında bu oran, ithalatta 14.5, ihracatta 8.5 milyon frank, 1855-1857`ler de 36.8 ile 39.9 milyon frank düzeyine ulaşmıştı. Özellikle İngiliz ticaretinin buharlı gemiler sayesinde geliştiği anlaşılmaktaydı. 1845`e gelindiğinde Beyrut`da 365 civarında İngiliz Ticaret Evi mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıntılı olarak bkz. Ortaylı, 2004a: 147; bu veriler yanında 1842-1860 arasında İngiliz gemilerinin ithalat ile ihracat oranları ve yine Lazkiye, Trablus gibi diğer Suriye merkezleriyle olan ticari potansiyeli için de bkz. İssawi, 1977: 92-96; ayrıca bkz. Baktaya, 2017: 81-82.

Özellikle yüzyılın ikinci yarısından sonra Fransız ticaret potansiyeli başta Beyrut olmak üzere bölgede artmaya başlamıştı. Özellikle ticaret ve taşımacılıkta, Fransızların Mesajeri Maritim Kumpanyası sadece Beyrut`da değil Lazkiye, Trablus, İskenderun ve diğer Akdeniz kıyı şehirlerindeki faaliyetlerini genişletmişti. Şirket için ayrıntılı olarak bkz. Uygun, 2015.

⁴³⁸ Ayrıca, Beyrut`dan İtalya, Fransa, İngiltere ve Amerika`ya buradan zeytin ve ipek ihraç edildiğinden bahsetmektedir. Field, 1888: 232-233.

⁴³⁹ Field, 1888: 232. Beyrut`da ki ticari gelişmeler neticesinde toplumsal ve kültürel dokuda da ortaya çıkan değişimler açısından yine bkz. Baktaya, 2017: 83-86.

⁴⁴⁰ Field, 1888: 232. Daha sonraki dönemde ise, *Sebilü`r-Reşad`ın* 5 Eylül 1912 tarihli sayısında çıkan S. M. Tevfik`in "*Hind Yolunda-6*" başlığındaki yazı dizisinde Beyrutla ilgili izlenimlerini paylaşır. Evvela

Beyrut'un bahsi geçen değişim sonrasında bölgede artan önemi 1887 yılının sonlarında çıkan yeni bir vilayet teşkili kararında etkili olmuştur. Öyle ki bahsi geçen yılın aralık ayında padişah, Beyrut merkezli olmak üzere Suriye Vilayetinin sahil taraflarını içine alan yeni bir idari düzenlemenin oluşturulması yönünde onay vermişti⁴⁴¹. Bunun öncesinde ise, yeni bir vilayetin teşkiline yönelik sebep ve ayrıntılarla ilgili süreci resmi yazışmalardan takip edebilmekteyiz. Öncelikle Meclis-i Mahsus'da görüşülen bu mevzuda, yeni vilayetin teşkiline yönelik düşünce ve gerekçelerin detayları üzerinde durulmuş idi.

Fransızların bölgede yürüttüğü çalışmalar üzerine Doktor Zeki Efendi namındaki bir şahsın merkeze gönderdiği raporun, sadareten Meclis-i Mahsus'a sunulması üzerine bu mevzunun mütalaa edilmesi neticesinde 6 Rebüülevvel 1305 (22 Kasım 1887) tarihli mazbata hazırlanmıştı⁴⁴². Buna göre, Suriye ve Beyrut'un muhtelif mevkileri ile bilhassa Cebel-i Lübnan'da otuz yılı aşkın bir süredir mektep teşkiliyle Maruni ve diğer Hristiyan kesimiyle ilişkilerini geliştirme yolunda oldukları üzerine durulmaktaydı. Ayrıca

buradaki rıhtım sorunu üzerine durmuştur. Esasında Beyrut'un gelecekte Marsilya şehri gibi ve Avrupa'nın en mühim limanı olabilecek bir duruma sahip olduğunu belirtirken ruhtım kumpanya ve idaresiyle komiserliğinin bulunmasına karşın rıhtımın olmadığından bahseder. Muhtemelen bundan dolayı limana bir vapur yaklaştığında kasabanın anfi tiyatro şeklinde görüldüğünü ekler. Rıhtımın az bir masrafla ve özellikle işin ehli olduğunu düşündüğü ecnebilerin desteğiyle yapılabileceği görüşündedir: "Beyrut ileride Avrupa'nın en muhteşem bir limanına, Marsilya gibi bir şehre muadil olmaya isti'dadı vardır. Beyrut'un deniz kenarını teşkil eden sığılıkta kaya ve taş parçaları pek çok ve mebzul bir halde bulunup şehre güzel, tabii bir rıhtım vazifesi ifa eylemektedir. Beyrut'da bir rıhtım kumpanya ve idaresi bir de komiser bulunduğu halde ma'ü't-teessüf rıhtımı yoktur. Beyrut kasabasına vapur tekarüb ettiği zaman uzaktan kasaba tamamıyla 'Anfi Tiyatr' şeklinde görünüyor. Pek az bir masrafla gayet metin ve güzel bir rıhtım inşası mümkündür. Ancak bu rıhtımı Müslümanlar hakkıyla yapamazlar. Çünkü daha bu gibi işlerde bulunmaya alışmadıklarından herhalde bir ecnebinin muavinine muhtaçtırlar. Yalnız münasib şerait dahilinde yerli İslam, Hristiyan ve ecnebilere mürekkebe bir şirket teşkil ederse zan ederim ki hükümet dahi bunlara yardım ve mua'venet edebilir...". Beyrut şehriyle ilgili izlenimlerini ise birbirinden farklı ve zıt yönleriyle anlatır. Bir taraftan kirliliği ve düzensiz yollara dikkat çekerken diğer taraftan da Avrupai tarzındaki apartman binalardan ve elektrikli tramvay şirketinin yaptığı taş döşeli yollardan bahseder. Şehirle ilgili teferruat için bkz. *Sebilü'r-Reşad*: 23 Ağustos 1328-23 Ramazan 1330 (5 Eylül 1912) Perşembe, Cilt 2-9, Aded 27-209, s. 13-15. Ertesi yıl (1913), *Vakit*'te çıkan yazılarında Yusuf Akçura ise, Beyrut'da ki izlenimlerini paylaşıyordu. "Suriye'den IX" adlı yazısının henüz en başında Avrupalı kurumların da etkisiyle Avrupai bir şehir imajı kazandığından bahsetmekteydi. "Filistin'den I" başlıklı diğer yazısında ise, kentte kurumsallaşmış düzeyde bir Fransız kültür ve yaşam tarzının etkisinden söz etmekteydi. Ayrıntılı olarak bkz. Akçura, 2016: 77, 89. Yine, gazete yazılarından hareketle gözlemlerini paylaşan Ali Suad'ın Beyrut şehriyle ilgili izlenimleri için bkz. Ali Suad, 2015: 35-38.

⁴⁴¹ 8 Rebiyülahir Sene 1305-11 (12) Kanunuevvel 1303 (24 Aralık 1887) tarihli irade-i seniyye: BOA. İ.MMS. 95-4011; ayrıca bkz. Çelik, 2010: 26; Sezer, 2017: 9. Bu gelişme batı basınında gündeme gelmiştir. Bkz. New-York Daily Tribune, 29 April 1888, Sunday, s. 15.

⁴⁴² "Suriye kıt'asında Fransızlar taarfından icra edilmekte olan harekete dair bazı ifadatı havi Doktor Yusuf Zeki Efendi tarafından takdim olunub manzur-ı ali buyurulmuş olan rapor mündericatu hakkındaki mutalaati mutazammın makam-ı sadareten arz ve huzur-ı ali kılınan tezkere-i hususiyye üzerine şeref-sudur buyurulan emr ü ferman-ı hümayun hazret-i mülük-aneyi mübellig-i tezkere-i hususiyye miyane-i bende-ganemizde kıraat ve mütalaa edildi.", BOA. İ. MMS. 95-4011.

Beyrut'ta bulunan konsolosların da benzer doğrultuda bölgede nüfuz çalışmaları içerisinde olduklarına da dikkat çekilmekteydi. Üstelik Beyrut'un artmaya başlayan ehemmiyetinin özellikle o sırada inşa edilen limanın da etkisiyle daha da artacağı öngörülmekteydi. Bu gelişmelerin göz önünde bulundurulmasıyla, burada güçlenmesi beklenen yabancı nüfuzun kırılması gereği vurgulanmaktaydı⁴⁴³.

⁴⁴³ "Vakta Fransızların gerek Beyrut'da ve gerek Suriye'nin sair şehir ve kasabalarında ve ba-husus Cebel-i Lübnan'da otuz seneden mütevaciz bir müddetten berü tesis etmekte oldukları muntazam mektebler vesatıyla Cebel-i Lübnan ahalisinin kısm-ı küllisi olan Maruni taifesini ve Beyrut ahali-i Hristiyanıyesini kendülerine celb ve imaleye se'i ve ikdam etmekte ve Beyrut'da ki ceneral konsoloslarının her biri başka başka i'mal-i nüfuz çalışmakta olmalarından ve esbab-ı saireden dolayı kıt'a-yı mezkurenin malum ve müsellemler olan nezaket ve ehemmiyeti der-dest-i inşa olan Beyrut Limanının ikmalinde bir kat daha tezayüd ideceği cihetle oralarca nüfuz-ı ecanibin kesr ü taklilî esbabının istihsali derece-i vücubta olmağla...", BOA. İ. MMS. 95-4011; ayrıca bkz. Samur, 1989: 24-25; Çelik, 2010: 26.

Esasen, Beyrut'un hali hazırda bir limanı bulunmaktaydı. Ancak büyümeye başlayan ticari potansiyeli karşısında liman ve rıhtımın üzerine düzenleme getirilmesini gerektiriyordu. Nihayetinde 1853 yılında bu amaçla adım atıldı. Limanın inşasına yönelik teknik çalışmanın bölge ticaretinde önemli bir rol oynayan Fransız Mesajeri Maritim Kumpanyası tarafından yapılması istenmişti. Mezkur şirket önceleri de bu inşayı üstlenmek için merkeze talepte bulunuyordu. Neticede bu şirkete verilen inşaat işinin 5 milyon frank tutacağı beyan edilmişti. Ayrıca şirket inşaat malzemesini Marsilya'dan getirmeyi düşünmekteydi. Ancak verilen rakamın yüksek olması üzerine hükümet şirkete verdiği bu işten vazgeçmeyi uygun görmüştü. En sonunda inşaat ihalesi 1887 yılında Beyrutlu Yusuf Matran'a 60 yıl işletme koşuluyla verilmişti. Bu süre ise daha sonra kendisinin talebiyle 99 yıla çıkarılmıştı. Ayrıntılı ve karşılaştırmalı olarak bkz. Çelik, 2010: 235-239; Uygun, 2015: 109-110, 316-317. Aynı şahsa, 1890 yılında Şam Tramvayları ve Şam-Müzeyrib demiryolu hattının kurulması ve yine işletme hakkı verildiğine de tesadüf etmekteyiz. Kendisi de daha sonra bu imtiyazı Fransız Şirketine devretmiş idi. Bkz. Yavuz, 2010: 30. Bahsi geçen liman inşasının Mithat Paşa'nın Suriye Valiliğinde bulunduğu sürede de gündeminde olduğu anlaşılmaktadır. Beyrut'da ki İngiliz Konsolosu Eldridge'nin 12 Nisan 1879 tarihli raporunda, Mithat Paşa'nın Şam'dan Trablusşam üzerinden Beyrut'a geldiği esnada buradaki kamu işleriyle uğraştığından bahseder. Bunlardan en mühiminin ise Beyrut limanının inşası olduğunu bildirir. FO 424-82:Consul-General Eldridge (G. Jackson)'den Mr. Malet'e, Inclosure 1 in No 696, Beyrut, 12 April 1879, s. 551. Ayrıca bkz. Baktıaya, 2017: 69. Ancak liman yüzyılın sonlarında tamamlanıp kullanıma açılmıştı. Uygun, 2015: 110, 317-318; Çelik, 2010: 242. Yeni limanın inşasından sonra Beyrut'a gelmiş olan Doktor Şerafettin Mağmumi ise, İzmir Limanıyla karşılaştırma yaparak buradakinin daha küçük boyutlu ve oluşturulan havzasına tek bir yoldan giriş yapıldığından bahsetmektedir. Elbette bir doktor olarak sunduğu izlenimlerinden hareketle, tek girişli olarak tutulan havza suyunun fazla değişmemesinden dolayı burada koku yarattığını da vurgular. Kordon üzerinde ise gümrük, liman ve karantina dairelerini de zikreder. Ayrıntılı olarak bkz. Mağmumi, 2008: 243. Diğer taraftan, limanın inşası Beyrut'un gelişen ticari ve iktisadi önemi daha da arttırmıştı. Beyrut'un geldiği konum bölgedeki diğer şehirlerden bari bir şekilde farklılaşmaya başlamıştı. Zira Lazkiye, Trablusşam, Banyas ve diğer kıyı şehirleri arasında farklı boyutlarda iskeleler mevcut olmakla birlikte sadece Beyrut'da liman inşa edilmişti. Sahil kesimlerindeki şehirler karşısında Suriye'nin iç kısımda kalan merkezlerinin önemi düşmeye başlamıştı. Kıyı bölgesindeki şehirler ile Beyrut arasında da farklılaşma oluşmaya başlamıştı. Liman Beyrut'un ticari hareketlilik ve potansiyelini ileri düzeylere taşımıştı. Diğer taraftan limanın inşası birlikte Fransa lehinde bir avantaj sağlıyordu. Fransız nüfuzunun buradaki mevcudiyeti İngiltere'nin bölgede alternatif bir liman merkezi oluşturma arayışına götürdüğü de anlaşılmaktadır. Ayrıntılı olarak bkz. Baktıaya, 2017: 65-72,76-83.

Bu ticari hareketliliğin kara tarafındaki alt yapısını demir ve karayollarında sağlanan gelişmeler desteklemekteydi. Elbette bölgedeki eylem alanını genişleten Fransızlar bu çalışmalarda önemli bir rol oynuyorlardı. Baktıaya, 2017: 65-66; Uygun, 2015:120-121. 1892 tarihinde Beyrut-Şam arası demiryolu inşasına başlanmıştı. Bu hususta kurulan demiryolu şirketi ve ayrıntılar için bkz. Yavuz, 2010. Beyrut-Şam Demiryolu hattının Fransız şirketi tarafından Hama'ya doğru uzatıldığı anlaşılmaktadır. Yine Fransızların inisiyatifiyle başka merkezleri birbirine bağlayan demiryolu ağları inşa edilmiştir. Ayrıntılı olarak bkz. Uygun, 2015:120-121.

Diğer taraftan, Beyrut'un daha önceki idari konumuna dikkat çekilerek, buranın bir vilayet (Sayda Eyaleti) merkezi bulunmasına karşın, daha sonrasında Şam merkezli olan vilayete dahil edilmesinin sahip olduğu ehemmiyete zıt bir durum oluşturması vurgulanmaktaydı. Neticede, yeniden Beyrut merkezli bir vilayetin teşkiliyle şehirde bahsi geçen limanın kontrolünü sağlayacak istihkam noktalarının oluşturulması yönündeydi. Yeni vilayeti oluşturacak sancakların ise, başta merkez sancak (Beyrut) olmak üzere Lazkiye, Trablusşam, Belka ve Akka'dan oluşturulması uygun görülmüştü. Ancak özel bir durum olarak, bunlardan Belka Sancağının bazı kaza ve nahiyelerinin Havran Sancağının idaresine kaydırılması yönünde bir karar verilmiş idi⁴⁴⁴.

Bu kararla, Belka Sancağı yeni vilayet idaresi altına girmesine karşın Suriye Vilayeti dahilinde kalan bir sancağa bazı idari birimlerin kontrolünü devretmiş olacak idi. Bu meselenin ayrıntısında ise, Suriye Valisi İstanbul'dan, Belka Sancağı'nın tümünün kendi idaresi altında kalmasını istediği anlaşılmaktadır. Kendi raporunda bu gelişmeden bahseden Şam İngiliz Konsolosu Jackson'a göre, yeni düzenlemeyle Şam Vilayeti'ne daha geniş bir alan ve nüfus düşecekti. Ancak Bab-ı Ali, vergi ve nüfus konusundan eşit bir dağılım yaratmayı istemekteydi. Bu sebeple valinin önerisinin gerçekleştirilebileceğini de eklemekteydi⁴⁴⁵.

Yukarıda ele aldığımız Meclis-i Vükela mazbatasının sunulmasının ardından vilayet teşkiline padişah iradesi verilmişti. Bunun yanında, aynı iradede, buraya atanacak

⁴⁴⁴ Yine bölgedeki yabancı mekteplerin zararlı etkilerinin engellenmesi yönünde daha önceki karar da zikredilmiştir. “ol bapta cereyan iden müzakeratta Beyrut şehri bundan evvel başkaca bir vilayet merkezi olduğu halde muahharan Suriye Vilayetiyle birleştirilmiş ise de hudud-ı vilayetin vüs'atından ve valilerin ekseriya Şam-ı Şerif de bulunmak mecburiyetinde olmasından naşi Beyrut'un mutasarrıflık halinde kalan idare-i mülkiyesinin derecatı ehemmiyet-i mevki'ye ile mütenasib olmadığından (...) olduğu gibi Beyrut, Akka, Belka, Trablusşam ve Lazkiye Sancaklarından mürekkebe bir vilayet teşkiliyle Beyrut şehrinin merkez-i vilayet ittihazı ve Beyrut limanına hakim olmak üzere şehrin bazı noktalarına istihkamat inşası taht-ı lüzumunda olduğu misüllü mekatib-i ecnebiyenin men'-i mazarratı hakkında evvelce şeref-sanii olan irade-i hükümet-ade-i hazret-i hilafet-penahiye tevfikeyn kaleme alınan nizamname layihasının ikmal-i tetkikatıyla huzur-ı aliye arzı der-dest bulunduğundan ber-vech maruzat merkezi Beyrut şehri olmak ve zikr olunan sancaklardan mürekkebe bulunmak ve Belka Sancağı'nın Havran Sancağına münasebeti olan kaza ve nevahisi ve vilayete bi'l-muhabere tezakkür olunan Havran Sancağına rabt edilmek üzere bir vilayet teşkili...”, BOA. İ. MMS. 95-4011. Limanın kontrolüne yönelik şehirde kurulacak istihkamatın hangi noktalarda olacağı hususunun askeri merciye bırakılması uygun görülmeyle birlikte vilayet teşkili meselesi padişah kararına havale edilmişti: “ve yapılacak istihkamatın tayin-i mevakiyle icra-yı icabının daire-i askeriyeye havalesi müttehiden tezakkür olunmuş ve teşkil olunacak vilayet valiliği için bir mentuk-ı emr ü ferman-ı hümayun tahzir olunan zevatın esamisini mübeyyin pusula leffen arz ve takdim edilmiş olmağla olbapta ve katibe-i ahvalde emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emr efendimizindir. Fi 6 Rebiyülahir Sene [1]305-fi 9 Kanunuevvel Sene [1]303”, (Sadrazam, Şura-yı Devlet Reisi, Şeyhül İslam Serasker Dahiliye nazırı ve diğer mühürler), BOA. İ. MMS. 95-4011.

⁴⁴⁵ FO. 195-1613: John Dickson (Consul) Damascus, 10 Ocak 1888, No. 3.

münasip bir valinin belirlenmesi üzerine de durulmuştu. Bu hususta birkaç paşanın ismi zikredilmekle beraber bu kişiler, bahsi geçen valilik vazifesine uygun görülmemişti. Bunlardan Hasan Fehmi Paşa'nın tecrübe yetersizliği, Raif Paşa'nın Adana'da ki vazifesi ardından henüz İstanbul'a dönmüş olması ve burada işlerinin bulunması, Kudüs Sancağındaki vazifesinde muvaffakiyet gösteren Rauf Paşa'nın ise görev yerinin tebdilinin uygun olamayacağına kanaat getirilmişti. Netice olarak Beyrut bu göreve Aydın Valisi olarak bulunan Ali Paşa'nın getirilmesi kararlaştırılmıştı⁴⁴⁶⁴⁴⁷.

Bunun ardından ise, bahsi geçen tayin kararı Dahiliye Nezareti'nin 28 Aralık 1887 tarihli yazısıyla Ali Paşa'ya bildirilmişti⁴⁴⁸. Atandığı bu göreve gitmesi münasebetiyle de ona

⁴⁴⁶ “Reside-i dest-i ta’zim olan işbu tezkere-i samiye-i sadaret-penahileriyle melfuf mazbata ve pusula menzur-ı ali ve suret-i maruza karin-i tensib-icenab-ı hilafet-penahi olarak ber-vech tezekkür ve istizan elviye-i muharrereden terki olunmak ve merkezi Beyrut olmak üzere müceddeden bir vilayet teşkiliyle teferruatının icrası ve valiliğe intihab ve arz olunan zevata gelince müşarün-ileyhimden Hasan Fehmi Paşa hazretlerinin valilikte tecrübesi sebk etmemiş ve Raif Paşa hazretlerinin Adana’dan yeni gelüb şu aralık Dersaadetçe bazı işgali bulunmuş olması ve Rauf Paşa hazretlerinin dahi ehliyet-i varidatı der-kar ise de ehemmiyet ve nezaketi aşıkâr olan Kudüs Sancağını hayli zamandan berü hüsn-i idareye muvaffakiyetinden dolayı bu sırada oradan kaldırılması gayr-ı haiz görülmesi cihetleriyle mezkur valiliğe Aydın Valisi esbak Ali Paşa hazretlerinin tayini hususlarına irade-i seniyye-i hazret-i hilafet-penahi müteallik ve şeref-sudur buyurularak...”, BOA. İ. MMS. 95-4011.

⁴⁴⁷ Şam İngiliz Konsolosu Dickson'nun Suriye Vilayeti'nin ikiye bölünmesi bahsindeki raporundan, Ali Paşa'nın eski Paris büyükelçisi olduğu anlaşılmaktadır. Dickson bu raporunda ayrıca, yeni vilayet teşkilinin Şam halkı üzerinde fazla bir etki yaratmadığını belirtir. Buna karşın Beyrut halkı için sevindirici olmuştu. Ayrıca yeni vilayetin, Beyrut, Trablusşam, Akra (Acra) ve Belka (Nablus) Mutasarrıflıklarından oluştuğunu bildirir. Şam (Suriye) Vilayeti'nin ise Şam, Hama, Havran ve Ürdün'ün doğusundaki Belka'nın büyük bir bölümünden oluşan bir idari alanı kapsadığını belirtmiştir. FO. 195-1613: John Dickson (Consul) Damascus, 10 Ocak 1888, No. 3.

Beyrut'da ki İngiliz Konsolosu ise, yeni bir vilayetin merkezinin Beyrut'da oluşturulması ile Ali Paşa'nın vali olarak atanması bölge halkı tarafından sevinçle karşıladığından bahseder. Ayrıca Ali Paşa'nın başarı ve dürüstlüğüyle meşhur olduğu ve kendisinin vilayetin gelişmesi açısından umut olacağına dair kanaatini paylaşıyordu. Üstelik yeni vilayet teşkiliyle, büyük güçlerin konsolosluk temsilcilerinin artık Şam'a yazmak yerine burada doğrudan temas kurabileceklerinin avantajını da belirtiyordu. FO. 195-1613: Jackson Eldridge (Consul General), Beirut, 14 March 1888, No. 7.

Ancak yaklaşık bir yıl sonra Eldridge, 5 Mart 1889 tarihli raporunda, 7 Mart'da valilik görevine gelmiş olan Ali Paşa'nın hastalık sebebiyle vefat ettiği bildirmiştir. Başarılı ve adil ruhlu olarak kısa zaman içerisinde Suriye'de namı artmış bu kişinin vefatının üzüntü yarattığını belirtiyordu. Onun yerine ise 5. Ordu Müşiri Hüseyin Fevzi Paşa geçici statüde olarak Şam'dan bu göreve geldiğini eklemekteydi. FO 195-1648: Jackson Eldridge (Consul General), Beirut 5 March 1889, No. 5.

Beyrut Vilayetine gönderilen bir yazıdan ise, Ali Paşa'nın cenazesi münasebetiyle vilayet bütçesinden olmak üzere 7619 kuruş miktarında harcama yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu bahisle verilen malumat olarak, “Beyrut Vilayet-i Celilesine, 6 Safer Sene [1]307-19 (20) Eylül Sene [1]305 (2 Ekim 1889): Müteveffa Ali Paşa'nın techiziye ve sairesine sarf olunub mahsubi-i mukteza-yı irade-i seniyyeden olan yedi bin altı yüz on dokuz kuruşun [1]305 senesine (...) tertibinden olarak vilayet-i celilelerinin sene-i merkume emvalinden tesviye ve mahsubu zımında Maliye Nezaret-i celilesinden vilayet defterdarlığına hitaben tanzim ve tevdi kılınan bir kıt'a tahrirat ve havalenam muhasebe-i nezaret ifadesiyle leffen savb-ı ali-i daverilerine irsal kılınmış olmağla iktizasının icrasına himem-i aliyye-i asaf-aneleri der-kar buyurulmak babında.”, BOA. DH. MKT. 1662-112.

⁴⁴⁸ “Beyrut Valisi Devletlu Ali Paşa Hazretlerine, 12 Rebiyülahir 1305-15 (16) Kanunuevvel 1303 (28 Aralık 1887): Suriye Vilayeti dahilinde kain Beyrut, Aka, Belka, Trablusşam ve Lazkiye Sancaklarından mürekkeb ve merkezi Beyrut olmak ve Belka Sancağının Havran Sancağına münasebeti olan kaza ve

21.200 kuruş harcırah verilmesi kararlaştırılmıştı. Kendisinin acilen görevine gitmesi gereği belirtilerek bu ödeneğin bir an önce yapılması üzerinde duruluyordu⁴⁴⁹. Bunun yanında, birinci sınıf valilik olaraktan bu yeni valiye 20 bin kuruş miktarında maaş ödenmesi de uygun görülmüştü⁴⁵⁰.

Beyrut Vilayeti'nin teşkili kararına müteakip rastladığımız belgelerde öncelikli olarak karşımıza çıkan ortak vurgu bu gelişmeye yönelik bir izahat niteliğindedir. Beyrut ve çevresinin “*kesb itmekte olduğu ehemmiyete binaen*⁴⁵¹” burada yeni bir idari teşkilat kurulduğu belirtiliyordu. Hem bu faktörün⁴⁵² hem de buna bağlı olarak, Batılı güçlerin bölgedeki iktisadi ve siyasi etkilerine karşı devletin politik bir manevra olarak Beyrut'un idari düzlemdeki bir merkeze dönüştürülmek istendiğine kanaat getirilmektedir⁴⁵³. Öyle ki merkezin bu teşebbüslerini, Tanzimat sürecinden itibaren devletin resmi otoritesini güçlendirmek maksadıyla yapılandırılan taşra idare sistemi kapsamında düşünebiliriz. Devlet, bölgede ehemmiyet kazanmaya başlayan bu merkezlerdeki iktidar ve kontrol haklarını, geliştirilen idari teşkilat kanalıyla korumaya ve hatta güçlendirmeye gayret etmekteydi⁴⁵⁴.

nevahisi vilayet-i müşarün-ileyhıyla bi'l muhabere zikr olunan Havran Sancağına rabt edilmek üzere bir vilayet teşkiliyle valiliğine zat-ı ali-i asaf-anelerinin tayinleri ve fakat teşviş-i kuyudu mucib olmamak üzere vilayet-i umur-ı maliyesinin üç yüz dört sene-i maliyesinden itibaren tesviyesi hususuna taraf-ı sami-i sadaret-penahiden bil istizan irade-i seniyye cenab-ı padişahi müteallik ve şeref-sudur buyurularak muamele-i lazıme icra ve keyfiyet icab idenlere tebliğ ve inba kılınmış olmağla ol bapta.”, BOA. DH. MKT. 1472-58; ayrıca bkz. Orha, 2017: 37.

⁴⁴⁹ Harcırahın 1303 senesi Dahiliye bütçesine mahsuben yapılması uygun görülüyordu. “Maliye Nezaret-i Celilesine, 19 Rebiyülahir Sene [1]305 ve fi 22 (23) Kanunuevvel Sene [1]303 (4 Ocak 1888): Bu kere müceddeden teşkil olunan Beyrut Vilayeti valiliğine tayin buyurulan devletlu Ali Paşa hazretlerine harc-ı rah olarak nizamem itası lazım gelen yirmi bir bin iki yüz kuruşun üç yüz üç senesi dahiliye tahsisatına mahsuben vezneye isrası hususunun savb-ı ali-i asaf-anelerine izbarı muhasebe-i nezaretin ba-tezkere ifade kılınmış ve müşarün-ileyh hazretlerinin acilen azimeti mukarrer olarak tesri-i maslahat-ı lazımeden bulunmuş olmağla ana göre ifa-yı muktezasına himem-i aliyye-i nezaret-penahileri maruz buyurulmak babında.”, BOA. DH. MKT. 1474-51.

⁴⁵⁰ “Beyrut Valisi devletlu Ali Paşa hazretlerine, 20 Rebiyülahir Sene [1]305 ve fi 23 (24) Kanunuevvel Sene [1]303 (5 Ocak 1888): Müceddeden teşkil olunan Beyrut Vilayetinin hususiye ve ehemmiyet-i mevkiiyesine mebni birinci sınıf itibarıyla valiliğine emsali vechile yirmi bin kuruş maaş tahsisi hususuna bi'l istizan irade-i seniyye-i hazret-i cenab-ı padişahi müteallik ve şeref-sudur buyurulduğu beyan-ı alisiyle icra-yı icabı şeref-varid olan ‘buyuruldu-ı alide’ emr ü irade buyurulmuş olmağla beyan-ı hale ibtidar kılındı, olbapta.”, BOA. DH. MKT. 1475-1; ayrıca bkz. Çelik, 2010: 38.

⁴⁵¹ BOA. DH. MKT. 1495-113; BOA. İ. MMS. 97-4113; BOA. DH. MKT. 1497-88.

⁴⁵² Kıyı şeridindeki bölgeleri kapsayan bir vilayetin teşkil edilmesinin burada bir ticaret havzası yaratılmak istenmesi ihtimalinden kaynaklandığı şeklinde yorumlanmıştır. Bkz. Sezer, 2017: 9.

⁴⁵³ Bkz. Çelik, 2010: 26.

⁴⁵⁴ Osmanlı yönetimi, Kudüs için de bu yöntemi uygulamaya çalışmaktaydı. Bkz. Avcı, 2004: 28-29, 94-95.

Yeni vilayet idaresinin tesisiyle, hem merkez Beyrut`da hem de bağılı bulunan sancaklardaki idari entegrasyon sağlanmaya başlanacaktı. Bununla birlikte her birimde bulunan idari kurumlar ile sahip oldukları teşkilat ağlarının bu geçişin sağlanmasında kolaylık yarattığı muhtemeldir⁴⁵⁵.

Bu vesileyle dönemin resmi belgelerinde dikkatimizi çektiği üzere, hukuki kurumlar gerekli görülen düzenlemeler kapsamına alınmıştı. 18 Mart 1888 tarihli Meclis-i Vükela müzakere zaptından anlaşıldığı üzere, Beyrut Sancağında bulunan Bidayet Mahkemesi, vilayet merkezi düzeyindeki bir adli kuruma dönüştürülmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda, İstinaf Mahkemesinin de oluşturulması yönündeki çalışmalarla yeni vilayetin adli teşkilatlanmasının kurulması ve tamamlanması gereği belirtilmişti⁴⁵⁶.

⁴⁵⁵ Örneğin, Devlet Salnamelerinin hicri 1305 yılığında henüz sancak statüsündeki Beyrut ve yine Lazkiye Sancağı, Suriye Vilayeti idaresi dahilinde görülmektedir. D.S., 1305 (43. Defa): 333, 335. Hemen akabinde, hicri 1306 tarihli yıllıkta ise, Lazkiye Sancağı ile bağılı bulunan kazalar Beyrut Vilayeti`nin idari kaydında bildirilmiştir. Bkz. D.S.,1306 (44. Defa?): 412, 415.

⁴⁵⁶ İstinaf Mahkemesinin teşkilinde oluşacak masraflara yönelik teferruatlar üzerinde de durulmuştur: “Hülasa-yı Meali: Suriye Vilayeti dahilinde kain Akka, Belka, Trablusşam, Lazkiye Sancaklarından mürekkeb ve merkezi Beyrut olmak ve Belka Sancağının Havran Sancağına münasebeti olan kaza ve nevahisi vilayetle bi`l muhabere zikr olunan Havran Sancağına rabt idilmek üzere bir vilayet teşkili hususuna bi`l-istizan şeref-sudur olan irade-i seniyye üzerine adliyece de icra-yı icabı hakkında Adliye Nezaretine yazılan tezkere-i samiyne zeyline muharrer nezaret-i müşarün-ileyhanın cevabı kıraat olundu. Kararı: İş bu cevabta Beyrut`da mevcut olan Bidayet Mahkemesinin merkez-i vilayet Bidayet Mahkemesi haline irca`ıyla beraber emsali misüllü bir de mahkeme-i İstinaf teşkili reh-ini tensib olduğu halde bunun için tahsisat-ı kadimesi olan yüz beş bin üç yüz kırk kuruştan ma-ada senevi iktiza iden iki yüz yirmi bin altı yüz kırk kuruş için adliyenin sene-i haliye muvazenesine dahil olduğu halde bütçe komisyonu kararıyla mezkur muvazeneden tenzil idilen yüz kırk dört bin kuruşla Kastamonu Vilayeti İstinaf Mahkemesi Hukuk ve Ceza Dairelerinin ve Trabzon Vilayetinde Gümüşhane ve Adana Vilayetinde İç İl ve Yanya Vilayetinde Leskovik? Sancakları mahkemelerinin birer daireye kusurundan hasıl olacak tasrifin karşuluk tutulduğu halde yalnız açıktan olarak şehri iki yüz kuruşun ilavesi lazım gelüb bunun ise cüz`i olmasına nazaran mebalig-i mezkurenin ibkaen ve müceddeden [1]304 senesi muvazenesine idhaliyle Beyrut Vilayeti teşkilatının icrası der-miyan kılınmış ve Beyrut`un merkez-i vilayet bulunmasına nazaran teşkilat-ı adliyenin dahi icab-ı hal ve maslahata tevfiken icra ve ikmalî muktezi muktezi olındığından teşkilat-ı muharrere münasib görünmüş olmağla ber mucib iş`ar-ı ifa-yı muktezasının ba-mazbata arz ve istikmaline tezekkür kılındı. 5 Receb Sene [1]305 (18 Mart 1888)”. Yine diğer surette, “Mazbatası tanzim olunmuştur, 6 Receb Sene [1]305 (19 Mart 1888)”, notu düşülmüştür. BOA. MV. 30-8. Benzer içerikteki yazışma BOA. İ. MMS. 97-4113 dosyasında da mevcuttur: Evvela Sadrazam tarafından 11 Rebiyülahir 1305-14 (15) Kanunuevvel 1303 (27 Aralık 1887) tarihli olarak Adliye Nezaretine yazı gönderilir. Ardından 22 Cemaziyelahir 1305-22 (23) Şubat 1303 (6 Mart 1888) tarihli olarak Adliye Nazırından Sadrazama cevap gönderilmiştir. Daha sonrasında mesele Meclis-i Mahsusta görüşülür: “Beyrut Vilayetinin teşkilat-ı adliyesi hakkında Adliye Nezaretiyle muhabereye şamil olub meyane-i bende-ganemizde kıraat olunan tezkere cevabına nazaran Beyrut`da mevcut olan Bidayet Mahkemesinin merkez-i vilayet Bidayet Mahkemesi haline ifrağıyla beraber emsali misüllü bir de mahkeme-i istinaf teşkili halinde tahsisat-ı kadimesi olan yüz beş bin üç yüz kırk kuruştan ma-ada senevi iktiza iden iki yüz yirmi bin altı yüz kırk kuruş için Adliyenin sene-i haliye muvazenesine dahil olduğu halde bütçe komisyonu kararıyla mezkur muvazeneden tenzil idilen yüz kırk dört bin kuruşla Kastamonu Vilayeti İstinaf Mahkemesi Hukuk ve Ceza iarelerinin ve Trabzon Vilayetinde Gümüşhane ve Adana Vilayetinde İç İl ve Yanya Vilayetinde Leskovik? Sancakları mahkemelerinin birer daireye kusurundan hasıl olacak tasarrufun karşuluk tutulduğu halde yalnız açıktan olarak şehri iki yüz kuruşun ilavesi lazım gelüb bunun ise (...cüzi?) olmasına nazaran mebalig-i mezkurenin ifaen ve müceddeden [1]304 senesi muvazenesine idhali lüzumu der-miyan olunmuş ve Beyrut

Ali Paşa'ya gönderilen tayin yazısının ardından ayrıca Mart 1888'de de Beyrut Vilayet makamına hitaben yeni bir yazı gönderilmişti. Bu yazıda, padişah kararıyla kurulan vilayet hususundaki malumatın Maliye, Defter-i Hakani, Şeyhü'l-İslam, Serasker, Adliye ve Evkaf Nezaretlerine de bildirildiği belirtiliyordu. Bunun yanında vilayet maliyesinin 1304 mali yılından itibaren sağlanacağı hususu da bildirildikten sonra yine valinin atanması akabinde harcırah, maaş ve diğer hususlarla ilgili detaylı izahat yapılmaktaydı⁴⁵⁷. Benzer hususları kapsayan ancak detaya inmeden yapılan bilgilendirme yazısı da birkaç gün sonra Suriye Vilayeti makamına gönderilecek idi⁴⁵⁸.

Vilayeti'nin ehemmiyetine göre teşkilat-ı adliyesinin dahi icab-ı mevki ve maslahata tevfiken icra ve ikmalî muktezi olmakla beraber mesariften bir kısmının yine bütçe dahilinde karşılığı bulunmasına mebni mucibince ifa-yı muktezası zımında nezaret-i müşarün-ileyhaya mezuniyet ve Maliye Nezaretine de malumat itası müttehiden bi't-tensib mezkur tezkere leffen arz ve takdim kılınmış ise de olbabta ve katbe-i ahvalde emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir. Fi 6 Receb [1]305 - fi 6 (7) Mart [1]304 (19 Mart 1888), mühürler". Bunun üzerine sadrazam mevzuyu padişah onayına sunar. 7 Receb 1305-7 (8) Mart 1304 (20 Mart 1888) tarihli irade-i seniyye bildirilir. Aynı dosyada 20 Şubat Sene 1303 (3 Mart 1888) tarihli olarak bahsi geçen İstinaf ve Bidayet mahkemelerine dair tahsisat teferruatını gösteren cetvel de mevcuttur.

⁴⁵⁷ "9 Mart 1304 (21 Mart 1888), Beyrut Vilayeti-i Celilesine: Beyrut şehriyle havalisinin kesb etmekte olduğu ehemmiyete binaen Suriye Vilayeti dahilinde kain Beyrut, Aka, Belka, Trablusşam, Lazkiye Sancaklarından mürekkeb ve merkezi Beyrut olmak ve Belka Sancağının Havran Sancağına münasebeti olan kaza ve nevahisi vilayete bi'l muhabere zikr olunan Havran Sancağına rabt edilmek üzere bir vilayet teşkili hususuna Meclis-i Mahsus-ı Vükela kararıyla bi'l-istizan irade-i seniyye cenab-ı padişahi şeref-sudur buyurularak taraf-ı vala-yı Meşihat-penahi ve Ser-askeri ile Maliye ve Adliye ve Evkaf-ı Humayuna ve Defter-i Hakani Nezaret-i celilerine malumat virildiği beyan-ı aliyyesiyle icabatın icra ve teşviş-i kuyudu mucib olmamak üzere vilayet-i umur-ı maliyesinin üç yüz dört sene-i maliyesinden itibaren tesviye ve ifa ve vilayetin birinci sınıf itibariyle valiliğe emsali vechile yirmi bin kuruş maaş tahsis ve maaş-ı mezkurun bu sene virilecek mikdarının üç yüz üç senesi muvazene açığına ilaveten zuhurat-ı tertibinin tesviyesiyle üç yüz dört senesi muvazenesine idhal ve imlası şeref-varid olan tezkere-i samiyeye ve buyuruldu-ı aliyyede emir ve irade buyurulmuş ve zat-ı aliyye-i asaf-anelerini valiliğe icra-yı memuriyetleri üç yüz üç senesi kanunuevvelinin on bir günü mesarif olduğuna mebni mahaline usul ile işe mübaşeret-i aliyye-i daveranelerinden ol mikdar maaş ahz ve istifa buyurulmak üzere kaydı tesviye olduğundan oracada icabının icra ve tarih-i mezburun inba ve terki-i maaşları olan on bin kuruşun ilk istifa buyurulacak maaştan bi't-tevkif tekaüd sandukuna isra' ve harcırahları olan yirmi bir bin iki yüz kuruş vilayet-i celilerinin üç yüz üç senesi emvalinden tesviyesi zımında maliye nezaret-i celilesinden vilayet-i celileleri defter varlığına tastir olub kaydı icra olunan ve evvelce gönderilen tahrirat ve melfuf mevale mucibince tesviyesiyle cetvel-i mesarifata idhal ve emlası ve Belka Sancağının Havran Sancağına münasebeti olan kaza ve nevahisi/bir mentuk-ı irade-i seniyye Suriye Vilayetiyle bi'l-muhabere Havran Sancağına rabt edilerek (...) icra olunmak üzere rabt edilen kaza ve nevahi esamisinin iş'arı vilayet-i umur-ı maliyesinin işbu üç yüz dört sene-i maliyesi ibtidasından itibaren tesviyesi hususlarının savb ali-i asaf-anelerine tebliği muhasebe-i nezaretten ifade kılınmış ve keyfiyet vilayet-i müşarün-ileyhaya da bildirilmiş olmağla ifa-yı muktezasına himem-i aliyye-i düsturileri der-kar buyurulmak babında.", BOA. DH. MKT. 1495-113.

⁴⁵⁸ "Fi 16 Receb Sene [1]305 ve fi 16 (17) Mart 1304 (29 Mart 1888), Suriye Vilayeti-i Celilesine: Beyrut şehriyle havalisinin kesb etmekte olduğu ehemmiyete binaen vilayet-i celileleri dahilinde kain Beyrut, Akka, Belka, Trablusşam, Lazkiye Sancaklarından mürekkeb ve merkezi Beyrut olmak ve Belka Sancağının Havran Sancağına münasebeti olan kaza ve nevahisi vilayete bi'l muhabere zikr olunan Havran Sancağına rabt idilmek üzere bir vilayet teşkili hususuna Meclis-i Mahsus-ı Vükela kararıyla bi'l istizan irade-i seniyye cenab-ı padişahi şeref-sudur ve valiliğine de Aydın Valisi esbak devletlu Ali Paşa hazretleri tayin buyurularak taraf-ı vala-yı Meşihat-penahi ve Ser-askeri ile Maliye ve Adliye ve Evkaf-ı Humayuna ve Defter-i Hakani Nezaret-i celilerine malumat virildiği beyan-ı aliyyesiyle icabının icra ve teşviş-i kuyudu mucib olmamak üzere vilayet-i mezkura umur-ı maliyesinin üç yüz dört sene-i maliyesi itibaren tesviye ve ifası şeref-varid olan tezkere-i samiyede emir ve irade buyurulmuş ve olvechile muamele-i mukteziyesi ifa

Bunun yanında sancaklardaki hapisanelere ait masrafların tahvil edilmesi meselesini de idari entegrasyon kapsamındaki çalışmalara örnek gösterebiliriz. 1890 yılının mart ve nisan tarihinde Beyrut Vilayetine gönderilmiş farklı yazılar bu masraflar bahsiyle ilgiliydi.

Bunlardan 3 Mart 1890 tarihli yazıda, Beyrut'un Suriye Vilayetinden ayrılmasından sonra memur maaşları ve masraflarını gösteren defterde sadece Beyrut Sancağındaki hapisaneye ait masrafların yer aldığı bildirilmekteydi. Buna karşın yeni vilayete dahil edilen Lazkiye, Belka, Trablusşam ve Akka Sancaklarındaki hapisanelere ait masrafların ise halen Suriye Vilayeti bütçesi dahilinde bulunduğu anlaşılmıştı. Bu durum üzerine, bahsi geçen sancaklara ait hapisane masraflarının buradan nakledilmesi gereğinin ve buna dair muamelenin Maliye Nezaretine, vilayete bildirilip sadarete de malumat verildiği ifade edilmişti⁴⁵⁹.

Bir ay sonraki diğer yazıda ise, bahsi geçen sancakların yeni vilayete dahil edildikten sonra geçen iki yıllık zaman zarfında Suriye vilayeti hazinesi dahilinde birikmiş masrafın toplamı üzerinde durulmuştu. Bahsi geçen hicri 1304 (1302-03) ve 1305 (1303-04) senelerine ait hapisane masrafları ve buna dair teferruatlar ele alınmıştı⁴⁶⁰.

olduğundan oracada icra-yı icabıyla Belka Sancağı'nın Havran Sancağı'na münasebeti olan kaza ve nevahisi Havran Sancağı'na rabt idilerek kaydı icra olunmak üzere rabt idilen kaza ve nevahi esamisinin iş'arı ve vilayet-i mezkura umur-ı maliyesinin işbu üç yüz dört sene-i maliyesi ibtidasından itibaren tesviyesi hususlarının savb-ı ali-i asaf-anelerine tebliği muhasebe-i nezaretten ifade kılınmış ve keyfiyet-i vilayet-i müşarün-ileyhaya da bildirilmiş olmağla ol vechile iktizasının ifasına hemim-i aliyye-i düsturleri der-kar buyurulmak babında.", BOA. DH. MKT. 1497-88.

⁴⁵⁹ "Beyrut Vilayet-i Celilesine, 11 Receb Sene [1]307-19 Şubat Sene [1]305 (3 Mart 1890): Vilayet habishane mesarifiyle mücrimin sevkiyatı ve (...) asmanı olarak mahsus bulunan mebalığın adem-i kifayetinden dolayı istizan-ı muameleye dair olan iş'arata te'kidten tevarüd iden 3 Şubat Sene [1]305 (15 Şubat 1890) tarihli telgrafname-i aliyye-i asıfaneleri mütalaa-güzar-ı acizi olan vilayetin Suriye Vilayetinden hin-i tefrikinde memurin-i dahiliyenin ma'şat ve mesarifatını mübeyyin olan deftere yalnız Beyrut Sancağı habishane mesarifiyle teferruatı idhal edilüb Belka ve Trablusşam ve Lazkiye ve Akka Sancakları habishaneleri mesarifi Suriye muvazenesi dahilinde kaldığı indü't-tedkik anlaşılmasıyla mesarif-i mezkure vilayet-i müşarün-ileyha muvazenesinden bi't tefrik vilayet celilesine nakl olunarak muamele-i lazıminin icrası maliye nezaretiyle vilayet-i müşarün-ileyhaya iş'ar kılındığı gibi 8 Şubat Sene [1]305 (20 Şubat 1890) tarihinde savb-ı ali-i daverilerine de malumat virildiği kayden müsteban olmağla ana göre iktiza-yı halin ifasına himem-i aliyye-i düsturleri der-kar buyurulmak babında.", BOA. DH. MKT. 1704-129.

⁴⁶⁰ "Beyrut Vilayet-i Celilesine, 12 Şaban Sene [1]307-21 (22) Mart Sene [1]306 (3 Nisan 1890): 8 Şaban Sene [1]305 (20 Nisan 1888) tarihli tahrirat-ı acizide iş'ar olduğu vechile üç yüz dört senesinden itibaren vilayet-i celilerine ilhak olunan Aka ve Belka ve Trablusşam ve Lazkiye Sancaklarının iki senelik habishane ve mücrimin sevkiyatı mesarifi ve (...) asmanı olarak Suriye Vilayeti muvazenesinde kalan iki senelik cem'an yüz doksan sekiz bin beş yüz atmış kuruşun üç yüz dört ve üç yüz beş seneleri dahiliye tahsisatına mahsuben vilayet-i müşarün-ileyhin seneteyn-i merkumiteyn emvalinden muhavvel mebalığten bi't-tenkıs vilayet-i celilerinin mezkur seneler emvalinden ifası zımında Maliye Nezaret-i celilesinden vilayet-i celileleri defterdarlığına olarak tastir olunub leffen irsal kılınan iki kıt'a tahrirat ve melfuf havalenameler

Sancak birimi olarak Lazkiye`ye gelince, bu tarihten itibaren idari teşkilatlanma hiyerarşisinde Beyrut Vilayetiyle anılmaya başlanacaktı. Sancak idaresi kapsamında yine merkez kaza başta bulunmak üzere, Cebele, Markab ve Sahyun olmak üzere dört kaza bulunacaktı⁴⁶¹. İdari eksenindeki bu statü, hem sancak merkezi olan Lazkiye hem de kaza statüsünde bağlı bulunan Cebele, Markab ve Sahyun açısından imparatorluğun sonuna kadar devam edecekti⁴⁶².

Sancaktaki idari düzenlemeler kapsamında nahiye birimleri üzerinde tatbik edilen çalışmalar bu dönemden sonra da devam etmekteydi. Özellikle XX. yüzyılın başlarına tekabül eden kayıtlardan takip ettiğimiz üzere yeni nahiye merkezlerinin teşkili öngörülmekte idi. Öncelikle, Cebele Kazası dahilinde bulunan dağ bölgesi mevkindeki Kardaha Köyünde nahiye ve askeri merkezlerin oluşturulmasına yönelik 1900 tarihinden itibaren yapılan yazışmalar dikkatimizi çekmiştir.

Mutasarrıflığa gönderilen ilk yazıda, Nevasıra Nahiyesinin engebeli arazisi ve buradaki ahalinin hem vergi ve askerlik mevzularındaki muhalefeti hem de kendi aralarında yaşadıkları çatışma ve kargaşanın yarattığı asayiş sorunu üzerine Kardaha Köyünde bir kışla ve karakol inşası lüzumu bildiriliyordu. Üstelik önceki yıl aynı mevzunun merkeze bildirilmesinden sonra, Dahiliye`den gelen cevapta kışla inşa edip asker kuvvetinin yerleştirilmesi fikrine sıcak bakılmadığı anlaşılmaktadır. Ancak bu husustaki talep yeniden bildirilmek istenmişti. Zira bölgede mevcut olan durumun askeri kuvvet müdahalesi olmadan bahsi geçen asayiş ve tahsilat sorununun çözülemeyeceği vurgulanıyordu. Üstelik daha önceki dönemlerde Ayn-ı Şarkiye`de bir askeri kışlanın

mucibince kaydı tesviye olunduğundan mebaliğ-i mezburenin ber-mucib havalename tesviye ve ifası hususunun savb-ı ali-i asaf-anelerine tebliği mahsuben nezaretten ifade kılınmış olmağla ol vechile iktizasının ifasına himem-i aliyye-i daver-analeri der-kar buyurulmak babında.”, BOA. DH. MKT. 1714-2.

⁴⁶¹ Beyrut Vilayeti, merkez Beyrut ile Trablusşam, Lazkiye, Akka ve Belka olmak üzere beş sancaktan oluşmaktaydı. Ayrıca, Beyrut Sancağı, Beyrut, Merci`yun, Sayda, Sur; Trablusşam Sancağı Trablus (-Şam), Hüsnül Ekrad, Akkar, Safita; Akka Sancağı, Akka, Nasıra, Safed, Hayfa, Taberiye; Belka Sancağı, Nablus, Beni Sa`b, Cema`in, Cenin ve Lazkiye Sancağı ise yukarıda bahsi geçen dört kazadan müteşekkildi. Cuinet, 1896: 4; Çelik, 2010: 26-34; Kılıç, 2011: 135-142; Ünver, 2015: 108; İncelediğimiz iki eser, Ali Cevad ve Ş. Sami`de diğer kazaların bilgisi verildiği gibi Akka Sancağına bağlı Safed Kazası ile Trablusşam Sancağına bağlı Akkar Kazasından bahsedilmemiştir. Ali Cevad, 1313: 223; Ş. Sami, 1306: 1435; Lazkiye idari taksimi için ayrıca bkz. Ş. Sami, 1314: 3964; Abdulbasit Ünsi`nin hicri 1327 tarihine ait eserinde ise Nablus`un Cemain Kazası bildirilmemiştir. Abdulbasit Ünsi, 1326: 72, 171-186; bu bahisle çıkan haber olarak, New-York Daily Tribune, 29 April 1888, Sunday, s.15.

⁴⁶² 1918 tarihinde, I. Dünya Harbinin akabinde, Lazkiye İngiliz işgaline uğramıştı. Daha sonrasında ise kontrolü Fransızlara devredilmişti. Bkz. Honigmann, 1988: 24; Buzpınar, 2003: 118; 1918 yılı Devlet Salnamesinde, sancak ve kazaların kayıtları mevcuttur. Bkz. D.S., 1334 (68. Sene): 583-585; Beyrut Vilayeti ile bağlı bulunan diğer sancak merkezleri için de aynı durum söylenebilir. Çelik, 2010: 27.

tesis edilmesinden sonra yarattığı lehte etkiler de misal gösteriliyordu. Öyle ki bahsi geçen askeri kışla kurulmasından sonra bulunduğu bölgede yaşanan kargaşa ve asayişsizliğin önüne geçildiği bildiriliyordu. Bu sebeple Ayn-ı Şarkiye’de ki bu deneyimden hareketle Kardaha Karyesinde de karakolun mevcudiyetine ihtiyaç olduğu savunulmaktaydı⁴⁶³.

Diğer taraftan Cebele İdare Meclisi`nden sancağa gönderilen diğer bir yazıda da bu istek tekrarlanmakla birlikte, bu maksatla yukarıda ileri sürülen gerekçelerin yanında yeni birisinin daha eklenmesi dikkatimizi çekmiştir.

Esasında uzun süredir bölgede faaliyet gösteren Amerikan misyonerlerinin bölgede yürütmekte oldukları çalışmalar bahsi geçen idare meclisinin yazısında gündeme getiriliyordu. Misyonerlerin bilhassa Behamra Karyesine kurdukları mektep misal gösterilerek, bir süredir hükümetin izin vermediği bu okulun yeniden açılmak istendiği bildiriliyordu. Bu sebeple bölgedeki misyoner çalışmalarının da önüne geçebilmek maksadıyla da bahsi geçen karakol inşasının yapılması lüzumuna izahat getiriliyordu⁴⁶⁴.

⁴⁶³ “Cebele Kazasına tabi Cebel-i Kelbiye ve civarı bulunan Nevasıra Nahiyesi`nin menaat-i mevkiine ve ahalisinin huşunetlerine mebni Ayn-ı Şarkiye`de olduğu gibi Kardaha Karyesinde dahi bir kışla veya karakolhane inşasıyla bir bölük asakir-i şahane ikame ittirilmesi hakkında sebk iden arz ve iş`ar üzerine bu kere Dahiliye Nezaret-i Celilesinden şeref-tevarid iden ve fi 7 Mart Sene [1]316 tarihli ve 17 numarolu mucib-name ile buraya tebliğ buyurulan tahrirat-ı aliye suretinde böyle metalib-i hükümeti ifadan imtina iden bir yer ahalisini itaat ittirmek vesilesiyle kışla inşa ve asker ikamesi hem maslahata hem de şe`n-i hükümete muvaffak düşmeyeceği ve bunların hükümet-i mahalliye ve asakir-i zabtiye marifetiyle isticlab ve istimaleleri mümkünattan olduğu beyan-ı ahaliyle hakikat-i halin mütalaa-yı aliye-i cenab-ı vekalet-penahi ile arz ve iş`arı irade ve izbar buyurulmuştur. Her ne kadar nezaret-i celile yalnız makam-ı vilayetin mütalaasına arzu itmiş ve zat-ı sami-i sıfat-ı vilayet-penahinin mütalaat-ı hakimane ve tedabir-i saibesine karşı mahallinin beyan-ı efkâr itmesi hadd-na-şinaslık ise de madem ki vilayet-i celile mahalinden tekrar istifâr-ı keyfiyet buyurulur o halde mücerred-i emirde imtisalen arz-ı hakikat-ı hale mücâseret eyleriz. (...) Nasıl ki Ayn-ı Şarkiye ve civarı bundan on dört on beş sen evvel Kelbiye ve Nevasıra (Nusayrı Aşiretleri) halleriyle hem hal ve belki de anlardan ziyade teb`aya yakışmayacak bedeviyane-i vahşiyane bir haldeler iken Ayn-ı Şarkiye`de bir askeri kışlası inşa edilmekle kimsenin burnu kanamaksızın yalnız bir nümayişle oldukça illet-i nehb ve garadlardan ve katl ve cerhlerden vazgeçüp ziraat ve işleriyle meşğul olmağa başlayarak saye-i şahanede bir devre-i terakkiye doğru kadem basdığı ve civar-ı mezkurun idaresince can çıkacak bir güne müşkülât tesadüf idilmemekte olduğu meydanda (...) ancak orada yüz kişilik kadar bir askeri karakolhanesinin inşasıyla beraber bir tarafunda müdirlik teşkiliyle kabil olabileceği ve bundan başka bir suretle mümkün olacaksa mahalli böyle bir tedabir bulmaktan acizini mu`teref olduğumuzu arzına cesaret eylerüz. Ol babda emr ü ferman hazret-i men lehü`l-emrindir. 8 Zilhicce Sene [1]317 ve fi 26 (27) Mart Sene [1]316 (9 Nisan 1900).”, BOA. DH. TMIK.S. 36-50. Aynı dosyada, bahsi geçen karakolun inşaat planı ve masraflara dair teferruatı gösteren cetvel de yer almaktadır (keşif defteri).

⁴⁶⁴ “...Kardaha`da bir karakol inşası halinde hem Amerikan misyonerlerinin ahali mütevahhiş bir halde şu cibalilerde gezüb dolaşmaları münkatı` olacağı misüllü” ve bununda kapsamda olduğu genel bir gerekçe olarak: “mahal-i mezkurede külliyyet üzere müterakım emval-i emiriye bakayasının tahsiline de hadim olacağı (...) Kardaha Nahiyesinin şimdiki muamelatı misüllü firka-yı tahsiliye ile maan asakir-i şahaneden bir kuvve-i zahiriyenin çıkarılmasına hacet bırakılmaksızın bir tahsildar ve bir iki süvari marifetleriyle cem` ve tahsil idilegeldiği mücerribandan olmağa arz-ı vaki` üzerine Kardaha`da dahi yüz nefer asakir-i şahane istiab idecek surette bir karakol inşası ahali-i merkumenin ol suretle yavaş yavaş hükümete gelüp gitmekle

Bu taleplere merkezden gelen cevabın ise beklenildiği şekilde olmadığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Evvela, Beyrut valisinin Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazının başlarında geçtiği üzere, çok öncesinde Maliye Nezareti bahsi geçen yerde kışla inşası ve asker yerleştirilmesinin uygun olmadığı ve mahalli yönetim ve zaptiye kuvvetiyle önlemlere başvurulması beyanatında bulunuyordu⁴⁶⁵.

Bu mevzu üzerine yine Seraskerlik makamına gönderilen 11 Zilkade 1319(19 Şubat 1902) tarihli yazıya⁴⁶⁶ müteakip gelen cevapta da talep edilen karakol ve kışlanın inşası hususunda olumsuz bir görüş bildirilmişti.

Ser-asker Rıza imzalı olarak Dahiliye Nezareti'ne gönderilen cevap mahiyetindeki bu yazıda, 5. Ordu Müşirliğinden gelen tahrirata dikkat çekilerek, “elyevm Lazkiye`de bir bölük piyade asakir-i şahane bulundurulmakta olub bunlardan icab-ı hal ve maslahata

alıştırılmasına ve emval ve mürettebat-ı emiriyenin birkaç sene zarfında iki misli bir raddeye gelmesine ve daha nice nice fevaid ve muhassenat-ı adideye müstelzim olacağına binaen ol vechile icra-yı icabına müsaide buyurulması babında emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi 3 Receb sene [1]319 ve fi 2 (3) Teşrinievvel Sene [1]317 (16 Ekim 1901)”, BOA. DH. TMIK. S. 36-50. Bahsi geçen Behamra Köyünde önceleri İngiliz misyoner Samuel Lyde faaliyet sürdürmekteydi. Burası daha sonra Amerikan Misyonerlerinin kontrolünde bulunmaya başlamıştı. Bkz. Mattie R. Wylie, Letter to A.M. Milligan Mission, 25 Jan 1887, Latakia, Syria: Herald of Mission News, 1887: 90. Ayrıca bkz. Winter, 2016: 121.

⁴⁶⁵ Vali bu yazısında, mahalli mercilerin, bu inşaatı sadece vergi tahsilatı münasebetiyle olmadığını ifade ediyordu. Bunun yanısıra, bölgedeki ahali arasındaki kargaşanın önüne geçerek düzenin sağlanması yönünde bir zemin yaratılması maksadıyla da talep ettiklerini belirtmiş oluyordu: “Lazkiye Sancağına tabi Cebele Kazası dahilinde Cebel-i Kelbiye Nahiyesinin menaat-i mevkiyesine ve ahalsinin huşunet-i tab'larına nazaran asker sevk olunmadıkça tekalif-i emiriye tahsil olunamamakta olduğundan bahisle Karhada Karyesinde bir kışla veya karakolhane inşasıyla bir bölük asakir ikame ittirilmesi hakkında kazayı mezkur idare meclisinin Maliye Nezaret-i Celilesinden gönderilen mazbatasını suretinin irsaliyle ve böyle metalib hükümeti ifadan imtina` iden ahaliyi itaat ittirmek vesilesiyle kışla inşa ve asakir-i şahane ikamesi maslahaten muvaffak düşmeyeceğinden bunların hükümet-i mahalliye ve asakir-i zabtiye maarifetiyle isticlab ve istimaleleri mümkünattan olacağı beyan-ı alisiyle keyfiyetin tahkik ve inbası hakkında şerefvarid olan 14 Subat Sene [1]315 (26 Şubat 1900) tarihlü ve 282 numarolu tahrirat-ı aliye-i cenab-ı nezaret-penahileri üzerine lede`l isti`lam liva-yı mezkur mutasarrıflığından cevaben alınub ve bu husus hakkında evvel ve ahir cereyan eden muhabereyi havi olup meclis-i idare-i vilayetçe mütalaa olunan muharrerat ile aynen ve leffen takdim kılınan mahalli mazbatalarında orada karakolhane inşasına lüzum gösterilmesi yalnız temin-i tahsilat için olmayub salifü`z-zikr ahalinin yek diğerine taaddi ve tecavüzle münazaa ve kıtal ve gasb-ı mevaşi ve emval gibi her bar vukua getirdikleri birtakım gayr-ı marzi ahvalin izalesiyle kendülerinin saye-i meali-vaye-i hazret-i padişahide tedricen daire-i temdine idhali maksadına müsteza olduğu (...) husul olması mezkur Kardaha Karyesinde bir bab kışla inşasıyla nahiyeye teşkiline mütevakkıf idüğü iş`ar olunmuş ve mukarrerat-ı ıslahiyeye tevfikeyen vilayet dahilinde teşkili muktezi görünen nevahi hakkında meclis-i idare-i vilayetten mütekaddim 19 Kanunusani Sene 1315 (31 Ocak 1900) tarihlü ve 77 numarolu mazbata balasındaki cetvelde dahi mezkur Kardaha Nahiyesinin dahil bulunduğu kayden nümayan olduğu gibi fi`l hakika orada nahiyeye teşkiliyle kışla inşası temin-i asayiş ve inzibat ve teshil-i istifa-yı matlubat gibi fevaid ve muhassenat-ı adideye mucib olacağı ve mütekaddem harita ve keşif defterine nazaran karakolhanenin de yetmiş sekiz bin yüz on dokuz (78.119) kuruş sağ akçe sarfıyla vücuda getirileceği anlaşılmış olmağla tesri`-i icra-yı icabının istizanı meclis-i mezkurca tezekkür olunmuş olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i men-lehü'l-emrindir. Fi 13 Şevval Sene 1319 ve fi 10 Kanunusani Sene 1317 (23 Ocak 1902), Beyrut Valisi, mühür.”, BOA. DH.TMIK.S. 36-50.

⁴⁶⁶ “Taraf-ı Vala-yı Ser-askeriye, 11 Zilkade Sene [1]319- 7 (6) Şubat Sene [1]317 (19 Şubat 1902)”, BOA. DH. TMIK.S. 36-50.

göre sevahilin muhafazasıyla idame-i asayiş ve tahsil-i emval ve takib-i eşkıya gibi hususat-ı saire için devriye müfrezeler tertibiyle her-bar hükümet-i mahalliye muavenet-i mukteziye ifa olunmakta olduğuna ve o havalinin bakiyye-i hazırası icabınca hiçbir kıt'a-yı askeriyyenin mahalinden tahrik veya mevcudunun tenkısına imkân olmadığına...⁴⁶⁷", dair kanaate ulaşıldığı bildirilmekteydi. Bahsi geçen mevkiide karakol ve kışlanın inşası durumunda ise buraya jandarma kuvveti yerleştirilmesi gerekeceği, bunun ise mevcut kuvvetlerin yeniden takviye edilmesi gereğini doğuracağı⁴⁶⁸ yönünde gerekçe sunulmaktaydı.

Bunun üzerine vilayete gönderilen yazıda, ulaşılan son durum bildirilmekle beraber son kısımda, burada teşkil edilecek müdürlükle birlikte bölgede, karakol inşasına gerek duyulmayacak bir iyileşme yaşanabileceğinin ümit edildiği de eklenmekteydi⁴⁶⁹.

Diğer taraftan Cebele Kazasına bağlı bulunan Cebel-i Kelbiye bölgesinde bir nahiye teşkil edilmesi ve karakol kurulması yönündeki talep iki yıllık bir süre sonrasında yeniden gündeme getirilmekteydi. Ser-askerlik makamına gönderilmiş 4 Cemaziyelevvel 1322 (17 Temmuz 1904) tarihli yazıda bu mevzu üzerine durulmaktaydı. Bahsi geçen bölgede nahiye idaresinin yanı sıra bir karakolun kurulması ve buraya 50 askerden oluşacak bir kuvvetin temin edilmesini sancağın idare meclisinden vilayete bildirildiği beyan edilmekteydi⁴⁷⁰.

⁴⁶⁷ 29 Zilhicce 1319-26 Mart 1318 (8 Nisan 1902) tarihli belge olarak bkz. BOA. DH. TMIK.S. 36-50.

⁴⁶⁸ "... karye-i mezkurede nahiye teşkiliyle bir karakolhane inşası halinde jandarma ikamesi ve jandarmanın mevcudu izaleye tezyidi esbabının istikmalî lazım geleceği beyan ve izbar kılınmış olduğunun cevaben savb-ı ali-i nezaret-penahilerine iş'arı erkan-ı harbiye-i umumiye dairesinden ifade ve evrak-ı mersule leffen iade kılınmağın, olbabta emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi 29 Zilhicce Sene [1]319 ve fi 26 Mart Sene [1]318 (8 Nisan 1902), Rıza Bende, Serasker", BOA. DH. TMIK. S. 36-50.

⁴⁶⁹ "Beyrut Vilayet-i Aliyesine, 13 Muharrem Sene [1]320-9 Nisan Sene [1]318 (22 Nisan 1902): 10 Kanunuevvel Sene [1]317 (23 Aralık 1901) tarihli ve 185 numarolu tahrirat-ı atufilerine cevaptır: Lazkiye sancağına tabi Cebele Kazası dahilinde Kardaha Karyesinde inşasına lüzum gösterilen kışlada asakir-i şahane ikame idileceği cümle-i iş'ar-ı aliyelerinden olub ancak olbabda taraf-ı vala-yı Ser-Askeri'den alınan tezkerede elyevm Lazkiye'de bir bölük piyade asakir-i şahane bulundurulmakta olub bunlardan icab-ı hali ve maslahata göre sevahilin muhafazasıyla idame-i asayiş ve ta'kib-i eşkıya ve hususat-ı saire için devriye müfrezeler tertibiyle her-bar hükümet-i mahaliyyeye muavenet ifa olunmakta olduğuna ve o havalinin bakiyye-i hazırası icabınca hiçbir kıt'a-yı askeriyyenin mahalinden tahrik ve mevcudesinin tenkısına imkan olmadığına binaen mevki-i mezkurede karakolhane inşası halinde jandarma ikamesi lazım geleceği 5. Ordu-yu Hümayun Müşiriyet-i celilesinin iş'arına atfen izbar kılınmış ve karakol-hanenin meb'us evrak-ı keşfiyede murakkam yirmi yedi bin yüz (27.100) küsür kuruş mesarif-i inşaiyesinin tesviyesi keyfiyeti dahi hal-i hazır hazineye göre şayan-ı te'mil olarak nevahi teşkilatı meyanında karye-i mezburede dahi bir müdirlik ihdası mukarrer bulunmasına göre müdirlik teşkilinden tahsil idecek muhassehatın orada kışla inşası lüzumunu bertaraf itmesi me'mul bulunmuş olduğunun tesri'i muamelat ve ıslahat komisyonu ifadesiyle beyanına ibtidar kılındı, ol babda.", BOA. DH. TMIK.S. 36-50.

⁴⁷⁰ "Taraf-ı Vala-yı Hazret-i Seraskeriye, 4 Cemaziyelevvel Sene [1]322 ve fi 5 (4) Temmuz Sene [1]320 (17 Temmuz 1904): Lazkiye Sancağına tabi Cebele Kazası mülhakatından Cebel-i Kelbiye'de bir nahiye

1909 senesine gelindiğinde ise, bir kez daha Cebel-i Kelbiye bölgesinde hükümet otoritesinin güçlendirilmesi ve buradaki inzibatın sağlanması meselesi gündeme gelmişti. Daha önce de işlendiğimiz üzere, Aynü`ş-Şarkiye`de mevcut karakolun yeniden işler hale getirilmesi ve Kardaha Köyünde de benzer bir askeri merkezin lüzumuna dair talep işleme konulmuştu. Aynü`ş-Şarkiye bölgesinde yer alan karakolun bahsinin geçmesi, esasında buradaki askeri merkezin o esnada işlevini yitirmiş ve harap bir halde bulunmasından kaynaklanmaktaydı⁴⁷¹.

II. Meşrutiyet döneminden itibaren de nahiye merkezlerinin düzenlenmesindeki çalışmaların öngörüldüğü anlaşılmaktadır. 1909 yılının eylül ayında sadarete gönderilen bir yazı bu maksat dahilinde olmaktadır. Bu yazıda, Beyrut Vilayeti İdare Meclisinde hazırlanan mazbatada, Lazkiye Sancağında bulunan Behluliye, Kardaha, Aynu`ş-Şarkiye, Beni Ali, Diryos, Mehaliba, Cebelü`l-Ekrad gibi -ki bunlardan bazılarının aynı bahisle daha önce de karşımıza çıkan- köylerin büyüklüğü ve önemli mevkilerde bulunmaları münasebetiyle birer nahiye merkezi olarak yeni düzenleme kapsamına alınması lüzumu bildirilmekteydi. Ancak böyle bir düzenlemenin, burada mevcut olan redif dairelerinin işleyişinde doğurabileceği muhtemel etkiler açısından Harbiye Nazareti`nin de görüşü alınmak istenmişti. Buradan gelen cevap ise bu işin “mahzurdan salim⁴⁷²” bulunduğu üzerine olmuştur.

Bahsi geçen nahiye idareleri için gerekli olacak müdür ve katib atamaları hususunda ödenek oluşturulması mevzusu da önemliydi. Yıllık 64.800 kuruş olarak hesaplanan bu

teşkili ve karakol-hane inşası ile derununa elli nefer asakir-i şahane ikamesi hakkında bazı ifadat ve tafsilatı havi liva-yı mezkur meclis idaresinden meb`us mazbatanın gönderildiğine dair Beyrut Vilayet-i Celilesinden alınan tahrirat melfufuyla ve tesri`-i malumat ve ıslahat komisyonu ifadesiyle leffen takdim kılınmış olmağla mündericatına nazaran cihet-i askeriyece vaki` olacak mütalaanın inba ve tahrirat-ı mezkurenin iadeten israsına müsaide...”, BOA. DH. TMİK. S. 54-27.

⁴⁷¹ Dahiliye Nezaretinden Harbiye Nezaretine gönderilen yazı olarak: “22 Safer Sene [1]327-2 Mart Sene [1]325 (15 Mart 1909): Cebele Kazasını teşkil iden Cebel-i Kelbiye dahilinde nüfuz-ı hükümetin te`yidi ve asayiş ve inzibatın te`mini zımnında kaza-yı mezkurun Aynü`ş-Şarkiye mevkiinde mukaddema inşa olunarak elyevm harap ve asakirden hali bulunan karakol-hanenin tamiri ve Kardaha Karyesinde de müceddeden bir karakolhane inşası ile bunlarda birer müfreze-i askeriye bulundurulması için 5. Ordu-yu Osmani Müşiriyet-i Celilesine tebligat ifası hakkında Beyrut Vilayet-i Behiyesinden alınan 14 Şubat Sene [1]324 (27 Şubat 1909) tarihli ve 496 numarolu tahrirat leffen savb-ı sami-i nezaret-penahiye tesyar kılınmağla mündericatına nazaran iktizasının ifa ve inbası hususuna himem.”, BOA. DH. MKT.2768-22.

⁴⁷² “Hazret-i Ali-i Sadaret-penahiye: 12 Ramazan Sene [1]327-14 Eylül Sene [1]325 (27 Eylül 1909): Lazkiye Sancağı dahilinde kain Kardaha, Aynu`ş-Şarkiye Beni Ali, Behluliye, Mehaliba, Diryos ve Cebelü`l-Ekrad karyelerinin cesamet ve ehemmiyet-i mevkilerine binaen oralarda birer nahiye teşkili lüzumu Beyrut Vilayeti meclis idaresinden ba-mazbata izbar ve teşkilat-ı mezkurenin redif devairince bir güne tebdili mucib olamayacağı cihetle mahzurdan salim idüğü bi`l muhabere Harbiye Nezaret-i aliyesinden cevaben iş`ar olunmuş...”, BOA. DH. MUİ. 15/2-13.

tahsisatın o yılın Dahiliye Nezareti bütçesinden karşılanması mümkün görülüyordu. Bunun yerine, bahsi geçen tahsisatın Dahiliye'nin gelecek yıla ait bütçesinden karşılık bulması üzerine durulmuştu⁴⁷³.

Hemen ardından, mesele Dahiliye Nezaretinden Şura-yı Devlet'e havale edilmesiyle Mülkiye Dairesinde müzakere edilmişti⁴⁷⁴. Ardından ise sadrazam, bu husustaki icraatın tatbik edilmesi maksadıyla sadrazam padişahın onayına başvurmuştu. Neticede, bahsi geçen idari düzenlemenin icrasına yönelik izin 7 Kasım 1909 tarihinde beyan edilmişti⁴⁷⁵.

Buna karşın Lazkiye'den merkeze gönderilen 1913 tarihli bir yazıdan, yukarı da alınan kararın uygulamaya geçirilemediği anlaşılmaktadır. Lazkiye mutasarrıfı ve diğer memurların imzasıyla vilayete gönderilen 7 Aralık 1913 tarihli yazıda, yukarıda bahsi geçen nahiye merkezlerinin de olduğu toplamda sekiz nahiye merkezinin oluşturulması talep ediliyordu⁴⁷⁶. Bunun öncesinde ise, yukarıda zikredilen irade-i seniyyeden bir ay sonra, Cebele Kazasında, mesafenin yarattığı olumsuz faktör gerekçe gösterilerek iki yeni nahiye teşkili lüzumunun merkeze bildirilmişti⁴⁷⁷. Şimdiki talebin öncesinde ise yine

⁴⁷³ "... ve teşkilat-ı mebhuseiçün tayin ve istihdam olunacak müdirlerle ketebe maaşatı olarak tahsis icab iden senevi 64.800 kuruşa Dahiliye muvazenesinde karşuluk tedariki gayr-i mümkün bulunmuş olduğundan bu teşkilat tensib buyurulduğu takdirde mebalig-i mezkurenin sene-i atiyeye muvazenesinin teklif sütununa idhali menut-ı müsaide-i samiye-i sadaret-penahileridir, olbapta.", BOA. DH. MUİ. 15/2-13.

⁴⁷⁴ "Dahiliye Nezaretinden Şura-yı Devlet'e havale buyırılan 12 Şaban Sene [1]327 (29 Ağustos 1909) ve 2627 numarolu tezkeresi Mülkiye Dairesinde kıraat olundu: Mealinde Lazkiye Sancağı dahilinde kain Kardaha ve Aynü ş-Şarkıye ve Beni Ali ve Behluliye ve Mehaliba, Diryos ve Cebelü'l-Ekrad Karyelerinin cesamet ve ehemmiyet-i mevkiyelerine binaen oralarda birer nahiye teşkili lüzumu Beyrut Vilayetinden ve teşkilat-ı mezkurenin redif-i devairince bir güne tebdili mucib olamayacağı mahzurdan salim bulunduğu da bil muhabere Harbiye Nezaretinden iş`ar edilmiş ve teşkilat-ı mebhuse-i anha için tahsisi icab iden senevi atmış dört bin sekiz yüz kuruşa dahiliye muvazenesinde karşılık tedariki gayr-i mümkün bulunmuş olduğu beyanıyla mebalig-i mezkurenin sene-i atiyeye muvazenesinin teklif sütununa idhali lüzumu der-miyan idilmiş ve iş`ar-ı vaki`-i meclis-i umumi-i vilayet kararına müstenid olduğu bit-tedkik anlaşılacak münasib görülmüş olmağla ol vechile ifa-yı muamele olunmasının dahiliye nezaretine havalesi ve devair-i mütea`likasına malumat itası tezekkür kılındı. Olbapta emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi 19 Şevval Sene [1]327 ve fi 21 Teşrinievvel Sene [1]325 (3 Kasım 1909).", BOA. İ.DH.1478-12.

⁴⁷⁵ 22 Şevval 1327-24 Teşrinievvel 1325 (6 Kasım 1909) Sadrazam yazısı üzerine 23 Şevval 1327-25 Teşrinievvel 1325 (7 Kasım 1909) tarihli irade-i seniyye verilmişti. BOA. İ.DH.1478-12.

⁴⁷⁶ "Hülasa: Lazkiye merkez kazasında Behluliye namıyla bir ve Cebele Kazasında Kardaha, Beni Ali, Semiyat, Semt-i Kibli namıyla dört ve Markab kazasında Fahu'l-Arabi namıyla bir ve Sahyun`da Cebelü'l-Ekrad, Mehaliba namıyla iki ki cem'an sekiz nahiyenin teşkili lüzumuna dair.", BOA. DH.İ.UM.EK 87-29.

⁴⁷⁷ "Devletlü efendim hazretleri, Cebele'nin birçok kurası kazadan yedi sekiz saat ba'id olub ahali ile merkez beyninde adeta münasebet münkatı` olduğundan ve tahrir-i nüfusun mükemmel olmaması hasbiyle bakaya-yı askeriyesi kesr ve tahsilatı asir olduğundan bahisle minü'l-kadim nahiye namıyla maruf ve fakat teşkilatı gayr-ı vaki` olan nefis-i Kardaha ve Aynül-Şafiz?? Karyelerinde nahiye teşkiliyle tahsisatının sene-i atiyeye bütçesine idhali Lazkiye Mutasarrıflığından iş`ar olunmağla icra-yı icabı hususuna müsaide buyurulması Meclis-i İdare-i Vilayet kararıyla arz olunur. Olbapta emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi 21 Zilkade Sene [1]327 ve fi 21 Teşrinisani Sene [1]325 (4 Aralık 1909), Beyrut Valisi", BOA. DH. MUİ. 48-14

merkez kazaya bağılı olarak bulunan Basit Nahiyesinin kapsamında bulunan bazı köylerin bahsi geçen nahiyeye uzak kalmasından dolayı buradaki idarenin ikiye bölünüp yeni bir nahiyeye oluşturulması için köy muhtarlarından da talep gelmişti⁴⁷⁸.

Lazkiye Mutasarrıflığından gönderilen yazıda talep edilen idari düzenlemenin ayrıntısında, kazalara göre nahiyeye merkezlerinin oluşturulması ve bunun nedenleri sıralanmıştı. Buna göre, merkez kazaya bağılı (Lazkiye) olacak şekilde Behluliye, Cebele Kazasının idaresi kapsamında Kardaha, Beni Ali, Şemsiyat, Semt-i Kibli, Sahyun Kazasında Cebelü'l-Ekrad, Mehaliba ve Markab Kazasına bağılı Fahru'l-Arabi isminde sekiz nahiyeye merkezinin kurulması isteği vilayete bildirilmişti⁴⁷⁹.

Bu işin gerekliliği üzerine yapılan izahatta, daha önce de tanık olduğumuz üzere bölgedeki hükümet kontrolünün sağlanmasında kolaylık sağlamak ve uzak mesafenin yarattığı olumsuz faktörlere çözüm getirebilmek üzereydi⁴⁸⁰. Aynı yazıda, “Lazkiye

⁴⁷⁸ Bayır Nahiyesinin doğu taraflarında olduğu anlaşılan ve Sahyun ile Cıvrü'ş-Şuğur Kazası dahilinde bulunan köylerle keşişen bir bölgede yeni bir nahiyeye merkezinin oluşturulması istenmekteydi. “Acizaneleri Lazkiye Sancağının Bayır Nahiyesinin umum-ı zira` ve ashab-ı emlakı olub nahiyemizin cesamet-i ittisalini ve kuramızın merkez nahiyeye ba`id-i mesafesine mebni mesalihamızın ifasında müşkülât-ı şedideye duçar olmakta olduğumuz gibi çok ber fukaraların hukuklarını zayi` olmaktadır. Devlet ebed-i müddet (...) tebaayı Osmaniye'nin sefalet ve endişeliğiyle hukuk-ı fukaranın ziyama bir güne arzı kabil-i vükeladır. Acizaneleri bu gibi endişelikten tahlisi ittirilmek üzere nahiyemiz ve arasında Sahyun Kazasına merbut Kıfl-ı Kilsî ve Ayn-ı Aşre, Sebnu? Karye ile Cıvrü'ş-Şuğur Kazasına merbut Behisun ve Arakliye karyelerin nahiyemizin şark cihetine rabt ve ilhakıyla nahiyemizin merbut pusula mucibince iki nahiyeye taksimi ve her iki nahiyenin idare-i şunununu ifa itmek üzere nahiyemiz vücuhundan muharri olarak iki zatın intihabıyla müdirliğe tayini ve esbabının istikmaline müsaide ve inayet buyurulması beyan-ı umumiyetle istid'a ve istirham eyleriz. Olbapta emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi 27 Mayıs Sene [1]329 (9 Haziran 1913), muhtarların mühürleri”, BOA. DH. İ.UM. EK 87-29.

⁴⁷⁹ 19/1962 numaralı belge olarak, BOA. DH.İ.UM.EK 87-29.

Geri dönük kayıtlarda olarak, bahsi geçen nahiyelerden Behluliye (D.S., 1306 (44. Defa?): 440; D.S., 1310 (48. Sene): 539, vd.), Kardaha (Ma` Nevasıra Kardaha), Beni Ali, Semt-i Kibli, Şemsiyat (D.S., 1318 (56. Sene): 487; D.S., 1325 (63. Sene): 753, vd.), Cebelü'l-Ekrad ve Mehaliba'nın (D.S., 1306 (44. Defa?): 441; D.S., 1312 (50. Sene): 586; D.S., 1320 (58. Sene): 559, vd.) mevcudiyetine rastlamaktayız. Bu esnada yapılmak istenen idari düzenlemede ise bu nahiyeye merkezlerinin yeniden konumlandırılmak istendiği anlaşılmaktadır.

⁴⁸⁰ “Malum-ı ali cenab-ı vilayet-penahileri buyurulduğu üzere bir memleket ahalisinin hükümet ile ne kadar temasta bulunur ise o kadar taarîf ve tehabbüb tesis ideceği ve bunun netice-i tabiiyesi olarak hukuk-ı devlet ve dolayısıyla hukuk-ı ahali daha ziyade bir emniyet-i mütekabele ile muhafaza ve temin edilebileceği ve bu suretle asayiş-i memleket tamamen ve muntazamen tesis ve o nisbette umran ve terakki tezayüd ideceği bedihidir. Mülkümüzün ekser aksamında vaktiyle bu hakâyika atıf-ı nazar idilememesinden naşi hükümet-i haziranın temin-i asayişle terakkیات-ı umraniye ve iktisadiye ve ziraiyeye masruf olageldiği çeşm-i iftihar ile müşahide olunan mesai-i fevkaladeye rağmen ne derece maruz-ı müşkülât bulunduğu ve eman ve asayişin en ziyade müstefsis olduğu zan ve tahmin olunan birçok yerlerde bile bazen muavenet-i fiiliye-i askeriyeye arz-ı ihtiyaçtan varestede kalamadığı muamelat-ı cariye ile merhun bir hakikat olması evvel be evvel taksimat-ı mülkiyenin ıslahıyla hakikat-ı halde umum-ı ahaliye göre lazım gayr-i müfarık ve tev'em bulunan ve fakat ma`ül-teessüf düşüncesizlik ve sevk-i nadani ile yek diğerinden bütün bütün ayrı ve yabancı bir şey olduğu zu`m-ı batılı hasıl olduğu malum bulunan ahali ve hükümeti yek diğerine rabt ve ferc idecek ve mesalih-i halkı teshil ile temas-ı daimiyi temin eyleyecek tedabir-i idariyenin lüzum-ı ittihaz ve icrasını ihsan etmekte fevkalade haiz-i ehemmiyet ve ümid ve intizar fevkinde temin-i menfaat idecek

Livası'nın ba-husus Cebele ve Sahyun gibi cibal taraflarında mütemekkin ahalinin huşunet-i tab` ve cehaletleri hasbiyle bazı kura ahalişi hükümeti simaen bilir ve bazıları şimdiye kadar hükümet memuru görmediği gibi merkez-i hükümete uğramayarak hususat-ı zatiyelerini de kendü meşayihî ve ileri gelenleri vasıtasıyla tesviye ettirilmekle emrar-ı hayat ede gelmekte ve bu hal-i huşunetlerinin tezyidine vesile olmakta...⁴⁸¹” şeklinde dikkat çektikleri ahali Nusayrilerdi. Onların askerlik vazifesi hususunda geçmişten süre gelen itaatsizlikleri de yeniden gündeme getirilmekteydi.

Bununla birlikte bahsi geçen yükümlülükler karşısındaki isteksizliğe karşı yine askeri kuvvete başvurulduğu da bildiriliyordu. Ancak özellikle askere alım maksadıyla başvuru olan cebri yöntemler, alıkonulan insanların uzun süre tevkif halinde kalmasına sebep olabilmekteydi. Tüm bunların ise bölgedeki sosyal ve politik hedeflere olumsuz bir etkide bulunmaması maksadıyla idari önlemler sunulmaktaydı⁴⁸². Bu önlemler, bahsi geçen sekiz nahiyenin kurulması ve her bir nahiyeye için bir miktar jandarma kuvvetinin de sağlanması üzerineydi. Bunun yanında teşkil edilecek nahiyeler için atanacak müdürlerin bölgenin ileri gelenleri arasından seçilebileceği önerisi de eklenmekteydi⁴⁸³.

olan müsavi tedabir-i mülkiye ve idariyenin siyaset-i dahiliye-i memleket nokta-yı nazarında ehemmiyetle telakki edilmesi icab eden mesail-i hayatiyeden bulunmakta olup gerçi bu hal ve vehle-i ulada bir hayli mesarife istilzam edecek gibi görünüyorsa da kavaid-i mamuleye nazaran haiz-i ehemmiyet olmamakla beraber aynen vuku` ve zuhuru muhakkak bulunan fazla-yı varidattan ve terakkiyat-ı muntazaranın semere-i feyz ve bahşasından telafi edileceği kabil ve te`vil olmayan hakayıktan bulunmuştur.”, BOA. DH.İ.UM.EK 87-29.

⁴⁸¹ BOA. DH.İ.UM.EK 87-29.

⁴⁸² “...elhaletü hazihî bu misüllü yerlerde tahsilat hemen mefkud ve muamelat-ı askeriye dahi yalnız defter üzerinde kalarak sevkiyat-ı icra olunamamakta ve tezyid-i tahsilat ile efrad-ı askeriyenin sevki maksadıyla kura-yı mezkureye gidebilmek için her halde kuvva-yı muntazama ve mertebe istishabına ve oralarda aylarca tevkif ve intizar edilmesine ve elbette olarak bu ise livanın asayişiyile umran ve terakkisine gereği gibi sui tesir ika`ından gayr-ı hali bulunmakta olduğundan havali-i ma`ruza ahalisinin ahval-i ruhiyye ve ictimaiyeleri ta`dil ve cete ceste medeniyet-i hakikiyeye takrib ve dolayısıyla emn ve asayiş-i mahalli istikrar ve nüfuz-ı hükümet te`yid ve istimrar idilmek üzere...”, BOA. DH.İ.UM.EK 87-29.

⁴⁸³ “...şimdilik zururi görülen Cebele Kazasında Kardaha, Beni Ali, Semiyat, Semt-i Kible namıyla dört ve Sahyun`da Cebel-i Ekrad ve Mehaliba iki ve merkez-i liva kazasında Behluliye namıyla bir Markab`ta Fahu`l Garbi namıyla bir ki ceman sekiz nahiyenin tesis ve ihdasıyla teşkilatının ikmalî ve her nahiyeye merkezinde mevkiin ehemmiyet ve vaziyet-i tabiiyesi ve ihtiyac-ı hazır ve mübrimi nazar-ı dikkate alınarak miktar-ı kafi jandarma bulundurulması zaruri ve elzem görülmüş ve ileride tebdil ve hariceten münasibleri tayin olunmak üzere şimdilik lüzum ve icab mahalliye nazaran bazı nevahi müdürlüklerine hüsn-i siretle mel`uf mahalinde ilerü gelenlerinden intihab idilecek eşhasın tercihen tayini mukteza-yı hal ve maslahattan muntazar olan fevaide nazaran istiksar idilemeyeceği bedihi bulunmuş ve tafsilat-ı saireye mübeyyin musaddık cedvel ile dört kit`a harita ve melhuk kazalardan mevru üç kit`a mazbata aynen ve leffen takdim kılınmış olmağla biran evvel icabının icrasına müsaide-i celileleri şayan buyurılmak babında emir ve ferman hazret-i men lehü`l-emrindir. Fi 8 Muharrem Sene [1]332 ve fi 23 Teşrinisani Sene [1]329 (7 Aralık 1913)”, BOA. DH. İ.UM.EK 87-29.

Kısa bir süre sonra, Beyrut Vilayeti Umumi Meclisinin aldığı 25 Ocak 1914 tarihli kararlar, yukarıda bahsi geçen sekiz nahiyenin oluşturulmasının uygun görüldüğü bildirilmişti. Bunun yanında, daha önce belirttiğimiz üzere, Bayır Nahiyesi ahalisinden gelen istek itibariyle, burada yeni bir düzenleme yapılması mevzusunun da ele alındığı ifade edilmişti. Buna göre, Lazkiye'nin merkez kazasına bağlı olarak bulunan bu nahiyenin iki kısma ayrılmasına karar verilmişti. Yeni düzenleme neticesinde ise Bayır ve Bucak olmak üzere iki yeni nahiye merkezi teşkil edilmişti⁴⁸⁴.

I. Dünya Harbi'nin sürdüğü esnada, Cebel-i Kelbiye mevki Nusatrililerin idari düzenlemeler kapsamında yeniden gündeme geldikleri görülmektedir⁴⁸⁶. Geçen süre zarfında, iktidar cenahından, Lazkiye'nin dağlık bölgesindeki bu Nusayri ahalisinin itaatsiz bir hal içerisinde bulunmalarına yönelik imajlarının devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum ise, Osmanlı iktidarının, uzun zamandan beri bölge üzerine hakim kılmak istediği istikrara dayalı denetim politikasının başarısız kaldığının göstergesiydi.

Belirttiğimiz esnada, Beyrut Valisi'nin Dahiliye Nezaretine göndermiş olduğu 19 Aralık 1915 tarihli raporunda Lazkiye'nin sancak idaresi dahilinde bulunan Cebel-i Kelbiye bölgesindeki Nusayri kabilelerinin asiliğinden bahsediyordu. Bölgedeki resmi

⁴⁸⁴ Bizim ulaşamadığımız ve her biri farklı rakam ve harfi simgelerle izah edilmiş cetvel haritaların mevcudiyetinden de bahsedilmiştir. Bunun yanında, Markab Kazasına bağlı Hevabi Nahiyesi müdürlüğü üzerine alınan karar da bu yazıda ayrıca yer almıştır: “Meclis-i Umuminin 12 Kanunisanı Sene [1]329 (25 Ocak 1914) tarihli ve 179 numarolu kararı suretidir: Lazkiye Mutasarrıflığından varid olan “7” numarolu cedvel ile “S” işaretli Lazkiye Kazasının ve “R” işaretli Sahyun ve “Z” işaretli Cebele ve “L” işaretli Markab Kazalarının haritalarından müsteban olduğu vech üzere Cebele Kazasında Kardaha, Semt-i Kibli, Şemsiyat, Beni Ali namıyla dört ve Markab Kazasında Fahu'l Garbi namıyla bir ve Sahyun Kazasında Cebel-i Ekrad ve Mehaliba ve Lazkiye kaza merkezinde Behluliye namıyla ve min haysu'l mecmu` Lazkiye Sancağı dahilinde sekiz nahiyenin teşkili münasib görülmüş ve ahaliden vuku bulan istid'a meclisce icra edilen tedkikat neticesinde Lazkiye Kaza merkezlerine tabi` olan Bayır Nahiyesinin ehemmiyet-i mevkiyesine nazaran nahiye-i mezkurenin Bayır Bucak namıyla iki nahiyeye taksimi ve ol vechile her nahiyeye ilhakı muktezi kuranın esamisi “8” numarolu cedvel ve muamele-i evrakta gösterilmiş ve bu suret muvaffak görülmüştür. Markab Kazasına tabi olan Hevabi Nahiyesinde müstahdem fahri müdürün muvazzaf olarak istihdamı lüzumu Lazkiye Mutasarrıflığının 3335/472 numarolu ve 3 Kanunusani Sene [1]329 (16 Ocak 1914) tarihli iş`arı meclisçe kabul ve bu suretle arz ve inhası karar-gir olmuştur. Maruzat-ı salifeye nazaran Lazkiye Sancağı dahilinde teşkili muktezi nevahi beruceatıdır: (Kaza ve bağlı nahiyeler olarak) Lazkiye: Behluliye, Sahyun: Cebelü'l-Ekrad, Mehaliba, Cebele: Kardaha, Semt-i Kible, Şemsiyat, Beni Ali, Markab: Fahu'l-Garbi”, BOA. DH.İ.UM.EK 87-29.

⁴⁸⁵ Bu son idari düzenlemeden evvelki yıllarda da Bayır ve Bucak Nahiyelerinin mevcudiyetine önceki dönemlerde rastlamaktayız. Henüz 1880 senesi ve ona müteakib yıllara ait vilayet salnamelerinde Lazkiye Kazasına bağlı olmak üzere Bayır, Bucak Nahiyelerine ait bilgiye rastlamaktayız. Bkz. S.S., 1297 (12. Defa): 172; S.S., 1298 (13. Defa): 184; S.S., 1299 (14. Defa): 315. Bazı senelerde ise her ikisi tek bir nahiye birimi olarak kaydedilmişti. Bkz. S.S., 1302: 145; S.S., 1303 (19. Defa): 183. Daha sonraki yıllarda ise bazen sadece Bayır Nahiyesinin mevcudiyetinde olduğu gibi her ikisinin de birlikte yada ayrı nahiye merkezleri olarak anıldığı kayıtlara da rastlanmaktadır. Bkz. D.S., 1307 (45. Sene): 510; D.S., 1310 (48. Sene): 539; B.S., 1318 (2. Defa): 250; D.S., 1325 (63. Sene): 752; D.S., 1328 (67. Sene): 630.

⁴⁸⁶ BOA. DH. İ. UM. 46/2-1.

kuvvetlerin zaafiyeti ve etkili bir önlemin alınamamasından dolayı bu ahalinin vergi ve inzibat memurlarına karşı tutumlarının hükümet aleyhinde geliştiğini belirtmekteydi. Buradaki bazı Nusayri kabileleri ile hükümet kuvvetleri arasında tekrar eden çatışmalarda da ölüm ve yaralanmaların meydana geldiğini de ifade etmekteydi. Dolayısıyla Lazkiye'deki yerel yönetimin de resmi yükümlülüklerin icrası hususunda sorunlarla karşılaştığını da belirtmekteydi. Üstelik bilhassa seferberliğin ilan edilmesi akabinde bölgede bulunan askeri firarileri yeniden toplamaya giden memurlara karşı gösterilen tutumlarının bu görevlilerin temsil ettikleri hükümetin haysiyetini düşürecek bir tarzda olduğu düşüncesindeydi⁴⁸⁷.

Vali, içinde bulunulan bu durumu, daha evvel de gördüğümüz benzer sebeplere bağlamaktaydı. Ona göre, bunun en mühimi cehalet olmakla birlikte diğeri hükümetin bu ahaliyi itaate alma hususunda ciddi bir takibe başvurmamasıydı. Kendisinden önce göreve gelen valiler arasında, askeri kuvvete başvurup onları itaat dairesine almaya çalışanların yanında bu hususta pasif kalanların da olduğunu eklemekteydi. Vali, esasında sistematik bir politikanın geliştirilememesi sonucunda göreve gelen her valinin farklılaşan tutum ve yöntemlerinin böyle bir durumun oluşmasına vesile olduğu düşüncesindeydi⁴⁸⁸.

Vali, Cebel-i Kelbiye bölgesinde aşiret örgütlenmesi içerisinde yaşayan ve dikkat çektiği üzere, yaşam standartları kötü olan bu fakir ahaliyi gündemine almıştı. Bu maksatla giriştiği ilk iş, onların ileri gelenleriyle temas kurmak olmuştu. Bu görüşmeler neticesinde vali, onların esnek bir tutum gösterdikleri kanaatine ulaşmıştı. Ayrıca sahip oldukları konumlarını önemsediklerini düşündüğü bu ileri gelenlere aylık şekilde nakdi yardım

⁴⁸⁷ “Lazkiye Livası dahilindeki Cebel-i Kelbiye Nusayri kabailinin öteden beri hükümete karşı almış oldukları vaziyet-i mütemerrid-ane hakkında muhaberat-ı sabıka toplamasıyla nezaret-i celilerince de az çok malumat hasıl edilmiş olacaktır. Bunlar hükümetin oradaki zaaf-ı kuvvetinden yahud haklarında şimdiye kadar icraat-ı şedideye tevessül idilmemesinden daima istifade etmiş hatta bu temerrüdü memurini tahsiliye ve inzibatiyeye karşı taarruz derecesine de vaddirmişdir. Bunların bazılarıyla ara sıra müsademeler vukua gelerek tarafeynden mecruh ve maktul düştüğü de vaki` olmuştur. Lazkiye hükümeti orada celb-i eşhas tahsil ve tekalif ve tebliğ-i evamir hususlarında pek ziyade müşkülât çekiyor. Kelbiyelilerin bu ahval-i şekavet-karanesi seferberlik esnasında da baş gösteren efrad-ı mükellifeyi firarileri cem` için giden memurine haysiyet ve şeref-i hükümeti münhall-i istihfaf-karane mukabelelerde buldukları da oldu...”
BOA. DH. İ. UM. 46/2-1.

⁴⁸⁸ “İşin bu şekle girmesindeki mahzur-ı idari ve siyasi varesten arz ve ifasıdır. Ancak bu hale karşı hükümet bit-tabı lakayd kalamayacağı için esbabını tedkik itdim. Esbabın en mühimi cehl olmakla beraber diğeri sebepte hükümetçe bunlar hakkında ciddi bir meslek-i takib olunmamasıdır. Filhakika eslaf-ı acizden bazıları bunlara karşı hareket-i askeriye yapmış diğeri silahlarını muvafakatleriyle toplamak istemiş diğeri bunlara hiç ehemmiyet virmemiş hülâsa her vali değıştikçe bu Nusayriler hakkındaki nokta-yı nazarda tebdil idelmiştir...”
BOA. DH. İ. UM. 46/2-1.

tesis ettiğini bildırıyordu. Ancak bu gibi önlemlerin yerine daha etkili yollara başvurulması gereğine de dikakt çekiyordu⁴⁸⁹.

İdari bir düzenleme kapsamında olacak şekilde vali öncelikle, Cebel-i Kelbiye mevkiinde yeni bir nahiyenin kurulması gereğini merkeze bildırıyordu. *Reşadiye* isminde olacak bu nahiyenin merkezinin ise Kardaha Karyesinde olması üzerinde duruyordu⁴⁹⁰. Yeni bir nahiyeye merkezinin teşkiline dair düşüncenin elbette bahsi geçen bölgede bir inzibat ve denetim bölgesi yaratılması gereğinden geliyordu⁴⁹¹. Ancak valinin düşündüğü çalışmalar nahiyeye teşkilinden ibaret değildi. İdari düzlemde yapılacak çalışmanın dışında ise vali, ayrıca köy yollarının tesisi ve mekteplerin açılması lüzumunu da ekliyordu. Böylece öngörülen çalışmaların ise bu mevkideki Nusayrilerin yaşam şartlarında değişim doğuracağı düşüncesini de paylaşıyordu⁴⁹². Vali gerekli olduğunu düşündüğü bu çalışmalarda ortaya çıkacak maddi külfet için sadece nahiyeye teşkilatının tesisiyle ilgili ayağının hükümet tarafından sağlanmasını istemekteydi. Onun dışında kalan yol ve mekteplere yönelik çalışmalarının ise vilayet tarafından gerçekleştirileceğini de belirtiyordu⁴⁹³. Bunun üzerine, önce Harbiye Nezaretine gönderilen 29 Kanunuevvel 1331 (11 Ocak 1916)yazıda bahsi geçen talep paylaşılıp görüş sorulmaktaydı⁴⁹⁴. Daha

⁴⁸⁹ "... Bazı vekayii'n tahdisi hasbiyle Cebele kazası dahilinde bulunan bu Cebel-i Kelbiye'deki Nusayrilerle bendeniz de meşğul oldum. Neticede aşiret hayatı göçeriyet ve pek ziyade fakir ve zaruret içinde bulunan bu adamlar hakkında esaslı bir tarz kabul edilmemesinden bunların cüretkarlığı devam idegelmiştir. Bendeniz bu Nusayri taifelerinin mukaddepleri yani reis ve şeyhlerinden bazılarını merkeze celb iderek görüştüm. Ve umumunun kabil-i idare olduğunu gördüm. Bu mukaddimler mevkilerini muhfaza için vüs'at-i maiyetten başka hiçbir şey düşündükleri olmadığını gördüğüm cihetle kendileriyle görüştüğüm Nusayri mukaddimlerine her ay bir muavenet-i nakdiyede bulunuyorum. Fakat bu hal bit-tabii nihayete kadar devam idemeyeceğinden esaslı bir idare tesis itmek ve bunların umumi menfaatleri için esaslar kurmak icab idiyor..." , BOA. DH. İ. UM. 46/2-1.

⁴⁹⁰ Önerilen yeni nahiyeye idari birim olarak birinci sınıftan olması raporda geçmektedir. Ayrıca rapordan ayrı bir cetvelde, kurulması istenilen Reşadiye Nahiyesine bağlı olacak 60-70 civarında köyün isim listesi de sunulmuştur.

⁴⁹¹ Raporun sonlarında bahsi geçen nahiyenin oluşturulmasının yanında karakol inşası ve jandarma kuvvetlerinin gereği üzerine de durulmaktaydı: "Bu nahiyede hükümet tesis itmek ve burada karakol yaparak jandarma koymak o halde olmadıkça mesailden ise de bunun hamul-pezir olmasına çalışılacağını arz ider..." , BOA. DH. İ. UM. 46/2-1.

⁴⁹² "... nahiyeye teşkil ve mektepler küşadı ve bazı köy yolları inşası gibi teşebbüsat bunların zararlarını tahfif iderek ez-zaman içinde hastelerini de tamamen izale idecektir..." , BOA. DH. İ. UM. 46/2-1.

⁴⁹³ "Mekteb ve yol mesakini vilayetçe yapacağım. Ancak idarede bir nahiyeye teşkil için tahsisat itasını zat-ı samilerinden istirham iderim. Nahiyeyi ihtiva edecek kuradan Kardaha Karyesi nahiyenin merkezi olmalı ve merbuten takdim ittiğim cetveldeki kura bu nahiyeye rabita idilmelidir". Vali, raporunu nahiyeye teşkilatının bir an evvel sağlanması talebini vurgulayarak tamamlar: "... o halde nahiyenin teşkilatına hemen başlamak üzere bu seneden itibaren tahsisatın itasına müsaide buyırılmalarını istirham eylerim olbapta irade efendim hazretlerindedir. Fi 6 Kanunuevvel Sene [1]331 (19 Aralık 1915)", BOA. DH. İ. UM. 46/2-1.

⁴⁹⁴ "Harbiye Nezaret-i Celilesine, 29 Kanunuevvel Sene [1]331 (11 Ocak 1916):Lazkiye Livası dahilinde Nusayri kabailinin sakin bulunduğu Cebel-i Kelbiye nam mahalde esaslı bir idare tesis itmek ve Kardaha

sonra ise Dahiliye`den vilayete gönderilen cevap mahiyetindeki yazıda, merkezi Kardaha Köyü olan Reşadiye Nahiyesi`nin teşkilinin uygun görüldüğü bildiriliyordu⁴⁹⁵.

Beyrut Vilayeti idaresine dahil edilmesi sonrasında da Lazkiye Sancağı`nın idari teşkilatına yönelik düzenlemelere devam edildiği anlaşılmaktadır. Esasen sancak idaresinin kurulmasında etkin bir rol oynadığı üzere, başlangıçtan itibaren süregelen bu çalışmaların odağında dağ bölgesinin olduğu kayıtlarca anlaşılmıştır. Bu idari düzenleme politikasıyla, geçmişten beri süregelen askeri müdahale yöntemine alternatif bir asayiş ve istikrar ortamı sağlanmak isteniyordu. Bu sayede devletin bu coğrafyadaki iktidar alanını genişletme ve tesis edeceği kontrolü kurumsallaştırmayı hedefliyordu. Üstelik bölgede ortaya çıkan misyonerlik çalışmalarına yönelik önlemlere başvurulmak istenmesi bu hedefin kapsamında yer almaya başlamaktaydı. Tüm bunlardan hareketle, bölgede idari alandaki ıslahat ve düzenlemeleri kapsayan bu süreci, devletin bölgeye nüfuz etme politikası olarak da özetleyebiliriz.

Sancak dahilinde ki idari düzenlemeler politikasının işleyiş tarzı ise bölgedeki dağınık ve sayıları yüksek düzeyde olan köylerin denetlenebilme imkânlarının azami ölçülere çıkarmaya çalışılması şeklinde işlemekteydi. En küçük yerleşim birimleri olan köylerden hareketle kurulmak istenilen kontrol mekanizması ise nahiye merkezleriyle sistematik bir denetim ağına dönüştürülmek istenmekteydi. Bu sebeple bölgede idari kontrol açısından yetersiz olduğu düşünülen mevkilerde nahiye birimleri teşkil edilmek isteniyordu. Zira nahiye merkezlerine hem idari hem de askeri karakol birimleri olarak hükümet otoritesini temsil eden bir fonksiyon yüklenmeye çalışılıyordu.

Karyesi merkez olmak üzere Reşadiye namıyla nahiye teşkile Beyrut Vilayetinden alınan tahriratta lüzum gösterdiği mutalaa-yı devletlerinin inba buyırılması babında.”, BOA. DH. İ. UM. 46/2-1.

⁴⁹⁵ “Beyrut Vilayet-i Aliyyesine, Mayıs Sene [1]332 (Mayıs/Haziran 1916): 6 Kanunuevvel Sene [1]331 (19 Aralık 1915) tarihli ve 632 nomerolu tahrirat-ı aliyyeleri cevabıdır: Lazkiye Sancağı dahilinde Cebel-i Kelbiye mevkiinde Kardaha Karyesi merkez ittihaz edilmesi üzere Reşadiye namıyla üçüncü sınıftan bir nahiye teşkili tensib idilmiş ve havale-namesi derdest-i irsal bulunmuştur, ol babta.”. Bu yazıda kurulacak nahiyenin 3. sınıftan olduğu bildirilirken, tarihini tam olarak tespit edemediğimiz, Dahiliye`den gönderilen diğer bir yazıda ise nahiyenin 1. sınıfa terfi ettirildiği bildiriyordu. Ancak iki yazı arasındaki önceliği tam olarak tespit edemedik: “Nazır Tal`at Paşa Hazretlerine / Beyrut Valisi Azmi Bey`e: 16 ?? 1332 (1916) tarihli ve 57 nomerolu tahrirat-ı aliyyeleri cevabıdır: Lazkiye Livasına merbut Reşadiye Nahiyesi birinci sınıfa terfi` idilmiş ve havale-namesi derdest-i irsal bulunmuştur efendim.”, BOA. DH. İ. UM. 46/2-1.

Sancak idare yapısı hiyerarşisinde bulunan birimlerin oluşum ve gelişim sürecinin işleyişi üzerine durmamızın ardından bu idari teşkilatı vücuda getiren kurum ve yapılara yönelik ayrıntılar ele alınacaktır.

2.4. SANCAK VE KAZALARDAKİ İDARİ TEŞKİLATLANMA VE KURUMLAR

Şuana kadar, sancağın teşkili ve bu kapsamda idari birimlerin oluşturulması hususunda gelişen süreç üzerine durmaya çalıştık. Bu kısımda ise, sancak teşkilatını somut olarak temsil eden kurumlardan bahsetmenin gerekli ve tamamlayıcı olacağını düşünmekteyiz.

Bu vesileyle, 1864 Vilayet Nizamnamesinden itibaren gelişen idari reformlar kapsamında sancak merkezi ve bağlı bulunan kazalarda yer alan idare, hukuk ve belediye meclisleri gibi başlıca yapılanmalarla ilgili malumatlar vereceğiz. Bunun yanında sancağa atanan mutasarrıflar üzerine detay verileceği gibi burada yer alan diğer kurumlar üzerine kısaca duracağız. Kazalarla ilgili malumat ise sadece bahsi geçen meclislerle münhasır tutulacaktır.

Bunun öncesinde ise, sancak merkezine bağlı bulunan nahiye ve köyler üzerine muhtelif yıllıklarda yer alan verilere incelemeyi düşünmekteyiz. Öncelikle Lazkiye Sancağına bağlı bulunan kaza, köy ve nahiye bilgilerinin resmi yıllıklara yansıyan rakamları, Beyrut Vilayeti idaresi altında yer alan diğer sancak merkezleriyle birlikte göstermeyi karşılaştırma yapılması açısından yararlı görmekteyiz. Muhtelif yıllara ait verilerde Lazkiye Sancağında yer alan idari birimlere ait rakamlardaki değişimler de takip edilebilir.

Tablo 8: Beyrut Vilayeti Dahilindeki Sancaklarda Yer Alan Kaza, Nahiye ve Köyler

1310 (1892-93) Yılığına Göre Sancaklardaki Kaza, Nahiye ve Köyler Cetveli⁴⁹⁶			
Sancaklar	Kaza	Nahiyeler (Nevahi)	Kura (Köy) ve Mezari (Mezralar)

⁴⁹⁶ D.S.1310 (48. Sene): 542. Diğer taraftan aynı seneye ait olmak üzere kaza ölçekli köy sayılarının toplamı (D.S., 1310 (48. Sene): 539-540) hesaplandığında bu miktarın 1241 olduğu sonucu çıkmaktadır.

Beyrut Sancağı	3	8	243
Akka Sancağı	4	4	202
Trablusşam Sancağı	3	5	567
Lazkiye Sancağı	3	15	1052
Belka Sancağı	3	9	212
Toplam	16	41	2276
1320 (1902-03) Yılığına Göre Sancaklardaki Kaza, Nahiye ve Köyler Cetveli⁴⁹⁷			
Sancaklar	Kaza	Nahiyeler	Karri (Köyler) ve Mezari
Beyrut Sancağı	3	8	361
Akka Sancağı	4	4	355
Trablus Sancağı	3	5	673
Lazkiye Sancağı	3	17	1440
Nablus Sancağı	3	9	228
Toplam	16	43	3057
1323 (1905-06) Yılığına Göre Sancaklardaki Kaza, Nahiye ve Köyler Cetveli⁴⁹⁸			
Sancaklar	Kaza	Nahiyeler	Kura ve Mezari`
Beyrut Sancağı	3	8	353
Akka Sancağı	4	4	256

⁴⁹⁷ D.S.1320 (58. Sene): 560. 1313 kaydında aynı rakamlar verilmiştir. D.S., 1313 (51. Sene): 621.

⁴⁹⁸ D.S., 1323 (61.Sene):695. Önceki tarihe ait kayıt olarak incelediğimiz 1312 senesi yılığında da aynı rakamlar verilmiştir. D.S., 1312 (50. Sene):589; ayrıca bkz. Baykara, 1988:137.

Trablus Sancağı	3	6	672
Lazkiye Sancağı	3	17	1440
Nablus Sancağı	2	7	238
Toplam	15	42	2959

1327 (1909-10) Yılına Göre Sancaklardaki Kaza, Nahiye ve Köyler Cetveli⁴⁹⁹

Sancaklar	Kaza	Nahiyeler	Kura
Beyrut-Merkez Sancağı	3	2	353
Akka Sancağı	4	2	200
Trablusşam Sancağı	3	6	972
Lazkiye Sancağı	3	4	1490
Nablus (Belka) Sancağı	3	3	228
Toplam	15	17	3243

1328 (1910-11) Yılına Göre Sancaklardaki Kaza, Nahiye ve Köyler Cetveli⁵⁰⁰

Sancaklar	Kaza	Nahiyeler	Kura
Beyrut-Merkez Sancağı	3	4	353
Akka Sancağı	4	2	206
Trablusşam Sancağı	3	6	973
Lazkiye Sancağı	3	4	1490
Nablus (Belka) Sancağı	2	3	228

⁴⁹⁹ D.S., 1327 (66. Sene): 605.

⁵⁰⁰ D.S., 1328 (67. Sene): 623.

Toplam	15	21	3250
--------	----	----	------

Yukarıda geçen verilerde dikkati çeken en mühim husus, Lazkiye Sancağına ait köy (ve mezra) sayısının diğer sancaklara oranla yüksek olmasıdır. Bunun sebebinin, sancak sınırları dahilinde bulunan dağlık arazideki dağınık yerleşim yapısıyla alakalı olduğu muhtemeldir.

Lazkiye Sancağına bağlı olan Cebele, Markabve Sahyun Kazalarına bağlı köy ve nahiye miktarını gösteren 1301 (1883-84) senesi vilayet yıllığındaki veriler dikkatimizi çekmiştir⁵⁰¹. Bu yıla müteakip olmak üzere incelediğimiz diğer iki seneye ait vilayet salnamelerinde de köy rakamlarıyla ilgili benzer rakamlar verilmiştir⁵⁰².

Tablo 9: 1301 (1883-84)Yılığına Göre Lazkiye Sancağına Bağlı Kazaların Toplam Nahiye ve Köyleri⁵⁰³

Kazalar	Nahiyeler	Kura
Cebele	3	216
Markab	6	258
Sahyun	5	337
Yekun	14	811

Öncesinde, özellikle nahiye eksenli idari ıslahat çalışmalarının nihayetinde ortaya çıkan durumu daha somut olarak görebilmek açısından nahiye ve köylere yönelik verilerin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Aşağıda, farklı yıllara ait verileri takip ederek başta

⁵⁰¹ S.S., 1301 (16. Defa): 247. Esasen Beyrut Vilayetinin tüm sancaklarını kapsayan bir cetvelde Lazkiye Sancağına ait kısım bulunmaktadır.

⁵⁰² S.S.1302 (17. Defa): 248; S.S.1303 (19. Defa): 212.

⁵⁰³ S.S., 1301 (16. Defa): 247.

Lazkiye merkez kazası olmak üzere sancağa bağlı diğer kazalardaki durumu da yine ayrı tablolarda sunacağız.

Sancağın teşkili sonrasında, Lazkiye merkez kazasına bağlı olarak, 1297 (1879-80) ve 1298 (1880-81) senesi vilayet yıllıklarında sadece Bayır-Bucak Nahiyelerinin bilgisi verilmektedir⁵⁰⁴. 1299 (1881-82) senesi yıllığında ise Bayır, Bucak Nahiyeleri gibi Sahil Nahiyesine dair malumata da tesadüf etmekteyiz⁵⁰⁵.

1307 (1889-90) tarihli yıllıktan itibaren ise kazaya bağlı nahiye ve köylere ait daha detaylı verilere ulaşabilmekteyiz. Aşağıda görüleceği üzere, bazı yıllara ait köy sayısı benzer olmasına karşın bahsi geçen nahiye isimlerinde değişikliklerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple aşağıdaki tablo, nahiyelerin isimlerinde yaşanan değişimlere göre düzenlenmiştir. 1327 (1909-10) ve 1328 (1910-11) senelerine ait verilere gelince, köy rakamları önceki yıllarla benzer olmasına karşın, sadece iki nahiyenin ismi kayıta geçmiştir. Bu durumun malumat eksikliğinden kaynaklanmış olabileceği kanaatindeyiz.

Tablo-10: Merkez Lazkiye Kazasına Ait Nahiye ve Köy Verileri

1307, 1308, 1309 ve 1310 (1889-1893) Yıllıklarına ait Nahiye ve Köy Verileri⁵⁰⁶		
Liva Merkezine Bağlı	Nahiyeler	Kura
Sahil	1	58
Behluliye	1	53
Bayır	1	33
Bucak	1	28
Toplam	4	173

⁵⁰⁴ 1297 senesine ait bu yıllıkta henüz malumat yetersizliğinin yaşandığı da vurgulanmaktaydı. S.S., 1297 (12. Defa): 172; S.S., 1298 (13. Defa): 184.

⁵⁰⁵ Behluliye ise aynı kayıta karye (köy) olarak gösterilmiştir. S.S., 1299 (14. Defa): 206, 314-316.

⁵⁰⁶ D.S., 1307 (45. Sene): 510; D.S., 1309 (47. Sene): 529; D.S., 1310 (48. Sene): 539; 1308 senesinde verile aynı olmasına karşın muhtemelen hata sonucu toplamda 173 kura olarak verilmiştir. D.S., 1308 (46. Sene): 502.

1317, 1318 (1899-1901) ve 1321 (1903-04) Yıllığına ait Veriler⁵⁰⁷		
Liva Merkezine Bağlı	Nahiyeler	Kura
Bayır	1	34
Basit	1	28
Sahil	1	66
Behluliye	1	53
Toplam	4	181
1322, 1323, 1324, 1325 ve 1326 (1904-1909) Yıllıklarına ait Veriler⁵⁰⁸		
Liva Merkezine Bağlı	Nahiyeler	Kura
Sahil	1	66
Behluliye	1	53
Bayır Bucak	1	34
Basit	1	28
Toplam	4	181
1327 ve 1328 (1909-1911) Yıllıklarına ait Veriler⁵⁰⁹		
Liva Merkezine Bağlı	Nahiyeler	Kura

⁵⁰⁷ D.S., 1317 (55. Sene): 140; B.S., 1318 (2. Defa): 250; D.S., 1321(59. Sene): 610. 1319 vilayet salnamesinde ise, toplam kura sayısı 181 olmakla birlikte Bayır, Bucak, Sahil ve Behluliye olarak 4 nahiyeye ismi verilmiştir. Sahil Nahiyesi burada geçmemektedir. B.S., 1319 (3. Defa): 224.

⁵⁰⁸ D.S., 1322 (60. Sene): 624; D.S., 1323 (61. Sene):692; D.S., 1324: 756; D.S., 1325: 752; D.S., 1326 (64. Sene):758; D.S., 1326 (65. Sene): 598.

⁵⁰⁹ D.S., 1327 (66. Sene): 603; D.S., 1328 (67. Sene): 630. 1327 tarihine tekabül eden başka bir eserde de sadece Bayır ve Basit Nahiyelerine ait köy sayısı verilmiştir. Burada farklı olarak toplam rakam 154 olarak bildirilmiştir. Abdülbasit Ünsi, 1326: 185. Ayrıca 6 Rebiyülahir 1327 tarihli resmi bir cetvelde ise, Lazkiye merkezde 2 nahiyeye (müdürlük) ve 369 kura olduğu bildirilmiştir. BOA. Y..EE.. 33-48.

Nefs-i Lazkiye	-	119
Bayır	1	34
Basit	1	28
Toplam	2	181

Sancağa bağı bulunan kazalardan evvela Cebele`deki nahiye merkezleri ve idari denetimlerinde yer alan köylere ait sayıları aşağıdaki tabloda göstereceğiz. Muhtelif yıllara ait salname kayıtlarından hareketle oluşturduğumuz bu tablo toplam köy sayılarına göre iki kısma ayrılmıştır. 1307-1310 arasındaki tarihlerde yer alan toplam köy sayısının 247 olduğu belirtilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, bahsi geçen tarihlerden sonraki yıllara ait verilerde ise bu sayının 256`ya çıktığı görülmektedir. Yine aşağıda yer alan Ma` (maa) Nevahira ve Kuruvaha ile Ma` Nevasıra Kardaha`nın aynı merkezler olduğunu düşünmekteyiz.

Tablo 11: Cebele Kazasına Bağı Nahiye ve Köyler

1307, 1308, 1309, 1310 Yıllıklarına Göre Nahiye ve Köyler⁵¹⁰		
Kazaya Bağı	Nahiye	Kura
Semisnan	1	29
Beni Ali	1	28
Semt-i Kible	1	104
Ma`-ı Nevahira ve Kuruvaha	1	86
Toplam	4	247

⁵¹⁰ D.S.,1307 (45. Sene): 510; D.S., 1308 (46. Sene): 502; D.S., 1309(47. Sene): 529; D.S., 1310(48. Sene): 539.

1311-12-18-20-21-22-23-24-25-26 (1893-1909 arası) Yıllıklarına Göre Nahiye ve Köyler⁵¹¹		
KazayaBağlı	Nahiye	Kura
Şemsiyat	1	29
Beni Ali	1	28
Semt-i Kible	1	113
Ma` Nevasıra Kardaha	1	86
Toplam	4	256
1327 ve 1328 (1909-1911arası) Yıllıklarına ait Veriler⁵¹²		
Kazaya Bağlı Köy Toplamı: 306		

Markab Kazası⁵¹³ dahilinde yer alan nahiye ve köylere gelince, buna ait verileri yine iki kısımdan oluşan bir tabloda göstermeyi uygun görmekteyiz. Zira farklı senelere ait

⁵¹¹ D.S., 1311 (49. Sene): 569; D.S., 1312 (50. Sene): 585; D.S., 1315 (53. Defa):391; B.S., 1318 (2. Defa): 258; D.S.1318 (56. Sene): 487; D.S.1320 (58. Sene): 558; D.S.,1321 (59. Sene): 610; D.S., 1322 (60. Sene): 625; D.S., 1323 (61.Sene): 692; D.S., 1324 (62.Defa?): 757; D.S., 1325 (63. Sene):753; D.S., 1326 (65.Sene): 759; D.S., 1326 (65.Sene): 598. Ayrıca bkz. Çelik, 2010: 32.

⁵¹² D.S., 1327 (66.Sene): 603; D.S., 1328(67.Sene): 621. Yine başka bir eserin 1327 senesine ait verilerinde Cebele`ye bağlı köy sayısının 191 olduğu bildirilmiştir. Abdülbasit Ünsi, 1326: 185.

⁵¹³ Markab Kazasının yer aldığı merkezlerin değişmesi meselesine dikkat çekmek isteriz. Evvela Markab için 1311 (1993-94) senesi vilayet salnamesinden itibaren Markab`ın kaza merkezinin Banyas Kasabası olduğu belirtilmeye başlanmıştır. B.S. 1311(1. Defa): 426; B.S., 1322 (5. Defa): 305; B.S., 1318 (2. Defa): 266; B.S., 1326 (7. Defa): 383. Bunun dışında 1316 tarihli Kamusü`l-Alam`ın Markab maddesinde de kaza merkezinin Banyas olduğu belirtilmiştir. Ş. Sami, 1316: 4265. Benzer bilgi için ayrıca bkz. Temimi-Behçet, 1333: 457.

Bu hususla ilgili olarak Honigmann, daha önce kazanın merkez mevkisi olarak yer alan Markab Kalesinin yıkılmasından sonra bahsi geçen değişimin yaşandığı üzerine durmuştur. Öyle ki 1885 tarihinde Markab kaymakamının talebi üzerine kaza merkezinin Banyas Kasabasına taşındığı anlaşılmaktadır. Honigman, 1988b: 767-768. Bahsi geçen bu tarihten sonraki yıla tekabül eden resmi bir belgede de Banyas`ın kaza merkezi olarak anılmaya başlaması dikkatimizi çekmiştir. Kaza merkezi Banyas Kasabasına telgraf hattı çekilmesi bahsiyle Telgraf-Posta Nezaretine gönderilmiş 25 Şaban 1304-6 (7) Mayıs 1303 (19 Mayıs 1887) tarihli yazı olarak. Bunun öncesinde ise bu mevzuyla ilgili olarak Suriye Vilayetinden 9 Cemaziyelevvel 1303 (13 Şubat 1886) tarihli bir yazı alınmıştı. Bu ise meselenin daha öncesinden dikkate alındığını göstermektedir. BOA. DH. MKT. 1421-69. Netice olarak yüzyılın bu son dönemlerinden itibaren Banyas Kasabasının kaza merkezi olmaya başladığı anlaşılmaktadır.

yıllıklardaki verilerde yer alan köy sayısından hareketle böyle bir yola başvurduğumuz. Nahiye isimlerindeki kısmi farklılıkları da göstermeye çalıştığımız veriler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 12: Markab Kazasına Bağlı Nahiye ve Köyler

1307, 1308, 1309 ve 1310 (1889-1893 arası) Yıllıklarına Göre Nahiye ve Köyler⁵¹⁴		
Kazaya Tabi	Nahiye	Kura
Nefs-i Markab	-	77
Kadmus	1	155
Hevabi	1	161
Toplam	2	393
1311-12-18-19-20-21-22-23-24-25-26 (1893-1909 arası) Yıllıklarına Göre Nahiye ve Köyler⁵¹⁵		
Kazaya Tabi	Nahiye	Kura
Nefs-i Markab	-	50
Kadmus	1	98
Hevabi	1	91

⁵¹⁴ 1307 yılığında yekun 403 olarak bildirilmesine karşın hesaplandığında 393 olduğu anlaşılmaktadır. D.S.,1307 (45. Sene): 511; D.S., 1308 (46. Sene): 503; D.S., 1309 (47. Sene): 530; D.S., 1310 (48. Sene): 540.

⁵¹⁵ İncelediğimiz yıllıklarda Zemerne veya Zemerin ve Cerd'ül-Alleka, Cerü'l-Alleka veya Cerü'l-Allefa şeklinde aynı nahiye için şeklen farklı biçimlerde anılmıştır. Ayrıntılı olarak bkz. D.S., 1311 (49. Sene): 570; D.S., 1312: 586; D.S., 1315 (53. Defa): 391; B.S., 1318 (2. Defa): 265; D.S. 1318 (56. Sene): 487; B.S., 1319 (3. Defa): 233; D.S.1320 (58. Sene): 558; D.S.1321 (59. Sene): 610; D.S.1322 (60. Sene): 625; D.S., 1323 (61.Sene): 692; D.S., 1324 (62. Defa?): 757; D.S., 1325 (63. Sene): 753; D.S., 1326 (64. Sene): 759; D.S., 1326 (65. Sene): 599. Ayrıca bkz. Çelik, 2010: 32. 1327 senesine tekabül eden rakamlar sunan bir eserde ise sadece Kadmus'tan bahsedilmiş ve toplam köy sayısının da 165 olduğu belirtilmiştir. Abdülbasit Ünsi, 1326: 185.

Zemerne/Zemerin	1	206
Zuhrü`l-Garbi	1	74
Cerdü`l-Alleka/ Cerü`l-Allefa	1	50
Toplam	5	569

Yine, Sahyun Kazasına⁵¹⁶ bağlı bulunan nahiye ve bunlara bağlı köy sayıları aşağıdaki belirtilmiştir. Farklı sebelere ait yıllıklardan çıkardığımız malumata göre hazırlanan bu tabloda dikkat çekileceği üzere, kaza dahilindeki toplam köy sayısına bağlı bir taksimatta gösterilmiştir.

Tablo 13: Sahyun Kazasına Bağlı Nahiye ve Köyler

1307, 1308, 1309 ve 1310 (1889-1893 arası) Yıllıklarına Göre Nahiye ve Köyler⁵¹⁷		
Kazaya Tabi	Nahiye	Kura
Sahyun	-	41
Hefte-i Sahyun	1	47
Cebelü`l-Ekrad	1	151
Beytü`ş-Şelf	1	144
Mehaliba	1	45

⁵¹⁶ Markab gibi Sahyun`da da kaza merkezinde de bir değişimin yaşandığı yıllıklardan anlaşılmaktadır. Evvela 1318 (1900-01) tarihli vilayet salnamesinde tesadüf ettiğimiz bu gelişmeye göre Sahyun`un kaza merkezi Babenna Kasabası olarak bildirilmiştir. Daha sonraki yıllıklarda da aynı malumat verilmeye başlanmıştır. B.S., 1318 (2. Defa): 271; B.S., 1322 (5. Defa): 307; B.S., 1326 (7. Defa): 389. Kaza merkezi Babenna için ayrıca bkz. Temimi-Behçet, 1333: 530. Önceki tarihlere ait diğer eserlere baktığımızda, misal olarak, Ali Saib`in 1304 (1886-87) tarihli eserinde bu hususa dair bir bilgi geçmemiştir. Yine 1311 (1993-94) vilayet yıllığında ise merkez kazanın Sahyun Kal`ası olduğu ifade edilmişti. B.S., 1311 (1. Defa): 389. ⁵¹⁷ D.S., 1307 (45. Sene): 511; D.S., 1308 (46. Sene): 503; D.S., 1309 (47. Sene): 530; D.S., 1310 (48. Sene): 540.

Toplam	5	428
1311-12-13-15-18-20-21-22-23-24-25-26 (1893-1909 arası) Yıllıklarına Göre Nahiye ve Köyler⁵¹⁸		
Kazaya Tabi	Nahiye	Kura
Nefs-i Sahyun	-	43
Çifte-i Sahyun/Çifte	1	46
Cebelü'l-Ekrad	1	156
Beytü'ş-Şelf	1	144
Mehaliba	1	45
Toplam	4	434

Lazkiye'nin sancak idaresine dönüştürülmesinden itibaren atanmaya başlanan mutasarrıflarla ilgili bilgi salnamelerden hareketle sunulacaktır. Bunun yanı sıra aşağıdaki tabloda geçen şahısların görevde buldukları dönemlerle ilgili malumat, arşiv verileriyle desteklenmiştir. Aynı yerde, sancağın bağlı olduğu vilayetler de belirtilmiştir.

Tablo 14: Suriye ve Beyrut Vilayetine Bağlı Lazkiye Sancağı Mutasarrıfları

Görev Yılı	Mutasarrıf	Vilayet
------------	------------	---------

⁵¹⁸ Yıllıkların bazısında Çifte-i Sahyun bazısında ise sadece “Çifte” olarak bildirilmiştir. Ayrıntılı olarak bkz. D.S. 1311 (49. Sene): 570; D.S. 1312 (50. Sene): 586; D.S. 1313 (51. Defa):487; D.S., 1315 (53. Defa): 391; B.S., 1318 (2. Defa): 270; D.S.1320 (58. Sene): 559; D.S., 1321 (59. Sene): 611; D.S., 1322 (60. Sene): 625; D.S., 1323 (61.Sene): 693; D.S., 1324 (Salnamede ön kısımlar olmadığı için kaçınıcı defa olduğu bilgisini görememekteyiz. Ancak salnameleri temin ettiğimiz İSAM’da 62. Defa olduğu bilgisi verilmiştir. Üstelik diğer yıllıkların gelişine göre 62. Defa/Sene olduğu uygun düşmektedir.): 757; D.S., 1325 (63. Sene): 753; D.S., 1326 (64. Sene): 759; D.S., 1326 (65.Sene): 599. 1327 senesine tekabül eden bir eserde ise Sahyun Kazasında mevcut toplam kura sayısının 294 olduğu belirtilmiştir. Bkz. Abdülbasit Ünsi, 1326: 185.

H.1297(M.1879/80)⁵¹⁹	Ahmed Es-Salih Efendi (Salih-Zade)	Suriye Vilayeti
1298⁵²⁰	Salih-Zade Efendi	Suriye Vilayeti
1299⁵²¹	Abaza-Zade Ahmet Hamdi Efendi	Suriye Vilayeti
1300⁵²²	Abaza-Zade Ahmet Paşa	Suriye Vilayeti
1301⁵²³	Abaza-Zade Ahmet Hamdi Paşa	Suriye Vilayeti
1302⁵²⁴	Ömer Şevki Paşa	Suriye Vilayeti
1303⁵²⁵	Ahmet Cevdet Paşa?	Suriye Vilayeti

⁵¹⁹ Naibi ise Remzi Efendidir, D.S.,1297 (35. Defa): 245; Suriye yıllığında ise mutasarrıfın namı Salih-Zade Ahmet Efendi olarak geçer, S.S., 1297 (12. Defa): 180; Suriye Valisi ise Mithat Paşadır. S.S., 1297 (12. Defa): 88.

⁵²⁰ Naibi Ömer Hami Efendidir. S.S., 1298 (13. Defa): 180. Bu tarihten sonra Vilayetteki pek çok sancak gibi Lazkiye Mutasarrıfı Ahmet Salih'in de yeri becayiş yoluyla değiştirilecekti. Suriye Valisi Ahmet Hamdi'nin merkeze gönderdiği 2 Ağustos 1297 (14 Ağustos 1881) tarihli telgrafta, Trablusşam Mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın görev yaptığı bölgede hoşnutsuz olması ile yine diğer mutasarrıfın buldukları bölgenin ehemmiyetine uygun olmadığı düşünülen şahısların yerleri değiştirilmek istenmişti. Buna göre, Trablusşam Mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın Hama Sancağına atanması, boşalan yere ise daha evvelden burayı tanımasından dolayı Aka Mutasarrıfı Mustafa Ziya Efendi'nin getirilmesi düşünülmüştü. Aka Mutasarrıflığında boşalan makama ise Lazkiye Mutasarrıfı Ahmedü's-Salih Efendi'nin gönderilmesi uygun görülmüştü. Lazkiye'nin mutasarrıflığına da Hama Mutasarrıfı Ahmet Efendi'nin gelmesine kanaat getirilmişti. Bunun üzerine, Gurre Zilkade 1298 -13 Eylül 1297 (25 Eylül 1881) tarihli yazıyla Padişaha sunulan bu isteğe, Fi 9 Zilkade 1298-21 Eylül 1297 (3 Ekim 1881) tarihli irade beyanı verilmişti, BOA. İ.DH. 836-67292.

⁵²¹ Naib yine Ömer Hilmi Efendidir. S.S., 1299 (14. Defa): 201; vali ise Hamdi Paşa olarak geçmektedir. S.S., 1299 (14. Defa): 102.

⁵²² Naib Ali Rıza Efendidir, S.S.,1300 (15. Defa):197; Devlet Salnamesinde mutasarrıf olarak, Ahmet Paşa olarak geçmektedir. D.S., 1300 (38. Sene): 327; Suriye Salnamesinde Suriye Valisi, Hamdi Paşa (S.S.,1300 (15. Defa): 94), Devlet Salnamesinde ise Ahmet Paşa olarak beyan edilmiştir, D.S., 1300 (38. Sene): 323.

⁵²³ Naib Ali Rıza Efendi olmaktadır, S.S., 1301 (16. Defa): 157.

⁵²⁴ Naibi Ali Rıza Efendidir, S.S., 1302 (17. Defa): 141.

⁵²⁵ Naib ise Ebubekir Hilmi Efendi olarak bildirilmiştir. S.S., 1303 (19. Defa): 176.

Ancak, Suriye Valisi Naşid imzalı ve 7 Mart Sene 1302 (13 Cemaziyelahir 1303/19 Mart 1886) olarak Dahiliye Nezaretine gönderilen şifreli telgraftan hareketle Ömer Şevki Paşa'nın vilayet yıllığında belirtilen tarihten sonraki yıl olan hicri 1303 senesi civarında görevde bulunduğunu düşünmekteyiz. Telgraf şifreli olmasından dolayı, bu telgrafın özet kısmında verilen bilgide, önceki mutasarrıf Abaza Ahmet Paşa'nın Saruhan'a tayini hususu belirtilmiştir. BOA. DH. ŞFR. 129-32. Telgraf tarihinin hicri 1303 senesine tekabül etmesi bizde, bu esnada görevde Ömer Şevki Paşa'nın bulunduğu veya görev süresinin bu tarihe doğru kaydığı kanaatini yaratmıştır.

Öyle ki Ömer Şevki Paşa'nın görevini A. Cevdet Paşa'ya bırakması yönündeki yazının tarihi de bu kanaati destekliyor. Bahsi geçen bu yazı, 1 (gurre) Muharrem 1304-18 Eylül 1302 (30 Eylül 1886) yazı Ömer Şevki Paşa ile becayişe gidilen Cebel-i Bereket Mutasarrıfı Ahmet Cevdet Paşa'nın Lazkiye Mutasarrıflığına atanması ile maaş tahsisi ve miktarı bahsinde Adana ve Suriye Vilayetlerine gönderilmiştir. BOA. DH. MKT. 1369-27.

1304 ⁵²⁶	Ahmet Cevdet Paşa	Suriye Vilayeti
1305 ⁵²⁷	Ahmet Cevdet Paşa	Suriye Vilayeti
H.1306 (M. 1888/89) ⁵²⁸	Ahmet Cevdet Paşa	Beyrut Vilayeti
1307 ⁵²⁹	(Mehmet) Ziya Bey	Beyrut Vilayeti
1308 ⁵³⁰	Mehmet Ziya Bey	Beyrut Vilayeti
1309 ⁵³¹	Mehmet Ziya Bey	Beyrut Vilayeti
1310 ⁵³²	Mehmet Ziya Bey	Beyrut Vilayeti
1311 ⁵³³	Mehmet Ziya Bey	Beyrut Vilayeti
1312 ⁵³⁴	Mehmet Reşad Bey	Beyrut Vilayeti

⁵²⁶Naib ve Hukuk Reisi Ebubekir Hilmi Efendidir, D.S., 1304 (42. Defa): 426. Vali ise Naşid Paşadır. D.S., 1304 (42. Defa): 424.

⁵²⁷ Naib ve Hukuk Reisi Mehmet Şükrü Efendidir, D.D. 1305 (43. Defa): 335; Suriye Valisi ise Naşid Paşa olarak geçmektedir, D.S.1305 (43. Defa): 333.

⁵²⁸ Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi Mehmet Şükrü Efendidir, D.S., 1306 (İncelediğimiz eserde kaçınıcı defaya olduğuna dair bilgiye rastlayamadık. Lakin salnamelere ulaştığımız İSAM'da 44. Defa olarak bildirilmiştir. Üstelik diğer yılların gelişine göre 44. Defa/Sene olduğu söylenebilir): 415; Beyrut Valisi de Ali Paşadır. D.S., 1306 (44. Defa?): 412.

Bu tarihte, Lazkiye Mutasarrıfı Ahmet Cevdet Paşayla Niğde'de görevli Ziya Bey arasında becayiş yoluyla görev değişikliği olmuştur. Böylece Ahmet Cevdet Paşa Niğde'ye tayin edilirken Ziya Bey de buraya mutasarrıf olmuştur. Kendisine maaş tahsisi (senevi 5 bin kuruş) bahsiyle ve tayinler hususunda Beyrut ve Konya Vilayetlerine gönderilen 9 Receb 1306-27 Şubat 1304 (11 Mart 1889) tarihli yazı için bkz. BOA. DH. MKT. 1603-76. 1324 tarihli Beyrut Vilayet salnamesinde verilen mutasarrıflar listesinin en başında yer alan Ziya Bey'in göreve gelme tarihi rumi 5 Şubat 1305 (17 Şubat 1890) olarak verilmiştir. Bu da yukarıdaki bilgilerle örtüşmektedir. B.S., 1324 (6. Defa): 78; ayrıca bkz. Orha, 2017:61.

⁵²⁹ Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi Abdülhamid Efendi (Dürriye Müderrislerinden) olarak bulunmaktadır, D.S., 1307 (45. Sene): 509; Vali ise Aziz Paşadır. D.S., 1307 (45. Sene): 502.

⁵³⁰ Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi Mahmut İsmet Efendi, D.S., 1308 (46. Sene): 501; vali ise Vali Aziz Paşadır. D.S., 1308 (46. Sene): 494.

⁵³¹ Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi Mehmet Tevfik Efendi, D.S.1309 (47. Sene): 528; vali ise Aziz Paşadır. D.S.1309 (47. Sene): 520.

⁵³² Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi Mehmet Tevfik Efendidir, D.S.1310 (48. Sene): 538; Vali ise Halid Bey'dir, D.S.1310 (48. Sene): 530.

⁵³³ Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi Mustafa Faik Efendi idi. Vali, Halil Halid Bey idi. D.S.1311 (49. Sene): 560, 568; Ancak Beyrut Salnamesinde mutasarrıf, Mehmet Reşid Bey olarak bildirilmiştir. B.S.1311 (1. Defa): 164. 1324 tarihli yıllıktaki listede Reşad Bey'in göreve gelme tarihi rumi 29 Teşrinievvel 1309 (1 Ca. 1311/10 Kasım 1893) olarak verilmiştir. B.S., 1324 (6. Defa): 78. Bu tarihe göre Reşad Bey'in göreve gelmesi muhtemelen bahsi geçen kayıttan sonra gerçekleşmiştir.

⁵³⁴ Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi Mustafa Faik Efendidir, vali ise Halil Halid Bey idi. D.S.,1312 (50. Sene): 576, 584.

1313 ⁵³⁵	Mehmet Reşad Bey	Beyrut Vilayeti
1314 ⁵³⁶	Sadık Paşa	Beyrut Vilayeti
1315 ⁵³⁷	Abdülğani Paşa	Beyrut Vilayeti
1316 ⁵³⁸	Saadettin Paşa	Beyrut Vilayeti
1317 ⁵³⁹	Şemsettin Paşa	Beyrut Vilayeti

⁵³⁵ Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi Nureddin Efendi, D.S., 1313 (51. Defa): 616; Vali Abdulhalik Nasuhi Bey olarak bulunmaktadır, D.S., 1313 (51. Defa): 608. Bu yıldan sonra göreve Sadık Paşa gelecekti. Bu münasebetle Sadaretten Dahiliye Nezaretine gönderilen 23 Rebiyülahir 1313-1 Teşrinievvel 1311 (13 Ekim 1895) tarihli yazıda, Hama Sancağı Mutasarrıfı Sadık Paşa'nın Lazkiye Mutasarrıfı Reşad Bey ile becayiş yoluyla göreve gelmesi münasebetiyle 19 Rebiyülahir 1313 tarihli irade-i seniyye verildiği belirtilmiştir. BOA. BEO. 692-51854. 1324 senesi vilayet yıllığında geçen görev listesinde de, Sadık Paşa'nın görev tarihi 27 Teşrinievvel 1311 (8 Kasım 1895) olarak bildirilmiştir. B.S., 1324 (6. Defa): 78.

⁵³⁶ Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi Nureddin Efendi idi. D.S.,1314 (52. Sene): 628; Vali Ahdulhalik Nasuhi Bey olarak geçmektedir. D.S.,1314 (52. Sene): 620. Bu tarihte, Sadık Paşa'nın Kerek Sancağı Mutasarrıfı Hüseyin Hilmi Efendi'nin "arıza-yı vücudiyesinden dolayı devam-ı memuriyeti maslahaten haiz olamayacağından azliyle" onun yerine tayin edilmesi ve Lazkiye'de boşalan makama ise kaymakam mevkisinde bulunan Abdülğani Bey'in tayini hususu Meclis-i Vükela kararı üzerine sadrazam tarafından padişah onayına arz edilmişti. Bunun üzerine 14 Safer 1314-13 Temmuz 1312 (25 Temmuz 1896) tarihli irade-i seniyye verilmiştir. BOA. BEO. 817-61211. 1324 Vilayet yıllığında Abdülğani Paşa'nın atanma tarihi ise 15 Ağustos 1312 (27 Ağustos 1896) olarak bildirilmiştir. B.S., 1324 (6. Defa): 78. Bu ise bahsi geçen karardan bir ay sonraya tekabül etmektedir. Ertesi yılın kaydında da tabloda belirtildiği üzere bahsi geçen isim belirtilmiştir.

⁵³⁷ Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi Mehmet Emin Efendidir, D.S., 1315 (53. Defa): 390; Vali ise Nazım Paşa olarak bildirilmiştir, D.S., 1315 (53. Defa): 386.

Sadaretin Dahiliye Nezaretine gönderdiği 3 Şaban 1315-15 (16) Kanunuevvel 1313 (28 Aralık 1897) tarihli yazıda, Kenğırı Sancağı Mutasarrıfı Sadettin Paşa'nın Lazkiye Mutasarrıfı Abdülğani Paşa ile becayiş yoluyla talep üzerine yer değiştirmesine dair irade-i seniyye verildiği belirtilmiştir. BOA. BEO. 1059-79396. 1324 senesi yıllığında da Sadettin Paşa'nın atanma tarihi bu karardan üç ay sonraya tekabül etmektedir: 1 Mart 1314 (19 Şevval 1315/13 Mart 1898). B.S., 1324 (6. Defa): 78. Buna müteakip yılın kaydında kendisinin ismi geçmektedir.

⁵³⁸ Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi Mehmet Emin Efendi idi, D.S., 1316 (54. Sene): 454; Vali Reşid Beydir, D.S., 1316 (54. Sene): 448.

Bu tarihten sonra ise vazifeye Şemsettin Paşa gelmişti. Dahiliye Nezaretine gönderilen 18 Şaban 1316-20 Kanunuevvel 1314 (1 Ocak 1899) tarihli tezkere de bu tayin, "... Şemsettin Bey'in açık bulunan Lazkiye Mutasarrıflığına icra-yı memuriyeti hususuna 21 Receb Sene [1]316 tarihli ve 3810 numarolu tezkere-i cevabiye-i devletleri üzerine memuriyet-i mülkiye komisyonunun kararıyla bi'l istizan 14 Şaban Sene[1]316 tarihinde irade-i seniyye-i cenab-ı hilafet-penahi şeref-mütealılık buyurulmuş olmağla ifa-yı muktezasına himmet.", şeklinde bildirilmişti. BOA. BEO. 1249-93629. 1324 senesi yıllığında da Şemsettin Paşa'nın atanma tarihi 14 Kanunusani 1314 (14 Ramazan 1316/26 Ocak 1899) olarak geçmektedir. B.S., 1324 (6. Defa): 78.

⁵³⁹ Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi Ahmet Efendidir. D.S., 1317 (55. Sene): 434; Vali ise Vali Reşid Beydir. D.S., 1317 (55. Sene): 440

1318 ⁵⁴⁰	Ahmet Şemsettin Paşa	Beyrut Vilayeti
1319 ⁵⁴¹	Mehmet Hüsnü Bey	Beyrut Vilayeti
1320 ⁵⁴²	Sadık Paşa	Beyrut Vilayeti
1321 ⁵⁴³	Mahmut Paşa	Beyrut Vilayeti
1322 ⁵⁴⁴	Şükrü Paşa	Beyrut Vilayeti

⁵⁴⁰Naib Ahmet Efendi`dir. B.S. 1318 (2. Defa): 238; Devlet Salnamesinde ise aynı şahıs, Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi Ahmet Hemaş Efendi olarak geçmektedir. D.S., 1318 (56. Sene): 480; vali ise Reşid Bey`dir. D.S., 1318 (56. Sene): 480.

Bu tarihte, Şemsettin Paşa`nın başka bir yere tayin olunacağı üzere azledilip yerine Şam Ticaret Mahkemesi Reisi görevinde bulunan Hüsnü Bey`in getirilmesine irade-i seniyye verilmişti. Sadaret Dahiliye Nezaretine gönderilen 20 Cemaziyelahir 1318-2 Teşrinievvel 1316(15 Ekim 1900) tarihli yazısı olarak, BOA. BEO. 1564-117247. Aynı hususla ilgili olarak önceden yine sadarettten aynı makam tarafına gönderilen 22 Safer 1318-7 (8) Haziran 1316 (21 Haziran 1900) tarihli bir tezkerede, buna dair vilayetten iki kıta tahriratın geldiğinden de bahsedilmişti. BOA. BEO. 1505-112871. 1324 tarihli salnamede ise, Hüsnü Bey`in atanma tarihi 8 Teşrinisani 1316 (28 Receb 1318/21 Kasım 1900) şeklinde geçmiştir. B.S., 1324 (6. Defa): 78. Tabloda görüldüğü üzere hemen akabinde mutasarrıf Hüsnü Bey olarak yer almıştır.

⁵⁴¹ Naib İsmail Hakkı Efendi idi, B.S., 1319 (3. Defa): 215; daha detaylı olarak, Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi İsmail Hakkı Efendi, D.S., 1319 (57. Sene): 536; vali ise Reşid Beydir, D.S., 1319 (57. Sene): 530.

⁵⁴² Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi İsmail Hakkı Efendidir, D.S., 1320 (58. Sene): 557; Vali ise Reşid Bey idi, D.S., 1320 (58. Sene): 552.

Hüsnü Bey`in Aka`ya atanması üzerine, göreve Sadık Paşa getirilmiştir. Bu hususla ilgili olarak, Sadaretin Dahiliye ve yine Mütekaidin ve Ma`zulin-i Mülkiye Sandıkları Nezaretine gönderdiği 5 Zilkade 1319-31 Kanunusani 1317 (13 Şubat 1902) tarihli yazıda, Aka Mutasarrıfı Edib Bey`in yerine Lazkiye`deki Hüsnü Bey`in getirilmesi ve Kerek Mutasarrıflığında bulunan Sadık Paşa`nın ise buraya getirilmesine irade-i seniyye (27 Şevval 1319) verildiği beyan edilir. BOA. BEO. 1792-134383. 1324 yıllığında ikinci defa yapılan bu atanmanın tarihi, 16 Şubat 1317 (21 Zilkade 1319/1 Mart 1902) olarak geçmiştir. B.S., 1324 (6. Defa): 78.

Ancak birkaç ay sonra mutasarrıf yeniden değiştirilir. Sadık Paşa`nın yerine Mahmut Paşa getirilir. Bu hususla ilgili olarak, Sadaret`ten Dahiliye Nezaretine gönderilen 19 Cemaziyevvel 1320-10 (11) Ağustos 1318 (24 Ağustos 1902) tarihli yazıda, Hıms Mutasarrıfı Mahmut Paşa`nın Lazkiye Mutasarrıflığına tayinine dair 16 Cemaziyevvel 1320 tarihli irade-i seniyye verildiği bildirilmiştir. BOA. BEO. 1908-143054. Buna müteakib, tabloda görüldüğü üzere, Mahmut Paşa göreve gelmişti. Vilayet yıllığında, Mahmut Paşanın atanma tarihi 29 Şubat 1318 (9 Recep 1320/12 Ekim 1902) olarak geçmektedir. B.S., 1324 (6. Defa): 78.

⁵⁴³ Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi Abdülmecid Efendi, D.S., 1321 (59. Sene): 609; vali ise Reşid Beydir, D.S., 1321 (59. Sene): 604. Mahmut Paşa bu yıldan sonra yerini Şükrü Paşa`ya bırakacaktı. Sadarettten Dahiliye Nezaretine gönderilen 25 Safer 1321-10 Mayıs 1319 (23 Mayıs 1903) tarihli yazıda, Nablus Mutasarrıfı Şükrü Paşa`nın Lazkiye Mutasarrıfı Mahmut Paşayla becayişleri hususuna 21 Safer 1321 tarihli irade-i seniyye verildiği belirtilmiştir. BOA. BEO. 2074-155529. Vilayet yıllığında belirtildiği üzere, Şükrü Paşa`nın atanma tarihi bu karardan hemen sonraya denk gelmektedir: 31 Mayıs 1319 (17 Rebiyülevvel 1321/13 Haziran 1903), B.S., 1324 (6. Defa): 78.

⁵⁴⁴ Naib Mecid Efendidir, B.S., 1322 (5. Defa): 245; Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi Mecid Efendi olarak geçer, D.S., 1322 (60. Sene): 624. Vali ve Hamidiye Hicaz Demiryolu Hayfa Şubesi Komisyonu Reisi İbrahim Halil Paşa idi, D.S., 1322 (60. Sene): 618. Şükrü Paşa`nın mutasarrıflık görevinde bulunduğu bu esnada ise, Karesi Sancağına tayin edilmesi yönünde gelen talep uygun

1323 ⁵⁴⁵	Abdullatif Paşa	Beyrut Vilayeti
1324 ⁵⁴⁶	Abdüllatif Paşa	Beyrut Vilayeti
1325 ⁵⁴⁷	Abdüllatif Paşa	Beyrut Vilayeti
1326 ⁵⁴⁸	Abdullatif Paşa	Beyrut Vilayeti
1327 ⁵⁴⁹	Emin Raşid Bey?	Beyrut Vilayeti
1328 ⁵⁵⁰	Emin Raşid Bey	Beyrut Vilayeti
1334 (1918) ⁵⁵¹	Raşid Tali` Bey	Beyrut Vilayeti

görülmemiştir. 11 Zilhicce 1322-3 Şubat 1320 (16 Şubat 1905) tarihli yazı ve diğer mevcut bulunanlar için bkz. BOA. BEO. 2507-188010.

Ertesi yıla ait atama yazısında ise Şükrü Paşa'nın görevden ayrılmasıyla, onun ardından, mutasarrıflık vazifesinde görünen Abdullatif Paşa atanmıştır. Sadarettin Dahiliye Nezaretine`e gönderilen bahsi geçen 6 Safer 1323-29 (30) Mart 1321 (12 Nisan 1905) tarihli yazıda, Şükrü Paşa yerinin değiştirilmesini talep etmesi üzerine Cebel-i Bereket Mutasarrıflığına tayin edildiği belirtilmiştir. Buradaki mutasarrıf Rıza Bey ise Kerbela Sancağına atanınca bahsi geçen yerdeki mutasarrıf Abdüllatif Paşa da bunun üzerine Şükrü Paşa'nın yerine Lazkiye`ye atanmasına irade-i seniyye (4 Safer 1323) verildiği ifade edilmiştir. BOA. BEO. 2548-191060. Vilayet yıllığında ise Abdüllatif Paşa'nın atanma tarihi bahsi geçen irade-i seniyye tarihine (4 Safer 1323/10 Nisan 1905) denk gelmektedir. Ancak bahsi geçen yılda, bu atamadan evvel vekil olarak, Abdurrahman Hakkı Efendi'nin ismi bildirilmiştir. Bkz. B.S., 1324 (6. Defa): 78.

⁵⁴⁵ Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi Hüseyin Sabri Efendi, D.S., 1323 (61. Sene): 692; vali ise İbrahim Halil Paşa (Hamidiye-Hicaz Demiryolu Hayfa Şubesi Komisyonu Reisi) olarak geçmektedir, D.S., 1323 (61. Sene): 686. Atanmayla ilgili üstteki belge olarak bkz. BOA. BEO. 2548-191060.

⁵⁴⁶ Naib Hüseyin Sabri Efendi (müderris) idi, B.S., 1324 (6. Defa): 202.

⁵⁴⁷ Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi Ömer Lütfü Efendi, D.S., 1325 (63. Sene): 752; İbrahim Halil Paşa ise validir, D.S., 1325 (63. Sene): 746.

⁵⁴⁸ Devlet Salnamesinin 64. Sene kaydında, Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi Abdülaziz Efendi olarak bildirilmiştir, D.S., 1326 (64. Sene): 752. Beyrut Salnamesinde ise Naib Ömer Lütfü Efendi olarak kaydedilmiştir, B.S., 1326 (7. Defa): 362. Vali ise İbrahim Halil Paşa olarak geçmektedir, B.S., 1326 (7. Defa): 114; Devlet Salnamesinin 1326 yılına ait 64. Sene kaydında vali İbrahim Halil Paşa (D.S., 1326:752), 65. Sene (Maliye) kaydında ise vali Nurettin Bey olarak geçmektedir. Aynı veride diğerlerinden farklı olarak Lazkiye mutasarrıfı Emin Raşid, naib ise Abdülhalim Efendi olarak bildirilmiştir. D.S., 1326 (65. Sene): 597.

⁵⁴⁹ D.S., 1327 (66. Sene): 602; Vali ise Hazım Beydir, D.S., 1327 (66. Sene): 596. Aynı hicri yılına ait Beyrut Vilayetiyle ilgili yıllık mahiyetindeki eserde ise mutasarrıfın Mehmet Ali Bey, naibin ise Derviş Efendi olduğu bildirilmiştir. Abdulbasit Ünsi, 1326: 175. Muhtemelen kısa bir dönemde görevde bulunması nedeniyle resmi yıllıklarda onun vazifesine dair kayıt geçmemiştir.

⁵⁵⁰ Naib Mustafa Nazif Efendidir, D.S., 1328 (67. Sene): 620; Vali, Edhem Bey idi, D.S., 1328 (67.Sene): 614.

⁵⁵¹ D.S., 1334 (68. Sene): 583; Vali, Azmi Beydir, D.S., 1334 (68. Sene): 576. Kapak kısmında 1334 olarak (Hilal Matbaası, Dersaadet) bildirilmiştir. Bu tarih ise rumi takvime göredir. Kaydın takvim kısmının başında da 1336 hicri seneye tekabül edip 1333-1334 sene-i maliye kaydı olarak izah edilmiştir. Bu durumda salname verileri miladi 1918 tarihiyle ilgili olmaktadır. Öyle ki, Diyanet İslam Ansiklopedisinde yer alan "Salname" maddesinde de bahsi geçen yılın tarihi rumi 1334 olarak belirtilmiştir. Bu ise miladi 1918 tarihine karşılık gelmektedir. Bkz. Aydın, 2009: 52.

Yıllıklarda geçen verilere göre düzenlediğimiz tabloda geçmeyen mutasarrıflar da bulunmaktaydı. 1894 yılında görevde bulunmuş Ahmet Seyfi Bey⁵⁵², 1908 Meşrutiyet devriminden hemen sonra vazifeye gelen Mehmet Ali Ayni Bey⁵⁵³ ve yine Emin Raşid Bey`in atanması bahsinde dikkatimizi çeken Cemal Bey⁵⁵⁴ bahsi geçen şahıslardır. Son olarak ise 1331 yılında mutasarrıflık görevine eski Hıms (Humus) Kaymakamı Ataullah Efendi`nin geldiği bilinmektedir⁵⁵⁵. Bunlardan M. Ali Bey`in ise Abdullatif Paşa`dan sonra göreve geldiğini düşünmekteyiz. Zira onun mutasarrıflığa atanması hususundaki yazının bu tarihe denk geldiği görülmektedir⁵⁵⁶.

Aslen Lazkiyeli olan Yusuf el-Hakim`in sancağa atanmış bu mutasarrıflar hakkında verdiği bilgi önemlidir. Öyle ki hepsinin Lazkiye`ye dışarıdan geldiğini bildirdiği bu memurlar hakkında hem şahsi hem de geçmişlerine yönelik ayrıntılar sunmaktadır.

Bunlardan Abaza Ahmet Bey`in kumara olan ilgisi dikkat çekici malumatlardan birisi olmuştur. Onun ardından vazifeye gelen Ziya Bey`in ise okuma yazması olmadığı gibi

Raşid Tali` Bey`in buraya atanması bahsinde ise, Sadareten Dahiliye Nezaretine gönderilen 6 Ramazan 1335-26 Haziran 1333 (26 Haziran 1917) tarihli yazıda (cevap mahiyetinde), diğer sancaklara yapılan atamalarla birlikte, Lazkiye Mutasarrıflığına Trablusşam Mutasarrıfı Raşid Tali` Bey`in tayinine irade-i seniyye verildiği (25 Haziran 1333 tarihli olarak) bildirilmiştir. BOA. BEO. 4475-334607.

⁵⁵² El-Hakim, 1991a: 78-79.

⁵⁵³ El-Hakim, 1991a: 78-79. M. Ayni Bey`in anılarının açıklama kısmında (3 Eylül 1908) da aynı tarihte vazifeye başladığı belirtilmiştir. M. Ayni Bey, 2009: VIII.

Netice olarak kendisinin, Abdullatif Paşa`dan sonra göreve geldiğini düşünmekteyiz. Zira ataması hususundaki yazının bu tarihe denk geldiği görülmektedir. Dahiliye Nezaretine gönderilen 9 Şaban 1326-23 (24) Ağustos 1324 (6 Eylül 1908) tarihli tezkerede, “Açık olan Lazkiye Sancağı mutasarrıflığına Karesi Mutasarrıfı Saadetli Mehmet Ali Bey Efendi hazretlerinin ve anın yerine İç İl Mutasarrıflığından müsta`fi Saadetli Nezhet Paşa hazretlerinin nakl ve tayini hususuna 4 Şaban Sene [1]327 tarihli ve 2246 numarolu tezkere-i atufileri üzerine bi`l istizan 6 Şaban Sene 1326 tarihinde irade-i seniyye-i hazret-i hilafet-penahi şeref-sudur buyurulmuş olmağla icra-yı icabına himem.”, şeklinde atama bildirilmekteydi. BOA. BEO. 3390-254203. Abdülbasit Ünsi`nin kaydında da mutasarrıf Mehmet Ali Bey olarak geçmiştir. Abdülbasit Ünsi, 1326: 175.

⁵⁵⁴ Dahiliye Nezaretine gönderilen 25 Şevval 1327-27 Teşrinievvel 1325 (9 Kasım 1909) tarihli yazıda, Havran Mutasarrıfı Emin Raşid`in Lazkiye Mutasarrıfı Cemal Bey ile becayış yoluyla göreve gelmesine yönelik padişah onayının verildiği bildirilmişti. Yine ek kağıtta ise irade-i seniyyenin 27 Teşrinievvel 1325 tarihinde verildiği belirtilmiştir. BOA. BEO. 3661-274510.

⁵⁵⁵ Dahiliye`den Sadarete gönderilen 25 Rebiyülahir 1331-20 (21) Mart 1329 (3 Nisan 1913) tarihli yazıdan, Hıms`in eski kaymakamı ve arapça lisana da vakıf olduğu vurgulanan Ataullah Efendi`nin üçüncü sınıf mutasarrıflık maaş ile irade-i seniyye üzerine atandığı anlaşılmaktadır. Dosyanın diğer suretinde de irade-i seniyye ile tayin bilgisi geçmektedir. BOA. İ.DH.1498-38.

⁵⁵⁶ Dahiliye Nezaretine gönderilen 9 Şaban 1326-23 (24) Ağustos 1324 (6 Eylül 1908) tarihli tezkerede, “Açık olan Lazkiye Sancağı mutasarrıflığına Karesi Mutasarrıfı Saadetli Mehmet Ali Bey Efendi hazretlerinin ve anın yerine İç İl Mutasarrıflığından müsta`fi Saadetli Nezhet Paşa hazretlerinin nakl ve tayini hususuna 4 Şaban Sene [1]327 tarihli ve 2246 numarolu tezkere-i atufileri üzerine bi`l istizan 6 Şaban Sene 1326 tarihinde irade-i seniyye-i hazret-i hilafet-penahi şeref-sudur buyurulmuş olmağla icra-yı icabına himem.”, şeklinde atama bildirilmekteydi. BOA. BEO. 3390-254203.

sadece imza atabiliyordu. Bu durumuna karşın onun mutasarrıflık görevine getirilmesinde II. Abdülhamit ile geçmişten gelen münasebetinin etkili olduğu anlaşılmaktadır⁵⁵⁷.

El-Hakim'e göre, Ziya Bey'in ardından göreve gelen Türk asıllı Reşad Bey ise kültürlü ve ahlak sahibi birisiydi; buna karşın nüfuz sahibi değildi. Üstelik onun, Ziya Bey'in Aleviler (Nusayriler) üzerindeki ıslah çalışmasına ihtimam göstermediğini düşünmekteydi. Reşad Bey'in halefi ve Şamlı (Dımaşki) olarak tanımlanan Ahmet Seyfi ise bir kadı idi. İzzet Paşa'nın da damadı olan bu şahıs, daha önce İstanbul'da Ticaret Mahkemesi reisliğinde bulunuyordu. El-Hakim, bu şahsın idari açıdan başarılı olduğunu bildirmektedir⁵⁵⁸.

El-Hakim, iki farklı zamanda göreve atanmış Sadık Paşa'nın ise Sadrazam Kamil Paşa'nın kardeşi olduğunu belirtir. Mutasarrıflığa atandıktan sonra epey harcama yapmış bu şahıs, abisi sadrazamlıktan ayrılınca eski gücünü kaybetmişti. Bunun ardından ise kendisinin Belka Sancağına atandığını belirtilmiştir⁵⁵⁹.

Kamil Paşa'nın yeniden sadrazamlığa gelince kardeşini ikinci defa olmak üzere yeniden Lazkiye'ye atamıştı. Ancak bu sefer Sadık Paşa hastalıkla meşgul bulunuyordu⁵⁶⁰. Bu hastalığının akabinde ise tedavi maksadıyla gittiği Beyrut'ta vefat etmişti⁵⁶¹.

Dikkat çekeceğimiz mutasarrıflardan birisi de Şakir Paşa (Şükrü) idi. El-Hakim, daha önce de Lazkiye'de yaptığı imar çalışmaları münasebetiyle zikrettiğimiz Şakir Paşa'yı özellikle bu alana verdiği ihtimamla anmıştır⁵⁶².

⁵⁵⁷ Diğer taraftan El-Hakim, Ziya Bey'in görev süresini 1885-1892 tarihleri arasında gösterdiğini eklemek yerinde olacaktır. Yine ayrıntılı olarak bkz. El-Hakim, 1991a: 77-78.

⁵⁵⁸ El-Hakim, 1991a: 78.

⁵⁵⁹ El-Hakim, 1991a: 78.

⁵⁶⁰ El-Hakim, 1991a: 78-79.

⁵⁶¹ Dahiliye Nazırı, vilayetten aldığı haber doğrultusunda Sadarete gönderdiği yazıda Sadık Paşa'nın vefatını bildirmişti: "...Beray-ı tedavi Beyrut'da bulunan Lazkiye Mutasarrıfı Sadık Paşa'nın irtihal eylediğine dair Beyrut Vilayet-i Aliyyesinden alınan telgrafname menzur-ı sami-i cenab-ı fehimaneleri buyurulmak üzere leffen takdim kılındı. Olbapta emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir. Fi 7 Cemaziyelevvel Sene [1]320 ve fi 30 Temmuz Sene [1]318 (12 Ağustos 1902), bende Nazır-ı Umur-ı Dahiliye.", BOA. DH. MKT. 559-18. Bu dosyada, aynı makama hitaben benzer tarihli iki suret mevcuttur.

⁵⁶² El-Hakim'in Mahmut Paşa'dan sonra bahsettiği (El-Hakim, 1991a: 78) bu mutasarrıfın, hem tabloda hem de başka bir eserde (Temimi-Behmet, 1333: 550) bahsedilen Şükrü Paşayla aynı kişi olduğunu söylemek mümkündür.

Mutasarrıfın dışında sancak idaresindeki ileri gelen memurlar⁵⁶³ ise naib, tahrirat müdür, muhasebeci ve müftü olmaktadır⁵⁶⁴. İncelediğimiz yıllıklarda kaydı geçen bu memurlar arasında en çok dikkatimizi çeken şahıs Müftü Abdulkadir Efendi olmuştur. Zira bir istisna dışında, onun mütemadiyen bu görevde yer aldığı kayıtlardan anlaşılmıştır⁵⁶⁵.

1864 Vilayet Nizamnamelerinin ön gördüğü düzenlemeler kapsamında teşkil edilen sancak idare meclisi, mutasarrıfın başkanlık ettiği bir yapıdan oluşmaktaydı. Bunun yanında, bahsi geçen meclis, sancağın ileri gelen memurları olan naib, müftü, tahrirat müdür, muhasebeci (yıllıklarda geçen ifadeyle, “tabii azalar”) ve bölge ahalisini temsilen seçilmiş dört azadan müteşekkil bulunmaktaydı⁵⁶⁶. Bununla birlikte, sancaktaki idare meclisine ait verileri incelediğimizde, seçilmiş statüsünde geçen üyelerin sayısının bazı yıllarda arttığı da görülmüştür. Öyle ki bazı yıllıklarda bildirildiği üzere, meclis heyeti arasındakı vazifesindeki memur da yer almıştır⁵⁶⁷.

⁵⁶³ Yıllıklarda bu memurlar çoğunlukla “Memurin-i Liva” şeklinde belirtildiği (S.S., 1299 (14. Defa): 201; S.S. 1303 (19. Defa): 176; B.S., 1324 (6. Defa): 202) gibi bazılarında ise “Erkan-ı Liva” olarak anılmışlardır. B.S., 1322 (5. Defa): 245; B.S., 1326 (7. Defa): 362; yine bkz. Beyazıdoğlu, 2010: 98-99.

⁵⁶⁴ Sadece Suriye Vilayet yıllıklarında bilgisi geçtiği üzere, kazalarda yer alan bu memurlar arasında Sandık Emini de gösterilmekteydi. S.S., 1297 (12. Defa): 182-184; S.S., 1298 (13. Defa): 186-188; S.S., 1301 (16. Defa): 161-163; S.S., 1303 (19. Defa): 183, 185, 186.

⁵⁶⁵ Sadece 1311 Beyrut Vilayet yıllığında müftü mevkisinde Es-Seyyid Mehmet Tavail Efendi gösterilmiştir. B.S., 1311 (1. Defa): 164. Bunun dışında, memurlar kısmında müftü hakkında veriye ulaşamadığımız 1304 ile 1310 yıllıklar (D.S., 1304 (42. Defa): 426; D.S., 1305 (43. Defa): 335; D.S., 1306 (44. Defa?): 415; D.S., 1307 (45. Sene): 509; D.S., 1308 (46. Sene): 501-502; D.S., 1309 (47. Sene): 528-529; D.S., 1310 (48. Sene): 538) dışında, Abdulkadir Efendi daimi olarak bu vazifede görülmüştür. Bkz. S.S., 1297 (12. Defa): 180; S.S., 1298 (13. Defa): 180; S.S. 1299 (14. Defa): 201; S.S., 1300 (15. Defa): 197; S.S., 1302 (17. Defa): 146, 148; S.S., 1303 (19. Defa): 176; B.S., 1318 (2. Defa): 238; B.S., 1319 (3. Defa): 215; B.S., 1324 (6. Defa): 202; B.S., 1326 (7. Defa): 362; D.S., 1327 (66. Sene): 602; Abdulbasit Ünsi, 1326: 175; D.S., 1328 (67. Sene): 620; D.S., 1334 (68. Sene): 583-584. Yine, Muhasebe memuru İlyas (Savaya) Efendi ise 1297 den 1303 senesine kadar olan kayıtlarda yer almıştır. S.S., 1297 (12. Defa): 180; S.S., 1298 (13. Defa): 180; S.S. 1299 (14. Defa): 201; S.S., 1300 (15. Defa): 197; S.S., 1301 (16. Defa): 157; S.S., 1302 (17. Defa): 141; S.S., 1303 (19. Defa): 176.

⁵⁶⁶ Nizamnamenin “Bab-ı Sani” kısmının 33. maddesinde sancak idare meclisinin mutasarrıf, müftü (ve ruhani reisler), kaza hakimi yani naib, tahrirat müdürü ve muhasebeci`nin yanında seçimle gelecek iki Müslim ve iki Gayriüslimden toplam dört azadan oluşacağı izah edilmiştir. Bkz. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 337, 382; ayrıca bkz. Reyhan, 2015: 58, 62; Önen-Reyhan, 2011: 169, 208; Çadırcı, 2013: 259.

⁵⁶⁷ Hem idare meclisi hem de seçilmiş azaların meclisteki sayılarını yıllıklardan takip etmek mümkündür: Sancak teşkilatının oluşturulduğu 1297 senesi yıllığına göre, İdare Meclisinin tabii azaları (Aza-yı Tabiiye: Naib, Müftü, Muhasebeci, Tahrirat Müdür) olan dışında kalan seçilmiş üyeleri (Aza-yı Müntehibe) Harun-Zade Mahmut Ağa, Kasım Efendi, Antanyos Efendi Saade, İskender Efendilerdir. İdare Meclisinde yer alan katib mevkisindeki görevli ismi verilmemiştir. S.S.1297 (12. Defa):180. 1298`dan 1302 (1882-1887) senesine kadar olan yıllıklardan idare meclisindeki seçilmiş azaların aynı şahıslardan müteşekkil olduğunu söyleyebiliriz. 1298 senesi verilerinde, bahsi geçen azalar: Harun-Zade Esad Ağa, Şevvaf-Zade Kasım Efendi, Antanyos Saade Efendi, İskender Şedyak Efendi, Şeyh Said Efendi idi. S.S.1298 (13. Defa): 180. 1299 yıllığında: Harun-Zade Esad Ağa, Şevvaf-Zade Kasım Efendi, Antanyos Efendi Saade, İskender Efendi Şedyak, Şeyh Said Efendidir. Yine bu yılda, idare katibi olarak Ahmet Selka Efendi de eklenmiştir. D.S., 1299 (14. Defa): 301. 1300 yıllığında: Esad Ağa Harun, Kasım Efendi Şevvaf, Antanyos Efendi Saade, İskender Şedyak Efendi, Şeyh Said Efendi, S.S., 1300 (15. Defa): 197. 1301 yıllığında:

Bahsi geçen nizamnamenin öngördüğü düzenleme kapsamında olmak üzere⁵⁶⁸, sancak idaresine bağlı kazalarda yer alan idare meclisleri de tabii ve seçilmiş azalardan oluşmaktaydı. İncelediğimiz kayıtlardan hareketle, kaza kaymakamının yönetimindeki idare meclisinde daimi olarak, naib, tahrirat katibi ve mal müdürü tabii azalar olarak bulunmuşlardır⁵⁶⁹. Bununla birlikte, Cebele⁵⁷⁰ ve daha sonrasında ise Sahyun idare meclisinde⁵⁷¹ müftü mevkisindeki azanın da bahsi geçen memurlar arasında yer almaya başladığı anlaşılmaktadır. Bölge ahalisinden seçilen azaların sayısında da yıllara göre değişiklikler yaşandığı görülmüştür⁵⁷².

Harun-Zade Mahmud Efendi, Harunzade Esad Ağa, Antanyos Efendi İskender Efendi, Said Efendi, S.S., 1301 (16. Defa): 157. 1302 yılığında ise: Harun-Zade Mahmud Ağa (Kapucubaşı), Esad Ağa Harun, Antanyos Saade Efendi, İskender Efendi Şedyak, Said Efendi Kasmin olarak verilmiştir. S.S.1302 (17. Defa): 141.

1303 senesi yılığına ait verilerde seçilmiş azaların değıştiğı görülmektedir. Bununla birlikte bahsi geçen azalar burada altı kişi olarak sunulmuştur. Bunlar, Mahmut Ağa Harun, Ali Zerik Efendi, Cebrail Saade Efendi, Said Efendi, Yusuf Bols Efendi, Şeyh Süleyman Efendi olmaktadır. S.S.1303 (19. Defa):176.

1311 (1893-94) senesi yılığına gelince, Mahmud Ağa Harun, Kasım Şevvaf Efendi, Yusuf Salif Efendi, Marun Berket Efendi isimlerinin yanında yine ilave olarak Şeyh Said Efendi, Şeyh Halil Efendi'nin isimleri verilmiştir. B.S., 1311 (1. Defa): 164.

1318 (1900-01) senesi yılığında yer alan azalar, Feyzullah Efendi, Hacı İbrahim Haddad Efendi, Konstantin Efendi, Anton Mahfuz Efendi (B.S., 1318 (2. Defa): 238); 1319 (1901-02) yılığında, Hacı Ahmet Ağa Denure, Hacı İbrahim Efendi, Haddad-Zade Konstantin Yusuf Bey, Anton Efendi Mahfuz (S.S., 1319 (3. Defa): 215); 1324 (1906-07) ve 1326 (1908-09) yılına ait verilerde ise, Emin Ağa Harun, Hüseyin Hacı Efendi Kostantin Bey, Anton (Mahfuz) Efendi olarak bildirilmiştir. B.S., 1324 (6. Defa): 202; B.S., 1326 (7. Defa): 362. 1326 kaydı için ayrıca bkz. Beyazıdoğlu, 2010: 74.

⁵⁶⁸ 1864 Nizamnamesinde kazalarda da idare meclislerin teşkiline dair maddeler yer alır. Diğer taraftan nizamnamenin 46. maddesinde, kaza idare meclisinde yer alacak seçilmiş azaların Müslim ve Gayrimüslimden olmak üzere üç kişi olacağı belirtilmiştir. İki yılda bir defa aza seçiminin usulleri hakkında da detaylar verilmiştir. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 378-379, 381; ayrıca bkz. Reyhan, 2015: 57; Önen-Reyhan, 2011: 169-170.

⁵⁶⁹ S.S.1297: 182-184; S.S., 1300 (15. Defa): 202- 203; S.S., 1302 (17. Defa): 148-149; S.S.,1303 (19. Defa): 183, 185-187; B.S. 1311 (1. Defa): 168, 171,174; B.S., 1326 (7. Defa): 380,

⁵⁷⁰ Bkz. S.S., 1301 (16. Defa): 161; 1300 (15. Defa): 202; S.S., 1302 (17. Defa): 147; B.S. 1311 (1. Defa): 168; B.S., 1318 (2. Defa):254; B.S., 1319 (3. Defa): 227; B.S, 1322 (5. Defa): 252; B.S., 1324 (6. Defa): 213; B.S., 1326 (7. Defa): 374.

⁵⁷¹ Beyrut Vilayetine mahsus yıllıklardan evvela 1318 yılı vilayet yılığında müftünün mevcudiyetine rastlanır. B.S., 1318 (2. Defa):268. Ancak 1319 ve 1322 yıllıklarında müftü bulunmamaktadır. B.S., 1319 (3. Defa): 235; B.S, 1322 (5. Defa): 268 . Buna müteakip diğer yıllıklarda yeniden müftüye dair malumat vermeye başlanır. B.S., 1324 (6. Defa): 224; B.S., 1326 (7. Defa): 386.

⁵⁷² 1297 senesi yılığında, Cebele, Sahyun ve Markab idare meclisinin her birinde dört seçilmiş azanın bilgisi geçmektedir. S.S.1297 (12. Defa): 183, 184. 1300 tarihli salnamede, Cebele'de beş, Sahyun ve Markab meclislerinde dört azadan bahsedilmiştir. S.S., 1300 (15. Defa): 202- 203. 1301 tarihli kayıta, Cebele'de beş, Sahyun ve Markab meclislerinde dörder aza yer almıştır. S.S., 1301 (16. Defa): 161-163. Ertesi yılın kaydında, Cebele'de beş, Sahyun ve Markab'da dört azanın mevcudiyeti belirtilmiştir. 1302 (17. Defa): 147-148; 1303 tarihinde, Cebele'de dört, Sahyun ve Markab meclislerinde ise beşer azanın bilgisi verilmiştir. S.S.,1303 (19. Defa): 183, 185,187. Beyrut Vilayeti yıllıklarına baktığımızda ise, 1311'de Cebele'de beş, Sahyun'da üç ve Markab'da dört aza bulunuyordu. B.S. 1311 (1. Defa): 168, 171, 174. Vilayete mahsus bulunan daha sonraki tüm yıllıklarda ise kazalardaki her meclisinde dörder kişilik seçilmiş azaların bilgisi geçmektedir. B.S., 1318 (2. Defa): 261, 268; B.S., 1319 (3. Defa): 227-231; B.S, 1322 (5. Defa): 252, 262,268; B.S., 1324 (6. Defa): 213, 218; B.S., 1326 (7. Defa): 374, 380, 386.

Sancak merkezi ve kazalarda yer alan nahiyelerdeki müdür ve beraberindeki memurlar ile nahie meclisleri üzerine durmak yerinde olacaktır. Elbette bu hususla ilgili düzenlemelerin vilayet nizamnamesi çerçevesinde ortaya çıktığını yeniden belirtmek yararlı olacaktır. Daha önce işlediğimiz üzere 1871 İdare-i Umumiyye-i Vilayat Nizamnamesinde nahie birimine yönelik düzenlemelerde detaylar yer almaya başlamıştı. Bu nizamnamede nahie idaresine ait kısımda yer alan özellikle 54. maddede, nahiyenin başında bir müdür ve beraberinde onun danışma kurulu şeklinde işlev gören nahie idare meclisinin bulunacağı bildirilmişti⁵⁷³. Buradan hareketle, sancak idaresi kapsamındaki kazalara bağlı bulunan nahiyelerde mevcut idari durumu ise yine vilayet yıllıklarından hareketle takip etmeye çalışacağız.

Bunlardan 1303 (1885-86) senesi vilayet yıllığında sadece Bayır Nahiyesine ait verilere rastlamaktayız. Buna göre, Nahie Müdürü Cabi-Zade Kemal Efendi, katib ise İzzet Efendi idi. Nahie Meclisinde ise aza mevkiinde yedi kişilik bir heyet yer almıştır⁵⁷⁴.

Beyrut Vilayetine mahsus kayıtlara baktığımızda ise, 1311 (1993-94) senesi vilayet kaydında sadece Bayır-Bucak Nahiyesine ait meclis heyetine yer verildiği görülmektedir⁵⁷⁵. 1319 (1901-02) tarihli yıllıkta sadece Bayır ve Bucak Nahiyelerinin müdür ve katibleri⁵⁷⁶; 1326 (1908-09) senesine ait veriler ise Bayır ve Basit Nahiyelerinin görevli memurlarıyla ilgili sınırlı bilgi bulunmaktadır⁵⁷⁷.

Bunun dışında ise, Markab Kazası idaresi altında bulunan Kadmus ve Hevabi Nahiyelerine dair idari malumatlara rastlayabilmekteyiz. Ancak Suriye ve Beyrut Vilayet yıllıklarında bu bahisle ilgili bilginin de daha çok nahie müdürleri ile yanlarında yer alan

⁵⁷³ Detaylı olarak bkz. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 430-431; Güneş, 2014b: 140.;

⁵⁷⁴ S.S., 1303 (19. Defa): 183.

⁵⁷⁵ Buna göre, Müdür Vekili İsmail Efendi, Tahrirat Katibi Süleyman Efendi idi. Azalar ise Ahmet Abdullah Ağa, Şahin Ağa, Mazhar Efendi ve Şeyh Hasan Hatim Efendi olarak yer almaktaydılar. B.S., 1311 (1. Defa): 168.

⁵⁷⁶ Lazkiye merkezine bağlı Bayır Nahiyesi müdürü Ahmet Hamdi, katib ise Necib Efendi; Bucak Nahiyesi müdürü ise Mehmet Celalettin Bey, katib de Yusuf Nihat Efendi olarak gösterilmiştir. S.S., 1319 (3. Defa): 224.

⁵⁷⁷ Bu yıllığa göre, Bayır Nahie Müdürü Halil Şükrü Efendi ve Nahie Tahrirat ve Mal Katibi Mehmet Sami Efendi idi. Basit Nahiyesinin müdürü, Ahmet Hamdi Efendi, Nahie Tahrirat ve Mal Katibi ise Osman Efendi olarak geçmektedir. B.S., 1326 (1. Defa): 370.

katibler üzerine mevcut olduğunu söyleyebiliriz⁵⁷⁸. Nahiye Meclisi bahsinde ise sadece Kadmus Nahiyesinde yer alan heyetin bilgisine ulaşabilmekteyiz⁵⁷⁹.

Sancaktaki hukuki ve adli mevzulara gelince, bu hususta mevcut bulunan mercii Bidayet Mahkemesi olmaktadır. Bu mahkemenin çatısı altında yer alan Hukuk ve Ceza Daireleri bahsi geçen mevzuların işleyişini temin etmekteydi. Bidayet Mahkemesi, isminden de anlaşılacağı üzere başlangıç derecesinde olan hukuk merciiydi. Bunun üst mahkemesi ise İstinaf Mahkemesi olmaktadır. Bu mahkeme başta vilayet merkezinde olmak üzere sancak ve kazalarda da mevcut idi⁵⁸⁰. Bidayet Mahkemesinin ortaya çıkması, Vilayet Nizamnamesinden itibaren başlayan süreç kapsamında teşkil edilen Nizamiye Mahkemelerine getirilen düzenleme neticesine olmuştur. Esasında 1870`ten itibaren Nizamiye Mahkemelerinin işlevini geliştirmeye yönelik düzenlemeler gerçekleşmişti⁵⁸¹. 1879 tarihinde hazırlanan kanununla da Nizamiye Mahkemeleri Bidayet ve İstinafolarak ikiye ayrılmıştı. Bu mahkemeler hukuk ve ceza dairelerine taksim edilirken aşağıdan üste doğru, bahsi geçtiği üzere, Bidayet ve İstinaf olarak derecelendirilmişti. Bunun en üst birimi ise Temyiz Mahkemesi olmaktadır⁵⁸².

⁵⁷⁸ 1303 (1885-86) senesi Suriye Vilayet yıllığında, Kadmus Nahiyesi Müdürü Selim Efendi, katibi ise Reşid Efendi olarak geçmektedir. Hevabi Nahiyesi ise müdürü Ahmet Ağa ve Naib Vekili Mehmet Efendi şeklinde belirtilmiştir. S.S., 1303 (19. Defa): 188.

1319 (1901-02) tarihli Beyrut Vilayet yıllığı incelendiğinde, Kadmus Nahiyesinin nahiye müdürü Ahmet Muharrem Efendi, katibi ise Mehmet Vecih Efendi görülmektedir. Hevabi Nahiyesinin ise sadece müdür mevkiinde bulunan Ahmet el-Mehmet Ağa'nın ismi verilmiştir. B.S., 1319 (3. Defa): 232-233. 1324 tarihine gelindiğinde, Kadmus Nahiyesi müdürünün Macid Gazavi Efendi, katibin de Abdurrahman Efendi oluşu anlaşılmaktadır. Hevabi Nahiyesinde de yine sadece müdürü Ahmet Mahmut Bey'in ismi geçmiştir. B.S., 1324 (6. Defa): 219-220. Son olarak 1326 senesi yıllığında, Kadmus Nahiyesinin müdürü Macid Gazavi Efendi, Tahrirat ve Mal Katibi Hamid Abdurrahman Efendi olarak bildirilmiştir. Hevabi Nahiyesinin ise sadece müdür Ahmet Bey El-Mahmut'da dair bilginin geçtiği görülmektedir. B.S., 1326 (7. Defa): 382.

⁵⁷⁹ 1319 (1901-02) senesi Beyrut Vilayeti yılığında geçtiği üzere, Kadmus Nahiye Meclisinin reisi idari amir konumunda yer alan müdür, Ahmet Muharrem Efendi olmaktadır. Meclis azaları ise Mehmet Tah Efendi, Mehmet Atıfe Efendi, Şeyh Ahmet el-Hatib Efendi ile Şeyh Ali İbrahim efendi idi. B.S., 1319 (3. Defa): 233. 1326 (1908-09) tarihli kayıta ise Kadmus Nahiye Meclisi azaları, Şeyh Ahmet El-Hatib Efendi, Ali İbrahim, Mehmet Tah Efendi ile Mehmet Atif olarak belirtilmiştir. B.S., 1326 (7. Defa): 382.

⁵⁸⁰ Ayrıntılı olarak bkz. Çelik, 2010: 82,84, 86; Ekinci, 2017: 235-241

⁵⁸¹ Nizamiye Mahkemelerinin ortaya çıkışı ve yapılan düzenlemeler için ayrıntılı olarak bkz. Ekinci, 2017: 213-234; Samur, 1989: 74-76; Kenanoğlu, 2007: 186-187; ayrıca bkz. Çelik, 2010: 82,84.

⁵⁸² 1879 tarihli bu kanun, "Mehakim-i Nizamiyenin Teşkilatı Kanun-ı Muvakkati" olarak geçmekteydi. Bkz. Kenanoğlu, 2007: 187; Ekinci, 2017: 234, 239; ayrıca bkz. Samur, 1989: 75; Çelik, 2010: 82,84. Aydın'ın belirttiği üzere, bu kanunla birlikte ceza yargılama sisteminde savcılık da yer almaya başlayacaktı. Aydın, 2003: 344.

Sancak merkezindeki Bidayet Mahkemesini oluşturan hukuk ve ceza dairelerinin her birisinde reis ve iki aza yer alıyordu⁵⁸³. Bunların yanında, müddei-i umumi muavinliği, müstantık, icra memuru, aza mülazımı, mukavelat muharreri gibi memurlar da mahkemenin görevli elemanları arasındaydı. Sancağın ileri gelen memurlarından naib ise Hukuk Dairesinin reisliğini üstlenmekteydi⁵⁸⁴.

Sancak teşkilatına tekabül eden ilk kayıtta, Bidayet Mahkemesinin Hukuk Dairesi reisi naib, azaları ise Mahmut Efendi Türk ve Milkon Efendi olarak bildirilmiştir. Ceza Dairesi'nin reisi Nimet Efendi ve azalar İlyas Efendi Sabah ile Süleyman Efendi Hatim; Müddei-i Umumi Muavini ise İbrahim Efendi olarak bulunmakta ve yine dört kişiden oluşan katiblerin isimleri de verilmiştir. Bunun dışında, sancakta birticaret mahkemesinin mevcudiyetini de reisi olarak zikredilen Reis Hacı Mehmet Efendi'den anlamaktayız⁵⁸⁵.

Ticaret Mahkemelerinin, yukarıda bahsi geçen 1879 tarihli kanunda, Adliye Nezareti tarafından uygun görülecek yerlerde teşkili üzerine durulmuştu. Bu mahkemelerin olmadığı merkezlerde ise ilişkili davalara Bidayet Mahkemelerinin bakması uygun görülmekteydi. Bu mahkemelerin üyeleri arasında tüccar ve konsolosluklardan gönderilen temsilciler de olabilmekteydi⁵⁸⁶.

Ertesi yılın (1298/1880-81) salnamesinden itibaren sancağın Suriye Vilayeti dahilinde olduğu diğer yıllara ait verilerde de bu adli kurumun her iki dairesine ait bilgi

⁵⁸³ Sadece vilayet ve sancağın merkez kazalarındaki mahkemede iki daire mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Diğer kazalardaki Bidayet mahkemesi tek daire olarak çalışırdı. Bkz. Ekinci, 2017: 235-241.

⁵⁸⁴ S.S., 1297 (12. Defa): 181 S.S., 1300 (15. Defa): 200; B.S. 1311(1. Defa): 165; B.S., 1324 (6. Defa): 203. Naib, Şer'îye Mahkemesinin de reisidir. Bunun yanında bahsi geçen müddei-i umumiliğin savcılık, müstantıklığın sorgu hakimliği, aza Mülazımlığının stajyerlik, mukavelat muharirliğinin ise noterliğe karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Bkz. Çelik, 2010:83-85; aza mülazımlığı (stajyer) ve müstantık için yine bkz. Ekinci, 2017: 236, 239, 241. El-Hakim'in de belirttiği üzere, Şer'îye Mahkemesi reisi Naib (el-Kadiyü'l-Şer'iyya) hukuk dairesinin de başındadır. Bu daire hukuki, ticari mevzuların, ceza dairesi ise cünha, cinayet gibi davaların merciiydi. Her iki dairede toplam dört aza yer almaktaydı. Detaylı olarak bkz. El-Hakim, 1991: 112.

⁵⁸⁵ S.S., 1297 (12. Defa): 181. Ceza Dairesi azaları arasında yer alan Süleyman Hatim, Nusayri Alevilerine mensup ileri gelen bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır. Süleyman Hatim daha evvelden Adli Meclisinin azalarından birisiydi. Kendisinin Şimali/Hayderi kolundan bir şeyh olması Kilazi kesimini rahatsız eder. Bunun üzerine 1871 tarihinde kendilerinden de bir temsilci seçiminin olmasını isterler. Bkz. Douwes, 1993: 162; Winter, 2016: 209. Bunun yanında Winter'in aktardığı üzere, Mithat Paşa'nın Alevi ileri gelenleriyle yaptığı görüşmeler sonrasında, onun idaresi sırasında adli (İbtidai Mahkemesi içinde bulunan) meclisindeki Nusayri temsilcisi Süleyman Hatim'in yanı sıra bir temsilci daha getirilmişti. Bkz. Winter, 2016: 211. Lazkiye Mutasarrıfının, 8 Şevval 1297 ve fi 30 Ağustos (1 Eylül) 1296 (13 Eylül 1880) tarihli raporda da Süleyman Efendi, bir Nusayri ileri geleni olarak geçmiştir. BOA. Y.PRK.UM 2-43.

⁵⁸⁶ Ayrıntılı olarak bkz. Ekinci, 2017: 127-128; Kenanoğlu, 2007: 187; Samur, 1989: 78-79.

mevcuttur⁵⁸⁷. Sancağın Beyrut Vilayeti idaresi altında bulunduğu döneme ait verilerin ilki olan 1311 (1993-94) tarihli yıllığında ise, Hukuk Dairesinde naibin reisliği yanında Mehmet Salih Sufi Efendi, Mihail Cedid Efendi ile Aza Mülazımı Mahmut Hakim Efendi aza olarak yer almaktaydılar. Ceza Dairesinde ise Hamid Efendi reis, Mehmet Reviha Efendi, Antanyos Saade Efendi ve Aza Mülazımı Mehmet Acan Efendi azaları teşkil etmekteydi. Aynı esnada Müddei-i Umumi Muavini Mehmet Rüşdü Efendi, Müstantık Mehmet Said Efendi, İcra Memuru Osman Efendi ile baş katib, zabıt katibleri ve mülazımlar da memur olarak bulunuyorlardı⁵⁸⁸. Bunun dışında ise aynı yıllıkta, *Ticaret Kısmı* şeklinde izah edilmiş dairede yer alan üyeler ise, Mehmet İsmail Efendi, Şeyh Said Efendi ile geçici (muvakkat) azalar mevkiinde Kostantin Efendi, İstilyanos Efendi'nin isimleri bildirilmiştir⁵⁸⁹.

Vilayete mahsus 1324 ve 1326 senesine ait yıllıklarda da Hukuk ve Ceza Dairesi memur ve azalara dair detaylı bilgi mevcuttur⁵⁹⁰. Bahsi geçen bu iki yıllığın verilerinde

⁵⁸⁷ 1298 tarihli salnamede, Hukuk dairesi reisi olan naibin dışında Müftüzade Ali Efendi ile yine önceki yılda olduğu gibi Milkon Efendi aza olarak yer almaktaydılar. Ceza Dairesi reis ve üyeleri de yine önceki yıllıkta zikredilen şahıslar olmaktadır. Müddei Umumi Muavini İbrahim Halim Efendi, İcra memuru ise Osman Nuri Efendi idi. S.S., 1298 (13. Defa): 181. 1300 tarihine ait vilayet yıllığında, reis naib Hukuk Dairesi azalarının yine önceki yıllarda olduğu gibi Müftü-Zade Ali Efendi ile Milkon Efendi olmaktadır. Ceza Dairesi reisliği boş bırakılmış olmakla birlikte buradaki azaların da önceki kayıtlarda da ismi geçen İlyas Efendi Salih ile Süleyman Efendi Hatim şeklinde bildirilmiştir. S.S., 1300 (15. Defa): 200. Bunun akabinde ki yılın kaydında ise Ceza Reisinin Yusuf Efendi olduğunun bildirilmesi dışında aynı bilgiler verilmiştir. Ayrıca Müddei-i Umumi Muavini Mehmet Efendi, Başkatib Aziz Efendi, Ceza Katibi Reşid Efendi, Mukayyid Mehmet Hamdi Efendi, Hukuk Katibi Yakub Efendi, Mukayyid Mehmet Rıza Efendi, Mülazım Reşid İmam Efendi ve İcra Memuru Osman Efendi olarak diğer sekiz memurun isimleri belirtilmiştir. S.S., 1301(16. Defa): 160. 1302 (1884-85) tarihinden itibaren dairelere mensup azaların sayısında değişme yaşandığı anlaşılmaktadır. Daha önce her bir daireye ait iki aza bulunurken bu sayının mülazım mevkiindeki üyelerle üçe çıktığı görülmektedir. Buna göre, Hukuk Dairesi azaları Ali Efendi, Münhel ve Mülazım İskender Efendi iken Ceza Dairesinin reisi Yusuf Nebhani Efendi'nin yanında İlyas Salih Efendi, Süleyman Hatim Efendi ve Mülazım Mehmet Türk Efendi idi. Mahkemenin diğer memurları olarak, önceki yıllar gibi Müddei-i Umumi Muavini Mehmet Efendi ve İcra Memuru Osman Efendi ve yine ser-katib, zabıt katipleri ile diğer görevlilerin isimleri geçmektedir. S.S., 1302 (17. Defa): 144.

⁵⁸⁸ B.S. 1311(1. Defa): 165.

⁵⁸⁹ B.S. 1311(1. Defa): 165.

⁵⁹⁰ 1324 tarihli yıllıkta, hukuk dairesinin, hukuk mahkemesi olarak izah edilmesi dikkat çekici olmuştur. Benzer şekilde ceza dairesinin de "mahkeme" olarak belirtildiği görülmektedir. Bu esnada, Hukuk Mahkemesi olarak belirtilen kısmın azaları, Mecdettin Ezheri Efendi, Nikola Ataullah Efendi ve Aza Mülazımı Yusuf Efendi, Ceza Mahkemesinin azaları ise Mehmet Salih Sufi Efendi, Habib Bols Efendi ile Aza Mülazımı Sadık Harun Efendi olmaktadır. Müddei-i Umumi Muavini Cemal Efendi, İcra Memuru Ahmet Hatib Efendi, Müstantık Mehmet Rüşdü Efendi ve Mukavelat Muharriri Arif Efendi olarak geçmektedir. Bidayet Mahkemesi Kaleminde ise, Başkatib Hamid Efendi; Zabıt katipleri Abdulgani Efendi, Rebah Efendi, Tevfik Hakim Efendi; mübaşirler ise Mahmut Ağa ve Hasan Ağa olarak bildirilmiştir. B.S., 1324 (6. Defa): 203-204. 1326 senesine ait yıllıkta da aynen tekrarlanmıştır. Ayrıca burada Hukuk Mahkemesi reisi olan naib Ömer Lütfi Efendi'nin ismi anılmıştır. Bunun dışında ise, Mahkeme kalemi kısmında önceki yıllıkta yer alan mübaşirlere dair burada bilgi geçmemektedir. Bkz. B.S., 1326 (7. Defa): 364; 1326 yılı salnamesi için ayrıca bkz. Beyazıdoğlu, 2010: 114.

dikkatiçeken diğeri bir husus ise, sancaktaki Şer'îye Mahkemesine dair verinin yer almasıdır. Her iki yerde geçen malumata göre, Şer'îye Mahkemesinin Baş katibi Vecih Ezheri Efendi olarak bildirilmiştir⁵⁹¹.

Kazalarda yer alan Bidayet Mahkemeleri, sancaktaki Hukuk ve Ceza Daireleri şeklinde taksim edilmiş işleyiş tarzına sahip değildi. Bu iki alandaki davalar tek bir daire altında görülmekteydi⁵⁹² Bunun yanında kayıtlardan takip edilebileceği üzere, kaza merkezlerinde yer alan bu mahkemelerde, reis in naib olduğu diğeri iki azadan oluşmaktaydı. Bunlara ise başkatib ve müstantık muavini mevkisindeki görevliler de katılmaktaydı⁵⁹³

Diğeri taraftan, Sahyun Kazasında yer alan Bidayet Mahkemesinin mülga edilmesi ve ardından Cebel-i Nusayri bölgesindeki şartların zorunlu kılması neticesinde bu mahkemenin yeniden teşkil edilmesine dair gelen talebe dikkat çekmek istiyoruz.

Sancağın teşkil tarihine tekabül eden vilayet yıllığından itibaren (1297/1879-80), kazada yer alan mahkemenin kaydının 1300 (1882-83) senesi salnamesine kadar takip edilebilmektedir⁵⁹⁴. Her ne kadar ertesi yılın (1301/1883-84) vilayet salnamesinde Bidayet Mahkemesinin mevcudiyetine dair bir emare bulunuyorsa da⁵⁹⁵ esasında kazadaki mahkemeye ait bilginin bir önceki seneden itibaren kesildiğini söyleyebiliriz. Öyle ki bu tarihten itibaren başlayan ve sonraki on yıla aşkın bir zaman dilimini kapsayacak yıllıkları incelediğimizde bu hususa dair bilgiye rastlayamamaktayız. Daha

⁵⁹¹ B.S., 1324 (6. Defa): 203; B.S., 1326 (7. Defa): 364. Ayrıca Markab Kazasında 1328 tarihli vilayet yıllığında Şer'iyye Mahkemesi katipliğine dair bilgiye tesadüf etmekteyiz. B.S., 1318 (2. Defa): 262. Sahyun`da ise 1322 ve 1324 tarihli vilayet yıllıklarında aynı mahkemenin görevli katibinden bahsedilmiştir. B.S., 1322 (5. Defa): 268; B.S., 1324 (6. Defa): 224.

⁵⁹² Ayrıntılı olarak bkz. Ekinci, 2017: 235-237.

⁵⁹³ Cebele Bidayet Mahkemesi için bkz. S.S., 1300 (15. Defa):202; S.S., 1303 (19. Defa): 184; B.S. 1311 (1. Defa): 169; 1318 kaydında ayrıca Mukavelat Muharreri olarak bir görevli de anılmıştır.B.S., 1318 (2. Defa): 255; B.S., 1324 (6. Defa): 213; B.S., 1326 (7. Defa): 374.

Markab`da yer alan Bidayet Mahkemesi için, S.S., 1297 (12. Defa): 184 (bu yıllıkta sadece naib ve kazalara ait bilgi vardır); S.S., 1300 (15. Defa): 204; S.S., 1303 (19. Defa): 187; B.S., 1311(1. Defa): 171; Markab`taki mahkeme için de 1318 kaydında Mukavelat Muharreri olarak geçen görevliden başka, ayrıca Şer'iyye Mahkemesi katibi Şeyh Mehmet Efendi`nin de ismi geçmektedir. B.S., 1318 (2. Defa): 262; B.S., 1319 (3. Defa): 231; sondaki iki kayıta da Mukavelat Muharririnin ismi anılmıştır. B.S., 1324 (6. Defa): 218; B.S., 1326 (7. Defa): 381. Ayrıca bkz. Beyazıdoğlu, 2010: 82.

⁵⁹⁴ 1297 tarihli veride reis olarak bulunan naibin dışında iki aza mevcuttur: Abdülcelil Efendi ve İbrahim Efendi. S.S., 1297 (12. Defa): 183. Ertesi yılın kaydında mahkeme heyeti olarak aynı şahısların ismi geçmekle birlikte ayrıca katip Ahmet Efendi de burada yer almıştır. S.S., 1298 (13. Defa): 187. 1299 senesi salnamesinde de aynı heyetten bahsedilmiştir. Ancak katib burada anılmamıştır. S.S., 1299 (14. Sene): 206. 1300 tarihli vilayet yıllığında ise, azalar Esad Efendi İslan, Corci Efendi Bedr olarak geçmektedir. S.S., 1300 (15. Defa): 203

⁵⁹⁵ Mahkeme reisinin naib olduğuna dair bir bilgiyle münhasır kalarak, S.S. 1301 (16. Defa): 162.

sonraki bir tarihe ait yazışmalardan anlaşıldığı üzere bahsi geçen mahkemenin yürürlüğü durdurulmuştur. 1894 tarihli bu yazışma, kazada esasen daha önce mevcut olmasına rağmen lağvedilen Bidayet (Nizamiye) Mahkemesinin yeniden kurulması gereği üzerine olmuştur.

Evvela sancaktaki adliye encümeninin bu mevzuda idare meclisine gönderdiği yazı akabinde⁵⁹⁶, durum bahsi geçen meclisten vilayete bildirilmişti. Buna göre, Cebel-i Nusayri ahalisi arasında yaşanan çatışmalar itibariyle kaza merkezinde Bidayet (İbtidaiye-Nizamiye) teşkil edilmesi gereği belirtilmiştir. Bunun yanında, bölgede bahsi geçen mahkemenin yokluğundan dolayı burada yaşanan bu adli mevzuların çözüm merciinin sancaktaki mahkemenin olması da başlı başına bir sorun yarattığı anlaşılmaktadır. Aradaki mesafenin uzaklığı, davalarla ilgili işlemlerin icrasına engel teşkil etmekteydi. Şahitlerin merkeze getirilmesinde yaşanan aksaklıklar neticesinde davaların görülmesinde yapılan ertelemeler hem tevkif edilmiş şahıslar hem de adli işlemlerin çözülmesi açısından sorun teşkil ediyordu. Bu sıkıntılara bir çözüm olarak yaratması münasebetiyle, kazada Bidayet Mahkemesinin teşkilinin gereği bildiriliyordu⁵⁹⁷.

Lazkiye idare meclisinden gönderilen bu yazının ardından, meselenin Beyrut Vilayeti İdare Meclisinde görüşülmesi ardından durum, “liva-yı mezkure muzaf Sahyun Kazası üç yüz aded karye ile otuz binden mütecaviz nüfus havi olub ekser-i sekenesi Cebel-i

⁵⁹⁶ Bidayet Mahkemesi lağvedildikten sonra burada sadece Şer'îye Mahkemesinin bırakıldığı yazıdan anlaşılmaktadır. Öyle ki kazanın Şer'îye Niyabetinden hukuki işlemler münasebetiyle izin talebinde bulunmak üzere bahsi geçen Adliye Encümenine yazı gönderilmişti. Bkz. 19 Safer 1312 (22 Ağustos 1894) - 8 Ağustos 1310 (20 Ağustos 1894) tarihli yazı olarak, BOA. ŞD. 2647-32.

⁵⁹⁷“Cesamet ve ehemmiyet-i mevkiyesi hasbiyle Sahyun Kazasında dahi saye-i intizam-vaye-i hazret-i padişahide bir mahkeme-i Nizamiyenin lüzum-ı teşkili hakkında liva-yı encümen-i adliyesinden tanzim ve ita kılınan altı numero ve 8 Ağustos Sene [1]310 (20 Ağustos 1894) tarihli mazbata aynen ve leffen arz ve takdim kılındı. Mündericatından keyfiyet-i rehin-i ale'l ekser Cebel-i Nusayri mühtedilerinden terkiib itmiş olmasına ve bunların malum-ı ali olan ahval-i hususiye ve huşunet-i tab'ları hasbiyle yek-diğeri beyninde münazaa ve mukatele gibi vukuat-ı cezaiye eksik olmamasına mebni orada dahi bir mahkeme-i Nizamiyenin teşkili derece-i vucubta görünmektedir. Çünkü kaza-yı mezkurun muamelat-ı adliyesinin merkez-i rü'yeti Lazkiye mahkeme-i Nizamiyesi olub halbuki anifü'l-arz kaza-yı mezkurun zaten cesamet ve arazisindeki vüs'atle beraber merkez-i livaya da altı yedi saat kadar baid mesafesi olmasından naşi şahidlerin celb ve istihzarınca bi't tabi te'hirat vuku bulmakta ve bunun netaic-i tabiiyesinden olarak maznunlar na-kabil telafi-i müddet-i medide taht-ı tevkifte tutulmaktadır ki şu hal hem hukuk-ı umumiyeyi ihlal ve hem de matlub-ı ali olan intizam ve asayiş duçar-ı ukde-i işkal itmekte olduğundan saye-i muadelet-vaye-i cenab-ı şehinşahide kaza-yı mezkur ahalisi de nimet-i adaletten müstefid olabilmek ve maa-ma-fih ilavesi iktiza iden memurin ve ketebe maaşatı hazine-i celileye bar olmaksızın vuku bulacak hasılatından tesviye olmak üzere kaza-yı mezkurda dahi bir mahkeme-i Nizamiyenin teşkiline müsaide-i aliyye-i cenab-ı vilayet-penahileri şayan buyurulmak babında emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. fi 12 Rebiyülahir Sene [1]312 (13 Ekim 1894) ve fi 29 Eylül Sene [1]310 (11 Ekim 1894).”, BOA. ŞD. 2647-32.

Nusayri mühtedilerinden olmasına ve bunların huşunet-i tab'ları hasbiyle aralarında münazaa eksik olmadığı halde kaza-yı mezkurda Mahkeme-i Nizamiyenin (Bidayet) fıkdanı sebebiyle merkez livaya gidüb gelmekte zahmet çekerek bir takım hukuk-ı umumiye ve şahsiye zayı` olmakta bulunmasına binaen saye-i intizam-vaye-i hazret-i padişahide kaza-yı mezkur ahalsinin nimet-i adalet-i seniyyeden müstefid olmaları zımında kaza-yı mezkur merkezinde bir mahkeme-i Nizamiyenin teşkili hususuna müsaide-i seniyye istihsali istid'a olunmasına ve bu lüzum ve zaruret vilayetce de muhakkak ve musaddak bulunmasına nazaran...⁵⁹⁸”, şeklinde Dahiliye Nezaretine bildirmişti.

Hemen akabinde Dahiliye Nazırı, vilayetten gelen talep doğrultusunda, bu işin tatbiki hususuna girişilmesine yönelik padişahın onayının alınması gereğini sadrazamla paylaşmıştı⁵⁹⁹. Adliye Nazırı ise bu mahkemenin teşkili münasebetiyle gerekli olacak 22.180 kuruş miktarındaki tahsisatın ancak ertesi yılın (r.1311/m.1896) bütçe kaydına ek bir harcama olarak eklenmesine yönelik izni sadarettten istemişti⁶⁰⁰. Yaşanan bu gelişmeden sonra ise ancak 1322 (1904-1905) senesinden itibaren yeniden kazadaki Bidayet Mahkemesine dair kayda rastlamaya başlamaktaız⁶⁰¹. Bunu takip eden 1324 (1906-07) ve 1326 (1908-09) yıllarına ait kayıta da bilgi yer almıştır⁶⁰².

⁵⁹⁸16 Cemaziyevvel 1312 - 1 Teşrinisani 1310 (15 Kasım 1894) tarihli yazı olarak, BOA. ŞD. 2647-32.

⁵⁹⁹ “Lazkiye Sancağına muzaf Sahyun Kazasının ekser-i sekenesi Cebel-i Nusayri mühtedilerinden olmasına ve bunların huşunet-i tabiatları hasbiyle aralarında münazaa eksik olmadığı halde kaza-yı mezkurda Mahkeme-i Nizamiyenin fıkdanından naşi bir takım hukuk-ı umumiye ve şahsiye zaya` olmakta olmasına binaen saye-i intizam-vaye-i hazret-i padişahide kaza-yı mezkur merkezinde bir mahkeme-i Nizamiye teşkili hususuna müsaide-i seniyye-i cenab-ı padişahinin istihsali hakkında Beyrut Vilayeti İdare Meclisinden tevarid iden 1 Teşrinisani Sene [1]310 tarihli mazbata-yı melfufatıyla maan takdim kılınmış olmağla ifa-yı muktezası ve (...) re`y-i ali-i sadaret-penahileridir. Ol babta emr ü ferman hazret-i veliyü`l-emrindir. Fi 20 Cemaziyelahir Sene [1]312 ve fi 6 (7) Kanunuevvel Sene 1310 (19 Aralık 1894)”, BOA. ŞD. 2647-32.

⁶⁰⁰ Ayrıca bu tahsisat meselesinin de Maliye Nezaretine de bildirilmesi gereğini vurgulamıştır: “... Kaza-yı mezkurede misaline tevfiken bir mahkeme-i ibtidaiye teşkili için saliiye? 22.180 kuruşun tahsisi lazım gelüb bunun için muvazenede karşuluk olmadığından mebalig-i mezburun gelecek [1]311 senesi muvazene defterine zeylen zam ve ilavesiyle sarfına mezuniyet itası ve keyfiyetin Maliye Nezaret-i celilesinde emr ve iş`arı muktezi bulunmuş ve bu babta nezaret-i acizi muhasebesinde tanzim olunan tertib pusulası evrak-ı mezkuranın iadesiyle beraber leffen takdim kılınmış olmağın ol babta emr ü ferman hazret-i men lehü`l-emrindir. Fi 7 Şaban Sene [1]312 ve fi 21(22) Kanunusani Sene [1]310 (3 Şubat 1895)”. Dosyanın kapak/hülasa kısmında da mevzu: Bidayet (İbtidaiye) Mahkemesinin teşkili maksadyyla 22.180 kuruşun tahsis edilmesi hususu olarak izah edilmiştir. Hülasa kısmı tarihi: 12 Şaban 1312-26 (27) Kanunusani 1310 (8 Şubat 1895), BOA. ŞD. 2647-32.

⁶⁰¹Bu yıllıkta naib ve iki azanın ismi yanında, Baş Katib, Katib-i Sani ve Müstantık Muavini mevkisindeki görevlilerin ismi geçmektedir. Bunun dışında yine kazada mevcut olan Şeriyye Mahkemesinin katibi vazifesinde bulunan Şeyh Mehmet Efendi de anılmıştır. B.S., 1322 (5. Defa): 268.

⁶⁰² 1324 tarihli salnamede de azalar Abdurrezak Ağa, Mihail Cebbur Efendi; Başkatib Mehmet Cevad Efendi; Katib-i Sani Cemil Keyyal Efendi, Müddei-i Umumi Muavini Vekili Mehmet Saci Efendi,

Sancak ve kaza merkezlerinde yer alan diğer önemli kurum ise belediye meclisi olmaktadır. Bu meclis, 1864 Vilayet Nizamnamesi ve sonrasında devam eden düzenlemelere göre şekillenmişti. Diğer taraftan vilayet nizamnamesi bahsinde de işlediğimiz üzere, 1864 ve 1867 Nizamnamelerinde bahsi geçmekle beraber, esasında belediye teşkilatıyla ilgili detaylı bilginin 1871 Nizamnamesinde yer almaktaydı. Bu nizamnamede geçen teferruatta ise, vilayet, mutasarrıflık ve kaymakamlık birimlerinde (kasabalarda) belediye meclislerinin oluşturulması uygun görülüyordu. Bahsi geçen bu meclis, reis, muavin ve altı azadan vücuda geliyordu. Bu azaların yanı sıra tabip ile mühendisin bulunması gereği belirtiliyordu. Belediye meclisi için ayrıca bir katib, sandık emini ve hademelerinde yer almasına izahat getirilmişti⁶⁰³. Pratikte ise yıllıklarda hareketle incelendiğinde, sancak ve bağlı kazalarda bulunan belediye meclislerinde tabip, sandık emini ve katib mevkisindeki üyelerin bilgisine rastlayabilmekteyiz. Bununla birlikte bu yıllıklarda, nizamnamede öngörülen aza sayısının uygulamada değiştiği de görülmektedir⁶⁰⁴. Kazalarda mevcut bulunan belediye meclisleri için de bu durum söz konusu olmuştur⁶⁰⁵.

Müstantık Muavini Abdülfettah Kavvaf Efendi şeklinde geçmektedir. Şeriyye Mahkemesi katibi ise Abdüccelil Efendi idi. B.S., 1324 (6. Defa): 224. 1326 senesi kaydında ise Şeriyye Mahkemesi katipliği dışında (bilgi yoktur) aynı malumat verilmiştir. B.S., 1326 (7. Defa): 386.

⁶⁰³ Ayrıntılı olarak bkz. Tural-Çapar, 2015-Ekler: 438-439; Önen-Reyhan, 2011: 214.

⁶⁰⁴ Lazkiye Belediye Meclisi, sancağın teşkilinden sonraki 1299 tarihli yıllıkta, reisle birlikte toplam on kişilik heyetin bilgisi geçmektedir. Bunlar arasında, katib, sandık emini, tabip, müfettiş ve bir çavuş yer almıştır. S.S. 1299 (13. Defa): 203.1311 senesi yıllığında ise meclis reisi Ahmet Hazır Ağa, azalar Hacı Mehmet Ağa, Konstantin Yusuf Efendi, Esberidon Habeşi Efendi, Ahmet Sevkan Ağa, Reşid Ağa Hazine-dar olarak bulunmaktaydı. Bunların dışında ise, Tabib Marko Polo Efendi, Katib ve Emin-i Sandık Yusuf Efendi ve Süvari Orman Memuru Mehmet Efendi'nin ismi geçmiştir. B.S. 1311(1. Defa): 168.1318 tarihli kayıta, reis ve dört azanın dışında olarak, tabip mevkisinde Bünyamin İsak Efendi, Katib Süleyman Efendi ve iki nefer çavuştan bahsedilmiştir. B.S., 1318 (2. Defa): 244-245. Ertesi yılın kaydında isereis vekili olarak yer alan kişinin dışında sadece aza olarak izah edilmiş yedi kişilik heyetten bahsedilmiştir. B.S., 1319 (3. Defa): 218. 1326 senesi vilayet yıllığında ise, tabip, katip ve Sandık Emini dışında altı kişilik aza heyetinin bilgisi verilmiştir. B.S., 1326 (7. Defa): 365.

⁶⁰⁵ Cebele Belediye Meclisi, bir reis ve beraberindeki azalardan teşkil olunmaktaydı. Bu azalar arasında bir tabip ile katip veya katip ve sandık emininin yer aldığı kayıtlardan genel olarak saptanmıştır. Detaylı olarak bkz. S.S., 1297 (12. Defa): 183 ; S.S., 1300 (15. Defa):202; S.S., 1303 (19. Defa): 184; B.S. 1311(1. Defa): 169; B.S., 1318 (2. Defa): 255; B.S., 1319 (3. Defa): 227; B.S., 1324 (6. Defa): 213; B.S., 1326 (7. Defa): 386.

Markab`da ki belediye meclisi heyetine ait verilere göre, bir reis, sayıları yıllara göre değişebilen azalar, tabip ve meclis katibi gibi üyeler heyette yer almışlardır.S.S., 1303 (19. Defa): 187 ; B.S., 1311(1. Defa): 171; B.S., 1318 (2. Defa): 261-262;B.S., 1319 (3. Defa): 231; S.S, 1324 (6. Defa): 218; B.S., 1326 (7. Defa): 381. Ayrıca bkz. Beyazıdoğlu, 2010: 82.

Sahyun Kazasındaki belediye meclisiyle ilgili verilerde, reis ve yıllara göre sayısı değişebilen azalar ile meclis katibi mevkisindeki şahıslar belirtilmiştir. Diğer taraftan sancak idaresi altındaki tarihten itibaren incelediğimiz verilerde, kazadaki belediye teşkilatıyla ilgili bilgiye ancak 1319 (1901-02) tarihli Beyrut Vilayetine ait yıllıktan itibaren tesadüf edebilmekteyiz. Bunun öncesindeki yıllıklarda, Sahyun Kazasına ait kısımlarda bu kuruma dair bilgiye ulaşılammıştır. 1299 kaydında hiçbir merkeze ait bilgi yoktur. S.S.,

Sancakta merkezinde yer alan bu kurumların dışında elbette teşkilat, komisyon gibi diğer daireler yer almaktaydı. Bunlar arasında, Defter-i Hakani İdaresi, Tahrirat ve Vergi (Ma`-ı Tahrirat Virgü) İdaresi, Nüfus İdaresi, Umur-ı Nafia İdaresi, Rusumat İdaresi, Tahsil İdaresi, Telgraf ve Posta İdaresi, Ziraat Bankası İdaresi ile Maarif Komisyonu, Evkaf Komisyonu; Ziraat Komisyonu, Emlak Komisyonu; Nafia Komisyonu; Ziraat ve Ticaret Odası gibi kurumlar yer almaktaydı⁶⁰⁶. Bahsi geçen daire ve komisyonların yanında yine *aklam* dairesinde yer alan idari kayıt mercileri de önemliydi. Bu kapsamda ise, İdare Meclisi, Tahrirat, Muhasebe, Defter-i Hakani, Tahrir-i Emlak, Aşar gibi kalemler mevcut idi⁶⁰⁷.

Sancaktaki askeri kuvvetin mevcudiyeti ise bilhassa Beyrut vilayetine mahsus yıllıklarda teferruatlı malumat sunulmaktadır. Bu hususta evvela Suriye Vilayet salnamesinde yer alan 94. Lazkiye Alayına tesadüf etmekteyiz⁶⁰⁸. Daha sonrasında ise, 1311 (1993-94) tarihli Beyrut Vilayet Salnamesinde geçtiği üzere, 94. Lazkiye Mukaddem Alayı, 35. Lazkiye Nizamiye Alayı, Redif Mukaddem 94. Alayının Birinci Lazkiye Taburu, Redif 142. Alayının Birinci Lazkiye Tali Taburu zikredilmektedir. Ayrıca sancağa tabi bu kuvvetlere bağlı olarak (mülhak), Redif Mukaddem 94. Alayının İkinci Cebele Taburu ve buna bağlı olan Redif-i Tali 142. Alayının İkinci Cebele Taburu ile Cebele Tali İkinci Taburuna bağlı (mülhak) 69. Alayının Birinci Akkar Redif Taburundan bahsedilmiştir⁶⁰⁹. Aynı kayıta yine jandarma kuvvetine dair verilen malumata göre, Zabtiye Süvari Yüzbaşısı İsmail Hakkı Efendi ile 1 tahsildar, 5 piyade ve 27 süvari yer almaktaydı⁶¹⁰.

1299 (14. Defa): 204-207; S.S.,1300 (15. Defa): 202-203; Bu yıllıkta her üç kazada bilgi yoktur. S.S.,1302 (17. Defa):146-149; S.S.,1303 (19. Defa):186-185; B.S.,1311 (1. Defa): 172-173;S.S.,1318 (2. Defa): 268-271.Bahsi geçen vilayet salnamesinde ise Belediye Meclisini oluşturan heyet olarak, Reis Ali Derviş Ağa, azalar ise Ali İdris Ağa, Mehmet Halebi Ağa, Esad Hüsün Ağa, Mehmet Ali Dib Ağa, İbrahim Said Ağa şeklinde bildirilmiştir.B.S., 1319 (3. Defa): 236.1322 (1904-05) senesi verilerinde, Reis Vekili Ahmet Abbas Ağa ve Azalar Abdurrezak Ağa, Mehmet Hasan Ağa, Mehmet Ali Dib Ağa, B.S., 1322 (5. Defa): 268; 1324 salnamesinde Reis Vekili Abdürrezak Ağa, Azalar Mehmet Hasan Ağa ile Mehmet Ali Ağa, Belediye Katibi Ali Efendi, B.S., 1324 (6. Defa): 224; 1326 (1908-09) tarihli yıllıkta ise, reis Abdurrezak Ağa, azalar Mehmet Hasan Ağa, Mehmet Ali Dib Ağa, Ahmet Abbas Ağa belediye meclisinin üyeleri olarak geçmektedir. Bu son yıllıkta ayrıca ismi verilmemiş bir katib de yer almıştır. B.S., 1326 (7. Defa): 387. 1326 kaydı için ayrıca bkz. Beyazıdoğlu, 2010: 81.

⁶⁰⁶ Genel olarak bahsi geçen komisyonlar için detaylı olarak bkz. S.S., 1302 (17. Defa): 142-143; S.S., 1303 (19. Defa):177-180; B.S., 1311 (1. Defa): 166-167; B.S., 1319 (3. Defa): 515-519; B.S., 1324 (6. Defa): 202-206; B.S., 1326 (7. Defa): 363. Ayrıca bkz. Beyazıdoğlu, 2010: 89, 92, 95, 138.

⁶⁰⁷ Ayrıntılı olarak bkz. S.S., 1298 (13. Defa):180-18; S.S.,1300 (15. Defa): 197-198; S.S., 1301: 156-158; S.S., 1303 (19. Defa): 176-177; B.S., 1311 (1. Defa): 164-165; B.S., 1319 (3. Defa): 515; B.S., 1324 (6. Defa): 202-203; B.S., 1326 (7. Defa): 363-368.

⁶⁰⁸ Vilayetin "Daire-i Askeriye" kapsamında olarak, S.S., 1304-05 (20. Defa): 91.

⁶⁰⁹ Bkz. B.S., 1311 (1. Defa): 207-212.

⁶¹⁰ B.S., 1311 (1. Defa): 170.

1326 (1908-09) senesi yıllığında ise *Kısım-ı Askeri* olarak geçen askeri teşkilatta ise, Kaimakam Salah Şerif Bey, Binbaşı Mehmet Emin Efendi, Tabur Katibi Mehmet Efendi ile farklı dört bölükte vazifeli yüz başı, mülazım-1 evveli ve mülazım-1 sanilerin isimleri bildirilmiştir⁶¹¹.

Burada yer alan diğer bir askeri kuvvet jandarma olmuştur. Bu münasebetle, 1303 senesi Suriye Vilayet yıllığında, sancaktaki (liva) jandarma heyetinin mevcudiyetiyle ilgili malumata tesadüf etmekteyiz⁶¹². Bununla birlikte, 1318 (1900-01) tarihli vilayet yıllığında geçtiği üzere, Lazkiye`deki 4. Jandarma Taburu`nun mevcudiyeti dikkatimizi çekmiştir. Bu tabur esasen, Beyrut Vilayetinin teşkilinden sonra merkezde kurulan jandarma alayına bağlı beş taburdan bir tanesi olmaktadır. Bunlardan birincisi Beyrut`ta, ikincisi Akka, üçüncüsü Trablus`da, bahsi geçen dördüncüsü Lazkiye`de iken sonuncusunun ise Nablus`ta yer aldığı anlaşılmaktadır⁶¹³.

1318 (1900-01) yıllığında geçtiği üzere Lazkiye`deki 4. Jandarma Taburundaki muvazzaf askerlerin isimleriyle görev yerleri aşağıdaki tablodaki gösterilmiştir.

Tablo 15:Lazkiye Dördüncü Jandarma Taburu⁶¹⁴

Binbaşı Rauf Bey, Lazkiye	
Tabur Katibi	Abdulkadir Efendi, Lazkiye
Birinci Piyade Bölük Yüzbaşısı	İbrahim Efendi, Beyrut
İkinci Süvari Bölük Yüzbaşısı	Abdullah Ağa, Sahyun
Üçüncü Süvari Bölük Yüzbaşısı	Hazır Efendi, Lazkiye
Birinci Piyade Bölük Mülazım-1 Evveli	Suud Efendi, Lazkiye
İkinci Süvari Bölük Mülazım-1 Evveli	Mahmut Arif Efendi, Akkar
Üçüncü Süvari Bölük Mülazım-1 Evveli	Mehmet Bey, Lazkiye

⁶¹¹ B.S., 1326 (7. Defa): 368.

⁶¹² S.S.1303 (19. Defa):180.

⁶¹³ Bkz. Çelik, 2010: 70.

⁶¹⁴ B.S., 1318 (2. Defa): 246.

Birinci Piyade Bölük Mülazım-ı Sanisi	Osman Ağa, Lazkiye
İkinci Süvari Bölük Mülazım-ı Sanisi	Haled Efendi, Cebele
Üçüncü Süvari Bölük Mülazım-ı Sanisi	Ali Efendi, Lazkiye

Ertesi yılın kaydında, aynı tabur hakkında sadece muvazzaf asker ve katib konumundaki memurun isimleri bildirilmiştir⁶¹⁵. 1326 (1908-09) senesine gelindiğinde ise Lazkiye Jandarma Taburu kapsamında bir tabur katibi ile toplamda üç bölüğe bağlı muvazzaf askerlerin bilgisi verilmiştir⁶¹⁶.

Son olarak, sancak merkezi olarak Lazkiye`de bulunan farklı ülkelerin konsolosluk temsilcilerin bahsetmek yerinde olacaktır.

Henüz sancak idaresinin teşkil edildiği ilk seneye ait kayıta, Lazkiye`de İngiliz, Fransız temsilcileri, Rusya Konsolosu, İspanya Konsolos vekili, Almanya Konsolos vekili ile Avusturya konsolosu ve ayrıca İran Şehbender vekilinin mevcudiyetinden bahsedilmiştir⁶¹⁷.

1303 (1885-86) senesine gelindiğinde ise, sancakta yer alan yabancı temsilciler arasında, sadece, Fransa ve Danimarka`nın konsolos mevkisindeki temsilcilerinin olduğu anlaşılmaktadır. İngiltere, İspanya, Avusturya, Almanya`nın konsolos vekili, Rusya, İtalya ve Yunanistan`ın konsolos memuru; Hollanda`nın konsolos memuru vekili ile Amerika`nın geçici konsolos müdürü ve İran`ın şehbender vekili mevkisindeki temsilcilere sahip olduğu görülmektedir. Bunları yanında ise İspanya, Almanya ve Rusya`nın iki, diğerlerinin ise birer tercüman bulundurdukları aynı kayıta belirtilmiştir⁶¹⁸.

1324 senesi verilerinde ise sancakta yer alan yabancı ülke merciilerinin, Fransa, Rusya ve İtalya Ajan Konsolosu, İngiltere Vice (Vis) Konsolosu, Avusturya ve İspanya Konsolos Vekilleri ile yine Hollanda`nın da Vice Konsolos ile temsil edildiği

⁶¹⁵ B.S., 1319 (3. Defa): 220.

⁶¹⁶ B.S., 1326 (7. Defa): 367.

⁶¹⁷ Bu malumatın verildiği kısımda, alta düşülen açıklamada ise İngiliz ve Fransız temsilcilerinin isimlerine dair bilginin olmamasından eksik kaldığı bildirilmiştir. S.S., 1297 (12. Defa): 182.

⁶¹⁸ S.S., 1303 (19. Defa): 180-182.

anlaşılmaktadır. Bunların yanında Fransız temsilciliğinin iki olmak üzere diğer ülke temsilcilikleri yanında birer tercüman bulundurdıkları görülmektedir⁶¹⁹. 1326 (1908-09) tarihine ait yıllığa gelince, yine *vice konsolos* ya da *ajan konsolos* şeklinde anılan ve beraberlerindeki tercümanlarıyla birlikte olan yabancı ülke temsilcilerinin bilgisi verilmiştir. Bu yılda geçtiği üzere, İngiltere, Fransa, Hollanda, İspanya, Avusturya'nın Vice Konsolosları, Rusya ve İtalya'nın ise Ajan Konsolos olarak anılan temsilcileri yer almaktaydı⁶²⁰.

Netice olarak, 1864 ve ardından gelen vilayet nizamnamelerinin programlarında öngörülen düzenlemelerin Lazkiye'nin sancak idare teşkilatındaki yansımalarını ele aldık. Özellikle devlet ve vilayet yıllıklarından hareketle takip edebildiğimiz kurumsal düzenlemelerin pratikte olan işleyiş ve vaziyetini göstermeye çalıştık. Bunun yanı sıra, sancağın teşkilinden itibaren gerek Lazkiye merkezinde ve gerekse bağlı bulunan kazalardaki idari merkezler, atanan memuriyetler ve mevcut bulunan kurumlar ve hatta diplomatik temsiliyetler üzerinde durduk. Bu kısımda ulaştığımız sonuç, Lazkiye'nin bahsi geçen nizamnamelerin gerekli gördüğü kurumsal yapılanmalara haiz bulunan bir sancak merkezi olduğudur. Ancak diğer taraftan, sancak ve kazalarda yer alan idari örgütlenmeler pratikte nicelik olarak farklılıklar da gösterebilmekteydi. Bunun yanı sıra, elimizdeki kaynaklar bazı idari merkezler hakkındaki malumatta sınırlı kalmıştır. Bu sebeple özellikle nahiye birimlerindeki idari bilgiler bu açıdan birkaç merkezle münhasır bulunmaktadır.

⁶¹⁹ B.S., 1324 (6. Defa): 209.

⁶²⁰ Ayrıntı için bkz. B.S. 1326 (7. Defa): 369.

3.TOPLUM

Tanzimatın politik programı elbette idari alanda olduğu gibi, yönetimin tebaa ile olan ilişkilerinde de değişimi hedefliyordu. Osmanlı Devleti hakimiyeti altında bulunan toplum kesimleriyle olan münasebetlerini itaat ve kontrol bağlamında yeniden dönüştürmeye çalışıyordu. Yürütülen modern merkezîyetçi hamleleri, bir taşra örneği olarak Lazkiye Sancağında da görebilmekteyiz. Yönetim tarafından bahsi geçen bağlamda girişilen teşebbüsler, bölgedeki toplum kesimlerinin sisteme entegre edilmesi ve merkeze bağlılıklarının güçlendirmesini hedefliyordu. Bu politikayı işler kılan araçlar ise askerlik vazifesi, vergi ve denetim mekanizması olmaktadır. Özellikle dağ bölgesinde geniş bir alana yayılmış olan Nusayriler, sancak teşkilatının kurulması ve dağ bölgesindeki devlet kontrolünün sağlanmasına yönelik gelişmelerin odağında bulunması itibarıyla en dikkat çekici ahali olmaktadır. Bu bölümde başta Nusayriler olmak üzere, sancağın diğer toplum kesimlerinin vaziyetleri ve yönetimle olan ilişkileri ele alınacaktır.

3. 1. NUSAYRİLER

3.1.1. İnanç ve Tarihleri

Nusayrilik, Şii İslam tarihinde imamlar silsilesi içerisinde yer alan 11. İmam Hasan el-Askerî'nin *Bab (kapı)*'ı olduğu kabul edilen Ebu Şuayb Muhammed b. Nusayr el-Basri en-Numeyri⁶²¹ (ö. 883)'den hareketle başlayan bir inanç hareketidir⁶²². Batını esaslar

⁶²¹ Et-Tavil'e göre, 12. İmam Muhammed el-Mehdi'nin kaybolması üzerine bir babı yoktu. Bu mevki yine aynı şahısta kalmıştır. Et-Tavil, 2010:145-146; ayrıca bkz. Moosa, 1998: 259, 262; Öz, 2012: 587; Friedman, kendisinin hem 10. İmam Ali el-Hadi ile bahsi geçen 11. İmamın ikisi için bab olduğundan bahsetmektedir. Friedman, 2010: 64. Ayrıca, İbnNusayr üzerine Şii ve Nusayri kaynaklarındaki detay için bkz. aynı yer: 8-11.

Bunun dışında, Ebu Yakub İshak en-Nuha'i'nin bab olduğunun tarafında olanlar "İshakiler" olarak olarak anılacaktır. Bab iddiasında olmayan ve sadece Cafer es-Sadık'ın düşüncelerine bağlı kalan "el-Caferiyye" kesimi mevcut olmuştur. Et-Tavil, 2010: 152; Sertel, 2005: 68; Ökten, 2017: 42-43.

⁶²² Daftary'nin dikkat çektiği üzere, batılı eserlerde Nusayrileri hakkındaki malumata rastlanması 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır. 1766 yılında ise Danimarkalı seyyah Niebuhr bu cemaatle ilgili olarak ilk birinci el verileri sunmuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde ise pek çok kanaldan Nusayriler üzerine malumat edinilmeye başlanmıştır. 1840'lara gelindiğinde, Prusya'nın Beyrut'da ki Başkonsolosluğunda görevli olarak bulunan Joseph Catafago, Nusayri inancıyla ilgili metinlere ilk defa ulaşan batılı olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar, Kasım Et-Taberani'nin Nusayri bayramlarıyla ilgili olarak hazırladığı *Kitabü'l-Mecmu'u'l-Ayad*'in kopyası ile bir başka Nusayri dini eserin elyazması olmaktadır. Bunun yanında yine aynı kişi kırka yakın Nusayri eserinden oluşan bir dizge hazırlamıştır. Aynı yüzyılın ikinci yarısından sonra ise İngiliz misyoner Lyde, Catafago'nun temin ettiği elyazması eser ile *Kitabü'l-Meşihat* adlı eserleri

üzerine teşekkül eden bu inanç hareketinde, Tanrısal nur kendini farklı zamanlarda zahiri-maddi dünyada göstermiştir. *Mana* olarak da tanımlanan bu yaratıcı nur aynı zamanda kendi nurundan *İsim* (natık)'i ve *İsim de Bab*'ı oluşturmuştur⁶²³. İslam dönemine tekabül edeceği düşünülebilecek⁶²⁴ yedinci aşamada gerçekleşen bu zuhuriyette, *Mana*'nın kendini Ali ibn Ebi Talib olarak gösterdiği kabul edilmektedir⁶²⁵. Yine *Mana*'nın nurundan yaratılan *Natık*⁶²⁶, *Muhammed* ve *Bab*⁶²⁷ ise *Selman-ı Farusi* şeklinde görülmüştür. Son olarak, bahsi geçen *Bab*, *Beş Eytam* (yetimler)'i yaratmıştır. Bunlar zahiri dünyada, son aşamada kendini Ebuzer el-Gıffari, Mikdad b. Esved el-Kindi, Kanber b. Kadaned-Devsî, Abdullah b. Revaha el-Ensari ve Osman b. Mezun en-Necaşi şahsında göstermiş olduğuna inanılmaktadır⁶²⁸. Ortaya çıkan bu sistem içerisinde yaşanan bu zuhuriyet anlayışından hareketle Nusayrilerin Ali b. Ebi Talib'i tanrılaştırdıklarına dair onların dışındaki kesimlerde bir kanaat oluşmuştur⁶²⁹. Ancak Nusayri alimlerinin bu

İngilizceye çevirmiştir. 1864'te ise Beyrut'da yayınlanan bir kitap önemli bir etki yaratır. Eski bir mezhep mensubu Süleyman El-Adani, Nusayri akide ve ritüelleri üzerine daha geniş bir malumat sunan *Kitabü'l-Bakura es-Süleymaniyye fi Keşfi Esrar ed-Diyanet en-Nusayriyye* isimli kitabı yazmıştır. Batıda ilgi gören bu kitabın büyük kısmı önce Arapça Profesör Salisburly tarafından İngilizceye çevrilmiştir. Bahsi geçen eser, 1900 tarihinde ise Fransız asıllı Dussaud Nusayrilerin inanç ve tarihi üzerine monografik kitabı için önemli bir referans olmuştur. Daha sonraki süreçte ise çalışmalar artarak devam etmiştir. Ayrıntılı olarak bkz. Daftary, 2016: 43, 223-228. Dussaud için ayrıca bkz. Olsson, 2010: 237; Türk, 2005: 18. Lyde'in eserler çevirisi için bkz. Lyde, 1860: 233-269 (9.Kısım) ve 271- 285 (10.Kısım) vd. Diğer taraftan, Nusayrilik üzerine hazırlanmış bibliyografya için ayrıca bkz. Tozlu, 2010b: 324-350; Tozlu-Ürkmek, 2017: 133-168.

Süleyman el-Adani'nin bahsi geçen eseri üzerine bkz. Sinanoğlu 1997. Yine bu eserde yer alan *Kitabü'l-Mecmu'u* Salisburly İngilizceye ve Dussaud (bkz. Dussaud, 1900: 161-179 ve Arapça metin: 181-198) da kendi eserinin sonuna ekli olarak Fransızcaya çevirmiştir. Bu metnin Türkçeye çevrilen örnekleri ise pek çok araştırma eserinde yer almaya başlamıştır. Bkz. Turan, 1996: 8-18; Sinanoğlu, 1997: 93-124; Keser, 2008a: 71-89; Fırlalı, 2008: 381-394; Keser, 2016: 93-110; Öz, 2012: 604-615.

⁶²³ Ayrıntılı olarak bkz. Lyde, 1860: 110-111; Friedman, 2010: 77-79; Daftary, 2016: 238-239; Kiremit, 2012: 55-56; Kiremit, 2014: 714; Uluçay, 1996: 27-28; Weulersse, 1940: 55.

⁶²⁴ Daftary, 2016: 239; Kiremit, 2012: 70; Her aşama "Kubbe" olarak da tarif edilmektedir. Friedman, 2010: 114; Adani'den akt., Sinanoğlu, 1997: 152-153.

⁶²⁵ Baştan itibaren, Habil, Şit, Yusuf, Yuşa, Asaf, Simon Es-Safa (Peter/Petrus/Piyer) ve son olarak Ali b. Ebi Talib olarak kabul edilmektedir. Lyde, 1860: 111; Moosa, 1988: 312; Daftary, 2016: 238; Dussaud, 1900: 75; Keser'de Habil öncesi ve sonrası olarak geçmektedir. Keser, 2008a: 48-49; Keser, 2008b: 62; Keser, 2016: 70-71; Can, 2011: 18. El-Adani'nin eserinde de bu şekilde belirtilmiştir. Adani'den aktaran, Sinanoğlu, 1997: 152-153.

⁶²⁶ İsmi, Adem, Nuh, Yakub, Musa, Süleyman, İsa ve son aşamada Muhammed olarak görüldüğünün kabul edildiği anlaşılmaktadır. Lyde, 1860: 111; Moosa, 1988: 312; Dussaud, 1900: 76; Springett, 1922: 141; Massignon, 1988: 367; Sertel, 2005: 70; Palabıyık, 2010: 40; Kiremit, 2012: 58.

⁶²⁷ *Bab*'ın ilki *Cebrail* olarak geçer ve yine *Selman-ı Farusi*'ye kadar farklı isimlerle devam eder. Lyde, 1860: 111; Springett, 1922: 141; Moosa, 1988: 312; Keser, 2016: 79; Palabıyık, 2010: 40.

⁶²⁸ Friedman, 2010: 89-90, 92; Daftary, 2016: 239; Keser, 2016: 80-81; Sinanoğlu, 1997: 106; aynı isimler için ayrıca bkz. Dussaud, 1900: 68. Lyde, 5 *Eytam*'ın ilk aşamada İsrail, Azrail, Mikail, Rıdvan ve Malik şeklinde oldukları geçmektedir. Lyde, 1860: 134; Springett, 1922: 143.

⁶²⁹ El-Eşari ve El-Bağdadi'de "Nemiriyye" olarak andıkları bu inanç hareketi "Rafizi" olarak tanımlamışlardır. Hululiyetin ise Nemiri'nin cisminde olduğuna dair rivayetten bahsetmiştir. El-Eş'ari, 2005: 45-46; El-Bağdadi, bu hareketi başlatan kişiye İlahi hululiyet yaşandığından bahsederken

bahisteki düşünce ve tartışmalarını ele alan risalelerde görüldüğü üzere, hem insani formdaki tanrılaştırma hem de hulul etme anlayışının rededilip, bunların dindışı eğilimler olduğunun savunulduğu anlaşılmaktadır⁶³⁰.

Tarih boyunca maruz kalacakları itham ve dayatmalara karşı gizlilik prensibini benimseyen mezhep mensupları ayrıca bir savunma yöntemi olarak takiyyeye başvurmuşlardır. Takiyye yöntemi, tarihsel şartların kendi lehlerinde dengelenmesi ve batını inançlarını muhafaza etmeleri açısından önemli bir gelenek haline gelmiştir⁶³¹.

Gizli inanç yapıları bu çerçevede şekillenecek ritüellere zemin hazırlamıştır. Batını esasların mezhep mensubu olan üyelere öğretilmesi aşamalı ve erkeklerle münhasır olmuştur. Yetişkin erkek üyeye bir rehber eşliğinde verilen batını esaslar⁶³², gizlilik

kendilerinin İslam'ın dışında olduğunu savunmuştur. El-Bağdadi, 2011: 196. Eş-Şehristani ise, diğerleri gibi İshakilerle aynı başlıkta işlediği Nusayriyye'de Ali'ye ilahi bir zuhuriyet (ilahi cüzün yerleştiği) anlayışı olduğundan bahseder. Eş-Şehristani, 2011: 170-171. Bununla birlikte hem zahiri Şiiler hem de Sünni kesim "gulat" olarak tanımladıkları Batını kesimleri özellikle hulul anlayışı üzerine, ruh göçü anlayışına dayanarak ayrı ve hatta din dışı olarak gördüler. Bu hususta bkz. Daftary, 2016: 60-63, 229-230; Olsson, 2010: 235-236; Friedman, 2001: 92; Türk, 2005: 279-280; Keser, 2008a: 3-4,18-27; Friedman, 2010: 14; Pipes, 1989: 435; Çapar, 2013: 27; Hitti, 2011: 610; Et-Tavil-Çevirenin Sözü, 2010: lix-lxiv; Ebu Zehra, Nusayriiler aleyhinde oldukça öznel bir yaklaşım göstermiştir. Ebu Zehra, 2011: 69-70. Ayrıca bu bahisle ilgili olarak yapılan derlemeler ve diğer teferruat için bkz. Uluçay, 1996; Tümkeya, 2004: 229-240.

⁶³⁰ 13. yüzyıla tekabül eden risalesinde, bir Nusayri alimi olan El-Neşşabi, soyut bir mahiyette görülen yaratıcı nurun kendinden başka olarak insan formundaki bir bedene hulul etme anlayışının çok tanrılı ve din dışı bir anlayışı oluşturduğunu savunmuştur. El-Neşşabi, bilhassa İshaki ve Hatimiliğin yaklaşımlarına göndermelerde bulunarak yürüttüğü tartışmada, Tanrısal nurun insan bedeninde görünüyor olduğunun düşünülmesi insanın sınırlı algı ve idrakıyla ilgili olduğunu savunur. Bununla birlikte bu nurun (Mana) maddi-zahiri dünyada görüldüğü kısa bir zamanda, insanların algıladıkları bu zahiri-tarihi kişilik yansımalarının zihinlerinde kaldığını düşünür. Bunun bir yanılsama olduğunu belirtmek istediğini söyleyebiliriz. Araştırmacıların dikkat çektikleri üzere, El-Neşşabi neticede, kendi ortodoks yaklaşımını ortaya koyuyordu. Bkz. Bar-Asher-Kofsky, 2005: 138-172; Bu risaleyle ilgili çalışma, kısmi farklılıklarla aynı yazarların kitaplarında da yer almaktadır. Bar-Asher-Kofsky, 2002: 7-41.

Yine Mufaddal ibn Ömer'in risalesinde de benzer yaklaşım mevcuttur. Tanrının maddi/insan görünümünün sadece bir illizyon olduğu savunulur. Neticede Nusayri akaidinde, Tanrı'nın insan bedeniye hulul etmesi anlayışının heretik olduğu, Tanrının insani formda görünmekle birlikte insani bir varlık olmadığı yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Friedman, 2010: 80-82.

Et-Tavil'in eserini çevirenin analizlerinde, hulul anlayışının mezhep inancında olmadığı savunulmuştur. Bkz. Et-Tavil-Çevirenin Sözü, 2010: ix. Yine Uluçay'ın eserinde de, Nusayriilerin hululu ret ettiklerine dair geçen kısım dikkatimizi çekilmiştir. Tenasuhu kabul etmekle birlikte Tanrının şekil ve mekân içerisinde düşünülemediğinden bedene hulul/zuhur etmenin (zuhuratı zatiye) kabul edilmediği bunun yerine ise "ilahi tecelliye" inandıkları üzerine durmakla yetinilmiştir. Uluçay, 1996: 381.

⁶³¹ Takiyye için detaylı olarak bkz. Friedman, 2010: 14, 26-28; Friedman, 2001: 111; Olsson, 2010: 236, 252; Talhamy, 2010: 176; Moosa, 1998: 410-412; Kiremit, 2012: 85-88; Firro, 2013: 219; Daftary, 2016: 230; Kiremit, 2014: 716-717; Çapar, 2013: 27.

Gizlilik bahsinde Nusayri şeyhi Reyhani, tarih sürecinde eziyet ve bunun getirdiği korku neticesinde gizliliğe yönelme üzerine durmuştur. Reyhani, 1997: 41.

⁶³² Bir rehber (Seyyid/Amca) aracılığıyla yetişkin erkek, batını esasları öğrenmeye başlamaktaydı. Ayrıntılı olarak bkz. Sinanoğlu, 1997: 92-93; Sertel, 2005: 76-79; Keser, 2008a: 103-124; Keser, 2016: 65-66; Can, 2011: 24-26; Ökten, 2017: 79-83; Palabıyık, 2010: 35.

prensibine dair edinilmiş tecrübelerden hareketle mezhep mensubu kadınlara aktarılmamaktadır. Mezhebin ibadet tarzı da gizli olmakla birlikte, bu işin sadece erkek üyeler tarafından münferit ya da toplu olarak ifa edildiği anlaşılmaktadır⁶³³.

Nusayri inanç sisteminde yer alan mühim esaslardan birisi de *tenasuh* (reenkarnasyon) inancıdır⁶³⁴. Ölümden sonra ruhun yeni bir bedende tecessüm etmesi esasına dayalı bu inanç anlayışı son aşamada günahlardan arınmayla neticelenmektedir⁶³⁵. Dürzilik gibi batını inanç kesimlerinde de görülen⁶³⁶ ruh göçü inancı, Nusayrilerde maddi dünyada, günah ve sevaplardan hareketle (ödül veya ceza ölçüsünde) yeniden insan ya da hayvan bedeninde doğmayı ifade eder. Birkaç defa gerçekleştiği anlaşılan bu süreçte, ruhun günahlarından arınması neticesinde bir yıldız olarak yeniden Tanrı'ya ulaşacağına dair bir inanış olduğu anlaşılmaktadır⁶³⁷.

Lyde, Nusayri din kardeşliği (Uhvan, yani ihvan) olarak ifade ettiği bu tarzı, 18-20 yaşlarındaki bekar erkeklerin yapılan dini ritüeller sonucunda amme/amca olarak bahsettiği kişi kontrolünde inanç esaslarını öğrenmeye giriş sürecini yine alıntılarla birlikte işler. Detay için bkz. Lyde, 1860: 158-163.

⁶³³ Zor şartlarda gizli batını esasları ifşa edebileceği ya da mezhep dışından birisiyle evlenmesi ihtimalleri çerçevesinde bahsi geçen esaslar kadınlara öğretilmediği anlaşılmaktadır. Onlara sadece zahiri bilgiler öğretilir. Detay için bkz. Sertel, 2005: 77-80, 109; Keser, 2008a: 103-109, 126-132; Keser, 2016: 51-64; Can, 2011: 21, 24; Ökten, 2017: 104-105, 233.

Walpole, ibadetlerinde gizliliğe dikkat çeker. Bayramlarda kapalı ve yabancılardan tecrit edilmiş bir oda/mekânda dua ettiklerinden bahseder. Walpole, 1851: 356. Lyde de, ibadetlerindeki bu gizliliğe eserinde değinmektedir. Ona göre, yabancılardan muhtemel şahitliğine karşı dikkatli olarak ve mezhebe mensup erkekler toplanırlar. Bununla birlikte misal olarak Lazkiye'deki İspanya konsolosluğunda bulunmuş müteveffa yaşlı bir adamın şahit olduğu bu ibadete dair aktardıklarından da bahseder. Ayrıca bu dini toplanmalara kadın ve çocukların kabul edilmediğine de değinir. Daha detaylı olarak bkz. Lyde, 1860: 156-158 ve yine Langlois ile Cizvit Misyonerlerinden hareketle, 158, 160-161. Ayrıca bkz. Lyde 1853: 87.

⁶³⁴ Tenasuh inancı başka inanç kültürleri içerisinde mevcuttur. Araştırmacılar bu inancın diğer dinlerdeki varlığı ve kökenine dikkat çekerler. Bkz. Friedman, 2010: 103-104; Moosa, 1989: 362; Türk, 2005: 248-256; Uluçay, 1996: 379; Sertel, 2005: 99; Kiremit, 2012: 70-72; Ökten, 2017: 85-86. Ancak Nusayriler, tenasuh anlayışı için sadece Kuran ayetlerini referans gösterirler. Eskiocak, 1998: 42-50; Lyde, 1860: 142-143; Moosa, 1988: 368-369; Türk, 2005: 260; Sertel, 2005: 100-101; Kiremit, 2012: 72-73; Tümkaya, 2004: 299-301.

⁶³⁵ Süleyman Adani'nin eserinin dördüncü kısmında yer alan "yaratılış teorisinde" (akt. Olsson, 2010: 247-249; Turan, 2000: 178-179; Sinanoğlu, 1997: 41-42, 151-152; Özbek, 2006: 116-117; Keser, 2008a: 62; Kiremit, 2012: 61-62) Nusayrilerin cezalandırılıp maddi dünyaya gönderilmelerinin bu sürece karşılık geldiğini söyleyebiliriz. Maddi dünyadaki durumlarının "düşme" olarak değerlendirilir. Günahlarından arınmaları neticesinde ise yeniden eski hallerine dönülebilecektir. Bkz. Keser, 2016: 84-89; Keser, 2008a: 65-66; Keser, 2008b: 64; Kiremit, 2012: 62-63, 72; Türk, 2005: 258.

Batılı eserlerde de Nusayrilerin tenasuh anlayışı işlenmiştir. Volney, 1788: 6-7; Walpole, 1851: 355-356; Thomson, 1859: 342; Bliss, 1912: 311; Moore, 1914: 54; Er, 2010: 155; Beşe, 2010: 175-176; Lyde de, yaptığı alıntılarla birlikte tenasuh inancını işler. Lyde, 1860: 139-144. Ayrıca 1874 tarihli olarak, batı basınında, Nusayri ve Dürziler bahsinde ruh göçünden bahsedilmiştir. Orangeburg Times (Orangeburg, South Carolina), 30 July 1874, s. 1.

⁶³⁶ Dürziler tenasuh inancını "Tekammus" olarak anarlar. Öz, 2012: 554-555; ayrıca bkz. Moore, 1914: 54.

⁶³⁷ Ayrıntılı olarak bkz. Türk, 2005: 256-277; Öz, 2012: 596; Özbek, 2006: 121-122; Üzüm, 2007: 272.

Nusayrilerle ilgili dikkat çeken diğer bir husus mezhep içerisinde ortaya çıkmış olan inanç kollarıdır. Mezhep içindeki farklı yorumu dayalı ortaya çıktığı anlaşılan bu inanç kolları iki ana gruptan oluşmaktadır⁶³⁸. Bu inanç kollarından *Haydarilik* (-diğer namıyla Şimali, Şemsi) 15. yüzyılda yaşayan Nusayri ileri geleni Ali Haydar`a dayandırılır. *Kilazilik* (Kameri, Kıbliye) ise Antakya bölgesinden Muhammed b. Yunus el-Kalazi ile ilişkili olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır⁶³⁹. Uygulamalardaki farklılıklarda da iki kesimi temsil eden unsurlar bulunmaktadır⁶⁴⁰. Bununla birlikte incelediğimiz yüzyıldaki Nusayri cemaatini oluşturan aşiretlerde de bu mezhebî farklılaşma görülebilmekteydi⁶⁴¹.

İnanç rehberi olarak şeyhlerin mezhep içerisindeki ehemmiyeti büyüktür. Bu kişilerin dini otorite olmalarının yanında, mezhep içindeki saygınlıkları da önemlidir. Genel olarak inanç mevzularında ve ritüellerin icra edilmesinde bu şahısların mezhebin diğer kesiminden ayıran yönleri bulunur. Sahip oldukları bu mevki sadece kendi soylarından gelen erkek çocuklar tarafından temsil edilip sürdürülebilmektedir⁶⁴².

⁶³⁸ Haydarilerle Kilaziler arasındaki farklılaşma başta Ali bin Ebi Talib`in bulunduğu mekân itibariyle olduğu anlaşılmaktadır. Hayderileri/Şemsilere göre onun mekânı güneş iken Kilazi/Kamerilere göre bu mekan ay olmaktadır. Bu sebeple savunularına göre şemsi ve kameri olarak da anılmışlardır. Bkz. Türk, 2005: 39; Sertel, 2005: 86. Dussaud bu kolları “Haydariler, Şimaliler, Kilaziler ve Gaybiler” başlığı altında teferruatlı bir şekilde işlerken bu hususta kadim inanç kültürleriyle korelasyon kurar. Detay için bkz. Dussaud, 1900: 77-89; Er, 2010: 151; ayrıca bkz. Moosa, 1998: 339-341.

⁶³⁹ Massignon, 1988: 368-369; Keser, 2016: 136-137; Moosa, 1998: 337-338; Kiremit, 2012: 78; daha başka kolların ismi anılsa da neticede yaşanan dönüşümle bahsi geçen iki kesim ön plana çıkar. Bkz. Et-Tavil, 2010: 373-374; Türk, 2005: 37-38.

⁶⁴⁰ Batini inanca kabul edilme törenlerinin Haydarilerde üç defa Kilazilerde ise tek aşamalı olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında Hayderiliğe mensup şeyhler uzun sakal bırakırken Kilazi şeyhlerinin ise kısa ve düzenli sakalları olduğu anlaşılmaktadır. Yine misal olarak tütün içme konusunda Haydariler katı tavırlı olmuştur. Yine diğer farklılıklar için bkz. Keser, 2016: 137-138; Türk, 2005: 40; Sertel, 2005: 85-86; ayrıca bkz. Douwes, 1993:157-158; tütün bahsinde yine bkz. Walpole, 1851: 354; Lyde, 1860: 192; Beşe, 2010: 167.

⁶⁴¹ Öyle ki mezhep içerisinde yaşanan iç bölünmede Sincari kökenli olduğu kabul edilen aşiretlerin Kilazi-Kameri koluna bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Şimalilerin ise bölgedeki kadim yerli halktan oluştuğu düşünülmektedir. Lyde, 1860: 50-51, 53-54; Moosa, 1998: 337; Douwes, 1993: 158-159.

⁶⁴² Şeyhliğin hiyerarşik olarak alt aşaması Nakibliktir. “Nakib” şeyh adayıdır. Namaz esnasında yine “Necib” olarak anılan şahıs da bulunur. Bkz. Keser, 2016: 131-133; Türk, 2005: 57-58; Kiremit, 2012: 80-82. Walpole, cemaatin şeyhler ve onların dışında kalan mezhep mensubu kitlelerden oluştuğunu belirtir. Bunun yanında şeyh sınıfının da ikiye ayrıldığını söyler. Bunlar dini şeyhlerle yönetici şeyhler (Şeyhül Zallum, Mukaddem) dediği kişilerdi. Walpole ayrıca, dini şeyhlerin ayrıcalıklı oldukları ve yine haksız parayla satın alınmış şeyleri yememe gibi prensipleri olduğuna dikkat çeker. Walpole, 1851: 347-348; Douwes, 1993: 150.

Lyde ise, şeyhlerin diğer kesimden farklı giyindikleri ve silah taşımadıkları üzerine durur. Her birinin okuma yazması olduğu bu kişilere hastalık için muska yazmaları ve astrolojiyle gelecekteki olayları söylemesi münasebetiyle başvurulduğunu söyler. FO. 226-217: Beyrut, 13 Kasım 1852, Report in the Anserieh by Rev. S. Lyde; aynı rapor, Lyde`nin 1853 tarihli kitabının 9. kısmında mevcuttur. Ancak buradaki raporun (H.L. Dr. Gobat`a gönderilmiş olarak) tarihi 24 Ekim 1852 olarak belirtilmiştir. Lyde, 1853: 280-308; ayrıca bkz., Beşe, 2010: 181-182.

Nusayrilerin dini ritüellerinden olan bayramlar mühimdir. Kutlanan bu bayramlar, İslami nitelikte olmanın yanı sıra çok daha geniş bir kapsama sahip bulunmaktaydı⁶⁴³. Bu bayramlarda yemek hazırlanmakta ve ibadet toplu şekilde ifa edilmektedir⁶⁴⁴. Son olarak, *ziyaret* ismiyle anılan türbeleri, Nusayriler için önemli dini mekanları, zikretmek de yerinde olacaktır⁶⁴⁵.

Yukarıda bahsi geçtiği üzere 9. yüzyılda ortaya çıkan bu hareket, En-Numeyri'nin takipçileri tarafından sürdürülmüş ve gelişmesine zemin yaratılmıştır⁶⁴⁶. Hareketin, ortaya çıktığı Bağdat'tan Batı Suriye bölgesine taşınmasını kapsayan süreç üzerinde durmak yerinde olacaktır.

En-Numeyri'den sonra hareketi temsil eden kişi Muhammed b. Cündüb idi. Kendisinden sonra Seyyid Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. El-Cennan el-Cünbülani gelmiştir. Bu kişinin teşkil ettiği *Cünbülani Tarikatı*'nin hareketin icra edildiği bir çatı haline gelmeye başladığı anlaşılmaktadır. El-Cünbülani, Mısır'a gittiği sırada orada karşılaştığı ve daha sonra bu hareketin asıl kurucusu kabul edilecek olan Seyyid Hüseyin

⁶⁴³ Başta Şiilerde de kutlanan Gadir Bayramı (İyd el-Gadir) olmak üzere, yine Kurban Bayramı, Fıtır Bayramı (İyd el-Fıtır), Fıraş Bayramı, Mihrican gibi bayramlar yer alır. Bunun yanında Leylet el-Milad, İyd el-Kuddas ve ismini sayamadığımız semavi dinlerle ilişkili diğer bayramları ifa ederler. Bayramlarla ilgili detay için bkz. Moosa, 1988: 382-396; Friedman, 2010: 152-173; Bar-Asher-Kofsky, 2002: 111-151 (6. Kısım olarak); Massignon, 1988: 368; ayrıca bkz. Sinanoğlu, 1997: 59-60,125-127; Türk, 2005:120-141; Keser, 2008a: 136-139; Keser, 2016: 123-124; Sertel, 2005: 119-134; Palabıyık, 2010: 33-34; Ökten, 2017: 93-127. 19. yüzyılın ortalarında cebel bölgesi Nusayrileri arasında bulunmuş Samuel Lyde bu bayramlar hakkında da detaylı bilgi verir. Lyde, 1860: 176-182 ve ek 10. kısım: 283-285.

Bunlardan Gadir Hum olayıyla ilgili kutlanan bayramın Şiilerden farklı olarak Nusayrilerde batını manada önem kazandığı anlaşılmaktadır. Nusayri inanç önderi Et-Taberani'nin kutlanan bayramları içeren *Mecmu' el-Ayad* eserinden hareketle bkz. Moosa, 1988: 385; Bar-Asher-Kofsky, 2002: 120-128; Friedman, 2010: 156; Daftary, 2016: 240.

⁶⁴⁴ Bu bayramlarda yapılan "Hrise" meşhurdur. Lyde, bayramlarda dövülmüş buğdayla pişirilen hrise (Hareeseh) hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca yine bu bayramlarda şeyhlerin öncülüğünde olarak bir evde yada açık mekandaki özel bir ortamda ibadet edildiğinden bahseder. Lyde, 1860: 176, 179. Hrise, Ermeniler gibi farklı kültürlerde de yer almaktadır. Bayram yemeği ve yine toplu namaz için bkz. Türk, 2005:141-145, 148-150; ayrıca bkz. Keser, 2016: 125-127; Moosa, 1988: 398.

⁶⁴⁵ Nusayrilerde Hızır inancı da mühimdir. Bunu temsil eden türbelerin de önemi büyüktür. Ayrıntılı olarak bkz. Türk, 2005: 211-227; Olsson, 2010: 253-254; Kiremit, 2012: 102-107; Sertel, 2005: 139-142. Bu mekânlarda yukarıda bahsi geçen dini bayramlar da icra edilebilmektedir. Bu nedenle türbe makamının dışında, ihtiyaca göre ek bölümler de yer alabilmektedir. Keser, 2016: 131. Lyde, ilk eserinde, beyaza boyalı kare şeklindeki bu türbelerin sıklıkla görüldüğünden bahseder. Lyde, 1853: 105-106; sonraki eserinde de, kapısı ve küçük bir kubbesi olan ziyaret yerlerinin (Ziyareh) kare şeklindeki bir odadan oluştuğunu belirtir. Yine türbenin yanında ziyaretin hizmetkarının yaşadığı bir ev ile hasta insanların şifa için burada kaldıkları bir odanın mevcudiyetinden de bahseder. Bunun yanında Nebi Yunus, Nebi Matta, Nebi Rubel, Cafer Tayyar, Ahmet Kirfas gibi Nusayri dağlarında bulunan ziyaretleri de anar. Yine Nusayrilerin Hızır (Hristiyanlıktaki Mar Elias veya St. George olarak) anlayışına ve gösterdikleri hürmete değinir. Detay için bkz. Lyde, 1860: 169-174; ayrıca bkz, Beşe, 2010: 176.

⁶⁴⁶ Friedman, 2001: 91-92; Friedman, 2010: 5; Üzüm, 2007: 271.

b. Hamdan el-Hasibi'yibu tarikata dahil etti. Ardından Hasibi, hocası El Cünbülani, Cünbula'ya dönünce onun yanına gitmiştir⁶⁴⁷.

Hasibi'nin hareketin başına geçmesi, El Cünbülani'nin ölümü (287/900) üzerine olmuştur. O sırada bulunduğu Acem kenti Cünbula'dan ayrılıp Irak (Bağdat)'a geldi. Farklı inanç kesimlerinden kişileri önce Şii-Caferilik mezhebine ve bunların arasından da uygun görünenlerin Cünbülani Tarikatına alınmasına yönelik çalışmalar yapılmıştı⁶⁴⁸. Ancak Hasibi'nin bu sırada faaliyetini aleni olarak icra etmesi nedeniyle Bağdat'ta hapsedilmişti⁶⁴⁹. Ardından Hasibi, Harran şehrine göç ederek burada *Muvahhidin* olarak anılacak, 51 kişiden oluşan bir cemaat teşkil eder. Bunlar arasında, kendisinden sonra mezhebi harekete öncülük edecek Muhammed b. Ali el-Cilli ile Ali b. İsa el-Cisri de yer almıştır. Burada oluşturulan bu küçük cemaat, gizlilik esasına sahipti⁶⁵⁰.

Hasibi, Şii Büveyhi hanedanının Bağdat'ı hakimiyeti altına almasıyla yeniden buraya döner. Ancak Friedman'ın dikkat çektiği üzere hem burada hem de daha sonra Haleb'de Şii Hamdani yönetimi altında bulunurken takiyyeye başvurarak sadece 12 İmamcı yönünü öne çıkarmıştır. Öyle ki Büveyhi hükümdarı Bahtiyar (İzzeddevle)'a ithaf ettiği *Rastbaş* eserindeki gibi Hamdanilerin lideri Seyfüddevle'ye sunduğu *El-Hidaye'l-Kübra*'da da sadece zahiri-12 İmamcı mevzuların yer alması takiyye ile izah edilmektedir⁶⁵¹.

Hasibi, hayatının sonlarına doğru Hamdanilerin kontrolündeki Haleb'e yerleştikten sonra burada ölür⁶⁵². Mezarı yine Haleb'in kuzey tarafında bulunan *Şeyh Yabrak* olarak anılan mekanda yer almaktadır⁶⁵³. Kendisinden sonra mezhebin Bağdat'daki merkezinde Muvahhidlerden Ebu Muhammed Ali b. İsa el Cisri, Haleb'de ise Muhammed ibn Ali el-

⁶⁴⁷ Et-Tavil, 2010: 146-149; Reyhani, 1997: 41-42; Ökten, 2017: 41; El-Halebi, 2013: 78, 300.

⁶⁴⁸ Et-Tavil, 2010: 149,151.

⁶⁴⁹ Friedman, 2010: 22; Friedman, 2001: 101.

⁶⁵⁰ Friedman, 2010: 23-24; ayrıca bkz. Friedman, 2001: 101; Sinanoğlu, 1997: 21; mezhebin ileri gelen şahsiyetlerini gösteren şema için ayrıca bkz. Sertel, 2005: 87-88

⁶⁵¹ Friedman, 2010: 25-29,31-32,34; Kiremit, 2012: 32. Et-Tavil ise Hasibi'nin *Rastbaş* kitabının ithafını Büveyhilerden Adudüdevle'ye yaptığını belirtir. Et-Tavil, 2010: 150.

⁶⁵² Et-Tavil'e göre hicri 346 (957-958) yılında 80 yaşında iken (Et-Tavil, 2010: 149, 207), Friedman'ın dikkat çektiği Şii kaynaklarına göre ise hicri 358 (967) tarihinde öldüğü belirtilmiştir. Friedman, 2010: 32-33; ayrıca bkz. Massignon, 1988: 368; Reyhani, 1997: 43; El-Halebi, 2013: 79, 301

⁶⁵³ Et-Tavil, 2010: 150; Moosa, 1998: 264; Friedman, 2001: 106. Dussaud, Ebu'l-Farac'dan hareketle şeyhlerine karşı hürmetlerinden bahsederken muhtemelen bu ilk dönem inanç önderlerine de dikkat çekmektedir. Onlara ilahi güç atfedildiği ve bunlardan bazılarının ise tapınma unsuru haline dönüştüğünü işlemektedir. Üstelik bu bahiste Kitabü'l-Mecmu'un 11 ve 13. surelerini de işaret etmektedir. Dussaud, 1900: 117.

Cilli liderliğinde temsil edilmekteydi. Ancak Moğolların Bağdat'ı kontrol altına almalarına müteakip buradaki merkez ortadan kalkmış ve Haleb mezhebin ana mevkii olmuştu⁶⁵⁴. El-Cilli'den sonra, 11. yüzyılın başlarından itibaren liderliği üstlenecek kişi mezhebin en mühim şahsiyetlerinden biri olan Kasım et-Taberan'dır⁶⁵⁵. Et-Tavil, onun, Cümbülani Tarikatı'nın son lideri olduğu belirtir. Zira ölümünden sonra hareketin mensupları farklı şeyhlerin liderliklerinde kümelenmeye başlamışlardı⁶⁵⁶. Bununla birlikte, Et-Tavil'in iddiasına göre, Et-Taberani mezhebin merkezini Haleb'ten Lazkiye'ye taşımıştı⁶⁵⁷. Ancak Friedman, 11. yüzyıla ilişkin delil gösterecek bir kaynağın olmadığını belirtir. Üstelik aynı dönemde Cebel-i Nusari bölgesinde mezhep mensuplarının bulunduğu söyler. Bunların büyük ihtimalle Haleb'ten Lazkiye bölgesine gelenler ile mezhebe girmiş yerlilerden müteşekkil olabileceği kanaatindedir⁶⁵⁸. Diğer taraftan, Halep'ten gelen mezhep mensuplarının önce Selimiye, Hama ve Hıms bölgesine buldukları, daha sonra ise Suriye'nin kıyı bölgesinin dağ eteklerindeki köylere yayılmaya başladıkları ileri sürülmüştür⁶⁵⁹. Bunun dışında, asıl kitlenin önce Hama'nın batı tarafındaki köylerde, Vadiyü'l-Uyun ve Tartus ile Safita bölgesindeki yüksek arazilerde yer aldığı, buradan da kuzeydeki Cebele bölgesine geldikleri düşünülmektedir. Memlükler döneminde ise Lazkiye'de mevcut olmaya başladıkları düşünülmektedir⁶⁶⁰.

13. yüzyılda bölgedeki mezhep mensuplarına destek vermek üzere gelen El-Makzun Es-Sincari, Nusayri tarihinde önemli bir şahsiyet olmuştur. 1218 senesinde Banyas ve Lazkiye'deki mezhep mensupları tarafından kendisine gönderilen mektupla, bölgedeki Kürt ve İsmaili rakiplere karşı yardım talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Es-Sincari, Irak'ın kuzey batısında yer alan Sincar Dağından buraya gelmiştir⁶⁶¹.

⁶⁵⁴ Et-Tavil, 2010: 149-151; El-Halebi, 2013: 79.

⁶⁵⁵ Bkz. Et-Tavil, 2010: 153; El-Halebi, 2013: 79 ve 301; Friedman'ın belirttiği üzere, Et-Taberani pratik mevzular üzerine durmuştu. Mezhebin kutladığı bayramları ele alan *Kitabü'l-Mecmu' el-Ayad* eserini hazırlamıştı. Yine Hasibi'nin *Rastbaş* eserine de eklemeler yaptığı da anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu dönemden itibaren mezhebin "altın çağına" sona erdiğine dikkat çeker. Friedman, 2010: 40-41, 47.

⁶⁵⁶ Et-Tavil, 2010: 153-154, 207.

⁶⁵⁷ Et-Tavil, 2010: 153, 155, 207; Reyhani, 1997: 46; El-Halebi, 2013: 79.

⁶⁵⁸ Friedman, böyle bir göçün olması durumunda şehirden çok çevredeki kırsal bölgelere gerçekleşebileceğini savunur. Ayrıca Et-Taberani'nineseri *Kitabü'l-Mecmu' el-Ayad* da Lazkiye'nin değil Trablus'da ki merkezin anıldığına dikkat çeker. Friedman, 2010: 42.

⁶⁵⁹ Bruno Paoli'den hareketle bkz. Winter, 2016: 29.

⁶⁶⁰ Harfush'un eserinden hareketle bkz. Winter, 2016: 29.

⁶⁶¹ Friedman, 2010: 48, 51-52; Daftary, 2016: 233. Et-Tavil, bölgedeki Eyyubi hakimiyetine müteakip Kürt nüfusunun burada artmaya başladığından bahseder. Et-Tavil, 2010: 236.

Ancak Et-Tavil'in belirttiği üzere, Es-Sincari ilk aşamada başarı elde edememiştir⁶⁶². Üç yıl sonra Sincar'dan yaptığı ikinci hareketinde ise 50 bin kadar bir kuvvetle gelmiştir⁶⁶³.

Es-Sincari kuvvetleri bu sefer bölgedeki rakiplere karşı üstünlük sağlamıştır. Dağ bölgesindeki Kürt ve İsmaili kuvvetlere karşı mücadeleye devam etmekle birlikte, özellikle Nusayriilerin rakibi olan İshakilerin sahip olduğu akidevi kaynaklarını da yok ettiği anlaşılmaktadır. Mezhebin mühim simalarından biri olarak anılmaya başlanılacak olan Es-Sincari 1240 yılında hastalanarak vefat etmişti⁶⁶⁴.

Diğer taraftan Es-Sincari ile birlikte bölgeye gelen kitleler köken itibariyle bölgedeki bazı Nusayri aşiretleriyle ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Et-Tavil'e göre, Sincar'dan gelen bu kitlelerin ilerleyen süreçte Haddadin, Metavira, Mehalibe, Alioğulları (Beni Ali), Deravise gibi aşiretleri oluşturduğu kabul edilmiştir⁶⁶⁵.

Nusayriiler, bölgedeki Memlük iktidarı ile birlikte ilk defa sistematik sayılabilecek bir inanç dayatmasıyla yüzleşmeye başlayacaklardı. 1260 yılında Moğolları mağlup eden Sultan Baybars, Suriye'deki Nizari İsmaili hakimiyetine son verdi. Bu yüzyılın sonlarında ise sahil bölgelerindeki Haçlı varlığını ortadan kaldırmıştı⁶⁶⁶. Baybars bu süreçten itibaren bölgeyi taksim ederek Nusayri köylerini vergiye tabi tutmaya başladı. Bununla birlikte yerleşim bölgelerinde camilerin inşa edilmesi yönünde bir politikayı uygulamaya koydu. Nusayriilerin bu camilerde ibadet etmesi zorunlu tutuldu⁶⁶⁷. Bu politika yine Memluk Sultanı Kalavun döneminde de devam etmişti⁶⁶⁸. Ancak neticede, iktidarın dayattığı bu uygulamaların istenilen aşamaya ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki 1326'da bölgeye gelen İbn Battuta seyahat notlarında Nusayriilerden söz ederken, Nusayrin köylerine yapılan mescitleri kullanmadıkları ve buraların hayvan barınakları işlevi gördüğünden bahsetmiştir⁶⁶⁹.

⁶⁶² Et-Tavil, 2010: 236.

⁶⁶³ Et-Tavil, hicri 617 (1220-21) yılındaki ilk aşamadan bahsettiğine göre bunun üç sene sonrası 620 (1223-24) tarihine tekabül etmektedir. Et-Tavil, 2010: 335-336; Friedman ise, ikinci defa gelişin tarihini 1222 olarak verir. Friedman, 2010: 52.

⁶⁶⁴ Friedman, 2010: 52-53. Et-Tavil, El-Makzun'un mezarının Şam dolaylarındaki Keferüsüh köyünde olduğunu belirtir. Üstelik Nusayriiler (Aleviler) gibi Sünnilerin de ziyaret ettiği bir mezar olmuştur. Et-Tavil, 2010: 238; ayrıca bkz. Fığlalı, 2008: 365; Moosa, 1998: 270.

⁶⁶⁵ Et-Tavil, 2010: 237; ayrıca bkz. Moosa, 1998: 270; Daftary, 2016: 233; Winter, 2016: 40; Eş-Şerif, 1993: 119-121.

⁶⁶⁶ Friedman, 2010: 56; ayrıca bkz. Moosa, 1998: 270; Daftary, 2016: 234.

⁶⁶⁷ Friedman, 2010: 56-57; Moosa, 1998: 270; Daftary, 2016: 234; Öz, 2012: 589.

⁶⁶⁸ Fığlalı, 2008: 365; Öz, 2012: 589; Daftary, 2016: 234; Üzüm, 2007: 271.

⁶⁶⁹ İbn Battuta, 2010: XXV-XXVI, 120; ayrıca bkz. Lyde, 1860: 70; Friedman, 2010: 57; Öz, 2012: 589.

Bununla birlikte, 1317 yılında Cebele bölgesinde Nusayrilerin isyanı patlak verecekti. Kendisinin mehdi olduğunu ilan eden mezhep mensubu bir şahsın başlattığı bu isyan bastırılmıştı. Bu hareket, Memlüklerin getirdiği vergi düzenine karşı bir ayaklanma olarak da değerlendirilmiştir⁶⁷⁰.

İsyandan bir süre sonra, Memlükler döneminde Hanbeli alimi İbn Teymiyye (ö.1328)'nin, Nusayriler aleyhinde verdiği fetva⁶⁷¹ bu dönemdeki durumları hakkında daha net bir tablo sunabilmektedir. İbn Teymiyye, diğer batını kesimlerle birlikte Nusayrilerin, Müslümanlar açısından, dönemin düşmanları olan Moğol ve Haçlılardan daha zararlı olduklarını savunur. Onların tenasühü (reenkarnasyon) kabul edip cennet ve cehenneme inanmadıklarını, Ali b. Ebitalib'i de Tanrı olarak gördüklerini söyler. Bu sebeple din dışı olarak gördüğü bu kesimle evlilik münasebetinin kurulamayacağını ve Müslümanlarla aynı mezarlıkta gömülemeyeceğini belirtiyordu⁶⁷².

16. yüzyılın başlarından itibaren Nusayriler, Suriye bölgesini kontrol altına alan Osmanlı'nın egemenliğine tabi olmuşlardı⁶⁷³. Bu tabiyet Osmanlı'nın bölgedeki iktidarının sona erdiği I. Dünya Harbi'nin sonuna kadar devam etmiştir⁶⁷⁴.

Son olarak üzerinde duracağımız mevzu, dünya savaşından sonra Suriye'deki Fransız hakimiyeti esnasında Lazkiye'de teşkil edilen özerk idare olacaktır. 1920 yılında ortaya çıkan bu gelişmeyle Alevi özerk yönetimi kurulmuştu⁶⁷⁵. Bunu takiben mezhep mensuplarının *Alevi* olarak anılmaya başlanması gündeme gelmişti⁶⁷⁶. Diğer taraftan

⁶⁷⁰ İbn Battuta kendisine aktarıldığını söylediği bu isyan olayında Trablus'tan gelen kuvvetler üzerine yaklaşık 20 bin civarında Nusayrinin katledildiğini, kalanların ise dağa kaçtıklarını söyler. Ancak bölgenin baş valisinin, tarım üretimi kaynaklı sakıncaları öne sürmesiyle canlarının bağışlandığını belirtir. İbn Battuta, 2010: 120-121; ayrıca bkz. Moosa, 1998: 272-273; Friedman, 2010: 56-58; Çapar, 2013: 35.

⁶⁷¹ Daftary, 2016: 234; Friedman, 2010: 61, 66; Talhamy, 2010: 178; Öz, 2012: 589.

⁶⁷² Ayrıntılı olarak bkz. Friedman, 2010: 62-63; Talhamy, 2010: 179-180; Moosa, 1998: 270; Daftary, 2016: 234-235. Fetva metni olarak bkz. Friedman, 2010: 299-309. Konjonktür itibariyle İbn Teymiyye, Batını kesimin Moğol gibi Müslümanların düşmanlarıyla işbirliği yaptığını da ilan ediyordu. Fetva kısmında olarak bkz. Friedman, 2010: 304; ayrıca bkz. Moosa, 1998: 270; Talhamy, 2010: 181.

⁶⁷³ Öz, 2012: 589; Talhamy, 2010: 184; Üzüm, 2007: 271; Daftary, 2016: 235. Osmanlı'nın bölgedeki hakimiyetine müteakip Nusayrilere karşı bir katliam yapıldığı iddia edilmiştir. Et-Tavil'in Haleb'te yaşadığını iddia ettiği bu katliamın fetva ile yapıldığını söyler. Bkz. Et-Tavil, 2010: 265; ayrıca bkz. Reyhani, 1997: 74-82; Moosa, 1998: 275; Mertcan, 2013: 47-50; kendilerini de kapsayan fetva için ayrıca bkz. Talhamy, 2010: 181-182.

⁶⁷⁴ Öz, 2012: 590; Moosa, 1998: 280.

⁶⁷⁵ 1922'de bu idare "Alevi Devleti" olarak anılmaya başlanmıştır. Moosa, 1998: 255, 280; Winter, 2016: 256-257; Daftary, 2016: 235; Ökten, 2017: 50.

⁶⁷⁶ Moosa, 1998: 255, 280; Talhamy, 2010: 185; Alkan, 2012: 49; Douwes, 1993: 149; Kiremit, 2012: 28-29; Öz, 2012: 590; Keser, 2016: 35-36; Winter, 2016: 255-256; Mezhep mensubu Et-Tavil, aslında eskiden kullanılan "Alevi" adının yeniden dillendirilmesini gasp edilmiş bir hakkın yeniden kazanılması olarak değerlendirir. Et-Tavil, 2010: 307.

önceki döneme ait arşiv vesikalarını incelediğimizde *Alevi* ve hatta *Arap Alevi* deyiminin kullanıldığına dikkat çekmek gerekir. 1892 tarihine ait bir belgede Haleb Vilayeti dahilindeki Nusayrilerin şikayet mahiyetinde imzaladıkları beyanda *Alevi taifesi* olarak bahsedilirken⁶⁷⁷ daha sonraki bir tarihte benzer bir talep vesilesiyle çekilmiş telgrafta *Arab Alevi taifesi* ifadesinin kullanıldığı görülmektedir⁶⁷⁸. Aynı şekilde, incelediğimiz İskenderun mahkeme kayıtlarında yer alan birbirine yakın zamanlara ait davalarda mezhep mensupları hem *Alevi*⁶⁷⁹ hem de *Nusayri*⁶⁸⁰ olarak belirtilmiştir. Her iki deyim kullanılırken de beraberinde *millet* eklemesinin de yapılması dikkatimizi çekmiştir. Bunun paralelinde, mezhep mensuplarının aslında benimsemediği *Nusayri*⁶⁸¹ ve hatta *Hüdaiye*⁶⁸² gibi tanımlamaların yerine *Alevi* deyiminin gündeme gelmesinde, onların bu

⁶⁷⁷ Suriye Maarif Müdürü Kemal Halil'in 5 Cemziyelevvel 1310 ve fi 12 (13) Teşrinisani 1308 (25 Kasım 1892) tarihli olarak Antakya Nusayrilerine dair raporundan: "Haleb Vilayetinde bulunduğum sırada ahali-i İslamiye ile taife-i merkume beyninde kendilerinden yani Nusayri taifesinden mehakim azası intihab edilmediğinden dolayı böyle bir münakaşa ve mücadele vuku` bulmuş olvakit Nusayriler, Alevi taifesi imzasıyla şikayetlerde bulunmuşlar idi.", BOA. Y. PRK. MF 2-57; ayrıca bkz. Alkan, 2012: 49.

⁶⁷⁸ 1 Şubat 1324 (14 Şubat 1919) tarihli olarak Nusayri ileri gelenlerinin imzasının bulunduğu telgraf hem Dahiliye Nezaretine hem de Sadaret makamına gönderilmiştir. Telgrafın en başında ise "Antakya Kazasında mukim evlad-ı Arab Alevi taifesi" şeklinde bir izah geçmektedir. Bu telgrafta da mezhep mensuplarından farklı meclislerde birer azanın bulundurulması talep edilmiştir. BOA. DH. MKT. 2739-90; ayrıca bkz. Alkan, 2012: 48; Winter, 2016: 255.

⁶⁷⁹ "Haleb Vilayet-i Celilesi dahilinde kain İskenderun Kazasının Yenişehir Mahallesinde sakin teb`a-yı devlet-i aliyyenin Alevi milletinden ve Nesa? taifesinden...", BOA. MSH.SSC.d.5244 (59/No.106, Numero.8); Numero.13: "Haleb Vilayet-i Celilesi dahilinde kain İskenderun Kazasına tabi Karaağaç Karyesinde sakin teb`a-yı Devlet-i aliyyenin Alevi milletinden ve nesa taifesinden..." ve Numero.15: "aslı Antakya ahalisinden olub İskenderun Kazasının Yenişehir Mahallesinde mukim teb`a-yı devlet-i aliyyenin Alevi milletinden Şehhud bin Hasan nam kimesne...", BOA. MSH.SSC.d.5244 (60/No. 118-119, Numero.13 ve Numero. 15).

⁶⁸⁰ "Haleb Vilayet-i Celilesi dahilinde kain İskenderun Kazasının Yenişehir Mahallesi ahalisinden ve teb`a-yı devlet-i aliyyenin Nusayri milletinden iken bundan akdem vefat iden Ali bin Habib nam kimesnenin...", (1308 tarihli diğer kayıtlarla aynı surette.), BOA. MSH.SSC.d.5244 (57/no.102, Numero. 219); "Haleb Vilayet-i Celilesi dahilinde kain İskenderun Kazasına tabi Karaağaç Karyesinde mukim teb`a-yı Devlet-i aliyyenin Nusayri milletinden Ali bin Yusuf nam kimesne kaza-yı mezkurun Bidayet Mahkemesine mahsusı otayada mün`akid Meclis-i Şer`iyede ve yine mezkur Karaağaç Karyesinde mukim teb`a-yı devlet-i müşarün-ileyhanın millet-i merkumesinden ...", (1309 tarihli diğer kayıtlarla aynı surette.) BOA. MSH. SSC.d.5244-(58/no.104, numero. 4); "Vilayet-i Celilesi dahilinde kain İskenderun Kazasının Yenişehir Mahallesinde mukim teb`a-yı devlet-i aliyyenin Nusayri milletinden ve Nesa? taifesinden Rukiye bint Ahmet nam...", BOA. MSH.SSC.d.5244 (64/No.117, Numero. 33).

⁶⁸¹ Mezhep mensupları arasında olumsuzlaştırıcı bir yönü olması itibarıyla "Nusayri" deyimini kullanmak istememektedir. Bkz. Ortaylı, 2013: 41; Kiremit, 2012: 29; Winter, 2016: 255; El-Halebi, 2013: 73; Ortaylı, 2016a: 312; Mertcan, 2009: 142-143. Mezhep mensubu Et-Tavil, Osmanlı'nın bölgeyi ele geçirdikten sonra kendilerine karşı bir katliam gerçekleştirdiğini ileri sürer. Bu süreçten sonra ise "Alevi" deyiminin yerine mezhep mensuplarının Nusayri Dağı'ndan hareketle "Nusayriler" şeklinde anıldığını belirtir. Ancak bu deyim onların aşağılama anlamı da kazanmaya başlamıştı. I. Dünya Harbinden sonra ise yeniden kendilerine "Alevi" denilmeye başlandığını söyler. Et-Tavil, 2010: 304-307.

⁶⁸² 1908'de Lazkiye'de mutasarrıflık görevinde bulunmuş olan Mehmet Ali Ayni'nin kendi hatıratında belirttiği üzere, II. Abdülhamit'in sünnileştirme politikası paralelinde "Hüdai" olarak anılmalarına itiraz etmişlerdi. Kendilerinin İmam Ali'ye mensup olduklarını vurguladıkları da aktarılmıştır: "Biz Hüdai ismini kabul etmiyoruz. Bu kelime, nüfus defterlerine rızamız olmadan yazılmıştır. Kayıtları tashih ederek

yöndeki isteklerinin göz önünde bulundurulmasının etkide bulunduğu kanaatindeyiz. Bu sebeple 1920'lerde bu tabirin kullanılmaya başlanmasında mezhep mensuplarının iradi tutumlarının etkili olduğunu düşünmekteyiz. Bu tabirin kullanımı günümüzde de devam etmektedir.

3.1.2. İsyân-İtaat Ekseninde Cebel Nusayrilerinin Durumu ve Devletle Olan İlişkileri

Nusayriler, Osmanlı yönetimi altına girdiğinde Memlûkler döneminde uygulanan *Dirhemü`r- Rical* vergisini ödemeye devam etmişlerdi⁶⁸³. Bu vergi onların meskun bulunduğu bölgelerde uygulanırken miktarı da yıllara göre değişim gösteriyordu⁶⁸⁴. Müslümanlık kategorisi içerisinde konumlandırılan bu ahali ayrıca askerlik vazifesine alınmıştı⁶⁸⁵. Diğer taraftan Osmanlı Devleti, inanç anlayışlarından dolayı Nusayrilere mesafeli dururken ayrıca genel olarak, Şii kesime yaklaşımının dahilinde tutum sergilemekteydi⁶⁸⁶. Öyle ki ilk dönemlerden itibaren, bu ahali “rafizi, zendeka” gibi sıfatlarla birlikte anılmaktaydı⁶⁸⁷. Bununla beraber, 19. yüzyıla ait kayıtlarda dahi Nusayriler için benzer sıfatlar kullanılmaya devam edilmekteydi. Bu bahisle ilgili olarak incelediğimiz 1826 tarihli bir Hatt-ı Hümayun`da, “Zenadika taifesinden olmak mülabesesiyle itikad-ı fasida ve fiil-i şeniaya tebaiyet iderek Lazkiye`nin Nusayri mukatta`atlarının ahalisini asker ittihaz idüb sair Müslüman mukattaatları üzere...⁶⁸⁸”, şeklinde geçen “zındıklar taifesi” tabiri misal teşkil etmektedir.

adlarımızı Haydari şekline çevirtiniz. Zira biz, İmam-ı Aliyyü`l-Murtaza, Haydar-ı Kerrar`a mensubuz.”, M. Ali Ayni, 2009: 95-96.

⁶⁸³ Akgündüz`ün yayına hazırladığı Osmanlı Kanunnaneleri eserinin 7. cildinde bulunan Kanuni ve II. Selim dönemi eyalet kanunamelerinde geçtiği üzere bkz. Akgündüz, 1994: 83, 792; Çakar, 2012: 274-275; Winter, 2016: 69; ayrıca bkz. Douwes, 2000: 142.

⁶⁸⁴ Tablolar halindeki veriler ve ayrıntı için bkz. Winter, 2016: 84-111.

⁶⁸⁵ Talhamy, 2008: 895.

⁶⁸⁶ Kanuni ve II. Selim dönemlerine ait eyalet kanunnamelerinde kendilerinden alınan Dirhemü`r-ricial vergisi bahsinde geçtiği üzere, Osmanlı`nın erken dönemden itibaren Nusayrilerle ilgili yaklaşımına örnek teşkil etmektedir: “Nusayri demekle meşhur bir taife olub savm u salat ve şerait-i İslamdan beri oldukları” ve yine “savm u salat bilmedüklerinden gayr-i şerait-i İslamiyyenin birin ri`ayet etmeyüb”, ifadeleri geçmektedir. Akgündüz, 1994: 83, 792; ayrıca bkz. Winter, 2010: 19; Winter, 2016: 117; Alkan, 2012: 26-27; Mertcan, 2009: 150-151. Osmanlı`nın resmi inanç ideolojisinin dışında kalan kesimler için yaklaşımı bahsinde ayrıca bkz. Ocak, 2013: 82.

⁶⁸⁷ Resmi kayıtlar ve ayrıntı için bkz. Winter, 2016: 80, 117.

⁶⁸⁸ BOA. HAT. 521-25480.

Mukataalara taksim edilmiş bölgede Nusayriler, bir nevi özerk-otonomi koşullarda yaşıyorlardı. Bilhassa 18. yüzyıla gelindiğinde, kendilerine iltizam verilen seçkin-ayan Nusayri aileler görülmeye başlanmıştı. Bu ailelerin yükselişinin Lazkiye'nin kuzey bölgelerinde ticari bir önemi bulunan tütün üretimiyle ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Bahsi geçen bu ailerden birisi, dağın (Cebel-i Nusayri) güney yönündeki Safita bölgesinde bulunan Şemsinlerdir⁶⁸⁹. Diğeri ise bölgenin kuzey batı taraflarında yer alan Şelf (Beytü`ş-Şelf) ailesiydi. Bunun sonrasında, 19. yüzyılda tatbik edilen idari düzenlemeler kapsamında, Beytü`ş-Şelf bölgesi Cebele Sancağı'na bağlı olarak, taksim edilen 20 nahiye biriminden birisi şeklindeyer almış ve yine bu isimle anılmıştı⁶⁹⁰.

Yüzyılın ilk çeyreğinde Nusayriler, bölgedeki iki Osmanlı yöneticisi yani Trablusşam'daki Berber Paşa ile Şam Valisi Süleyman Paşa idaresi altında, deyim yerindeyse, trajik ve zor bir dönem geçirmişlerdi. Esasen miri vergisi mevzusunda gösterdikleri muhalefete, ayrıca özel gerekçelerinde katılması⁶⁹¹ üzerine Nusayri yerleşim bölgelerine defaaten askeri hareket yapılmıştı. Bunun neticesinde Nusayriler maddi ve can kayıplarına uğramıştı. Elbette daha evvel geçirdikleri kritik dönemlerde olduğu gibi, bu esnada da kaçış mahiyetinde olarak göçe başvurmuşlardı. Bu durum onların en mühim geçim uğraşlarından olan tütün üretimini olumsuz yönde etkilemişti. Üstelik 1811 baharı ve ertesi senenin kış mevsimi de onlar için zor geçmiştir⁶⁹².

Bahsi geçen tarihte Berber Mustafa Ağa'nın Nusayriler üzerine düzenlediği askeri harekate⁶⁹³ İngiliz misyoner Lyde değinmiştir. Meyve ağaçlarının kesildiğini ve şeyhlerine ait türbelerin de yıkıldığını belirtirken yaşanan durumu bir ölçüde aktarabilmiştir⁶⁹⁴.

Bunun ardından, 1816 yılında Süleyman Paşa da Nusayrilere karşı askeri güç kullanmıştı. Birkaç defa gerçekleşen bu hareketlerde yine benzer şekilde, Nusayrilerin yerleşim

⁶⁸⁹ Winter, 2016: 119-120,124-130, 152.

⁶⁹⁰ Winter, 2016: 130-136.

⁶⁹¹ Nusayri tarihçi Et-Tavil'e göre, cebelde öldürülen bir İngiliz doktorun failini teslim etmeyi reddetmişlerdi. Üstelik vergilerini ödeme hususunda gösterdikleri muhalefet üzerine Süleyman Paşa bölgeye asker sevk eder. Pek çok insan ölür. Cemaatin ileri gelenlerinden 70 kişi alıkonulur, ancak daha sonra öldürülürler. Ancak bu ilk askeri hareket idi. İki yıl sonra yeniden düzenlenen harekatta ise 45 kişinin öldüğünü belirtir. Üstelik bu olaylar, Nusayri kitlelerinin Çukurova bölgesine göç etmelerine de sebep olmuştu. Bkz. Et-Tavil, 2010: 301.

⁶⁹² Winter, 2016: 165-170.

⁶⁹³ Winter, 2016:166-168.

⁶⁹⁴ Lyde, 1853: 119-120.

bölgelerinin ve zirai alanlarının zarara uğradığı anlaşılmaktadır. Bunun neticesinde de aynı yılın kış aylarında Nusayriler yeniden yoklukla yüzleşmişlerdi⁶⁹⁵.

İbrahim el-Avra'nın Süleyman Paşa'nın valiliği üzerine hazırladığı eserinde ifade ettiğine göre, düzenlenen bu askeri hareketlerin ardından, Nusayrilerin ileri gelen aileleri Sünniliğe girme talebinde bulunmuşlardı. Bununla birlikte, Nusayrilerin yaşadıkları yenilgi ardından, alıkonulmuş ileri gelenlerinin (mukaddem) salıverilmek koşuluyla, İslam (Sünnilik)'ı benimseyeceklerini bildirdiklerini savunmuştur. Ancak Winter, bu iddianın asılsız olduğunu ve bunlardan salıverilmesi istenen Şeyh Sakr'ın birkaç yıl öncesinde vefat ettiğini kanıtlamaktadır⁶⁹⁶. Diğer taraftan yukarıda ifade edildiği üzere, Şemsin ailesinin iktidarla olan münasebetleri nedeniyle daha pragmatik bir tutum içerisinde bulduklarını söyleyebiliriz. Bu yönelimlerinin, devletin onlara sağladığı muhtemel ayrıcalıkları muhafaza edebilme çabasıyla ilişkili olması mümkündür. Öyle ki kendilerinin Alevi-Şii mensubiyetlerini reddederek Sünni İslam'ı benimsediklerini gösteren kaynaklar mevcuttur. Bunun yanı sıra, yaşadıkları bölgede camiler inşa etmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Winter'in belirttiği üzere, 1827 yılının Eylülünde aldıkları berat ile bina ettikleri bu camiler, onların nüfuzlarını "finanse" edebilme fonksiyonu da sağlamaktaydı⁶⁹⁷.

Nusayrilerin aleyhinde yaşanan yukarıda bahsettiğimiz gelişmeler, sadece kendileriyle münhasır tutulduğunda, 19. yüzyılın karakteristik şartlarının başlaması ve şekillenmesinde bir geçiş rolü oynamıştı. Süreç, bilhassa yüzyılın ortalarında, iktidar-Nusayri ilişkisinin "isyan/muhalefete karşı itaate alma" yönünde şekilleneceği doğrultuda ilerlemeye başlayacaktı. Ancak burada göz önünde bulundurmanız gereken mühim husus, Nusayrilerin özellikle engebeli bir arazide yayılarak ve aşiretler halinde örgütlenmiş olmalarıdır. Bahsi geçen bu aşiretler *Hayyatın*, *Kelbiye*, *Metavira* ve *Haddadin* isimleriyle anılmaktaydı. Bu dört büyük aşiret ayrıca daha küçük kollara ayrılmış nüfus kitlelerini (alt kabileler veya klanlar olarak) içinde barındırıyordu⁶⁹⁸.

⁶⁹⁵ Winter, 2016: 168-169; Winter, 2004: 109.

⁶⁹⁶ Ayrıntı için bkz. Winter, 2016: 171.

⁶⁹⁷ Bkz. Winter, 2016: 171-173.

⁶⁹⁸ Et-Tavil'e göre, Haddadin'in Mehalibe, Alioğlugiller (Beni Ali), Yaşutiye, Beşavile, Şemsingiller vd. alt kolları bulunuyordu. Metavira Aşiretinin, Deravise, Meharize, Cevahira vd. kollara sahipti. Kelbiye'ye gelince, bu aşiretin ise Kelbiye, Karahile, Aligiller, Nevasıra, Resaline vd. alt grupları yer alıyordu. Son olarak Hayyatın'ın de Hayyatgiller, Fakavira, Saramita, Amamira namındaki alt kabileleri yer alıyordu. Ayrıntılı olarak bkz. Et-Tavil, 2010: 274-278; aşiretlerle ilgili olarak ayrıca bkz. Massignon, 1988: 366;

Şeyh Ali el-Hayyat`ın namıyla anılan Hayyatın`ın dışında kalan diğer aşiretler, daha önce işlediğimiz üzere, Sincari kökenli olarak doğudan gelen kitlelerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu aşiretler arasında en kalabalık nüfusu barındıranlardan birisi ise Kelbiye idi⁶⁹⁹.

Nusayrilik içerisinde ortaya çıkmış mezhebi bölünme aşiretlerde de kendini göstermekteydi. Öyle ki Sincari kökenli olduğu kabul edilen aşiretler *Kilazi* (Kameri, Kıbli) koluna mensup bulunuyorlardı⁷⁰⁰. Bunlardan Hayyatın ise *Hayderiliğe* (Şemsi, Şimali) bağlıydı⁷⁰¹. Walpole⁷⁰² ve Lyde`ye⁷⁰³ göre, Şemsi/Şimaliler, anıldıkları şekilde, Nusayrilerin bulunduğu bölgelerin kuzey taraflarında yer alıyorlardı. Kameri/Kıbliler ise güneyde kalan bölgelerde bulunmaktaydılar.

Nusayri aşiretleri arasındaki bu mezhebi mensubiyetler değişebiliyordu. Lyde`nin verdiği bilgiden hareketle, misal olarak, bunlardan Diryos, önceleri Kameri/Kilazi mezhep koluna bağlıken daha sonrasında Şemsi/Hayderiliği benimsemişti. Diğer taraftan, dağ bölgesindeki en eski topluluklardan vücuda geldiği düşünülen Mehaliba, Şemsi/Hayderi koluna bağlıydı. Buna karşın, Kelbiye, Amamira, Beni Ali gibi Sincari aşiretler ise Kilazi/Kameri idi⁷⁰⁴.

20. yüzyıla ait *Beyrut Vilayeti* adlı eserde, Nusayri aşiretlerinin sancak dahilindeki kazalara dağılımları hakkında malumat sunulmuştur. Buna göre, Cebele bölgesindeki Nusayri aşiretleri, Beni Ali (Haddadin`e bağlı), Kelbiye dağlarında ve sahil bölgesinde olmak üzere Kelbiye, yine Hayyatın, Ferahle, Beyt-i Nemli, Beyt-i Settar, Nevasıra ve Halet-i Merreyunu? şeklinde ve sahip oldukları nüfus miktarlarıyla verilmiştir⁷⁰⁵. Sahyun bölgesindeki aşiretlere gelince, Amamira, Mehaliba ve Beyt-i Şelf`in buradaki

Talhamy, 2008: 895; Douwes, 1993: 154; Kiremit, 2012: 24,126; Eş-Şerif, 1993: 116, 118-122; El-Halebi, 2013: 80, 293; Henry Easson`un Amerikan Konsolosuna gönderdiği mektubun kopyası olarak, Herald of Mission News, 1887: 164.

⁶⁹⁹ Et-Tavil, 2010: 274-295; El-Halebi, 2013: 293; Kiremit, 2012: 126-127.

⁷⁰⁰ Lyde, 1860: 50; Douwes,1993: 158; Kiremit, 2012: 130.

⁷⁰¹ Douwes, 1993: 157; Kiremit, 2012: 78.

⁷⁰² Walpole, Lazkiye`nin kuzey yönünde kalan deniz kıyısındaki arazilerde Şemsilerin oturduğunu belirtir. Üstelik bunlar Antakya Vadisi, Adana ve Tarsus`a kadar genişlemişlerdir. Kelbiye bölgesi ise, Nehrü`l-Kebir`den güneye yani Cebele`ye doğru uzanmaktadır. Burasının ise Kilazi/Kameri bölgesi olduğunu söyler. Walpole, 1851: 335.

⁷⁰³ Lyde, 1860: 6, 8, 12.

⁷⁰⁴ Lyde, 1860: 8, 52-54, 172. Et-Tavil, Amamira`nın Hayyatın ve Sincari kökenli kitlelerden oluştuğunu belirtir. Et-Tavil, 2010: 280.

⁷⁰⁵ Bahsi geçen aşiretlerin toplam nüfus sayısı 33.500 olarak verilmiştir. Temimi-Behçet, 1333: 500-501.

varlığından bahsedilmiştir⁷⁰⁶. Markab`da ki Nusayri aşiretleri ise, çoğunluğu Haddadin ile Hayyatın olmak üzere Metavira, Beşareva ve Cerediye olarak geçmektedir⁷⁰⁷.

Mezhep dahilinde olarak, yukarda söz edilen hizipler arasında mesafe ve hatta rekabet mevcuttu. Söz gelimi, idari meclislerinde uygulanan temsiliyetlerde bu durum kendini göstermiştir. Evvela 1852 tarihinde olmak üzere, yerel belediye meclisine seçilen Nusayri temsilcisinin Hayderi/Şemsi koluna mensup olması Kilazi kesimini rahatsız etmişti. Bu sebeple 1871 tarihinde onlar tarafından bu duruma itiraz gelmişti⁷⁰⁸. Bu ise, her iki kesim arasındaki aşiret zıtlaşmasının bir diğer boyutu olarak düşünebileceğimiz hizipleşmenin bu dönemdeki mezhep toplumu üzerindeki etkisini gösterebilmektedir.

Bununla beraber Nusayrilerin resmi temsiliyeti mevzusunda dikkat çekeceğimiz diğer bir husus, daha evvelden Tanzimat reformları gereğince taşra idaresinde kurulan meclisler bahsinde olacaktı. Öyle ki 1876 tarihinde, adli (deavi) meclisinde kendi mensuplarından bir şahıs görev verildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu azalığın sadece bir kişiyle münhasır bulunması üzerine mezhebin her iki kesiminin ortak teşebbüsü olarak verdikleri dilekçede, bu sayının yeterli olmadığını bildirmişlerdi. Üstelik bu hususta gösterdikleri gerekçe oldukça güçlü bir temele dayanıyordu. Müslüman (Sünni) ve Hristiyanlardan daha geniş bir nüfusa sahip olduklarını belirtirlerken, buradaki asker ve vergitalebinin üçte ikisinin de kendileri tarafından karşılandığını vurguluyorlardı. Buna rağmen, Nusayrilerin sadece Deavi Meclisi`nde bir kişiyle temsil edildiğine, Müslüman ve Hristiyanlardan ise 8 aza bulundurulduğuna dikkat çekerler. Neticede eşitlik esasına bağlı olarak, hem İdare hem de Deavi Meclisinde kendilerine mensup iki azanın seçilmesini talep ederler⁷⁰⁹. İstenilen sayının iki aza olarak belirlenmesinde ise mezhep içerisinde

⁷⁰⁶ Temimi-Behçet, 1333: 524.

⁷⁰⁷ Markab Nusayrilerinin ise 20 bin civarında olduğu belirtilmiştir. Temimi-Behçet, 1333: 467.

⁷⁰⁸ Winter, 2016: 209; Douwes,1993: 162; Çapar, 2013: 69.

⁷⁰⁹ 11 Rebü'yülevvel 1293 (6 Nisan 1876) tarihli olarak, "Lazkiye İdare ve Deavi Meclislerinde kendülerinden ikişer aza bulundurulması iltimasına dairdir: Mesned-i Celil Sadaret-azimiye bila-tarih Lazkiye Kazasında bulunan Nusayrilerden takdim kılınan arabü'l-ibare arz-ı mahzarın tercümesidir. Muahharan şeref-sadır olan ferman-ı ali ve ta`limat-ı seniyye mucibince Lazkiye Kazasının İdare ve Deavi Meclisleri için lazım gelen azanın tefriki sırasında Kelaziye ve Hayderiye firkalarından mürekkebe olan Nusayri taifesinden azalığa (...) çend nefer tefrik olunmuştu. Meclis-i mezkureyniçünehli-i İslam ve Hristiyan`dan sekiz nefer aza intihab olunmuş ise de mensub olduğumuz Nusayri taifesinden yalnız Deavi Meclisinde bulundurulmak üzere bir aza tayin olunmuştur. Lazkiye Kazasında bulunan ehl-i İslam ile Hristiyanlar üçbin haneden ibaret olup Nusayriler ise altı bin haneden mütecaviz olduğu ve kazanın müretteb-i miriye ve askeriyesinin sülüsani dahi Nusayrilerden tesviye ve ta`diye olunarak ekseriyeti gayr-ı münker bulunduğu halde hilaf-ı muadelet ve musavat haricinde olarak muamele görmesi rıza-yı ali ve irade-i aliye cenab-ı vekalet-penahilerine mugayyer olduğuna ve sunuf-ı teb`anın istihsali huzur ve istirahatı mültezim-i ali bulunduğu binaen marü'l-zikr İdare ve Deavi Meclislerinde Nusayrilerden dahi ikişer aza

bahsi geçen hiziplerin her birinden eşit seçimin yapılması fikrinin etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Aşiretlerin şefleri, dini şeyhler gibi, seçkin bir konumda bulunan ve *mukaddem* olarak anılan şahıslardı. Bu kişiler her bir aşiret kolunun idari-siyasi liderleri olarak bulunmaktaydılar⁷¹⁰. Osmanlı öncesinde Memlukler zamanında da Hristiyan, Şii, Dürzi ve Nusayrilere mensup mukaddemlerin varlığı söz konusuydu. Bu kişilere kendi cemaatlerini temsil etme ve vergilerin toplanması hususunda yetkiler veriliyordu. Osmanlı döneminde de bölgedeki Şii, Dürzi gibi cemaatlerin ileri gelenleri (mukaddem), “bey”, “emir” şeklinde anılarak idari temsilciler olarak kabul ediliyordu⁷¹¹.

Mukaddemler sadece mensup oldukları aşiretin reisi değil, ayrıca hükümet mercilerinin muhattap kabul ettiği bölgenin ve kendi halkının temsilcileri olan kimselerdi. Erken dönemlerden itibaren mukataalarda ki vergi tahsil işleri maksadıyla da vazifelendirilmişlerdi⁷¹². Bunun yanında, resmi belgelerde rastlandığı üzere, Nusayri aşiretleri arasındaki çatışma ve buna benzer vukuatlarda öncelikle başvurulan kişilerdi⁷¹³.

Dört büyük aşiretin ve bunların alt gruplarını teşkil eden klanların, şeyhler gibi, birbirinden bağımsız mukaddemleri bulunuyordu⁷¹⁴. Toplum içersinde seçkin bir konuma

bulundurulmak için iktiza idenlere irade ve ferman buyurulmasını niyaz ve ...”, BOA. HR. TO. 516-24; Winter, 2016: 209-110.

⁷¹⁰ Douwes, 1993: 154-155,162; ayrıca bkz. Lyde, 1853: 290; Lyde 1860: 214.

⁷¹¹ Winter, 2016: 123; Memlukler döneminde Hristiyan Marunilerde de mukaddemler mevcuttu. Taşpınar, 2003: 71.

⁷¹² Douwes, 1993: 154-155; Winter, 2004: 106; Winter, 2016: 123-124, 134, 149; ayrıca bkz. Lyde, 1853: 290; Lyde 1860: 214.

⁷¹³ Örnek olarak, 16 Rebiyülevvel 1271 (7 Aralık 1854) tarihli yazıda: “... ahali-i merkumenin mukaddemleri kaimakam muma-ileyh nezdine gelübfesad-i mezkurun def’i hususunu taahhüd ederek suret-i istimanda bulunmuşlar...”, A}MKT. UM. 174-69. 14 Receb 1271 (2 Nisan 1855) tarihli yazıda olarak: “... ahali-i mezburenin mukaddemleri istiman iderek def’-i fesad ideceklerini taahhüd itmişler ise de...”, BOA. MVL. 284-69. Yine bu sefer şeyhlerinde bu görevde bulduklarını da anladığımız 22 Receb 1271 (10 Nisan 1855) tarihli yazı olarak: “...ahali-i merkumenin şeyh ve mukaddemleri muma-ileyh Mehmet Ağa vasıtasıyla kaimakam mumaileyh nezdine gelerek fesad-ı mezkurun def’i hususunu taahhüd edüb suret-i istimandabulmuşlar...”, A}MKT. UM.178-24. Daha geç dönem kayıtlarında ise, Beyrut Valisinin 6 Kanunuevvel 1331 (19 Aralık 1915), tarihli yazısında olarak: “... Bendeniz bu Nusayri taifelerinin mukaddemleri yani reis ve şeyhlerinden bazılarını merkeze celb iderek görüştüm.”, BOA. DH. İ. UM. 46/2-1. Nusayri kabileleri arasında yaşanan çatışmaların sulha bağlanması hususunda köylerin reis ve ileri gelenlerle bir araya gelmesine dair 17 Nisan Sene 1333 (17 Nisan 1917), tarihli belge olarak, BOA. DH. EUM. 4.Şb. 10-22.

⁷¹⁴1917 tarihli gezi eserinde, misal olarak gösterilen Cebele bölgesi Nusayri aşiretlerinin yayıldıkları alana göre bir veya iki mukaddem tarafından idare ediliyordu. Şeyhlerde de olduğu üzere, her aşiret ve klanları teşkil eden nüfusun mukaddemleri birbirinden azade bulunuyorlardı. Bunlardan Beni Ali`nin sahil tarafında ve Cebele`de konumlanmış iki mukaddemi bulunuyordu. Şeyhleri ise sadece bir kişiden ibaretti. Yine Ferahle klanının 3 mukaddemi ve bir şeyhi, Kelbiye`nin 8 mukaddemi, Nevasıra`nın 6, Hayyatın`in 2

sahip olan bu şahsiyetlerin sahip oldukları mevki ise soy bağıyla sürdürülmekteydi. Zamanın maddi imkan ve değerleri ölçüsünde mukaddemler, kendi toplumlarında sahip oldukları kudrete karşın ruhani önderleri olan şeyhlere saygı gösterirlerdi. Zira inanç faktörü, şeyhlerle mukaddemler arasındaki münasebet ve mesafede belirleyici olmuştur. Bunun yanında, yine şeyhler gibi, mukaddemler de seçkin bir zümre olarak, kendilerini avamdan ayıran bir yaşam tarzına sahiplerdi. Elbette tarımla meşgul olmadıkları gibi etraflarında hizmetlerine bakan insanlar bulundurmaktaydı. Giyim tarzlarıyla da farklılıklarını yansıtan mukaddemlere, bölge şartları gereği onlara silahlı muhafızlar eşlik ederdi. Bunun yanında, yaşadıkları meskenlerde, sıkça vuku bulan çatışma ve benzeri hadiselerle uygun bir usulle teçhiz edilmekteydi. Öyle ki duvarlarıyla küçük bir kaleyi andırdığı söylenen bu meskenler muhafızlar tarafından korunan, silah ve gerekli mühimmatın da hazır bulunduğu yapılara dönüşmüştü⁷¹⁵.

3.1.2.1. Aşiretlerin Gündemi: Çatışma

Cebel bölgesindeki Nusayri aşiretlerinin aralarında sürdürdükleri yıkıcı çatışmalar dönemin toplumsal karakteristiğini ifade ediyordu. 17. yüzyıla ait eserinde Evliya Çelebi, Nusayriler arasında yaşanan bu çatışmalara değiniyordu. Belirttiği üzere, bu ahali her vakit silahlı bir halde hazır bulunuyordu. Çünkü “Habil ve Kabil`den beri⁷¹⁶” birbirleriyle olan çatışmalar buna vesile olmuştu.

Aralarında süren bu çatışmalar pragmatik düzeyde işlemekte ve taraflar arasında gerçekleşen ittifaklar değişebilmekteydi. Üstelik kendileri dışındaki kesimlerle işbirliğine gidilebildikleri gibi mezhep içerisinde yer alan Kilazi-Hayderi mensubiyetinin bu ittifaklarda belirleyici olmadığı da söylenebilir. Öyleki Kilaziliğe mensup farklı aşiretlerin birbirleriyle çatışması ve mezhebin diğer kesimine mensup aşiretlerle de ittifak kurulması mümkün olabilmekteydi. Sincari kökenli olan Kelbiye Aşiretinin Beni Ali ile

mukaddemi mevcuttu. Toplamda ise, en muktedir mukaddemlerin 25, şeyhlerin ise 10 kişiden ibaret olduğu belirtilmiştir. Bkz. Temimi-Behçet, 1333: 502.

⁷¹⁵ Bkz. Temimi-Behçet, 1333: 503-504. İngiliz misyoner Lyde, hazırladığı ilk eserde, Nusayrilerin (diğer deyimle Fellahların) hükümet tarafından da atanmış mukaddemler tarafından yönetildiğini belirtir. Bununla beraber Nusayri mukaddemleriyle olan temas ve gözlemlerine de eserinde yer vermiştir. Ayrıntı için bkz. Lyde, 1853: 100-102, 171, 186-191, 290, vd.

⁷¹⁶ “Gece gündüz birbirleriyle cenk etmekten ve savaşmaktan geri durmazlar...”, Evliya Çelebi, 2010: 433-434.

olan çatışmaların da bu gibi ittifakların yaşandığı görülmüştür⁷¹⁷. Bunun dışında, Kelbiye ve Mehaliba arasındaki kanlı çatışmalar en dikkat çekici olanlardandı⁷¹⁸. Yüzyılın ortalarında bölgeye gelmiş olan Walpole, aşiretler arasındaki bu çatışmalara şahit olmaktaydı. Öyle ki Diryos ve Amamira arasında yaşanan bir çatışma esnasında Walpole, kendisine eşlik ettiği Şeyh Abdullah`ın uzlaşma sağlanmasında aracı olmasını istediğini belirtir. Buna karşın, bir yabancı seyyahın böyle bir görevi üstlenmesinin yönetimi rahatsız edeceğini düşündüğünü dile getirir⁷¹⁹.

Aşiretler ve onların alt kollarını teşkil eden klanlar arasında yaşanan bu mücadeleler ciddi anlamda mal ve can kaybı yaratabilmekteydi. Yaşanan çatışmaların kan davası manasına gelebilecek bir rövanş tarzında tekrar etmesi⁷²⁰ uzun süreli bir kargaşaya zemin hazırlıyordu. Aşiretler arasındaki çatışmalar üzerine duran Amerikan misyoner Easson, bunun sebebinin “kana kan” geleneğine bağlamaktaydı. Öyle ki öç, rövanş almaya yönelik girişimlerin de bu geleneğe devamlılık sağladığını düşünmüştü. Üstelik bu vakaların etki alanının dar sınırlarda kalmayıp tüm aşiret üyelerinin bu olaylara müdahil olması işin boyutunu daha ileriye götürmekteydi⁷²¹.

Diğer taraftan, aralarında birlik tesis edilmesine dönük şartların bulunmaması hükümetin lehinde bir durum yaratabiliyordu. Zira onların kendi aralarında sürdürdükleri yıpratıcı çatışmalar ve birleşme ihtimalini engelleyen bu yönelimler, iktidarın bölgeyi kontrol edebilmesi ve hatta yönetebilmesi imkanını arttırmaktaydı. İngiliz misyoner Lyde, bu duruma dikkat çekerken, oluşan denge ile hükümet için bu sayede elverişli bir yönetebilirlik ortamının oluştuğunu düşünmekteydi⁷²². Benzer kanaati Amerikan misyoner Henry Easson`da da görebilmekteyiz. Easson öncelikle, Nusayrilerin kendi aralarında birlik sağlamaları durumunda yönetimden kendi haklarını talep edebilecek imkanı bulabilecekleri fikrindeydi. Kelbiye ve Mehaliba arasında yaşanan çekişmeyi örnek gösteren Easson`a göre, iki taraf arasında yaşanan çatışmalarda çok sayıda kişinin ölmesi ve böylece güç kaybına uğramalarını iktidarın istediği bir durum olarak

⁷¹⁷ Et-Tavil, 2010: 285-286; Douwes, 1993: 155,159.

⁷¹⁸ Ayrıntı için bkz. Lyde, 1860 198-199; A.}MKT. UM. 174-69; Douwes, 1993: 161.

⁷¹⁹ Walpole, 1851: 333-334.

⁷²⁰ Bkz. Et-Tavil, 2010: 286-287; Talhamy, 2008: 895.

⁷²¹ Henry Easson`un Amerikan Konsolosuna gönderdiği mektubun kopyası olarak, Herald of Mission News, 1887: 164.

⁷²² Lyde, 1860: 209; ayrıca bkz. Talhamy, 2008: 896; Winter, 2016: 121-122

değerlendirmekteydi. Zira bu şartlarda onları yönetmenin daha kolay olacağı fikrindeydi⁷²³.

Nusayri aşiretlerinin dağ bölgesindeki bu toplumsal karakteristiği yabancıların algılarında olumsuz bir imaj yaratmıştı. Bunun yansımalarını, bölgeye gelen batılı seyyah ve misyonerin eserlerinden görebilmek mümkündür. İncelediğimiz Batılı kaynaklarda, onların karikatürize edilmelerindeki ortak vurgunun, “vahşi, itaatsiz, kanunsuz, cahil⁷²⁴” benzeri sıfatlarla yapıldığını görebilmekteyiz. Öyle ki Lyde, söz konusu bu imajlarından dolayı Avrupalı seyyahların kendilerini nadiren ziyaret ettiklerine dikkat çekmiştir⁷²⁵.

Sancak dahilindeki muhtelif kazalarda yer alan Nusayri aşiretleri arasındaki çatışmaların belki de en dikkat çekici olanlarından birisi yüzyılın ortalarında gerçekleşti. Bu esnada yaşanan olaylar beraberinde başka bir vukuata sirayet etmişti. Öyleki bu olaylar esnasında Lazkiye Kaymakamı Ali Bey`in ölümü ise mevzuyu daha özel bir konuma taşımıştı. Olayın akışına gelince, Mehaliba ve Kardaha (Lyde`den Kelbiye bölgesi olduğunu anladığımız⁷²⁶) Kazalarındaki Nusayri ahalisi arasında yaşanan çatışmalarda, Kardaha Nusayrileri, Mehaliba bölgesine yaptıkları iki baskında bazı köyleri yakmış ve 30 kişiyi öldürmüşlerdi. Lyde, 15 Ağustos 1854 tarihide Mehaliba`ya mensup kişilerden öğrendiğini ifade ettiği bu olaylar üzerine durmaktaydı. Belirttiği üzere, patlak veren çatışmada Kelbiye`den 4, Mehaliba`dan 6 kişi ölmüştü⁷²⁷. Bunun üzerine Mehaliba halkı kayıplarının rövanşını alma girişimiyle 30 Eylülde gerçekleştirdiği karşı baskında köyü tahrip etti. Bu esnada kendilerinden 11, Kelbiye`den ise 15 kişi ölmüştü. Buna karşılık Kelbiye de baskında bulunmuş ve köyleri yakıp yağma etmişti. Süre gelen bu olayları durdurmak için Lazkiye Kaymakamı Ali Bey müdahale etmiş ve bazı şahısları tutuklatıp Lazkiye`de hapsedmiştir. Ancak meselenin hükümetle olan münasebetlerinde ciddi aşamaya ulaşması, Nusayrilerin hapisaneyi basıp tutukluları salıvermeleriyle olmuştu⁷²⁸.

⁷²³ Aynı mektup, Herald of Mission News, Cilt 2, 1887: 164.

⁷²⁴ Detay için bkz. Walpole, 1851: 367; Thomson, 1859: 342; Lyde, 1860: 22; Porter, 1868: 557, 564; Jessup, 1873: 35, 43; Salibi-Khoury, 1995a (The Missionary Herald, 1833): 318; Salibi-Khoury, 1995b (The Missionary Herald: 1836): 65, 207, 264; The Reformed Presbyterian and Covenant, 1885: 320.

⁷²⁵ Lyde, 1860: 22-23.

⁷²⁶ Bkz. Lyde, 1860: 10; Douwes, 1993: 161.

⁷²⁷ Lyde, 1860: 198-199.

⁷²⁸ Rövanş alma hareketleri ilerleyen günlerde de devam etmiştir. Yaşanan gelişmelerin detayı için bkz. Lyde, 1860: 198-203.

Ölü sayısı resmi kayıtlarla uyuşmaktadır: “Üç mah akdem mezhepleri başka başka bulunan Kardaha ve Mehaliba Kazaları ahalisinin beynlerinde nefret ve münazaat olduğundan Kardaha Kazası ahalisiyle diğer kazaların ahalisi dahi ittihat iderek Mehaliba Kazası üzerine iki defa hücum iderek bazı karyeleri

Bu olayla ilgili incelediğimiz veriler arasında evvela, Sayda Valisinin merkeze gönderdiği 5 Aralık 1854 tarihli yazısında, Kardaha (Kelbiye) ve Mehaliba mukataalarında yaşayan Nusayri ahalisi arasındaki olayları haber vermektedir⁷²⁹. Daha ileri tarihteki başka bir yazışmadan anlaşıldığına göre, yaşanan olaylar üzerine Kaymakam Ali Bey buraya gelmişti. Ali Bey'in, iki tarafa mensup üçer kişiyi hapsedmesi üzerine 8 Safer gecesini Kardaha'dan (Kelbiye bölgesi) gelen kişiler hükümet konağındaki hapishaneye baskın yapmışlardı. Kapıyı kırdıktan sonra, tevkif edilmiş bulunan şahısları da kurtarmışlardı⁷³⁰.

Durumun bu aşamaya gelmesi, kaymakamın, bölgeyi bilen Mahmut Ağa ve Sur eski müdürü Ali Efendi'yi olayların yaşandığı yere göndermesiyle başlamıştı⁷³¹. Buna müteakip, kaymakamla görüşmek üzere gelen mukaddemler, yaşanan bu kargaşanın önüne geçilmesi yönünde taahhütte bulunmalarına karşın, kaymakam Ali Bey askeri kuvvetle üzerlerine gitme yolunu seçmişti. Bu esnada, ahalinin mukavemet göstermeden yerleşim bölgelerinden kaçması ardından gelen askeri kuvvetin ev yakma ve hane içerisinde gömdükleri mallarını yağmalamışlardı⁷³². Daha sonrasında ise, bölgenin mukaddemlerinin kaymakama başvurmak istemelerine aldıkları olumsuz cevap gibi, hareketin ikinci gecesinde de ahalinin evlerindeki odunlar yakılıp haneleri de tahrip edilmişti⁷³³.

Arabulucular vasıtasıyla, hükümet ve Nusayriler arasında yaşanan sorunun çözümüne yönelik görüşmelerde olumlu bir neticenin çıkmaması, olayların yeniden hareketlenmesine vesile olmuştu. Nusayrilerden 350 civarındaki silahlı kişi kaymakamın üzerine saldırıya geçmişti. Bu esnada kaymakam, sağ tarafından aldığı kurşunla hayatını

ihrakiderek tarafından 30 nefer katl olunub ve ol vakit kaimakam Ali Bey tahsilat zımnında Behluliliye Kazasında mevcut olduğundan kazain-i mezburin beynlerinde uygunsuzlukları hüsn-i indifarı ve kaimakam muma-ileyhin ol tarafa azimet ittiği halde beynlerinde bulunan davaların (...) ve tesviyesi olmak üzere beher kazadan üçer nefer mukaddemleri celb ve habs itmiş ise de güzeran (geçici geçen) eyleyen saferin 8. gün gicesinde islahalu 2-3 yüz nefer Kardaha ahalisinden gelüb hükümet konağına hücum iderek habishanenin babını kesr idüb mahbusları istihlas ittiklerinden...”, saptanmış tarih 27 Rebiyülahir 1274 (15 Aralık 1857) olarak geçer. Bunu göz önünde bulundurmayı gerekli görmekteyiz. Bkz. BOA. MVL. 160-76.

⁷²⁹ BOA. A} MKT. 174-69.

⁷³⁰ BOA. MVL. 160-76; BOA. A} MKT. UM. 178-24.

⁷³¹ Bahsi geçen şahıslar 100 kişilik askeri kuvvetle gönderilmişlerdi. Bkz. 14 Receb 1271 (2 Nisan 1855), BOA. MVL. 284-69.

⁷³² BOA. A} MKT. 174-69; ayrıca bkz. A} MKT. UM. 178-24.

⁷³³ 13 Receb 1271 (1 Nisan 1855) tarihli yazı, BOA. MVL. 284-69.

kaybetmişti⁷³⁴. Kaymakamın vefatı üzerine ise, yerine vekil olarak Mehmet Ağa'nın tayin edilmesi hususu vali tarafından merkeze bildirilmişti⁷³⁵.

Bu vakadan bir süre sonra Kelbiye Aşireti'nin bu sefer Beni Ali ile yaşanan çatışması gündeme gelmiştir. Bununla beraber, Sincari kökenli olan bu iki kesimin yaşadığı çatışmalar Nusayri aşiretleri arasında en dikkat çekici olanlardandı. Et-Tavil'in belirttiği üzere iki taraf arasındaki bu çatışmaların geçmişi çok eskiye uzanmaktaydı⁷³⁶. 1856 tarihinde iki taraf arasında yeniden başlayan olayları haber veren resmi bir yazıda, birbirine hücum etmeleri esnasında bazı mahallerin ateşe verildiği bildiriyordu. Bunun üzerine Sayda Defterdarı Mustafa Arif, iki tarafın şeyhlerine gönderdiği tahriratla, aralarında yaşanan bu olayı yatıştırılmalarını istemişti⁷³⁷.

Diğer taraftan, aynı döneme ait 31 Aralık 1856 tarihli başka bir yazıdan ise, yaşanan bu olaylar vesilesiyle İngiliz Sefaretinin de konuya müdahil olduğu anlaşılmaktadır. Sayda valisine gönderilen bu tezkerede, sefaretten gelen iki kıta yazının Meclis-i Vala'ya gönderilmesi üzerine, Nusayrilerin arasında yaşanan bu olayların da hangi sebepten dolayı ortaya çıkmış ise bunun çözümünün ivedilikle sağlanması gereği bildirilmişti⁷³⁸.

Nusayri aşiretleri arasında yaşanan çatışmalar 20. yüzyılda da sürmüştür. Öyle ki Suriye Valisinin yeni bir vukuatın ortaya çıkması vesilesiyle merkeze gönderdiği yazıda, "Senelerden berü hal idilmeyerek muallakta kalmış ve Nusayri kabaili beyninde birçok ihtilafat ve munazaat tevellüd itmiş olan nehb ü katl gibi hadisat-ı kadime...⁷³⁹", ifadeleriyle izahına başlamaktaydı.

Kayıtlarda geçtiği üzere, özellikle Hayyatın ve Ferahle aşiretleri arasında yaşanan gerilim farklı tarihlerde tekrar eden yazışmalara da vesile olmuştur. Evvela, 1902 Haziranında Harbiye Nezaretine gönderilen bir yazıda, cebelde bahsi geçen iki kesim arasında yaşanan olaylarda 10 kişinin öldüğü, 8 kişinin ise yaralandığı ve yağma vukuatlarının da yaşandığı bildiriliyordu. Ancak resmi mercilerin olaya müdahale etmesi jandarma kuvvetinin yetersiz kalması engel teşkil etmişti. Lazkiye mutasarrıflığından bu sorunun bildirilmesi

⁷³⁴ Detay için bkz. BOA. MVL. 284-69.

⁷³⁵ 21 Receb 1271 (9 Nisan 1855), A}MKT. UM.178-24.

⁷³⁶ Et-Tavil, 2010: 284-287.

⁷³⁷ BOA. MVL. 310-98.

⁷³⁸ Belgenin tarihi 4 Zilhicce 1273 (26 Temmuz 1857) olarak belirtilmesine karşın, bunun aslen 4 Cemaziyelevvel 1273 (31 Aralık 1856) olduğunu düşünmekteyiz. BOA. A} MKT. UM. 288-58.

⁷³⁹ Dahiliye Nezaretine gönderilen 17 Nisan 1333 (17 Nisan 1917) tarihli yazı olarak, BOA. DH. EUM. 4.Şb. 10-22.

üzerine, bölgeye en yakın mevki olan Hama`da ki askeri kuvvetten destek gönderilmesine karar verilmişti. Bu nedenle buradan 2 bölüğün ivedilikle sevk edilmesi maksadıyla 8. Kolordu Kumandanlığına yazı gönderilmişti⁷⁴⁰.

Ancak başka bir yazışmadan, iki taraf arasındaki olayların bir süre sonra tekrarbaşladığı anlaşılmaktadır. 1911 tarihinde⁷⁴¹ yeniden alevlenen bu çatışmada ise Cebele dahilinde bulunan Hayyatın Aşiretinden 5, Ferahle`den ise 2 kişi ölmüştü.

Olayların önüne geçilmesinin ardından yürütülen adli takip neticesinde Ferahle`den 85 kişi tevkif edilmekle beraber 280 kişi de bu olayla ilişkilendirilmişti. Buna karşın, Hayyatın`den tutuklananlar salıverilmişti. Bu durum ise Hayyatın`in kendi mensuplarının lehine dönüşecek aldatici bir manevraya başvurmasından kaynaklanıyordu. Esasen, yaşanan olaylar neticesinde her iki taraf kendi arasında anlaşarak birbirini ele vermeyeceklerine karar dair almışlardı. Ancak Hayyatın mensupları kendi adamlarını kurtarmak amacıyla bu anlaşmayı ihlal edince şartlar Ferahle`nin aleyhine dönmüştü⁷⁴².

Bununla beraber adli süreç yavaş işlemekte ve hatta sorunlara takılmaktaydı. Mahkemeye getirilmesi gereken şahısların bir kısmının vefat etmiş veya Amerika`ya göç etmiş olması davayı olumsuz yönde etkiliyordu. Bu sebeple aradan 17 aylık bir süreç geçmesine karşın henüz ilk duruşma dahi icra edilememişti. Bunun üzerine Ferahle Aşireti tarafından merkeze gönderilen telgraflarda yaşadıkları mağduriyet belirtilmekteydi. Bunlardan Şeyh Ali`nin 1 Ağustos 1913 tarihinde çektiği telgrafta köylerinde yaşanan tahribattan bahsederken asker ve vergi veremedikleri, ziraat de yapamadıklarını belirtiyordu. Bu sebeple, geçen süreye karşın çözülemeyen bu davanın aşiret usulüyle hallini talep ediyordu⁷⁴³.

⁷⁴⁰ 12 Rebiyülevvel 1320 (6 Haziran 1318-19 Haziran 1902), BOA. BEO. 4007-300477.

⁷⁴¹ 1913 tarihli yazışmalarda olayın iki yıl önce gerçekleştirildiği belirtilmiştir: “Cebele Kazası dahilindemümekkintevai-i Nusayriye`den Ferahle ve Hayyatın taifeleri beyninde iki sene mukaddem zuhur edip bir hayli maktul ve curuh vukuuna sebep veren...”, 18 Şevval 1331-7 Eylül 1329 (20 Eylül 1913), BOA. BEO. 4214-316044

⁷⁴² 22 Receb 1331-13 (14) Haziran 1329 (27 Haziran 1913), BOA. BEO. 4214-316044.

Mukaddemlerin bir araya gelip arayı bulma ve hatta buna dair bir bedelin belirlenmesi aşiretler arasında kullanılan bir yöntemdi. Temimi-Behçet, bu usülde, “kan hakkı” olarak 18 bin kuruşluk bir miktarın belirlenmesinden bahsetmişlerdir. Temimi-Behçet, 1333: 503.

⁷⁴³ Sadarete gönderilmiş Ferahle Aşiretinden Şeyh Ali imzalı ve 19 Temmuz 1329 (1 Ağustos 1913) tarihli telgraf.

Bunun dışında yine birkaç isimden oluşan ve Ferahle`den gönderilen başka bir telgraf da mevcuttur. Dahiliye Nazırının 30 Temmuz 1913 tarihli olarak Sadarete gönderdiği yazısında Cebele`den Şeyh Mahmut`un gönderdiği telgrafta da davanın aşiret arasında çözümüne dair talebin iletildiğinden de bahsedilmekteydi. Yine Dahiliye Nazırı Talat`ın da Sadarete gönderdiği bir yazısında ise kendilerine Şeyh

Lazkiye Mutasarrıfının da daha öncesinde vilayete gönderdiği teferruatlı yazısında da özetle, öncelikle Hayyatın`in aldığı karar değişikliği sonucunda Ferahle`den yapılan tevkiflerin iki taraf arasındaki gerilimi yükselteceğine dikkat çekiyordu. Bununla beraber, kendisi de davada (hukuk-ı umumiyenin afvı) af yoluna gidilmesi ve iki tarafın arasının düzeltilmesi gereğini öneriyordu⁷⁴⁴. Gelen bu talepler ve verilen malumat üzerine daha sonrasına ait incelediğimiz yazışmalarda, davanın tecili ve af ile çözüme ulaştırılması yönünde bir kanaatin oluştuğu anlaşılmaktadır⁷⁴⁵.

Nusayri aşiretlerin sadece kendi aralarında değil, bölgedeki Hristiyan ve Sünni halklarla da çatışma ve buna dair vukuatları bulunduğu görülmekteydi. Öyle ki İngiliz temsilciliğinden “Şam Paşalığı” başlığında hazırlanmış 1852 tarihli bir raporda, Nusayrilerin Hristiyan köylerine yaptığı baskına yer verilmişti. Hama bölgesinde yaşanan bu olayda Nusayrilerin iki Hristiyan köyünü yağmalayıp sakinlerini de göçe zorladıklarından bahsedilmiştir. Üstelik hem Nusayrilerin hemde Arapların saldırısına maruz kalan köylülerin zirai üretimlerinin de olumsuz yönde etkilendiğine dikkat çekilmişti⁷⁴⁶.

Hristiyan ahaliyle Nusayriler arasındaki benzer hadiselerden birisi de 1863 tarihinde yaşanmıştı. Dağ bölgesi Hristiyan köylerine yapılan baskına müteakip yine evler ateşe verilmiş ve can kayıpları yaşanmıştı⁷⁴⁷. Bu olayın on küsur yıl kadar sonrasındaki kayıtlarda yer alan başka bir olayda ise bu sefer Nusayri ve Sünnilerin müşterek eylemleri olmuştu. İngiliz konsolosunun 1878 tarihli bir yazısından aktarıldığı üzere iki kesimin, kuzey ve güney cihetlerden Hristiyan yerleşim bölgesine yaptıkları baskında yağma fillinde bulunmuşlardı⁷⁴⁸.

Diğer taraftan, Nusayrilerin özellikle Sahyun bölgesindeki Sünni Araplarla yaşadığı çatışmalar da dikkat çekicidir. 1887 tarihinde olduğu anlaşılan⁷⁴⁹ olaylardan birinde, can

Ali imzalı olarak gelen telgrafı zikretiğine göre bahsi geçen ilk telgrafın ayrıca Dahiliye Nezaretine de gitmiş olabileceği muhtemeldir. 1 Ramazan 1331 (4 Ağustos 1913) tarihli ve diğer yazılar için bkz. BOA. BEO. 4214-316044.

⁷⁴⁴ 22 Receb 1331- 13 (14) Haziran 1329 (27 Haziran 1913) tarihli yazı, BOA. BEO. 4214-316044.

⁷⁴⁵ Dahiliye ve Adliye Nezaretlerinin Sadarete gönderdikleri yazılar ve Sadarettten gelen cevap için yazılar için bkz. BOA. BEO. 4214-316044.

⁷⁴⁶ FO. 78-1388; ayrıca bkz. Winter, 2016: 196.

⁷⁴⁷ Talhamy, 2011a: 36.

⁷⁴⁸ Akt. Baktaya, 2017: 41.

⁷⁴⁹ “Akdemce sebkat eden arz ve iş`ar-ı acizanemize cevaben şeref-varid olan 22 Mart Sene [1]306 (3 Nisan 1890) tarihli ve 25 nomerolu emir-name-i ali-i cenab-ı vilayet-penahilerinde Sahyun Kazası Arablarıyla

kayıplarının yaşanması meseleyi adli bir vakaya dönüştürmüştü. Kersane Köyü Nusayrileriyle Araplar arasında yaşanan bu çatışmada Nusayrilerden 4 kişi ölürlen 5 kişi de yaralanmıştı. Araplardan ise 1 kişi hayatını kaybetmişti. Buna müteakip, olayın faileri olarak görülen kişilerden Nusayrilere mensup olanlar ömür boyu cezaya mahkum edilmiş, Araplardan tutuklanmış bir kişi ise serbest bırakılmıştı. Ancak Ceza Mahkemesi'nden böyle bir neticenin çıkmasının Nusayriler açısından olumsuz bir etki doğurabileceği kanaatine ulaşılmıştı. Bu münasebetle yerel mercilerden merkeze gönderilen yazılarda, adaletsiz bir durum teşkil ettiğini düşündükleri bu kararın gözden geçirilmesi talebinde bulunulmuştu. Daha uygun bir yol olarak, aşiretlerin ileri gelenleri arasında sağlanacak sulh ile birlikte, Nusayriler tarafından mahkum edilenlerin salıverilmesi, ölenler için de tazminat ödenmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştü. Beyrut Vilayeti'nin 22 Mart 1306 (3 Nisan 1890) tarihli ve cevap mahiyetindeki yazısında geçtiği üzere, olaylarda ölen 5 şahıs için farklı miktarlarda ödenmesi kabul edilen bu tazminatın ayrıntısına yer verilmiştir. Buna göre, Sahyunlu Araplardan Ali Mediniye'nin oğlu müteveffa şahsa, Nusayrilerden Kersane Köyü'nden Ebu Sellumoğlu Salih ve Ebu Sellum'un amcası Asıf için 7500'er kuruş; Ebu Sellum'un eşi Saide bint Ali Dib için 5000 ve o esnada misafir sıfatında olayların yaşandığı mahalde bulunan Cebel-i Diryos bölgesinden olan şahıs için de 2500 kuruşun ödenmesi kabul edilmişti. Belirlenen bu ödemeler dışında ise çatışmaların yaşandığı aşiret arasında yapılan sulh anlaşmasının zabtı tutulmuştu⁷⁵⁰.

Bu çözüm üzerine, Beyrut Valisi 22 Şevval 1307-29 (30) Mayıs 1306 (11 Haziran 1890) tarihinde Adliye Nezareti'ne gönderdiği diğer bir yazısında, toplam 40 bin kuruş tazminat (diyet) miktarları hakkındaki teferruatı işlediği gibi, aşiretler arasındaki sorunun çözülmesi üzerine Nusayrilerin tahliye olma yolunun açıldığının da üstünde durmaktaydı⁷⁵¹. Netice itibariyle de sadaret, ödenecek tazminatın ve açılmış umumi

Kersane Karyesi Nusayrileri arasında 3 sene evvel vukubulan mukateleden dolayı icrası lazım gelen muameleye dair...”, İ.DH.1207-94486.

⁷⁵⁰ BOA. İ.DH.1207-94486. Benzer belgeler için ayrıca bkz. Bilgili vd., 2010: 142-145; Akbulut, 2010: 118.

⁷⁵¹ “...bu babda tanzim olunan mesaliha-namelerin mazmunları ba`dü`l-isbat-ı mukavelat muharrerliğinden tasdik edilerek tarafından hukuk-ı şahsiyeleri bi`-t-tav’ ve`r-rıza ıskat olunduğu ve beynlerinde bir güneberudet ve adavet kalmadığı ve bu maddeden dolayı taht-ı tevkifte bulunan Nusayrilerin sebilleri tahliye ve hukuk-i umumiyyeden sarf-ı nazar edildiği anlaşılmış...”, BOA. İ.DH.1207-94486.

hukuk davası kapsamındaki tevkiflerin affedilmesi hususundaki gelişmeleri padişahın onayına sunmuştur⁷⁵².

Her iki kesim arasında ortaya çıkan bu gibi vakalar daha sonraki tarihlerde yeniden yaşanacaktı. Söz gelimi 20. yüzyılın ilk çeyreğine ait bir eserde, her iki taraf arasındaki muhalefet yeniden gündeme getirilmekteydi⁷⁵³. Aslında sadece Nusayriler arasında değil Suriye kıtasındaki diğer cemaatlerin ilişkileri bakımından düşünüldüğünde, 1859 tarihli eserinde Thomson'un söyledikleri bölgedeki durumu özetler mahiyettedir. Belirttiği üzere, Sünniler Şiiileri aforoz etmiştir. Fakat her ikisi de Dürzilerden, hepsi ise de Nusayrilerden nefret etmektedir. Benzer şekilde Gayrimüslimlerden Maruniler, Ortodoks-Katolik Grekler ve Yahudiler arasında da bu tarzda bir yaklaşım bulunmaktadır⁷⁵⁴.

3.1.2.2. Bir Muhalefet Davası: Vergi ve Askerlik

Nusayri aşiretleri arasında süren çatışma ve kan davalarının sebep olduğu kargaşa, iktidarın merkezileşme politikasına müteakip dayattığı yükümlülüklerle karşı gösterilen muhalefetin sonuçlarıyla tamamlanmaktaydı. Bir süre Mısır Valisi İbrahim Paşa'nın ve sonrasında yeniden Osmanlı'nın, bölgedeki egemenliğini takviye ve tesis etmeye yönelik geliştirdiği cebri pratikler ile yerli ahalinin gösterdiği refleksi muhalefet-itaat zıtlığına dayanan bir ilişki süreci bu dönemi izah edici niteliktedir. İbrahim Paşa'nın Suriye'yi kontrol altına almasına müteakip bölgeyi silahsızlandırma girişimleri, vergi tahsilini elbette askerlik vazifesini yürütme politikaları karşısına muhalefet hareketleri başlatılmıştı. Mısır iktidarının tatbik etmeye çalıştığı bu düzenlemelere karşı ortaya çıkan muhalefet eylemleri Nusayriler arasında da başlamıştı. Ancak süreç, muhalefetlerinin bastırılması ve askerlik vazifesine dahil edilmeleriyle neticelenmişti⁷⁵⁵. İbrahim Paşa kuvvetlerinin Suriye'den çekilmesi sonrasında bölgenin yönetim hakkını yeniden teslim alan Osmanlı yönetimi bu dönemin sonrasında Tanzimat politikalarını icra etmeye başlayacaktı. Devlet, merkezi yönetimi taşranın her bölgesine yerleştirmek isterken

⁷⁵² 18 Cemaziyelevvel 1308-18 Kanunuevvel 1306 (30 Aralık 1890) tarihli sadaret yazısına ertesi gün padişah iradesi verilmişti. BOA. İ.DH.1207-94486.

⁷⁵³ Ayrıca, Sahyun'da ki diğer Sünni aşiretler arasındaki ilişki için bkz. Temimi-Behçet, 1333: 523-525.

⁷⁵⁴ Teferruat için bkz. Thomson, 1859: 247-248.

⁷⁵⁵ Bkz. Douwes, 2003: 135-139; Samur, 1995: 75-76; Talhamy, 2011a: 29-31; Winter, 2004: 104-105; Alkan, 2013: 27-28; Kiremit, 2010: 137.

geçmişten gelen kurumsal yapı ve ilişkileri süratle dönüştürmek istiyordu⁷⁵⁶. Bu kapsamda, merkezi otoritenin denetimini yürüten usul ve aygıtların değişimine gidilmişti. Vergiler tahsil görevlileriyle toplanmak istenirken, erkek nüfusunun ordu gücüne kanalize edilmesi yönünde düzenlemelere başvurulmuştu. Ancak Lazkiye gibi, daha evvel esnek veya kısmen otonom bir yapıya sahip olan bölgelerde, iktidarın doğrudan müdahale girişimi geri tepmişti. Zira Osmanlı, aşiretler halinde örgütlenmiş dağ ahalisinin süre gelen yaşam tarzlarında önemli bir enstrüman olan silahı men etmek istemişti⁷⁵⁷. Bununla beraber, diğer Müslüman kesimler gibi kendilerine yüklenen, belirli süre ve kurallara dayalı askerlik vazifesine karşı tutumları da muhalefetlerinin diğer bir kanadını oluşturmaktaydı⁷⁵⁸.

Devletin, bölgedeki hakimiyetini güçlendirmek ve kontrol sisteminin işleyişini takviye etmek amacıyla öncelikle buradaki nüfusun tespit edilmesi elzemdi. Bu bilgiyi sahil bir surette ortaya çıkaracak bir kayıt sisteminin tesis edilmesi gerekmektedir. Özellikle bölgedeki asker alımlarına dair düzenlemelerin işlerlik kazanması açısından oluşturulacak nüfus kayıt sisteminin yön gösterici bir rol oynayacağını söyleyebiliriz⁷⁵⁹.

⁷⁵⁶ Bozarlan, Tanzimatla uygulanan yeni yöntemleri ve oluşturulan süratli yapılanmayı “yeni bir siyasal mühendislik” olarak izah eder. Ayrıca, bir bakıma otonom ya da adem-i merkezi sistemi ortadan kaldırmaya gayret edildiğini belirtir. Bkz. Bozarlan, 2015: 30-31. Ayrıca bkz. Talhamy, 2011a: 33; Mertcan, 2013: 76, 78-79.

⁷⁵⁷ Öyle ki Lyde'nin eserinde zikrettiği gibi, bu ahalinin silah taşımaya başlaması çocukluk dönemine kadar gidebiliyordu. Bkz. Lyde, 1853: 293. Bunun yanında silahlanmak toplumsal hayatta mühim olmaktadır. Verilen Sahyun bölgesi örneğinde görüldüğü üzere, Nusayri aşiretlerinin ciddi bir oranda silah potansiyelleri vardı. Verilere göre, 5-6 bin civarında bir nüfusa sahip bulunan Amamira Aşireti'nin 2 bin civarında silahlı insanı vardı. Yine Mehaliba'nın 2-3 bin civarındaki nüfusu ve bunların binden fazlası silahla mücehhez olanı vardı. Diryos'un da bir o kadar silahlı insanı mevcuttu. Bunlar arasında en güçlü ve sayıca en geniş nüfusa sahip Beyt-i Şelf'in ise 10 ila 12 bin civarındaki nüfusunun 3 binden fazla silahlı idi. Bkz. Temimi-Behçet, 1333: 534. Ayrıca bkz. Talhamy, 2008: 896.

Devletin silah konusunda tatbik etmek istediği politikaya bir örnek yüzyılın sonlarına ait bir belgeden de görülebilmektedir. 6 Muharrem 1317-5 Mayıs 1315 (17 Mayıs 1899) tarihli ve Dahiliye'den Sadaret'e gönderilen yazıda, Nusayri ve yine Dürzilerin ellerinde bulunan av maksatlı kırmalı çiftelerin yasaklanması gündeme gelmişti. Zira bu silahlar nitelik açısından devletin silahlarına yakın derecede olması tehdit teşkil ediyordu. Bu sebeple bahsi geçen silahların geldiği anlaşılan Haleb, Basra ve Bağdat iskelelerine girişinin yasaklanması yoluna gidilmişti: “Sayda mahsus çifte tüfenkler meyanında santral tabir olunan kırma nev'lerinin mermileri isleha-yı emiriye derecesine karib olmak ve iğtişaat-ı sabıka esnasında mahzuru görülmek ve bazı urbanda mezkur tüfenklerden bulunmak hasbiyle Haleb ve Bağdad ve Basra Vilayetleri iskelelerine idhali men` idildiği ve vilayet ahalisinin Dürzi ve Nusayri gibi tevaif-i muhtelifeden kısm-i azamı mezkur santral kırma çiftelerle müselleh buldukları tahakkuk itmesine nazaran zikr olunan vilayetlerde görülen mahzur oracada daha ziyade vaki` olunduğu beyanıyla...”, BEO. DH. MKT. 2204-18.

⁷⁵⁸ Gösterilen muhalefet üzerine bkz. Talhamy, 2011a: 33-34; Ma`oz, 1968: 109-110.

⁷⁵⁹ Ma`oz, Suriye'deki nüfus sayım muhalefetlerini örnek göstermiştir. Bu muhalefetin sebebi nüfus sayımının askere alımla ilişkili görülmesiyle ilgiliydi. Misal olarak 1847 tarihli nüfus sayımında, Suriye Vilayetinde binlerce insan dağa kaçmış veya bölgelerinden ayrılmışlardı. Nüfus sayımı ancak askeri kuvvetle icra edilebiliyordu. Ayrıntı için bkz. Ma`oz, 1968: 81-82; ayrıca bkz. Çapar, 2013: 76.

Öyle ki bölgenin nüfus oranına dair elde edilmesi gereken bilgiler idari eksende tatbik edilen çalışmalar için önemli bir rol oynuyordu. Bölgedeki nüfus kümelerinin dağılımına bağlı olarak idari ıslahat kapsamında kaza ve nahiye merkezlerinin teşkil çalışmaları yürütülebiliyordu⁷⁶⁰.

Nüfus kayıt çalışmasının bu ehemmiyeti, işlemin tatbik edilmesindeki hassasiyete de etki edebiliyordu. Bu sebeple, nüfus sayımını ifa edecek memurların işin ehli olmaları beklenmekte, bu vasıflara sahip olmayanların ise azledildiği anlaşılmaktadır⁷⁶¹. Ancak tahmin edileceği üzere, nüfus kayıt işlemlerinin ifa edilmesinde ciddi sorunlar ortaya çıkıyordu. Bunun neticesinde ise, bölgenin nüfusu tam olarak tespit edilemediği gibi bahsi geçen tahsil ve asker alımlarının takibi de sağlıklı şekilde yapılamıyordu. Zira nüfus kayıtlarıyla vergi tahsili ve askeri alım uygulaması arasında doğrudan bir ilişki mevcut idi. Öyle ki henüz sancağın teşkilinin arifesinde vali Mithat Paşa da bu soruna işaret ederken muntazam bir kayıt çalışmasının ehemmiyetine vurgu yapıyordu. Raporunda belirttiği üzere, nüfus sayımının itina ile yapılması ve arazi ile emlak kaydının da tutulması önemli bir koşuldur. Aksi durumda dağ bölgesinin vergi ve asker alımlarının sağlıklı yürütülmesinin mümkün olamayacağını belirtiyordu⁷⁶².

Mutasarrıfın hazırladığı 13 Eylül 1880 tarihli raporda ise, çoğunluğu Nusayrilerin oluşturduğu sancakta, hem onların hükümete karşı tutumları hem de hükümet cenahında yaşanan ihmaller neticesinde kayıt işleminde aksaklıkların yaşandığı belirtiyordu. Bu sebeple, yapılan son nüfus tahririnde 10 binden fazla bir kitlenin kayıt dışında kaldığına dikkat çekiyordu. Üstelik bu şartlarda kur'a usulünün sıhhatli bir şekilde tatbik edilemeyip, muhtarlar tarafından verilen keyfi bilgilerle işlerin yürütüldüğü ifade ediliyordu⁷⁶³.

1886 yılına gelindiğinde, Lazkiye ve buraya bağlı bulunan merkezlerde yapılan nüfus tahriratında yine sıkıntılar mevcuttu. Serasker Ali imzalı bir yazıda bu merkezlerden bilhassa Cebel-i Ekrad, Beyt-i Şelf ve Mehaliba Nahiyelerindeki nüfus kaydının tamam olmadığı yönünde uyarı yapılmıştı. Aynı yazıda, işin böyle kalması durumunda gelecek

⁷⁶⁰ Suriye Vilayetine gönderilmiş 3 Şaban 1304-15 Nisan 1303 (27 Nisan 1887) tarihli belge olarak, BOA. DH. MKT. 1416-29.

⁷⁶¹ Suriye Vilayetine gönderilmiş 10 Zilkade 1303-29 Temmuz 1302 (10 Ağustos 1886) tarihli yazı olarak, BOA. DH. MKT. 1359-84.

⁷⁶² 11 Şevval 1296-15 (16) Eylül 1295 (28 Eylül 1879), BOA. ŞD. 2428-9.

⁷⁶³ 8 Şevval 1297-30 Ağustos (1 Eylül) 1296 (13 Eylül 1880), BOA. Y. PRK. UM. 2-43.

senenin kur'a işlemlerinin de aksayacağına dair bu işle muvazzaf Binbaşı Zühdü Efendi'den telgraf aldığı ekliyordu⁷⁶⁴. Birkaç ay sonra Ser-Askeri'ye gelen yazıda, yapılan nüfus tahriri sonrasında delillerin gösterdiği üzere, bazı nüfus kitlesinin kaydedilmediği yeniden zikrediliyordu. Kur'a muayenesinin sona ermesinden sonra ise bu işin yeniden ifası gereği belirtiliyordu. Bu maksatla, sancak nüfus memuru, nüfus katibi, idare meclisinden bir aza ile redif zabitanından seçilecek kişilerden müteşekkil ekibin bu işi yürütmesinin kararlaştırıldığı bildiriliyordu⁷⁶⁵.

1891'e gelindiğinde ise, nüfus kayıt işlemlerinin eksik kalması mevzusu hala gündemde idi. Bununla birlikte kayıt dışılığın önüne geçmek maksadıyla askeri kuvvete daha fazla vurgu yapıp bu mevzuya müdahil edildiği dikkatimizi çekmektedir. Beyrut İdare Meclisi, 28 Haziran 1891 tarihli yazısında, sayımın yeniden yapılması münasebetiyle oluşturulan komisyonun kimlerden oluşacağı üzerine durmaktaydı. Buna göre, mülki ve askeri memuriyetten olmak üzere birinin reisliğinde bir heyetin oluşturulması gereği bildiriliyordu. Bunun yanında askeri desteğin temini için de Aynü'ş-Şarkiye'de bulunan Nizamiye askerinden 40-50 ve Jandarmadan da 50 neferin görevlendirilmesi isteniyordu⁷⁶⁶. Meselenin Meclis-i Mahsus'da görüşülmesi üzerine de teşkil edilecek komisyonun miralayın başkanlığında olup bir bölük asker ve 50 civarında jandarmanın da tahsis edilmesi kanaatine ulaşılmıştı⁷⁶⁷. Aynı gün mevzu, sadrazam tarafından padişah onayına sunulmuştu⁷⁶⁸. Bunun öncesinde ise, konunun Dahiliye Nezaretinden Şura-yı

⁷⁶⁴ "Tezkire-i Ser-Askeri suretidir: Nefs-i Lazkiye ve mülhakatta bulunan kaza ve nevahinin ve ale'l-husus Cebel-i Ekrad ve Beyt-i Şelf ve Mehaliba nahiyelerinin nüfus kayıtları mükemmel ve muntazam olmadığı cihetle bu halde kalursa sene-i atıyyede kur'a muamelatı sekte-dar olacağı kur'a memuru Binbaşı Zühdü Efendi tarafından çekilen telgrafnamede iş'ar olunmuş ve ifade-i vakıa sahih ise şimdiden çare-i ser'i bulunmak ve ilerüde mürettebat-ı askeriye duçar-ı müşkülât olmamak üzere mahal-i mezkur nüfus defatirinin ıslahı vesailinin hemen istihsali zımında iktiza edenlere tebligat-ı müessire ifası hususunun savb-ı ali-i nezaret-penahilerine lüzum-ı izbarı lede'l-havale piyade dairesinden ba-i'lam ifade kılınmış olmağla ber-minval-i muharrer muktezasının sür'at-i ifa ve inba buyurulması babında emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi 17 Şevval Sene [1]303 ve fi 7 Temmuz Sene [1]302 (19 Temmuz 86)", BOA. DH. MKT. 1380-119.

⁷⁶⁵ "... Lazkiye Sancağının tahrir-i nüfus hitam bulunduktan sonra tahrirden haric kaldığı bazı delailden his edilen ve 2-3 binden ibaret olan eşhas için liva-yı mezkur tahririnin yeniden icrası sarfiyat ve teklifat-ı cesime ihtiyarını mucib olacağından ve bu tahrir için vaktiyle teşkil olunan komisyonlarda zabitan-ı askeri bulundurulduğundan bahisle kur'a muayenesi hitamında liva-yı nüfus memuruyla katibi ve meclis-i idareden münasib bir aza ile redif zabitanından münasibleri tayin olunarak anların marifetiyle Nüfus Nizamnamesinin 4. maddesine tevfikân mektumatın kaza bi kaza yoklaması bi'l-icrasıyla nüfusunu kayd ettirmeyenlerin sebt-i defter edilmesi ...", 28 Safer 1304 – 13 (14) Teşrinisani 1302 (26 Kasım 1886), BOA. DH. MKT. 1380-119.

⁷⁶⁶ 21 Zilkade 1308-15 (16) Haziran 1306 (28 Haziran 1891), BOA. İ. MMS. 123-5291.

⁷⁶⁷ 7 Muharrem 1309-31 Temmuz (1 Ağustos) 1307 (13 Ağustos 1891), BOA. İ. MMS. 123-5291.

⁷⁶⁸ 7 Muharrem 1309-31 (1 Ağustos) Temmuz 1307 (13 Ağustos 1891). Ertesi gün ise padişah iradesi verilmiştir. BOA. İ. MMS. 123-5291.

Devlet Dahiliye Dairesine gönderilmesi üzerine hazırlanan mazbatada ayrıntılara yer verilmiştir. Burada, nüfus kaydında yaşanan sorunların sebebi “dikkatsizlik eseri” şeklinde izah edilmiştir. Ancak sayımın yeniden icra edilmesi için askeri gücün kullanılmasına ihtiyaç duyulmasının asıl nedeninin dağ bölgesindeki muhalefetten kaynaklandığını göstermektedir. Öyle ki aynı metinde bu durumun, memurlardan kaynaklanan bir sorun olmaktan çok Nusayriilerin hali hazırdaki tutumlardan ortaya çıktığı belirtilmiştir⁷⁶⁹. Bunun yanında aynı yerde, icra edilen son kayıt işleminin vaziyetini açıklamak maksadıyla, 1266 (1849-50) senesi kaydında 500 nüfusa sahip bir köyün yeni tahrirattaki nüfusunun 300 civarında olması örnek gösterilmiştir.

Yeniden tatbik edilmesi gereği duyulan nüfus kayıt işleminin başarılı bir şekilde tamamlanmasına katkıda bulunacağı düşünülen bir uygulamanın da yürürlüğe konulması gündeme gelmişti. Buna göre, bölgede yeniden tutulacak nüfus kaydına katılımın teşviki için daha önceden verilen para cezasının af edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu sayede doğru bir rakama ulaşılacağı beklenmekteydi⁷⁷⁰. Öyle ki konuyla ilgili yapılan yazışmalarda nüfus miktarının ne kadara ulaşacağı hususunda tahmini rakamlarda dillendirilmeye başlanmıştı. Miralay Ali Bey`in riyasetindeki özel bir heyetle başlayan kayıt çalışması esnasında söz gelimi, Hamidiye Kazası Kaymakam vekili tarafından rakamlar üzerinden taahhüt veriliyordu. Esasen 13 bin küsür kayıtlı nüfusu bulunan Hamidiye Kazasında aynı zamanda 26 bin küsür kayıt dışı (nüfus-i mektume) bir kitlenin olduğu düşünülmekteydi. Bu sebeple, bir bölük müfrezeyle birlikte icra edilen ve görevlilere günlük bir lira ödeme yapılan bu sayımın iki ay içerisinde 40 bine ulaşacağı, bahsi geçen kaymakam vekili tarafından taahhüt edilmişti⁷⁷¹.

⁷⁶⁹ “...Lazkiye Sancağı nüfusunun muamelat-ı tahririyesinde vukubulmuş olan dikkatsizlik eseri olarak ahalinin kısmı külliyesi dahil-i tahrir idilmemiş olduğundan liva-yı mezburun havi olduğu üç kazada bulunan nüfus memur ve katiblerinin üç koldan olarak bir kazaya hasr ve her kola ol kazanın redif zabitanından lüzumu kadar zabıta ile idare meclisinden birer aza terfîk olunarak kazanın her tarafında yoklama icrası (...) ve bu noksan memurların tesamuhundan neşet itmeyüb Nusayri taifesinin tevahhuşundan ilerü geldiği...”, 23 Cemaziyelahir 1308-22 Kanunusani 1306 (23 Şubat 1891), BOA. İ.MMS. 123-5291. Yine bkz: “Şura-yı devlet mazbatasında liva-yı mezburun muamelat-ı tahririyesinde görülen noksan memurların tesamühünden ne’şet itmeyüb Nusayri taifesinin tevhişinden ilerü geldiği...”, 26 Zilhicce 1308 (2 Ağustos 1891), BOA. MV. 66-53.

⁷⁷⁰ Henüz 23 Zilhicce 1308 (30 Temmuz 1891) tarihli olarak Meclis-i Vükela`da mevzunun görüşülmesinde nakdi cezanın affı gündeme getirilmişti: “bununla beraber Sahyun ve Markab kazaları ahalisi hal-i vahşette olmak hasbiyle bunlar hakkında usulen mektum muamelesi icra olunmayubta ceza-yı nakdiden afv olundukları takdirde nüfus-ı mevcudelerini bila ketm yazdıracakları cihetle muamelat-ı tahririyesinin lüzum-ı tensiki cümle-i iş`ar-ı mahalliden olduğu...”, BOA. MV. 66-53.

⁷⁷¹ Dahiliye Nazırı`ndan Sadaret`e gönderilen bu yazıda, ayrıca cezadan af uygulamasının başka kazalarda da tatbik edilebileceği yönünde öneride bulunuyordu. Detay için bkz: “Lazkiye Sancağına merbut Nusayri

Para cezasının affı uygulamasının yürürlüğe girmesiyle birlikte beklenen netice alınmaya başlanmıştı. Sayımdan sonraya tekabül eden bir tarihe ait kayıta, Lazkiye Sancağında yapılan nüfus tahririnin kolaylıkla tamamlandığı belirtiliyordu⁷⁷². Yeni sayıma göre sancak geneli nüfusun 45.163 kişiden oluştuğu saptanmıştı⁷⁷³. Ancak buna müteakip askeri alımlarda ifa edilmek istenen usul bölge ahalisinin eski yöntemlere başvurmasına sebep olmuştu. Kayıt dışı bulunanların zorla askere alınması fikri üzerine, ahali yeniden dağ bölgesine kaçıp gizlenme yoluna başvurmuştu. Bunun üzerine bir bakıma düzeltme mahiyetinde olmak üzere, kayıt dışı nüfusun askere cebren götürülmeyeceği ifade edilmişti. Bunun yerine, isteyerek gelip nüfus kaydını gerçekleştiren muayeneli kişilerin kur`aya katılması, muayenesiz olanların redife ayrılması düşünülmüştü⁷⁷⁴. Neticede bunların, ihtiyat, redif ve müstahfız sınıflarına gönderilmelerine karar kılınmıştı⁷⁷⁵.

Nüfusun belirlenmesinde yahut kati malumatın edinilmesindeki sıkıntılar bu bahiste bilgi veren eserlere de yansımıştır. Bu eserlerde, Nusayriler hakkında rastladığımız nüfus rakamlarının tahmini ve hatta küsüratsız şekilde verildiğini görebilmekteyiz. Nüfus malumatı içeren bu verilere, resmi kaynaklarda olduğu gibi, bölgeye gelen seyyahların eserlerinde de rastlayabilmekteyiz. Verilen rakamlara dair örneklere gelince, 1840 tarihli eserinde Bowring, Colonel Campbell`in tahmini verilerinden hareketle “Bedevi” olarak da andığı Nusayrilerin Suriye genelinde 22 bin civarında olduğunu aktarmıştır⁷⁷⁶. Amerikan misyoner Thomson 1841 tarihli raporunda, Lazkiye`nin en geniş kesimi olan Nusayrilerin 200 binden daha az olmadığını belirtmiştir. Misyoner Mr. Whiting ise 1842

köylerinin nüfus-ı mektumesi Mir Alay Ali Bey`in riyaseti tahtında müteşekkil heyet marifetiyle tahrir olunmakta olduğundan ve nüfus-ı mukayyidesi 13 bin küsür neferden ibaret olan Hamidiye Kazasında 26 bin küsür nüfus-ı maktume mevcut olub refakatına da bir bölük müfreze virildiği ve taht-ı riyasetinde komisyon teşkiliyle mesarif-i mübremesine mukabil yevmi bir lira ita idildiği halde kazanın nüfusunu iki mah zarfında 40 bine iblağ ideceğini kaza-yı mezkur kaimakam vekili taahhüd eylediğinden bahisle icra-yı icabına ve kaza-yı mezkur ile livanın diğer mahallerinde bulunan nüfus-ı mektumenin dahi cezadan istisnasına mezuniyet itasına dair Suriye Vilayet-i Celilesine meb`us telgrafnamenin sureti leffen takdim kılınmış olmağın...”, 16 Safer 1310-27 (28) Ağustos 1308 (9 Eylül 1892), BOA. BEO. 69-5175; aynı bahiste olarak bkz. BOA. NGG.57, no. 1025.

⁷⁷² 29 Cemaziyelahir 1310 ve fi 6 Kanunusani 1308 (18 Ocak 1893), BOA. BEO. 444-10746; Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi belgesi olarak bkz. 21 Şevval 1310-26 Nisan 1309 (8 Mayıs 1893), BOA. Y.A.RES. 64-29.

⁷⁷³ BEO. 444-10746.

⁷⁷⁴ BEO. 444-10746; BOA. Y.A. RES. 64-29.

⁷⁷⁵ BOA. Y.A. RES. 64-29.

⁷⁷⁶ Yine Moore`den hareketle, Lazkiye nüfusunun tahminen 5 bin, Trablus`un 15 bin, Beyrut`un 12 bin, Hama`nın 44 bin, Kudüs`ün 10 bin olduğu bilgisini vermiştir. Diğer taraftan, kendisi de Suriye`de doğru nüfus sayısının bulmanın kolay olmadığına da dikkat çekmiştir. Detay için bkz. Bowring, 1840: 3, 5.

tarifli mektubunda Nusayri ve İsmaili nüfusunun 200 bin olduğunu ifade etmiştir⁷⁷⁷. Bunlara müteakip yıllara ait verilerden, 1860 tarihli kitabında Lyde`nin aktardığına göre Nusayrilerin nüfusunun 200 bin olduğu⁷⁷⁸ ; benzer şekilde, Jessup⁷⁷⁹ ile 1886 tarihli eserinde Waldmeier, Nusayrilerin, İsmaili ve Dürzilerden de yüksek nüfusa sahip olduklarını ve bunun genel olarak 200 bin civarında bulunduğunu belirtmişlerdir⁷⁸⁰. Aynı rakamı, Karpat`ın nüfus çalışmasındaki verilerinde de görebilmekteyiz⁷⁸¹. Diğer taraftan, Dussaud ise resmi rakamlardan hareketle Suriye bölgesi toplamında 130 bin Mersin, Adana ve Tarsus bölgeleri de dahil edildiğinde ise 150 bine ulaşabildiğini belirtir⁷⁸².

Devletin resmi kayıtlarında da rastlayabildiğimiz nüfus rakamları daha düşük bir miktarı vermekteydi. Bunlardan 7 Mart 1308 (19 Mart 1892) tarihli bir raporda sadece Lazkiye Sancağıyla münhasır tutulduğunda Nusayri nüfusunun 100 bini aşkın olduğu belirtiliyordu⁷⁸³. İncelediğimiz diğer kayıtlarda ise genel mevcutlarının, bir belgede 120 binden fazla⁷⁸⁴ , başka belgelerde ise 150 bin nüfustan müteşekkil olduğu bildirilmekteydi⁷⁸⁵.

Diğer taraftan daha spesifik rakamlar veren resmi kayıtlar da bulunmaktadır. Ancak bu verilere karşı ihtiyatlı yaklaşılması gereğini de ayrıca vurgulamak isteriz. Resmi malumatlar arasından öncelikle bahsedeceğimiz, Lazkiye Sancağının teşkil edildiği yıla tekabül eden kapsamlı bir rapor olacaktır. Lazkiye Mutasarrıfının imzasıyla hazırlanmış olan bu raporda buradaki nüfusun kayıt altına alınması sürecinde karşılaşılan sorunlardan bahsedilmekteydi. Nusayrilerin askerlik yapmaya ilişkin olumsuz tutumları paralelinde, asker alım meclislerine (kur`a) muhtarları aracılığıyla verilen malumatın doğru

⁷⁷⁷ Detay için bkz. Salibi-Khoury, 1995c: 267, 317. Diğer taraftan Thomson, 1859 tarihli eserinde kendilerinin 150 bin olabileceğini belirtir. Thomson, 1859:246.

⁷⁷⁸ Üstelik bölgedeki yerleşim birimlerine göre verdiği nüfus rakamlarında, bunlardan Akkar bölgesinde 2550 veya 3500, Safita`da 29.100, Lazkiye bölgesindeki yerleşim merkezlerinde 70-75 bin, Asinin doğusundaki dağlarda 3750 ve Roodj olarak andığı yerde ise 5000 Nusayri nüfusunun olduğu bilgisini veriştir. Lyde, 1860: 18-19.

⁷⁷⁹ Jessup, 1873: 35.

⁷⁸⁰ Waldmeier, 1886: 247.

⁷⁸¹ Karpat, 2003: 97.

⁷⁸² Dussaud, 1900: 6-7; ayrıca bkz. Er, 2010: 152.

⁷⁸³ BOA. Y. PRK. UM. 24-15.

⁷⁸⁴ “Cebel-i Lübnan ile Kozan Tağları beyninde Arabistan ile Anadolu`yu fasıl iden Lazkiye Sancağında ve Antakya Kazalarında mevcut olan 120 bin nüfustan müteceviz olan taife-i Nusayri...”, Gurre Rebiyülahir 1308-1 (2) Teşrinisani 1306 (14 Kasım 1890), BOA. Y.PRK. UM. 19-70; ayrıca bkz. Akbulut, 2010: 114; Kiremit, 2012: 110.

⁷⁸⁵ “150 bin nüfus-ı cami` bulunan bir kavim-i cemiyet-i İslamiye...”, BOA. DH. MKT 31-9; BOA. BEO. 294-21989; Tozlu, 2010: 92; Kiremit, 2012: 111.

olmadığına dikkat çekilmekteydi. Bu raporla birlikte sunulan cetvele baktığımızda ise Nusayri nüfusunun nahiye birimleri bazında işlendiğini görebilmekteyiz. Buradan da görüldüğü üzere Nusayriler kasaba merkezlerinden çok, kasaba merkezi çevreleyen yerleşim alanlarında ve genel olarak kırsal kesimlerde yaşıyorlardı⁷⁸⁶. Bunu iki neden üzerinden değerlendirebiliriz. Birincisi –ki Lyde`nin de belirttiği gibi⁷⁸⁷ –, kasaba merkezlerinin her şeyden evvel hükümet mercilerinin yer aldığı mekanlar olmasıdır⁷⁸⁸. İkincisi ise, özellikle dağ bölgesindeki Nusayrilerin aşiret örgütlenmesine dayalı toplumsal yapıları için kır alanının daha elverişli olduğu ihtimalini göz önünde bulundurmaktayız. Bunun yanı sıra hem dağ bölgesindeki hem de ovalarda meskun bulunan bu ahalinin tarımsal uğraşlarının da bu toplumsal karakteri pekiştirdiğini söyleyebiliriz. Bunun hem bir tercih hem de zorunlu şartların ortaya çıkarmış olduğu bir durum olduğuna kanaat getirmekteyiz. Bununla beraber, yaşanan çatışma ve yıkımlar buralardaki nüfusu başka bölgelere harekete de zorlamıştı. Bu durum ise nüfusun bazı kesimlerinin ova bölgelerine kaymalarına sebep olmuştu⁷⁸⁹.

Yeniden nüfus verileri bahsine döndüğümüzde, 1302 (1884-85) tarihli Suriye Vilayet Salnamesindeki nüfus bilgilerini ele aldığımızda, sadece Lazkiye ile münhasır olarak Nusayriler için rakamlar verildiği görebilmekteyiz. Buna göre ise, Nusayrilerin kadın (İnas) 18644 erkek (zükur) nüfusu da 17.411 olarak verilmiştir⁷⁹⁰.

1888 tarihli Fransız kayıtlarındaki nüfus verilerinde ise, Lazkiye Sancağındaki Nusayri nüfusu kadın ve erkek taksimiyle sunulmuştur. Ancak dikkat çeken husus burada verilen

⁷⁸⁶ Bu raporun ekinde yer alan nüfus cetvelinde görüldüğü üzere, Nusayriler Lazkiye, Cebele Kasabaları dışında kalan bütün nahiye bölgelerinde mevcuttular. Bununla beraber Sahyun Nahiyesi, Cebelü`l-Ekrad Nahiyesinde oldukça düşük bir rakamla nüfusları gösterilmiştir. Bkz. BOA. Y.PRK. UM 2-43. Nüfus bölümünden bahsi geçen cetvel incelenebilir.

⁷⁸⁷ Lyde`ye göre, Nusayriler Lazkiye ve Cebele`de yaşamazlar. Ovada meskun olanlar ise daha çok Lazkiye`nin kuzey taraflarındaki alanı işgal ederler. Bu köylüler ayrıca mezhebin Şemsi/Haydari koluna mensup olduğunu da belirtmiştir. Lyde, 1860: 12.

⁷⁸⁸ 18 Mayıs 1306 (30 Mayıs 1890) tarihli bir raporda geçtiği üzere, şuna kadar vergi ödemeyip yine de haklarında kayıt tutulmuş bulunan ahali mensuplarının bu sebepten dolayı şehirlere gelmeyip dağlarda bulduklarına dair ifadeler bu bağlamda düşünülebilir. Bkz: "...bir takım nevahi-i bakaya-yı asiyye namıyla olub tul-ı müddet emval-i emiriyeleri virmemişler ise de yine gıyablarında sebt-i defter idilüb anlardan talep olunmakta ve anlarda şundan dolayı şehirlere inmeyüb dağlarda bulunmakta...", BOA. İ. MMS. 113-4821; ayrıca bkz. Bilgili, vd., 2010: 120.

⁷⁸⁹ Moosa ise Lyde`den hareketle, aşiretin baskın, yağma gibi eylemlerin onların bir yaşam tarzı olduğunu söyler. Ancak bu yaşam şartı nüfusun ovaya doğru göç etmesine de neden olmuştu. Misal olarak Akkar`daki arazilere ve yine Hama bölgesine doğru hareket etmişlerdi. Bu şartlarda yaşam alanı ise kır bölgesi olmuştu. Moosa, 1989: 257.

⁷⁹⁰ S.S., 1302 (17. Defa): 218.

bilginin yukarıdaki 1302 (1884-85) vilayet yıllığındaki rakamlarla aynı olmasıdır⁷⁹¹. Bu durumda ise belirtilen nüfus bilgisinin bahsi geçen vilayet yıllığı referansıya beyan edildiği muhtemeldir.

Cuinet'in verdiği rakamlarda ise, merkez kaza Lazkiye`de ve Cebele`de Sünni nüfusu en yüksek olmakla birlikte, Nusayrilerin nüfusu Lazkiye`de 8269 Cebele`de ise 11.159 şeklinde bildirilmiştir. Markab Kazasına ait rakamlara gelince, buradaki en yüksek nüfus oranına sahip Nusayriler 27.121 kişiden müteşekkil olduğu belirtilmiştir. Sahyun`da ise bu sayı 36.671 olarak verilmiştir. Sancak geneline geldiğimizde, Nusayri nüfusunun 85.220 kişiden ibaret olduğu belirtilmiştir⁷⁹². 1912 tarihli ve Lübnan ile Suriye bölgesi nüfusunu veren Fransız resmi malumatta ise Nusayrilerin nüfusu 170 bin olarak verilmiştir⁷⁹³.

1909 tarihli resmi bir bilgi olarak verilen rakamlara göre, Lazkiye Kazasında 8356 ve Markab ile Cebele (Ma` Markab Cebele)`de 2976 Nusayri olduğu belirtilmiştir⁷⁹⁴. Birkaç yıl sonraki eserde kullanılan resmi istatistiklerde ise kazalara göre verilmiş malumat sunulmuştur. Buna göre, öncelikle 1331 (1912-13) tarihli resmi kayıta dayanarak sancak nüfusunun Nusayri nüfusunun yüzde 85 oranındaki bir kısma denk geldiğinin belirtildiğini söyleyebiliriz. Ardından aynı eserde, bir sonraki yılın resmi istatistiğinden hareketle, Cebele Kazasındaki Nusayri nüfusunun 23.453 olduğu belirtilmiştir. Bu ise neredeyse kaza nüfusunun tamamını temsil etmektedir. Zira toplam nüfusun 28.651 olarak kaydedilmiş⁷⁹⁵ olması bu kanaati ortaya çıkarmaktadır. Fakat aynı eserin başka bir yerinde verilen tahmini nüfus bilgisinde, Cebele Nusayri aşiretlerinin toplam sayısının 33.500 olduğu ileri sürülmüştür. Buradaki malumatta ise, hem dağ bölgesi hem de sahil kesimindeki Kelbiye Aşireti mensuplarının en geniş nüfusu teşkil ettikleri belirtilmiştir⁷⁹⁶. Bunun akabindeki sene yani 1332 (1913-14) tarihli aynı nüfus istatistikten aktarıldığı üzere, Sahyun Kazasındaki Nusayri nüfusunun Sünni İslam kesiminde daha altta olduğu görülmektedir. Buna göre Sahyun Nusayrileri 14.750 kişiden

⁷⁹¹ Bkz. İsmail, 1978: 320-321: Annexe a la dépêche no du 14 Novembre 1888, (Consulat Général de France A Beyrouth, Registre No 32).

⁷⁹² Cuinet, 1896: 70, 149, 160, 166; 175.

⁷⁹³ Bkz. İsmail, 1979: 153: Annexe no III a la dépêche no 508 du 25 novembre 1912.

⁷⁹⁴ 6 Rebiyülahir 1327 (27 Nisan 1909) tarihli cetvel, BOA. Y.EE. 33-48.

⁷⁹⁵ 1322 tarihli resmi istatistikten akt. Temini-Behçet, 1333: 491.

⁷⁹⁶ Kelbiye`nin nüfusunun 8 bin, ikinci sırada gelen Hayyatın`ın ise 7 bin olduğu belirtilmiştir. Ancak elbette bu rakamların küsüratsız ve tahmini olduğunu yeniden hatırlatmak gerekir. Bkz. Temini-Behçet, 1333: 500-501.

müteşekkildir⁷⁹⁷. Bu istatistiğin Markab ile ilgili kısmında ise, Nusayriler 13.884 inas ve 10.603 erkek nüfusuyla yine bu kazanın ekseriyetini temsil etmekteydi. Ancak aynı kazanın merkezi olarak yer alan Banyas Kasabasıyla ilgili verilerde Nusayrilere ait bir malumatın olmadığını da eklemek yerinde olacaktır⁷⁹⁸.

Nüfus verilerinden hareketle, Nusayrilerin başta Lazkiye olmak üzere bu dönemde mevcut oldukları bölgeler Doğu Akdeniz'in özellikle kıyıya yakın geniş bir alana yayılmış mevkiler olmaktadır. Bu yerler evvela Lazkiye havzasının yanı sıra, Suriye kıtasında olmak üzere, doğuda Hama bölgesinde⁷⁹⁹, güneyde Akkar, Safita⁸⁰⁰ gibi mevkilerdi. Diğer mühim bir nüfus kitlesi ise Antakya ve Çukurova⁸⁰¹ bölgesinde yer almaktaydı. Antakya'da ki nüfus hem burada hem de Süveydiye (Samandağ)⁸⁰², İskenderun ve Arsuz bölgesine⁸⁰³ yayılmış idi. Gerek Lazkiye'nin ova kısmındaki gerek ise Antakya ve çevresi ile Çukurova'da yer alan Nusayrilerin ictimai yönleri Cebel bölgesindeki kitleden farklı bulunmaktaydı. Zira cebeldeki aşiret örgütlenmesi bu bölgelerde yoktu. Bunun yerine tarımla uğraşmalarından dolayı kendilerine "fellah⁸⁰⁴" da denilen köy toplulukları şeklinde yaşamaktaydılar⁸⁰⁵. Bununla birlikte, sıkça işlediğimiz Temimi-Behçet'in eserinde, Cebele Kazası örneğinde olmak üzere, kıyıya yakın köylerde yaşayan Nusayrilerin dağ bölgesindeki nüfusa nazaran daha yumuşak mizaçlı olduklarına kanaat edilmiştir⁸⁰⁶.

Tanzimat'ın ilanına müteakip askeri alanda getirilen düzenlemeler arasında ordu kuvvetlerinin bölgelere göre taksimi olmuştur. 1843 tarihindeki bu yeni sisteme göre imparatorluk toprakları beş ayrı ordu bölgesinin denetimi altında olmuştur. Bunlar

⁷⁹⁷ Bkz. Temimi-Behçet, 1333: 513.

⁷⁹⁸ Bkz. Temimi-Behçet, 1333: 457, 458.

⁷⁹⁹ Lyde, 1860: 17; Massignon ayrıca, Nablus'un kuzeyinde, Hıms'da ve saydığı diğer yerlerde de mevcut olduklarını ileri sürer. Bkz. Massignon 1988: 366.

⁸⁰⁰ Lyde, 1860: 15, 18.

⁸⁰¹ Mersin ve Tarsus için bkz. Lyde, 1860: 18; Lyde, 1853: 20-21; ayrıca bkz. Massignon, 366; Moosa, 1989: 256; Bilgili, 2010: 52.

⁸⁰² Lyde, 1853: 17-18, 21; Massignon 1988: 366.

⁸⁰³ Lyde, 1853: 20; yerleşim ayrıntıları için ayrıca bkz. Ürkmez, 2012: 173-174.

⁸⁰⁴ Fellah tabirinin kullanımı için ayrıca bkz. Lyde, 1853: 3; Herald of Mission News, 1887: 75; The Reformed Presbyterian, 1859: 311; The Reformed Presbyterian and Conventer, 1885: 143 The Reformed Presbyterian, 1862: 211,198, vd.; Dussaud, 1900: 7; Tozlu, 2010: 83.

⁸⁰⁵ Lyde, 1860: 12. Lyde, ayrıca önceki eserinde belirttiği üzere, Nusayriler (-Fellahlar) Kasabada oturmamakla beraber gitmek de istemezler. Kasabayla olan temaslarının ise, ancak ekonomik-ticari mevzular olaraktan odun ve benzeri malları satmak veya bir iş için olabileceğini belirtir. Bkz. Lyde, 1853: 3-4.

⁸⁰⁶ Temimi-Behçet, 1333: 501.

arasında yer alan ve Arabistan Ordusu (Arabistan Ordu-yı Hümayun Dairesi) olarak anılan askeri kuvvet Suriye (Şam) bölgesinde bulunuyordu⁸⁰⁷.

Bunun ardından, zorunlu askerlik kapsamında orduya nefer temini hususunda getirilen yeni düzenleme kur'a usulü olmuştur. Askere alım usullerinde yaşanan olumsuzluklar göz önünde bulundurularak uygulamaya koyulan bu yeni düzenleme 1844'ten itibaren işlemeye başlamıştı. İki yıl sonra yani 1846 tarihinde de bu yeni usulün nizamnamesi hazırlanmıştı⁸⁰⁸.

İsminden de anlaşılacağı üzere kur'a usulü, askerliğe uygun erkek nüfusun hazır bulunduğu esnada yapılan kura çekme şeklinde işlemekteydi. Kendisine kura isabet eden kişi askerlik vazifesine alınıyordu. Taşra merkezlerinde törenle icra edilen bu uygulamada, kurada çıkan kişi daha sonra yapılan düzenleme doğrultusunda, toplamda 20 yıllık bir sürece müdahil oluyordu. Ancak bu süre, farklı zaman dilimlerine bölünmüş aşamalardan oluşmakta idi. Buna göre, bu sürenin 6 yıl, orduda 4 yıl, ihtiyatta ise 2 yıl olmaktaydı. Bunun dışında olarak, 6 yıl redif, 8 yıl da müstahfiz statüsünde bir yükümlülüğü getiriliyordu⁸⁰⁹.

Kur'a sisteminin getirdiği bu esaslar ve gerekli gördüğü düzenli zaman aralıklarına dayalı kurallar göz önünde bulundurulduğunda bunun, dağ ahalisi tarafından nasıl karşılanacağı ve tepkilerinin nasıl olabileceği sorusunu akıllara getirmektedir. İtaatsiz ve aşiret mensubiyetine dayalı bir yaşam tarzının hakim olduğu bu coğrafyada böyle bir vazifeyi sahiplenmelerini beklemek zor olacaktır. Zira nizama bağlanmış ve sürece yayılmış böyle bir usulün dağ Nusayrilerinin yaşam tarzına uygun görülemeyeceğini söyleyebiliriz. Durum elbette böyle olmakla birlikte, vergi vermeye yönelik muhalefetleri ile kur'aya icabet etmeleri hususundaki isteksizlikleri hükümetle ilişkilerinde belirleyici bir rol oynayacaktı. İktidarın itaat etmesini beklediği bu ahalinin kendine yüklenmek istenen vazife ve külfetleri kabul etmesiyle böylece buradaki hakimiyetini istenilen düzeyle tesis

⁸⁰⁷ Çadırcı, 2008: 66-67; Talhamy, 2011a: 27.

⁸⁰⁸ Bkz. Çadırcı, 2008: 67-69.

⁸⁰⁹ Ayrıntı için bkz. Çadırcı, 2008: 66-69, Nizamname için, aynı yer: 70-87; ayrıca bkz. Samur, 1989: 87-88. 1856 İslahat Fermanı ile birlikte, Müslüman ve Gayrimüslimlerin eşit vatandaş kabul edilişi üzerine askeri vazife de bu duruma göre düşünölmeye başlanmıştı. Böylece Müslümanlar gibi Gayrimüslimler de kura usulüne katılmaları gerekli görölmüştü. Ancak bu uygulama Gayrimüslim ahaliden hoşnutsuz kılmıştır. Üstelik kendilerinden alınan cizye vergisinin kalkması üzerine ortaya çıkan boşluk karşısında, kendilerinden askeri muafiyet karşılığı maddi bedel (bedel-i askeri) alınmaya başlanmıştı. Bkz. Zürcher, 2003: 99-100; ayrıca bkz. Talhamy, 2011a: 26-27; Ortaylı. 2016: 228; Davison, 2005: 99.

etmesi manasına da gelmekteydi. Ancak bu coğrafyada yaşanan eşkiyalık, asayiş sorunu ve vergilerin tahsili ile askerlik vazifesine gösterilen direniş devletin bölgedeki iktidar meşruiyetine zıt durmaktaydı. Bununla beraber, Osmanlı hem icra ettiği Tanzimat politikalarının meşruiyetini hem de bağlantılı olarak, itaatsiz olan kitleleri kontrol altına alma girişimlerini ürettiği resmi söylem, kurulan zaruri ilişkileri karikatürize edebiliyordu.

Sadece bölgeyle münhasır olarak ele aldığımızda, iktidar/devlet, itaatini beklediği bu ahalinin sorumlu tutulacağı vazife ve külfetleri kabul etmesi Tanzimat`ın hedeflediği şartların tesisinin göstergesi olabilecekti. Ancak itaatin sağlanamaması yahut gösterilen direniş, beraberinde cebri yöntemleri işler kılıyordu. Resmi belgelerde kullanılan söylem de, itaatsiz kitleyi olumsuzlaştıran ve gösterdiği tutumu ahlaki düzeyde konumlandırılan bir içeriği barındırıyordu⁸¹⁰. Buna göre, Nusayri aşiretlerinin eşkiyalık, muhalefet yahut benzeri fiileri, “nehb ü garat”, “nehb-i emval”, “gasb-i emval”, “kat`-i tarik ve sarikat”, “hal-i vahşet” veya “huşunet-i tab”⁸¹¹ durumu şeklinde tarif ediliyordu.

19. Yüzyılın ortalarından itibaren, hem vergi tahsilinde, hem de kur`a alımlarına karşı gösterdikleri muhalefet dikkat çekici boyutlardaydı. Ancak bu sadece Nusayrilerle münhasır bir durum değildi. Suriye kıtasının pek çok yerinde özellikle askeri alımlara ve silahsızlandırılmaya karşı muhalefet yükseliyordu. Öyle ki bölgedeki muhalefet yelpazesi geniş bir ölçüdeydi. Nablus bölgesi, ayrıca Cebel-i Havran`daki Dürzilerin gösterdiği direniş buna misaldir. Üstelik bu muhalefetler, Mısır yönetimi zamanına kadar kadar geri gidiyordu⁸¹². Maoz`un belirttiği üzere, dağların yerel şefleri içinde buldukları otonomi şartları kaybetmek istemiyorlardı. Üstelik Suriye ahalisi arasında bilhassa askerliğe karşı olan soğukluk ise yine nüfus sayımı mevzusundaki engelleri ortaya çıkarıyordu⁸¹³.

Nusayrilerin muhalefetiyle münhasır ele aldığımızda ise hükümet, gerçekleştirdiği askeri sevkiyatlarla onları itaat altına alma girişimlerini defaten südürüyordu⁸¹⁴. Özellikle dağ

⁸¹⁰ Resmi kayıtlardan hareketle, genel olarak, imparatorluk topraklarında detaylandırılan bu gibi örnekler için bkz. Reinkowski, 2012: 233-234, 237-240, 242-243, 245.

⁸¹¹ Bu tabirler için bkz. BOA. MVL.267-55; BOA. A} MKT. MHM. 757-110; BOA. BEO 1863-139717; A} MKT. UM.352-1; BOA. DH. MKT. 1670-20; BOA. DH. MKT. 1691-55; BOA. İ.MMS. 123-5291; BOA. DH. MKT. 529-38; BOA. BEO. 3603-270224; BOA. DH. MKT.1311-32; BOA. MV. 66-53; vs.

⁸¹² Ayrıntılı olarak bkz. Douwes, 2003: 135-140; ayrıca bkz. Talhamy, 2011a: 33; Çapar, 2013: 76-78; Ma`oz, Suriye`nin Bedevi ve Türkmen göçebelerinin de askerlik bahsindeki muhalefetlerini ekler. Detay için bkz. Ma`oz, 1968: 83.

⁸¹³ Ma`oz, 1968: 81-84.

⁸¹⁴ Bu hususta bkz. Talhamy, 2011a: 33-38.

bölgesinin en geniş kitlesini oluşturan Nusayrilerin, birbiriyle ilişkili olan tüm bu resmi uygulamalara karşı gösterdiği muhalefet, 19. yüzyılın ortalarından son çeyreğine kadar yönetimle olan ilişkilerinin de ana mevzusunu oluşturuyordu. Elimizdeki kayıtları incelediğimizde ise Osmanlı yönetiminin gerçekleştirdiği askeri harekatlarda, her iki kesim açısından lehte yahut aleyhte olarak işleyen “dalgalanmaların” yaşandığını görebilmekteyiz.

Bahsettiğimiz bu tarzda olarak, 1850'lerden itibaren yaşanan dönemsel değişimlerin sebepleri üzerine düşündüğümüzde, başlıca faktörlerin etkili olduğu sonucuna ulaşabilmekteyiz. Bunları, bölgedeki denetimi sağlayan askeri kuvvetin bazı dönemlerdeki yetersizliği ile arazi yapısı⁸¹⁵ ve kış mevsiminin yarattığı engeller⁸¹⁶ olarak sıralayabiliriz. Üstelik iktidarın girdiği mühim savaşlar esnasında, buradaki askeri kuvvetin savaş bölgesine kaydırılması direniş ve isyanların önüne geçilememesinde belirleyici bir rol oynamaktaydı. Öyleki 1850'lerin başlarından itibaren bölgedeki iktidar otoritesinin zayıflamasının nedenlerinden birisi bu savaşlardan birisi olmuştu. 1853 tarihinde Kırım Harbinin patlak vermesine müteakip Suriye'nin bölge genelinde, düzenli kuvvetlerin harekete geçirilmesi bölgedeki şartların iktidarın aleyhine işlemesine sebep olmuştu⁸¹⁷. Savaş başlamadan kısa süre önce N.W.Werry'nin Halep'ten S. Canning'e gönderdiği 10 Nisan 1852 tarihli raporunda, Beytü's-Şelf, Kardaha, Mehaliba, Sine'l-Kulub, Vadiyü't-Tebyum gibi 7 Nusayri bölgesinin silahlanmış bir halde askere alınmayı ret ettiklerini bildiriyordu. 12 bin silahlı güçten müteşekkil olduğu öğrenilen bu ahali dağların ulaşılması zor mevkilerde savunma alanına dönüştürebildiklerini belirtmekteydi. Üstelik bölgedeki geçiş noktalarının kontrolünü de sağlamış

⁸¹⁵ Nusayriler askeri hareket gerçekleştirildiği sırada dağların engebeli bölgelerine sığınarak şartları lehlerine çevirebiliyorlardı. Suriye Valisi (Osman)'nin Dahiliye Nezaretine gönderdiği 1 Mart 1892 tarihli yazıda belirttiği üzere, Nusayri eşkiyasına karşı cebele gönderilen asker üzerine Hamidiye Kazasına bağlı Aynü'l-Kurum ve etraftaki köylere sığındıklarından bahsetmektedir. Buralara kaçmalarının sebebi buraların sarp arazi yapısından kaynaklanmaktaydı: Bkz. “eşkiya-yı merkume Hama Sancağı'na melhuk Hamidiye Kazasında olub menaat-ı mevkiyesi hasbiyle eşkiya-yı Nusayriye tarafından melce ittihaz olunan Aynü'l-Kurum ve civar köylerine firar eylediklerinden...”, 18 Şubat 1307 (1 Mart 1892), BOA. Y.A.HUS 257-26. Nusayrilerin yüksek dağ bölgelerine sığınmaları bahsinde ayrıca bkz. Douwes, 1993: 160; Douwes, 2003: 137.

⁸¹⁶ Misal olarak, 1857 tarihinde dağ bölgesine yapılan askeri hareket, kış mevsimine girilmesi nedeniyle durdurulmuş ve askerlerin Cebele'den Lazkiye'ye nakli kararı alınmıştı. Bkz. BOA. İ. DH. 393-26006. Diğer taraftan mevsim şartlarının yarattığı olumsuzluklar bölge ahalisinin yaşamını ve böylece devlete karşı belirlenen vazifelerini de olumsuz etkileyebilmekteydi. 1853 tarihli bir jurnalde geçtiği üzere, o sene bölgede don yaşanması ahalinin alım gücünü düşürmüştü. Bu sebeple vergilerini ödemeye yanaşmamışlardı. BOA. MVL. 267-55.

⁸¹⁷ Ma'oz, 1968: 51; Douwes, 2003: 139; Talhamy, 2011a: 35; Kiremit, 2012: 143.

bulduklarından da bahsediyordu⁸¹⁸. Buna karşın, birkaç ay sonraki 14 Receb 1268 (4 Mayıs 1852) resmi kayıta ise, Nusayri muhalefeti sürmekle beraber, Lazkiye`de kura işleminin sorun olmadan ifa edildiği bildiriliyordu⁸¹⁹.

Ancak savaşın başlamasıyla birlikte şartlar değişiyordu. Bu esnada yaşanan muhalefetin önüne geçilmesi mümkün olamamaya başlıyordu⁸²⁰. 1853 yılına ait resmi kayıtlarda, yağma ve eşkiyalık hareketleri üzerine haber verilmekteydi⁸²¹. Bu olayları, özellikle Beytüş-Şelf bölgesinde⁸²² (ve yine Kelbiye`nin Kardaha bölgesinde⁸²³) tekrar eden vukuatlar takip ediyordu. Osmanlı`nın aldığı askeri sevkiyatlarda kısa süreli önlemler alınırken ona müteakip yıllara ait kayıtlar yeni bir vukuatın haberini veriyorlardı. Bunlardan 1855 yılına ait kayıtlar da mütemadiyen yaşanan bu hadiseleri yansıtmaktaydı. Sayda Valisine gönderilen 4 Temmuz tarihli şukkada, Lazkiye`de yaşanan durdurulması yönündeki yazıya verilen cevapta, kontrolün sağlanabildiği belirtiliyordu⁸²⁴.

1856 yılında Lazkiye Kaymakam Vekiline gönderilen yazıda, cebel bölgesi Nusayrilerinin vukuatları İslam yani Sünni bölgelerini de etkilemiş olduğu düşünülmekte olduğu belirtilirken, Lazkiyede ki asayiş sorununun her gün yaşandığı da

⁸¹⁸ FO. 78-910: From Werry to Sir S. Canning, Aleppo, 10th April 1852.

⁸¹⁹ Lazkiye Sancağının dahi kur`a-yı şer`iysi icra olunubmezafatından olan taife-i Nusayriye kazaları tarafından vukubulan muhalefet üzerine ne vechile tedbir ve hareket olunacağı (...) kur`ausulunun gailersizce icrası memul idüğü anlaşılmiş olmağla...", 14 Receb 1268 (4 Mayıs 1852) BOA. A} AMD. 37-66.

⁸²⁰ Douwes, 2003: 139; Ma`oz, 1968: 110; Talhamy, 2008: 897; Kiremit, 2012:143; Çapar, 2013: 80-81.

⁸²¹ "Ser-Asker Paşa Hazretlerine: Lazkiye Sancağı dahilinde kain Kardaha ve Mehaliba mukataaları ahali miyanında akdemce tekevün iden fesada ön ayak olanlar liva-yı mezkur kaymakamı tarafından ahz ü girift ile hapse ilka olunarak ahali-i merkumenin te`lifiyle esna-yı fesadda gasb olunan emval ve eşyanın zahire ihracı ve ol havalı bakayasının tahsili zımnında kaimakam mumaileyh bi`z-zat azimet eylemiş olduğundan mezkur Kardaha ahalisinden birkaç yüz eşkiya leylen Lazkiye`ye gelüb kaimakam konağını basarak mahbuslarını ahz ile firar itmiş oldukları ve kaimakam muma-ileyh tarafından ba-mazbata iş`ar olunmuş ve o havalı ahalisinin öteden berü mizac ve mişvarları iktizasınca bu makule uygunsuzluktan hali olmayacakları meczum olduğundan liva-yı mezburede bir tabur asakir-i nizamiye bulundurulmakta olub bu sene hali kaldığı ve tahsilat ve emir-i muhafaza için tertibinden ziyade neferat-ı muvazzafa mevcut ise de asakir-i mezkurenin birini tutmadığı fesad-ı mezkurun tekevününe sebep olmuş ve bu babda ön ayak olanların ele geçirilerek icra-yı mecazaları tedabir-i seriasının icrasına nezaket-i vakt ü ehemmiyet-i mevkiiye man`i olarak vakt ü hale muvaffak tedabir-i nazik-ane icrası derdest bulunmuş olduğu...", 4 Rebiyülahir 1271(25 Aralık 1854), A}MKT. NZD. 124-42.

⁸²² BOA. İ.DH.. 415 -27493; BOA. A} MKT. MHM. 757-110; BOA. BEO. AYN. d. 903-72 (no.985); BOA. DH. MKT. 1380-119.

⁸²³ "...Kardaha ve Beytü`ş-Şelf Kazaları ahali te`dib ve terbiyelerine bakılmadıkça sancak-ı mezkurun ahvali islah olunamayağı...", Lazkiye Meclisinden Kaymakam Vekiline cevaben yazılan mazbata olarak, 10 Ramazan 1272 (15 Mayıs 1856), BOA. A} MKT. MHM. 757-110; ayrıca bkz. Akbulut, 2010: 115. Kardaha bölgesinin vukuatlarına misal olarak ayrıca bkz. BOA. MVL. 160-76; BOA. BEO. AYN. d.907-1 (no. 111). Elbette kayıtlardan takip edilebileceği üzere, genel olarak Nusayrilerin diğer bölgelerinde benzer vukuatlar yaşanmaktaydı.

⁸²⁴BOA. A} MKT. UM. 200-13.Öncesinde ise yine Sayda Valisine bu bahiste olarak günü belirtilmemiş, Cemaziyelevvel 1271 (Şubat 1855) tarihli yazı gönderilmiştir. BOA. A} MKT. MHM. 73-31.

belirtilmekteydi⁸²⁵. Aynı esnada, tutulan jurnallerden hareketle eşkiyalık ve asayiş sorununun artması örneklerle bildirilmekteydi. Bu sebeple Ser-Askerlik makamına gönderilen 25 Haziran 1856 tarihli yazıda, Lazkiye Nusayrilerinin üzerine 4 top ile bir alay piyade askerinin gönderilmesi isteniyordu⁸²⁶.

Ertesi yıl yine Beyrû`ş-Şelf bölgesindeki vukuatlar kayıtlara düşmekteydi. Eşkiyalık eyleminde ellerindeki gasb edilmiş malın geri alınması ve vergi tahsilinin icrası münasebetiyle askeri hareket düzenlenmesi elzem görülmüştü. Ancak bu harekate bu sefer mevsim koşulları engel teşkil etmekteydi. 1857 yılının sonlarında geçen yazışmalarda belirtildiği üzere, kış mevsimine girilmesinden dolayı askerinin çadırlarda

⁸²⁵ 10 Ramazan 1272 (15 Mayıs 1856) tarihli mazbata olarak: “Takrir-i valaları bi`l-mütalaa meclisce tezakir olundukta bi`l-vaki` ifade ve beyan buyurdıkları vechile her gün nehb-i enval ve türlü teaddiyat vukuu eksik olmadığından Lazkiye Sancağı i`la derecede halelde bulunup ahali ve fukara ve ehl-i arz ve inba-yı sebil emniyetten me`kus olmuşlar ve matlubat-ı miriye dahi sekete olunmuş ve bu günlerde Nusayri taifesine muttasıl tahrirat irsaliyle bunca ihzarat ve tahrikat ve tehdidat icra olunmuş ise de bir güne semere görülemeyib kabahatlı olanların te`dib ve terbiyesine bakılmamasından dolayı bildikleri şikayet ve habaset gittikçe ziyade olunmakta olduğundan ma-ada ehl-i islam kazalarına sirayet etmiş...”, BOA. A} MKT. MHM. 757-110; benzer yazışmalar için ayrıca bkz. Bilgili vd., 2010: 41-47; Akbulut, 2010: 115.

⁸²⁶ “Ser-Asker Paşa Hazretlerine: Lazkiye Sancağında mutavattın Nusayri taifesinin mütecasir oldukları uygunsuzluğu (yırtık belge) 4 kıta top ile bir alay piyade asker-i nizamiyenin sevk ve irsali lüzumuna dair (...) 21 Şevval Sene [12]72 (25 Haziran 1856)”. Ayrıca, Lazkiye Kaymakam Vekilinin 11 Ramazan 1272 (16 Mayıs 1856) tarihli jurnallerden örnek olarak: “Beytû`ş-Şelf ve Behluliye ahali makdemlerde Sarf-ı Meşkıya ahali haklarında katl-ı nüfus ve nehb-i emval misillü icra eyledikleri teaddiyatın asarından olarak beynlerinde olan adavetten dolayı merhum Sarf-ı Meşkıya ahalisinden bir şahıs mezruatını görmek için oğullarıyla beraber harice çıkarken üzerlerine Beytû`ş-Şelf ahalisinden on nefer ve Behluliye ahalisinden çend nefer çıkup katl ve idamlarını murad etmiş iseler de yalnız üzerinde olan eşya ve elbiseleri ahzını iktifa etmiş oldukları ahali-i merkume tarafından lede`l-inha magsubat-ı mezkure istirdadiyla merhum Beytû`ş-Şelf ahali taahhüd-i senedatları mucibince Sarf-ı Meşkıya Nahiyesine ayak basmasından men` olunması müdirlerine iş`ar ve ifade olunmuşdu. İnkara dair cevap geldi ve menhubat-ı mezkure istirdadiyla ahali-i merkume ta`diden vekayeleri çaresine teşebbüs olunmuş olduğu.

Fi 5 Ramazanda (10 Mayıs) vaki` cuma günü Haleb Eyaleti ahalisinden üç nefer katırcı gelerek hayvanlarını hinta yükledüb Nehirü`l-Kebir nam çaydan geçüb Lazkiye`den iki saat ba`id Ceberyun Karyesine vardıklarında üzerlerine Beytû`ş-Şelf ahalisinden yedi nefer çıkup 190 kuruş (...) üç adedini ve bir aba ve bir kemendir? ve iki yazma mendil ve gasb eyledikleri inha ve şikayet eylediğinden menhubat-ı mezkure istirdadiyla bu misillü halatın men`i müdirine yazılmış ise de tevarid iden cevap-namesi inkardan ibaret olduğu ve menhubat-ı mezkure zahire ihracı çaresine teşebbüs olunmuş olduğu.

Fi 3 Ramazanda (8 Mayıs) vaki` Pazar günü Lazkiye`den bir saat ba'id Kammure mezraasından sekiz ras öküz ve iki merkeb sirkat olunarak zahire ihracı çaresine teşebbüs olunmuş olduğu.

Yevm-i mezkurda Lazkiye tüccarından hoca Libes Markos`un Cebel-i Deryos`dan gelen duhhanı cebel-i mezkur ahalisinden eski davaları bulduğu iddiasıyla merhum Beytû`ş-Şelf ahali ve Sahyun Kazası ahalisinden Evladü`l-Bitar nam kimesneleri tarafından ahz ve gasb olduğu tacir-i merkum tarafından ifade olunduğundan istirdadı hususu mahaline iş`ar olunmuş olduğu.

Fi 9 Ramazanda (14 Mayıs 1856) vaki` Salı günü Cebel-i Ekrad Kazası ahalisinden iki nefer katırcı Lazkiye tüccarından Hoca Esber Abdullah`a götürülmek üzere dört yük duhhan yükledüb Lazkiye`ye gelürlerken Nehirü`l-Kebir nam çaydan geçtikten sonra Lazkiye`den bir buçuk saat ba'id Cenderiye Karyesi altına vusüllerinde üzerine Beytû`ş-Şelf ahalisinden beş nefer çıkup yükler ile hayvanatı ve iki adet sarı cezme ve ot bıçağı ahz ve gasb eyledikleri inha ve işteka eylediklerinden istirdadı hususu müdürüne iş`ar ve te`kid olunmuş olduğu...”. Diğer yazışmalar ve detay için, bkz. BOA. A} MKT. MHM. 757-110; ayrıca bkz. Akbulut, 2010: 115.

barındırılmasının uygun olmayacağına kanaat getirilmişti. Bu sebeple bu kuvvetin ivedilikle Cebele`den Lazkiye`ye geri götürülmesi gereğine karar verilmişti⁸²⁷.

1858 tarihine gelindiğinde ise Beytüş-Şelf bölgesi ve çevresindeki kitlenin kolaylıkla itaate alınıp vergilerini ödemeye başladıkları 4 Ekim 1858 tarihli yazıda haber verilmişti. Aynı yazıda buna müteakip, askerin benzer münasebetle Semt-i Kıbli, Beni Ali ve Kardaha bölgelerine kaydırıldığı da bildirilmekteydi⁸²⁸.

1860`lı yıllara girildiğinde, Nusayrilerin muhalefeti devam ediyordu. Öyleki 1862 tarihli bir kayıttan hareketle Lazkiye`yi aşkın çapta olmak üzere Trablus ve Nablus Sancaklarındaki isyanın bastırılması ve Lazkiye`nin ıslah edilmesi gereği üzerine durulmaktaydı. Bu maksatla bölgeye sevk edilecek asker ile top gibi teçhizatın vapur ve gemiyle nakledilmesi düşünülmüştü. Bu sevkiyata yapılacak masraf için de ödeneğin nerden karşılanacağına dair çözüm aranıyordu⁸²⁹.

1866 yılına gelindiğinde, şartların devlet lehine dönüştüğü görülmektedir. Zira bu tarihte Suriye valiliğine atanmış Mehmet Raşid Paşa`nın dağ bölgesine düzenlediği askeri seferlerden istenilen netice sağlanmaya başlanılacaktı. Zira bu esnada dağlık bölgelere gerçekleştirilen askeri sevkiyat daha geniş ve düzenli bir şekilde yapılıyordu⁸³⁰. Bunun neticesinde ise Osmanlı hükümeti 1870`lerin başına kadar Nusayrilerin bilhassa kur`a nizamına kanalize edilmesinde muvaffak olacaktı⁸³¹. Mehmet Raşid`in valiliği döneminin ortalarına tekabül eden kayıtlar da bu durumun arzu edildiği şekilde tecelli ettiği teyit

⁸²⁷ "...Mevsim-i şetanın hululünden dolayı bir an evvel icra-yı iktiza-yı hale mübaderete beraber Cebele nam mahalde hayme-nişin olan asakir-i şahanenin Lazkiye`ye celbi esbabının istihsaline ne vechile ibtidar olundığını mutazammın müşarün-ileyh Tahir Paşa hazretlerinin tarafına mevrud şukkasının irsal kılındığını...", 7 Cemaziyelevvel 1274 (24 Aralık 1857). 31 Aralıkta da padişah izni verilmiştir. Detay ve diğer yazılar için bkz. BOA. İ. DH. 393-26006.

⁸²⁸ "Trablusşam`da olan asker-i nizamiye-i şahanenin Miralayı izzetlü Ali Bey kumandasıyla Lazkiye Sancağı havalisine sevk ve i`zam olunması üzerine Beytüş-Şelf ile civarında kain kazalar ahalisinin bi`s-suhule dahil-i daire-i itaat olarak virgülerini ta`diye itmekte olduklarına ve Semt-i Kıbli ve Beni Ali ve Kardaha (Kelbiye bölgesi) Kazaları ıslahatının dahi istihsali zımında asakir-i mezkurenin oralara nakl olundığa dair Arabistan Ordu-yu Humayun Müşiri devletlü paşa hazretlerinin tevarid eden tahriratı leffen takdim kılınmış olmağla... Fi 25 Safer 1275 (4 Ekim 1858)". Öncesinde ise 15 Recab 1275 (18 Şubat 1859) tarihli yazı mevcuttur. BOA. İ.DH. 415 -27493.

⁸²⁹ 18 Receb 1278 (19 Ocak 1862), BOA. MVL. 761-4. Yine ertesi yılın kur`asında uygunsuzluğun yaşandığı Ser-Askeriye makamına gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır. 8 Şaban 1279 (29 Ocak 1863), A}MKT. MHM. 254-35.

⁸³⁰ Consul General Sir Eldridge`nin Henry Eliot`a gönderdiği 31 Ekim 1873 tarihli raporunda Raşid Paşa`nın 1870`te bölgeye gerçekleştirdiği iyi organize edilmiş askeri seferden bahsetmekteydi. Belirttiği üzere, Raşid Paşa`nın uyguladığı askeri hareketler, düzensiz ve aralıklarla yapılan, hatta yerleşim bölgelerinde yıkım yaratıp talan yapıldığı seferlerden farklıydı. FO.78-2282: Consul General Sir Eldridge to Sir Henry Eliot, 31 October 1873.

⁸³¹ Moosa, 1989: 278; Talhamy, 2011a: 37; Akbulut, 2010: 116-117.

edilmektedir. 1868 yılının mayıs ayından eylüle kadar olan belgeleri incelediğimizde, mütemadiyen Nusayri nahiyelerindeki kur`a işlemlerinin sorunsuz icra edildiği bildirilmekteydi⁸³². Bu esnada, Trablusşam mutasarrıfından gelen malumat üzerine⁸³³ Raşid Paşa'nın merkeze gönderdiği yazıda, dönemin Trablus Sancağına bağlı bulunan Lazkiye ve Cebele Kazalarında “nevahi-i Nusayriye ahalisinin kur`a-yı şer`iyesinin bir güne gaile ve sızıldı tekevvün itmeksizin⁸³⁴” tamamlandığının haberini veriyordu.

Ancak bu durum daimi değildi. 1870`lerin başlarından itibaren durum yeniden eski hale dönmeye başlayacaktı. Üstelik 1871 tarihinde vali Mehmet Raşid Paşa İstanbul`a çağırılmıştı. On yıllık süreç, Suriye bölgesinde ciddi sorunların yaşanacağı bir döneme tekabül ediyordu. Bir taraftan kuraklık ve beraberinde gelen açlık diğer taraftan ise veba, sosyo-ekonomik şartları etkilemişti. Bunun neticesinde bölge halkının vergilerini ödeme imkanları da daralmıştı. Gerek bahsi geçen faktörler gerekse icra edilen askeri hareketlerle birlikte Nusayriilerin yağma ve köy baskınları yeniden gündeme geliyordu⁸³⁵.

Dahiliye Nezaretine gönderilen 2 Haziran 1870 tarihli yazıda, Nusayriilerin yol kesme ve yağma fiillerine yönelik şikayetlerin olduğu bildiriliyordu. Geriye dönük olarak 5-10 senede elde ettikleri (gasb ve sarikat ile) malların geri alınması ve onların “te`dib ve ıslahlarına⁸³⁶” bakılması üzerine durulmaktaydı.

1873 tarihine gelindiğinde ise, bu sefer Beytü`ş-Şelf Nahiyesinde bulunan Nusayri mukaddemlerinden Hasan Sultan Ebu Deyub hakkında gelen şikayetlerde örnek teşkil etmektedir. Kendisinin bir süredir darb, kıtal ve zulüm eylemlerinde bulunduğu belirtilmekteydi. Bu sebeple üzerine gönderilen müfrezeyle kendi ve yakınlarının evleri ateşe verilir. Kendisi de 5 yıllık süreyle Akka`ya kalebendliğe gönderilir⁸³⁷.

⁸³² Cemaziyelevvel 1285 (26 Ağustos 1868) tarihli belgeler olarak, BOA. BEO. AYN.d. 905 (no. 63/408) BOA. BEO. AYN.d. 905-33 (408); 15 Cemaziyelevvel 1285 (3 Eylül 1868) tarihli kayıt olarak, BOA. BEO. AYN.d. 905 (no. 65/72).

⁸³³ Trablusşam Mutasarrıfı Mehmet Hurşid`ten gelen 15 Rebiyülahir 1285 ve fi 23(24) Temmuz 1284 (5 Ağustos 1868) tarihli yazı için bkz. BOA. A} MKT. MHM. 419-14.

⁸³⁴ “Trablusşam Sancağı dahilinde kain Lazkiye ve Cebele Kazalarına tabi nevahi-i Nusayriye ahalisinin kur`a-yı şer`iyesinin bir güne gaile ve sızıldı tekevvün itmeksizin saye-i muvaffakiyet-vaye-i hazret-i mülükandede hüsn-i suretle ikmal ve itmam olunduğu...”, 26 Rebiyülahir 1285 ve fi 3 (4) Ağustos 1284 (16 Ağustos 1868), BOA. A} MKT. MHM. 419-14.

⁸³⁵ Talhamy, 2011a: 37-38; Winter, 2016: 199-200; ayrıca bkz. Lewis, 1987: 72.

⁸³⁶ 16 Mayıs 1286 (28 Mayıs 1870). Öncesinde ise, Suriye Vilayetine gönderilen 16 Mayıs 1286 (28 Mayıs 1870) tarihli telgrafta ellerindeki hayvanların dahi gasb ile elde edildiğinin ispat edilmesi durumunda iadesinin yapılması gereği bildirilmiştir. Detay için bkz. BOA. DH. MKT.1311-32.

⁸³⁷ 11 Muharrem 1290 (11 Mart 1873), BOA. BEO. AYN.d. 903-72 (no.985).

1876 senesine ait kayıta rastladığımız benzer duruma⁸³⁸ müteakip, kritik bir döneme girilecek 1877 yılında da olaylar vukuatlar sürmekteydi⁸³⁹. Bahsi geçen senede patlak veren Osmanlı-Rus Harbi, bölge genelinde askeri kuvvetin ve denetimin zayıflamasına sebep olmuştu. Talhamy'nin belirttiği üzere, Osmanlı bu esnada bölgedeki sınırlı askeri sayıya karşın, dağ bölgesine gönderdiği kuvvetle Nusayrilerin Müslüman ve Hristiyan köylerine saldırmasına mani olmaya çalışıyordu⁸⁴⁰.

Lazkiye`de sancak idaresinin kuruluşuna müteakip Nusayrilerin muhalefet ve aşayış kapsamındaki vukuatları devam ediyordu. Öyle ki daha önce işlediğimiz üzere, dağ bölgesindeki kontrolü ve asayişi sağlamak münasebetiyle, idari düzenlemeler kapsamında çalışmalar yürütülmeye başlanmıştı⁸⁴¹.

İncelediğimiz kayıtlarda özellikle 1880`lerin sonlarıyla 1890`lı yılların başlarına kadar olan yazışmalardan, birbirini takip eden gelişmeler dikkatimizi çekmektedir. Evvela 1881 tarihli kayıtla, sadece Cebel-i Nusayri`de değil ayrıca Balbek ve Cebel-i Lübnan`ın eşiğinde yer alan bölgelerdeki aşiretlerin kur`a bakayaları mevzuusuyla yeniden karşılaştığımızı görmekteyiz. Geçmiş senelerden birikmiş olan asker bakayasının bulunamaması üzerine muhtarlar ve ailelere başvurulmaya gidilmişti. Zira biriken sayı için çözüm mahiyetinde olan bir çarenin tatbik edilmesi düşünülmüştü. Bu çare ise geçici ve istisnai olarak bakayaların karşılığının para nakdiyle ödenmesinin kabul edilmesi üzerineydi⁸⁴².

Yukarıda belirttiğimiz üzere, 1889 tarihinden itibaren bir bakıma olaylar silsilesi olarak tarif edeceğimiz süreç başlıyordu. Bu yılın ocak ayında Ser-Asker Ali Rıza Bey`den merkeze gönderilen yazıda, Lazkiye ve Hama Sancaklarında, senelerden beri artan

⁸³⁸ Bu esnada da gasb edilen mal ve hayvanların geri verilmesi münasebetiyle bulunulan talep ret edilmişti. Bu nedenle bir tedbirin alınması gereği bildiriliyordu. Bkz: "Suriye Vilayet-i Celilesine: Lazkiye Kazası muzafatından Kardaha karyesi Nusayriyesinden her gelen şekavet-karaneye tasaddi iden eşhasın ne suretle terhib ve te`dib olundığı ve gasb-ı garet eyledikleri eşya ve hayvanatın bil istirdad-ı ashabına red eylediğini mutazammın varid olan tahrirat-ı behiyyeleri mutalaa olundu. Bu babta ve ahalinin üzerlerinde bulunan hukuk-ı hazinenin istifasıyla beraber te`yid-i revabit-ı inkıyad ve mutavaatları emrinde icra ve ittihaz olunan tedabir-i hasafet müsellime-i düsturilerinden muntazar olan asar bir güzide-i mehamm istisna-yı müsbet bulunmasıyla...", 12 Zilkade Sene 1293 (29 Kasım 1876), BOA. BEO. AYN.d. 907-1 (no. 111).

⁸³⁹ Bu yılın incelediğimiz kayıtları, bölgedeki Zama köylü ahalinin Nusayri eşkiyasına destek olması münasebetiyle ilgiliydi. Üstelik üzerlerine gönderilen askere karşı bu köyün ahalisinin ateş açtığı bildirilmiştir. Detay için bkz. 4 Zilhicce Sene [1294 (10 Aralık 1877), BOA. BEO. AYN.d. 907-39 (no.1254); 4 Cemaziyelevvel 12]94 (17 Mayıs 1877), BOA. BEO. AYN.d. 907-39 (no.1354).

⁸⁴⁰ Talhamy, 2011a: 38.

⁸⁴¹ Çalışmanın ikinci bölümüne bakılabilir.

⁸⁴² 22 Zilkade 1298 (16 Ekim 1881), BOA. Y. MTV. 7-54.

bakayanın buradaki mahali kuvvetlerle teminine imkan olmadığı bildiriliyordu. Bu sebeple sıralanan maksatlarla doğrudan müdahale yerine gösteriş tarzında olmak üzere bir kuvvet gönderilmesi lüzumu belirtiyordu⁸⁴³. Birkaç ay sonra yani 1889 yılının ekiminde bu sefer Seraskerlik makamına gönderilen yazıda, Nusayriler üzerine bölgedeki nahiye ve köy ahalilerinden gelen şikayetler ile askerlik muhalefeti ve vergilerini vaktinde ödememeleri üzerine yine asker sevkini yapılması isteniyordu. Bu iş için Lazkiye cihetinden 600 asker ile 2 topun Hama tarafından da 200 piyade ve biraz süvari askerinin sevk edilmesi gereği bildiriliyordu⁸⁴⁴. Beyrut Vilayetinden talep edilmiş olan bu kuvvet üzerine, 20 Ocak 1890 tarihinde Suriye ve Beyrut Vilayetlerine hitaben gönderilen yazıda ise, dağ bölgesine yapılan ve rutine dönüşen asker sevkini faydası görülmediği kanaati paylaşıyordu. Hem içinde buldukları duruma hem de bir süredir yabancı kesimden birilerinin zararlı fikirler yayan faaliyetlerine karşı ciddi bir ıslahat teşebbüsünde bulunulması gereği belirtiliyordu⁸⁴⁵. Ancak elbette bölgeye olan müdahalenin başat yöntemi olarak askeri kuvvet kullanma durumu devam ediyordu. 1892 tarihinde, bu sefer Kardaha (Kelbiye bölgesi) ve Nevasıra köyleri hakkında yapılan şikayet için yeniden asker sevkine ihtiyaç duyulması buna misaldir. Diğer taraftan, askeri kuvvetin harekete geçirilmesinin maddi bir külfeti de bulunuyordu. Bu sebeple yapılacak askeri nakliyat ve diğer masraflarının tutarı olan 5400 kuruşun hakkında Beyrut Vilayetinin talebi bulunuyordu⁸⁴⁶. 1897 tarihine gelindiğinde ise, vergi tahsili için vazifeli memurlarla yeteri derecede askerin de bulundurulması istenmekteydi⁸⁴⁷.

19. yüzyılın sona ererken bölgenin hali hazırdaki vaziyeti sürüyordu. Bu durum, Osmanlı yönetimini meşgul etmeye devam edecekti. Öyle ki 20. yüzyıla ait kayıtlardan ilk örneği 1902 tarihine ait eşkıyalık vukuatından vereceğiz. Dahiliye Nezaretine gönderilen 10 Haziran 1902 tarihli yazıda, bir süredir Lazkiye ve Sahyun'daki Nusayri eşkiyasının Cisri Şuğur köylerine hücum ederek mallarını gasb ettikleri bildiriliyordu. Bu sebeple ele

⁸⁴³ 29 Cemaziyevvel 1306-19 Kanunusani 1304 (31 Ocak 1889), BOA. DH. MKT. 1589-94.

⁸⁴⁴ "Lazkiye Sancağı ahalisinin kısım-ı azamı Nusayri taifesinden olub bunların me'luf oldukları hal-i vahşet iktizasınca hareket-i ser-keşaneden hali kalmamakta buldukları gibi içlerinde bazı nevahi ve kura ahalisi dahi tarik-i şekavete sülük ile vakit ve zamaniyla tekalif-i emiriyelerini de ifadan ve asker itasından ictinab itmekte ve şu hal ehl-i mütecevire hakkında su-i sirayeti mucib olmakta...", 3 Rebiyülevvel 1307-16 Teşrinievvel 1305 (28 Ekim 1889), BOA. DH. MKT. 1670-20; ayrıca bkz. Bilgili, vd., 2010: 100-102.

⁸⁴⁵ Detay için bkz. BOA. DH. MKT. 1691-55.

⁸⁴⁶ Bunun üzerine vilayete 8 Muharrem 1310-20 (21 Temmuz 1308 (2 Ağustos 1892) tarihli yazı gönderilmişti. BOA. DH. MKT. 1981-40.

⁸⁴⁷ 22 Muharrem 1315- 11 Haziren 1313 (23 Haziran 1897), BOA. Y..MTV. 161-13.

geçirdikleri malların geri alınması ve gerekli tedbirlerin sağlanması isteniyordu⁸⁴⁸. Bunun üzerine ise, 22 Eylül 1902 tarihli yazıda, işin muvaffakiyetle sonlandırıldığı bildiriliyordu⁸⁴⁹.

Askeri bakaya ve vergilerin tahsilatı maksadıyla görevlendirilmiş jandarma kuvveti bazen yetersiz kalabiliyordu. Her geçen sene artmakta bulunan kur'a bakayasına ise dağ bölgesine ait başat bir gündem olarak yerini almıştı. 1907 tarihinde, bu sefer Kelbiye ve Nevasıra Aşiretlerinin bölgelerinde askeri alımlar sorunu gündeme gelmişti. Ser-Asker Rıza'nın Dahiliye Nezaretine gönderdiği 20 Şubat 1907 tarihli yazısında, Cebele Kaymakamlığından verilen malumata göre, asker toplama işleminin jandarma kuvvetiyle yapılamadığını, işin askeriye verilmesi gereği üzerine kendisine bilgi verildiğini ifade etmekteydi⁸⁵⁰.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte de dağ bölgesindeki vukuat ve muhalefet hükümetin gündemini işgal etmeye devam ediyordu. Bununla beraber hükümet, dağ bölgesine yine alışıldık askeri önlemlere başvurmayı gerekli görüyordu. Ancak hükümet bu sefer sadece askeri bakaya ve vergi tahsili hususunda değil aynı zamanda dirençlerinin kırılması maksadıyla ellerindeki silahlara el koyma maksadıyla teşebbüslerde

⁸⁴⁸ “Bir müddetten beri Lazkiye ve Sahyun cihetlerinde bir takım Nusayri eşkıyasının Cisir Şuğur kazası kurasına taaruzatla nehb-i emvale cüret eylemeleri üzerine Haleb ve Beyrut vilayetleriyle cereyan eden muhabereye ve bu babta ittihaz olunan tedabire ve mağsubatın istirdadıyla eşkıyanın te`dibi için mahaline bir heyet-i mahsusa izamı zımnında Beyrut Vilayetine tebliğat-ı mukteziye ifası lüzumuna dair Haleb-Adana Fevkalade Kumandanlığı vekaletinden taraf-ı vala-yı Ser-Askeri'ye meb`us telgrafname...”, 3 Rebiyülevvel 1320-27 (28) Mayıs 1318 (10 Haziran 1902), BOA. BEO 1863-139717.

⁸⁴⁹ “...Zikir olunan eşkıyanın kaza-yı mezkur kurasına vuku bulan ta`rifin men`i ile magsubatin istirdadı zımnında mukaddema Haleb Vilayetiyle bi`l-muhabere her iki cihette memurlar gönderilerek işe hüsn-i netice virilmiş olduğına dair vilayet-i müşarün-ileyhadan bu kere cevaben gelen 15 Ağustos Sene [1]318 (28 Ağustos 1902) tarihli tahrirat menzur-ı ali fehimaneleri takdim kılındı...”, 18 Cemaziyelahir 1320-8 (9) Eylül 1318 (22 Eylül 1902), BOA. DH. MKT. 529-38.

⁸⁵⁰ “... Kelbiye ve Nevasıra cihetlerinden asker celb ve sevki öyle zan olunduğu gibi jandarma kuvvetiyle görülecek işlerden olmadığı Cebele Kazası Kaimakamlığı tarafından cevaben zikir olunan Redif Taburu Binbaşılığına keşide olunub (...) maslahatın der-kar olan ehemmiyetine nazaran gerek efrad-ı cedide-i merkumenin gerek sinin-i sabıka kur'a bakayasının celb ve cem`iyle cihet-i askeriye teslimi vesailinin istikmalî emrinde icab-ı halin icra ve inbası hususunun savb-ı ali-i nezaret-penahilerine izbarı Piyade Dairesinden ifade kılınmış olmağla ifa-yı muktezasına himem-i aliyye-i asaf-aneleri masruf buyurılmak babında”, 7 Muharrem 1325 ve fi 7 Şubat 1322 (20 Şubat 1907), BOA. DH. MKT. 1149-63.

bulunuyordu. 22 Haziran⁸⁵¹ ve ardından 20 Temmuz 1909⁸⁵² tarihlerine ait yazılarda görüldüğü üzere, o esnada anıldığı isimleriyle Hüdaiye taifesinin ellerindeki yasak silahların ele geçirilmesi ile vergi ve asker bakayalarının temini maksadıyla asker sevki elzem görülüyordu. Bunun yanı sıra, bu önlemlere, aşiretlerin ileri gelenlerinin tutuklanması, askeri firarilerin mahkumiyetinin ifası ve kayıt dışı nüfusun tespitinin yapılması da katılmaktaydı. Tüm bunlardan hareketle ise hedeflenen durumun, bölgede hükümet nüfuzunun (nüfuz-ı hükümetin te'yidi) tesis edilmesi yönünde olduğu vurgulanmaktaydı⁸⁵³.

Bu önlemler dağ bölgesinde yaşanan olayları bitiremedi. 1910 tarihine ait yazışmalarda geçtiği üzere, Cebel-i Nusayriye ve yine Trablusşam'a bağlı Akkar Kazasında tahsil işlemlerinin yapılmasının ancak asker sevkiyle birlikte mümkün olabileceği belirtiliyordu⁸⁵⁴.

Osmanlı yönetimi, bölgedeki nizamı tesis etmeye yönelik teşebbüslerde ısrarcı idi. Nusayri aşiretleri ise, deyim yerindeyse, statukonun korunması yönünde dolaylı ya da doğrudan bir tutum takınmaktaydı⁸⁵⁵. Bölgede devlet varlığının daha fazla hissedilmesinden çok, aşiret nizamının sürmesini arzu ediyorlardı. Bu sebeple, aşiret

⁸⁵¹ Beyrut Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 3 Cemaziyelahir 1327 ve fi 8 (9) Haziran 1325 (22 Haziran 1909) tarihli yazıda: Lazkiye sancağı merkez ve mülhakatında mukim ve hoşnet-i tab` ve cehaletleri malum olan taife-i hüdaiyenin nezdindeki islehanın müsaderesi ve bakaya-yı külliye-i emiriye ve askeriye'nin celb ve tahsili ile oralara da nüfuz-ı hükümetin (...) hakkında bazı tedabir ve mütalaayı mutazammın Lazkiye mutasarrıflığından varid olan tahrirat sureti leffen takdim kılınmış...”, denilmektedir.

Bahsi geçen tahrirat için bkz: “Lazkiye Mutasarrıflığı'nın 1 Haziran Sene [1]325 (14 Haziran 1909) tarihli 103 numaralı tahrirat suretidir: Cebel-i Nusayriye, Beni Ali, Beyt Yaşut ve Ferahle Aşiretleri nezdlerinde tahminen 3000 kadar garo martini ve sair enva`-ı isleha-yı memnua bulunub aşair-i mezkurenin cehalet ve (...) itaatleri hasbiyle nezdlerinde bu kadar kilitli isleha bulunması oralarda kavanin ve evamir-i hükümetin tenfizini tas`ib eylemekte ve hatta sinin-i sabıkadan görülen kilitli bakaya-yı askeriye ve emval-i emiriye'nin tehir-i celb ve tahsiline sebep olmakta bulunduğundan ve bu halin devamı aşair-i mezkurenin şer-keşliklerini tezyid ve nüfuz-ı hükümeti tenfiz iderek güne gün mehazırı rai olacağından bi`l-bahs isleha-yı memnu`anın cem`i için iki tabur asakir-i nizamiye sevki lüzumu kaza-yı mezkur idare meclisinden mevrud 121 numaralı 21 Mayıs Sene [1]325 (3 Haziran 1909) tarihli mazbatada beyan ve iş`ar ve keyfiyet li-ecillü`-t-tezkir bazı idare-i livaya lede`l-havale husunet-i tab` ve adem-i itaatleri maruf ve müştehir olan aşair-i mezkureye atf olunan ahval-i ser-keşane makarat?-ı hakikat ve bunların islehasını cem`ile daire-i inkiyad altına aldırılmaları için kuvva-yı kafiye-i askeriye sevki lazıme-i maslahat olduğu ba`i`lam dermiyan ve tekrar olunmuş...”, BOA. BEO. 3603-270224.

⁸⁵² Dahiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 7 Temmuz 1325 tarihli yazı olarak bkz. DH. MKT. 1302-22.

⁸⁵³ BOA. DH. MKT. 1302-22; ayrıca bkz. BOA. BEO. 3603-270224

⁸⁵⁴ Maliye Nazırından Sadarete, 11 Şaban 1328 ve fi 2 (3) Teşrinievvel 1326 (16 Ekim 1910) ile Harbiye Nezaretine 13 Şevval 1328-3 (4) Teşrinievvel 1326 (17 Ekim 1910) tarihli yazılar için bkz. BOA. BEO. 3813-285914.

⁸⁵⁵ Bozarslan, genel olarak, Osmanlı'nın askerlik hizmetini yüklemek istemesi köylü kitleler tarafından bir zulüm uygulaması olarak değerlendirdiklerine dikkat çeker. Bozarslan, 2015: 32.

örgütlenmesi dahilindeki otoritenin devamını sağlamak, devlete düzenli asker göndermek, silahlarını resmi mercilere teslim etmek ve hatta elindeki maddi değerleri vergi olarak hükümetle paylaşma talepleriyle tezat teşkil etmekteydi. Bunun neticesinde olarak, gerek kendi aralarında gerek ise devletin askeri hareketleri esnasında ortaya çıkan yıkıcı etkiler, bölgedeki istikrar ve gelişmeye de mani olmaktadır. Bu etkilerin uzun vadeli bir zaman sürecini kapsamaması ise başta tarım üretimine dayanan iktisadi unsurların ve sosyal şartların daha kötü bir hal almasına sebep oluyordu. Üstelik ortaya çıkan bu durum, dönemin karakterini temsil eden kargaşa, eşkiyalık ve vergilerin ödenmesine yönelik muhalefeti de yeniden üretmiş ya da etkide bulunmuştur. Öyle ki dönemin öncesi ve sonrasında yaşanan eşkiyalık yahut baskın eylemlerinin de bir bakıma “yağma ekonomisi” tarifi altında düşünülebilir⁸⁵⁶. Birbirleriyle ilişkili sebepler neticesinde bu eylemlerin, bir geçim tarzı olarak ortaya çıktığı yorumunu getirebiliriz. Durum böyle olunca, eşkiyalık ve benzeri girişimlerin tek boyutlu bir fiil şeklinde düşünülemeyeceği sonucunu çıkarmaktayız.

Bunların dışında, memurların kendilerine karşı muameleleri de yukarıda ki faktörleri tamamlayıcı bir fonksiyon arz ediyordu. Daha evvel de zikrettiğimiz üzere, yazışmalarda değinilen bir sorun olarak, görevli memurların muamelesi, bölge ahalisine zulmetme derecesine kadar ulaşabilmekteydi⁸⁵⁷. Tüm bunların yarattığı şartlar neticesinde ise, sadece Nusayrilerle münhasır ele aldığımızda, fakirlik ve göç hareketlerinin toplumsal bir

⁸⁵⁶ Lyde, yerleşim bölgeleri ve yaşam şartlarını betimlerken oldukça olumsuz bir tabloyu ortaya koyuyor. Devletin onlara yüklediği adaletsiz vergi yükü ve baskılara müteakip yarı-barbar bir halde bulduklarını belirtir. Bunun üzerine rövaş olarak, yağma ve soygun eylemlerine yönelim göstermeleri hususunda söyledikleri neden-sonuç ilişkisi açısından önemlidir. Bkz. Lyde,1860: 216-217, 219; Lyde, 1853: 292.Yağma/talan ekonomisi olarak tarif ettiğimiz bu durumun, aynı zamanda ekonomik yönden bir geçim alanına karşılık geldiğini düşünebiliriz. Bunun yanında Et-Tavil'in belirttiği üzere, resmi kurumlardaki memurların manipülasyonlarının da etkisiyle, Sünni ve Hristiyan kesimin mallarına el koyması üzerine kötüleşen yaşam şartları üzerine ahlaki değerlerin bozulduğu ve başkalarının malını ele geçirmeyi mübah görmeye başladıklarını söylemektedir. Et-Tavil, 2010: 316. Bu bahiste ayrıca bkz. Çapar, 2013: 72.

⁸⁵⁷ Yazışmalarda geçen örnekler için bkz. “Cebel-i mezkur 1252 karyeyi havi olarak 50 sene evvel 300 bin nüfus muhtevi ve her ciheti ma`mur ve ebadat iken memuriyet-i mülkiye ve maliyenin vaki` olan mezalim ve teaddiyatylaharabolub ahali dağılmakla şimdiki halde mevcut olarn ahali 49 bin nüfustan ibaret olub...”, 16 Safer 1297 (29 Ocak 1880), BOA. ŞD. 2428-9.

“120 bin nüfustan mürekkebe olan taife-i Hüdaye (Nusayriler) ahali hakkında merkez-i liva olan Lazkiye memurin-i mahalliyesi tarafından reva görülen muamelat-ı i'tisaf-karane tahammül-ferse bir dereceye geldiğinden bahisle istid' a-yı muadele-i seniyye-i mülük-aneyi havi Lazkiye merkezinden müteaddid imza ile keşide olunan ve leffen savb-ı devletlerine irsal kılınan telgrafname menzur-ı ali buyurularak bu babda tahkikat icrası şeref-sudur buyurulan irade-i seniyye-i cenab-ı hilafet-penahi iktiza-yı aliyesinden bulunduğu Mabeyn-i Humayun Kitabet-i celilesinden tezkere-i hususiye iş`ar olunmuş olmağla...”, 1 (Gurre) Zilhicce 1316/31 Mart 1315-12 Nisan 1899 tarihli yazı, BOA. BEO. 1294-97031. Ayrıca bkz. Et-Tavil, 2010: 315-316.

zaruriyet olarak kendini gösterdiğini söyleyebiliriz⁸⁵⁸. Beyrut Valisi İsmail Kemal Bey`in 19. yüzyılın sonlarına tekabül eden hatıralarında geçtiği üzere, kendisinin Suriye valiliğine geçici olarak vekalet etmek maksadıyla yolculuğa çıktığı sırada Lazkiye`den de geçmişti. Bir süre burada kaldığı anlaşılan vali eserinde, dağ ahalisi Nusayrilerden bahsetmiştir. Belirttiği üzere, kadim zamanlardan beri uğradıkları zulmün de etkisiyle çevre ahalisiyle ilişkileri iyi değildi. Hükümetin kendilerini kontrol altına almaya yönelik uyguladığı sert yöntemler karşısında ise dağların ulaşılması zor mevkilerine sığınmışlardı. Ancak bu kaçış beraberinde mülklerini de kaybetmelerine neden olmuştu. Öyle ki geri döndüklerinde, bir zamanlar onlara ait olan arzilerde artık kiracı statüsüne düşmüşlerdi⁸⁵⁹.

Statülerindeki bu değişimle beraber, sosyal hayattaki ilişkilerinde ilginç yöntemler geliştirmişlerdi. 30 Ocak 1895 tarihli bir belgede bu yönde değerlendirilebilecek bir uygulamanın yasaklanması bahsi işlenmiştir. Burada geçtiği üzere, Nusayriler (Hüdaiye) arasında kızlarına ücret karşılığında icar uygulayanların olduğu iddia olunmuştur. Bu sosyal vaka, ekonomik şartların vehametinin de göstergesiydi. Bu mevzuya müdahale eden devlet ise, suistimal ile işleyen ve mahalli resmi mercilerin de onay verdiği bu uygulamayla pek çok kızın düşük rakamlarla kadın ve erkeklerin hizmetine verilmesinin önüne geçmek istemişti. Bu sebeple ciddi bir önlem alınması ve jandarmanın bu yönde tahkikat yapması uygun görülmüştü⁸⁶⁰. Buna benzer bir bilgiye ise bu sefer misyoner kayıtlarında rastlıyoruz. Bayan Edgar`ın özel bir mektubunda geçtiği üzere, Lazkiye`de kendi mekteplerine üç yıl kadar devam eden bir kızın okulu bırakması üzerinde dururken,

⁸⁵⁸ Moosa`nın belirttiği üzere, özellikle dağ aşiretleri arasındaki çatışma ve yıkım beraberinde nüfus oranını da düşürdü. Ayrıca buradaki Nusayriler göç ettiler (Akkar, Hama bölgesi). Tarım arazilerine doğru hareket edenler iş gücü olarak arazi sahiplerinin kontrolünde çalışmaya başladılar. Ancak her halükarda başat yaşam alanları kır kesimi olmuştur. Moosa, 1989: 257.

⁸⁵⁹ Bkz. İsmail Kemal Bey`in Hatıratı, 2016: 142-143; ayrıca bkz. Winter, 2016: 214.

⁸⁶⁰ “...taife-i Hüdaiye efradından bazısının kızlarını birer ücret mukabilinde uzun müddetlerle şuna buna icar eylemek adet-i mezmumesi gittikçe pek ziyade su-i isti`male uğrayub bir çok benat-ı masume icar namı altında cüz`i bir meblağ ve bazı devair-i resmiye-i mahalliye-i ihtimam-ı re`y ve tasdiki ile bir takım rical ve nisvana satılarak bi`l-ahire şayan-ı teessüf-i ahval zuhur itmekte olduğundan bahisle adet-i mezkure hakkında mehakim ve devair-i mahalliyeye cari olan muamele-i tecviziye ve müsaidenin fima ba`d-i külliye men`i lüzumuna dair Beyrut Vilayeti meclis idaresinden gelen mazbata takımıyla okundu.”, “tedabir-i şedide ittihazı lazımeden bulunduğundan ba`dema böyle icar namı altında vukubulan muamelat-ı mebhuh adedatın külliye men`i ve emsaline gayret-i müessere gösterilmiş olmak için bizzat ve bi`l-vasıta bir takım binat-ı müsellimanı iğfal ile nezdine celb itmeği adet itmiş olduğu...”, 3 Şaban 1312-18 Kanunusani 1310 (30 Ocak 1895) tarihli Meclis-i Vükela zabtı olarak, BOA. MV.83-72.

daha sonra aldıkları duyuma göre, babasının onu bir Müslüman (Sünni)'a sattığını belirtmiştir⁸⁶¹.

Yüzyılın sonlarına doğru belgelerde geçtiği üzere⁸⁶², Nusayrilerin “Hüdaiye” tabiriyle anılmaya başlamasına vesile olan yeni gelişmeler ortaya çıkıyordu. Özellikle yüzyılın son çeyreğine girerken, Osmanlı'nın buradaki kontrol ve nüfuzunu sağlamlaştırma çabasının karşısında artık sadece bölge ahalisinin muhalefet ve vukuatları olmayacaktı. Tedricen kendini bir tehdit olarak hissettirmeye başlayan misyonerlik çalışmaları da devletin odağında olmaya başlayacaktı. Çalışmamızın son bölümünde, Lazkiye'deki misyoner çalışmaları ve buna karşın Osmanlı Devleti'nin geliştirdiği karşı politika üzerinde duracağız.

3.2. SANCAKTAKİ DİĞER CEMAATLER

3.2.1. Sünni Topluluklar

Arap ve Türkmenlerden oluşan Sünni Müslüman nüfus, yaygın olarak, sancak sınırları dahilindeki merkez ve köy yerleşim bölgelerinde yer alıyordu. Bununla beraber, diğer cemaatlere nazaran Sünniler, öncelikle Lazkiye olmak üzere, kasaba merkezlerinde en yüksek nüfus oranına sahip bulunuyorlardı. Bununla beraber, çevre köylerde de mevcudiyetleri söz konusuydu⁸⁶³. 1880 tarihli nüfus verilerini incelediğimizde, Müslüman nüfusun, Lazkiye Kasabası, Behluliye, Bayır, Bucak ile Lazkiye Sahil Nahiyesinde; Cebele Kasabası, Evkaf ve Şemsiyat köylerinde ve yine Sahyun ile

⁸⁶¹ 4 Ekim 1887 tarihli bir mektuptan, bkz. Herald of Mission News, 1887: 245.

⁸⁶² 3 Şaban 1312-18 Kanunusani 1310 (30 Ocak 1895), BOA. MV.83-72; 10 Şaban 1312-24 (25) Kanunusani 1310 (6 Şubat 1895), BOA. MF. MKT. 256-47; 25 Muharrem 1314 ve fi 24 Haziran 1312 (6 Temmuz 1896), BOA. İ. MF. 4-7; 3 Cemaziyelahir 1327-8 (9) Haziran 1325 (22 Haziran 1909), BOA. BEO. 3603-270224.

⁸⁶³ 20. yüzyılın ilk çeyreğine tekabül eden malumata göre, Merkez-Lazkiye Kazası dahilindeki Besatin, Rihan, Kinas Köylerinde bulunan Sünni Arapların 500 civarında bir nüfusa sahip oldukları ifade edilmiştir. Bunun dışında ise, Sünniliğe mensup Türkmen nüfusunun, Hazine, Bayır ve Bucak Nahiyelerinde yer aldığı bildirilmiştir. Yine Babenna Kasabasının tamamı Sünni olarak belirtilmiştir. Cebele Kasabasında bu ahalinin toplam nüfusu 5 bin olarak belirtilmiştir. Bunun yanında, Sahyun'a bağlı Cebel-i Ekrad Nahiyesinde bulunan Sünni Sahyun Aşiretine dikkat çekilmiştir. Markab Kazasındaki Sünni kesimin ise, Banyas Kasabası ve buranın civarındaki 9 köyde, Kalat-ı Hevabi Kasabası ile Zemrin Köyü gibi bölgelerde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bunların ise 6 bin civarında olduğu kabul edilmiştir. Detay için bkz. Temimi-Behçet, 1333: 466, 498, 520, 556-560. Lazkiye Kasabasındaki Sünni kesim, Şeyh Zahir, Kal'a, Saylibe ve Kemaliye mahallelerinde Gayrimüslim ahaliyle karışık bir düzende yaşıyordu. Temimi-Behçet, 1333: 543. Bununla beraber Lyde'den gördüğümüz kadarıyla, Cebelü'l-Ekrad bölgesindeki kürt nüfusunu da hesaba katmak gerekmektedir. Lyde, 1860: 5.

sırasıyla, Markab, Hevabi, Zemrin, Sahyun ve Cebelü'l-Ekrad Nahiyelerinde meskun bulunduğu görülmektedir. Bunlardan Cebelü'l-Ekrad ise Sünni kesimin ekseriyetini barındırmaktaydı. Aynı verilerde, Sünni Müslümanların sancaktaki toplam nüfusu da 13.463 olarak belirtilmiştir⁸⁶⁴. 20. yüzyılın başlarına ait (1327-1909) diğer bir nüfus cetvelinde, Sünni nüfusun, Lazkiye Kazasında 13.634 ve Ma` Markab Cebele Kazasında 10079 olduğuna dair kayıt geçilmiştir⁸⁶⁵. Cuinet (1896)`in verilerinde ise, bu ahalinin toplam nüfusu 37.938 olarak gösterilmiştir⁸⁶⁶.

Sünni kesimler hakkındaki teferruatlı malumata ancak geç döneme ait Beyrut Vilayeti (1333-1917) adlı kaynaktan ulaşabilmekteyiz. Bu eserde, Lazkiye`de yaşayan Müslüman (Sünniler olduklarına kanaat getirdiğimiz) ahaliye bakıldığında, sosyo-ekonomik açıdan üç kısma ayrıldığı anlaşılmaktadır. “Ashab-ı servet, tabaka-yı mutavassıta ve kitle-i halk” şeklinde anılan bu üç kesimin kazanç ve malvarlığı ölçüsünde birbirinden farklılaşmaktaydı⁸⁶⁷.

Bunlardan en varlıklı tabakayı oluşturan kesim yedi aileden ibaretti. Bu aileler arazi ve emlak açısından güçlü bulunmaktaydı. Bunlar arasında sadece gayrimenkul sahibi ve ziraat ile uğraşanlar olduğu gibi farklı olarak, ticaret ehlinde olanlar da mevcuttu. Diğer taraftan maddi varlıklarına nazaran misal olarak, eğitim durumlarının beklenilenden çok daha vasat olmasına da dikkat çekilmiştir. Bu yönleri, zenginlikleriyle tezat bulunan bir vasıf olarak değerlendirilmiştir⁸⁶⁸.

Kasabadaki Müslümanları (Sünni) teşkil eden diğer bir kesim, öncekine nazaran daha geniş bir kitleyi oluşturmuyordu. “Orta halli” olarak belirtilen ve maddi varlığı daha aşağı

⁸⁶⁴ 21 Ağustos 1296 (2 Eylül 1880), BOA. Y.PRK. UM. 2-43; 1853 tarihine tekabül eden malumatta, o esnada kaza statüsünde yer alan Cebel-i Ekrad bölgesinde Sünni Müslüman nüfusla anılmaktaydı. Belirtildiği üzere, burada bulunan Mehmet Ağa Yunus ve Mahmut Ağa gibi meşhur eşkıyalar asayiş ihlal ediyorlardı. Üstelik yerel halkı gasp ettikleri gibi bakaya bulunan borçlarını da ödemedikleri bildiriliyordu. 25 Safer 1270 (27 Kasım 1853) tarihli metnin çevirisi (Tercüme-i Evvel) olarak, BOA. MVL. 267-55. Weulersse`nin geç dönem eserinde yer verdiği haritadan başta Cebel-i Ekrad olmak üzere, Sünni nüfusun bölgedeki dağılımı takip edilebilir. Harita için bkz. Weulersse, 1940: 65. Bununla beraber, Lyde, Cebelü'l-Ekrad`da kürt nüfusunun olduğunu zikretmesi de dikkat çekmiştir. Lyde, 1860: 5.

⁸⁶⁵ 6 Rebiyülahir 1327 (7 Mayıs 1909), BOA. Y.EE. 33-48.

⁸⁶⁶ Aynı eserde, Sünni nüfusun kazalara göre dağılımı, Lazkiye Kazasında 19.000, Cebele Kazasında 13.000, Markab Kazasında 2118 ve Sahyun Kazasında 3820 olarak verilmiştir. Cuinet, 1896: 149, 160, 166, 170, 175.

⁸⁶⁷ Temimi-Behçet, 1333: 556. Bu eserde yapılan sosyal taksimindeki özellikle üçüncü yani fakir kitleyi oluşturan tabakanın hangi Müslüman ahaliyi kapsadığı ya da ibaret olduğu hususu muğlak kalmaktadır. Ancak, bu kesime mensup nüfusun ekseriyetle Lazkiye kasabasının bahsi geçen mahallelerinde yaşadığının belirtilmesi bu kitlenin Sünniliğe mensup olduğu sonucunu da verebilmektedir.

⁸⁶⁸ Temimi-Behçet, 1333: 556-557.

seviyede bulunan bu kesim 50 aileden müteşekkil bulunuyordu. Bu tabakanın ahalisi de ziraat ve ticaret üzerine yoğunlaşmışlardı. Bunun yanında bu kesimin de daha çok köylerde yaşadıkları belirtilmiştir⁸⁶⁹.

Üçüncü tabaka, tahmin edileceği üzere, en geniş kitleyi oluşturmaktaydı. Ekonomik yönden en vasat şartlara sahip bu kitlenin sebzeçilik, gemicilik, bakkal, bahçıvanlık veya amelelik gibi uğraşlarla meşguldüler. Giyim tarzları ise diğer kesimlerden farklılaşabilmekteydi. Özellikle “kanbaz” olarak anılan entari, şalvar ve fes ile tamamlanan bir giyim tarzına sahipti. Çoğunlukla, kasabanın Şehhatin ve Sebağın Mahallerinde meskun olduğu belirtilen bu fakir ahalinin eğitim durumu düşük bir seviyede idi⁸⁷⁰.

Benzer toplumsal şartlara Cebile ve yine Sahyun'un mezkez kasabası Babenna'da da rastlanmaktaydı. Babenna'da beş aileden oluşan arazi sahipleri idi. Bunların dışında kalan geniş kesimin büyük kısmının vasat yaşam şartlarına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Cebel-i Ekrad Nahiyesinde yer alan *Sahyun Aşireti*'nin de hem ileri gelen reisleri hem de şartları itibarıyla diğer bölgelerdeki Türkmenlere benzeyen köylü kesimi mevcuttu⁸⁷¹.

Sünni ahaliyle diğer cemaatlerle arasında vukuatlar yaşanmaktaydı. Özellikle Sahyun bölgesindeki Nusayri ve Sünni aşiretler arasında yaşanan çatışmalar buna örnektir. Nusayriilerin mezhebi kimlikleri de Sünnilerle arasındaki mesafede etkili bir faktör olduğu anlaşılmaktadır⁸⁷². Ancak elbette bunun tek başına belirleyici bir neden olmadığı kanaatindeyiz. Buradaki Sünni aşiretlerin de bölgedeki karakteristik şartları temsil eden yağma ve bu tarzda maddi kazanç elde etme hususundaki eylemlere girişmesi de aradaki çatışmaların izahı hususunda hesaba katılmalıdır⁸⁷³. Öyle ki Nusayri aşiretleri arasında

⁸⁶⁹ Temimi-Behçet, 1333: 557-558.

⁸⁷⁰ Ayrıntı için bkz. Temimi-Behçet, 1333: 558.

⁸⁷¹ Temimi-Behçet, 1333: 499, 520-524.

⁸⁷² Ayrıntı için bkz. Temimi-Behçet, 1333: 525-526.

⁸⁷³ Misal olarak 10 Rebiyülevvel 1280 (25 Ağustos 1863) tarihli bir belgeden, Cebel-i Ekrad bölgesindeki Sünni kesimden olduğunu tahmin ettiğimiz Avcan Aşiretinin mensupları arasında yol kesme, eşkıyalık gibi vukuatların yaşandığı görülmektedir: “Sayda valiliğine: Lazkiye Sancağında vaki Cebel-i Ekrad Kazasında mütemekkin Avcan Aşiretinden bazı eşhasın ol havalide kat`-ı tarik ve bir takım ahaliyi garat-ı emval ile tazyik ittikleri haber alınması üzerine gönderilen asakir-i zabtiye ile cümlesi ahz ü girift olunmuş ve yedlerinde bulunan eşya-yı menhube kamilen istirdad idilerek ashabına virilmiş olduğu tafsilatına dair tevarüd iden tahrirat-ı behiyyeleriyle melfufatı huzur-ı ali-i hazret-i padişahiye lede`l-arz menzur-ı mekarim-i mevfur-i cenab-ı cihan-bani buyurulmuştur. Revş-i inha-ı düsturilerine nazaran eşhas-ı merkumenin bu vechile der-dest olunması gerek kur`a maddesinin ve gerek ıslahat-ı sairenin bidayetine tesadüf iderek oraca hüsn-i tesiri müstelzim olacağından...”, A}MKT. MHM. 274-48. Daha öncesine ait yani 25 Safer 1270 (27 Kasım 1853) tarihli belgede (arapçadan tercüme) de, ehli İslam yani Sünni kesimin

yaşanan çatışmalar esnasında kurulan ittifaklarda Sahyun bölgesindeki Sünni kesimler dahi olabilmekteydi. Nusayrilerden Deravisa'nın başvurduğu bu tarzda bir işbirliği ise örnek verilebilecek niteliktedir⁸⁷⁴. Bunun dışında yine, Hristiyan ahaliyle yaşanan sorunlar resmi kayıtlara yansımaktaydı. Müslüman ahaliyle ortaya çıkan anlaşmazlıklar Hristiyanların yabancı konsoloslara müracaat etmesine de vesile olabiliyordu⁸⁷⁵. 1895 tarihinde Hristiyanlar aleyhinde yaşanan bu tür vakada, evvela işin aslının tespit edilmesi ve bunun önüne geçilmesi maksadıyla hükümet mercilerinin teşebbüsleri olmuştu⁸⁷⁶.

Sancak dahilinde yer alan bir diğer Sünni kesim Türkmenlerdi. Bu ahalinin Suriye'deki varlıkları, Yavuz Sultan Selim döneminden daha geriye gitmektedir. Fakat Osmanlı Devleti'nin bölgeyi kontrolünden sonra sistematik bir yerleştirme politikası takip etmesiyle de bazı Türkmen oymaklarının Lazkiye'ye getirildikleri anlaşılmaktadır⁸⁷⁷. Bunun yanında, 16. yüzyılda buraya tahvil edilmiş Türkmen nüfusu, Bozok kolundan Özer Türkmenleriyle de ilişkilendirilmiştir⁸⁷⁸.

Bölgeye Türkmen nüfusunun yönelimi daha sonraki dönemlerde de sürmüştü. 1707 tarihli kayıttan hareketle, *Çakurlu Dokuzu* ile *Sarılı Tüccarlısı* namındaki cemaatlerin Lazkiye bölgesine iskan ettirildikleri anlaşılmaktadır. Üç yıl sonraki bir hadise olarak, Arap kabilelerinden kaçan Hama, Humus gibi mevkiilerdeki Türkmenlerden bir kısmının Lazkiye ve Trablusşam'a geldikleri anlaşılmaktadır. 1729 tarihinde ise, İl-Beyli

bölgesi olarak, Cebel-i Ekrad'taki eşkiyalardan Mehmet Yunus Ağa ve Mahmut Ağaların vukuatlarından bahsedilmiştir. Üstelik vergi bakayasının tahsilatının gerçekleşmemesine dikkat çekilmiştir. BOA. MVL. 267-55. Temimi ve Behçet'in seyahat eserinde, Lazkiye Kazası dahilinde yer alan ve tarım arazilerinde çalışan Nusayrilerin, Sahyun Aşiretlerinin baskınına maruz kaldıkları belirtilmiştir. Temimi-Behçet, 1333: 560. Bunun ise maddi unsurların, baskın ile kontrol altına alınmasına yönelik eylemleri ön plana çıkardığını düşünmekteyiz.

⁸⁷⁴ Douwes, 1993: 155.

⁸⁷⁵ 16 Kanunuevvel 1311 (28 Aralık 1895) tarihli Beyrut Valisi Nasuhi'nin Yıldız'a gönderdiği şifreli telgraf: "... İslam tarafından Hristiyanlar hukuklarında bazı na-münasib tefevvuhat ve muamelat vukua gelmesinden dolayı merkez-i vilayette mukim bazı konsoloslara şikayet-nameler gelmekte olmasına...", BOA. Y. MTV. 133-72. yine 24 Kanunusani 1311 (5 Şubat 1896) tarihli olarak Lazkiye ileri gelenlerinin vilayet aracılığıyla Bab-ı Aliye gönderilen bu bahisteki yazı, BOA. DH. SYS. 2791-41.

⁸⁷⁶ Hariciye Nazırından Sadarete gönderilen yazı: "Sayda'da Mütevaliler ve Lazkiye'de ahali-i İslamiyenin Hristiyanlar haklarında su-i muamele vukua getirmiş oldukları ve canib-i vilayetten müttehimlerin tevkif ve te'dibi hakkında emir virilmiş ise de mahalli hükümetleri canibinden zaif ve rehabet gösterilmiş olduğu Mösyö Belok? tarafından suret-i hususiye ve dostanede ifade kılınmış ve bu rivayet sahih ise mütecasirlerin te'dibiyle bu misüllü halatın men'-i tekrarı için iktiza idenlere evamir-i lazime itası... Fi 20 Şeval Sene [1]312 ve fi 3 (4) Nisan Sene [1]311 (16 Nisan 1895)" ve bu hususla ilgili diğer yazışmalar mevcuttur. BOA. A} MKT. MHM. 534-25.

⁸⁷⁷ Türkmen nüfusun bölgede iskan ettirilmesi daha sonraki dönemde de devam etmişti. Misal olarak, 1691'de Havran, Humus gibi bölgelere; 1720'de Hamran, Kuneytra, Aclun Dağı havalisine Türkmen kitleleri yerleştirilmişti. Bkz. Samur, 1989: 119.

⁸⁷⁸ Erendor, 2016: 214.

Türkmenlerinden bazı cemaatlerin, daha evvel yerleştirilmiş oldukları bölgeden ayrılıp Maraş, Antakya, Trablusşam gibi Lazkiye`ye de yerleşmişlerdi⁸⁷⁹.

Temimi-Behçet`in *Beyrut Vilayeti* adlı eserlerinde geçtiği üzere, Lazkiye Kazasına bağlı Bayır, Bucak (Basit) Nahiyeleri ile yine dönemin nahiye merkezi olan Hazine bölgesi, Türkmenlerin başlıca yerleşim alanı bulunmaktaydı. Bunlardan Hazine bölgesinde yer alan Türkmenlerin tahminen 3000 civarında bir nüfusa haizdiler. Bayır bölgesindeki Türkmenler ise, nahiye merkezi olan kasaba (Kıbliye) ve 20 ila 400-500 nüfustan müteşekkil Kesire, Şeren, Çukurcak, Akçabayır, Aranlık gibi köylerde yaşıyorlardı. Bu nahiyedeki Türkmen nüfusunun tahmini olarak 3-4 bin civarında olduğu belirtilmiştir. Aynı nahiyede onların dışında, yine Araplarda bulunmakla birlikte, bunların sadece 5 ila 6 köyde meskun oldukları ifade edilmiştir. Bu sebeple Bayır`ın bir Türkmen nahiyesi olduğuna dikkat çekilmiştir. Bucak Nahiyesindeki Türkmenlere gelince, buradakilerin de merkez kasabası (Keşiş) ile Bedrusiye, Saray, Zeytuncak gibi köylerde yaşadıkları belirtilmiştir. Bunun yanında Bucak Türkmenlerinin nüfusunun ise, tahmini rakamlarla 3-4 bin civarında olduğu kabul edilmiştir⁸⁸⁰. Netice itibariyle, bahsi geçen iki nahiyedeki Türkmen toplamda 10 bin civarındaydı⁸⁸¹.

Lazkiye`de ki Türkmen ahalinin iki toplumsal tabakaya taksim olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar, ağa (rüesa) denilen varlıklı kesim ile köylüleri teşkil eden avam tabakasıydı. Rüesa kesimine mensup bazı aileler ön plana çıkmaktaydı. Bu varlıklı kesim, sahip olduğu toprakları Türkmen köylülere işletmekteydi. Bununla birlikte, ekonomik ve beraberinde sosyal şartlar bakımından, iki tabaka arasında epeyce bir fark olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik geniş avam kitlesinin fakir şartları, ağa kesiminin eziyetleriyle eklemlenmekteydi⁸⁸². 1853 tarihli geniş bir raporda verilen malumat üzere, Bayır Kazasında bulunan ve bahsi geçen ağa tabakasından olduğu anlaşılan Kara Mehmet ve Selhata? Oğullarının fakir halka yaptıkları eziyetlerden bahsedilmiştir Aralarında süren ittifak neticesinde ise mahalli hükümet bölgedeki denetimi sağlamakta zorlanmaktaydı.

⁸⁷⁹ Ayrıntı için bkz. Halaçoğlu, 2014:106-107,150-151, 176.

⁸⁸⁰ Ayrıntı için bkz. Temimi-Behçet, 1333: 47-48.

⁸⁸¹ Temimi-Behçet, 1333: 570; Ayrıca, önceki dönemlere ait eserinde Lyde, Bayır ve Bucak`ın Müslüman (Sünni) bölgeleri olduğunu belirtmiştir. Lyde, 1860: 5.

⁸⁸² Temimi-Behçet, 1333: 573.

Üstelik Lazkiye kaymakamıyla olan yakın münasebetleri güç ve nüfuzları açısından önemli bir faktör olabilmekteydi⁸⁸³.

3.2.2. İsmaililer

Altıncı İmam Cafer es-Sadık`ın (ö. 765) en büyük oğlu İsmaili halef gösterdiği iddiası, Şiiler arasında yeni bir harekete zemin yaratmıştır. İsmail`in babasından önce ölmesi üzerine, küçük kardeşi Musa b. Cafer (el-Kazım)`in hilafetini destekleyenlerle İsmail`in aslında ölmediğini iddia edip imamlığını savunanlar arasında ihtilaf ortaya çıkmıştır. Bu ihtilaf ise İsmailiye hareketinin doğmasına sebep olmuştur⁸⁸⁴. Buna karşın Şiilerin büyük çoğunluğu, Musa`nın imamlığının ardından gelen on iki imamın takipçileri olmuşlardır. Bunlar ise On iki İmamcı ya da İmamiye olarak anılan kesimi teşkil etmişlerdir⁸⁸⁵.

İsmail`in imametini savunan kesim arasında ise, onun akıbeti hakkında farklı kanaatler ortaya çıkmıştı. Bunlardan bir kısmı, İsmail`in aslında ölmediğini ve yeniden mehdi olarak döneceğini savunmuşlardı. *Mübarekiyye* namıyla anılmaya başlanan ve İsmaililiğin devamını sağlayacak diğer bir kesim ise İsmail`in öldüğünü kabul edip, en büyük oğlu Muhammed`in imamlığına taraftar olmuşlardı⁸⁸⁶.

Muhammed b. İsmail`in imamlığından itibaren mezhebin gizlilik (setr) dönemi de başlamış bulunuyordu. Zira o esnada Abbasi iktidarı kendileri için tehdit arz etmekteydi. Muhammed b. İsmail`in Medine`den ayrılarak Kufe`ye gelmesinin bu meseleyle ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında, gizlilik döneminde mezhep mensuplarının muhtelif bölgelerde yaptığı çalışmalar sürmüştü⁸⁸⁷.

⁸⁸³ 25 Safer 1270 (27 Kasım 1853) tarihli metnin çevirisi olarak (Tercüme-i Evvel), BOA. MVL.267-55.

⁸⁸⁴ El-Bağdadi, 2011: 47; Daftary, 2016: 137-138; Daftary, 2005: 139; ayrıca bkz. Ay, 2012: 23-24; Eliade, 2013: 140; Hitti, 2011: 600-601. On iki İmamcı kaynaklarda geçen başka bir iddia ise, İsmail`in içki alışkanlığı sebebiyle henüz ölmeden evvel babasının, kendisinden sonra imam olması düşüncesinden vazgeçtiği yönündedir. Bkz. Daftary, 2005: 143-144; ayrıca bkz. Öz, 2001: 128.

⁸⁸⁵ Daftary, 2016: 137-138; Daftary, 2005: 139; ayrıca bkz. Ay, 2012: 23-24; Eliade, 2013: 140. Oniki İmamcı kaynaklarda geçen başka bir iddia ise, İsmail`in içki alışkanlığı sebebiyle henüz ölmeden evvel babasının, kendisinden sonra imam olması düşüncesinden vazgeçtiği yönündedir. Bkz. Daftary, 2005: 143-144; ayrıca bkz. Öz, 2001: 128.

⁸⁸⁶ Şehristani, 2011: 152, 172; Daftary, 2016: 138; Daftary, 2005: 147; Fığlalı, 2008: 280. Muhammed`in imamlar silsilesinde yedinci olması ve başka bir neden olarak batini esaslardaki yedi aşamalı inanç anlayışlarından dolayı İsmaililer, *Seb`iyeciler* (yediciler) olarak da anılmıştır. Tan, 2012: 112-114; Daftary, 2016: 140. El-Eş`ari, Mübarekiyye`yi İsmailikten ayrı başlıkta izah etmiştir. El-Eş`ari, 2005: 57.

⁸⁸⁷ Daftary, 2016:139-141.

Muhammed b. İsmail'in oğlu Ubeydullah tebdil-i kıyafet ile geldiği Suriye'nin Selemiye bölgesi, mezhebin yayılmasına yönelik çalışmaların merkezi olmaya başlamıştı. Diğer taraftan Abbasi iktidarının yarattığı tehdide karşı, yönetim denetiminin nispeten daha zayıf olduğu çevre bölgelerde propaganda faaliyetine girişiliyordu⁸⁸⁸.

Gizli olarak sürdürülen hareketin liderlerinden biri olan Ubeydullah'ın 902'de Selemiye'den Kuzey Afrika'ya gitmesi, İsmaili tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur⁸⁸⁹. İsmaililer tarihinin en parlak dönemi olarak tarif edilen bu safha, Ebu Abdullah Eş-Şii'nin Kuzey Afrika'da kurduğu devleti Ubeydullah'ın idaresine bırakmasıyla başlamıştı⁸⁹⁰. Böylece ortaya çıkan Fatimi Halifeliğiyle birlikte İsmaililerin Muhammed b. İsmail'den beri süregelen gizlilik döneminin de sona erdiği kabul edilir⁸⁹¹.

Bunun öncesinde yani 899 tarihinde Ubeydullah (el-Mehdi)'in kendisini mehdilikle ilişkilendirmeye başlaması, hareket içerisinde yeni bir bölünme yaratacaktı. Daha evvel Güney Irak bölgesinde ortaya çıktığı anlaşılan Karmatiler ise Ubeydullah'ın mehdilik iddiasını kabul etmeyip Muhammed b. İsmail'in mehdiliğini (yeniden dönüş) savunmaya devam etmişlerdi⁸⁹².

Batni esaslar temelinde şekillenen İsmaililik, ortaya koyulan akaidi esasların değişim ve gelişme yaşamasıyla var olmuştur. Mezhep içerisinde farklı safhalarda yaşanan ayrışmalar, akidevi esaslardaki farklılaşmalara da yansımıştı. Diğer taraftan, İsmaili akaidinin oluşumu ve geçirdiği değişimler, mezhep tarihinde erken/ilk dönemi ile Fatimiler safhası şeklinde izah edilmektedir. Fatimiler eski İsmaili esasları üzerine bazı değişikliklere başvurmuşlardı⁸⁹³.

İlk dönem İsmaililer'de, kutsal esasların batını ve zahiri anlamları olmakla birlikte asıl olanın batını hakikate ulaşılması yönünde bir anlayış hakimdi. Zahiri-görünen durumun kitleler (avam) tarafından idrak ediliyor ise de batını esaslar için bu geçerli değildi. Batını hakikatlere ulaşma (tevil yoluyla) yönündeki süreç, beraberinde seçkinliği ürettiğini

⁸⁸⁸ Daftary, 2016: 141-142.

⁸⁸⁹ Daftary, 2016: 145; Öz, 2001: 129.

⁸⁹⁰ Öz, 2012: 171; Öz, 2001: 129.

⁸⁹¹ Daftary, 2016: 149, 162; Öz, 2012: 171; Tan, 2012: 116; Tan, 2009: 82.

⁸⁹² Güney Irak bölgesi İsmailileri olarak Karmatiler, Hamdan Karmat namındaki önderlerinden dolayı bu isme atfen anılmaya başlanmışlar. Hamdan Karmat, 9. yüzyılın sonlarında İsmailiği kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. Daftary, 2016: 144-145; Daftary, 2005: 196, 200-201; Öz, 2001: 128; Tan, 2012: 114-116.

⁸⁹³ Detaylı olarak bkz. Daftary, 2016: 145-148, 153-154; Daftary, 2005:139; Öz, 2012: 172-176; Öz, 2001:130-131; Tan, 2012: 113-120.

söyleyebiliriz. Bununla birlikte, inanç esaslarının gizlilik üzerinde şekillenmesi itibariyle, mezhebe kabul edilme ritüeli bu prensibin korunmasını amaçlamıştır. Bu münasebetle aşamalı olarak mezhebe kabul edilen kişinin batını sırları yabancı kimselere ifşa etmesi ihtimaline karşı yemin usulü uygulanıyordu⁸⁹⁴.

İsmaililer için döngüsel olarak işleyen tarihi süreç altı aşamaya ulaşmış olmakla birlikte gelecek mehdiyle tamamlanacağı kabul edilir. Her bir aşamada *Natık* (Peygamber) yeni bir safha başlatır. Her bir safhada natık yeni inanç esaslarını ortaya koyar ve sonraki aşamaya kadar geçerli olur. Zahir nitelikteki bu kutsal esaslardan farklı olarak batını olan değişmeyen olmaktaydı. Peygamber-natık gelişinin her bir aşamasında onun mesajlarını aktaran *vasi* diğer bir ismiyle *esas* yer almaktaydı. Vasilerin ardından ise her bir aşamada yedi imam yer alır. Bu imamlardan sonuncusu ise natık olarak yeni bir safhanın başlatıcısı olduğu kabul edilmiştir. Bahsi geçen saflarda ortaya çıkan natıklar sırasıyla Adem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed olmuştur. Natığın Peygamber Muhammed olduğu altıncı safhada ise yedinci imam Muhammed b. İsmail oluştur⁸⁹⁵.

Bununla beraber, son imamın sonraki safhada natık olması itibariyle Muhammed b. İsmail'in yedinci aşamayı başlatacağı kabul edilmişti. Kendisinin mehdi-kaim olarak yeniden ortaya çıkacağı bu safhada batını-zahiri farklılığın sona ereceğine inanılmıştır. Diğer taraftan mehdinin bu son safhada önceki gibi yeni şeriat/esaslar getirmiyordu. Zira son natıkla birlikte yeni kutsal mesajlara neden kalmayacak bir aşama olarak batını sırların ortaya çıkacağı inancı bulunmaktaydı. Bu aşama ise zahiri olan durumun sona ereceği bir zamana karşılık gelmekteydi⁸⁹⁶.

Yukarıda belirtildiği üzere, Fatimiler safhasında mezhebi akidelere değişmeler yaşanmıştı. Halifesi Ubeydullah ile birlikte Fatimi İsmailiğinde, ilk dönemlerde mevcut olan son yedinci imamlık anlayışındaki kurtarıcı mehdi gibi esaslarda değişime gidilmişti. Buna göre yedinci imam Muhammed'in yeniden dönüşü ve ideal bir safhanın başlatıcısı olması yaklaşımından ayrılmışlardı. Bunun yerine ise yaşayan imam mefhumu hakim kılınmıştı. Muhtemelen Halife Ubeydullah'ın yukarıda belirttiğimiz üzere, mehdilik

⁸⁹⁴Daftary, 2016: 145-146; ayrıca bkz. Öz, 2012: 173-174.

⁸⁹⁵ Detaylı olarak bkz. Daftary, 2016: 146-147; Daftary, 2005: 163; Tan, 2012: 118; Tan, 2009: 83-84; Hitti, 2011: 602; Peygamber Muhammed'in Natık olduğu son safhada, Esas/Vasi Ali idi. Öz, 2012: 175; Tan, 2009: 83.

⁸⁹⁶ Daftary, 2005: 215; Tan, 2012: 118.

iddiasında bulunmasının yeni yaklaşımda etkili olduğunu söyleyebiliriz⁸⁹⁷. İlk dönem İsmailikte zahir-batın ilişkisinde esas hakikatin batını olduğuna dair yaklaşımda da değişime giden Fatimiler her iki unsuru eşitlemişti. Onlara göre batını kadar kutsalın zahiri-şeriat esasları da önemli ve tamamlayıcı olduğunu kabul etmişlerdi⁸⁹⁸.

Fatimilerden farklı şekilde Karmati İsmailileri, son imam Muhammet b. İsmail'in mehdi olarak geri geleceği anlayışa bağlı kalmışlardı. Bununla birlikte Nesefi ve Er-Razi gibi Karmati mensupları “son imamlığa” yeni yaklaşımlar getirdikleri gibi ayrıca mezhep akaidini Neo-platoncu felsefeyle şekillendirmişlerdi. Bunlardan Nesefi, Muhammed b. İsmaili imametinde İslami safhanın sona erdiğini savunmuştu. Dolayısıyla ideal düzenin bu dönemden itibaren başladığını düşünmekteydi. Bunun neticesinde ise zahiri olarak düşüneneğimiz şeriat esaslarının önemli bölümünün geçerliliğinin sona erdiğini iddia etmişti⁸⁹⁹.

Er-Razi ise, Nesefi'nin son imam Muhammed'ten sonra zahiri-şeriat esasların ortadan kalktığı yaklaşımını “batıl” olarak değerlendirmişti. Ayrıca, batını olanın zahiri-şeriat esaslarıyla kaçınılmaz birlikteliği savunmuştu. Bununla birlikte son imamın, natık olarak yeniden ortaya çıkacağı vakte kadarki süreci “fetret dönemi” şeklinde tanımlamıştı⁹⁰⁰.

İsmaililer, diğer batını hareketler gibi, hem Sünni hem de Şii kesimler tarafından *gulat* (aşırı Şii) ve yine *rafizi* olarak görülmüştür⁹⁰¹. Bunun paralelinde tarihin farklı dönemlerinde Sünni iktidarların baskısına maruz kalmışlardı. Bu açıdan yaşanan tecrübeler, beraberinde savunma pratiklerinin üretilmesine vesile olmuştu. Mezhebin gizlilik prensibi ve yine takiyye usulüne başvurulması bahsi geçen savunma yöntemlerinden olmaktadır⁹⁰². Diğer taraftan, erken dönemlerde, Abbasi iktidarının tazyikinin önüne geçmek üzere takiyyeye başvurmaları, bu safhaya ait mezhebi kaynakların yetersizliğine de sebep olmuştur⁹⁰³. Moğol baskını sonrasında Alamut bölgesi

⁸⁹⁷ Öz, 2001: 130-131; Öz, 2012: 175; Tan, 2012: 127.

⁸⁹⁸ Tan, 2012: 127; Daftary, 2005: 346; Öz, 2001: 131.

⁸⁹⁹ Tan, 2012: 119.

⁹⁰⁰ Tan, 2012: 119-120.

⁹⁰¹ El-Bağdadi, 2011: 47, 176, 222; Hitti 2011: 610. El-Eş'ari, İsmaililerarafizi fırkalar kapsamında işlemiştir. Bunun yanında Karamita ve Mübarekiyye olarak izah ettiği kesimleri İsmaililikten farklı başlıklarda ele almıştır. El-Eş'ari, 2005: 56-57.

⁹⁰² Daftary, 2016: 141, 174; Lewis, 2016: 53; İsmaililik, dış kesimler tarafından “*Batniyye, Karamita*” gibi tabirlerle anılmıştır. Detay için bkz. Şehristani, 2011: 173; El-Bağdadi, 2011: ; Öz, 2012: 173; Tan, 2012: 112; Daftary, 2016: 155

⁹⁰³ Daftary, 2005: 139-140, 211.

İsmaililerde görüldüğü üzere, Şii, tasavvufi ve başka grupların çatısı altında görünmeye başlamasının da takiyyepratiğikategorisinedahil edilebilir⁹⁰⁴.

Yeniden Fatimilere dönersek, bu dönemde yaşanan bölünmelerden ilki altıncı halife Hakimbi Emirillah (996-1021) halifeliği sırasında yaşanacaktı. Halife Hakim'in ilahi yetilere sahip olduğu iddiasında bulunmasına müteakip mezhep içerisinde Dürzi hareketinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur⁹⁰⁵.

Ancak en mühim bölünmenin Halife Mustansır dönemine müteakip yaşandığını söyleyebiliriz. Zira altınca halife Mustansır (1036-1094)'ın halefinin kim olacağı hususunda ortaya çıkan anlaşmazlık böyle bir gelişmeye vesile olmuştur. Esasında Halife Müstansır'ın büyük oğlu Nizar'ın bu mertebeye terfi etmesinin beklenmesine karşın istenilen netice vuku bulamamıştı. Onun yerine vezir El-Efdal'ın da desteğiyle, üvey kardeşi olduğu anlaşılan El-Mustali-Billah (1094-1101) başa geçmişti⁹⁰⁶. Yeni halife ise, abisi Nizar'ın hayatına son vermişti⁹⁰⁷. Bunun üzerine İsmaililerin meşhur şahsiyetlerinden birisi olan Hasan b. Sabbah, Nizar'ın küçük torununu korumak amacıyla İran'a götürmüştü⁹⁰⁸. Bu olaydan itibaren İsmaililer, Nizari ve Müstali olmak üzere iki farklı mezhebi kesime ayrıldılar⁹⁰⁹. Genel bir coğrafi izahat yapılabilirse, Nizariliğin doğudaki Irak ve İran İsmaililerin de taraftar bulduğu, Müstali İsmailiğinin ise batı İsmailileri (Yemen, Mısır) tarafından temsil edildiği söylenebilir⁹¹⁰.

Müstali'den sonra Fatimi halifesi olan Amir'in iktidara gelmesi akabinde de Müstali İsmaililerinde yeni bir bölünme yaşanmıştı. Onun yakını olan Hafız (Abdülmeccid) 1132 tarihinde halifeliğini ilan edince Amir'in küçük oğlu Tayyib'den taraf olanlar arasında ayrılık oluşmuştu. Hafıziler ve Tayyibiler olarak ikiye bölünen Müstaliler, Fatimi iktidarının Eyyubiler tarafından yıkılmasından sonra bahsi geçen ikinci kesim tarafından

⁹⁰⁴ Daftary, 2016: 174-175.

⁹⁰⁵ Daftary, 2016: 156; yine bkz. Öz, 2012: 547-548, 551-553.

⁹⁰⁶ Daftary, 2016: 160; ayrıca bkz. Ay, 2012: 29; Lewis, El-Efdal'ın kendi kızını El-Müstali ile evlendirdiği ve onun babasının ölümüne müteakip kendisini halife ilan ettiği bilgisi dikkat çekicidir. Lewis, 2016: 89.

⁹⁰⁷ Öz, 2001: 129; Arayancan, 2017: 23; bu ölümden sonra bazı İsmaili kesim, onun mehdi olarak döneceği dolayısıyla Nizar'ın ölmediğini savunmuşlardı. Lewis, 2016: 89.

⁹⁰⁸ Daftary, 2016: 160; Öz, bahsi geçen halifeyi Ahmet el-Müstali olduğunu belirtir. El-Müstali, abisi Nizar'ı İskenderiye'ye hapisanesinde öldürür. Hasan b. Sabbah'ın ise Nizar'ın taraftarı olarak torununu İran'a götürür. Öz, 2012: 176; Öz, 2001: 129.

⁹⁰⁹ Daftary, 2016: 160; Fıglalı, 2008: 281; Öz, 2012: 128, 172.

⁹¹⁰ Tan, 2012: 124; Eliade, 2013: 141; Daftary, 2005: 487; Erendor, 2016: 148.

temsil edilmeye devam edilecekti⁹¹¹. Tayyibi Müstaililer, Suleyhi hanedanı desteğiyle Yemen`de de önemli bir konum alacaklardı⁹¹².

Nizari İsmailiğine gelince, bu süreçten itibaren Hasan Sabbah tarafından kurulan bir devlet tarafından temsil edilecekti. 1090 tarihinde teşkil edilen bu idare İran`ın kuzey bölgesinde yer alan Alamut Kalesi merkezli olmakta idi⁹¹³. Hakimiyet alanlarını genişletmeye başlayan Nizariler, Suriye bölgesine gönderdikleri adamlarla buradaki nüfuzlarını tesis etmeye girişmişlerdi. Öyle ki Nusayrı Dağlarındaki Masyaf, Kadmus, Hevabi gibi kaleleri ele geçirip faaliyetlerini buradan sürdürmüşlerdi. Suriye`nin o esnada mevcut siyasi ve dini şartları Nizarilerin bölgede güçlenmesine zemin yaratmıştı. Esasen daha önceden Suriye`de mevcut olan Nizariler, Müstali İsmailileriyle çekişme içindeydi. Ancak Fatımi Halifesi Amir`in zamanının sonlarına doğru şartlar kendi lehlerine dönmüş idi. Daftary`in dikkat çektiği üzere, bilhassa Müstalilerin kendi içinde yaşadıkları ayrışma ve Fatımi iktidarının zayıflaması bölgedeki İsmaili kitlelere Nizariliği cazip kılmaya başlamıştı⁹¹⁴.

Nizari İsmaililerinin gerçekleştirdikleri suikast eylemlerine paralel fedailerinin uyuşturucu ot kullanmaları hasbiyle *haşhaşiler* deniliyordu⁹¹⁵. Bunun yanında, olumsuz mana taşıyan bu tabir ilk önce Suriye bölgesindeki Nizariler için, onlara rakip olan Fatımiler tarafından kullanılmıştı. 1123 tarihli olarak Fatımi halifesine dayandırılan ve

⁹¹¹ Öz, 2012: 181-182; Ay, 2012: 28-30; Hodgson, 2005: 109-110.

⁹¹² Daftary, 2016:160-161; ayrıca bkz. Ay, 2012: 31.

⁹¹³ Daftary, 2005:459; Daftary, 2016: 168; Şehristani, 2011: 175; Hodgson, 2005: 62.

⁹¹⁴ Detay için bkz. Daftary, 2005: 487-490, 499-501; ayrıca bkz., Ay, 2012: 71. İbn Battuta seyahat notlarında, uğradığını belirttiği Kadmus, Masyaf, Meyneka, Uleyka ve Kehf kalelerinin İsmaililere ait olduğunu söyler. İbn Battuta, 2010: 116. H. Sabbah`ın o esnada Selçuklular idaresi altındaki Suriye`ye gönderdiği ilk dai El-Hekim el-Müneccim idi. Arayancan, 2017: 113.

⁹¹⁵ “Dağın Şeyhi (Şeyhü`l-Cebel)” olarak anılan Nizarilerin lideri Suriye`ye gönderdikleri fedaileri sonrasında da eylemlere girişmişlerdi. Düşmanlarına karşı gerçekleştirdikleri suikastlerle anılan bu hareketin hedefinde bilhassa Sünni yöneticiler olmuştur. Bunlardan en dikkat çekici olanı elbette Selçuklu veziri Nizamülmülk`ün öldürülmesi idi. Bunun yanında kendilerine gösterilen baskıya karşı hançerli suikastlerin odağında olmuşlardı. Ayrıntı için bkz. Lewis, 2011: 119; Lewis, 2016: 85-87 Hodgson, 2005: 75, 111. Suriye`deki ilk suikasti 1103 tarihinde Humus Emirine karşı gerçekleştirmişlerdi. Benzer şekilde, 1130`da anlaşmazlık sonucu ayrıldıkları Fatımi-Müstalilerin halifesi Amir`i de öldürdükleri anlaşılmaktadır. Detay için bkz. Öz, 1997: 418. İbn Battuta, İsmaililerin zehirli bıçaklarla bu eylemi gerçekleştirdiklerinden bahseder. İbn Battuta, 2010-I: 116. Nizamül Mülk`ün öldürülmesi olayı ve silah olarak hançerin ön plana çıkması hususlarında ayrıca bkz. Arayancan, 2017: 185-186, 238-239. 12. yüzyılın ikinci yarısında Suriye`ye gelmiş olan Benjamin of Tudela, Kadmus`ta meskun olan bu ahalden bahsederken, Müslüman akidelerine inanmadıklarını, ayrıca kendilerini yöneten kişiye Şeyhü`l-Haşişin veya Yaşlı Adam denildiğinden bassetmiştir. Detay için bkz., Benjamin of Tudela, 1878: 78.

Daftary, İsmaililerin düşmanları tarafından ortaya koyulan haşşaş kullanmaları iddiasına dair bir delilin olmadığını belirtir. Daftary, 2005: 495-497; ayrıca bkz. Arayancan, 2017: 187.

Suriye Nizarilerinin aleyhinde hazırlanmış olduğu belirtilen mektupta bu tabirin kullanıldığı anlaşılmaktadır⁹¹⁶. Bu tabir Haçlılardan itibaren batıya *assassin* olarak taşınmıştı. Önceleri olumlu bir imajı temsil eden bu tabir daha sonraki süreçte suikast ve öldürme eylemine karşılık gelen bir mana almıştır⁹¹⁷. Öyle ki Suriye`de var olan bu ahali ile Haçlılar arasında doğrudan bir temas olmuştur. Ebu`l-Farac`ın bildirdiği üzere Franklarla gerçekleşen çatışma neticesinde İsmaililer yüksek oranda (10 bin) kayıp vermişlerdi⁹¹⁸. 19. Yüzyılda incelediğimiz batılı eserler İsmaililer için kullanılan kadim “*assasin*” tabirine dikkat çekildiğini⁹¹⁹ ve batının basın arşivlerinde de⁹²⁰ onlara dair mevzuların işlendiğini görebilmekteyiz.

Evvela 1256 tarihinde Moğol hareketıyla Alamut`un düşmesi ve ardından Suriye`nin Memlukler tarafından zapt edilmesi Nizari İsmailileri için tarihi bir dönüm noktası idi. İran bölgesi Nizariler gibi Suriye`de yer alanlar da eski siyasi gücünü kaybetmiş yeni bir safhaya gireceklerdi. Bu dönemden itibaren İsmaililer birbirleriyle bağlantılı olmadan ve yerel şeyhlerin denetiminde yaşamaya devam edeceklerdi⁹²¹.

19. yüzyılın ilk yarısında Daftary`in dikkat çektiği üzere 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren İsmaililer için Hindistan bölgesindeki “modern tarih” safhası başlamıştı. Ağa

⁹¹⁶ Öz, 1997: 418; Lewis, haşhaşi tabirinin Suriye bölgesindeki İsmaililerle münhasır olarak kullanıldığını belirtir. Yine batılıların kullandığı Şeyhü`l-Cebel tabirinin de Suriye bölgesine ait olduğundan bahsetmektedir. Detay için bkz. Lewis, 2016: 19-33.

⁹¹⁷ Lewis, 2016: 19-24; Öz, 1997: 418.

⁹¹⁸ Abu`l-Farac, 1999: 362.

⁹¹⁹ Burckhardt, onlardan “*İsmaylys*”, olarak bahsetmiştir. İsmaililerle Nusayriler arasındaki ilişkileri işlerken, Doğu Hindistan ile ilişkiler bahsinde olduğu gibi, bazen birbirleriyle karıştırdığını da söyleyebiliriz. Bkz. Burckhardt, 1822: 151-156. 1868 tarihli eserde, Ortaçağ döneminde Assassin ismiyle bilinen bu ahalinin o esnada İsmailiye olarak anıldığına dikkat çekilmiştir. Porter, 1868: 558. 1886 tarihli başka bir eserde ise, onların Avrupa tarafından “*Assassin*” olarak tanındıklarını, doğuda ise kendilerine “Haşşasin” denildiğinden bahsedilir. Kendilerinin afyon kullandıklarına dikkat çekilmiştir. Ayrıca katil, gasbçı bir imajları olup geçmişte Ortodoks İslam`a, Haçlılara ve diğer kesimlere savaş açtıklarından bahsedilmiştir. Detay için bkz. Waldmeier, 1886: 245-247. Yine 1914 tarihli bir eserde, Ortaçağ`da haşiş içen-assassin olarak bilinen Suriye İsmailileri üzerine durulmuştur. Lealey, 1914: 10. Ayrıca bkz. Bliss, 1912: 306-307.

⁹²⁰ Haçlılar bahsinde olarak Suriyedeki gizli hareket *Assassins*, Chicago Tribune., 11 December 1870, No. 130, s. 5; St. Landry Democrat, 27 September 1884, Number 38, s. 7; Haçlılar zamanında gelişen *Hashshasheen* olarak anılan askeri ve dini mezhep... *Hasheesh* kullanmaya bağımlı... *Şeyhü`l-Cebel* olarak anılan liderleri vardı. Memluk Sultanı Baybars (Bibars)`ın onları imha ettiği 13. yüzyılın sonuna kadar göründüler”, Bkz. Yorkville Enquirer. [volume], 14 June 1883, s. 4; “hashishin” başlığı altında bunların İsmaili mezhebinin bir parçası olduğuna dikkat çekilir. Hasan Sabbah da işlenmiştir. Bkz. The Salt Lake Herald (The Sunday Herald), 16 February 1890, (David A. Curtis`in yazısı) Number 224, s. 15; yine tarihsel süreçleri üzerine geniş bir yazı olarak, The Sun, 25 July 1894, Wednesday, No. 328, s. 6 ve yine bkz. The Washington Times, 8 September 1901, Sunday, Number 2661, s. 7.

⁹²¹ Daftary, 2005: 605-606; ayrıca bkz. Hitti 2011: 608-609; Lewis, 2016: 191; Arayancan, 2017: 132-133; Weulersse, 1940: 63.

Han (I) olarak anılan inanç önderleri, İran bölgesinden ayrıldıktan sonra 1848 tarihinde Hindistan'a gelmişti. Nizari İsmaililer kitlesinin mevcut olduğu bu bölgede Bombay'ı kendine merkez edinmeye başlamıştı. Aynı zamanda burada İngilizlerle olan münasebetlerini de geliştirmeye önem vermişti⁹²².

I. Ağa Han Muhammed Hasan el-Hüseyini (Hasan Ali Şah) 1881 tarihinde ölmüştü. Bunun üzerine Nizarilerin (Kasım Şahlı kolundan) 47. İmamı ve II. Ağa Han olarak oğlu Ağa Ali Şah geçmişti. Ağa Ali Şah birkaç yıl bu mevkide kaldıktan sonra 1885'de vefat etmişti. Konumuz bahsinde en dikkat çekici olan şahıs olan Sultan Muhammed Şah, Bombay'da oturan III. Ağa Han mevkisinde İsmaililerin uzun süreli lideri olmaya başlamıştı⁹²³.

Suriye bölgesindeki İsmaililer ise bu esnada pek dikkat çekmeyen bir kitle olarak bulunuyord⁹²⁴. Sancak teşkilinden sonraki idari yapılanmaya kapsamında ele aldığımızda, bu kesim Lazkiye'ye bağlı bulunan Markab (kaza)'ın Kadmus ve Hevabi bölgelerinde meskundular⁹²⁵. Bunun dışında, Hama Sancağı dahilinde yer alan Selimiye de bu esnada önemli bir İsmaili kitlesini barındırıyordu⁹²⁶. Kadmus ve Hevabi bölgesinde bulunan İsmaililer bu esnada iki farklı kesime ayrılmışlardı. Bunlardan Süveydaniler, kazanın

⁹²² Daftary, 2016: 182; Daftary, 2005: 693-695.

⁹²³ Daftary, 2005: 693-699; Daftary, 2016: 181-182. Diğer taraftan incelediğimiz resmi rapor ve birkaç yıl sonraya ait bir eserdeki benzer malumatta, Muhammed Hasan el Hüseyini'nin 1288 (1871-72) tarihinde öldüğü belirtilir. Oğlu Ali Şah'ın ölümünün ise 1308 (1890-91) tarihinde olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle halefleri Muhammed İsmail Şah ile münasebetlerinin, Daftary'nin verdiği tarihlerden farklı olarak, ancak bu tarihten sonraya tekabül ettiğine dair bir çıkarım yapılabilir. 1906 tarihli rapor için bkz. BOA. DH. TMİK. M. 255-23; ayrıca bkz. Temimi-Behçet, 1333: 483. İncelediğimiz eserlerde Sultan Muhammed Şah'ın Ağa Han olduğu esnadaki yaşı hususunda ihtilaflar dikkatimizi çekmiştir. Daftary, onun o esnada 8 yaşında olduğunu belirtmektedir. Daftary, 2005: 699. Başka bir çalışmada kendisinin 10-11 yaşında bulunduğu bilgisi geçmektedir. Douwes-Lewis, 1989: 217. Resmi bir belgede ise onun 15 yaşında Ağa Han olduğu ifade edilmiştir. BOA. DH. TMİK. M. 255-23.

⁹²⁴ İsmaililere mensup birisinin verdiği malumatı paylaşan Lyde, bu ahalinin kaybetmiş, mahvolmuş insanlar fikrini verdiğini belirtir. Detay için bkz. Lyde, 1853: 235. 1333 tarihli olan eserde ise onların eski durumlarından azade olduklarının sebepleri maddeler olarak işlenmiştir. Buna göre, bölgede kendilerinden daha güçlü ve geniş nüfusa sahip kesimlerin bulunması öncelikle belirtilmiştir. Bununla ilişkili olabileceğini düşüneceğimiz, münasip bir mekanın olmayışı ve yine iddialı-haris liderlerden yoksun bulunmaları Ayrıca bkz. Norman, 1987: 58, 67; Douwes-Lewis, 1989: 216; Lewis, 2016: 192.

⁹²⁵ BOA. BEO. 1630-122243; BA. DH. MKT 2405-39; Kadmus Nahiye merkezindekiler dışında 12 köyde, Hevabi dekiler ise 17 köy yer alıyorlardı. Bkz. Temimi-Behçet, 1333: 471.

Burckhardt, yüzyılın başlarına ait malumatında Masyaf (Kalat Masyaf) bölgesindeki İsmaililerden bahsetmiştir. Yine buradaki 3-4 İsmaili köyünden bahsetmiştir. Bunun dışında olarak, El-Kadmus, El-Markab, El-Aleyka gibi İsmaili kalelerini de zikretmiştir. Burckhardt, 1822: 150-154; yüzyılın ortalarında ise, bölge hakkında malumat sunan Walpole sadece Kalat el-Kamus'da İsmaililerin mevcut olduğu bilgisini vermiştir. Walpole, 1851: 366-367; ayrıca bkz. Lewis, 1987: 58.

⁹²⁶ 26 Şaban 1329 - 9 Ağustos 1327 (22 Ağustos 1911) BOA. BEO 3931-294801. Yine, Weulersse'nin 1940 tarihli eserinde yer verdiği haritalardan, İsmaililerin bölgedeki nüfus noktaları takip edilebilir. Harita için bkz. Weulersse, 1940: 58, 62.

doğu taraflarında Kadmus Nahiyesinin merkezi ve buranın güneyde kalan köyleri mesken tutmuşlardı. Heccaviler ise Markab Kazasının güney cihetinde yer alan Hevabi Nahiyesi ve sahil kısımlarında yer alıyorlardı⁹²⁷. Heccavilerin ekseriyetinin 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Selimiye`ye göç ettikleri anlaşılmaktadır⁹²⁸.

Sancağın teşkil edildiği tarihe ait nüfus verilerine gelince, İsmaililerin Hevabi Nahiyesinde 358, Kadmus Nahiyesinde ise 522 mevcudiyeti olduğu bildirilmiştir⁹²⁹. Bunun dışında, 1886 tarihli bir kaynakta tahmini olarak verilen nüfus rakamlarında, İsmaililerin 30 bin civarında olduğu belirtilmiştir⁹³⁰. 1896 tarihli eserinde Cuinet ise Markab Kazasındaki İsmaililerin nüfusunu 9000 olarak vermiştir⁹³¹. Bunun yanında 20. yüzyılın başlarında yapılan bir araştırmada, bu ahalinin 20 bin civarında olduğu belirtilmiştir. Lakin kendilerine yakın memurların verdiği bu bilgiden hareketle, onların kısmi kesiminin kayıt altına alındığı ve çoğunluğun ise gizli olarak Müslüman statüsü altında yaşadığı ileri sürülmüştür⁹³².

Son olarak, 20. yüzyıla ait resmi verilerden hareketle sunulan bilgiye göre, İsmaililer toplamda 2698 kadar nüfusa sahip bulunuyorlardı. Bunların ekseriyeti olarak Kadmus`da 2500, Hevabi`de ise geriye kalan diğer miktarın yer aldığı belirtilmiştir⁹³³. Diğer taraftan yukarıdaki verilen rakamlar arasındaki farkın yüksek oluşu kayıt dışı faktörünün etkili olduğu ihtimalini akla getirmektedir.

19. yüzyılın başından itibaren İsmaililerin bölgedeki Nusayrilerle yaşadıkları çatışmalar, şartları kendi aleyhlerine dönüştürüyordu. Bununla beraber, iki taraf arasındaki düşmanlığın kadim örneğini daha önce de işlemiştik. Öyle ki bölgede yaşanan Nusayri-

⁹²⁷ Temimi-Behçet, 1333: 472-473; ayrıca Misyaf (Masyaf)`ta buldukları da anlaşılmaktadır. Douwes-Lewis, 1989: 217. Norman N. Lewis eserinde, iki farklı kesimin mevcudiyetini 18 ve 19. yüzyıllar olarak belirtmiştir. Bkz. Lewis, 1987: 59.

⁹²⁸ Douwes-Lewis, 1989: 217.

⁹²⁹ 21 Ağustos 1296 (2 Eylül 1880), BOA. Y.PRK. UM. 2-43. Bunun yanında, batılı eserlerin de verilerindeki ortak nokta, İsmaililerin düşük bir nüfus oranına sahip oldukları üzerinedir. Örnek olarak, Thomson, 1859: 246; 1853 tarihli eserinde Lyde bahsi geçen resmi kayda yakın rakamlar vermiştir. Buna göre, Kadmus Köyünde 200 civarında, Masyad Kalesi ve Kadmus civarındaki 2-3 köyde 500 nüfusa sahip olduklarından bahsetmiştir. Lyde, 1853: 235; diğer eserinde ise, Niebuhr`dan hareketle nüfusların pek fazla olmadığına değinmiştir. Lyde, 1860: 46.

⁹³⁰ Waldmeier`e göre, Kuzey Lübnan bölgesi İsmailileri birkaç bin olarak bulunmaktadır. Çoğu tarımla uğraşan 18 köyde bulunurlar. Waldmeier, 1886: 171, 247.

⁹³¹ Cuinet, 1896: 170.

⁹³² Bliss, 1912: 307.

⁹³³ Temimi-Behçet, 1333: 466, 471. 1912 tarihli resmi Fransız verilerine göre ise Suriye genelindeki İsmaililer 25 bin idi. Bkz. Annexe no III a la dépêche no 508 du 25 novembre 1912, İsmail, 1979: 153.

İsmaili çatışması, yeni bir destek kitlesinin bölgeye akmasına sebep olmuştu. 13. Yüzyılın başlarında Nusayrilerin, İsmaililer ve diğer rakiplerine karşı yardım talebi, Es-Sincari`yi Irak`tan bölgeye getirmişti⁹³⁴.

19. yüzyılın henüz başlarında iki taraf arasından bir çatışma zuhur etmişti. 1808 tarihinde, kısa zaman önce başlamış çatışmalara müteakip Nusayriler, İsmaililere ait kaleleri ele geçirip onlara ciddi kayıplar verdirmişlerdi. Ancak, Osmanlı`nın Şam Valisi Yusuf Paşa`nın askeri müdahalesi neticesinde İsmaili kaleler Nusayrilerin elinden geri alınmıştı. Daha sonra ise Hıms, Hama ve Trablus`a kaçmış bulunan İsmaililer geri dönebilmişlerdi⁹³⁵.

Aynı yüzyılın ortalarında yaşanan çatışmalar neticesinde ise, önlem olarak İsmaililerin yerleşim bölgelerinin taşınması kararı dahi alınmıştı. Resmi bir raporda belirtildiği üzere, Cebel-i Kelbiye Nusayrileri ile aralarında uzun süren ihtilaf nedeniyle Kadmus ve Hevabi`deki 200 hane nüfusunun buradan göç ettirilmişti. Padişahın iradesiyle gerçekleştirildiği belirtilen bu olayda, İsmaililerin eski yurtları olduğu belirtilen Selimiye ve çevresindeki arazilere yerleştirilmeleri uygun görülmüştü⁹³⁶.

Bu yüzyılda Suriye İsmailileri için beklide en mühim gelişme Hindistan`daki Nizari İmamlarıyla kurmaya başlayacakları mezhebi ilişkiler üzerine olacaktı. Bu münasebete müteakip olarak 20. Yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı ile kendileri arasındaki ilişkiler olumsuz yönde işleyecekti.

Esasen, 19. yüzyılın ilk yarısında, Suriye İsmailileri, imamlik müessesesiyle olan bağlantılarını kaybetmişlerdi. Son olarak 1796 tarihinde imam olarak bağ kurdukları Muhammed Şahlı kanalından gelen Muhammed el-Bakır ile temasları olmuştu. Bu

⁹³⁴ Et-Tavil, 2010: 335-336; Moosa, 1987: 269-270; Friedman, 2010: 52-53.

⁹³⁵ Burckhardt`ın verdiği malumattan, yaşanan çatışmanın 1807`den itibaren süregeldiği anlaşılmaktadır. Bir süre sonra olaylar devam etmişti. Nusayrilerin yaptığı bir baskınlarda yağma ve can kayıpları yaşanmıştı. İsmaililer Hama gibi bölgelere kaçmışlardı. Bkz. Burckhardt, 1822: 152-153. Bu bahisle ayrıca bkz. Moosa, 1987: 276; Norman, 1987: 59; Winter, 2004: 106-107.

⁹³⁶ 1906 tarihli bir raporun baş kısmı: “Nihayet bunlarla (İsmaililer) Cebel-i Kelbiye`deki Nusayriler arasında zuhur iden ve 8-10 sene kadar devam eden ihtilafat ve iğtişaatın izalesi zımında Mir İsmailin taht-ı idaresinde bulunan iki yüz hane halkı kadar Sem`uli (kendileri bu tabirle de tanımlanmışlardı), Kadmus ve Hevabi Nahiyelerinden kaldırılıb me`va-yı kadimleri olan Selimiye ile civarındaki sahipsiz arazide iskanları 1266 (1849-1850) senesinde makrun-ı müsaide-i seniyye-i hazret-i padişahi olarak icabı icra olunmuş...”, BOA. DH. TMİK. M. 255-23.

tarihten sonra yarım yüzyıl süresince Suriye İsmailileri, deyim yerinde ise, bir “imam kriziyle”karşı karşıya kalmışlardı⁹³⁷.

Yüzyılın ortalarından itibaren Muhammed el-Bakır soyundan gelenlerle yeniden bağlantı oluşturma arayışı neticesiz kalınca⁹³⁸ yeni gelişmeler ortaya çıkmıştı. Hindistan`da bu bahse münasip olacak bir şahsın varlığından haberdar olmaya başlayan İsmaililer 1284 (1867-68) tarihinde buraya bir heyet göndermişlerdi. Ancak bu şahsın, istedikleri imam vasfına uymadığına kanaat getirmişlerdi. Bununla birlikte kendi maksatlarına münasip olabileceğini düşündükleri Muhammed Hasan el-Hüseyni`den haberdar olunca kendisiyle görüşme yoluna gitmişlerdi. Bunun neticesinde kendisini imam olarak kabul edip döndüklerinden sonra bunu mezhep mensuplarına ilan ettiler. Kendi taraflarından da bu yeni imama zekat gönderenler olmuştu. El-Hüseyni`nin ölümüne müteakip ise önce Ali Şah ve sonrasında Muhammed İsmail Şah (Sultan Muhammed Şah)`ın halefligi (III. Ağa Han) başlamıştı⁹³⁹.

III. Ağa Han Muhammed Şah`ın imamlığını Suriye İsmaililerin tamamı kabul etmemişlerdi. Daha önce işlediğimiz üzere, bölgedeki İsmailileri oluşturan iki kesimden olan Heccaviler bu imamete bağlanmayı benimsemişlerdi. Buna karşın Süveydaniler Ağa Han`ı imam olarak görmeyi reddetmişlerdi⁹⁴⁰.

Muhammed Şah, 1890`da Şeyh Süleyman el-Hacc`ı Suriye`deki mezhep mensuplarının dini lideri olarak tayin etmişti. Bunun yanı sıra, Emir İsmail ibn Muhammed de Bombay`a gidecek bağışın (hums) toplanmasından sorumlu kişi olarak görevlendirilmişti. Bunun yanı sıra, Şeyh Süleyman`ın 1895 tarihinde Hindistan`da ki ölümü üzerine, onun yerine, kendisine refakat etmiş bulunan Şeyh Ahmed el-Muhammed el-Hacc vazifelendirilmişti⁹⁴¹.

Diğerlerine nazaran Bombay`dan geç dönen Şeyh Ahmed, 1315 (1897-98) yılı başlarında Selimiye`ye gelip Ağa Han`ın kabul ettiği dini uygulama ve ritüellerin tatbiki için

⁹³⁷ Daftary, 2005: 677; Douwes-Lewis, 1989: 217;“Filhakika rivayet edildiğine nazaran bu civarda mukim bulunan İsmaililer bundan 50 küsur sene evvel ‘imam’sız kaldıklarından kendilerine imam tahrişine başlamışlar”, Temimi-Behçet, 1333: 473.

⁹³⁸ Daftary, 2005: 677.

⁹³⁹ BOA. DH. TMİK. M. 255-23; aynı bilgiler için bkz. Temimi-Behçet, 1333: 472. III. Ağa Han Muhammed Şah`a kadar olan gelişmeler Daftary ve yine Douwes-Lewis`in makalesinde işlenmemiştir. Bkz. Daftary, 2005: 677; Douwes-Lewis, 1989: 217

⁹⁴⁰ Temimi-Behçet, 1333: 473; Douwes-Lewis, 1989: 217

⁹⁴¹Douwes-Lewis, 1989: 217-218.

çalışmaya başlamıştı⁹⁴². Ancak bu gelişmeler Abdülhamit iktidarını rahatsız etmişti. Zira ortaya çıkan bu münasebet ve kurulan bağlar Osmanlı otoritesinin aleyhindeki fiiller olarak görülmüştü⁹⁴³. Bu nedenle 1317 (1899-1900) yılının başlarında hükümetin bu duruma müdahale etmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Şeyh Ahmet ve Mustafa Tamr ile beraberindekiler tevkif edilmişlerdi. Bunlardan Mir İsmail ise Bombay`a kaçmış ve burada vefat etmişti⁹⁴⁴.

Şeyh Ahmet ve diğer şahısların aynı zamanda başka suçlarla ilişkilendirildikleri anlaşılmaktadır. 1900 tarihli olarak, Hevabi Nahiyesindeki Şeyh Ahmet ve çevresindekiler hakkında “mezalim ve teaddiyatan bahs ve şikayetle⁹⁴⁵” verilen arzuhal üzerine Beyrut Valiliğinin bu meseleyi tahkik etmesi için yazı gönderilmişti. Bunun yanında, cinayete teşebbüs gibi iddialarla da suçlanıyorlardı⁹⁴⁶.

Ancak elbette ilişkilendirildikleri en mühim suçlama, onların Ağa Han ile kurdukları münasebetler kapsamında, resmi otoritenin “akaid-i batıla” olarak tanımladığı ve bölge ahali arasında yürüttükleri çalışmalar üzerinedir⁹⁴⁷. Bunun sebeple de Hindistan`a gönderilmek üzere (bağış ve zekat olarak) para toplanma faaliyeti hükümet tarafından engellenme yoluna gidilmişti⁹⁴⁸.

Esasen Hevabi Nahiyesi`nden olan Şeyh Ahmet ve beraberindekilerin tevkif edilmesinden sonra, önce Fizan`a sürgün edilmek istendikleri anlaşılmaktadır. Bu hususta

⁹⁴² 1906 tarihli rapor için bkz. BOA. DH. TMİK. M. 255-23; ayrıca bkz. Douwes-Lewis, 1989: 218-219.

⁹⁴³ Douwes-Lewis, 1989: 220-221.

⁹⁴⁴ 30 Zilkade 1325-22 Kanunuevvel 1323 (4 Ocak 1908) tarihli belge, BOA. DH. TMİK. M. 255-23; ayrıca bkz. BOA. BEO.2616-196159; Douwes-Lewis`e göre, tutuklama 1901 tarihinde olmuştur. Douwes-Lewis 1989: 220.

⁹⁴⁵ “Beyrut Vilayet-i Aliyesine, 25 Cemaziyelevvel Sene [1]318-7 Eylül Sene [1]316 (20 Eylül 1900): Hevabi Nahiyesinde taife-i İsmailiye meşayihinden Şeyh Ahmed ve İsmail ve rüfekasının ifa ide gelmekte oldukları mezalim ve taaddiyatan bahs ve şikayetle istid`a-yı icra-yı muadeleti havi ahali-i mahalliye namına gönderilen arabü`l-ibare arzuhal leffen irsal kılındı mündericatına nazaran bi`-t-tahkik iktiza-yı muadeletin ifası hususuna himem-i aliyyeleri...”, BOA. DH. MKT 2405-39.

⁹⁴⁶ Bkz. 1906 tarihli geniş rapor, BOA. DH. TMİK. M. 255-23; 27 Şevval 1323-11 (12) Kanunuevvel 1321 (25 Aralık 1905) tarihli olarak Adliye Nezaretine gönderilen yazı, BOA. BEO. 2728-204560; Douwes-Lewis, 1989: 220.

⁹⁴⁷ Dahiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen yazı olarak: “Fi 26 Şevval Sene [1]318 ve fi 3 Şubat Sene [1]316 (16 Şubat 1901), Markab Kazasına muzaf “el-Hevabi” Nahiyesi ahalisinden ve taife-i İsmailiye meşayihinden Şeyh Ahmet el-Muhammed`in ahali ve aşayir-i mahalliyyeye akaid-i batıla üzerine müesses bir mezheb neşr ve telkiniyle mugayyer-i şer`i-şerife bazı türrehat ve ifadatta bulunduğu tafsilatına dair Muhammed Abdullah imzasıyla huzur-ı sami-i sadaret-penahilerine takdim olunub tevdi` buyurulan arabü`l-ibare arzuhal tercümesinin leffiyile Beyrut Vilayet-i aliyyesine iş`ar-ı keyfiyet idilmişti. Şeyh-i merkum ile diğer bazı refiklerinin bu neşriyat-ı batıla ve`l-hadd-keraneleri yedi mah makdem haber alınarak derdest edilüb teşebbüs-ı vakıaları akim bırağılmış...”, BOA. DH.MKT. 2452-39.

⁹⁴⁸ 1906 tarihli rapor için bkz. BOA. DH. TMİK. M. 255-23;

padişahın buyruğu üzerine alınan sürgün kararı, 13 Mart 1901 tarihli yazıyla Dahiliye Nezaretine bildirilmişti⁹⁴⁹. Bununla birlikte 29 Eylül 1903 tarihli olarak Sadarettin Suriye Vilayetine gönderilen tahriratta, Şeyh Ahmet'in merkeze Arapça bir telgraf çekerek, davasının Suriye İstinaf Ceza Mahkemesi'nden başka bir mahkemeye taşınmasını talep ediyordu. Zira bu mahkemenin haklarını koruyamadığı kanaatindeydi⁹⁵⁰.

1904 senesi eylülünde ise Şam İstinaf Ceza Mahkemesi tarafından, yaptıkları propaganda ve topladıkları hediyeleri Hindistan'daki ruhani liderlerine göndermeleri gerekçeleriyle 14 şahsın mahkumiyetine karar verilmişti. Buna göre, mezhep reisi Şeyh Ahmet idama, bunlardan bir kısmı 15 ve 10 yıllık cezalara, geriye kalan 3 kişi de kürek cezasına çarptırılmıştı⁹⁵¹. Ancak daha sonrasında, Şam Ceza Mahkemesinin verdiği bu cezalar, Temyiz Mahkemesi tarafından gözden geçirilmek üzere geri gönderilmişti. Zira bu kararlar, ceza kanununun 57. maddesine göre verilmekle birlikte, esasen tüm mahkumların aynı kanunun 58. maddesine göre yargılanması gereği belirtilmiştir. Bunun neticesinde ise, cezaların tümü müebbet müddetiyle kalebentlik cezasına çevrilmişti. Bu yeni karar da yeniden Temyiz Mahkemesine gönderilecekti⁹⁵².

⁹⁴⁹ BOA. BEO 1630-122243.

⁹⁵⁰ 7 Recep 1321-16 Eylül 1319 (29 Eylül 1903): “Suriye İstinaf Ceza Mahkemesinde hukuku muhafaza edilmemekte olduğundan bahisle davasının diğer bir mahkemeye havalesi hakkında bazı ifade ve istid'aya mutazammın tarikat-ı İsmailiye Şeyhi Ahmedü'l-Muhammed imzasıyla varid olan arabiyü'l-ibare telgrafnamenin tercümesi leffensavb-ı devletlerine gönderilmiş olmağlabi't-tetkik istihsal olunacak muamelatin inbasına ve melfufun iadesine himmet.”, BOA. BEO. 2181-163504.

⁹⁵¹ 12 Mayıs 1905 tarihli İngiliz Sefareti Muhtırasında geçen malumat olarak: “‘İsmailiye’ dinilen mezheb erbabından ve Hama Sancağına muzaf ‘Selimiye’ Kazası ahalisinden 14 şahsın İslamiyete mugayyer bir takım akaid-i sahife neşr ve cemaatleri efradında topladıkları hüdayayı Hindistan'da mukim reis-i ruhaniyelerine irsal eylediklerinden dolayı geçen 1904 senesi eylülü evahirinde Suriye İstinaf Ceza Mahkemesince muhkemeleri icra kılınarak bunlardan reis-i mezheb Şeyh Ahmed'in idamına ve “İsmail bin Mehmed”, Nasır bin Mehmed”, Adem bin Hazır” ve “Mehmed Mir Ahmed Selahid'in” on beş ve Kasım bin Mehmed Tamır, Hacı Mustafa Tamır, Hüseyin bin Mehmed Verdi ile Hacı Hazır Yeddur onar ve diğerlerinin ba'dü't-teşhir üç sene kürek cezasına mahkumiyetlerine karar virilmekle mahkeme-i mezkura tarafından ita olunan işbu hüküm ve kararın temyizentedkik ve rü'yeti taleb ve istid'a olunmuş idi.”, BOA. BEO. 2616-196159.

⁹⁵² İngiliz Sefaretinden 14 Mart 1904 tarihli verilen muhtıradaki malumattan hareketle. Bu muhtıra, sadarette ise 14 Kanunuevvel 1905 olarak (tercümesi) kaydedilmiştir: “... Bu işe dair ahiren sefarette varid olan malumata nazaran Şam-ı Şerif Mahkemesi eşhası merkumenin mahkumiyetine kanun-ı cezanın 57. nci maddesi ahkamına tevfiikan karar virdiğini (...) itmiş ise de mahkeme-i temyiz ceraim-i adiyyeifai maksadına mebni ittifakat-ı hafiyeye dair (...) muhtevi bulunan 58. nci maddeye tevfiiken davayı yeniden rü'yet olunmak üzere mahkeme-i mezkureye iade etmiş ve bunun üzerine müttehiminin kaffesi 58. Madde ahkamı mucibince geçen mayısın dördünde müebbeden kal'a-bend cezasına mahkum olmuştur. Bu karar-ı cedid dahi şimdi mahkeme-i temyize havale idileceği cihetle sefaret bu vesileden bi'l-istifade bu iş hakkında Bab-ı Ali'nin bil-hassa nazar-ı dikkatini celb ile beraber...”, BOA. BEO.2811-210818; ayrıca bkz. Douwes-Lewis, 1989:221, 230.

Önce idamı istenen ve temyiz kararıyla cezası müebbetle çevrilmiş olan Şeyh Ahmet, sebep olmadan verildiğini beyan ettiği mahkumiyetten affedilmesi hususunda müracaatta bulunmuştu⁹⁵³. Buna karşı talebinin ret edildiği anlaşılmaktadır. Öyle ki kendisiyle birlikte mahkumlardan iki kişi hapiste ölmüştü⁹⁵⁴.

İngiltere, verilen bu cezalara müteakip temsilciliği kanalıyla, hükümete defeaten uyarı ve taleplerde bulunmuştu⁹⁵⁵. Bu münasebetle, İngiliz Sefaretinden verilen 14 Mart ve 21 Mart 1904 tarihli muhtıraları, yine 12 Mayıs 1905 tarihli bir diğeri takip etmişti. Bu muhtıralarda, İsmaililer`den 14 kişinin mahkum edilmesi ve bunlardan Şeyh Ahmet`in de idamı kararının gözden geçirilmesi istenmekteydi. Üstelik bu mahkumiyet kararları, onların mezhebi itikatlarıyla ilişkili olduğu ileri sürülmekteydi. Hindistan`daki pek çok Müslüman kitlesinin de bu mezhebe mensup olduğu ve inanç önderlerine verilen mahkumiyetlerin bu ahali nezdinde olumsuz bir etki yaratacağına dikkat çekiliyordu. Bu sebeple, taahhüt altında bulunan mezhebi serbestlik esnasından hareketle, bu şahısların affedilmesi isteniyordu. Bunun yanında, son muhtırada geçtiği üzere, mezhep mensubiyetlerini rencide edici muamelelerin önlenmesi hususunda bölgedeki mahalli memurlara talimat verilmesi vurgulanmaktaydı⁹⁵⁶.

⁹⁵³ “Adliye Nezaret-i Celilesi Canib-i Alisine Tezkere, 23 Rebiyülahir Sene [1]323-14 Haziran Sene [1]321 (27 Haziran 1905): 9 Rebiyülahir Sene [1]323 (13 Haziran 1905) tarihli tezkereye zeyildir: Şam İstinaf Mahkemesince bila sebep nefy-i müebbede mahkum idildiğinden ve ifadat-ı saireden bahisle istitafi havi İsmailiye şeyhi Ahmet el-Muhammed imzasıyla keşide olunan telgrafnamenin tercümesi leffen savb-ı ali-i daver-anelerine irsal kılınmağla mündericatına ve iş`ar-ı sabika nazaran iktizasının ifa ve inbası babında.”, BOA. BEO. 2609-195617. Douwes-Lewis, Şeyh Ahmet`in 19 Mayıs tarihinde Temyiz Mahkemesine telgraf çektiği bilgisini vermektedirler. Şeyh Ahmet, bu telgrafında fikrinde cesurca davrandığını ve mahkemeye yaranmak maksadını gütmeye de dikkat çekerler. Douwes-Lewis, 1989: 222.

⁹⁵⁴ Bkz. BOA. BEO. 2811-210818; BOA. DH. TMİK.M.255-23; Douwes-Lewis, 1989: 222.

⁹⁵⁵ Buna karşın hem İngiltere`in hem de Ağa Han`ın bu sürece karşı ilgilileri düşük kalmıştı. Bununla beraber, mahkum İsmaililerin kendisi de çekindiklerinden dolayı bu cenahlarla olan münasebetlerinde ihtiyatlı davrandıkları anlaşılmaktadır. Detay için bkz. Douwes-Lewis, 1989: 224, 227.

⁹⁵⁶ Hariciye Nazırından Sadarete 30 Rebiyülevvel Sene [1]323 ve fi 22 Mayıs Sene [1]321 (4 Haziran 1905) tarihli yazı gönderilir. Aynı zamanda, İngiltere Sefaretinden verilen 12 Mayıs 1905 tarihli muhtıra da beraberinde sunulmuştur: “... mahkeme-i mezkure tarafından ita olunan işbu hüküm ve kararın temyizentedkik ve rü`yeti taleb ve isti`a olunmuş idi. Hindistan ahali-i İslamiyesi meyanında bu mezhebe tabi pek çok eşhas mevcut bulunduğu cihetle eşhas-ı merkumenin itikadat-ı mezahibiyelerinden dolayı mahkum olmaları ahali-i mezkurece mucib sui tesir olacağına (...) ahkam-ı muahedat ile taht-ı temine alınan ve bi`c-cümle mezahib erbabi tarafından bil istisna istifade idilmekte bulunan serbesti-i mezahib hususu nazar-ı dikkat ve itibara alınarak Hindistan memurini tarafından yeniden izhar olunan arzuya etbaen ve hükümet-i seniyyenin müsellemler olan hayat-ı hakkaniyet-perveranesine isnaden eşhas-ı mahkum-ı merkumun mazhar-ı afv ve safih-i ali olmaları esbabının istikmal ve marü`l-beyan İsmailiye mezhebi mensubiyetinin saye-i refahiyet-vaye-i cenab-ı mülükane ba`dema rencide idilmemesi zımında memurin-i mahalliyeyevamir-i lazıme ita buyırılmasını nezaret-i Hariciyyeden rica eyler.”, BOA. BEO.2616-196159; 14 Mart tarihli muhtıra bahsi için ayrıca bkz. BOA. BEO.2811-210818.

Sefaretin konuyla ilgili iddia ve talepleri üzerine hükümet cenahından verilen cevapta, mahkumiyet kararlarının mezhebi mensubiyetle ilgili olmadığına özellikle dikkat çekilmek isteniyordu. Onların, gizli ve zararlı bir cemiyet kapsamında yürüttükleri faaliyet dışında, adli suçlar kapsamında bu cezalandırıldıkları savunuluyordu. Bu bahsin dile getirildiği yazılardan (28 Haziran 1905) birisinde, “Şeyh Ahmed ve rüfekasının fiil ve hareketleri itikadat-ı mezhebiyeye dair olmayub merkumunun suret-i hafiyede bir cemiyet akdine ittifak iderek ictima`ları ve ittifak meselesinin itmamı için cemaathane namıyla bir takım yerler tesis ve ahali beyninde kin ve adaveti ika` ve fesad ve mel`aneti neşr itmek (...) ecnebi bir şahsı halife ve sultan ismiyle yad ile merkume saltanat ve hüküm ve kudret-i batılayı iddia eylemek ve Memalik-i Mahruse-i şahanede mukim ve mütevattın olan ahalinin rahatını ihlal ideri`mal-i mefsedet-keraneleri tesis olunmak üzere mezkur cemaathanelerde ictima` eyledikleri ve bir hak ve selahiyetleri olmaksızın kendi mekasıd-ı seniyyelerine mebni sade-dil bir takım ahalinin efkarına tasallut ile cemiyet-i fesadiyelerine istimale ile ahali üzerine tahrik ittikleri misüllü cebr ve şiddetle emval-i nehb ettikleri ve katl ve nehb ve itlaf-ı mevaşi ve mezruat ve izale-i bekaret ve buna mümasil-i ceraim-i azime ve hıyanet-i cesimenin husulüne kıyam itmiş oldukları ve icraat-ı mefsedet-kerane ve i`mal-i mel`anet-i cereyanelerinin tedariki için mebalîğ-i külliye ve emval-i kesire ile mahsus sanduk ve sanduk emini tahsis ve tayin eyledikleri...⁹⁵⁷”, şeklinde sıralanan gerekçelerde cinayet, mal ve hayvan gaspı ile cinsel vakalar türündeki adli suçlara yönelik örnekler gösteriliyordu.

Diğer taraftan bunun öncesinde, sefaretten ilk gelen 14 Mart tarihli muhtırada, adli ceza kapsamına alınan fiillerin bu kişiler tarafından ifa edildiğine yönelik delillerin olmadığı savunulmuştu. Bunun yanında, kendi dini ritüellerini icra etmelerinin devlet ve padişahla olan tabilik ilişkisine aykırı olmadığı da savunulmaktaydı. Üstelik devlete bağlı diğer inanç unsurlarının kendi özel mekanlarında inanç ritüellerini gerçekleştirmeleri hususunda tanınan izne bu bağlamda dikkat çekilmekteydi⁹⁵⁸.

⁹⁵⁷ Bu metnin, Adliye Nazırından Sadaret`e gönderilen 24 Rebiyülahir Sene [1]323 ve fi 15 Haziran Sene [1]321 (28 Haziran 1905) tarihli yazının ekinde olduğu anlaşılmaktadır, BOA. BEO. 2728-204560.

⁹⁵⁸ “...eşhas-ı merkume katl, sirket ve nehb ü garat misüllü hukuk-ı umumiyyeye aid ceraim-i adide ile itham itham idilmişlerse de sefaretin kavlince bir gune esasi-i ciddiye mübtteni olmayan ithamat-ı vakıanın sıhhatini isbat idecek hiçbir delaile dest-res olunamadığı isbat ile vakıa eşhas-ı merkume kendülerine mahsus bir takım itikadat-ı mezhebiyeye kail ve salik bulunuyorlar ise de vezaif-i diniyyelerinin heyet-i ifasında huzur ve asayiş-i umumiyyeyi ihlal ittiklerini ve kavaniye-i devlet-i aliyyeye münafi bulduklarını veyahut teba-yı sadıka-yı hazret-i padişahiden bulunmadıklarını müsbet bir güne delail ve emarat dahi elde idilememiştir. Bunların merasim-i diniyyelerini ifa itmek üzere bir mahal-i mahsusta ictima ittikleri

Yaşanan gelişmeler kapsamında, Şeyh Ahmet ve diğer iki mahkumun ölmesi ve bunlardan altı kişinin beraat etmesi aslında ilk safhanın tamamlanması mahiyetinde olmaktadır. Bahsi geçen şahıslar, 1903 yılındaki ilk yargılanmada serbest kalmışlardı. Zira tutuklu buldukları süre, onlara verilen cezaya tekabül ettirilmişti. Ancak bir zaman sonra savcının itirazı üzerine yeniden tevkif edildikleri anlaşılmaktadır. Bu davaların işleyişi ise 1908 tarihine kadar devam etmişti. Bu tarihte ise, meşrutiyetin yeniden ilan edilmesiyle birlikte çıkarılan af üzerine mahkumlar, talepleri doğrultusunda salıverilmişlerdi⁹⁵⁹. Bunlar arasında, müteveffa Şeyh Ahmet'in kardeşi Şeyh Nasır (el-Muhammed) da vardı ki kısa süre sonra yeniden başlayacak tevkiflerde kendisi de tutuklanmıştı.

Meşrutiyetin ilanı ile oluşan atmosferi İsmaililer lehte olarak değerlendirmişlerdi. Douwes ve Lewis'in dikkat çektikleri üzere, mahkemeler sürecinde gizli yollarla Hindistan'a gönderdikleri bağışı, daha açık bir şekilde yapmaya başlamışlardı. Üstelik mahalli meclislerde kendilerine ayrı bir temsil hakkının verilmesini de talep etmişlerdi⁹⁶⁰. III. Ağa Han ise bu gelişmeden bahsederken, meşrutiyetin ilanının, diğer azınlık kesimler gibi İsmaililer için de II. Abdülhamit'in baskı yönetiminden bir kurtuluş olarak yorumlamıştır⁹⁶¹.

Ancak bu durum fazla sürmeyecekti. Zira imparatorluk sınırlarının dışındaki bir otoriteyle mevcut bağları, Osmanlı iktidarının yeniden olumsuz manada tanımlayacağı bir sorun haline dönüşmüştü. Ağa Han ile bu münasebetlerinin padişaha sadakate aykırı bir nitelikte bulunduğu düşünülmüştü. Diğer taraftan, Şeyh Nasır'ın götürüldüğü İstanbul'da kendisine bu bahiste yöneltilen suallere verdiği cevap dikkat çekici olmuştur. Öyle ki, daha evvel abisi Şeyh Ahmet'in de sergilediği tutuma benzer olarak, padişahın (Mehmet Reşad) geçici bir hükümdar iken, Ağa Han'ın mutlak bir imam olduğunu belirttiği anlaşılmaktadır⁹⁶².

hakkındaki ithamata gelince memalik-i şahanede bulunan diğer muhtelif cemaat ve mezhebiyenin dahi bu yolda ictima ittikleri ve icra-yı ayin-i mezbebi zımında bu suretle ictima itmek hususunda bunların haiz oldukları hak ve selahiyete hiç bir vakit itiraz olunmadığı...”, BOA. BEO.2811-210818.

⁹⁵⁹ Savcının itirazı sonrasında yeniden başlayan dava süreci için bkz. Douwes-Lewis, 1989: 222-223.

⁹⁶⁰ Douwes-Lewis, 1989: 228.

⁹⁶¹ Bunun yanında, Meşrutiyetin ilanından sonra yeniden başlayan tutuklamalardan bahsetmemektedir. Ağa Han, 2005: 243.

⁹⁶² Bkz., Douwes-Lewis, 1989: 227-228. Yaşanan bu tutuklama bahsindeki gizli yazıda, Mr. Edmond'dan geldiği anlaşılan bilgi üzerine, elçilikten gayri resmi olarak, Şam'da tutuklu İsmaililere verilecek desteğin, Hama'da tevkif edilenler açısından olumsuzluk yaratmasından çekindiklerini belirtilmişti. Aynı yazıda,

Şeyh Nasır ve beraberindeki 20 civarındaki mezhep mensubunun tevkif edilmesiyle birlikte Markab`tan toplandığı anlaşılan ve mezhep vergisi olarak anılan para ve ziynet eşyasına mahalli idare tarafından el konulmuştu. Bu bahisle ilgili olarak, 1909 senesinin sonlarında Lazkiye Mutasarrıflığından vilayete gönderilen farklı tarihlerdeki telgraflarda ayrıntıya yer verilmiştir. Hevabi Nahiyesinde müsadere edildiği anlaşılan eşya ve paranın kaza merkezine getirilmesi hükümet binasında korunması gereği belirtilmiş ve tevkif edilen şahısların da ivedilikle sancak merkezine gönderilmeleri istenmişti.. Bununla beraber, bahsi geçen şahısların, adliyeye mi yoksa Divan-ı Harb-i Örfi`ye mi sevk edilmesi gereği de mutasarrıflıktan sorulmaktaydı⁹⁶³. Bir sonraki tarihe ait telgrafta ise, el koyulan 8-9 bin lira civarında olduğu belirtilen nakit ile diğer eşyaların Hama Sancağına götürüldüğüne dair malumatın Selimiye Kaymakamlığından verildiği belirtilmiştir. Aynı telgrafın sonunda Markab`da el konulan bu para ve eşyaların, kayıt altına alındığı miktarında, herhangi bir eksiklik veya değişimin yaşanmamasına ihtimam gösterilmesi için bahsi geçen kaymakamlığın uyarıldığı da ifade edilmiştir⁹⁶⁴.

Şeyh Nasır ve beraberindekilerin tutuklanmasına yönelik gerekçelerin başında elbette Hindistan`a gönderilmek üzere, mezhep vergisi namı altında toplanan para ve diğer ziynet eşyaları olmaktadır. Ancak dikkat çeken husus bu para ve eşyaların “fukara ahali” vurgusuyla cebir yoluyla temin edildiği iddia edilmekteydi. Bu ise halk arasında fesada

İsmaililerin teorik açıdan Ağa Han`a bağlı olsalar da pratikte Padişah tabi olmalarına da dikkat çekilmiştir. FO. 618-3: Constantinople, 25 March 1907, J.A.C. Silley.

⁹⁶³ “Şeyh Nasır hanesinde bulunan sandukun anahtarını götüren Muhammed el Şeyh Ahmet huzurunda açılıp mevcudu lede`l-ta`dad 856,5 İngiliz ve 1045,5 Osmanlı ve 954 Fransız lirası ile gazi tabir olunan 135 adet ziynet ve 3 kürdan ve yine hilal şeklinde 34 ziynet altını ve 15 büyük küpe ve 5 küçük küpe ve 7 kıta huliyyat-ı saireden ibaret olduğu görülüp müfredat defteri ile maansanduk içine konularak üzeri temhid edildiği Hevabi Nahiye müdürünün iş`arına atfen Markab Kaymakamlığından bi`t-telgraf bildirilmesi üzerine mezkur sandukun hemen merkez-i kazaya celp ve hükümet dairesinde hıfzı ve tahkikat-ı mükemmele icrasıyla mütecasirlerinin mahfuzen ve serian merkez-i livaya i`zama lüzumu cevaben bildirildi. Fakat mütecasirlerinin cihad-i adliyeye mi yoksa Divan-ı Harp-ı Örfiyeye mi irsali lazım geleceğinde tereddüt olunduğunun bu baddaki emir-i devletlerine intizar idildiği maruzdur.”, 27 Teşrinievvel 1325 (9 Kasım 1909) tarih ve 289 numarolu arizaya 3. zeyl olarak, 1 Teşrinisani 1325 (14 Ekim 1909) tarihli telgrafname, BOA. BEO. 3661-274540.

⁹⁶⁴ “...Hama Mutasarrıflığıyla Suriye Vilayeti beyninde cereyan eden muhabere üzerine mahfuzen merkez-i livaya sevk ve cem` ittikleri 8-9 bin lira para ve bazı zı-kıymet eşyanın bulunduğu kasa ile beraber Hama`ya naklidildiği Selimiye Kaymakamlığından cevaben alınan telgrafnameden anlaşıldığı ve mesele-i mezkureye münasabeti bulunup Markab`ta elde edildiği arz olunan kasa ve defter hakkında ne yapıldığı tekrar iş`ar ve fevkalade intizam-ı vakit ile müsadere muktezi akçe ve eşyadan bir nesnenin bile kaçırılmasına meydan ve imkan bırakılmaması te`kiden kaymakamlığa ihtar olunduğu maruzdur.”, 27 Teşrinievvel 1325 (9 Kasım 1909) tarihli ve 279 numarolu arizaya 2.nci zeyl olarak, 31 Teşrinievvel 1325 (13 Kasım 1909) tarihli telgrafnamesi, BOA. BEO. 3661-274540.

yol açacağı endişesini doğurmuştu⁹⁶⁵. Öyle ki dönemim Dahiliye Nazırı Talat Bey, 27 Aralık 1910 tarihli olarak Sadarat'e gönderdiği yazıda bu durumu, "... Hindistan'da bulunan Şah Muhammed namında birine götürülmek üzere mezheb-i mezkur salikininden ve sade-dilan ahalisinden adeta cerime suretinde ve mezheb virgüsü namıyla para toplanarak itadan imtina edilenler hakkında cebr ve şiddet irae ve taziyat icra edilmekte ve maa-haza bu hususta siyaseten muzır bazı mekasıd-ı hafıyye dahi takib edildiği indü't-tahkik tebeyyün itmesiyle...⁹⁶⁶", şeklinde yeniden belirtiyordu.

Şeyh Nasır İstanbul'daki yargılanması Divan-ı Harb-ı Örfi'de yapılır. Buna müteakip ise, kendisinin Hüdavendigâr Livası dahilindeki Bursa'ya sürgüne yollanmasına karar verilir⁹⁶⁷. Bu kararda, kendisinin Suriye'ye gönderilmesinin o esnada uygun görülmediği gerekçe olmuştur. Zira böyle bir durumda kendisinin bölgedeki asayışı olumsuz etkileyebileceği düşünülmekteydi⁹⁶⁸.

Hükümet cenahından, bahsi geçen para ve eşyaların zor yoluyla toplandığı iddia edilmesine karşın, mezhep mensupları bu tutuklamalar ve yapılan müsadere hakkındaki itirazlarında ise bunun aksini ileri sürerek şeyhlerine sahip çıkmakta ve serbest bırakılmasını talep etmekteydiler⁹⁶⁹.

Evvela, taraflarından 75 şahsın imzasıyla Padişaha hitaben gönderilen 30 Kasım 1909 tarihli yazıda, mezheplerinin reisi ile 17 kişinin otuz günden beri Hama Hapishanesinde kanuna aykırı bir tarzda tutulduklarını belirtirlerken suç ve kabahatlerinin olmadığı

⁹⁶⁵ Resmi yazışmaların farklı suretlerinde bu gerekçeye sıkça rastlanabilmektedir. Bkz. BOA. BEO 3931-294801; BOA. BEO. 3661-274540 ve yine bkz., 4 Mayıs 1326 (17 Mayıs 1910) tarihli olarak Şura-yı Devletten Hama Sancağına gönderilen yazı (derkenar) olarak: "... Şeyh Nasır ile avenesinin cebren ve ihtiyalen paralar toplayub dolandırmakta olduğu ihbar olunmuş idi...", BOA. DH. MUi. 78-62.

⁹⁶⁶ 24 Zilhicce 1328-13 (14) Kanunuevvel 1326 (27 Aralık 1910), BOA. BEO. 3661-274540.

⁹⁶⁷ Bkz. BOA. BEO. 3661-274540; BOA. BEO 3931-294801.

⁹⁶⁸ Bkz. 24 Zilhicce 1328 - 13 (14) Kanunuevvel 1326 (27 Aralık 1910) tarihinde, Dahiliye Nazırı Talat'ın Sadarete gönderdiği yazı olarak: "... şeyh-i merkumun o sırada mahaline iadesi asayiş-i dahiliyi ihlal edecek ahval zuhuruna badi olacağı vilayet-i müşarün-ileyhadan bildirilmesine binaen devletçe bu babta bir karar ittihaz idilinceye kadar merkumun memleketine gidememesi için idare-i örfiye kararnamesinin 6. maddesine tevfiakan taraf-ı hükümetten müreffehen infak ve iaşe idilmek üzere Brusa'da ikamet ittirilmesine Divan-ı Harb-ı Örfi kararıyla bi'l-istizan irade-i seniyyecenab-ı padişahi şeref-sudur buyurulduğu 6 Nisan Sene 1326 (19 Nisan 1910) tarihli ve 333 nomerolu tezkere-i samiye-i daver-i efhamileriyle emr ü izbar buyurularak keyfiyet o vakit Emniyet-i Umumiye Müdüriyetiyle Hüdavendigâr ve Suriye Vilayetlerine tebliğ ve bu babta mukaddema Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine çekilüb tevdi' olunan telgrafnameler üzerine de riyaset-i müşarün-ileyhaya bu yolda ita-yı malumat idilmiş...", BOA. BEO. 3661-274540. Bununla beraber, kendisinin altı ay sonra memleketine dönmesine izin verildiği ileri sürülmüştür. Douwes-Lewis, 1989: 228.

⁹⁶⁹ Bkz. 5 Kanunuevvel 1326 (18 Aralık 1910) tarihli olarak ahalinin sadarete gönderdiği yazı, BOA. BEO. 3661-274540.

savunuyorlardı. Bunun yanında, "... rıza-yı aliye mugayyer her güne hal ve hareketten tevakki ve tekalif-i emiriyeyi vakt ve zamanıyla ta'diye itmek tarikatimizin mukteziyatındandır. Mezhebimiz tarik-i Muhammediye hizmet ve Ehl-i Beyte muhabbetten ibaret ve daima buna amirdir. Çünkü Ehl-i Beyt'in muhabbeti amme-i Müsellimenin indinde mahfuz ve masundur...", şeklinde kendilerini müdafaa ediyorlardı⁹⁷⁰. 1 Aralık 1909 tarihli telgraf ise bu sefer 98 kişinin imzasıyla Dahiliye Nezaretine gönderilmekteydi. Önceki telgrafta olduğu gibi, meşrutiyet devrine atfen hürriyet vurgusuyla taleplerini dile getiriyorlardı⁹⁷¹.

Mezhep mensuplarının merkeze müracaatları bir yıl sonra da devam edecekti. 18 Aralık 1910 tarihli bir diğer yazıda, mezhebi itikatları gereğince, 9 bin lira civarındaki nakit parayla 3 bin lira değerindeki mücevherin kendi rızalarıyla toplandığını savunmuşlardı. Fakat Suriye eski valisi Fazıl Paşa ve Hama Mutasarrıfı Nazım Bey'in zor kullanarak toplanmış olan para ve ziynet eşyasına el koyduklarını belirtmişlerdi⁹⁷².

Resmi mercilerin "mezhep vergisi" olarak andığı söz konusu para ve değerli eşyanın akıbetine baktığımızda, bunun bölgede tesis edilen Ziraat Mektebinin inşası ile Avrupa'dan getirilen alet ve bu münasebetle ilgili işe harcandığını görmekteyiz⁹⁷³. Ancak mezhep mensupları, yukarı da ele aldığımız üzere, cebir yoluyla el konulduğunu savundukları bu meblağın geri verilmesini talep ediyorlardı⁹⁷⁴.

Bu talep üzerine ise hükümet tarafından yapılan açıklamada, paranın rıza ve yazılı onay (senet) ile mektep inşaatına harcandığı savunulmaktaydı. Dahiliye Nazırının Sadarete gönderdiği 29 Nisan 1911 tarihli yazıda meseleyi izah etmekteydi. Belirttiği üzere, mezhebin ileri gelenleri çoğunun bu işe uygun bakmıştı. Ancak daha sonra mezhep cenahından, bu meblağın mektep inşasında kullanılması yönünde ki izni veren 10 civarındaki kişinin esasen bu parayla ilişkileri olmadığı iddia edilmişti. Bunun üzerine ise, meselenin yerinden tahkik edilmesi ve ayrıca paranın kullanılmasına yönelik izinleri gösteren vesikaların incelenmesi maksadıyla bir memurun görevlendirilmesi yoluna

⁹⁷⁰ 17 Teşrinisani 1325 (30 Kasım 1909) tarihli Arapça telgrafın tercümesi olarak, BOA. BEO. 3661-274540.

⁹⁷¹ 18 Teşrinisani 1325 (1 Aralık 1909) tarihli Arapça telgrafın tercümesi olarak, BOA. BEO. 3661-274540.

⁹⁷² 5 Kanunuevvel 1326 (18 Aralık 1910), BOA. BEO. 3661-274540.

⁹⁷³ Bu hususta olarak, Dahiliye Nezaretine gelen 26 Şaban 1329 - 9 Ağustos 1327 (22 Ağustos 1911) yazı ve Dahiliye Nezaretinden gönderilen 27 Şaban 1329-10 Ağustos 1327 (23 Ağustos 1911) tarihli belge için bkz., BOA. BEO 3931-294801.

⁹⁷⁴ BOA. BEO. 3661-274540.

gidilmişti⁹⁷⁵. Ancak yazının sonlarında, bu meblağın sahiplerinin de bilinmediği ifade edilmiştir. Üstelik bu paranın büyük kısmının, bahsi geçen mektebin teşkili ve Avrupa'dan getirilen eşyalar için kullanıldığı da izaha eklenmiştir⁹⁷⁶.

Bununla beraber, mevzuyla ilgili yazışmalar devam etmişti. Öyle ki bir süre sonra Dahiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda, Hama Sancağına bağlı Selimiye ile Beyrut Vilayetine bağlı Markab Kazalarındaki İsmaili ahaliden toplanan bu para konusunda iddiaları olan kişilerin ispat maksadıyla mahkemeye başvurularının gerekli olacağı üzerine durulmuştur. Ayrıca imkanların el verdiği ölçüde, para ve eşyanın sahiplerine geri verilmesi belirtilmişti⁹⁷⁷. Ancak daha evvel yapılan izahta, paranın büyük bir kısmının mektep için harcandığının bildirilmişti. Bu sebeple böyle bir iadenin yapılmasının imkanı olmadığını görebilmekteyiz. Bahsi geçen okulun ise 1912 tarihinde Selemiye'de açıldığı anlaşılmaktadır⁹⁷⁸.

3.2.3. Gayrimüslim Cemaatler

Lazkiye Sancağı dahilinde yer alan gayrimüslim cemaatler Hristiyanlığa mensup dini gruplardı. Bunlar, nüfus olarak en geniş kitleyi oluşturan Ortodoks Rumlar, bunun dışında Ermeniler, Maruniler, Protestanlar ve Latinlerdi. Rumların dışında kalan Hristiyan cemaatlerinin sancak genelindeki nüfus oranları özellikle Latin ve Protestan kesimde oldukça düşük miktardaydı. En geniş kitleyi oluşturan Rumlar ise ekseriyetle Ortodoks

⁹⁷⁵ "...Mebaliğ-i mezkurenin mekatib inşasına sarfına muvafakat idenler 5-10 kişiden ibaret olub anlarında bu parada hiç bir hakları olmadığı mezheb-i mezkur salikinine vekaleten bazı eşhas tarafından ahiren ifade idilmesi üzerine merkez-i vilayetten bi- taraf ve şayan-ı vüsuk ve itimad bir memurun Selimiye'ye i' zamiyla keyfiyetin bi'l- etraf tahkiki ve bu babtaki evrak ve vesaikin ve zikr olunan muvaffakat-name ile kuyud-ı sairenintedkiki ile neticesinin inbası...", BOA. BEO 3931-294801.

⁹⁷⁶ Aynı yer.

⁹⁷⁷ 26 Şaban 1329 - 9 Ağustos 1327 (22 Ağustos 1911) tarihli yazıdan olarak: "...mebaliğ-i mezburede iddiası olan kesianın kimseler, isbat-ı müddei için mahkemeye müracaatları lazım geleceği gibi Markab Kazasında toplanılan mebaliğ ve huliyyata gelince ayn-ı şekilat tahdis etmemek ve ashabına iadesi mümkün ise icabı ifa olunmak üzere nezaret-i celilelerince tedkikat-ı icrası iktiza ideceği tezekkür kılınmış olanla ana göre ifa-yı muktezasına himmet.". Yine ertesi gün Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda da aynı husus tekrarlanmıştır. BOA. BEO. 3931-294801.

⁹⁷⁸ Douwes-Lewis, 1989: 228-229.

mezhebine mensup idi⁹⁷⁹. Üstelik bu durum Lazkiye ile sınırlı değildi. Öyle ki Suriye kıtasında yer alan Rum nüfusunun çoğunluğu da Ortodoks mezhebine bağlıydı⁹⁸⁰.

Elbette, bahsi geçen Hristiyan cemaatlerinin Osmanlı'nın *millet sistemi* kapsamında bir konum aldıklarını belirtmek gerekir. Üstelik 19. asırda, millet sisteminin gayrimüslimlerle münhasır anılmaya başlandığı da söylenebilir⁹⁸¹.

İmparatorluğun egemenliği altındaki farklı inanç ve mezhep kesimlerini “millet” kümeleri olarak tanıyan Osmanlı Devleti'nde bahsi geçen bu sistem, dini (Musevi, Hristiyan) ve mezhebi (Ortodoks Rumlar gibi) mensubiyetleri esas alıyordu. Bu sebeple misal olarak, Hristiyan dinine mensup cemaatler de mezhebi mensubiyetleriyle tanınıyordu⁹⁸². Bununla beraber, Osmanlı idaresi altında “Zımmi” statüsünde bulunan Hristiyan kesimler, Katolik ve Katolik olmayan gruplar olarak konumlanmışlardı. Katolik kesim, Latinler, Lübnan Katolikleri olarak Maruniler, Katolik Rumlar, Ermeniler, Süryaniler gibi kesimlerden oluşmaktaydı. Gregoryenler, Nasturiler gibi Ortodoks kesimler ise diğer grupta toplanıyordu. Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren, bunlar arasında ilk olarak Rumlar “millet” statüsünde kabul edilmişlerdi⁹⁸³.

1856 Islahat Fermanıyla birlikte, gelişen tarihsel şartlara bağlı olarak, millet sistemine tabi gayrimüslimlerin hukuki şartlarında değişimler yaşanmıştı. Bu değişim ise onları “vatandaş” mevkisine taşımaya başlıyordu⁹⁸⁴. Bu fermanla birlikte ayrıca, batılı devletlerin de etkisiyle millet sistemine yeni bir düzenleme getirilmişti⁹⁸⁵. Buna göre, millet statüsünde kabul edilmiş her bir gayrimüslim cemaatin, kendi idarelerini sağlamaları maksadıyla komisyon teşkil ederek birer nizamname hazırlamaları istenmişti. Ardından, hazırlanan taslaklar hükümetin onayına sunulmuştu. Kabul edilen nizamnameler ise 1862 tarihinden itibaren üç yıl içerisinde onaylanmışlardı⁹⁸⁶.

⁹⁷⁹ 21 Ağustos 1296 (2 Eylül 1880), BOA. Y.PRK. UM. 2-43; 6 Rebiyülahir 1327 (7 Mayıs 1909), BOA. Y.EE. 33-48; Yine 1302 Vilayet salnamesinde, en geniş kitle Rum Ortodokslar olmakla birlikte bunun dışında sadece Maruni ve Ermeni Katolik ahaliye dair nüfus rakamı verilmiştir. S.S., 1302 (17. Defa): 218; Temimi (Refik)-Behçet, 1333/1335 (I. cilt): 19.

⁹⁸⁰ Samur, 1989: 153.

⁹⁸¹ Ortaylı, 2005: 66.

⁹⁸² Ortaylı, 2005: 66; Bozkurt, 1996: 9; ayrıca bkz. Lewis, 2011: 402; Ortaylı 2016b: 232.

⁹⁸³ Bozkurt, 1996: 11-13. Zımmilik, kitap ehli olan kesimlerin İslam egemenliği altındaki hukuki konumunu belirtir. Bkz. Ercan, 2007: 76-77

⁹⁸⁴ Bozkurt, 1996: 55.

⁹⁸⁵ Ortaylı, 2005: 70; Bozkurt, 1996: 170.

⁹⁸⁶ Bozkurt, 1996: 170; Ekinci, 2016: 322.

3.2.3.1. Rumlar

İmparatorluğun ilk dönemlerinden itibaren imtiyazlı bir *millet* statüsünde bulunan Rumlar aynı zamanda bu konumda kabul edilen ilk dini kesimdi. Bu ahalinin ayrıcalıklı durumu Tanzimat sürecinde “millet” sisteminde tatbik edilmeye başlanılan düzenlemelere karşı muhalefetini ortaya çıkarmıştı. Zira öncesinde sahip oldukları konumu muhafaza etme düşüncesindeydiler⁹⁸⁷.

İslahat Fermanına müteakip olarak öngörülen nizamname çalışmalarına Rumlar 1858 yılında başlamıştı. Yedi piskopos ve on ruhbandan müteşekkil komisyonda hazırlanan nizamname, 1862 yılında kabul edilmişti. Bahsi geçen bu metin *Rum Patrikliği Nizamı* namıyla ilan edilmişti⁹⁸⁸.

Daha önce de belirtildiği üzere, Suriye bölgesinde ekseri Ortodoks olan Rumlarıniki patrikhanesi bulunuyordu. Bunlar, daha evvel Antakya`da olup merkezi Şam`a taşınan ve Kudüs`de bulunan patrikhanelerdi. Rum Ortodokslar ibadetlerini Arapça icra etmekle beraber rahipler Rumcaı tercih ediyorlardı⁹⁸⁹.

Nüfus oranları itibariyle Nusayriler, Sünni kesimlerden sonra gelen Rumlar, sancak idaresinin kurulduğu yıla ait nüfus verilerine göre ekseriyetle Lazkiye Kasabasında bulunuyorlardı. Buradaki Rum nüfus 494 olarak, nahiye birimlerine göre taksim edilmiş cetvelde ise, evvela dönemin idare birimi olan Sahil Nahiyesinde 124, Markab, Hevabi ve Zemrin Nahiyelerinde ise sırasıyla 95, 263, 339 olarak belirtilmiştir. Bunun dışında, Sahyun (-Heftē)`da 126, Cebelü`l-Ekrad, Beytü`ş-Şelf ve Mehaliba Nahiyelerinde olarak sırasıyla 122, 28 ve 5 olmak üzere toplamda 1605 kişi oldukları kaydedilmiştir⁹⁹⁰. Aynı zamana tekabül eden başka bir nüfus kaydında ise Lazkiye`deki Ortodoks Rumların erkek nüfusunun 1000 olduğu belirtilmiştir⁹⁹¹.

Vilayet yıllıklarında muhtelif senelerin kayıtlarına baktığımızda, evvela 1302 Vilayet salnamesinde, Rumların 1512 inas ve 1486 erkek nüfusa sahip olduklarına dair

⁹⁸⁷ Bozkurt, 1996: 170.

⁹⁸⁸ Bozkurt, 1996: 171.

⁹⁸⁹ Temimi (Refik)-Behçet, 1333/1335 (I. cilt): 19.

⁹⁹⁰ 21 Ağustos 1296 (2 Eylül 1880), BOA. Y.PRK. UM. 2-43.

⁹⁹¹ Bkz. Ortaylı, 2014: 156.

kayıtlararastlanmaktadır⁹⁹².1326 Beyrut Salnamesinde ise, sancak genelindeki Rum Ortodoks nüfusunun 5759 kişiden müteşekkil olduğu belirtilmiştir⁹⁹³. Cuinet'in verdiği bilgilere baktığımızda, "Suriyeli Ortodokslar" olarak belirttiği Rumların (Grek) sancak dahilindeki cemaat arasında üçüncü geniş nüfusa sahip olduğunu görmekteyiz. Buna göre Rumların, sancak genelindeki nüfusunun 11.272 olduğu belirtilmiştir⁹⁹⁴.

20. yüzyılın ilk dönemlerine ait verilerde, Rumlar, Lazkiye Kazasında 1307, Ma`-ı Markab Cebele Kazasında 813 nüfusa sahiplerdi⁹⁹⁵. 1914 tarihli nüfus sayımındaki rakamlara göre, Lazkiye Kazasında 3485, Markab`da 3413, Cebele`de 105 ve Sahyun Kazasında da 1537 Rum yer almaktaydı⁹⁹⁶. 1332 senesine ait nüfus verilerinden aktarıldığı üzere, Lazkiye merkez kasabasında 1659 zükur (erkek), 1524 inas (kadın); Markab`dakadın 1897, zükur 1930 ve Sahyun`da 1500 civarında Ortodoks Rum`un mevcut olduğu belirtilmiştir⁹⁹⁷. Son olarak, 1919 tarihli resmi bilgilere bakıldığında ise, Lazkiye Sancağı genelinde Rumların nüfusunun 16 bin olarak saptanmış olduğu görülmektedir⁹⁹⁸.

Lazkiye`de yer alan Rum Ortodoks ahali arasında, ekonomik varlıkları itibariyle, iki ailenin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. *Ebu Riha* tütününün ticaretiyle uğraşan bu iki ailenin servetlerinin Müslüman kesimden daha yüksek düzeyde olduğu ileri sürülmüştür⁹⁹⁹.

Rum Ortodoksların, daha evvelde zikrettiğimiz üzere, Lazkiye merkezinde Kal`a ve Kemaliye Mahallelerinde bir, Şeyh Zahir Mahallesinde ise iki kiliseleri mevcuttu. Bunun dışında yine Kal`a Mahallesinde Dimetro Polid olarak adlandırılan yapıları bulunmaktaydı¹⁰⁰⁰. Muhtemelen yukarıda bahsi geçen kiliselerden, kendilerine ait eski bir kilisenin yeniden inşası (ve mezarlıklarına bir duvar örülmesi) münasebetiyle 14 Aralık 1858 tarihli bir yazıdan anlaşıldığı üzere izin talebinde bulunulmuştu¹⁰⁰¹. Öyle ki,

⁹⁹² S.S., 1302 (17. Defa): 218.

⁹⁹³ Kazalara göre ise, Cebele dahilinde 91, Markab`da 1886 ve Sahyun`da 1038 olarak geçmektedir. B.S., 1326 (7. Defa): 371, 377, 383, 389.

⁹⁹⁴ Cuinet, 1896: 160. Kazalardaki dağılım için nüfus başlığındaki verilere bakılabilir.

⁹⁹⁵ 6 Rebiyülahir 1327 (7 Mayıs 1909), BOA. Y.EE. 33-48.

⁹⁹⁶ Akt. Zamir, 1981: 92; Sakin, 2008: 222-223.

⁹⁹⁷ Temimi-Behçet, 1333: 523, 457, 547 aynı eserde yine Banyas`ta Rumların 16 inas, 22 erkek olduğu nüfus rakamları verilmiştir. Bkz. aynı yer: 458.

⁹⁹⁸ Akt., Zamir, 1981: 105.

⁹⁹⁹ Ayrıntı için bkz. Temimi-Behçet, 1333: 559.

¹⁰⁰⁰ Temimi-Behçet, 1333: 544.

¹⁰⁰¹ BOA. İ.HR 168-9062.

imparatorluk tebaası olan gayrimüslim ahaliye ait ibadet yapılarının tamiratı veya yeniden inşası hususu kanuni düzenlemeler gereği merkezin iznine tabiydi. Kilise cemaatinden gelecek talep üzerine, evvela Şeyhülislamın fetvası ve ardından da padişahın onayı gerekiyordu. Bu hususla ilgili icra edilen işlemler, “kadim” bir vafsa sahip olması gereken yapının tamirinin talep edilmesinin ardından kilisenin yer aldığı bölgedeki kadı ve beraberindeki görevlilerin keşifleriyle başlamaktaydı. Daha sonra, belirtildiği üzere fetva ve padişah izninin alınması beklenirdi. Son olarak, tamiri yapılan yapı için yeniden bir keşif yapıldığı anlaşılmaktadır¹⁰⁰². Bununla beraber, Islahat Fermanına müteakip olarak, kilise, mezarlık, okul gibi gayrimüslim ait yapıların tamirine yönelik izin konusunda değişiklik olmuştu. Bu hususta gerekli olan padişah izninin “yeniden inşa” durumunda alınmasıyla sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır¹⁰⁰³.

Bahsi geçen yazıda aynı zamanda Antakya Rum Patriğinden kadim kilisenin yeniden inşası ve yine Rum mezarlığına bir duvar çekilmesi talebinin bildirilmesine müteakip padişah emri alındığı kayıttan anlaşılmaktadır¹⁰⁰⁴.

Padişah izni bahsinde, resmi yazışmalarda dikkatimizi çeken diğer bir husus, Lazkiye Rum Metropolidi Arsanyos`a Rusya tarafından taltif münasebetiyle verilen nişan üzerinedir. Evvela, Beyrut Valisinin Dahiliye Nezaretine gönderdiği 18 Temmuz 1907 tarihli yazısında, Arsanyos Efendi`nin bahsi geçen 3. rütbeden Vlademir Nişanı`nın kabulü ve onu asmak maksadıyla izin talebinde bulunan bir dilekçe sunduğunu belirtmiştir¹⁰⁰⁵. Bunun üzerine Dahiliye Nazırı mevzuyu Sadaret`e bildirince¹⁰⁰⁶ gerekli

¹⁰⁰² Gayrimüslim ibadet yapılarının tamiri için kadim veya diğer bir deyimle atik olması gerekir. Aksi durumda yani sonradan (hadis olan yapılar) inşa edilenler yıkılmaktaydı. Diğer taraftan bu yapıların hem kendi ölçülerince, hem de İslami ibadet yerlerinden daha yüksekte olmaması gerekmektedir. Ayrıntı için bkz. Kenanoğlu, 2004: 289-291, 292-297.

¹⁰⁰³ Bozkurt, 1996: 56.

¹⁰⁰⁴ “Lazkiye Kasabasında mütemekkin Rum milletine mahsus-ı kadim bir babharab kilisenin müceddeden inşası ve mezarlıklarının etrafına dahi duvar çekilmesi hususuna müsaide-i seniyye-i (...) buyurulması istid`asına dair Antakya Rum Batrikinin bir kıta takriri menzur-ı ali buyurulmak üzere arz ve takdim olundu. Divan-ı hümayun kaleminden yazılan mutezada gösterildiği vechile zıkr olunan kilisenin gösterilen zira` ve vüs`atta inşasına ve mezkur mezarlığın etrafına divar çekilmesine ruhsatı havi iktiza eden emir-i alinin ısdar ve itası hakkında her ne vechile irade-i seniyye-i cenab-ı şehin-şahi müteallik ve şeref-sudur buyurulur ise ana göre hareket olacağı beyanatıyla tezkere-i senaveri terkim olundu efendim. Fi 8 Cemaziyelevvel Sene [12]75 (14 Aralık 1858)” ve 9 Cemaziyelevvel 1275 (15 Aralık 1858) tarihli irade-i seniyye kaydı geçilmiştir. BOA. İ.HR 168-9062.

¹⁰⁰⁵ 7 Cemaziyeleahir 1325 ve fi 4 (5) Temmuz 1323 (18 Temmuz 1907), BOA. İ.TAL.430-56.

¹⁰⁰⁶ “(Bab-ı Ali Darül Umur-ı Dahiliye, Mektubi Kalemi, aded: 2119), Huzur-ı Ali-i Hazret-i Sadaret-Penahiye: Maruz-ı Çakerikemineleridir ki, Lazkiye Rum Metropoliti Arsanyos Efendi`ye Rusya Devleti tarafından ihda olunan üçüncü rütbeden Vladimir nişanının kabul ve lede`l-icab ta`liki için müsaide-i seniyye-i hazret-i padişahi istihsaline dair Beyrut Vilayet-i Celilesinden varid olan 4 Temmuz Sene [1]323 tarihli ve 95 nomerolu tahrirat leffen takdim kılındı ifa-yı muktezası re`y-i sami-i fehamet-

izin talebinin saraya iletilmesi üzerine padişah onayı alınmıştı¹⁰⁰⁷. Karar ise Sadrazam`dan Dahiliye Nezaretine, oradan da vilayete bildirilmişti¹⁰⁰⁸

3.2.3.2. Maruniler

Marunilerin ortaya çıkışı 4. Yüzyılın ikinci yarısı ile 5. Yüzyılın başlarında yaşamış olduğu tahmin edilen Aziz Maron (Marun) ile ilişkilendirilmiştir¹⁰⁰⁹. Doğu Hristiyan cemaatlerinden birisi olan bu ahali, Haçlı seferlerinden itibaren Frankların kanalıyla batıdaki Katolik Roma kilisesiyle bağlantılar kurulmaya başlanmış idi. Bu gelişmeye müteakip bu doğu Hristiyanları papaya bağlanmayı kabul etmişlerdi¹⁰¹⁰.

16. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı egemenliğine giren Maruniler, aynı yüzyılın sonlarına doğru Katolik Cizvit hareketinin odağında olmuşlardı. Bu çalışmalarla Maruni kilisesinin “Latinleştirilmesi” yönünde girişimler yaşanmıştı. Bunun neticelerinden birisi olarak Gregoryen takvimini kullanmaya başlamışlardı¹⁰¹¹. Bununla birlikte 1584 tarihinde Roma`da Papa XIII. Gregory tarafından, önce Darü`l-Aceze olarak tesis edilmiş olan ve Maruni Koleji'ne dönüştürülen okul açılmıştı. Burada Marunilerin eğitimine başlanmıştı. Böylece ise uzun vadeli bir süreçte Marunilerin Roma Kilisesiyle olan bağlarının güçlendirilmesi hedeflenmişti¹⁰¹².

Osmanlı Devleti, sonraki dönemlerde Marunileri kontrolünü ağırlamaya yönelik girişimleri arttırmıştı. Bununla birlikte, muhtemelen yaşadıkları bölgelerdeki nüfus yoğunluklarına karşı bir önlem olarak Dürzi köylerinin oluşturulması yoluna gidilmişti¹⁰¹³.

penahilerine menuttur, ol bapta emr ü ferman hazret-i veliyü`l-emrindir. Fi 25 Cemaziyelahir Sene [1]325 ve fi 23 Temmuz Sene [1]323 (5 Ağustos 1907), Nazır-ı Umur-ı Dahiliye, imza”, BOA. İ.TAL. 430-56; aynı yazı için bkz. BOA. DH. MKT. 1190-15.

¹⁰⁰⁷ Ser-Katib imzasıyla, 4 Receb 1325-31 Temmuz 1323 (13 Ağustos 1907) tarihli irade-i seniyye bildirilmiştir. BOA. İ.TAL.430-56.

¹⁰⁰⁸ Sadrazam yazısı 6 Receb 1325 – 2 Ağustos 1323 (15 Ağustos 1907); Dahiye`den vilayete ise 12 Receb 1325-8 Ağustos 1323 (21 Ağustos 1907) tarihli yazıyla bildirilmiştir. BOA. DH. MKT. 1190-15.

¹⁰⁰⁹ Taşpınar, 2003: 71; ayrıca bkz. Athoğlu, 2014: 34; Ercan, 2007: 81.

¹⁰¹⁰ Taşpınar, 2003: 71; Athoğlu, 2014: 34-35.

¹⁰¹¹ Işık, 2003: 196-197; Cizvitler, dini ritüellerde Latin tarzının işlenmesi hususunda sistematik bir programı uygulamaya çalışmışlardı. Detay için bkz. Frazee, 2009: 170.

¹⁰¹² Işık, 2003: 206-208; ayrıca bkz. Taşpınar, 2003: 71; Frazee, 2009: 170-171; Athoğlu, 2014: 20.

¹⁰¹³ Temimi (Refik)-Behçet, 1333/1335 (I. cilt): 20.

19. yüzyıla gelindiğinde, öncesinde olduğu gibi, Maruniler ekseriyetle Lübnan bölgesinde meskun bulunuyorlardı. Bunun dışında, daha az miktarda olarak Trablusşam ve Lazkiye Sancakları dahilinde de mevcut idiler¹⁰¹⁴.

Lazkiye Sancağında yer alan Marunilerin sayısı Rum kesimine nazaran daha düşük bir rakama sahipti. Henüz 1837 tarihli bir eserde, Lazkiye merkezinde çok az sayıda Maruninin mevcudiyetine dikkat çekilmiştir¹⁰¹⁵. Bununla birlikte resmi nüfus kayıtlarında tesadüf ettiğimiz hususi verilerden hareketle buldukları yerlere dair malumat sağlayabilmekteyiz. 1880 tarihli nüfus cetvelinde belirtildiği üzere, Marunilerin çoğunluğu merkezde yani Lazkiye Kasabasında yaşamaktaydı. Bunun dışında, Markab ve Hevabi bölgelerinde de sakin bulunuyorlardı. Burada verilen rakamlarda ise, Lazkiye merkez kasabasında 166, Markab (Nahiye)'da 200 ve Hevabi'de 100 olmak üzere toplamda 466 nüfustan oluşuyorlardı¹⁰¹⁶. Ancak aynı yıla ait başka bir malumata göre, Maruni erkek nüfusunun toplamda 800 olduğu belirtilmiştir¹⁰¹⁷. 1302 tarihli Suriye Vilayeti yıllığındaki verilerde ise, Maruni erkek nüfusunun 118, inasın (kadın) ise 95 olduğu kaydedilmiştir¹⁰¹⁸. Diğer bir cetveldeki verilerde gösterildiği üzere, Lazkiye Kazasında 452 ve Ma`-ı Markab Cebele Kazasında 290 Maruni nüfusu mevcut idi¹⁰¹⁹.

20. yüzyıla gelindiğinde, yapılan 1914 tarihli sayıma göre, Lazkiye merkez kazada 368 ve Markab`da 1315 Maruni mensubu kayıt altına alınmıştır¹⁰²⁰. 1332 tarihine ait istatistiğe dayanarak aktarılan rakamlarda ise Marunilerin merkez kazada sadece 21 ve Markab`da 755 erkek, 639 kadar kadın nüfusa sahip oldukları belirtilmiştir¹⁰²¹. Son olarak, 1919 yılı

¹⁰¹⁴ Temimi (Refik)-Behçet, 1333/1335 (I. cilt): 20; Samur, 1989: 155. 9. asrın sonlarında merkezlerini Asi Irmağı üzerindeki bölgeden Lübnan`a taşıdıkları anlaşılmaktadır. Burada dağlık arazinin yerleşim alanlarını oluşturduğu düşünülmektedir. Ercan, 2007: 82. 18. yüzyılın sonlarında bölge hakkında bilgi veren Volney, Trablus paşası idaresi altında olarak ve Lübnan ve Kesraouan (muhtemelen Kisravan) dediği yerde tamamen Marunilerin oturduğundan bahsetmiştir. Detaylı olarak bkz. Volney, 1788: 168-169; yine bkz. Atlıoğlu, 2014: 36.

¹⁰¹⁵ Robinson, 1837: 364.

¹⁰¹⁶ 8 Şevval 1297-30 Ağustos (1 Eylül) 1296 (13 Eylül 1880) tarihli rapora ek olan cetvel (21 Ağustos 1296 (2 Eylül 1880)) olarak, BOA. Y.PRK. UM. 2-43.

¹⁰¹⁷ Bkz. Ortaylı, 2014: 156.

¹⁰¹⁸ S.S., 1302 (17. Defa): 218.

¹⁰¹⁹ 6 Rebiyülahir 1327 (7 Mayıs 1909) tarihli başka bir nüfus cetveli olarak, BOA. Y.EE. 33-48.

¹⁰²⁰ Akt. Sakin, 2008: 222-223.

¹⁰²¹ Bu eserde yine onların Markab Kazası dahilindeki Besatin Köyünde ve az miktarda yani inas 12, zükur ise 20 olmak üzere Banyas`da da mevcut oldukları belirtilmiştir. Detay için bkz. Temimi-Behçet, 1333: 449, 457-458, 460, 466, 556.

resmi istatistiklerine bakıldığında, sancak Marunilerinin 5 bin nüfustan müteşekkil olduğu görülmektedir¹⁰²².

Daha önce de dikkat çektiğimiz üzere, Lazkiye`nin Sebağın Mahallesinde Marunilere ait bir kilise bulunmaktaydı. Ancak zaman içerisinde bu kilisenin mezhep ahalisine dar ve yetersiz gelmeye başladığı anlaşılmaktadır. 5 Mayıs 1327 (18 Mayıs 1911) tarihli olarak mutasarrıflığa gönderilen yazıyla, yapının genişletilmesi ve yeniden inşa edilmesi talebinde bulunulmuştu. Bu iş için, yazıda izah edilen mahalde bulunan bahçenin kullanılmasıyla ihtiyaç duyulan kilisenin inşa edilmesi düşünülmüştü¹⁰²³.

Bu talep üzerine evvela, kasabadaki Marunilerin miktarı ve inşa yerinin bu iş için uygun olup olmadığının araştırılması hususunda Nüfus ve Defter-i Hakani memurluğuna yazı gönderilmişti. Birkaç gün sonra verilen bilgide ise, Marunilerin 199 erkek ve 143 kadın olmak üzere toplamda 342 kişiden oluşan bir nüfusa sahip oldukları bilgisi gelmişti¹⁰²⁴. Bunun yanında, merkezden gerekli iznin alınması hususu da vilayete meclisine bildirilmişti¹⁰²⁵. Netice olarak, ertesi yıl ilgili nezaretlere gönderilen yazıdan, bu bahisle Şura-yı Devlet`de görüşülmüş olan talebin padişahın onayından geçtiği anlaşılmıştır¹⁰²⁶.

¹⁰²² Akt. Zamir, 1981: 105.

¹⁰²³ “Taifemize aid kilisenin efrad-ı taifenin kesiretine binaen çıkamayacak derecede gayet dar olup bu yüzden mazayıka çekilmekte bulunduğundan veya tapu zir-i temlik-i acizide olup Sebağın Mahallesinde vaki şarken tarik, garben bostanü`z-zeytun, şimalen Anton Fereh? ve İskender Musa hanesi, cenuben tarikü`l-iskele ile mahdud Sayrü`l-(Cerrül?) Ceradin namıyla maruf bağçeden tulen yirmi iki ve arzan on bir metro (...) mahalli bi`l-ifraz üzerinde daha geniş bir kilise müceddeden inşa itmek arzusunda bulunduğımndan lütfen usul ve nizami dairesinde ruhsat-ı resmîyenin istihsali hususuna müsaide-i celileleri...”, BOA. ŞD. 2314-3.

¹⁰²⁴ “Numero/ 21: Kuyuda lede`l-müracaa taife-yi mezkurede 199 zükur ve 143 inas ki cem`an 342 nüfustan ibaret mukayyed bulunduğu bit-tetkik anlaşılmışla Lazkiye Defter-i Hakani memuriye-i aliyesine tevdi olunur. Fi 9 Mayıs Sene [1]327 (22 Mayıs 1911)” BOA. ŞD. 2314-3.

¹⁰²⁵ “Numero/ 146: İş bu istid`ada gösterilen bağçe zemini arazi-i emirriyeden ve eşcarı mülk olarak Huri Yusuf Şebbia`nın uhde-i tasarrufunda mukayyedolub ol babtaki sened-i hakanisinin musaddık suretle inşa olunacak kilisenin şeklini mübeyyin haritası leffen arz ve takdim kılınmış ve mezkur bağçe kasaba dahilinde olmak itibariyle bir gune mahzur-ı kanunisi tasavvur olunmamakta ise de bit-tahkik mahzuru olduğu halde kilisenin işgal ideceği mahalden gayrisinin kema-kan virgü ve aşarının istifasıyla mükellef tutularak uhdesinde ifası ve kilisenin inşa-çün iradesi istihsal olunmak üzere işbu evrakın leffiyile keyfiyetin ba-mazbata makam-ı vilayete iş`arı hususunun meclis-i idareye havalesi babında ferman. Fi 2 Haziran Sene [1]327 (15 Haziran 1911)”, BOA. ŞD. 2314-3.

¹⁰²⁶ “Adliye ve Mezahib, Maliye, Defter-i Hakani Nezaret-i Celile ve Aliyelerine, 21 Safer Sene [1]330-28 Kanunusani Sene [1]327 (10 Şubat 1912): Lazkiye Kasabasındaki Maruni Kilisesinin dayyık olmasına binaen Sebağın Mahallesinde teb`a-yı Osmaniye`den Huri Yusuf Şebbia`nın uhde-i tasarrufunda bulunan bağçenin üç yüz arşun mahaline kar-gir olarak tevsiyan ve tecdiden inşasına ruhsat itası hakkında 20 Eylül Sene [1]327 (3 Ekim 1911) tarihli ve 548 numarolu tezkere-i muhavvele-i aliyeleri üzerine Şura-yı Devlet kararıyla tanzim olunan irade-i seniyye layihası imza-yı hümayun cenab-ı padişahi ile tasdik buyurulduğundan suret-i musaddakası diğerlerine leffen savb-ı valalarına tasdir olunan emir-i ali Adliye ve Mezahib Nezaret-i Celilesine isra ve icab iden devaire tebliğat ifa olunmuşla infazına himmet.”, BOA. BEO.4001-300025.

3.2.3.3. Ermeniler

Lazkiye dahilinde yer alan diğer bir cemaat Ermeniler olmaktadır. Cuinet, istisna olmakla birlikte, incelediğimiz nüfus verilerinde, bu cemaatin Katolik mezhebine mensup olduğu bilgisi verilmiştir¹⁰²⁷. Cuinet`de ise Lazkiye dahilindeki Ermenilerin Gregorien olduğu belirtilmiştir¹⁰²⁸. Bununla beraber, muhtelif bölgelere murahhas atamaları bahsindeki bir yazıda geçtiği üzere, Lazkiye`de bulunan Aramon veditör köylerdeki Katolik Ermeni cemaatinin ayinlerini gerçekleştirmek maksadıyla bir rahibin tayini hususundaki malumat, buradakilerin mezhebi mensubiyetini tespit açısından önemlidir¹⁰²⁹. Diğer taraftan, 1906 tarihili başka bir yazımadan, Katolik olmayan Ermenilerinde bulunduğunu düşünmekteyiz. Katolik misyonerlik faaliyeti icra ettiği sanılan bir din adamının, Lazkiye`nin Basit Nahiyesindeki Ermenilerin bir bölümünü bu mezhebe dahil etme girişiminde bulunmasından bu kanaate ulaşmaktayız¹⁰³⁰.

Bahsi geçen din adamının, Lazkiye merkezinden geldiğine nahiyeye bağlı Bağçeğiz Köyündeki 15 hanelik Ermeni ahalisini Katoliklik mezhebine mensup etme çalışmaları yürüten bir rahip olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmaları için Bağçeğiz`i merkezi bir mevkiye dönüştürme gayesinde olduğu iddia edilen rahip, aynı yerde mektep ve kilise oluşturmuştu. Bununla beraber, Katolikleştirme çalışmalarını diğer köylerdeki Ermeniler arasında da yürütme maksadında olduğu belirtilen bu rahibin, Fransız konsolos tercümanı

¹⁰²⁷ S.S., 1302 (17. Defa): 218; B.S., 1311(1. Defa): 465; B.S., 1326 (7. Defa): sayfa 424`ten sonraki cetvel. Katolik misyonerlerin girişimleriyle 18. yüzyıldan itibaren kadim Gregoryen mezhebine mensup Ermeniler arasında Katolikliğe geçenler olmuştur. Buna müteakip, 1740 tarihinde Ermeni Katolik Kilisesi teşkil edilmişti. 1831 yılına gelindiğinde ise Fransa'nın da etkisiyle İstanbul`da Katolik Ermeni Patrikliği kurulmuştu. 1863 yılında ise, Gregoryen kesimle ilişkilendirilebileceği üzere, Ermeni Patrikliği Nizamnamesi oluşturulmuştu. Bkz. Ekinci, 2016: 323-324; Bozkurt, 1996: 181, 183-184. Bunun yanında, Gayrimüslimlere getirilen mezhep değiştirme yasağı kapsamında olarak, 1839 tarihinde Katolik ve Gregoryen Ermeniler için de her iki mezhep arasındaki geçişler yasaklanmıştı. Bozkurt, 1996: 184.

¹⁰²⁸ Cuinet, 1896: 149, 160.

¹⁰²⁹ Ancak yazının 29 Zilhicce 1300 (31 Ekim 1883) olarak kayıt geçmesinde hata olduğunu söyleyebiliriz. Zira yazıda geçtiği üzere Lazkiye (Latakiye)`den henüz Sayda Eyaletine bağlı Trablusşam Sancağının bir kazası olarak söz edilmiştir. Buradan hareketle, atama bahsindeki bu yazının hazırlandığı tarihin 1864 senesinden evvel olduğunu söyleyebiliriz. "...Sayda Eyaletine mülhak Trablusşam Sancağında kain Latakiye kurasından Aramon nam karye ile kura-yı sairede (...) Ermeni Katoliki kullarının umur-ı ayin ve hususat-ı sairelerine dikkat eylemek ve zikr olunan Latakiye Kazasında ikamet etmek üzere bir murahhasa tayini lazım gelmiş olduğuna ve Kirkor veled-i Markos nam rahib umur-ı murahhasalığı idare ve rü`yete muktedir bulunmuş idüğüne binaen emsaline tatbiken müceddeden tayin olunan on bin akçe resm-i (...) mahaline teslim olunmak üzere murahhaslık-ı mezkurrahib-i mersuma bi`-t-tevcih emsali misüllü şurutu derciyle yedine bir kıt`a berat-ı alişan inayet ve ihsan buyurulmak babında ve her halde emr ü ferman", BOA. C. ADL. 9-610.

¹⁰³⁰ BOA. DH. TMİK. M. 145-1.

aracılığıyla bir arazi satın aldığı nadayazışmalardadikkat çekilmiştir. Padişah izni olmadan, 4 odadan müteşekkil bir yapı inşa ederek ayin yapmaya başlayan rahibin, ayrıca dağlık ve ormanlık bir alanda 50 dönümlük bir arazi temin ettiği, mahalli memurlar tarafından merkeze bildirilmişti¹⁰³¹. Önem arz ettiği düşünülen bu mevzu hakkındaki yazışmalarında devam ettiği görülmektedir¹⁰³².

Sancağa ait 1880 yılı nüfus verilerinde, Ermenilerin nüfusunun, Lazkiye Kasabasında 60, Cebelü'l-Ekrad Nahiyesi dahilinde 77, Beytü's-Şelf Nahiyesinde 59 ve Mehaliba Nahiyesinde 7, toplamda ise 342 olduğu bilgisi verilmektedir¹⁰³³. 1302 Suriye Vilayet Salnamesinde ise, Katolik Ermeni şeklinde geçen kayıta, bu ahali 114 erkek ve 149 kadından ibaret olarak gösterilmiştir¹⁰³⁴.

Bununla beraber, 1892 tarihinde, muhtarların da aracılığıyla, Lazkiye ve diğer sancaklardaki Ermeni nüfusunun tahriri icra edilmişti. Bunun neticesinde, Beyrut Valisi Halil Halid'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği gizli yazıda, Lazkiye ve Sahyun

¹⁰³¹ Detay için, Defter-i Hakani Nezaretinden Sadarete gönderilen yazı olarak: “Lazkiye merkez kazasına melhuk Basit Nahiyesi kurasında olup 15 kadar Ermeni hanesi muhtevi Bahçeagız dimekle maruf karyede nefsi Lazkiye`de kain Deyr? Sanita Katolik reis-i ruhanisi bir seneden berü geşt ü güzar ederek mezkur on beş hane halkını if'al ile suret-i suret-i gayri resmîyede mekteb ve kilise ihdasıyla Katolik mezhebine çevirmekte olduğu ve o civarda bulunan millet-i merkumeyi o mezhebe döndürmek fikr-i fasidiyle sahil-i bahra ve Ermeni milletinin kesireti bulunan Cisir-i Şuğur Kazasına tabi Kesab Karyesiyle nahiye merkezi olan Basit iskelesine birer saat mesafesi olan mezkur Bağçeagız Karyesini merkez-i ittihaz etmek ve civarındaki kura-yı saire Ermenilerini de Katolik mezhebine sülük ittirmek maksadına mebni kuraiye-i mezkurede sahil-i bahra karib bir nokta-yı mühimmede olup hudud-ı sabite ile mahdud olmayan on dönüm mikdarı araziye sahibinden işira ve teferruga kıyam idüb icra-yı muamele için Fransız konsolatosu tercümanı vasıtasıyla müracaat olunmuş olduğu mukaddema Lazkiye Defter-i Hakani memuriyetinden bildirilmesiyle keyfiyet-i mahalli mutasarrıflığından isti'lam olunduğu halde cevabvürudetmeyüb ahiren vilayetten vukuu bulan tebliğata binaen merkur namına sened ita kılındığı akdemce memurin-i mezkuradan vaki` olan iş`ardan anlaşılması üzerine keyfiyet 30 Nisan Sene [1]319 (13 Mayıs 1903) tarihli tezkere-i çakeri ile piş-gah-ı sami-i fehmet-penahilerine arz ile istizan kılınmış idi. Bu kere memurin-i mezkuradan varid olan telgrafnamede salifü`z-zikr reis-i ruhani irade-i seniyye cenab-ı mülükane istihsal eylemeksizin hilaf-ı taahhüd olarak dört oda inşası ve çan vaazıyla oradaki Ermenilere ayin resmi icra ittirmekte olduğu gibi civarındaki orman ve cibalebi` t-tecavüz elli dönümde arazi açtığı bildirilmiş ve işin ehemmiyeti der-kar bulunmuş olduğundan keyfiyetin tekrar huzur-ı fehmet-nüşur cenab-ı sadaret-penahilerine arzıyla istizanı senedat idaresinden ifade kılınmağla ol babta emir ü ferman hazret-i veliyü`l-emrindir. Fi 23 Zilkade Sene [1]323 ve fi 7 (6) Kanunusani Sene [1]321 (19 Ocak 1906), Defter-i Hakani Nazarı”, BOA. DH. TMİK. M. 145-1.

¹⁰³² Daha öncesinde yani 1903 tarihinde Sadrazama, bu hususla ilgili Defter-i Hakani Nazaretinden yazı gelmiştir. Bunun üzerine, Sadrazam Dahiliye Nezaretine 22 Safer 1321- 7 Mayıs 1319 (20 Mayıs 1903) yazıyı göndermişti. 2 Zilhicce 1323 –14 Kanunusani 1321 (27 Ocak 1906) ve 1 Şubat Sene [1]321 (14 Şubat 1906) tarihli olarak bu yazıya (tezkere) atfen zeyiller de hazırlanmıştı. BOA. DH. TMİK. M. 145-1.

¹⁰³³ 8 Şevval 1297-30 Ağustos (1 Eylül) 1296 (13 Eylül 1880) tarihli rapora ek olan cetvel (21 Ağustos 1296 (2 Eylül 1880)), BOA. Y.PRK. UM. 2-43.

¹⁰³⁴ S.S., 1302 (17. Defa): 218.

Kazalarındaki dört bölgede bulunan Ermeni nüfusunun 261 erkekten oluştuğu bildirmektedir¹⁰³⁵.

Cuinet'in verdiği malumatta, Gregoryen olduklarını belirttiği Ermenilerin nüfusunu, diğer verilere oranla daha yüksek miktarda belirtmiştir. Sadece merkez kazada (Lazkiye) bu cemaatin 1600 nüfusa sahip bulunduğu bilgisi vermiştir¹⁰³⁶. 1914 tarihli nüfus sayımına ilişkin verilerde, Ermenilerin, merkez kazada (Lazkiye) 481 ve yine Sahyun'da 580 kişi oldukları kaydı geçmiştir¹⁰³⁷ 1919 tarihli resmi istatistiklerde ise bu sayı 1000 olarak verilmiştir¹⁰³⁸.

Ermenilere ilişkin üzerinde duracağımız bir diğer husus, Lazkiye'ye gelen mültecilerle ilgili olacaktır. 1909 tarihinde yaşanan Adana olaylarına¹⁰³⁹ müteakip, beş bin civarında Ermeni yaşadıkları yerlerden buraya iltica etmişti. Göç eden kitlenin kalabalık olması, bir takım sağlık sorunu doğurabileceği ihtimalini gündeme getirmişti. Bunun yanında, resmi merciler tarafından barınma ihtiyaçlarının karşılanması konusunda çareler aranmıştı. Bu maksatla, Dahiliye Nezaretinden Harbiye ve Maliye Nazırlıklarına gönderilen 6 Mayıs 1909 tarihli yazılarla çadır ve gıda ihtiyacının sağlanmasına yönelik taleplerde bulunulmuştu. Sağlık sorunlarının ortaya çıkması ihtimaline de dikkat çekilerek gerekli olan 300 çadırın bir an evvel bölgeye gönderilmesi Harbiye Nezareti'nden istenmişti¹⁰⁴⁰. Ayrıca, mutasarrıflıktan gelen talep doğrultusunda, mültecilerin gıda ihtiyacının karşılanması ve gerektiği durumda buradan sevk edilebilmelerine yarayacak bir tahsisatın sağlanmasına izin verilmesi hususu Maliye Nezareti'ne bildirilmişti¹⁰⁴¹. Ancak talep edilen çadırların temini ve tahsisat hususunda sıkıntılar ortaya çıkmıştı. Mülki idarenin

¹⁰³⁵ 23 Muharrem 1310 (17 Ağustos 1892), BOA. Y. PRK. DH. 5-51.

¹⁰³⁶ Cuinet, 1896: 149, 160.

¹⁰³⁷ Nüfus verileri için bkz. Sakin, 2008: 222-223.

¹⁰³⁸ Akt., Zamir, 1981: 105.

¹⁰³⁹ 14 Nisan 1909 tarihinde Adana'da ilk safhası 10 gün kadar süren olaylar çıkmıştı. Ermeni-Türk/Müslüman ahali arasında çatışmalar yaşanmıştı. 25 Nisan'da ise Rumeli'den buraya sevk edilmiş askeri kuvvete karşı ateş açılmasından itibaren olayların yeniden başladığı anlaşılmaktadır. Bu olaylarda, Ermenilerden 17 bin, Müslümanlardan ise 1850 kişi ölmüştür. Artuç, 2008: 65-67.

¹⁰⁴⁰ "Lazkiye'ye iltica eden beş bin Ermeni münasib mahallere tevzi' olunmuşlarsa da hal-i izdihamda buldukları cihetle bu halde kalmaları hem kendilerinin hem memleketin sıhhatini ihlal edebileceğine (...) için makam-ı vilayetten talep olunub henüz gönderilmeyen üç yüz çadırın yetiştirilmesi esbabının istikmali Lazkiye Mutasarrıflığına bildirilmesi üzerine icabının icrasıyla neticesinin inbası Beyrut Vilayetine yazılmıştı..." 15 Rebiyülahir 1327-23 Nisan 1325 (6 Mayıs 1909), BOA. DH. MKT. 2804-81.

¹⁰⁴¹ "Lazkiye'ye iltica eden beş bin Ermeninin iaşeleri ve inde'l-hace sevkleri için tahsisat-ı emiriyynin itası Lazkiye Mutasarrıflığından alınan telgrafnamelerde beyan kılınması üzerine bu babta muktezi meblağın sarfi için mutasarrıflığa mezuniyet verilmiş ve Sadaret-i azimiyede malumat ita olunarak icra-yı icabı Beyrut Vilayetine yazılmış idi..." 15 Rebiyülahir 1327-23 Nisan 1325 (6 Mayıs 1909), BOA. DH. MKT. 2804-81.

elinde çadır bulunmaması üzerine askeri depolardakilerin kullanılması maksadıyla 5. Ordu Müşirliği'ne başvurulmuştu. Fakat vilayetten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, mevcut çadırların ancak askeri taburların ihtiyacını karşılayacak miktarda olduğu gerekçesiyle olumsuz bir cevap verilmişti. Bunun üzerine, sadarete başvurulup gerekli çadırların acil olarak sağlanması istenmişti. Aynı sorun, gerekli tahsisatın temini konusunda da yaşanmıştı. Zira Defterdarlık makamına talimat verilmesine karşın henüz gerekli onay sağlanamamıştı¹⁰⁴².

Birkaç gün sonra (7 Mayıs 1909), Maliye Nazırlığından Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda, hali hazırdaki tahsisat dışında ek bir harcamaya imkan olmadığı bildirilmiş ve bunun dışındaki durum için sadaret makamına işaret edilmişti¹⁰⁴³.

Bir süre sonra Lazkiye'ye gelen bu kitle yeniden geldikleri yerlere gönderilmeye başlamışlardı. Lazkiye Mutasarrıflığı'nın vilayete gönderdiği -ki buradaki malumat, vali tarafından Dahiliye Nezareti'ne aktarılmıştı- yazıda, Keseb ve Karaduran'dan gelmiş olan (-ve bu sefer 4787 kişi oldukları belirtilen) mülteci Ermenilerin, büyük bir kısmı deniz yoluyla Basit iskelesinden sevk edildikleri bildiriliyordu. Kara yoluyla hareket ettirilen 1500 civarındaki kitlenin, görevli memurlar denetiminde kafiyeleler şeklinde gönderildiği belirtilmiştir. Bunların dışında, Lazkiye'de kalan 137 Ermeninin geri dönmeleri için bir engel olmadığı kendilerine izah edilmesine karşın, burada kalmak istediklerini beyan

¹⁰⁴² “Dahiliye Nezaret-i Celilesine: C (cevap). 21 Nisan Sene [1]325 (4 Mayıs 1909), çadırlar ciheti-i mülkiyenin elinde olmayub askeri depoyunda bulunduğundan itası hakkında gerek 5. Ordu Müşiriyetine gerek taraf-ı sami-i Sadaret-penahiye yazıldığı halde müşiriyet-i müşarü'n-ileyhadan gelen cevapta çadırlar taburun ihtiyacından ziyade olmayub noksan olduğu beyan edilerek virilmemiş ve bu surette taraf-ı sami-i sadaret-penahiye ve Lazkiye Mutasarrıflığına bildirilmiştir. Tahsisat emrine gelince Maliye Nezaretinden Defterdarlığa emir virildiği hakkındaki iş'ar-ı sami-i Sadaret-penahiye ve buradan idilen te'kide rağmen Defterdarlık hala Maliye Nezaretinden mezuniyet telakki idilmemiş olduğu maruzdur. Fi 21 Safer Sene [1]325 (4 Mayıs 1909), Vali Edhem.”, BOA. DH. MKT. 2804-81.

¹⁰⁴³ Detay olarak: “Şeref-varid olan 19 Nisan Sene [1]325 (2 Mayıs 1909) tarihli ve 371 numarolu tezkire-i aliye-i deverileri cevabıdır: İnfakı lazım gelen Ermenilere nan-ı aziz mebalige ve tevzi' itmek üzere müsellim ve gayr-ı müsellim beş zattan mürekkeb bir komisyon teşkil edilerek tahsisat-ı emiriyenin vuruduna kadar o baktaki müsaide-i nizamiyeye istinad-ı mezkur komisyon tarafından virilecek mazbatalar üzerine mal sandukundan beş bin kuruşa kadar akçe sarfi mukarrer ise de bunların kesret-i (...) göre bu kadar akçe ile ancak bir iki gün idareleri kabil olacağı cihetle tahsisat-ı kafiye emiriyenin süraten itası lüzumu Lazkiye Mutasarrıflığının iş'arına atfen beyan edilmiş ise de muvazene ve tahsisat haricinde mezuniyet itası mümkün olamayacağından tahsise iktiran iden sened-i haliye mart ve nisan ve mayıs dahiliye mesarif bütçeleri meyanında mesarif-i mezkura için akçe dahil ise mahaline mezuniyet virilmek üzere fasıl ve maddesiyle mikdarının iş'arı hususunun savb-ı sami-i asaf-anelerine cevaben izbarı mesarif muhasebesinden ifade kılınmıştır. Olbapta emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi 16 Rebiyülahir Sene [1]327 ve fi 23(24) Nisan Sene [1]325 (7 Mayıs 1909)”, BOA. DH. MKT. 2807-47.

ettikleri bildirilmiştir¹⁰⁴⁴. Diğer taraftan, geri gönderilen mülteciler için iyi şartların sağlanabilmesine yönelik önlemlerin alınması gerekli görülmüştü. Bu maksatla Dahiliye Nezareti'nin Adana Vilayetine çektiği telgrafta, giden mültecilerin güvenlik ve istirahatlarının teminine dikkat çekilmişti¹⁰⁴⁵.

3.2.3.4. Protestanlar

Osmanlı yönetiminde yaşayan gayrimüslim cemaatlerden Protestanların varlığından söz edilmesi bölgedeki misyonerlik faaliyetleriyle ilişkili olarak düşünülebilir. Henüz 1840 tarihinde İngiltere'nin teşebbüsüyle Kudüs'de Protestan Kilisesinin tesis edilmesi talebi Osmanlı tarafından böyle bir cemaatin olmadığı gerekçesiyle kabul edilmemişti¹⁰⁴⁶. Ancak 5 yıl sonra yani 1845 tarihinde bahsi geçen kilisenin ihdasına izin verilmişti¹⁰⁴⁷. İngiliz ve Prusya elçilerin etkin rolleri neticesinde ise 15 Kasım 1850 tarihinde Protestan cemaati Osmanlı Devleti tarafından tanınmıştır. Henüz millet statüsünde bulunmamakla beraber devletin vermiş olduğu berattan hareketle okul, kilise gibi kurumlar tesis etmeye

¹⁰⁴⁴ Kalanlardan 15 kişi hastanede, diğerlerinin ise hizmetli veya akrabalarında misafir olarak bulunuyorlardı. Dahiliye Nezaret-i Celilesine: Lazkiye Mutasarrıflığının telgrafname sureti zire dercolunmağla ol bapta. Fi 27 Nisan Sene [1]325 (10 Mayıs 1909), Beyrut Valisi Edhem.

C. (cevab) İki kıta fi 23 Nisan Sene [1]325 (6 Mayıs 1909) Keseb ve Karaduran (Karadevran?)'dan kaçarak Lazkiye'ye iltica etmiş olan Ermenilerden dört bin yedi yüz seksen yedi kişinin geçen hafta kısım-ı azamı mutasarrıf refakatiyle bahren Basit iskelesine salimen ve müreffehen sevk edilmiş ve karadan yol yürümeğe kadar olan bin beş yüz kadarı da karadan kafile kafile memurin-i mahsus ve daiyetle? avdet eylemiş olduklarından elyevm Lazkiye'de on beşi hastahanede ve yetmiş altısı kadın ve kırk altısı erkek olmak üzere ya bir hizmete girmiş veya evvelce burada bulunan akrabaları nezdinde misafir suretiyle oturmakta bulunmuş olan yüz otuz yedisi Ermeni kalmış ve bunlarında avdetlerine hiç bir mani kalmadığı kendülerine tebliğ edildiği halde Lazkiye'de kalmayı da tercih ettikleri cevap alınmış ve binaenaleyh bu meselenin livaca bi-hamdihi teali kamilen hüsn-i tesviye ve ikmal edilmiş ve bundan sonrası Haleb Vilayetine aid bulunmuş olan Lazkiye Mutasarrıfının iş'ar-ı cevabiyesinden anlaşılacak keyfiyet Haleb Vilayetine bildirilmiş olacağı maruzdur. Fi 17 Nisan Sene [1]325 (30 Nisan 1909)". Daha sonra, 21 Rebiyülahir 1327-29 Nisan 1325 (12 Mayıs 1909) tarihli olarak da Dahiliye Nezaretinden Sadaret'e bu bahisle ilgili yazı gönderilmiştir. BOA. DH. MKT. 2810-5.

Dahiliye'den Posta ve Telgraf Nezaret Vekaletine gönderilen 13 Rebiyülahir 1327 – 21 Nisan 1325 (4 Mayıs 1909) telgrafta, mültecilerin eski yurtlarına sevk esnasında, Lazkiye Mutasarrıflığının nezarete gönderdiği 13 ve 16 Nisan 1325 (26-29 Nisan 1909) tarihli iki telgrafnamenin ancak o gün taraflarına ulaşması sorununu bildirilmişti. Zira böyle mühim bir hadise hususunda malumat sağlayan telgraf irtibatının daha süratli bir şekilde işlemesi için görevli memurların ihtar edilmesi istenmekteydi. Ayrıca, telgrafların aynı günde bildirilmesi maksadıyla görevlilerin nöbetleşerek bulunmaları gereği belirtilmişti. BOA. DH. MKT. 2802-38.

¹⁰⁴⁵ 28 Nisan 1325 (11 Mayıs 1909) tarihli telgraf: "Ahvalin kesb-i sükun itmesi üzerine Keseb ve civarından Lazkiye'ye iltica iden Ermenilerin pey-der-pey memleketlerine gönderilmekte bulunduğu Harbiye Nezaretinden bildirilmesiyle iade edilenlerin temin-i istirahatları ve hüsn-i muhafazaları esbabına istikmalî tavsiye olunur.",BOA. DH. MKT. 2808-57.

¹⁰⁴⁶ Bozkurt, 1996: 178.

¹⁰⁴⁷ Bozkurt, 1996: 178; Ekinci, 2016: 324.

başlamışlardı. Diğer gayrimüslim cemaatler gibi kendilerine mahsus nizamname 1878 yılında teşkil olunmuştu. Fakat bahsi geçen düzenlemeden memnun kalmamaları üzerine tatbiki gerçekleşmemişti. Bununla beraber, devletin kendilerine, millet statüsündeki diğer kesimlerden farklı uygulamaları icra etmekteydi¹⁰⁴⁸. Bunun ise, bir bakıma, Osmanlı Devleti'nin Protestan cemaatine karşı ihtiyatlı yaklaşımının göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. Zira misyonerlik çalışmalarıyla bu cemaatin mevcudiyeti arasında paralellik bulunuyordu.

Lazkiye'deki Protestan cemaatine ait nüfus verilerinde düşük rakamlarla karşılaşmaktayız. 1880 tarihli cetvelde sadece Lazkiye Kasabası'nda bu mezhebe mensup beş kişinin bulunduğu belirtilmiştir¹⁰⁴⁹. Cuinet'in 1896 tarihli eserinde verdiği rakamlarda ise, Protestan nüfusu 300 olarak geçmektedir¹⁰⁵⁰. Bir başka kaynak olan, 1326 Beyrut Vilayet yıllığındaki verileri incelediğimizde, bu cemaatle ilgili nüfus verilerinde uyuşmazlığın bulunduğunu görmekteyiz. Sancakta yaşayan Protestanların toplam nüfusu 10 olarak gösterilmiş olmasına karşın Lazkiye kazasında bu rakam daha yüksek bildirilmiştir¹⁰⁵¹. 29 Ocak 1910 tarihli olarak ve mezarlık arazisinin tahsis edilmesi bahsindeki bir belgede ise burada Amerikan vatandaşı 8, Osmanlı mensubu 41 Protestanın mevcudiyetinden bahsedilmiştir¹⁰⁵². Son olarak, 20. yüzyılın ilk çeyreğine tekabül eden bir kayıta da Protestanların toplam nüfusu 84 olarak gösterilmiştir¹⁰⁵³.

Yukarıda zikrettiğimiz üzere, kasabadaki Protestan cemaati kendine mahsus bir mezarlık oluşturmak istemekteydi. Bu maksatla, kasaba merkezinden 1 kilometre uzakta olan, Rum Ortodoks mezarlığı, bahçe ve yol ile bitişik bulunan bir yer belirlenmişti. Mustafa bin Nasif Kenan isimli bir şahsın elinde bulunan arsa, bir Protestan mezarlığının oluşturulması münasebetiyle Amerikalı Doktor Mösyö Balef tarafından talep edilmişti. Esasen bir vakfa bağlı olduğu anlaşılan arsanın, mescit, türbe ve tekke gibi İslami mekanlar ile askeri yapılara yakın bir mevkide bulunmaktaydı. Ancak bu durumun, mezarlık alanı oluşturulmasında bir mahzuru bulunmadığına karar kılınmıştı. Bunun üzerine zemin icarı ve ruhsat alınması gibi gerekli şartların sağlanması koşuluyla

¹⁰⁴⁸ Bozkurt, 1996: 178-180.

¹⁰⁴⁹ BOA. Y.PRK. UM. 2-43.

¹⁰⁵⁰ Cuinet, 1896: 149, 160.

¹⁰⁵¹ Bkz. B.S., 1326 (7. Defa): 371 ve sayfa 424'ten sonraki cetvel.

¹⁰⁵² Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesinin 17 Muharrem 1328-16 Kanunusani 1325 (29 Ocak 1910) tarihli yazısı olarak, BOA. İ.AZN. 93-25

¹⁰⁵³ Temimi-Behçet, 1333: 546-547.

mezarlık teşkili padişah onayına sunulmuştu¹⁰⁵⁴. Padişah iradesinin alınmasına¹⁰⁵⁵ müteakip, kararın icrası hususu Dahiliye, Evkaf, Adliye ve Mezahip ile Defter-i Hakani Nezaretlerine bildirilmişti¹⁰⁵⁶.

3.2.3.5. Latinler

Katolik Latinlerin Osmanlı Devleti`ndeki statüsü diğerlerinden farklıydı. Öyleki ayrı bir millet statüsüne sahip değillerdi. Diğer taraftan, 1848 tarihinde Vatikan ile Osmanlı arasında yapılan anlaşmaya müteakip kendilerine de inanç serbestisi verilmişti. Bununla beraber, Katolik olan bu cemaatin imparatorluk topraklarındaki varlığının politik ve diplomatik bakımdan Fransız korumacılığıyla birlikte anılabileceğini söyleyebiliriz. Zira bu cemaat, ilişkilerini geliştirmek ve haklarını oluşturmak konularında Fransa`nın desteğine başvurmaktaydılar¹⁰⁵⁷.

Latinlere Lazkiye`nin merkez kasabasında rastlanabilmekteydi. Muhtelif tarihlere ait verilere bakıldığında, Lazkiye`deki bu ahalinin nüfusunun oldukça düşük miktarda kaldığı görülmektedir. 1880 tarihli cetvelde, sadece Lazkiye Kasabası`ndaki Latin nüfusunun beş olduğu belirtilmiştir¹⁰⁵⁸. 1302 tarihli Suriye Vilayet Salnamesi`nde yer alan nüfus verilerindeyse Latinlerle ilgili kısım boş bırakılmıştır¹⁰⁵⁹. 1326 (1908-09) Beyrut

¹⁰⁵⁴ Konunun Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesinde görüşülmesi ardından, sadaret yazı ile padişah onayı talep eder. Detay için bkz.: “Dahiliye Nezaretinin Şura-yı Devlet`e muhavvel tezkeresi üzerine Mülkiye Dairesinden tanzim ve leffen arz ve takdim kılınan mazbatada dermiyan olduğu vechile Lazkiye ahalisinden ve teb`a-yı devlet-i aliyyeden Mustafi bin Nasif Ken`an uhdesinde ve kasabadan bir kilo metro mesafede bulunan arsanın Protestan taifesi için medfen ittihaz olunmak üzere namına muamele-i ferağiyesinin icrası Amerikalı doktor mösyö Balef tarafından istid`a olunub bu babta halen ve istikbalen bir güne mahzur görülemediğinden arazi-i emiriyeden bulunan mezkur arsanın senevi on bir kuruş bedel-i öşre rabt idildiği nezaret-i müşarün-ileyhanın tezkeresinde iş`ar-ı mahalliye atfen gösterilmiş ise de mezkur arsanın Yunus bin Lehman Vakfından bulunduğu Defter-i Hakani Nezaretinin tezkere-i cevabiyesinde beyan olunub şu halde arsanın vakıf namına kaydının tashihiyle karar-ı mahsusuna tevfikeyen kıymetinin binde onu nisbetinde icare-i zemin tahsisi lazım geleceği anlaşılmış olduğundan mezkur arsanın ana göre icare-i zemin tahsisi olunmak üzere kabristan ittihazı için ruhsatı havi emir-i ali isdarı hususunun Divan-ı Hümayun kalemine havalesi ve devair-i müteallikasına malumat itası hakkında irade-i seniyye-i cenab-ı padişahi ne vechile şeref-sudur buyurılır ise mentuk-ı alisi infaz olunacağı beyanıyla tezkere-i senaveri terkim kılındı efendim. Fi 9 Safer Sene [1]328 fi 7 Şubat Sene [1]325 (20 Şubat 1910), Sadrazam”. BOA. İ.AZN. 93-25.

¹⁰⁵⁵ Ser-Katib aracılığıyla 11 Safer 1328 fi 8 (9) Şubat 1325 (22 Şubat 1910) tarihli irade-i seniyye beyan edilmiştir. BOA. İ.AZN. 93-25.

¹⁰⁵⁶ 19 Safer 1328-17 Şubat 1325 (2 Mart 1910) tarihli olarak, BOA. BEO.3711-278302.

¹⁰⁵⁷ Ayrıntılı olarak bkz. Bozkurt, 1996: 187-189.

¹⁰⁵⁸ 21 Ağustos sene 1296 (2 Eylül 1880) tarihli ve Lazkiye Liva Tahrirat Vekili Mehmet Rıza mühürlü cetvel, BOA. Y.PRK. UM 2-43.

¹⁰⁵⁹ S.S., 1302 (17. Defa): 218.

Salnamesinde, sancak genelindeki nüfus 41 olarak verilmiştir¹⁰⁶⁰. Latin nüfusu ile ilgili en yüksek rakama ise Cuinet`in verilerinde raslamaktayız. 1896 tarihli eserinde, Lazkiye Sancağındaki Latin nüfusu 300 olarak gösterilmiştir¹⁰⁶¹.

1909 senesine tekabül eden bir kayıttta, Lazkiye`nin Basit Nahiyesi`nde inşa ettikleri bir yapı hakkında ihbar edildikleri anlaşılmaktadır. Bahsi geçen bu ihbar, Ahmet ibn Ali isimli bir şahsın Harbiye Nezareti`ne müracaat etmesiyle gerçekleşmişti. Buna göre, Latin rahipler, satın aldıkları arazide iki katlı ve kaleye benzeyen bir yapı inşa etmişlerdi¹⁰⁶². Mevzunun, Dahiliye Nezareti tarafından Şura-yı Devlet`in incelemesine gönderilmesinin ardından Mülkiye Dairesinde ifa edilen görüşmenin neticesinde hazırlanan 3 Cemaziyelahir 1325-29 (30) Mayıs 1326 (12 Haziran 1910) tarihli kayıttan konuya ilişkin ayrıntıya ulaşabilmekteyiz. Basit`in Bahçeğiz olarak anılan mahalinde, Fransisken rahipleri kira karşılığında ikamet ettikleri manastırın dar ve harap bir halde bulunduğunu düşünerek yeni bir yapının inşasına girişmişlerdi. Latin Papaz Baderi Lorans isimindeki şahsa ait olan arazi üzerine inşa edilmek istenen manastır için gerekli iznin alınması meselesine Fransız Sefaretinin aracı olduğu, daha evvel Hariciye Nezareti`nden bildirildiği anlaşılmaktadır (16 Şubat 1908). Daha önce bu hususta yapılan tahkikatta, inşa için düşünülen tarladan bir yol geçeceği bahsi geçen yapının engel teşkil etmeyecek şekilde yapılmasının mümkün olup olmadığı ve araziyi gösteren haritanın gönderilmesi hususunda vilayete yazı gönderilmişti¹⁰⁶³.

¹⁰⁶⁰ B.S., 1326 (7. Defa): 371.

¹⁰⁶¹ Cuinet, 1896: 149, 160.

¹⁰⁶² Mevzuu, Dahiliye Nezaretinden Beyrut Vilayetine gönderilen 23 Zilkade 1327 -23 Teşrinisani 1325 (6 Aralık 1909) tarihli yazıdan öğrenmekteyiz: “Lazkiye Sancağına tabi Basit Nahiyesi civarında Latin rahipleri tarafından bir bağçe yapılmak üzere iştera idilmiş olan arazi dahilinde iki kat divarlı ve kal`a şeklinde metin bir bina inşa olunduğına dair Ahmed ibn Ali imzasıyla Harbiye Nezaret-i aliyyesine gönderilüb tevdi` olunan ihbarname leffen seviyy-i devletlerine irsal kılındı (...) mündericatına nazaran...”, BOA. DH. MUİ. 40/1-25.

¹⁰⁶³ “Lazkiye Sancağında Bahçeğiz nam mahalde kain Fransisken rahiblerinin müste`ciren ikamet itmekte oldukları manastır mahalinde dayk ve müşrif-i harab olduğundan ve mahal-i mezkurda vaki` olub muvazaaten şahs-ı ahir namına (Baderi Lorans) mukayyed olan tarla üzerine müceddeten bir manastır inşa olunacağından bahisle ruhsatı havi iktiza iden emir-i alinin ısdarı ve kaydının rahibin-i merkume namına tashihi ile senedinin meccanen itası Fransa Sefaretinin iltimasına atfen Hariciye Nezaretinin Şura-yı Devlete havale buyurulan 3 Şubat Sene [1]323 (16 Şubat 1908) tarihli ve 3000 numarolu tezkeresinde bildirilmiş ve mezkur tarla içinden murur iden tarik-i ammin kilise inşa idildiği takdirde tahavvül ideceği mutasarrıflığın cümle-i iş`arından bulunmuş olmasına nazaran ol emirde mevzu-ı bahs olan kilisenin tarik-i ammi tahvil itmeyecek surette tarlanın diğer kısmında yapılması mümkün olup olmadığı başka mahzur bulunub bulunmadığının iş`arı ve mezkur bağın bir kıt`a haritasının tesyarı lüzumu heyet-i sabıka kararıyla 16 Mart Sene [1]325 (29 Mart 1909) tarihli tahrirat ile makam-ı riyasetten Beyrut Vilayetine inbaidildiği...”, BOA. BEO. 3765-282368.

Bununla beraber, belirtilmesi gereken husus, daha önce Bahçeağz Köyünde, Ermeniler cemaati arasında Katolikliği yayma çalışılmasını icra edenlerin, yukarıdaki mevzuda bahsi geçen din adamlarıyla aynı kişiler olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki, Sebilü'r-Reşad'ın "Lazkiye'den" başlığı altındaki bir gezi yazısında, Ermeni köyü olduğu belirtilen Bağçeağz'da İspanyol asıllı Fransız bir papazın Latinleştirme çalışması yapmak maksadıyla görevlendirildiğinden bahsedilmiştir. Yazar, kendisiyle görüşmüş olduğu bu papazın, misyon çalışması münasebetiyle tesis ettiği anlaşılan, büyük bir kilise, pek çok oda ve bir mektebin bulunduğu yerde ikamet ettiğini belirtmiştir¹⁰⁶⁴.

Bunun yanı sıra, bahsi geçen mevzuyla ilgili yazının, dönemin Lazkiye Mutasarrıfı Mehmet Ali Bey'e gönderilmesine karşın, üzerine "soru işareti" koyarak istenilen eylemi gerçekleştirmediği anlaşılmaktadır. Kayıtsızlığı görülen mutasarrıf (ve memurlar) için mahkeme takibinin icrası gündeme gelmişse de Mehmet Ali Bey'in söz konusu ihmali başka bir olayla gerekçelendirme yoluna gidilmiştir. O sıralarda, Adana'da vuku bulan olayların Lazkiye bölgesine sıçramaması maksadıyla harcadığı mesai nedeniyle bahsi geçen mevzu ile ilgilenemediği ve muhakeme edilmesinin gerek olmadığı yönünde kanaate ulaşılmıştı. Üstelik Mehmet Ali Bey, bahsi geçen olaylardaki gayretleri nedeniyle de memuriyet terfisi mahiyetinde başka bir yere tayin edilmişti¹⁰⁶⁵.

Diğer taraftan, Latin rahiplerin inşa ettiği yapıların ruhsatsız olması nedeniyle usul gereği yıkılması icap etmekteydi. Ancak bunların yerinde kalmasının bir sakıncası olmadığı uygun görüldü. Bunun yerine vergi mükellefiyetine tabi tutulması daha uygun olacağı

¹⁰⁶⁴ "Lazkiye'den": Sebilü'r-Reşad, aded: 381, cilt 11, 2 Rebiyülevvel 1332-16 Kanunusani 1329, Perşembe, Sahife 334.

¹⁰⁶⁵ "... mutasarrıf-ı esbak Mehmet Ali Bey hakkında takibat-ı kanuniye icrasına vilayetçe lüzum gösterilen cihet-i mezkur tahrirat vilayet-i müşarün-ileyhadan 28 Mart Sene [1]325 (10 Nisan 1909) tarihli zeyl ile mutasarrıf müşarün-ileyhe tebliğ idilmesi üzerine evrak-ı varideye yalnız sual işareti vaz` ve kaleme havale ile iktifa iderek başka bir gune muamele ifa itmemesi ve hükümetin bu suretle vaki` olan müsamahasından bi`l-istifade mezkur binanın inşa idilmesi hususundan ibaret olduğu anlaşılmış ise de su`al işareti evrakın hıfzı (...) hamil olunamayub maiyet-i memurlarından husus-ı mezkurun mübadiyesine dair istihsal-i malumat maksadına müstenid olacağına ve esasen o tarihte Adana'da iğtişaş vuku bulduğu cihetle birinci derecede asayiş ve emniyet-i mahalliyeyi muhafaza ile mükellef olan mutasarrıfın bu misüllü mesail ile iştiğal idemeyeceği tabii ve zaruri bulunduğuna ve iğtişaş-ı mezkurun Lazkiye ve havalisine adem-ı sirayeti hususunda mutasarrıf-ı müşarün-ileyhin hizmeti sebk itmiş ve bil`ahire terfi`an diğer bir memuriyete tayin kılınarak oradan infikak eylemiş olduğuna binaen mezkur maddeden dolayı gerek Mutasarrıf Ali Bey'in gerek memurin-i sairenin mesuliyet ve muhakemesi iktiza itmeyeceğinin...", BOA. BEO. 3765-282368.

kabul edilmişti. Neticede, ulaşılan kararın, Dahiliye ve Maliye Nezaretlerine bildirilmesi, ayrıca gazeteler aracılığıyla da ilan edilmesi gerektiği belirtilmiştir¹⁰⁶⁶.

İşlediğimiz bu kısımda, Lazkiye Sancağı dahilinde yaşayan gayrimüslim kesimler üzerinde durmaya çalıştık. Reformlar sürecinde bu kesimlerle devlet arasındaki münasebetlerin kural ve nizamnamelere göre teşkil edilmeye başlandığını görmekteyiz. Millet statüsünde konum alan bu kesimler arasında ekseriyeti oluşturan Ortodoks Rumlardır. Latin ve Protestan kesimlerin ise misyoner faaliyetlerine bağlı bir mevcudiyeti olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra, devletin bu kesimler üzerindeki diğer bir denetim tasarrufunun, inanç yapıları üzerinden işlemekteydi. Gayrimüslim kesimlerin tasarrufunda olan mabet ve diğer unsurlar üzerinde yapılacak değişiklik ve düzenlemelerin resmi denetime açık olmasının sağlanmak istendiği anlaşılmaktadır.

3.3. NÜFUS BİLGİSİ

Yukarıda her bir cemaat için verdiğimiz nüfus bilgilerinin dışında olarak, genel tabloyu görebilmek açısından muhtelif kaynakların sunduğu rakamları bir arada göstermek yerinde olacaktır. Bununla beraber, sancak nüfusu hakkında verilen rakamlara ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğine yeniden dikkat çekmek gerekir. Misal olarak, aşağıdaki nüfus cetvelinde Lazkiye Sancağı'nın toplam nüfusu 34.835 olarak verilse de bunun gerçek sayıyı vermediği belirtilmiştir¹⁰⁶⁷. Diğer taraftan, bu verilerin sadece nüfus miktarını

¹⁰⁶⁶ Üstelik bu hususta bahsi geçen rahipten ruhsatsız bina inşa edilmemesi üzerine taahhüd alındığı da anlaşılmaktadır. Detay için bkz. "... manastır ittihaz idilmek üzere inşa edilmiş olan bina hakkında yapılacak muameleye gelince mezkur bina Latin papaslarından Baderi Lorans nam zatın arazisi üzerine yapılmış olub halbuki mezkur arazinin bila ruhsat mekteb ve mabet ve ve ana müşabih ebniye-i umumiye hükümet-i seniyyenin ruhsat ve mezuniyet-i resmîyesi olmaksızın inşa itmeyeceğine ve idecek olur ise hedmine kail ve razı olacağına dair merkumdan bir kıt'a taahhüd senedi alınarak muamele-i feragiyesi icra ve sened-i hakani ita idilmiş olmasına nazaran mezkur binanın hedmi yed-i ihtiyarında ise de ebkasında bir güne mahzur olmadığı mutasarrıf lahıkın tahriratında gösterildiği cihetle binanın hedmine mahal olmayub yalnız hilaf-ı taahhüd hareketinde bulunulmasına mebni mebani-i adiyeden add edilerek usul ve nizamı dairesinde virgü ve tekalif-i sairenin kema-kan istifası lazım geleceğinin Dahiliye ve Maliye Nezaretlerine tebliği ve Divan-ı Humayun kalemine malumat itası ve karar-ı vakı'ın gazeteler ile ilanı hususunda Dahiliye Nezaretine ilaveten iş'arı tezekkür kılındı. Olbaptaemr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi 3 Cemaziyelahir Sene [1]325 ve fi 29 (30) Mayıs Sene [1]326 (12 Haziran 1910)", Mülkiye Dairesi Reis-i Sanisi Nurettin Bey ile 5 azanın mühürleri yer almıştır. BOA. BEO. 3765-282368.

¹⁰⁶⁷ Asıl nüfusun ise 10 binden fazla olduğu tahmin edilmişti: "Nüfusun adedi eğerçi 34835 gösterilmiş ise de tahririn icrası zamanından berü vukuat ve defatir ve kuyudat yoluyla ve usulü veçhile zabt edilememesinden naşi nüfus-ı mevcudenin adedi miktar-ı mezkurdan 10 bin kadarı müteceviz olması melhuzdur.", Lazkiye Mutasarrıfının 8 Şevval 1297 ve fi 30 Ağustos (1 Eylül) 1296 (13 Eylül 1880) tarihli raporu olarak, BOA. Y.PRK. UM 2-43.

göstermekle münhasır kalmadığını düşünmekteyiz. Zira bahsi geçen cetvelde takip edileceği üzere, sancaktaki demografik şekillenmeyle ilgili ayrıntıları yansıtması açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz. Öyle ki bu cetvelde sancakta bulunan muhtelif kesimlerin yer aldığı mekansal şemanın da gösterildiği söylenebilir.

Tablo 16: 1296 (1880) Tarihli Sancak Nüfus Cetveli¹⁰⁶⁸

İsimler	Rum	İsmaili	Protestn	Latin	Ermeni	Moran	Rum	Nusayri	Müselle	m	Toplam
Nefs-i Lazkiye Kasabası	3		5	5	60	16	494		395		4683
Sahil-i Lazkiye Nahiyesi							124	3864	688		4676
Behluliye Nahiyesi								1429			1429
Bayır Nahiyesi					29			417	1126		1572
Bucak Nahiyesi					62			763	995		1820
Nefs-i Cebele Kasabası									1550		1550

¹⁰⁶⁸ 21 Ağustos sene 1296 (2 Eylül 1880) tarihli ve Lazkiye Liva Tahrirat Vekili Mehmet Rıza mühürlü cetvel, BOA. Y.PRK. UM 2-43.

Beni Ali Nahiyesi							5	704		709
Kardaha Nahiyesi							3	1949		1952
Evkaf ve Şemsiyat Köyleri							1	1000	165	1166
Semt-i Kibli Nahiyesi								1385		1385
Markab Nahiyesi						20	95	985	1338	2618
Hevabi Nahiyesi		35				10	263	857	259	1837
Zemrin Nahiyesi							339	363	153	855
Fahr-ı Garbi Nahiyesi								705		705
Kadmus Nahiyesi		52						365		887
Cerdü'l-Allika Nahiyesi		2						462		462

Sahyun Nahiyesi					48			22	738	808
HefteSahyun							126	9	781	916
Cebelü'l-Ekrad Nahiyesi					77		122	52	1720	1971
Beytü`ş-Şelf Nahiyesi					59		28	1539		1626
Mehaliba Nahiyesi					7		5	1196		1208
Toplam (Yekun)	3	88	5	5	34	46	1605	18066	13463	34835
		0			2	6				

Tabloda takip edilebileceği üzere, verilen bazı rakamların toplamında hataların olduğu farkedilmektedir. Diğer taraftan Katolik Rumlar için nüfus hanesi açılmış olmakla beraber çok düşük bir rakam bildirilmiştir. Ortodoks olduğu anlaşılan Rumlar ise ayrı bir rakam hanesinde gösterilmiştir. Bunun dışında, Katolik Rumlar gibi Latin ve Protestanların, sadece Lazkiye merkez kasabasında nüfus kayıtları gösterilmiştir. Benzer şekilde İsmaililere ait bilgilerden hareketle, daha önce de işlediğimiz üzere, nüfus dağılımının Hevabi ve Kadmus Nahiyeleriyle münhasır kaldığı anlaşılmaktadır.

1310 (1892-93) tarihli Suriye Vilayet yıllığına baktığımızda, sancak dahilinde sadece dört farklı topluluğa ait rakamlar verildiğini görebilmekteyiz. Bununla beraber, aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere, Müslüman ahaliye ilişkin en yüksek nüfus verileri, hem Nusayriler hem de Sünni kesim dahil edilerek elde edildiğini düşünmekteyiz¹⁰⁶⁹. Cebele Kazası'na ait verilerde, nüfusun sadece Müslüman kesimden oluştuğu belirtilmiştir.

¹⁰⁶⁹ Nusayriler, Müslüman nüfus arasında gösterilmekteydi. Bu bahiste bkz. Akbulut, 2010: 114; Kiremit, 2012: 111. Aynı durum Halep Vilayetine bağlı Nusayriler için de geçerliydi. Ürkmez, 2010: 128.

Diğer taraftan, Rumların “Katolik” mezhebe mensup olduklarının belirtilmesi dikkatimizi çekmiştir. Zira verilen nüfus bilgisinin yüksek rakamlara tekabül etmesi bizi, bahsedilen nüfusun esasında Ortodoks Rumlara ait olduğu kanaatine götürmektedir. Son olarak, sancak kısmında “Katolik” olarak anılan Ermenilerin de sadece merkez kaza dahilinde bulunduğu gözlemlenmiştir. 1310 Suriye Salnamesinde yer alan nüfus bilgileri üzerindeki teferruat, tablo nizamında gösterilmiştir.

Tablo 17: 1310 (1892/93) Salnamesine Göre Lazkiye Sancağı ve Kazalarının Nüfusu¹⁰⁷⁰

Lazkiye Sancağı Nüfusu¹⁰⁷¹			
Cemaat İsimleri (Esami-i Cemaat)	Zükür (erkek)	İnas (kadın)	Toplam (İcmal)
İslam	55.428	54.542	109.970
Katolik	2677	2447	5124
Maruni	821	676	1497
Ermen-i Katolik	99	96	195
Toplam (Yekun)	59.025	57.761	116.786
Lazkiye Kazası Nüfusu¹⁰⁷²			
Cemaat İsimleri	Erkek	Kadın	Toplam

¹⁰⁷⁰ B.S., 1310 (1. Defa): 465.

¹⁰⁷¹ B.S., 1310 (1. Defa): 465.

¹⁰⁷² B.S., 1310 (1. Defa): 472; aynı salnamenin 422. Sayfasında sadece Müslüman ve gayrimüslim olarak nüfus rakamları verilmiştir.

İslam	19.553	17.367	36.920
Rum Katolik	900	836	1736
Maruni	161	162	323
Ermen(i)	99	96	195
Toplam (Yekun)	20.713	18.461	39.174
Cebele Kazası Nüfusu¹⁰⁷³			
	Erkek	Kadın	Toplam
İslam	8297	10.351	18.648- Tevaif-i Gayrimüsell emeden kimse yoktur.
Markab Kazası Nüfusu¹⁰⁷⁴			
	Erkek	Kadın	Toplam
İslam	13.714	14.818	28.532
Rum Katolik	1207	1176	2383
Maruni	572	463	1035
Toplam (Cem`an)	15.493	16.457	31.950

¹⁰⁷³ B.S., 1310 (1. Defa): 425, 472.

¹⁰⁷⁴ B.S., 1310 (1. Defa): 426, 472.

Göre Sahyun Kazası Nüfusu¹⁰⁷⁵			
	Erkek	Kadın	Toplam
Müsellem	13.864	12.006	25.870
Rum Katolik	570	435	1005
Maruni	88	51	139
Toplam	14.522	12.492	27.014

Beyrut vilayetinin teşkil edildiği yıla ait Fransız resmi konsolos verilerinde, Lazkiye Sancağı dahil olmak üzere diğer bağlı merkezlerin de nüfus rakamlarına tesadüf edebilmektedir. Bu verilerde görüldüğü üzere, en yüksek nüfus Nusayrilere aittir. Bunun dışında sadece dört farklı kesimle ilgili rakamlar verilmiştir.

Tablo 18: 1888 Tarihli Fransız Resmi Nüfus Verilerine Göre Lazkiye Sancağı¹⁰⁷⁶

Lazkiye Sancağı		
	Erkek	Kadın
Müslümanlar (Sünni)	14.399	13.816
Nusayriler	17.411	18.644
Rum Ortodoks	1486	1512
Maruniler	118	95

¹⁰⁷⁵ B.S., 1310 (1. Defa): 428.

¹⁰⁷⁶ Annexe a la dépêche no du 14 Novembre 1888, (Consulat Général de France A Beyrouth, Registre No 32), bkz. İsmail, 1978: s. 320-321.

Katolik Ermeniler	149	114
Toplam	33.563	34.181

19. yüzyılın eşiğine gelindiğinde, Cuinet`in, sancak ve bağlı bulunan kazalara ait nüfus verileri dikkat çekicidir. Aşağıda gösterilen tablolarda yer alan 1896 tarihli bu nüfus malumatı cemaatlere göre sunulmuştur. Burada Nusayriler ekseri kitleyi teşkil etmekle beraber, kendileriyle diğer sancak sakinleri arasındaki nüfus farkının yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Öyle ki eserde verilen rakamlarda, Nusayrilerin nüfusunun, kendilerine en yakın sayıya sahip Sünni Müslümanların iki katından daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Aynı eserde, Rum cemaati “Suriyeli Ortodokslar” şeklinde anılmışken Ermeniler sadece Gregoryen mezhebi kapsamında gösterilmiştir. Diğer taraftan, bilhassa Latin ve Protestan nüfusuyla ilgili rakamlar, incelediğimiz resmi verilerin hiç birinde karşılaşmadığımız derecede yüksek şekilde belirtilmiştir. Diğer verilerle Cuinet`in verdiği nüfus rakamları arasındaki fark ise göz önünde bulundurulmalıdır. Bu yönüyle de Cuinet`in de sunduğu rakamlara ihtiyatlı yaklaşmanın gereğine dikkat çekebiliriz. Bu eserdeki nüfus bilgilerine ilişkin ayrıntıları aşağıdaki tablodan takip edebilmek mümkündür.

Tablo 19: Vital Cuinet`in (1896) Verdiği Lazkiye Sancağı ve Kazaların Nüfusu Rakamları

Lazkiye Sancağı¹⁰⁷⁷	
Nusayri	85.220
Müslüman Sünniler	37.938
(Suriyeli) Ortodokslar	11.272
İsmaililer	9000

¹⁰⁷⁷ Cuinet, 1896: 149.

Maruniler	4200
Latinler	300
Protestanlar	300
Ermeni (Gregoryen)	1600
Toplam	149.830
Lazkiye Kazası Nüfusu¹⁰⁷⁸	
Müslüman Sünniler	19.000
Nusayri	8269
(Suriyeli) Ortodokslar	7415
Maruniler	1800
Latinler	300
Protestanlar	300
Ermeni (Gregoryen)	1600
Toplam	38.684
Cebele Kazası Nüfusu¹⁰⁷⁹	
Müslüman Sünniler	13.000
Nusayri	11.159

¹⁰⁷⁸ Cuinet, 1896: 160.

¹⁰⁷⁹ Cuinet, 1896: 166.

(Suriyeli) Ortodokslar	2000
Maruniler	800
Toplam	26.959
Markab Kazası Nüfusu¹⁰⁸⁰	
Nusayri	27.121
Müslüman Sünniler	2118
İsmaililer	9000
Maruniler	1200
(Suriyeli) Ortodokslar	232
Toplam	39.671
Sahyun Kazası Nüfusu¹⁰⁸¹	
Nusayri	38.671
Müslüman Sünniler	3820
(Suriyeli) Ortodokslar	1625
Maruniler	400
Toplam	44.516

¹⁰⁸⁰ Cuinet, 1896: 170.

¹⁰⁸¹ Cuinet, 1896: 175.

Vilayet yıllıklarından sunacağımız bir diğer veri Beyrut Vilayetine mahsus 1326 salnamesinde yer alan nüfus rakamlarıdır. Ancak salnamelerdeki nüfus verilerine ihtiyatlı yaklaşma gerektiğini gösteren bir başka örneğe bu yılda da rastlamaktayız. Öyle ki, aşağıda sunulan tablolardaki nüfus değerleriyle aynı salnamenin son kısmında yer alan vilayet genel nüfus cetvelindeki rakamlar arasında tutarsızlıklar gözlemlenmiştir. Misal olarak, Latinlere ilişkin nüfus bilgisi, sancağın genel nüfus verilerinde 41 iken, diğer cetvelin verdiği malumatta, aynı ahalinin Lazkiye Kazası`ndaki nüfusu (inas ve zükur olmak üzere) 10 olarak gösterilmiştir. Aşağıdaki tablodan takip edilebileceği üzere, Rum Ortodoks cemaatinin toplamda 5759 nüfusa sahip olduğu belirtilmiştir. Buna karşın diğer kısımda yer alan nüfus değerleri toplandığında sonucun 5768 çıktığı görülmüştür. Sancak geneline ait rakamlar karşılaştırıldığında ise, önceki malumatta 130.089 olarak belirtilen toplam nüfusun, diğer cetvelde inas 63943 ve zükur 63501 kişi olmak üzere toplamda 127.444'e tekabül eden bir miktarın olduğu takip edilmiştir¹⁰⁸². Benzer hata örneklerine, kazaların nüfus verilerinde de rastlanabilmektedir.1326 senesi vilayet salnamesinde yer alan ilk kısımdaki nüfus verilerine ait teferruat aşağıdaki gibidir.

Tablo 20: 1326 (1908-09) Beyrut Salnamesine Göre Lazkiye Sancağı ve Kazalarının Nüfusu

Lazkiye Sancağı Nüfusu¹⁰⁸³	
İslam	122.311
Rum Ortodoks	5759
Maruni	1233
Latin	41

¹⁰⁸² Aynı cetvelde Ermeniler "Katolik" olarak belirtilmekle beraber, muhtemelen sehven, Lazkiye ve Sahyun Kazalarında yer alan nüfus toplamı 635 sonucunu vermektedir. Nitekim aynı salnamenin önceki genel nüfus verilerinde-ki tabloda gösterilmiştir- Ermeniler 735 kişi olarak belirtilmiştir. Bkz. B.S., 1326 (7. Defa): 371, sayfa 424`ten sonraki cetvel.

¹⁰⁸³ B.S., 1326 (7. Defa): 371.

Protestan	10		
Ermeni	735		
Toplam	130.089		
Lazkiye Kazası Nüfusu¹⁰⁸⁴			
	Erkek	Kadın	Toplam
İslam	21.460	19.354	40.814
Rum	900	836	1736
Maruni	182	131	313
Ermen(i) Katolik	149	94	243
Protestan	18	22?	?
Latin	5	5	10
Toplam	20.880	23.285	44.165
Cebele Kazası Nüfusu¹⁰⁸⁵			
İslam	30.107		
Rum Ortodoks	91		

¹⁰⁸⁴ Aynı hataları sadece Lazkiye merkez kaza için verilen nüfus malumatını incelediğimizde de görebilmekteyiz. Toplam kısmını hesapladığımızda yanlış rakamların verilmiş olduğunu fark etmekteyiz. Bkz. B.S., 1326 (7. Defa): sayfa 424`ten sonraki cetvel.

¹⁰⁸⁵ B.S., 1326 (7. Defa): 377. Aynı salnamenin son kısmında yer alan nüfus cetvelindeki verilerde, yukarıdaki rakamlardan farklı olarak, Rum nüfusu, inas 39, zükur (erkekler) ise 46 şeklinde belirtilmiş olmakla beraber toplamda 85 sonucunu vermektedir. İslam nüfusunun toplamı üzerine hesap yaptığımızda ise 26.419 sonucuna ulaşmaktayız. Bkz. B.S., 1326 (7. Defa): sayfa 424`ten sonraki cetvel.

Toplam	30.198
Markab Kazası Nüfusu¹⁰⁸⁶	
İslam	23.979
Rum Ortodoks	1886
Maruni	920
Toplam	26.785
Sahyun Kazası Nüfusu¹⁰⁸⁷	
İslam	27.424
Rum Ortodoks	1038
Ermeni	392
Toplam	28853

1909 tarihli bir nüfus cetvelinde ise kazalar bazında muhtelif merkezler arasında yer alan Lazkiye`deki nüfus miktarlarının cemaatlere göre verildiği görülmektedir. Bu cetvelde en çok dikkatimizi çeken husus, Lazkiye`nin diğer kazalara nazaran en yüksek nüfusa sahip olmasıyla ilgilidir. Diğer taraftan, bahsi geçen cemaatler arasında Müslüman, Rum ve

¹⁰⁸⁶ B.S., 1326(7. Defa): 383. Salnamenin son kısmında yer alan, vilayetin umumi nüfus cetvelinde Markab Kazasıyla ilgili rakamlar yukarıdaki verilerden Maruniler istisna olmak üzere farklı bulunmaktadır. B.S., 1326 (7. Defa): sayfa 424`ten sonraki cetvel.

¹⁰⁸⁷ B.S., 1326 (7. Defa): 389. Salnamenin son kısmındaki umumi cetvelde Ermenilerin kazadaki nüfus oranı benzer olmakla birlikte ayrıca "Katolik" olarak kaydedilmişlerdir. Bunun dışında, yine İslam ve Rum nüfusu yukarıdaki verilerle aynı rakamlar vermektedir. Bkz. B.S., 1326 (7. Defa): sayfa 424`ten sonraki cetvel.

Maruni kesimi verilen kazaların tümünde yer alırken, sadece Akkar`da Nusayrilere ait nüfus bilgisinin yer almadığı görülmektedir.

Tablo 21: 1327 (1909) Tarihli Nüfus Cetveli¹⁰⁸⁸

Kazalar	İslam	Rum	Maruni	Nusayri	Yahudi	Yekun
Lazkiye Kazası	13634	1307	452	8356		22749
Ma` Markab Cebele Kazası	10079	813	290	2976		14158
Trablusşam Kazası	11948	3278	1671	406	35	17338
Safita Kazası	544	1241	142	10703		12630
Akkar Kazası	6297	4553	2970			13820
Toplam (Yekun)	41502	11192	5525	22441	35	80695

Son olarak, 20. yüzyılın başlarına tekabül eden resmi kayıtlardan aktarıldığı üzere, nüfusun sancak ve kazalardaki oranının cemaatlere göre dağılımını takip edebilmekteyiz. Sancağın en geniş nüfusunu teşkil eden Nusayrilerin merkez kazaya ait istatistikte yer almamasının, malumat yetersizliğiyle ilgili olduğu muhtemeldir. Bununla birlikte, daha önce de olduğu üzere Cebele ve Markab`da ki nüfusun ekseriyetini Nusayriler oluşturmaktaydı. Ancak Sahyun`a ait rakamlarda, Sünni Müslüman kesimin daha yüksek nüfusa sahip ilgisi verilmiştir. Bu kazaya ait nüfus verilerindeki eksikliklerde, dağ bölgesi halkının nüfus kaydının tutulmasında yaşanan aksaklıkların rol oynadığı düşünülebilir.

Tablo 22: 1331 (1915-16) Senesine Ait Resmi Verilerde Lazkiye Livası (Sancağı) ve Kazalarının Nüfusu

¹⁰⁸⁸ 6 Rebiyülahir 1327 (7 Mayıs 1909), BOA. Y.EE. 33-48.

Lazkiye Livası (Sancağı) Nüfusu¹⁰⁸⁹		
Lazkiye Merkez-Kazası	51.259	
Cebele Kazası	28.651	
Sahyun Kazası	32.972	
Markab Kazası	34.816	
Toplam	147.698	
Lazkiye Kazası Nüfusu¹⁰⁹⁰		
	Kadın	Erkek
İslam	8196	8358
Ortodoks	1659	1524
Maruni	12	9
Protestan	41	43
Ermeni	97	86
Yekun	10222	10.165
Genel Toplam	20.387	
Cebele Kazası Nüfusu¹⁰⁹¹		

¹⁰⁸⁹ Temimi-Behçet, 1333: 449.

¹⁰⁹⁰ Temimi-Behçet, 1333: 546-547.

¹⁰⁹¹ Temimi-Behçet, 1333: 491.

İslam	5097	
Nusayri	23.453	
Rum	101	
Toplam (Yekun)	28.651	
Markab Kazası Nüfusu¹⁰⁹²		
	Kadın	Erkek
İslam	2505	2603
Nusayri	13884	10.603
Rum Ortodoks	1897	1930
Maruni	639	755
Toplam	18925	15.891
Genel Toplam	34.816	
Sahyun Kazası Nüfusu¹⁰⁹³		
İslam	16.106	
Nusayri	14.750	
Hıristiyan	2116	
Toplam (Yekun)	32.972	

¹⁰⁹² Aktaran, Temimi-Behçet, 1333: 457.

¹⁰⁹³ Aktaran, Temimi-Behçet, 1333: 513.

Bu kısımda, sancak dahilinde yaşıyan toplumsal kesimlerin farklı yıllara ait nüfus miktarlarını tablolar halinde göstermeye çalıştık. Ancak sancak nüfusu hakkında verilen malumatın sadece kayıt altına alınabilen kitle üzerinden verildiğini söyleyebiliriz. Gerek coğrafi gerekse askeri ve iktisadi faktörlerin etkisiyle, kaydı tutulamayan sancak ehlinin de mevcudiyeti söz konusudur. Üstelik salnamelerde görüldüğü üzere, Nusayri ile diğer Müslüman kesimin nüfus sayısının bir arada verilmesi, her iki kesimin kendine ait nüfus malumatını görebilmeyi de olanaksızlaştırmaktadır.

Diğer taraftan, genel olarak verilen rakamlarla münhasır tutulsa dahi, Nusayriilerin sancak bölgesindeki nüfus potansiyeliyle de sahip oldukları ehemmiyete dikkat çekmek yerinde olacaktır. Oran itibariyle Nusayriilerden sonra gelen Sünni Müslüman ile Ortodoks Rumlar da sancak ahalsinin önemli bir nüfus kitlesini teşkil ettiği görülmektedir.

4. BİR ÇEKİŞME ALANI OLARAK LAZKİYE: MİSYONERLER VE EV SAHİBİ OSMANLI

Osmanlı`da devlet otoritesini imparatorluk coğrafyasında takviye etmek ve işler kılmak maksadıyla girilen politikalar önünde engel olarak değerlendirilecek faktörlerden birisi de misyonerlik faaliyetleriydi. Bu faaliyetler imparatorluk coğrafyasının farklı bölgelerinde genişlerken Osmanlı yönetimi bunun bir egemenlik zaafiyetine neden olacağını düşünmeye başlamıştı¹⁰⁹⁴. Daha önce işlediğimiz üzere, aslında Tanzimat politikalarının taşrada karşılaştığı engellere bir yenisi daha eklenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Misyonerlerin, Osmanlı Devleti`nin egemenlik alanındaki topraklarda sürdürdüğü çalışmalar devletin egemenlik imkanlarının yükseltilmesi açısından karşıt-zıt duran teşebbüsler olarak görülmüştü.

Bu bölümde bahsi geçen misyonerlerin Lazkiye ayağındaki çalışmalarının detayları ve devletin sakınca kaydettiğini kabul ettiği bu çalışmaların önüne geçmesi üzerine geliştirdiği politika üzerine duracağız. Bu açıdan aşağıda ele alacağımız bölüm, “genişlemek isteyen bir harekete devletin sergilediği karşı politika çerçevesinde” işlenecektir. Buradan hareketle, her iki tarafın gayretlerinin ulaştığı neticeler ortaya konulacaktır.

4.1.1. THE REFORMED PRESBYTERIAN CHURCH OF NORTH AMERICA: LAZKİYE`DE BİR AMERİKAN MİSYONER CEMİYETİ

1819 tarihinde, “romantik dindar” olarak tanımlayabileceğimiz iki kişi, Boston`dan Kudüs`e gitmek için yola çıkmışlardı. 1810 yılında Boston`da kurulan *The American Board of Commissioners for Foreign Mission* (ABCFM)`a mensup bu kişiler Levy Parsons ve Pliny Fisk idi. Vazifeleri, başta kutsal topraklar olmak üzere doğudaki pagan, “sözde Hristiyan¹⁰⁹⁵” ve diğer semavi inançlardaki insanları doğru yola yönlendirmektir¹⁰⁹⁶. Bu sıradan bir yolculuk değildi. Öyle ki Osmanlı tarihinin 19. yüzyıla ait zaman kesitinde önemli bir yer tutacak misyonerlik çalışmalarını başlatmaya

¹⁰⁹⁴ Deringil, 2009b: 112; Baktaya, 2017: 134-135; Deringil, 2007: 147, 149-150.

¹⁰⁹⁵ Bu tabir ABCFM misyonerleri tarafından da kullanılmaktaydı. Kocabaşoğlu, 2000: 23.

¹⁰⁹⁶ Kocabaşoğlu, 2000: 16, 23; Alan 2015: 3-4; Alkan, 2012: 40; Kieser, 2018: 87-88.

gidiyorlardı. 1820 yılında ulaşacakları ilk yer İzmir olacaktı. Orada, bölge hakkında keşifte bulunup ayrıca dil öğrenmeye başlayacaklardı. Bununla birlikte, Parson'un daha önce ziyaret ettiği Kudüs'e 1821'de ikinci defa Fisk ile birlikte gideceklerdi. 1825 senesinde Parson İskenderiye'de vefat edince, yerine Jonas King gönderilecekti¹⁰⁹⁷.

ABCFM temsilcileri, misyonerlik çalışmalarının merkezi olarak düşündükleri Kudüs'te siyasi atmosferin müsait olmamasından dolayı gözlerini Beyrut'a çevirmişlerdi Bunun neticesinde Beyrut, ABCFM adına kurulan Suriye Misyonu'nun merkezi olacaktı. İlk Amerikan Protestan okulu da burada tesis edilecekti¹⁰⁹⁸. Aynı zamanda Beyrut, ilerleyen zamanlarda pek çok ülke ve cemiyet tarafından teşkil edilecek mekteplerin de merkezi olacaktı¹⁰⁹⁹.

İmparatorluk coğrafyasında en geniş faaliyet alanına sahip olan ABCFM, Osmanlı topraklarını çalışma alanı olarak üç kısma taksim etmişti. 1835 yılından itibaren teşkil edilen üç misyon bölgesi *Suriye, İstanbul ve Küçük Asya* isimleri altında kurulmuştu. 1839 yılına gelindiğinde ise, saydığımız son iki misyon, *Türkiye Misyonu* adı altında birleştirilmişti. Cemiyetin, Rumlar arasında sürdürdüğü çalışmalarından vazgeçmesiyle misyonun ismi yeniden değişmişti. 1849 tarihiyle birlikte, Ermeniler üzerine yoğunlaştırılan faaliyetler sebebiyle misyonun ismi *Ermeni Misyonu* olmuştu¹¹⁰⁰.

1870 senesi, ABCFM'nin Suriye Misyonu açısından dönüm noktasıydı. Zira bu tarihten itibaren Suriye Misyonu, ABCFM'den *American Presbyterian Board of Foreign Mission*'un idaresine bırakılacaktı. Bunun sebebi ise, ABCFM'ye çalışmalarında destek vermiş bu cemiyetin, kendi misyoner çalışmalarını tatbik etmek istemesiyle ilgiliydi¹¹⁰¹.

¹⁰⁹⁷ Alan, 2015: 4-5, 37; Speer, 1901: 194-195; Jessup, 1873: 47.

¹⁰⁹⁸ Alan, 2015: 5, 35-36; Kocabaşoğlu, 2000: 28; Richter, 1910: 186.

¹⁰⁹⁹ 1891 tarihli bir raporda, Beyrut bölgesinde yer alan yabancı mektepler sıralanmıştır. Bunlar arasında İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya, Rusya gibi ülkeler tarafından desteklenen tıp okulları ile Ruhban, Cizvit, Rum Ortodoks, İtalyan gece-gündüz ve erkek-kız mekteplerinin kayıtları mevcuttur. Bunların yanında yine, hususi ve gündüz olmak üzere 34 ibtidai mektebi çatısı altında 3500 erkek, 780 inas, 280 muallim ve 80 muallime bulunuyordu. Bkz. 15 Eylül 1307 (27 Eylül 1891), BOA. Y. PRK. MF. 2-22.

¹¹⁰⁰ Alan, 2015: 6-7.

¹¹⁰¹ Salibi-Khoury, 1995d: 269; Alan, 2015: 36-37; Speer, 1901: 204; Richter, 1910: 212-213. Tibawi'ye göre, American Board'ın Osmanlı topraklarında iki ana misyonu vardı. 1870'te Suriye'deki misyon Presbyterian Board'ın denetimine girdi. Ermenilerle ilgilenen misyon da American Board kontrolündeydi. Tibawi, 1966: 293.

Osmanlı topraklarındaki Amerikan misyonerlerinin hamisi 1870 yılına kadar İngiltere idi¹¹⁰². Bununla beraber, Tanzimat'ın ilanına müteakip oluşan atmosferde, misyonerlerin Osmanlı coğrafyasındaki çalışmalarına müsait bir ortam oluşmuştu. Öyle ki Protestanlığın hukuki açıdan bir kimlik kazanması yönünde girişimler başlamıştı. Neticede, İngiliz elçiliğinin de aracı olmasıyla, Protestanların millet statüsü 1850'de kabul edilmişti. Bu sayede, din ve inanç serbestisi esasları kapsamında onlar da hukuki bir konum kazanmışlardı¹¹⁰³. Bu gelişme önemliydi. Zira ilerleyen süreçte ilerleyen zamanlarda karşılaştıkları sorunları sahip oldukları hukuki haklarla savunmaya çalışacaklardı¹¹⁰⁴.

ABCFM misyonerleri, henüz Suriye Misyonusunu yukarıda bahsettiğimiz diğer cemiyete devretmeden önce Lazkiye bölgesini de çalışma kapsamına almak istemişlerdi. 19. yüzyılın ilk yarısında Lazkiye'deki Rumların yanı sıra Nusayrilerin de bu yönde hedef kitle olarak görülmeye başlandığı bilinmektedir. Bu sebeple 1830'ların başında, sadece Hristiyan kesime yönelik değil ayrıca Nusayriler için de bir misyonerlik merkezinin teşkili gündeme gelmişti. 1840'lardan itibaren de bu husus misyonerler tarafından daha çok dillendirilmeye başlanmıştı. Öyle ki 1841 yılında misyoner Thomson, Lazkiye'nin misyonerlik çalışması için oldukça müsait şartlara sahip olduğunu izah ederken hem Hristiyan hem de Nusayri ahalisine dikkat çekmekteydi. Bunlardan, özellikle Nusayrilere değinirken ne Müslüman ne de Hristiyan olduklarını belirtiyor ve onları paganlıkla vasıflandırıyor. Netice itibariyle, burada çalışma yapmanın elzem olduğunu savunuyordu¹¹⁰⁵.

Misyonerler arasında benzer yöndeki yazışmalar sonraki dönemde de sürmüştü. Bunlardan 1847 tarihli mektubunda Thomson, Lazkiye'deki çalışmaların gerekliliği üzerinde dururken, Kuzey Suriye'nin engebeli arazisinde yaşayan bu halkı yeniden bahis konusu ediyordu. Bu sefer, Nusayrilerin Müslüman olmadığını, buna karşın, bölgedeki

¹¹⁰² Kocabaşoğlu, 2000: 27-28, 53; İngiliz korumacılığı için ayrıca bkz. Ortaylı, 2004a: 157-158; Ortaylı, 2014: 135.

¹¹⁰³ Kocabaşoğlu, 2000: 51, 54, 58; Yıldız, 2009: 35, 39, 43; Baktıaya, 2017: 135; Samur, 1989: 212; Tibawi, 1966: 217; Tekeli-İlkin, 1999:114.

¹¹⁰⁴ Yıldız, 2009: 35; Öney, 2016: 261; daha sonraki süreçte devletin, Protestan faaliyetlerini engelleme teşebbüsleri karşısında, onlar Islahat Fermanıyla verilen haklarla kendilerini savunmaya çalışacaklardı. Bkz. FO. 424-34; FO. 881-2618.

¹¹⁰⁵ Salibi-Khoury, 1995b: 65, 207, 266; ayrıca bkz. Talhamy, 2011b: 221; Tozlu-Ürkmez, 2017: 5-6; Çapar, 2013: 94.

Hristiyanlara görünüşte daha yakın bulduklarını ileri sürüyordu¹¹⁰⁶. Böylece Thomson, aslında Nusayrilerin Protestanlığı benimsemelerine yönelik teşebbüslere uygun bir gerekçe bulmaya çalışıyordu. Benzer şekilde, 1852 tarihli mektubunda Whiting de Nusayrilerin Protestanlığa döndürülmeleri hususunun gündeme geldiğinden (Lazkiye`yi ziyaret eden Mr. Foote tarafından) bahsediyordu¹¹⁰⁷.

1850`lere gelindiğinde ise ilginç bir şahıs karşımıza çıkmaktadır. 1852 baharında Nusayrileri ziyarete gelen¹¹⁰⁸ İngiliz Protestan misyoneri Samuel Lyde, dağ Nusayrileri arasında bir mektep tesis etme yoluna koyulmuştu. Uzun süre onlar arasında kalan Lyde, bu iş için kendine Behamra Köyünü merkez edinmiş (1854)¹¹⁰⁹ ve hatta birkaç yıl sonra Merc Köyünden Hammud isimli bir Nusayri`nin Protestan olmasına vesile olmuştu¹¹¹⁰. Lyde, Nusayrilerle olan münasebetlerini sınırlı ölçülerde tutmayıp onlar hakkında edindiği zengin malumatı da eserleştirmişti¹¹¹¹. Ancak sağlık sorunlarından dolayı¹¹¹² bölgeden ayrılmak zorunda kaldığı anlaşılan bu İngiliz misyoner, gittiği Mısır`da (İskenderiye) 1 Nisan 1860`da vefat etmişti¹¹¹³. Diğer taraftan, misyoner Dodds`un belirttiğine göre, Lyde`nin kurduğu okulda bulunan yardımcısının (Hammud) zamansız adımlar atması köy halkının tepkisine sebep olmuştu. Güvenlik tehlikesiyle karşılaşan Lyde, yanındaki şahısla birlikte buldukları köyden ayrılmak zorunda kalmıştı. Bunun ardından ise, Nusayriler arasında misyoner çalışmaları durmuş ve bir nevi boşluk oluşmuştu. Hristiyan kesim arasında bu faaliyetlerin ifa edildiği şehir merkezi de mesafe yönünden Nusayrilerin uzağında kalmıştı¹¹¹⁴. Ortaya çıkan bu vaziyet RPCNA misyonerlerinin Lazkiye`deki faaliyetlerine bir zemin oluşturmuştu. Öyle ki cemiyet

¹¹⁰⁶ Salibi-Khoury, 1995c: 5-6; Alkan, 2012: 39.

¹¹⁰⁷ Salibi-Khoury, 1995c: 163.

¹¹⁰⁸ *Spirit of The Times* gazetesinde işlendiği üzere, bkz. *Spirit of The Times*, İronton Ohio, Tuesday, November 29, 1853, Volume 1, Number 47, s. 1.

¹¹⁰⁹ *Herald of Mission News*, 1890: 120, 227; *OliveTrees*, 1906: 39; ayrıca bkz. Richter, 1910: 209; Türkyılmaz, 2009: 202, 205; Çapar, 2013: 97. Lyde`nin 1852 tarihinde Dr. Gobat`a gönderdiği raporunda, Nusayriler arasında henüz evangelistik bir çalışma olmadığından bahsediyordu. Aynı raporda, Nusayrilerin Hritiyanlık, Müslümanlık, Pagan ve diğer inançlardan unsurlar etkiler ihtiva eden bir inanç olduğunu düşünmekteydi. Lyde, 1853: 281, 283; FO 226-217.

¹¹¹⁰ Jessup, 1873: 39; ayrıca bkz. Türkyılmaz, 2009: 202; Talhamy, 2011a: 224.

¹¹¹¹ Bkz. Lyde, 1853; Lyde, 1860.

¹¹¹² FO. 226-60: M. Moore`den Alexandria`daki John Green Laguire (consul)`a, Beyrut, Ferbruary 24.th, 1857; 29 Ekim 1858, Beyrut: *The Reformed Presbyterian*, 1859: 120.

¹¹¹³ Lyde, 1860: vii.

¹¹¹⁴ 29 Ekim 1858, Beyrut: *The Reformed Presbyterian*, 1859: 120.

üyelerinin Nusayriler arasındaki çalışmaları Lyde'nin bıraktığı binadan devam edecekti¹¹¹⁵.

Esasen burada üzerinde duracağımız cemiyet *Reformed Presbyterian Church in North America* (RPCNA) olacaktır. Zira bu misyoner cemiyeti, Lazkiye'yi misyon merkezi olarak belirlemiş ve buradan çevre bölgelere doğru faaliyetlerini genişletmeye başlamıştı¹¹¹⁶. Uzun yıllar Lazkiye'de çalışmalarını sürdüren bu cemiyet 1856 tarihinde toplanan, din adamları kurulu/meclisi mahiyetindeki, Synod tarafından alınan karara müteakip Suriye bölgesini bir faaliyet alanı olarak seçmişti. Bu maksatla bölgeye gönderilmek üzere öncelikle iki misyonerin görevlendirilmesi düşünülmüştü¹¹¹⁷. Bunlardan A. M. Milligan'ın vazifeyi kabul etmemesi üzerine yerine teoloji öğrencisi Robert J. Dodds seçilmişti¹¹¹⁸. Belirlenen ikinci kişi John Crawford'un da görevi geri çevirmesi üzerine yerine N. R. Johnson uygun görülmüştür. Ancak vazifenin reddedilme durumunun yeniden yaşanması neticesinde bu görev için Dodds ile Joseph Beattie'nin atanması kesinleşmişti¹¹¹⁹.

Ekim 1856 tarihinde yola çıkan bu iki şahıs evvela Şam'a gelip, çalışmalarının ön koşulu olarak Arapça öğrenmeye başladılar. Buna müteakip, Cebel-i Lübnan'ın eteklerinde yer alan Zahleh'i de icraat bölgesi olarak belirlemişlerdi. Dodds burada çalışmaya başlarken Beattie ise Şam'da faaliyetlerini sürdürüyordu. Fakat 1858 tarihinde, cemiyetin Suriye'deki çalışmaları açısından mühim olduğunu söyleyebileceğimiz bir karar alınmıştı. Bu karar Zahleh'de ki Hristiyan din adamlarının muhalefetinin etkisiyle buradan ayrılma üzerine olmuştu. Akabinde, Yahudilerin bulunduğu Safed'deki vaziyeti de müsait bulamayınca gidilecek son durak Lazkiye olmuştu. Netice olarak, Ekim 1859 tarihinde, esasen ABCFM misyonerlerinin önerisiyle ilgilenmeye başladıkları anlaşılan Lazkiye'ye gelinmişti. Cemiyet merkezinin de onayıyla, bu tarihten itibaren Lazkiye RPCNA'nın *Foreign Mission* kapsamında Suriye'deki daimi merkezi olmuştu¹¹²⁰.

¹¹¹⁵The Reformed Presbyterian, 1861: 270; The Covenanter (XVII), 1861: 246, 338; The Reformed Presbyterian, 1862: 110, 211; ayrıca bkz. Jessup, 1873: 39.

¹¹¹⁶Türkyılmaz, 2009: 186, 188.

¹¹¹⁷Glasgow, 1888: 761.

¹¹¹⁸Our Banner, 1890: 43.

¹¹¹⁹Glasgow, 1888: 761; The Late Rev. Robert J. Dodds, D.D., 20 Jan 1882, G.M. Elliot: Our Banner, 1882: 57.

¹¹²⁰The Convenanter, 1860: 56, 277; The Reform Presbyterian (Minutes of Synod), 1861: 237; Our Banner, 1882: 57; Olive Trees, 1906: 38, 128; Temimi-Behçet, 1333: 551; Türkyılmaz, 2009: 191- 192; Tozlu-Ürkmez, 2017:130; Foreign Mission bahsinde ayrıca bkz. Our Banner, 1877: 436; The Reformed

Merkez olarak Lazkiye`de karar kılınmasının başlıca iki sebebi olduğunu söylemek mümkündür. Evvela, Lyde`den sonra burada icra edilen bir misyonerlik çalışması bulunmuyordu. İkincisi, yerel Hristiyanların dışında, özellikle dağ bölgelerinde yaşayan bir halkın cemiyet temsilcilerinin dikkatlerini çekmesiyle ilgiliydi. Tahmin edileceği üzere, inanç anlayışları açısından misyonerlik çalışmalarına müsait olduğu düşünülen Nusayriler RPCNA`nın hedef belirlediği ahali olacaktı¹¹²¹. Daha evvel de olduğu üzere, ABCFM misyonerleri¹¹²² gibi bu ahali hakkında şimdiki cemiyet de aynı yaklaşımı göstermekteydi. Öyle ki cemiyete mensup misyonerlerin ilgili yazılarında, paganlıkla ve antik toplumlarla¹¹²³ ilişkilendirdikleri bu ahaliden dolayı, Lazkiye`yi çalışmalarının merkezi olarak seçtiklerini ifade ediyorlardı¹¹²⁴.

Bu doğrultuda belirlenen çalışma programı, RPCNA`nın odağını ekseriyetle Nusayriler üzerine yoğunlaştırmasına sebep olmuştur. Bu durum, cemiyetin Nusayriler arasındaki Protestanlaştırma faaliyetini tekelinde bulundurmasını da beraberinde getirmişti. Öyle ki başlangıçta Lazkiye`nin merkezinde yer alan Rum kesimine yönelik çalışmaların, daha sonra dağ bölgesine kaydırıldığı görülmüştür¹¹²⁵.

Lazkiye`ye yerleştikten sonra cemiyet mensupları, önce okul için uygun bir yer temin ettiler. Hemen ardından ise dini faaliyetlere başladılar. 1860 tarihinde 3 öğretmen görevlendirip gerekli kitapları da temin ettiler. En mühimi ise burada cemiyetin ilki sayılacak okulu açmaları olmuştu. Başlangıç olarak da 50 öğrenciyi aşan bir sayıyı buldular¹¹²⁶.

Zaman içerisinde Lazkiye Misyonunda görevlendirilen kişi sayısında artış yaşandı. Bölgedeki misyonerler Amerika`ya gittiklerinde beraberlerinde yeni kişilerle dönüyorlardı. Cemiyetin Lazkiye misyonunda faaliyet gösterenler arasında ise, başta Dr.

Presbyterian and Covenant, 1886: 270, 283, 287; Herald of Mission News, 1890: 12-13; The Reformed Presbyterian and Covenant, 1893: 17, 258.

¹¹²¹ Letter from Rev. J. Beattie, Latakiyeh, 13 July 1860: The Convenanter, 1860: 56; Türkyılmaz, 2009: 186, 188, 191-192.

¹¹²² Dürziler gibi Nusayrilerin de Pagan, Hristiyanlık ve Hristiyanlık karışımı olduğunu düşünmekteydi. Salibi-Khoury, 1995b: 32, 65; Paganlık vasıflandırması için ayrıca bkz. Jessup, 1873: 42; Jessup, 1910a: 255, 258, 272, 326; Jessup 1910b: 436, 536; Alkan, 2012: 40.

¹¹²³ Kenanilerle ilişkilendirme de olmuştur. Bkz. Our Banner, 1882: 57; Our Banner, 1883: 380; The Reformed Presbyterian and Covenant, 1893: 395.

¹¹²⁴ Our Banner, 1883: 380, 383; Our Banner, 1876: 404.

¹¹²⁵ Türkyılmaz, 2009: 186, 188, 197. Nusayriler üzerine yaşanan yoğunlaşma bahsinde bkz. Our Banner, 1883: 380; The Reformed Presbyterian and Covenant, 1882: 246; Uyanık, 2014: 39.

¹¹²⁶ The Reformed Presbyterian (Minutes of the Synod), 1861: 237.

R. J. Dodds ve Dr. Beattie olmak üzere yine farklı tarihlerde burada yer almış Dr. D. Metheny, Mattie R. Wylie, Rev. Henry Easson, J. S. Stewart, Margaret B. Edgar, Dr. J.M. Balph gibi misyonerler en dikkat çekici olanlardı¹¹²⁷. Bununla beraber, bölgedeki çalışmaların ilerlemesi sonucunda da yeni merkezlerin açılması söz konusu olmuştu. Böylece, Antakya yakınlarındaki Süveydiye (Samandağ), Kilikya bölgesinde Tarsus ve yine Kıbrıs'ta yeni merkezler kurulmuştu. Bunlardan Süveyde Misyonu, 1875 tarihinde açılmış ve ertesi yıl buraya geniş bir bina inşa edilmişti. Tarsus Misyonu ise, Aralık 1882 tarihinde Dr. Metheny idaresinde açılmıştı. Son olarak, 1886 tarihinde, İngiltere'nin denetiminde bulunan Kıbrıs'ta, merkezi Larnaka olan ve Lazkiye'deki merkezin himayesinde bulunan diğer bir misyon kurulmuştu. Bunların haricinde, 1867 Mayıs'da Dr. Doods, Halep'te bir okul açmıştı. Bu okulun iki öğretmenle birlikte 100 öğrencisi mevcuttu. Ancak Dr. Dodds, 1870 tarihinde tifo hastalığından vefat edince buradaki çalışmaların sona erdiği anlaşılmaktadır¹¹²⁸.

Bahsi geçen misyon bölgelerinden merkez mahiyetinde bulunan Lazkiye Misyonuna bağlı olmak üzere, bilhassa dağ bölgelerinde yer alan dış istasyonlar da oluşturulmuştu. Cenderiye, Behamra, Eldiniye, Tartus ve İnkzık bunlar arasındaydı¹¹²⁹.

İmparatorluk topraklarında faaliyet gösteren misyonerlerin, bu çalışmalara Müslümanları dahil etmesi, inanç geleneğindeki engellerden (dinden çıkmanın cezası) dolayı mümkün değildi. Üstelik Osmanlı iktidarının bu mevzuda belirlediği "kırmızı çizgi" buna mani oluyordu. Bu sebeple Protestanlık çalışmalarının başka inanç kesimlerine kaydırılması daha uygun bulunmuştu¹¹³⁰.

Waldmeirer, 1886 tarihli eserinde, RPCNA'nın Lazkiye Nusayrileri arasında sürdürdüğü çalışmalardan bahsederken yukarıdaki mevzuya değiniyordu. Waldmeirer, Müslümanların din değiştirmesinin ölüm cezasıyla karşılık bulacağını belirtirken

¹¹²⁷ Bu kişiler ile diğerleri hakkındaki detay için bkz. Glasgow, 1888: 491, 511, 625, 761-771; The Reformed Presbyterian, 1856: 76; Our Banner, 1890: 45-46; Herald of Mission News, 1895: 132; Herald of Mission News, 1897: 191; Olive Trees, 1904: 150. RPCNA'nın diğer yıllıklarında bu şahısların kayıtlarına sıklıkla rastlanabilir.

¹¹²⁸ Glasgow, 1888: 486, 762, 763; Our Banner, 1890: 45. Dodds'un ölümü basına yansımıştır. 18 Şubat 1871 tarihli habere göre, Dodds aralık ayında Halep'te vefat etmiştir. Bkz. The Daily Evening Telegraph (Philadelphia), Saturday, February 18, 1871, s. 6

¹¹²⁹ Yıllıklarda bahsi geçen yerlere sıklıkla rastlanılabilir. Örnek olarak bkz. Herald of Mission News, 1887: 95; The Reformed Presbyterian and Covenant (Minutes of the Synod), 1892: 296-299; Herald of Mission News, 1896: 110, 137, 198, 221; Olive Trees, 1899: 38, 205.

¹¹³⁰ Talhamy, 2011b: 216.

Nusayrilerin ve yine İsmaililerin bu kapsamda bulunmadığına işaret etmekteydi¹¹³¹. Bu yaklaşım ise misyonerler açısından bir çalışma stratejisini temsil ediyordu. Bu kesimlerin, Müslümanlığın dışında bir kategoride gösterilmek istenmesi misyonerlerin onlar arasında faaliyet yürütmesinin önünü açabiliyordu. Diğer taraftan, yine aynı amaç dahilinde olduğunu düşüneceğimiz üzere, Nusayrilerin aslında Hristiyanlık menşesine sahip oldukları yönünde iddia batılı eserlerde savunulmuştu. Onların dini ritüelleriyle Hristiyanlık arasında kurulan ilişkiden hareketle bu iddianın güçlendirilmesi yoluna gidiliyordu¹¹³².

Misyonerlerin imparatorluk dahilinde genişleyen çalışmaları Osmanlı yönetimini rahatsız etmeye başlayacaktı. Özellikle mektepler kanalıyla sürdürülen bu faaliyetler, devlet tarafından kabul edilemeyecek bir Hristiyanlaştırma gayreti olarak algılanmaktaydı. Üstelik misyoner örgütlerin bağlı buldukları devletlerin emperyal politikalarıyla ilişki kurması, Osmanlı Devleti'nin bu çalışmalara karşı endişesini arttırmıştı. Bilhassa Amerikan misyonerlerinde görüldüğü üzere, batılı devletlerin misyonerlerle olan münasebetleri ve himayeci politikaları iki tarafın sahip olduğu hedeflerin uzlaştığının göstergesiydi. Bu sebeple devlet, özellikle II. Abdülhamit döneminde, misyoner okullarının yaratacağı olumsuz etkilerin önüne geçme politikasının tatbikine başlamıştı¹¹³³. Bu maksatla, devletin denetiminden azade olarak işleyen yabancı mekteplerin bu vaziyetine ilişkin önlem alınmak istenmişti. 1869 tarihinde kabul edilen *Maarif-i Umumi Nizamnamesi*'nin 129. maddesi misyoner okullarına uygulanacak takibatın koşullarını belirliyordu. Bu maddeye göre, bahsi geçen mektepler izne tabi tutulmaya başlıyordu. Ayrıca hem mektep öğretmenlerinin diploma tasdiki hem de takip edilecek kitap ve eğitim programları için resmi yetkililerden onay almayı zorunlu kılıyordu¹¹³⁴. İmparatorluk bu düzenlemeyle, devletin hakimiyet sınırları içerisinde işleyen icraat ve bu maksatla vücuda getirilen kurumların tek icazet mercii olduğunu da

¹¹³¹ Waldmeirer, 1886: 250.

¹¹³² Talhamy, 2011b: 220; Moosa, 1988: 312; Beşe, 2010: 179-181; Kiremit, 2015: 373-374.

¹¹³³ Bu bahiste bkz. Deringil, 2009b: 112; Baktıaya, 2017: 134-136, 142, 145-146 vd.; Alkan, 2012: 41-42.

¹¹³⁴ "Mekatib-i Hususiyye: (...) bu nev' mekteplerin te'sisine evvela muallimlerinin yedinde Maarif Nezareti canibinden ve yahud mahalli maarif idaresinden şehadet-name bulunmak, saniyen bu mekteplerde edebe ve politikaya mugayyer ders okutulmamak için ta'lim olunacak derslerin cedveli ve kitablar Maarif Nezareti'nden ve yahud mahalli maarif idaresinden tasdik idilmek üzere ...", *Düstur*, 1329-II: 204. Ayrıca bkz. Baktıaya, 2017: 143; Kocabaşoğlu, 2000: 90-91; Deringil, 2007: 152; Tibawi, 1966: 259; Ortaylı, 2004b: 322-323; Fortna, 2005: 122. Bunun yanında nizamnamede ilköğrenim zorunlu hale getirilirken öğrenim süreci üç kısma taksim ediliyordu. İlk aşamada, sıbyan ve rüşdiye mektepleri ve sonraki aşamada ise idadiler geliyordu. Bkz. Ortaylı, 2014: 214-215.

göstermek istiyordu. Diğer taraftan, kabul edilen bu kanunun yürütülmesi maksadıyla 1886 tarihinde *Milel-i Gayrı Müslime ve Ecnebi Okulları Müfettişliği* teşkil edilmişti¹¹³⁵.

Devletin müdahale etme girişimleri, misyoner faaliyetlerinin yoğun olduğu Suriye bölgesinde de başlamıştı. Daha özeldir, Lazkiye bölgesinde 10 yılı aşkın süredir faaliyet halinde bulunan RPCNA'nın çalışmalarına 1870'lerin başından itibaren hükümetin müdahalesi başlamıştı. Henüz 1870 tarihinde, Protestan okulların sakıncalı oldukları kanaatiyle tatil edilmesi gündeme gelmişti. 16 Ağustos 1870 tarihli yazıda, dağ bölgesinde yer alan bu okulların kapatılması gereği üzerinde durulurken o esnada bunun uygun olmadığı da görülmekteydi. Zira böyle bir teşebbüsün, bölgedeki çocukların eğitimlerinden alıkonulmalarına neden olacağı, ancak hükümetin kuracağı okullarla böyle bir sorunun önüne geçilebileceği düşünülmekteydi¹¹³⁶

7 Eylül 1873 tarihine gelindiğinde ise, yerel hükümet mercii, bir bakıma gözdağı vermek maksadıyla, doğrudan bir teşebbüste bulunmuştu. Lazkiye Kaymakamı'nın, dağ bölgesindeki okulların kapatılması talimatı üzerine gerçekleşen girişimde, 30 yaşlarındaki Yusuf Cedit, Davud Süleyman ve Selim Halife isimindeki 3 Nusayri dönmesi tevkif edildi ve önce Cebele'ye, birkaç gün sonra da Trablus'tan, Şam'a gönderildi. Bunların dışında, aranan Esad, Yakub Canan ve İbrahim Halifi namındaki şahıslara ise ulaşılamamıştı¹¹³⁷.

Askerlik vazifelerinden dolayı tevkif edilen bu üç kişiden bilhassa Selim Halife'nin Müslümanlığa dönmeye zorlandığı ve Ramazan ayında aç bırakıldığı ileri sürülmüştü¹¹³⁸. Henüz Cebele hapisanesindeyken misyoner mensuplarının onları hücrelerinde ziyaret etmelerine de izin verilmemişti¹¹³⁹.

Çocukluk dönemlerinden itibaren cemiyetin mektebinde yetişmiş ve Protestanlığı benimsedikleri ileri sürülen bu şahısların askerlik vazifeleri bu eylemde gerekçe gösterilmişti. Cemiyet ise, Nusayrielerin askerlik vazifesiyle yükümlü olmalarına karşın bu kişilerin Hristiyanlığı benimsemelerinden dolayı böyle bir görevden sorumlu

¹¹³⁵ Baktaya, 2017: 143; Tekeli-İlkin, 1999: 123; Kocabaşoğlu, 2000: 90-91; bununla beraber yine "Mekatib-i İdadiye" Müfettişliğinin de oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Kodaman, 1999: 33-34.

¹¹³⁶ 18 Cemaziyelevvel 1287, BOA. BEO. AYN.d. 905-105 (no. 697).

¹¹³⁷ Bkz. The Reformed Presbyterian and Covenant, 1873: 423; FO. 424-34: İnclosure 2 in No. 21, Memorandum, s. 30; Tutuklama ve okulların kapatılması bahsinde ayrıca bkz. Jessup 1910b: 436.

¹¹³⁸ FO. 424-34: İnclosure 1 in No. 15, Consul-General Eldridge to Sir H. Elliot, November 19, 1873, Beyrout, s. 27.

¹¹³⁹ The Reformed Presbyterian and Covenant, 1873: 424.

tutulamayacaklarını savunmuştu ¹¹⁴⁰ . Buna karşın Osmanlı hükümeti, hem Hristiyanlaştırma çalışmalarının hem de bunun neticesinde, askerlik vazifesi hususunda oluşabilecek çatlağın önüne geçmeye çalışıyordu. Daha evvel işlediğimiz üzere, bölgedeki bu ahaliyi hükümetle karşı karşıya getiren askerlik mevzusuna yeni bir muhalefet yolunun açılmasından çekiniliyordu. Zira Nusayrilerin, Protestanlık mezhebini benimsediklerinin hükümet cenahından kabul edilmesi, onların bu vazife için Gayrı Müslim tebaanın muafiyeti kapsamına alınmasını gerektirmekteydi. Ancak Osmanlı'nın, geçmişten beri askerlikten sorumlu tuttuğu bu ahaliyi muafiyet kapsamına alması mümkün görünmemekteydi. Cemiyete mensup Dr. Beattie, kaymakam ile Genel Konsolos Hay'ın görüşmelerini aktardığı 15 Eylül 1873 tarihli yazısında, hükümetin tutumunun ne yönde olduğunu ortaya koymaktadır. Öyle ki, kaymakam, misyoner faaliyetlerine izin verilirse Nusayrilerin Hristiyanlığı benimsemesinin 20 yıl almayacağını belirtiyor ve bu durumun Osmanlı'ya büyük zarar vereceğini savunuyordu. Zira bu mezhep mensuplarının devlet için askeri eleman kaynağı oluşturduğunu da ifade ediyordu. Bununla beraber kaymakam, onların Hristiyanlığı benimsediklerini kabul etmemekte ve şüana değin Fellah (Nusayri) olarak kaydedildiğini savunmaktaydı. Ona göre, bu yola, askerlikten kaçmak maksadıyla başvuruyorlardı. Buna karşın Dr. Beattie ise bahsi geçen yazısında, Hristiyanlığa dönmenin sadece bir taklit olduğu iddiasının kanıtı dayanmadığını belirtiyordu. Üstelik kendilerinin askerlikle yükümlü şahısları koruduklarını ret etmekte ve bu şartlarda olan kişileri okullarına almadıklarını savunuyordu¹¹⁴¹.

Bu tutuklamalar, misyoner cemiyetinin de girişimleriyle farklı kulvarlarda yankı uyandırmıştı. Özellikle İngiliz diplomasisinin bu mevzudaki mesaisiyle bahsi geçen kişilerin serbest bırakılması hususunda yoğun uğraşları olmuştu. Öyle ki Suriye'deki İngiliz temsilcilerinin konuya müdahil olması üzerine, Şam Hapishanesinde tutulan 3 şahıs ve yine İzmir'e sürgün edilen Protestanlığa girmiş olan Maraşlı Mustafa meselesi yakından takip edilmeye başlanmıştı. Yapılan yazışmaların birisi olarak (19 Eylül 1873), Suriye Genel Konsolosu G. Jackson Eldridge, H. Elliot'a gönderdiği yazıda, vilayet dahilinde inanç özgürlüğüne saygı gösterilmediğine dikkat çekiyordu. Bununla beraber,

¹¹⁴⁰ The Reformed Presbyterian and Covenanter, 1873: 422; ayrıca bkz. FO. 424-34: Inclosure in No. 5, Consul- General Eldridge to Sir H. Elliot, September 19, 1873, Aleih, s. 6.

¹¹⁴¹ Ayrıntı için bkz. Letter from Mr. Beattie, Latakıyeh, Syria, Sept. 15, 1873: The Reformed Presbyterian and Covenanter, 1873: 421-423; ayrıca bkz. Türkyılmaz, 2009: 215.

esasen Lyde'nin önceden Lazkiye'de tesis ettiği okullarda eğitim gören ve Protestan olarak yetiştirilen bu kişilerin resmi kayıtlarda da Hristiyan olarak geçtiğini ve Hristiyan kesiminden alınan askerlik bedelini düzenli olarak ödediklerini belirtiyordu. Bu nedenle Elliot'un, tevkif edilmiş bu şahısların serbest bırakılması amacıyla bir adım atmasını talep ediyordu¹¹⁴².

Şam'daki misyonerlerden Revs. John Crowford, William Wright ve J. F. Patterson'dan Şam Yardımcı Konsolos Green'e gönderilen 6 Kasım 1873 tarihli yazıda, İngiliz temsilcilerinden bu konuda destek beklediklerini belirtiyorlardı. 1856 Fermanına (Hatt-ı Şerif) gönderme yaparak, din değiştirenlerin cezalandırılmaması esas ve inanç özgürlüklerinin garanti altına alınması hususunu hatırlatıyorlardı. Bu sebeple, kötü muamele görüp askere alınan bu şahıslar için yetkili komutanlarla görüşmelerini talep ediyorlardı¹¹⁴³.

12 Ekim 1873 tarihinde, Şam Yardımcı (Vice) Konsolosu W. Kirby Green'in Genel Konsolos Eldridge'ye gönderdiği yazıda ise, yine konsolosluk yetkilisi Selim Meşaka'nın (Şam yardımcı konsolos dragomanlarından birisi olarak) iki raporunun kopyalarını sunuyordu. Buna göre, Selim Meşaka'nın görüştüğü Vali Halet Paşa da, Nusayrilerin pagan olmalarına rağmen askerlik vazifesinden sorumlu olduklarını belirtiyordu. Aksi durumda ise, onların bütün olarak din değiştirip askerlikten muaf olacaklarını ifade ediyordu. Buna benzer bir örnek olarak, Trablusşam'da ki bir kabilenin (Kroom) Hristiyanlığa geçmiş olmasından dolayı bu vazifeden kaçındığını söylüyordu. Ancak bu durumun hükümet tarafından kabul edilmediğini ve bahsi geçen kabilenin askerlik vazifelerine devam ettiğini belirtiyordu. Buna karşı İngiliz temsilci ise, valinin bu görüşünde belki haklı olabileceğini, fakat bu 3 şahıs için istisnai bir muafiyetin getirilmesi gerektiğini savunuyordu. Zira bu şahısların Hristiyan olduklarını ve en başından beri askerlik vergisi (haraç) ödediklerini söylüyordu. Öyle ki bu kişilerin resmi otoritelerden kaçmadıkları ve askerlik yaşına gelene kadar da bu mevzuda rahatsız edilmediklerini ekliyordu¹¹⁴⁴. 3 Aralık 1873 tarihli diğer bir yazıda ise yine, RPCNA'ya mensup bulunan

¹¹⁴² FO. 424-34; FO. 881-2618: Inclosure in No. 5, s. 6. Eldridge, aynı tarihte, bahsi geçen Nusayri şahısların kötü muameleye uğrayıp tutuklanmaları üzerine İstanbul'daki elçiye gönderdiği yazışmayı Early Granville'ye de sunuyordu. Bkz. Aynı yer: No. 5, s. 5.

¹¹⁴³ FO. 424-34; FO. 881-2618: Inclosure in No. 12, s. 25. Bahsi geçen Protestan (Presbyterian) misyonerlerinin bu yazılarının kopyasını Green, 11 Kasım'da Earl Granville'ye göndermiştir.

¹¹⁴⁴ Bkz. FO. 78-2282: W. Kirby Green, October 12, 1873, Damascus ve FO. 424-34; FO. 881-2618: Inclosure 2 in No. 10, s. 22. Green'den gelen bu yazıyı, Eldridge, aslını Dr. Martin'e ve daha sonra da H.

bu 3 öğretmen için İngiliz hükümetinin müdahil olması gerektiği üzerinde durulmaktaydı¹¹⁴⁵.

Diğer taraftan, yaşanan bu vakaların Avrupa'da yankı bulması sonrasında, pek çok ülkenin Protestan cemiyetleri ile İngiltere'deki ruhban sınıfından olmak üzere toplam 260 imzalı dilekçe, belirlenen kişiler aracılığıyla padişaha sunulmak için hazırlanmıştı. Bu dilekçede, hem Protestanlığa girmiş Nusayri muallimlerin hem de benzer şekilde din değiştirmiş olan ve bu sebeple ailesiyle birlikte İstanbul'dan İzmir'e sürülen Maraşlı Mustafa'nın alıkonulmasına itiraz ediliyordu. Bu kişilerin, Islahat Fermanıyla ilan edilen din ve mezhep serbestisi esasına aykırı muamele gördüklerini bildiriyorlardı. Neticede ise, Nusayriilerin askerlik vazifesinden çıkarılması, Mustafa'nın ise evine geri dönmesine izin verilmesini talep ediyorlardı¹¹⁴⁶.

Bunun yanında mevzu elbette dönemin batı basınında da gündem olmuştu. Newyork Herald'ın 3 Aralık 1874 tarihli sayısında, bu tutuklamaların bahsi geçmekteydi. Londra'dan gelen 2 Aralık tarihli bilgiye göre, Osmanlı hükümetinin burada keyfi teşebbüs gösterdiği ve Amerikan misyonerlerine olan baskıyı arttırdığı bildirilmekteydi. Bu sebeple İngiliz elçisi Elliot dışında, İstanbul'daki yabancı elçilerin yer aldığı toplantıda, yapılan anlaşmaları hükümete hatırlatmak amacıyla oldukları belirtiliyordu¹¹⁴⁷. Aynı gazetenin birkaç hafta sonraki sayısında da yine "Lazkiye'deki

Elliot'a göndermiştir. Bkz. Inclosure 1 in No. 10. October 27, 1873, s. 21-22; ayrıca bkz. Talhamy, 2011b: 227.

¹¹⁴⁵ FO. 881-2618: Memorandum by Mr. Patterson Communicated to Earl Granvilleby to Mr. John Bright), No. 14, s. 26.

¹¹⁴⁶ "Bab-ı Ali Nezaret-i Celile-i Hariciyye, Tercüme Odası: İngiltere ve Amerika ve Fransa ve Belçika ve Flenk ve Almanya ve İsveç ve Norvec ve İsviçre ve Yunan memalikininde bulunan Protestan cemiyetleri tarafından 143 ve İngiltere'de Başpiskopos ve piskopos ve rahibler ile ser-amedan-ı ruhbandan 117 imzayı havi olub hak-paya-i şevket ihtiva-yı hazret-i mülük-aneye meb`usat marifetiyle takdim olunmak üzere kaleme alınan matbu` ariza...", "neşr ve ilan olunmuş olan ferman-ı aliyyenin havi olduğu serbesti-i din ve mezhep kaidesine muğayyer olduğundan bahisle salifü`z-zikr neferatın silk-i askeriden ihracları ve mekteb-i mesdud-ı mezkurun küşadı ve nüsah-i mukaddese-i mezkurenin alenen bey` ve furuhtı ve merkum Mustafa'nın vatanına iadesi hususlarına müsaide-i seniyye-i cenab-ı cihan-bani şayan ve seza-var ve bundan böyle tebdil-i din ve mezhep idenler haklarında bir güne muamele-i iz`aciye ve tazyikiye icra olunmaması hakkında lazım gelenler taraflarına evamir ve tenbihat-ı kaviye ısdar buyurulması ricasıyla bir istid`a-name tertib ve tanzim olunarak sefir-i esbak Lord Redaklif ve sair 260 nefer zevat-ı mutebere ve rahibin taraflarından imza olunub ikisi parlamento azasından ve biri mütekaid cenerallerden ve ikisi diğer sınıftan beş nefer zevat meb`us namıyla bi`l-intihab istid`aname-i mezkurun bi`z-zat hak-paya-i mealı (...) hazret-i şehinşahiye arz ve takdimi memuriyetiyle bu tarafa gönderilmiş oldukları burada cenab-ı sefaretten ifade ve ihbar olunarak...", 10 Muharrem 1292 (16 Şubat 1875), ertesi gün yazının tercümesi padişaha sunulmuştur. Metnin tercümesi için bkz. BOA. İ.HR. 266-15960-1; aynı metin için bkz. Bilgili vd., 2010: 83-89; Akbulut, 2010: 117; Türkyılmaz, 2009: 213-214.

¹¹⁴⁷ Detay için bkz. Newyork Herald, Thursday, December 3, 1874, s. 7.

Amerikan misyonuna saldırı¹¹⁴⁸” başlığıyla Osmanlı hükümetinin misyoner faaliyetlerine karşı yürüttüğü politika üzerine geniş bir yer veriliyordu.

Bahsi geçen üç mahpus öğretmenden, Davut dışındaki diğer ikisi Şam`da tutuldukları hapisneden kaçmışlardı. İstanbul`a götürülen Davut`un salıverilmesi maksadıyla Beattie takipçi olmaya çalışmıştı¹¹⁴⁹. Ancak Beattie -ki onlara kendisi Protestanlığı benimsetmişti- İstanbul`a gitmesine karşın Davut`u görmesine izin verilmemiş ve Lazkiye`ye dönmek zorunda kalmıştı. Kaçan diğer iki kişi ise, James Davis`in 13 Ağustos 1874 tarihli raporunda belirttiği üzere, 17 günlük bir yolculuktan sonra 12 Temmuzda Nusayri dağlarındaki evlerine ulaşmışlardı¹¹⁵⁰.

Misyonerler, “sözde (nominal) Hristiyan¹¹⁵¹” olarak gördükleri diğer mezhep mensuplarını Protestanlaştırma yoluna giderek onları “doğru yola sokmayı” amaçlamaktaydı. Ancak bunun neticesinde, sadece hükümetin değil aynı zamanda bölgedeki Hristiyan din adamlarının da inisiyatifinde Protestan misyonerlere karşı bir muhalefet doğmuştu. Suriye bölgesindeki farklı Hristiyan mezheplerden olan inanç önderleri bu duruma tepkiliydi¹¹⁵². Zira bu din adamları da Protestan faaliyetleri kendi mezhepleri için tehdit mahiyetindeki fiiller olarak görüyorlardı. Lazkiye bölgesinde de bu tür muhalefet emsaline kayıtlarda rastlamaktayız. Dodds, 16 Kasım 1860 tarihli mektubunda, Lazkiye`deki ruhbanın, misyonlarına karşı düşmanca muhalefetinden bahsediyordu¹¹⁵³. 1886 tarihli bir raporda ise, kendilerinin Hristiyan köylerdeki faaliyetlerden dolayı Rum papazının telaşa düştüğü ve bu sebeple köy çocuklarının misyonerlere gönderilmemesi için tüm nüfuzunu kullanmaya çalıştığı ifade ediliyordu. Papazın bu tutumunun ise yönetici kesimin muhalefetinden daha utanç verici olduğuna

¹¹⁴⁸ İstanbul`dan gelen 16 Aralık 1874 tarihli bilgiye göre, detay için bkz. Newyork Herald, Saturday, January 16, 1875, s. 2. İngiliz basınında da tutuklama haberi yer almıştır. Ancak burada yapılan tutuklama sonrasında yine 5 kişinin daha alıkonulduğu bilgisi verilmiştir. The Levant Herald`tan hareketle bkz. The Globe, November 27, 1874, Friday, s. 2.

¹¹⁴⁹ Bkz. Our Banner-I, 1874: 351; 17 Eylül 1874 tarihli bir raporda, Davut`un cebren İstanbul`a götürüldüğü, fakat artık kötü muameleye maruz kalmadığı belirtiliyordu. FO. 881-2618: The Rev. J. Davis to the Earl of Derby (Received September 19), September 17, 1874, London, No. 135, s. 92.

¹¹⁵⁰ Yine aynı raporda, Mustafa ve ailesinin halen İzmir`de sürgün tutulduğundan da bahsedilmiştir. Bkz. FO. 881-2618: The Revs. W. Magilland J. Rogers to the Earl of Derby (Received October 30), October 27, 1874, Cork, No. 146, s. 97; ayrıca bkz. aynı yer: Vice-Consul Green to Sir H. Elliot, July 28, 1874, Bludaw of Damascus, İnclosure in No. 122, s. 87.

¹¹⁵¹ ABCFM misyonerleri gibi benzer kullanım RPCNA misyonerlerinde de mevcuttur. Örnek olarak bkz. Our Banner, 1876: 228; Our Banner, 1877: 250, 285; Herald of Mission News, 1888: 21; The Reformed Presbyterian and Covenant, 1893: 18; Olive Trees, 1899: 107; Olive Trees, 1904: 7.

¹¹⁵² Ortaylı, 2004a: 158.

¹¹⁵³ Letter from Rev. R. J. Dodds, Latakiyeh: Detay için bkz. The Reformed Presbyterian, 1861: 47.

vurgu yapıyordu¹¹⁵⁴. 1896 tarihli diğer bir raporda da yine Rum papazının benzer şekilde, çocukların Protestan mektebine gönderilmesinden duyduğu rahatsızlık dile getiriliyordu¹¹⁵⁵.

Misyoner faaliyetlerinin önüne geçmeye yönelik girişimlere karşın cemiyet mensupları çalışmalarını sürdürmeye devam etmekteydi. Bu misyonerlerden Martha R. Wylie, ilk engelleme dalgası esnasında Lazkiye kıyısına ulaşmasına müteakip 6 Aralık 1875 tarihli mektubunda, Dr. Metheny ve Easson'un, 100 çocuğun barınabileceği bir binanın inşa çalışmasını sürdürdüklerini bildiriyordu¹¹⁵⁶. Bu binanın bahsi ise esasen 1873 tarihli bir raporda geçmekteydi. Burada belirtildiği üzere, Fellah (Nusayri) çocuklarının misyon mekteplerinde sayıca çoğalmasından dolayı, birkaç yıl evvelinden kurulmuş bina yetersiz kalıyordu. Zira hem misyon üyeleri ile görevliler ve hem de yatılı öğrenciler bu binayı kullanıyorlardı. Bu sebeple, Synod'a sunulan öneriler arasında, Lazkiye'deki misyon mülkünün genişletilmesi gereği de belirtiliyordu¹¹⁵⁷.

Lazkiye misyonunun rakamsal olarak bazı yıllara ait çalışma verilerini incelediğimizde, okul, öğrenci sayısı ve kilise azalığı gibi örgütlenme ağı içerisinde yer alan unsurları takip edebilmekteyiz.

1 Mart 1884 tarihinde (yılsonu mahiyetinde) Lazkiye misyonundan Yabancı Misyonlar Kuruluna (Board of Foreign Missions) gönderilen raporda, bilhassa Nusayriler arasındaki okullar hakkında verilen malumat dikkat çekici olmuştur. Bunun yanı sıra, hükümetin muhalefetiyle ilişkili olduğunu düşünebileceğimiz üzere, okullardaki öğrenci sayısının artmadığına, fakat düşmediğine de vurgu yapılmıştır.

Diğer taraftan, bahsi geçen rapordan, Markab bölgesindeki çalışma alanları dışında, Kilazi ve Şimaliye kesiminden olan Nusayrilerin buldukları yerlerin farklı çalışma alanına taksim edildiği görülmektedir. Buna göre, Kilazi bölgesinin Kardaha, Behamra, Merc (Merj), Dibbaş (Dibbash), Eldeniye, Cedardi (Jadardy), Meziyra (Mazaira) ve Heffi/Heffe (Haffy) ile Habbait denilen iki Hristiyan köyü mevkiilerinde 12 okul olup bunlardan bir tanesinin işler olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak öğrenci sayısının azlığından

¹¹⁵⁴ The Reformed Presbyterian, 1886: 229.

¹¹⁵⁵ Herald of Mission News, 1896: 223. Daha öncesindeki benzer bir örnek için bkz. Herald of Mission News, 1890:133.

¹¹⁵⁶ Our Banner, 1876: 71.

¹¹⁵⁷ Report of Board of Foreign Missions, S.O. Wylie (Chairman)-T.P. Stevenson (Secretary): The Reformed Presbyterian and Covenanter, 1873: 248, 250.

dolayı mevcudu 12 kişinin altında olan okullarda eğitimin sürdürülmemesi kararı alınmıştı. Şimaliye bölgesine gelince, Cenderiye, Haburiye (Khabouriyeh), Sit Marho (Sit Markho), Muşarifi/Muşayrife (Mushairify) ve Kancera (Kongera) denilen yerlerde 5 okul mevcuttu. Lazkiye`den yaklaşık 10 mil uzaklıkta bulunan bu yerlerdeki 20 köyde daha önce 47`si kız olan 414 öğrencinin olduğu da belirtiliyordu. Bunların dışında, Lazkiye (merkez) bölgesinde ise, erkek ve kız öğrencilere hitap eden ve birbirinden ayrı bulunan yatılı ve gündüz okulu yer alıyordu.

Yatılı erkek öğrenci sayısı 22 olmakla beraber bunlardan 12`sinin yatak ve elbiselerini kendileri temin ediyordu. Aynı kişilerden 8 öğrenci de okul ücretini ödüyordu. Ancak bu esnada sadece 9 öğrenci okulda bulunuyordu. Gündüz okulunda ise 60 erkek öğrenci yer almakta ve her iki kısımda 4 öğretmen muvazaf olarak yer alıyordu. Benzer şekilde, yatılı ve gündüz kız okullarında, önceden bulunan 34 öğrenci ile sonradan gelen 100 öğrencisinin mevcut olduğu belirtilmiştir¹¹⁵⁸. Henry Easson`un 1 Mart 1892 tarihinde verdiği okullar istatistiğinde de Lazkiye`nin merkez ve çevre bölgelerdeki okulları listelenmiştir. Buna göre Lazkiye`deki yatılı ve gündüz kısımlarına ait kız ile erkek mektepleri mevcuttu. Çevre mevkilerde yer alan mekteplerden Metn denilen yerin dışında sadece erkek gündüz okulunun bulunduğu bilgisi verilmiştir¹¹⁵⁹. Ancak merkezdeki okullara nazaran çevre bölgelerdeki mekteplerin öğrenci mevcudiyeti oldukça düşük görünmektedir. Okula kayıtlı öğrenci sayısı ile eğitime devam eden sayı arasındaki fark da merkezden çevreye doğru arttığı gözlemlenmiştir.

1 Mart 1887 tarihli kayıttaki genel rakamlara baktığımızda, kilise azası 149, misyoner sayısı 4, yerli üye 145, vaftiz 8, dağ bölgesi öğretmenleri 13, şehir öğretmenleri 14, okul sayısı 16 olmak üzere diğer teferruatlarla birlikte verildiğini görebilmekteyiz¹¹⁶⁰. 1898 tarihli istatistikte (Suriye-Lazkiye Misyonu) ise, kilise azası 184; misyoner 7, vaftiz edilen kişi sayısı 19; vefat etmiş vaftizli çocuk sayısı 1; lisanslı eleman, erkek ve kadın gibi görevli sayısı 24; yatılı erkek okulu öğrencisi 39; yatılı kız okulu sayısı 50 ve diğer mevcudiyetler üzerine rakamlar verilmiştir¹¹⁶¹.

¹¹⁵⁸ Detay için bkz. W.J. Sproull, Secretary: Our Banner, 1884: 299-300.

¹¹⁵⁹ Herald of Mission News, 1892: 120.

¹¹⁶⁰ Mattie R. Wylie: Herald of Mission News, 1887: 92.

¹¹⁶¹ Detay için bkz. Minutes of the Synod..., 1898: 143.

Devlet kayıtlarına ait verilerden de, sınırlı olmakla beraber, Lazkiye`deki misyoner mekteplerine ilişkin malumata ulaşabiliyoruz. 1903 tarihinde Maarif Nazırının Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabetine gönderdiği yazının ekinde yer alan Amerikan okullarını gösteren cetvelde, Lazkiye`nin Hristiyan mahallesinde “zükur ve inasa mahsus leyli mekteb¹¹⁶²” olduğu bilgisi verilmiştir. Nitekim burada her iki öğrenci kesimi için tek bir mektebin olduğu ifade edilmiştir. Aynı yıla ait diğer bir kayıta ise idadi derecede olduğu belirtilen iki okulun bulunduğu bildirilmiştir. Bunlardan erkeklere ait 2 katlı mektebin tesis tarihi 1859 olarak gösterilmiş ve 2 öğretmen ile 70 gayrimüslim öğrencinin bulunduğu belirtilmiştir. Kız öğrencilere ait 3 katlı Amerikan mektebinin açılışı yine 1859 olarak kaydedilmiş olsa da bunun hatalı olduğunu söyleyebiliriz. Zira kız öğrencilere hitap eden ilk mektep Rebecca Crawford`un görevlendirilmesiyle 1866 tarihinde açılmıştır¹¹⁶³. Devlet kaydında geçen bu okulun ise 3 öğretmeni ve 40 gayrimüslim öğrencinin olduğu bilgisi geçmektedir¹¹⁶⁴. Yine okulların benzer tarihte (1859) açıldığını belirten 27 Mart 1903 tarihli başka bir defter kaydında, Lazkiye`deki kız ve erkek yatılı (leyli) okulların haricinde olarak çevre bölgedeki merkezler de listelenmiştir. Buna göre, Behamra, Cenderiye ve Tartus`ta birer mektep olup bunlardan ilk ikisi o esnada kapalı bulunmaktaydı¹¹⁶⁵. Son olarak 1907 tarihli kayda baktığımızda, Lazkiye`deki kız ve erkek öğrencilere yönelik yine leyli ve gündüz olmak üzere iki farklı kısımda ruhsatsız iptidai mekteplerin olduğu belirtilmiştir. Bunlardan erkek öğrencilerin gündüz (nehari) okulunda 17 ve gece mesaisindeki mektepte 43 Hristiyan öğrencinin yer aldığı gösterilmiştir. Kız mektebinde ise gündüz 40, leyli 54 kişilik bir mevcudiyet saptanmıştır¹¹⁶⁶.

Lazkiye`deki misyoner okullarında hem dini hem de seküler nitelikli bir eğitim sunulmaktaydı¹¹⁶⁷. Cemiyete ait bir yılda belirtildiği üzere bu okullarda yazma, gramer,

¹¹⁶² 12 Cemaziyelahir 1321-22 (23) Ağustos 1319 (5 Eylül 1903) tarihli yazı ve cetvel olarak, BOA. Y. PRK. MF. 4-80.

¹¹⁶³ Our Banner, 1890: 45; Jessup ise Crawford`un 1869 tarihinde çalışmaya başladığını belirtir. Jessup, 1873: 41. 1321 (1903-04) tarihli Maarif Salnamesinde yine 1859 tarihli bulunan ve isimlerine ruhsat verilmiş bulunan iki kişinin idaresindeki aynı mektepler hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre, İstevard (Steward)`ın kontrolündeki ve 70 erkek öğrencisi bulunan idadi ve ibtidai mektepler yer almaktaydı. Wylie`nin idaresindeki kız idadi ve ibtidai mekteplerin mevcudu ise yine 40 olarak gösterilmiştir. Bkz. MS., 1321 (6. Sene): 433.

¹¹⁶⁴ Bkz. BOA. Y. PRK. UM. 67-66.

¹¹⁶⁵ 27 Zilhicce 1320 (2 Mart 1903) tarihli defter. Yine Amerikan Sefaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen başka tarihli (25 Şubat 1903) bilgiye göre, Lazkiye`de hastane ile eczanenin de mevcudiyeti belirtilmiştir. Her iki malumat için bkz. BOA. Y. A. RES. 122-88; ayrıca bkz. Alan, 2015: 84-85, 92.

¹¹⁶⁶ Vali Halil imzalı ve 2 Muharrem 1325-2 Şubat 1322 (15 Şubat 1907) tarihli belge, BOA. Y.PRK. MF. 5-20

¹¹⁶⁷ Herald of Mission News, 1890: 225-226.Herald of Mission News: 1892.

imla bilgisi, coğrafya, aritmetik, psikoloji ve Arapça yazma sanatı (muhtemelen hat sanatı) gibi alanlarda dersler veriliyordu. Bunun yanında öğrencilere dikiş eğitiminin de verildiği anlaşılmaktadır. Öyle ki burada üretilen elbiseler kiliseye bağış maksadıyla satılmaktaydı¹¹⁶⁸.

Diğer taraftan RPCNA'nın yıllıklarında vaftiz edilen kişi listeleri de önemlidir. Bu verileri incelediğimiz vakit, öncelikle Lazkiye Misyonda (Suriye Misyonu), cemiyetin 1875 ile 1889 tarihi arasında vaftiz edildiği belirtilen çocuk sayısının 141 olduğu belirtilmiştir. Bunların 16'sının kiliseye katıldığı, 18'inin misyonla ilişkisini kopardığı, 19'unun vefat ettiği ve 88 çocuğun halen kilisenin himayesinde yer aldığı ifade edilmiştir. Misyona mensup rahiplerin vaftiz ettiği bu çocukların menşesine bakıldığında, çoğunun Nusayri kökenli olduğunu görebilmekteyiz. Bunun dışında, Rum, Ermeni, Maruni kesime mensup olanlar da mevcuttu. Ailesi kiliseye katılmış 10 yaşın altında yer alan 13 çocuğun tamamı ise Ermeni kökenli idi¹¹⁶⁹. Yine, 1 Mart ve 16 Haziran 1892 tarihine ait, vaftiz edilmiş çocuklara ilişkin verilere gelince, daha çok Rum Ortodoks ve Ermeni menşeli olduğu görülen bu kişiler arasında sadece 2 Nusayri'nin yer alması dikkat çekicidir¹¹⁷⁰. Hükümetin Nusayriiler arasındaki misyoner faaliyetlerinin önüne geçme çabasının bu rakamların oranına etkide bulunduğunu düşünmekteyiz.

Bu arada cemiyet çalışmalarına karşı yerel yönetimin takip ve müdahalesi devam etmekteydi. Cemiyetin 1887 tarihli bir yıllığında, dağ bölgesi okullarının yönetim tarafından kapatıldığı haberi veriliyordu. Bunlardan Mattie R. Wylie, 12 Haziran tarihli yazısında, arkadaşlarından bu hususla ilgili mektuplar aldığını belirtiyordu. Buna karşın çocukların gizlice öğrenime devam ettikleri ve gündüz vakitlerinde bir evde toplandıklarını ekliyordu. Bununla beraber cemiyete mensup öğretmenler de köyleri dolaşarak İncil üzerine telkinlerde bulunuyorlardı¹¹⁷¹. Misyona 1886-1887 ve yine 1887-1888 tarihlerine ait raporu da incelediğimizde dağ bölgesindeki okulların kapalı olduğu ifade edildiğini görmekteyiz¹¹⁷². Bu durum beraberinde korkuyu da getirmişti. Öyle ki 1892 tarihindeki bir mektubundan aktarıldığı üzere Dr. Balph, Lazkiye mutasarrıfının misyon faaliyetlerini engellemek için yoğun bir gayret içerisinde olduğunu belirtiyordu.

¹¹⁶⁸ Herald of Mission News, 1892: 159-160.

¹¹⁶⁹ Listeler için bkz. Our Banner, 1890: 24-25, 55-56.

¹¹⁷⁰ Henry Easson'un sunduğu veriler olarak bkz. Herald of Mission News, 1892: 171-172.

¹¹⁷¹ Bkz. Herald of Mission News, 1887: 57-58.

¹¹⁷² Bkz. Herald of Mission News, 1887: 89; Herald of Mission News, 1888: 105.

Protestanlığa girenlerin yeniden Müslüman olması için de tehdit, hapis ve ödül yoluyla bu amacını gerçekleştirmek istediğini söylüyordu¹¹⁷³. Aynı yıla ait başka bir raporda, dağ bölgesindeki okulların, mutasarrıfın orada bulunduğu esnada kapatıldığından bahsedilirken, ayrıca hem Nusayrilere mensup öğretmenlerin hem de ailelerin çocuklarını misyon okullarına göndermekten korktukları belirtiliyordu¹¹⁷⁴.

1889 tarihine ait resmi bir kayıttan misyonerlerin Lazkiye`de yer satın almalarının önüne geçmek amacıyla resmi merciler tarafından çeşitli tedbirler alındığı anlaşılmaktadır. Bu mevzuyla ilgili olarak misyoner Henry Easson`un vilayete müracaatının ardından, konu Beyrut Vilayet İdare Meclisinde görüşülmüştü. Esasen Selim Haddad adına kayıtlı bir yeri 15 bin kuruş bedelle misyon adına satın alınmak istenmişti. Denize nazır bir mevkideki bu yer, sahibi tarafından 4-5 metre yüksekliğindeki duvarla çevrilmiş olup, içine yontma taş mamulü ve iki kapılı bir bina (oda) inşa edilmişti. Üstelik gizli ve izinsiz olduğunun belirtilmesine rağmen, cemiyet mensupları burayı mektep ya da kiliseye dönüştürme niyetindedilerdi. Buna karşın, bahsi geçen yerin misyonerlerin eline geçmesini önlemek amacıyla Lazkiye Belediyesi adına 30 bin kuruşla satın alınmak istenmiş, ancak bu gerçekleşmemişti. Bu teşebbüsün gerekçesi ise, Nusayrilerin ekseriyeti teşkil ettiği Lazkiye bölgesinde misyonerlerin bu ahaliyle olan ilişkilerinin önüne geçmektir. Diğer taraftan, Dahiliye Nezareti`nin bu meseleyi Sadarete taşınması üzerine, bahsi geçen kilise ve mektebin teşkili münasebetiyle mahalli mercilere ruhsat başvurusu yapıldığında, ancak o vakit gerekli kararın alınabileceğine kanaat getirilmişti. O ana kadar ise, belediye namına böyle bir teşebbüse girişilmemesi cevabı verilmişti¹¹⁷⁵.

1891 tarihine gelindiğinde ise Lazkiye Misyonunun çevre bölgelerindeki üslerinden Cenderiye`de yer alan bir binadan dolayı Amerikalı misyonerlerle yerel hükümet karşı karşıya gelmişti. Bu hususta Amerikan konsolosunun vilayete çektiği telgrafın ardından Maarif Müdürü Kemal Bey tahkikat maksadıyla Lazkiye`ye gönderilmişti. Kemal Bey`in verdiği malumata göre misyonerler, Cenderiye Köyündeki harap bir binayı satın

¹¹⁷³ Herald of Mission News, 1892: 44.

¹¹⁷⁴ Mutasarrıfın Kardaha`ya gittiğinde okul açtığı belirtilirken, aynı yerde ve Behamra ile Merc`de misyon okullarının kapalı oluşundan bahsedilmektedir. Mutasarrıfın, Nusayri asıllı öğretmenleri sürgünle tehdit ettiği ve bir asker yoluyla, okulların eğitim yapıp yapmadığına takipte bulunduğu belirtilir. Bkz. Report of the Latakiah Mission to the Board of Foreign Missions: The Reformed Presbyterian and Covenanters (Minutes of the Synod), 1892: 299.

¹¹⁷⁵ Beyrut Vilayeti İdare Meclisinden Dahiliye Nezaretine, 12 Safer 1307-25 (26 Eylül 1305 (8 Ekim 1889)); Dahiliye Nezaretinden Sadarete, 28 Safer 1307-11(12) Teşrinievvel 1305 (24 Ekim 1889) ve Sadaretin cevabı, 3 Rebiyülevvel 1307-16 Teşrinievvel 1305 (28 Ekim 1889), BOA. DH. MKT. 1670-101.

almışlardı. Ancak misyonerler adına bir hane ve tarla kaydının bulunup bulunmadığı Tapu ve Emlak İdaresinden soruşturulunca bunun aksi bir malumat gelmişti. Esasen askerlik vazifesinde bulunan, köyden bir şahsın üzerine kayıtlı olan bu boş binanın misyonerlerce mektep haline dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Yapılan tahkikatla birlikte, daha önce aynı köyden Lazkiye`deki misyoner okuluna Müslüman çocukların alındığı anlaşılmıştır. Daha sonra ise bu kişiler misyonerlik faaliyetlerinde bulunma maksadıyla yeniden köylerine gönderilmişti. Ancak görünüşte Müslüman aslen Hristiyan oldukları belirtilen bu şahıslar hükümet mercileri tarafından, yeniden İslam`a döndürülmeye ve aldıkları misyonerlik tahsisatından vazgeçirilmeye çalışılmıştı. Bununla beraber, “zararlı” faaliyetlerde bulunmamaları taahhüdüyle bu kişilerin köylerine dönmesine izin verilmişti¹¹⁷⁶.

Aynı yılın (1891) Aralık ayına ait başka bir yazıda, bu sefer Sahyun Kazasına bağlı ve yine misyonun üslerinden birinin bulunduğu Eldine`de de Amerikalı misyonerlerle yerel hükümet arasında benzer bir hadise yaşanmıştı. Buna göre, Misyoner Henry Easson burada bulunan bir hanenin 20 yıldan beri kendilerine ait olduğunu ileri sürmüştü. Ancak resmi mercilerin yaptığı incelemeler sonrasında bu iddianın gerçek olmadığı (hilaf-ı hakikat) sonucuna ulaşmışlardı. Üstelik bahsi geçen köyde Müslüman ahalinin bulunması nedeniyle bu şahsın “ahali-i karyeyi iğfal ve ihlal-i fikir ve niyetiyle¹¹⁷⁷” tatbik ettiği ve çalışmalara hükümetin engel olması gereğine kanaat getirilmişti.

¹¹⁷⁶ Aynı köyden olup misyoner mektebinde bulunmuş başka kişilerin de yeniden Müslüman oldukları belirtilmiştir. Bkz. 5 Teşrinievvel 1307 (17 Ekim 1891) tarihli olarak vilayetten gelen yazı üzerine Kemal Bey`in tahrirat sureti için, BOA. MF. MKT. 137-55.

¹¹⁷⁷ 25 Teşrinisani 1307 (7 Aralık 1891) tarihli yazı ve diğer kayıtlar için bkz. BOA. MF. MKT. 137-55. Henry Easson`un hem burada hem de Cenderiye`de açtığı mektepler bahsi için yine bkz.: “Hariciye Nezaret-i Celilesine, 21 Receb Sene [1]309-8 Şubat Sene [1]307 (20 Şubat 1892): Amerikalı Henry Easson`un Lazkiye dahilinde Cenderiye ve Sahyun Kazasında Lediniye (Eldine) Karyesinde mutasarrıf olduğu hanelerin Lazkiye mutasarrıfı tarafından uhde-i tasarrufundan nez` ile eski mutasarrıflarına ita idilmiş olduğundan bahisle icra-yı icabı hakkında vukubulan müsted`iyat ve olbapta mutasarrıflıkla cereyan iden muhabere üzerine mahsusen mahaline i` zam kılınan memur marifetiyle icra ittirilen tahkikat neticesine nazaren muma-ileyhin istid`ası bi`l-külliyeye hilaf-ı hakikat olub kendüsünün mezkur karyelerde bir güne emlakı bulunduğu halde mahza ehl-i islamiyeyi ihlal için hükümetin ruhsat ve malumatı olmaksızın istihcar itmiş olduğu iki bab haneyi mekteb haline ifrağ ile İslam çocuklarına İncil okutmağa kıyam eylemesi cihetiyle canib-i ahalden vukubulan istid`aya mebni bunların mutasarrıflıkça sedd ittirilmiş olduğu anlaşıldığına ve mekteb küşadı maddesi usulü dairesinde hükümete müracaatla ruhsat istihsaline ve tasarruf-ı emlak meselesi ise usul-i emlak sahiblerine karşı ikame-i dava ile mahalinde bi`l-muhakeme isbat-ı müddeiye mütevakkıf bulunmasıyla...”, BOA. DH. MKT. 1924-59. Cemiyet kayıtlarında da geçtiği üzere, Lazkiye yönetiminin Cenderiye ve Eldeniye`deki misyon mülküne el koyup öğretmenlerin de tehdit edildiği belirtilmiştir. Bkz. Mrs. Mary A. Mc-Carroll`un 11 Kasım 1891 tarihli mektubu, Herald of Mission News, 1892: 16.

Henry Easson'un isminin geçtiği 1892 tarihli başka bir kayıta, Etecraye olarak anılan köydeki bir hanede ruhsatsız olarak ihdas ettiği mektep nedeniyle mahalli hükümetin buraya el koyduğu bildirilmekteydi. Bu olayın konsolosluğa taşınması üzerine yapılan şikayet sonrasında da merkez ile mahalli resmi merciler arasında yazışmalar gerçekleşmişti. Hariciye Nezaretinden Sadarete gönderilen yazıda, mutasarrıflığın bahsi geçen yeri müsadere etmesinin mahkeme kararına bağlanması gereğine işaret edilmekteydi¹¹⁷⁸. Sadaretin 23 Mayıs 1892 tarihli yazısında ise, el konulan hanenin mülkiyetinin mahkeme yoluyla ispatına gidilmesi hususunun konsolosluk ve mutasarrıflığa bildirildiği ifade ediliyordu. Diğer taraftan, ruhsatsız olarak açılan okul ve mabet hakkında, devletin bu hususta alacağı karara göre işlem yapılacağı belirtiliyordu¹¹⁷⁹. Burada dikkat çekildiği üzere, cemiyetin Lazkiye'de karşılaştığı bürokratik muhalefete rağmen izinsiz olan faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Bunun yanı sıra, RPCNA'nın Lazkiye'deki faaliyetlerini icra ettiği kanallardan birisi olan eğitim kurumları arasında Sabbath (Pazar okulu)¹¹⁸⁰ ve daha da dikkat çekici olanı ise erkek öğrencilere hitap eden Sanayi Mektebi de yer alıyordu. 13 Temmuz 1887 tarihli bir raporda işlendiği üzere, Synod'un kararıyla böyle bir okulun Lazkiye'deki faaliyetler için uygun olacağı düşünülmüştü. Bu inşaatın masrafları için gerekli 6 bin doların temini için yardım talep edilmişti. 1886 Eylülünde inşasına başlandığı anlaşılan Sanayi Mektebi yaklaşık bir yıl sonra tamamlanmıştı. Bu okulun açılmasının gerekli görülmesi, misyona mensup öğrencilere istihdam imkanı yaratmak istenmesiyle ilgiliydi. Ticaret ve kazanç imkanlarını öğrenmeleriyle hem iş alanı sağlama yoluyla fakirliğin hem de misyon üzerinde oluşan yükün önüne geçilebileceği öngörülmüyordu. Üstelik teşkil edilecek bu okulun birkaç yıl içerisinde kendi ihtiyaçlarını da karşılayabilecek hale geleceği savunulmaktaydı. Böylece misyonun finansal sıkıntı yaşamaması durumunda yatılı okullara gerekli olan mobilya, giyim ve yatak gibi giderlerin telafi edilebileceği düşünülmekteydi.

¹¹⁷⁸ Teferruat için bkz. BOA. BEO. 8-532.

¹¹⁷⁹ Bkz. BOA. BEO. 8-532; BOA. BEO. 7-516.

¹¹⁸⁰ Genel olarak Sabbath (pazar) okulları, misyonerlerin ilk dönemlerden itibaren halk kesimine hitap edebilme kanalı oluşturmuştu. Bkz. Kocabaşoğlu, 2000: 21. 1890 tarihli kayda göre, Lazkiye'deki Sabbath okulu düzenli şekilde işlemekteydi. Toplamda da 120 katılımcı bulunuyordu. Herald of Mission News, 1890: 104; 1892 tarihli istatistikte ise, Lazkiye'de 1, dağ bölgesinde 9 Sabbath okulu mevcuttu. Öğrenci sayısı ise Lazkiye'de 200, dağ bölgesinde 242 idi. Bu okullara ortalama katılım oranı da 368 olarak belirtilmiştir. Herald of Mission News, 1892: 121.

Netice olarak, sanayi mektebiyle, Protestanlığa girmiş gençlerin desteklenerek ve topluma yararlı üyeler olmalarına katkıda bulunulacağına kanaat getiriliyordu¹¹⁸¹.

Sanayi mektepleri gibi¹¹⁸², imparatorluk coğrafyasında genel olarak icraatta bulunan misyonerlerin ahaliye ulaşmak ve onlarla irtibat kurabilmek münasebetiyle oluşturduğu diğer bir faaliyet alanı sağlık hizmetleri olmuştu. RPCNA mensuplarının da ehemmiyetine dikkat çektikleri medikal alan, misyonerlik çalışmasının en önemli kısmını teşkil ediyordu. ABCFM`nin 1880`lerden itibaren hız kazanan bu alandaki faaliyetleri¹¹⁸³, Lazkiye Misyonunda da mevcut bulunuyordu. Henüz 1864 tarihinde Dr. Metheny sağlık alanında faaliyet vermek üzere bölgeye gelmişti¹¹⁸⁴. Bununla beraber, medikal faaliyetler kapsamında hastanenin teşkili ancak 19. yüzyılın sonlarında gerçekleşecekti. Bu maksatla Lazkiye`ye gelen cemiyet mensubu Dr. James M. Balph gerekli hazırlıklara başlamıştı. Hastane için belirlenen binada tadilata başlanıp yatak gibi gerekli eşyanın teminine gayret edilmişti¹¹⁸⁵. Ancak hastane açılmadan önce Dr. Balph`ın da sağlık alanındaki faaliyetlere başladığı anlaşılmaktadır. Öyle ki 1890 tarihli medikal raporda, Dr. Balph`ın haftada 3 defa ziyaretçi kabul ettiği bildiriliyordu. Bunun yanında, kliniğe gelenlerin sayısı 110, tedavi edilen hasta sayısı 1700, yazılan reçete sayısı 3528 ve kendilerinin “profesyonel ziyaretçi (professional visit)” olarak andıkları kişi sayısı ise 752 olarak belirtilmiştir¹¹⁸⁶.

Dispanser ve uzak-dış bölgelerden gelen hastaların tedavisini karşılayan hastane, 15 Şubat 1897 tarihinde açılmıştı. Bu tarihten sonraki altı ayı kapsayan medikal rapora bakıldığında, tüm birimlere müracaat eden kişi sayısından hareketle faaliyetlerin dağılımını görebiliriz. Dr. Balph`tan alınan 16 Ağustos 1897 tarihli malumatta, dispansere gelen hasta sayısının 1000 olduğu belirtilmiştir, Bunun dışında dispanserde tedavi olan 3 bin, ayakta tedavi edilen 1345, merkezden gelen 45, dış bölgelerden gelen 300 ve hastanede ameliyat edilen 20 hasta ile benzer diğer rakamlara yer verilmiştir¹¹⁸⁷.

¹¹⁸¹ James Kennedy (Chairman), R.M. Sommerville (Cor. Sec. Newyork): Herald of Mission News, 1887: 171-172.

¹¹⁸² Benzer şekilde, imparatorluk dahilinde yetimhaneler de misyonerler tarafından tesis edilmişti. Bkz. Ortaylı, 2004b: 324, 331-332.

¹¹⁸³ Kocabaşoğlu, 2000: 96-97.

¹¹⁸⁴ OliveTrees, 1906: 39.

¹¹⁸⁵ Belirtildiği üzere, Dr. Balph 7 Ekimde Lazkiye`ye ulaşmasıyla düzenli çalışmalara başlamıştı. Haftada 3 defa, çoğunluğu kadınların oluşturduğu ortalama 60 ziyaretçi alıyordu. Detay için bkz. Herald of Mission News, 1897: 31.

¹¹⁸⁶ Diğer detaylar için bkz. Herald of Mission News, 1890: 106.

¹¹⁸⁷ Herald of Mission News, 1897: 225.

Buraya gelen ve genelde yoksul kesimden olduğunu söyleyebileceğimiz insanlar sadece tedavi edilmiyor, ayrıca kendilerine Hristiyanlık üzerine telkinde bulunulup İncil'in tanıtılmasına uğraşılıyordu. Dr. Balph`ın yanında hemşire olarak görev alan Willia A. Dodds`un¹¹⁸⁸ 14 Mayıs tarihli raporunda (1897), Nusayrilerden tedaviye gelen kişilere ilişkin verdiği örneklerde, medikal alandaki misyoner çalışmalarına dair bilgiler yer almaktaydı. Gelen kişiler hastanede kaldıkları sürece, kendileriyle yakın temaslar kurulmakta ve münasebetin devamının teminine uğraşılmaktaydı. Bununla beraber, medikal alan esasında alternatif bir çalışma imkanı sağlayabiliyordu. Yine, Dodds`un raporunda dikkat çekildiği üzere, hükümetin, okul çalışmalarını engelleme politikası karşısında insanları İncil ile tanıştırmamanın tek yolunun bu kanaldan geçtiğini düşünüyorlardı¹¹⁸⁹. Dr. Balph`ın kendi raporunda ise, özellikle çoğunluğunu Nusayrilerin oluşturduğu, uzak mesafeden merkeze tedaviye gelen fakir köylülerle bu sayede temas kurma olanağının bu şekilde yaratabildiği ifade ediliyordu¹¹⁹⁰. 1899 tarihli bir başka kayıta da, sağlık servisinden yararlanan bu insanların, uzak bölgelerden geldiği ve ekonomik yönden zayıf durumda oldukları belirtiliyordu. Bir önceki sene, fakir kesimden tedavi için gelenlerin sayısının yüksek olması, misyonerleri maddi harcamalar açısından bir önlem almaya götürdü. Getirilen düzenlemeye göre, ziyarete gelen hastalardan imkanları elverenlerin tedavi masraflarını karşılamaları isteniyordu¹¹⁹¹.

Sağlık servisi, farklı mezhebi kesimden gelen hastalara hitap ediyordu. Dr. Balph`ın sunduğu verilere göre, Nusayrilerden 20, Müslümanlardan (Sünni) 39, sözde Hristiyan olarak tanımladıkları kesimlerden 39 ve Protestanlardan 7 kişi ziyarete bulunmuştu¹¹⁹². Yine, Balph`ın raporlarından edinilen başka verilere atfen, yatılı okul ve dağ bölgesinden gelen öğrencilerin haricinde Lazkiye`de toplamda 1039 ziyaretçinin (profesyonel ziyaretçi olarak geçer) başvurduğu ifade ediliyordu. Bunlardan klinik kısmına müracaat eden hasta sayısının 15 ila 75 arasında, hastanede tedavi görenlerin sayısının ise 92 olduğu eklenmiştir¹¹⁹³. 1903 tarihine gelindiğinde, Fellahlardan (Nusayri) 32, sözde Hristiyanlardan 47, Müslümanlardan (Sünni) 30 ve Protestan kesimden 8 kişinin

¹¹⁸⁸ Minutes of The Synod..., 1898: 39; Olive Trees, 1898: 199.

¹¹⁸⁹ Ayrıntı için bkz. Herald of Mission News, 1897: 167.

¹¹⁹⁰ Herald of Mission News, 1897: 198-199.

¹¹⁹¹ Olive Trees, 1899: 107.

¹¹⁹² Olive Trees, 1899:107.

¹¹⁹³ Olive Trees, 1899: 205.

hastaneyi ziyaret ettiği kayıtlara geçmiştir¹¹⁹⁴. 1908 tarihindeki raporda ise Dr. Balph, haftada üç defa hasta kabul ettiği kliğini 5000 kişinin ziyaret ettiğini, hastanede ise 107 vakanın tedavi edildiğini bildiriyordu¹¹⁹⁵.

Bununla beraber sağlık servisinin sahip olduğu donanımın pek çok tıbbi işleme elverişli olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki bu serviste ameliyat yapılabildiği gibi diğer pek çok vakaya bakılabiliyordu. 14 Kasım 1903 tarihli rapora göre, bu serviste toplamda 30 ameliyat gerçekleştirilmişti. Bunun yanında, tifo ateşi, malarya, mide rahatsızlıkları, göz hastalıkları, apse ve ülser, yaralanmalar, kafa çatlaması, diz kapağı ve kalça kemiği kırılması ve genel hastalıklar başlığı altında toplam 117 vakanın tedavisine bakılmıştı¹¹⁹⁶.

Yukarıda sıraladığımız tüm bu çalışmalar sonucunda, misyonerlerin hedeflerine ulaşip ulaşamadıkları sorusuna dikkat çekmek yerinde olacaktır. Misyonerlerin, eğitim ve sağlık hizmetleriyle çeşitlendirmeye çalıştıkları faaliyetlerine karşın özellikle Nusayriler üzerinde hedefledikleri aşamaya ulaşamadıklarını söylemek mümkündür¹¹⁹⁷. RPCNA misyonerlerinin Protestanlık çalışması sınırlı düzeyde kaldığı gibi, çalışma sürekliliği konusunda da sorun bulunmaktaydı. Zira hükümetin bu çalışmaların önüne geçmek maksadıyla yürüttüğü kararlı eylemler misyonerlerin Nusayrilerle aralarındaki bağların zayıflamasına neden olmuştu. Öyle ki yukarıda verilen faaliyet rakamlarına bakıldığında bu ilişkinin ne kadar sınırlı düzeyde kaldığını görebilmekteyiz. Tüm bunların yanı sıra, dağ ve kırsal bölgelerde yaşayan bu ahali arasında düzenli bir çalışmanın icra edilebilmesi zahmetli bulunuyordu¹¹⁹⁸. Diğer taraftan misyonerlerin sunduğu olanaklar ve yarattığı fırsatların cazibiyeti bu ahalinin mensuplarını kendilerine çekebilmekteydi. Ancak bütün bunların Nusayrilerin Protestanlaştırılması yönündeki ihtimallerin somut bir neticeye ulaşmasında etkili olamadığı kanaatindeyiz. Zira bu durumun, pragmatik yönde olduğunu düşündüğümüz bir tutum olarak Nusayrilerin, kendilerine sunulan hizmet ve imkanları sağlamaya dönük eğilimiyle münhasır kaldığını söyleyebiliriz.

¹¹⁹⁴ Olive Trees, 1904: 7.

¹¹⁹⁵ OliveTrees, 1908: 136.

¹¹⁹⁶ OliveTrees, 1904: 7.

¹¹⁹⁷ 1910 tarihli eserinde Richter, ne Hristiyan kesimlerde ne de Müslüman kesimde istenilen durumun oluşmadığına dikkat çeker. Bunun yanında, Nusayriler, Maruni, Dürzi ve Mütevali kesimler arasındaki çalışmalarda derinliğe ulaşamadıklarını belirtir. Richter, 1910: 229; ayrıca bkz. Talhamy, 2011b: 232.

¹¹⁹⁸ Kayıtlarda bu sorundan bahsedildiğine rastlanmaktadır. Çevre bölgelerin düzenli şekilde ziyaret edilemediği belirtilir. Bkz. Herald of Mission News, 1896: 108.

4.2.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN İSLAM BİRLİĞİ POLİTİKASI BAĞLAMINDA LAZKİYE

Osmanlı Devleti'nin misyonerlerle giriştiği mücadelenin manası sadece “önlem alma” çabasından ibaret değildi. Misyonerlerin özellikle Suriye bölgesindeki fiilleri devlet tarafından, batılı güçlerin emperyal politikalarının uzantısı olarak algılanmıştı¹¹⁹⁹. Bu kapsamda düşünüleceği üzere, bilhassa Suriye'deki Dürzi, Maruni ve Nusayri gibi kesimlerle İngiltere ve Fransa'nın himayeci bir politikayla bağ kurma gayretleri, resmi yazışmaların gündeminde olmaktadır¹²⁰⁰. Bu münasebetle Osmanlı Devleti, yukarıda da işlediğimiz gibi, bu faaliyetlerin yaratacağı her türlü etkiye karşı durulması gereğine ciddiyetle sarılmıştı¹²⁰¹. Ancak misyoner çalışmalarının engellenmesi elbette yeterli değildi. Zira misyonerlerin özellikle eğitim alanında toplumsal kesimlere sundukları imkanlara eşdeğer bir alternatifin devlet tarafından sağlanması gerekiyordu. Bu sebeple, esasen Tanzimat sürecinin bir politikası olan okullaşma hareketi hem taşrada yaygınlaşmaya başlayacak¹²⁰² hem de yeni bir fonksiyon yüklenecekti¹²⁰³. Bu politikanın sistematik bir işlerlik kazanması ise II. Abdülhamit dönemine tekabül edecekti. Devletin toprak bütünlüğünün muhafaza edilmesi münasebetiyle daha öncesinde geliştirilen Osmanlıcılık siyasetinin ardından bahsi geçen dönemde yeni bir politika uygulanmaya

¹¹⁹⁹ Baktıaya, 2017: 134, 136-137, 145; Deringil, 2009b: 112; Kieser, 2018: 211; Mertcan, 2013: 99. Fortna, Beyrut'daki yabancı okullar örneğinden hareketle, bölgedeki yabancı etkisinin yakından takip edebilmek maksadından biri olarak buranın vilayet merkezi yapıldığına dikkat çekmektedir. Fortna, 2005: 76.

¹²⁰⁰ Bu bahisteki detay için bkz. BOA. A}MKT. MHM.450-53, BOA. Y.PRK. AZN.4-57; “Fransa'ya meyyal bulunan Maruni taifesi...”, 9 Receb 1310-15 Kanunusani 1308 (27 Ocak 1893), BOA. Y.PRK. ASK. 88-18; “...Dürzilerden başka yavaş yavaş İngilizlerin himayesine girmekte ve terbiye-i mahsusalarını görmekte olub Cebel-i Lübnan ve Suriyece siyaseten ehemmiyet-i mahsusaları olan Nusayri ve Mütevaliler dahi celb-i nazar-ı dikkat fevkü'l-adedir...”, 15 Eylül 1307 (27 Eylül 1891), BOA. Y.PRK. MF. 2-23; “...Suriye kıt'ası enzar-i mile-i ecnebiyeyi celb iderek Fransız misyonerleri Maruniyetleri ve İngilizler Dürzileri ve Amerikalılar Nusayrileri beyninde neşr-i ulum ve maarif ile yek diğerini kendü mezheplerine celb itmek ve cihet-i politikiyesince her biri kıt'a-yı mezkurede kendülerine birer taifeyi meyyal bulundurmak üzere müte`addid mektebler te`sis itmişlerdir...”, BOA. Y. EE. 43-103; Arapça bir mektubun tercümesi: “Fransa'nın birinci Napolyon Bonabart'ın istilasından istirdad olunan Filistin kıt'asıyla buna mülâhık bulunan Suriye Vilayetinden bir vakitte kat`-ı nazar itmeyüb kıt'a-yı mezkure ile vilayet-i müşarün-ileyhada ve bu meyanda vaki` Cebel-i Lübnan'da ale`l-devam tesis-i nüfuzda akdem ve zükur ve inasa mahsus müte`addid mektebler inşasıyla hem-mezhepleri bulunan Katolik ve Maruniyet çocuklarını istediği gibi ta`lim ve terbiyeye ihtimam eylemiş (...) İngiltere devleti dahi o havalide bulunan Dürzi ve Nusayri taifelerini taht-ı sahabetine alarak...”, BOA. YEE. KP.1-80; Bilgili, vd., 2010: 90-93, 372-375; Batılı devletlerin Suriye'ye bakışları ve bu bahisteki teferruat için ayrıca bkz. Ürkmez-Efe, 2010: 128-129, 131-133; Mansfield, 2012: 176; Samur, 1989: 96; Baktıaya, 2017: Talhamy, 2011b: 219; Mertcan, 2013: 99; Uyanık, 2014:38; Öney, 2016: 246.

¹²⁰¹ Baktıaya, 2017: 145; ayrıca bkz. Alkan, 2012: 42-44; Douwes, 2003: 142; Uyanık, 2014: 37-38, 52.

¹²⁰² Tekeli-İlkin, 1999: 75; Baktıaya, 2017: 152-153, 164.

¹²⁰³ Bkz. Baktıaya, 2017: 164; Suriye-Beyrut bölgesinde misyoner mekteplerin etkisinin önüne geçmek maksadıyla devletin mektep açması bahsinde ayrıca bkz. Fortna, 2005: 76-85.

başlanıyordu. Dini bir çerçevede teşkil edilen Pan-İslamizm ya da İslam Birliği (İttihad-ı İslam)¹²⁰⁴ politikasının bagajında esasında seküler bir devlet ideolojisi yer alacaktı¹²⁰⁵.

Bahsi geçen bu politika, Müslüman kesimlerin Halife-Padişah ve devlete olan sadakatini güçlendirmeyi hedeflemekteydi. Ancak sadece devletin hakimiyet alanındaki İslami tebaaya hitap etmiyordu. Orta Asya ve Hindistan gibi imparatorluk sınırları dışında bulunan Müslümanların da hilafetle olan bağlarının güçlendirilmesi amaçlanıyordu¹²⁰⁶. Bununla beraber Abdülhamit dönemiyle özdeşleşen bu politika, devletin resmi Sünni-Hanefi mezhebine bağlı bir kimliği merkeze yerleştiriyordu¹²⁰⁷.

Misyoner faaliyetlerin hedefinde bulunan Şii-batını kesimlerle kurulmaya başlanan yeni ilişkiler bu politika kapsamında işleyecekti. Esasen devletin resmi İslam anlayışının dışında görülen Dürziler¹²⁰⁸, Kızılbaşlar¹²⁰⁹, Zeydi¹²¹⁰ ve hatta farklı bir kanalda yer alan Yezidi¹²¹¹ gibi inanç gruplarını, bu yol ile sisteme entegre edebilme gayreti gösterilecekti. Bu kesimlerin, yönetimin belirlediği norm ve inanç kimliğine dönüşmesiyle entegrasyon sürecinin istenilen aşamaya ulaşacağı düşünülmekteydi. Bu da onların Sünni-Hanefi İslam anlayışını benimsemelerine karşılık gelmekteydi. Yaşanacak bu dönüşüm ise neticede devlete olan sadakatlerinin güçlenmesini öngörüyordu¹²¹².

Devletin İslamcılık politikası açısından düşünüldüğünde, Lazkiye ayağındaki hedef kesim Nusayriler olmuştu. Amerikan misyonerlerinin bu ahali arasında icra ettiği

¹²⁰⁴ Türköne, İttihad-ı İslam, Pan-İslamizm aynı zaman ve manada kullanılan farklı tabirler olarak görür. Türköne, (2014): 203, 209-211.

¹²⁰⁵ Deringil, 2009b: 111,137; ayrıca bkz. Karpat, 2010a: 23; Karpat, 2010b: 111-112. Türköne'ye göre, İttihad-ı İslam modern bir hareket olmakla beraber ayrıca bir nevi İslam milliyetçiliğine karşılık geliyordu. Bkz. Türköne, 2014: 260-263.

¹²⁰⁶ Bkz. Türköne, 2014: 198-201.

¹²⁰⁷ Bkz. Deringil, 2007: 70-71; Deringil, 2009b: 111-116, 135-137; Karpat, 2009: 71; Baktıya, 2017: 161-162.

¹²⁰⁸ Dürzilere hitap eden cami ve mektepler için bkz. Suriye valisinden sadarete gönderilen 11 Mart 1312 (23 Mart 1896) tarihli yazı için BOA. BEO. 755-56605; Sadaret gönderilen 18 Rebiyülahir 1322-9 Haziran 1320 (2 Temmuz 1904) tarihli yazı olarak, BOA. DH. MKT. 866-57.

¹²⁰⁹ Kızılbaşların itikadlarının değiştirilmesi (ıslah-ı akaid ve men`-i mefasidi) yönünde mekteplerin açılması bahsinde bkz. Maarif-i Umumiyye Nazırının 9 Rebiyülevvel 1323 - 1 Mayıs 1321 (14 Mayıs 1905) tarihli yazısı için BOA. BEO. 2582-193576; Maarif Nezaretine gönderilen 26 Muharrem 1323 - 20 Mart 1321 (2 Nisan 1905) tarihli yazı olarak BOA. BEO. 2540- 190499; Dahiliye Nezaretine gönderilen 22 Şevval 1321 - 29 Kanunuevvel 1319 (11 Ocak 1904) tarihli yazı hususunda BOA. BEO. 2250-168719. Ayrıca bkz. Somel, 2010: 275-276; Deringil, 2007: 112; Çakmak, 2018: 299-302; Türkyılmaz, 2009: 263-264.

¹²¹⁰ Karpat, 2010a: 376-377; Kiremit, 2012: 159-160.

¹²¹¹ Georgeon, 2012: 379; Deringil, 2007: 96-97; Deringil, 2009b: 113; Ortaylı, 2013: 42; Çakmak, 2018: 96-100.

¹²¹² Bu bahis için detaylı olarak bkz. Somel, 2010: 31-32; Karpat, 2009: 72; Gelvin, 2016: 170-172; Georgeon, 2012: 377-379; Uyanık, 2014: 52; Mertcan, 2013: 98-99.

faaliyetlerin yanı sıra onların inanç bakımından öteki/farklı olarak görülmeleri, devletin bahsi geçen politikasının hedefinde bulunmalarına vesile olmuştu. Diğer Şii kesimlerle aynı kategoride görülen bu ahalinin “doğru yolda” bulunmadığı ve bu sebeple Sünni İslam’ın kendilerine benimsetilmesi kanalıyla merkezi otoriteye bağlılıklarının güçlendirilmesi amaçlanmıştı¹²¹³. Üstelik sadece Lazkiye Nusayrileriyle değil ayrıca Antakya¹²¹⁴ ve Çukurova¹²¹⁵ bölgesindeki mezhep mensuplarıyla da benzer yönde ilişkiler gelişmişti.

Devletin bölgedeki Nusayrilerle geliştirmek istediği yeni münasebete 1890’lı yıllardan itibaren bu cemaat tarafından karşılık verilecekti. O esnada mutasarrıflık vazifesinde bulunan ve bu politikanın icra görevini üstlenmiş Ziya Bey’in verdiği malumat, Osmanlı-Nusayriler münasebetindeki yeni sürecin habercisi oluyordu. Ziya Bey evvela Lazkiye Kazasına bağlı bulunan köylerde yaşayan ve yaklaşık 15 bin nüfusa sahip Nusayrileri temsilen gelen 60’tan fazla ileri gelenin Sünni-Hanefi mezhebine girdiklerini beyan için kendisiyle görüştiklerini belirtiyordu. Bu gelişmeye müteakip, Markab ve yine kendisinin aşar ihalesi vesilesiyle bulunduğu Cebele’de meskun Nusayrilerin benzer maksatla müracaat ettiklerini ifade ediyordu¹²¹⁶. Yaklaşık bir ay sonra ise, bu sefer, Sahyun’da bulunduğu sırada kazadaki Nusayri ileri gelenlerin de aynı beyanda bulduklarını sadarete bildiriyordu¹²¹⁷. Bu müracaatlar üzerine, Sünni mezhebin telakkilerini öğretmek maksadıyla Nusayrilerin yaşadıkları mevkilerde mektep ve mescit kurulmasına girişilecekti. Gerekli onayın padişah’tan alınması üzerine¹²¹⁸ başlayan yeni

¹²¹³ Baktıaya, 2017: 153, 161-162, 164; Talhamy, 2011b: 230-231; Kiremit, 2015:375-376; Çakmak, 2018: 123, 167, 292-298. Ayrıca bizlerin daha evvel hazırladığı ve henüz basım aşamasında bulunan bildiriye burada dikkat çekmek isteriz: İlker Kiremit, “Nusayrilerin Kemalist Cumhuriyet’e Yaklaşımına Bir Örnek Olarak Şeyh Mahmut Reyhani”, Hatay İnanç Turizmi Sempozyumu, Antakya, Aralık 2015.

¹²¹⁴ İskenderun ve Antakya Nusayrilerinin camilere girmeleri ve diğer gelişmeler hususundaki detay için bkz. Tozlu, 2010a; Ürkmez-Efe, 2010: 130-131; Ürkmez, 2016: -295- 300, vd.

¹²¹⁵ Nusayrilerin camilere girmek istemeleri bahsinde bkz. Bkz. Bilgili, 2010: 57-58; Kiremit, 2012: 170-171.

¹²¹⁶ Farklı tarihlerde Mutasarrıf Ziya Bey ve Vali Aziz Bey’in Sadarete çektiği telgraflar ve yazışmalar için bkz. BOA. İ. MMS. 113-4821; ayrıca bkz. Bilgili, vd., 2010: 108-125.

¹²¹⁷ 13 Haziran 1306, (25 Haziran 1890) tarihli telgraf olarak. Buna yine Vali Aziz Bey’in de farklı tarihlerde Sadarete çektiği telgraflar da eşlik etmektedir. Bkz. BOA. İ. MMS. 114-4867; ayrıca bkz. Bilgili, vd., 2010: 126-131; Akbulut, 2010: 120-121; Karpat, 2010a: 378; Baktıaya, 2017:116; Orha, 2017: 212. Sahyun’da ki Nusayrilerle ilgili bu gelişme ve onların “kendülerine ta’lim ve telkin-i din olunması” talepleri bahsinde ayrıca bkz. Beyrut Vilayetine gönderilen 2 Zilhicce 1307-7 (8)Temmuz 1306 (20 Temmuz 1890) tarihli yazı, BOA. DH. MKT. 1744-33.

¹²¹⁸ Ser-Katib Süreyya’nın önce 7 Şevval 1307-fi 13 (15) Mayıs 1306 (27 Mayıs 1890) ve sonra 11 Şevval 1307-17 (19) Mayıs 1306 (31 Mayıs 1890) tarihlerindeki yazılarında Lazkiye ve Markab’da ki Nusayri ahali için gerekli mektep ve mescitlerin inşasına dair verilen padişah iradesini bildirmesi üzerine bkz. BOA. İ.DH. 1182-92449; BOA. İ.DH. 1182-92451. Ser-Katib Süreyya’nın yine 20 Zilkade 1308-25 (26)

süreçte özellikle teşkil edilecek mekteplerle, devletin pragmatik siyaseti, resmi ideolojinin taşrada yerleştirilmesi teşebbüsüyle birleştirilmiş olunuyordu.

Bununla beraber, devletin misyonerlere karşı icra edeceği politika, onların kullandığı araç ve hedeflerin benzeri olacaktı. Osmanlı Devleti'nin bilhassa Şii-batını kesimlerden olan ve Sünni İslam'ın dışında kalan cemaatlere karşı icra ettiği politika, misyonerlerin kullandığı yöntemlerin tersine çevrilmiş modelini oluşturuyordu¹²¹⁹. Aynı zamanda, hedef kesimlere karşı tatbik edilen bu politika beraberinde bir argüman da üretiyordu. Buna göre, devletin resmi inanç dairesi dışında kalan (ya da Bedeviler gibi durumları kabul görmeyen) bu kesimler, *hal-i vahşet içerisinde* ve *iğfal edilmiş* vaziyette bulunuyorlardı¹²²⁰. Bu durumlarının değiştirilmesi ise *izale-i vahşet*¹²²¹ veya “tedricen daire-i medeniyete idhal ile buldukları hal-i vahşet ve cehaletten kurtarılmaları¹²²²” gibi ifadelerle izah ediliyordu. Nusayriler açısından bakıldığında ise, benzer tarzda bir nitelendirme yapıldığını söyleyebiliriz¹²²³. Misyonerlerde olduğu gibi, devletin de icra ettiği çalışmalara getirdiği izahat ve gerekçelendirmeler bu türde bir argümandan beslenmeyi sürdürecekti. Böylece onların, eksik, hatalı vasıflarının idealize edilmiş bir hale dönüşmesi gereğine dayanak sağlanmış olunuyordu¹²²⁴. Bununla beraber, 19. yüzyılın özellikle ortalarında, devletle Lazkiye Nusayrileri arasında var olan mesafeden kaynaklanan söylem ve yaklaşım, yeni politikayla beraber değişmeye başlıyordu. Osmanlı, pragmatik ölçüde geliştirdiği teşebbüsler çerçevesinde daha uzlaşmacı ve kapsayıcı bir tutumu uygulamaya koymuş oluyordu. Öyle ki 1872 tarihli bir yazıda, Dürzi ve Şii Mütevalilerle birlikte Nusayrilerin İslam içerisinde görünüp aslen bu inançla ilişkili

Haziran 1306 (8 Temmuz 1890) tarihli yazısında bu sefer diğer kazaların yanında Sahyun Kazasındaki Nusayrilerin de müracaatlarının bildirilmesi üzerine gerekli mektep ve mescitlerin tesisine dair padişah iradesini bildirmiştir. BOA. İ.MMS. 114-4867; ayrıca bkz. Bilgili, vd., 2010: 104-105, 126-131; Akbulut, 2010: 120-121; Kiremit, 2012: 162-163.

¹²¹⁹ Deringil, 2009b: 114-116.

¹²²⁰ Bu bahis için ayrıntılı olarak bkz. Deringil, 2007: 59-62; Deringil, 2009a: 85-86.

¹²²¹ Bkz. Deringil, 2007: 59-62.

¹²²² Dürziler bahsindeki bir belge olarak bkz. 18 Rebiyülahir 1322-9 Haziran 1320 (2 Temmuz 1904) tarihli belge, BOA. DH. MKT. 866-57.

¹²²³ “...taife-i Nusayriye esasen İslam oldukları halde cehalet beliyesiyle na-meşru` bir hal delalette kaldıkları ve bazı ecnebi ve ael husus Amerikan cizvitleri bunları iğfal ile bunlardan bazılarının evladları da Amerikan mektebine gitmeye mecbur idildiği...”, 7 Mart 1308 (19 Mart 1892), BOA. Y. PRK. UM. 24-15; “...Ahali-i Nusayriyeden birçoğunun bu suretle tashih-i din ve itikad eylemeleri muhasenat-i asırıye-i hazret-i hilafet-penahiden olarak şayan ve şükür ve memnuniyet olduğu gibi...”, 14 Şevval 1307-22 Mayıs 1306 (3 Haziran 1890), BOA. MV. 54-37; “ahali-i Nusayriye`nin tashih-i din ve itikad eylemeleri...”, 12 Zilkade 1307-16 (17 Haziran 1306 (29 Haziran 1890), BOA. MV. 55-15; ayrıca bkz. Bilgili, vd. 2010:106-107.

¹²²⁴ Deringil, 2007: 113.

olmadıkları tarif edilirlerken¹²²⁵, ilişkilerde yaşanan değişimin söylem ve yaklaşıma da yansıdığını başka kayıtlardan takip edebilmekteyiz. Misal olarak, 1915 tarihine ait yazışmalarda, Dürzi ve İsmaililerle beraber Nusayrilerin her zaman İslam dairesi içerisinde kaldıkları ve devletin de kendilerini bu şekilde gördüğü belirtiliyordu¹²²⁶. Üstelik misyonerlerin kullandığı yönteme benzer uygulamaların tatbikine çalışılırken, bu işin ehemmiyeti paralelinde bölgeye telkin ve eğitim münasebetiyle gönderilecek kişilerin özenle seçilmesi gereği gündeme gelmişti. 1890 tarihli bir raporda, Nusayriler için açılacak mekteplerde eğitim faaliyetini icra edecek kişilerin bölgedeki tahsilli, Arapça bilen ve ahlak sahibi şahıslardan seçilmesi lüzumuna vurgu yapılıyordu. Zira daha önce yaşanmış misallerden hareketle “cahil ve ahlaksız adamların gönderilmemesi”¹²²⁷ gereği belirtiliyordu.

Devletin bu ahaliyle kurmaya başladığı yeni münasebetin nişanesi mahiyetinde, geçmişten beri süregelen tanımlamada da değişikliğe gidilmişti. Buna göre Nusayriler artık “Hüdaiye taifesi” şeklinde anılmaya başlanıyordu¹²²⁸. Bu ahalinin daha evvelki nüfus sayımında aldıkları hüviyetlerin, mezhep hanesinde geçen bilgilerin değiştirilmesi de gündeme gelmişti. 1893 tarihinde Lazkiye İdare Meclisinin merkeze gönderdiği yazıda bu hususla ilgili talep bildiriliyordu. Sancak dahilindeki Nusayrilerin *tashih-i itikad* ile Hanefi mezhebine girdikleri belirtilerek, bunun neticesinde ellerindeki tezkerelerin değiştirilmesi gereği belirtiliyordu. Daha evvel *Nusayri*, *Hayderi* veya *Kilazi* şeklinde tanımlamaların yapıldığı tezkerelerin “...rah-ı dalalet ve zuleme-i cehaletten tarik-i hidayete sülük ile itikadları bi't-tashih mezheb-i hanefiye itba' itmiş olduklarına binaen...¹²²⁹”, iptal edilmesi isteniyordu. Bu iş için hazırlanacak 60 bin tezkerenin ise bedava dağıtılması uygun görülüyordu. Bu işin daha sonra Şura-yı Devlet'de görüşülmesiyle sadaret tarafından padişah onayına sunulmuştu¹²³⁰.

¹²²⁵ Misyoner mektepleri bahsinde olarak: “...zahiren kendülerini İslam gösterüb akaid-i mahsusaları varest-i arz ve ta'rif olan Nusayri ve Dürzi ve Mütevali taifeleri ise her din ü mezhebi kabule müstaid-i sehlü'l-iğfal takımından bulunmaları...”, BOA. A.Ş.MKT. MHM.450-53.

¹²²⁶ Detay için bkz. BOA. BEO. 4379-328366.

¹²²⁷ 10 Eylül 1306 (22 Eylül 1890) tarihli ve “Hakkı” imzalı rapor, BOA. Y.PRK. AZN. 4-57; ayrıca bkz. Bilgili, vd., 2010: 134-137; Ürkmez-Efe, 2010: 131-133.

¹²²⁸ Özellikle 1895 tarihinden itibaren resmi belgelerdeki bu tabire tesadüf etmeye başladık. Bkz. BOA. MF. MKT.256-47; aynı tabir için yine bkz. BOA. İ.MF. 4-7; BOA. MF. MKT. 755-34; BOA. Y. PRK. UM. 53-12; BOA. DH. TMIK-S 26-31.

¹²²⁹ 12 Ramazan 1310-18 Mart 1309 (30 Mart 1893), BOA. ŞD. 2280-40.

¹²³⁰ BOA. İ.DH. 1306-9; ayrıca bkz. Winter, 2016: 222.

Nusayriler devletle yeni münasebetleri paralelinde yaşadıkları sıkıntı ve taleplerini deyim yerindeyse daha yüksek sesle belirtiyorlardı. Yukarıda bahsettiğimiz politik nedenlere dayalı olarak değişen koşulları Nusayriler kendi lehlerine dönüştürmeye çalışıyorlardı. 1899 tarihinde hem vilayete hem de doğrudan saraya gönderdikleri ortak imzalı yazılarında Hüdaiye taifesi olarak sundukları şikayet ve talepleri yeni şartları yansıtabilecek mahiyetteydi. Bu yazılardaki taleplerde esasında iki hususa vurgu yapılıyordu. Birincisi, bir süredir mümessillerinin bulunmadığı yerel meclis ve komisyonlarda yeniden bir temsil hakkını sağlamak istemeleri; ikincisi ise mahalli memurlar tarafından gördükleri kötü muamelelerin son bulmasıyla ilgiliydi. Mabeyn Baş Katipliği aracılığıyla padişaha hitaben gönderdikleri 6 Nisan 1899 tarihli yazıda, memurlardan şikayetlerini, “... düşman elinde esaret şu hükümet memurininin eyadi-i zalim-anelerinden duçar olduğumuz felaketten ehvendir. Bu takat-fersa-yı ahvalden bahisle istirham-ı muadelet hakkında vilayete olan maruzatımızdan semere görülemediği gibi bi`l-aks tezyid-i mezalim enva`-ı mağduriyeti intaç ediyor. Usandık, aciz kaldık halet-i nez` de son nefesteyiz. Dehalet ideceğimiz yer de bab-ı adalet-i hamidiyedir. Son ümidimiz şu telgrafımızın netice-i fiiliyesidir...¹²³¹”, şeklinde belirtiyorlardı.

Bu meseleyle ilgili olarak Beyrut valisinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 26 Mayıs 1899 tarihli yazıda, Nusayrilerden gelen temsiliyet talebi hakkındaki ayrıntılar hakkında izahat getiriliyordu. Buna göre, esasında bir önceki seneye kadar Nusayrilerden iki azanın idari mecliste yer aldığını bildiriyordu. Ancak vali, kendisinden önce aynı vazifede bulunmuş şahsın, seçim yapılmadan azalık görevinin verilmesinin uygun olmayacağını savunarak bu uygulamaya kaldırdığını belirtiyordu. Buna karşın kendisinin, Nusayrilerden iki şahsın meclis ve mahkemedeki azalıklarda “fahri” olarak bulundurulması ya da yine Müslüman temsilciliğinden birinin onlara ayrılması gereğini daha evvel sadarete bildirdiğini ifade ediyordu. Ayrıca, tahsilat ve diğer hususlar münasebetinde memurların kendilerine gösterdikleri muamelelerin bu ahaliyi hükümetten soğutabilecek bir nitelikte olduğuna da dikkat çekiyordu¹²³².

¹²³¹ BOA. DH. TMIK-S 26-31.

¹²³² “...1 Nisan Sene [1]315 tarihli ve 10 numarolu tahrirat-ı acizinde sadaret-i azimiye arz olduğu üzere ba-intihab kendi taifelerine aid olmak üzere ikişer neferinin fahri olarak ilaveten meclis-i idare ve mahkemede bulundurulması yahud idare ve mahkemede mevcut olan ikişer İslam azasından birer tanesinin munassafeten bunlara hasrı ve maarif ve ziraat ve imalat dairelerinde müteşekkil komisyonlarda da birer neferinin aza sıfatıyla istihdamı ve zabıtalık ve tayini mahaline aid olan sair ufak memuriyetlerden hal-i vukuunda şayan-ı ehemmiyet bir cihet daha vardır ki o da emr-i tahsilat ve sair-i muamelatca memurini-

Nusayri ileri gelenlerinden gelen bu talep ve şikayetlerin ele alınması ardından Sadaretin Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazıda bu işin soruşturulması lüzumu talep edilmişti¹²³³. Padişahın emri üzerine tatbik edilmesi gereken bu tahkikatın icra edilmesi, Beyrut Vilayetine gönderilen emirle bildirilmişti. Aynı emirde, bahsi geçen şikayetlere neden olan durumun da önüne geçilmesi istenmişti¹²³⁴.

Lazkiye dahilinde olmak üzere, padişah emriyle tesis edilmek istenen mektep ve mescitlerin miktarı ile esasen vücuda getirilenler hususundaki malumat üzerinde durulması elzemdir. Zira bu tesislerden hareketle, devletin uygulamak istediği siyasetin somut manadaki boyutlarının takip edilebilmesi mümkün olabilecektir.

4.2.3. DEVLETİN POLİTİK PROGRAMININ İCRA KURUMLARI: MEKTEP VE MESCİTLER

Yukarıda belirtildiği üzere, devletin Lazkiye'deki mektep çalışmaları misyonerliğe karşı bir önlemle münhasır değildi. 1867 tarihli kayıtlardan görüldüğü üzere, Sünni Müslüman, Hristiyan ve Nusayri çocukları için Lazkiye kasabasında bir rüşdiye mektebinin açılması kararlaştırılmıştı. Farklı kesimlere mensup bu çocukların bir arada eğitim görmesi düşünülen mektebin inşa masraflarının ise yerel ahalden karşılanması yoluna gidiliyordu¹²³⁵.

1873 sonlarında, Lazkiye'nin sahil köyü Behluliye ile dönemin nahiyeleri olan Sahyun ve Beytü'ş-Şelf gibi Nusayriilerin yaşadığı yerlerde mekteplerin açılması yeniden gündeme gelmişti. Bu ahalinin eğitim ihtiyacının karşılanması maksadıyla gerekli

mahalliyeye taraflarından bunlar hakkında reva görülmekte olduğu anlaşılan şiddet ve yolsuzluktur. Bu misülli ahval-i gayr-ı layıka taife-i merkumeye hükümetten tebrid eyleyeceğinden...”, 15 Muharrem 1317 - 13 (14) Mayıs 1315 (26 Mayıs 1899), BOA. DH. TMİK-S 26-31.

¹²³³ 1 (gurre) Zilhicce 1316-31 Mart 1315 (12 Nisan 1899), BOA. DH. TMİK-S 26-31; tahkikat hususunda yine bkz. Sadarettin Dahiliye Nezaretine aynı tarihli yazı, BOA. BEO.1294-97031.

¹²³⁴ 1 Rebiyülahir 1317-27 (28) Temmuz 1315 (9 Ağustos 1899), BOA. DH. TMİK-S 26-31.

¹²³⁵ Ayrıca başka bölgelerde de benzerinin açıldığı anlaşılan bu mektep için tayin edilecek muallimlere verilecek maaşın nereden karşılanacağı merkeze sorulmaktaydı: “Trablusşam Sancağı muzafatından Lazkiye kasabasında İslam ve Hristiyan ve Nusayri taifeleri etfaline mahsus olmak üzere müceddeden bir mekteb-i rüşdiye ittihaz olunarak icab-ı hal nezaret-i celilerine iş'ar kılındığı gibi vilayetin sair taraflarında dahi bu veçhile mekatib küşadı istenilmekte ve mesarif-i inşaiyesi ahali-i cenabından tesviye idileceği taahhüd olunmakta ise de bunlar için tayini muktezi olan muallimler ile buraya virilmesi lazım gelen maaşları ne yolda tesviye olunacağı malum olmadığı beyanıyla istizanı şamil Suriye vilayeti valiliğinin meclis-i valaya havale buyırılan tahriratı leffen irsal kılınmağla...”, 5 Şaban 1284-19 Teşrinisani 1283 (2 Aralık 1867), BOA. MVL. 567-25. Benzer mevzuda ve aynı seneye ait olmak üzere Suriye Vilayetine gönderilen yazı için ayrıca bkz. BOA. MVL. 1063-30.

görülen mektepler iki dereceli olarak düşünölmekteydi. Buna göre, evvela bahsi geçen merkezlerde birer rüştiye mektebinin tesisi hedefleniyordu. Bunun dışında ise, 20 haneden (ilerde 10 hanelik olabileceği gibi) müteşekkil köylerde de sıbyan mekteplerinin ihdası düşünölmüyordu. Rüştiyelerde görevlendirilecek birinci ve ikinci muallimlerin İstanbul`dan, sıbyan mektepleri öğretmenlerinin ise Lazkiye ve liva merkezinden seçilmesi münasip görölmüyordu. Bu mekteplerle ilgili kaynağın da, gelir sağlayacak düzenlemeler haricinde, yine yerel ahalinin desteğiyle ikmal edilebileceği düşünölmüyordu¹²³⁶.

1890 tarihine gelindiğinde, önceki kısımda sıraladığımız gelişmelerin ardından başlayan yeni süreç hakkında mutasarrıf Ziya Bey, “yalnız sözle olmayub maarif ve ilm...¹²³⁷” aracılığıyla Nusayrilerin misyoner faaliyetlerinden kurtarılması gereğini vurgulamaktaydı. Öyle ki iki yıl sonraki yazısında, Nusayrilerin çocuklarını Amerikan mekteplerine vermesini, “şu halin önü alınmayub bir müddet daha şu hal devam ider ise burası dahi Cebel-i Lübnan`dan daha fena olacağı...¹²³⁸”, şeklinde izah ediyordu. Bunun yanında El-Hakim`in belirttiğe göre, Ziya Bey, Sultan Abdülhamit`e gönderdiği mektupta Nusayrilerin (Aleviler) hükümet ve yerel ahalinin de olumsuz etkisiyle Şii İran`a meyletme durumunda olduklarını belirtmişti. Bu sebeple onların Sünni İslam`a kazandırılması gereğine dikkat çekmişti¹²³⁹. Gerekli olan ise, mektep ve mescitlerin açılması yoluyla alınacak önlem somut bir icraata dönüşecekti.

Takip ettiğimiz verilerden hareketle, ilk aşamada tesisi istenilen mektep ve mescitlerin miktarında farklılıklar gözlenmiştir. Bunlardan 17 Haziran 1890 tarihli Meclis-i Mahsus`a ait yazıda, “şimdilik sahil karyelerde¹²⁴⁰” olmak üzere 25 mektep ve 25 mescidin tesis edilmesini talep ediliyordu. Benzer rakamlar diğer yazışma metinlerinde de bahis konusu olmuştu¹²⁴¹. Bunun dışında, farklı miktara ait taleplerinde olduğunu

¹²³⁶ Bkz. 5 Zilkade 1290-13 Kanunuevvel 1289 (25 Aralık 1873), BOA. ŞD. 207-6; 24 Zilhicce 1290-31 Kanunusani 1289 (12 Şubat 1874) tarihli belge için bkz., BOA. A}MKT.MHM 475-44; ayrıca bkz. Bilgili, vd., 2010: 78-81; Akbulut, 2010: 119; Kiremit, 2012: 161.

¹²³⁷ Gurre Rebiyülahir 1308-1 (2) Teşrinisani 1306 (14 Kasım 1890) tarihli yazı, BOA. Y.PRK. UM. 19-70.

¹²³⁸ 7 Mart 1308 (19 Mart 1892), BOA. Y. PRK. UM. 24-15.

¹²³⁹ El-Hakim, 1991a: 70.

¹²⁴⁰ BOA. İ. MMS. 113-4821.

¹²⁴¹ “Lazkiye Sancağı dahilinde Markab kazasında bulunan 40 bin kadar Nusayrinin kabul-ı akaid-i İslamiye eyledikleri gibi yine Lazkiyeye merbut Cebel-i Nusayri kurralarında açılan mekatibin tesiratıyla bunlardan 15 bin kadar Nusayrinin din-i mübin-i İslamı kabul ittiklerinden bunlar için iktiza iden kitab ve risailden başka şimdilik sahil karyelerde 25 bab mekatib ile 25 mescid inşasına lüzum göröleb...”, 23

verilerden takip edebilmek mümkündür¹²⁴². Bu rakamların belirlenmesinde ise inşaat için sağlanabilecek maddi kaynakların el verdiği olanakların etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Bunun yanı sıra, Ziya Bey`in 1890 Kasımında merkeze gönderdiği yazısında, 70 mektep ve 70 mescidin inşa olması gereğini vurguluyordu. Ancak netice olarak, Nusayri ahalisi için 40 mektep ile 40 mescidin inşa edilmesine karar kılınmıştı¹²⁴³. Sayısı belirlenen bu mektep ve mescitler için gerekli maddi kaynağın temini de önemli idi. Bu sebeple hem yerel kaynakların hem de merkezden gelecek maddi desteğin lüzumu da söz konusu olmuştu. Ziya Bey`in aynı yazısından da anlaşıldığı üzere, öncesinde, mektep inşasının masrafları vilayetin maarif hissesinden, mescitlerin ise maliye hazinesinden karşılanması düşünülmüştü. Bunun yanı sıra, bahsi geçen okulların hocalarına gerekli olan tahsisatın ise Lazkiye`ye ait sancak maarif hissesinden ödenmesi gerekli görülmüştü. Fakat bu tahsisat sağlama planı Maarif ve Maliye Nezaretleri tarafından uygun görülmeyince yeni çare düşünülmüştü. Zira Lazkiye`deki maarif hissesinin yıllık 100 bin kuruşluk bütçesi, mektep ve görevlendirilecek memurlar için yeterli bulunmuyordu. Bunun üzerine verilen irade ile mescit için gerekli masrafın padişahın kendi bütçesinden (Hazine-i Hassa) karşılanmasına karar verilmişti¹²⁴⁴. Diğer taraftan, mutasarrıf Ziya Bey, evvela

Zilkade 1307-28(29) Haziran 1306 (11 Temmuz1890), BOA. DH. MKT.1741-10; 28 Şevval 1307 (17Haziran 1890), BOA. İ. MMS. 113-4821; 20 Şaban 1308-18 (19) Mart 1308 (31 Mart 1891), BOA. DH. MKT. 1823-38.

¹²⁴² "... şimdilik büyücek karyelerde 15 mescid-i şerif ile 23 bab mektebe lüzum görüldüğü anlaşılmış...", 14 Şevval 1307 (3 Haziran 1890), BOA. MV. 54-37; Sahyun Kazasındaki Nusayriiler için 15 mektep ve 15 mescidin gereği hususunda, 2 Zilhicce 1307-7 (8)Temmuz 1306 (20 Temmuz 1890), BOA. DH. MKT. 1744-33. Yine Sahyun için: "Sahyun kazası dahi 15 mekteb ile 15 mescide muhtac olduğundan taife-i merkumenin duçar-ı me'yusiyetle bir takım rehaibinin iğfalat-ı tesirâtı altında kalmamak için gerek mukaddema bildirilen ve gerek bu kere istenilen mekatib ve mesacidin bir an evvel inşasıyla muallimlerin tayini lüzumu dermiyan kılınmış ve ahali-i Nusayriyenin tashih-i din ve itikad eylemeleri...", 12 Zilkade 1307-17 (18) Haziran 1306 (30 Haziran 1890), BOA. MV. 55-15; "nefs-i Sahyun kazası dahi la-akl 15 mekatib ve 10 mesacide muhtac bulunmuştur.", 13 Haziran 1306 (25 Haziran 1890), BOA. İ.MMS. 114-4867; "Sahyun Kazası için 15 bab mekteb ve ol kadar mescid inşası...", 20 Şaban 1308 - 18 (19) Mart 1308 (31 Mart 1891), BOA. DH. MKT. 1823-38; 19 Zilkade 130-24 (25) Haziran 1306 (7 Temmuz 1890), BOA. İ.MMS. 114-4867. Cebele bahsinde: "Cebele Kazası için dahi 21 mesacid ve 21 mekatib cem'an 42 bab...", 18 Mayıs 1306 (30 Mayıs 1890), BOA. İ. MMS. 113-4821, vd.

¹²⁴³ Gurre Rebiyülahir 1308-1(2) Teşrinisani 1306 (14 Kasım 1890) tarihli yazı, BOA. Y. PRK. UM. 19-70; Bilgili, vd. 2010: 140-141; Akbulut, 2010: 121.

¹²⁴⁴ "... 40 mekatib ve 40 mesacid inşası ve mekatib mesarifi vilayetin umum-ı maarif hisse-i varidatından ve mesacidin mesarifi dahi Maliye hazine-i celilesinden tesviye olunacağı ve şu 40 mekatibin hocalarının senevi maaşları olması lazım gelen 120 bin kuruş Lazkiye Sancağının hisse-i maarifinden tesviyesi lazım geleceği evvelce vilayete cevaben iş`ar kılınmış ise de şu hale dahi maarif ve maliye nazırları kail ve razı olmayarak yalnız Lazkiye sancağının senevi 100 bin kuruştan ibaret olan hassa-yı maarifin nısfı olan 50 bin kuruş ile mekatibin inşası emir olunmuş halbuki bu 50 bin kuruştan senevi 12 bin kuruş mekatib-i rüşdiye maaşına ve 12 bin de mekatib müfettişi namıyla tayin kılınmış olub Trablusşam`da ikamet iden Şeyh Reşid Efendiye ki cem'an 24 bin kuruş virildiği halde senevi 26 bin kuruş kalacağı ve bunun ile 40 mekatib inşası e senevi 120 bin kuruş maaş itası mümkün olmayacağı yine vilayet yeniden arz olunduğu surede cenab-ı hak

mekteplerin tesis edilmesi gereğini belirtiyordu. Çünkü Sünni İslam'ın esaslarını ve namaz kılmasını bilmeyen Nusayrilere önce mektepte bu esasların öğretilmesini savunmaktaydı¹²⁴⁵.

Buna müteakip zamanda, bahsi geçen yapıların inşasına başlanmıştı. İncelediğimiz kayıtlardan inşası tamamlanıp açılan mekteplerin sayısını takip edebilmekteyiz. Öyle ki Mutasarrıf Ziya Bey 1891 tarihinde, toplamda belirlenen 80 mescit ve mektep inşasından 21'inin altı ayda tamamlandığını belirtiyordu¹²⁴⁶. 1893 tarihinin başlarına gelindiğinde, planlanan mektep ve mescitlerin 23'ü tamamlanmış ve geriye her ikisinden 17 tanesi kalmıştı. Aynı yerde, inşa edilmiş mekteplerde 2 binden fazla çocuğun eğitim aldığı belirtilmekteydi¹²⁴⁷. Yaklaşık iki yıl sonra ise inşası biten mekteplerin sayısı 37'ye ulaşmıştı¹²⁴⁸.

Bahsi geçen 40 mektepten üçü dışındakilerin tamamı iptidai derecesindeki okullar şeklinde düşünülmüştü. Diğer üç mektebin ise, Markab, Cebele ve Sahyun'un kaza merkezlerinde yer alan iptidai okullarının birer rüşdiye mektebine dönüştürülmesiyle sağlanmasına karar verilmişti. Bu yol ile iptidai okullarından mezun olacak çocukların bu rüştiyeler kanalıyla Lazkiye merkezindeki idadiye girmelerinin sağlanmak istendiği anlaşılmaktadır¹²⁴⁹.

şevket-meap efendimize tükenmez ömürler virsün 40 mesacidin ceyb-i hümayundan inşasıyla mesarifat vakiasının hazine-i hassadan itasına irade-i seniyye şeref taalluk iderek bu 40 mesacidin beheri için beşer binden 200 bin kuruş dahi Suriye'de bulunan emlak-ı hümayun komisyonundan havale olunmuş...”, BOA. Y. PRK. UM. 19-70; Bilgili, vd. 2010: 140-141; Akbulut, 2010: 121; Talhamy, 2011b: 231; Akbulut, 2014: 102.

¹²⁴⁵ “...mesacid-i mezkura bir taraftan inşasına da bed'en (bed') olunmakta ise de diyanet-i İslamiye'yi asla bilmeyen bir kavim mektebe gitmeden evvel camiye gidüb namaz kılamayacağı ve kılmaklık dahi bilmediği bedihidir. Binaen-aleyh evvela tahsil-i diyaneti öğretilecek olan mekatibin inşası ehem ve elzem olub (...) mektebler girü kalur ise çekilen emek heba olacağı gibi camilere sarf olunacak akçe de heba olacaktır. Zira taife-i merkume evvela namaz kılamabilmez, bunu bildirecek mekteptir. Mekteb olmaz ise camiin ne faidesi var.”, BOA. Y. PRK. UM. 19-70; ayrıca bkz. Bilgili, vd. 2010: 140-141.

¹²⁴⁶ Bkz. 6 Mart 1307 (18 Mart 1891) tarihli yazı, BOA. İ.DH. 1222-95659.

¹²⁴⁷ Detay için bkz. 7 Mart 1308 (19 Mart 1892), BOA. Y. PRK. UM. 24-15; tamamlanan 23 mektep için ayrıca bkz. 18 Şaban 1310-23 Şubat 1308 (7 Mart 1893), BOA. MF. MKT. 162-54.

¹²⁴⁸ Lazkiye Mutasarrıflığından Maarif Nezaretine gönderilen 10 Şaban 1312-24 (25) Kanunusani 1310 (6 Şubat 1895) tarihli yazı, BOA. MF. MKT. 256-47.

¹²⁴⁹ “... yalnız merkez-i livada bir idadiye mektebi bulunduğu cihetle Cebele ve Markab ve Sahyun Kazaları merkezlerinde bulunan mekatib-i ibtidaiyenin rüşdiyeye tahviliyle birer muktedir muallim tayini (...) ve mekatib-i mezbure 40 baktan ibaret olub muallimlerine şehri iki yüz ellışer kuruştan maşat için 120 bin ve kezalik beher mektebe senevi dörder yüz kuruştan mesarif-i müteferrika için 16 bin kuruş ki cem'an 136 bin kuruş tahsisat-ı senevi ita olduğu kayden anlaşılmış olduğundan tertib ve iş'ar-ı mahalli mucibince kalb ve tahvil suretiyle 3 bab rüşdiye mektebinin...”, 7 Safer 1314-6 Temmuz 1312 (18 Temmuz 1896), BOA. BEO. 819-61390; 28 Cemaziyelevvel 1313 ve fi 3(4) Teşrinisani 1311 (16 Kasım 1895) ve 4 Şubat

Rüştiyelerde görevlendirilecek öğretmenler (muallim-i evvel) farklı yerlerden naklen buraya getirilmişti. Safed rüştiyesinden Abdurrahman'ın Cebele'ye, Hayfa rüştiyesinden Vehbi'nin Sahyun'a ve Nasıra rüştiyesinden Ali Rıza Efendi'nin Cebele'ye atanmasına karar verilmişti. Lüzumu dahilinde ise bu rüştiyelere ikinci bir öğretmen (muallim-i sani) ataması da düşünülmüştü¹²⁵⁰. Öğretmen ve imam olarak görevlendirilecek şahısların yanı sıra rüştiyeler için de birer kapıcının atanması gerekli görülmüştü. Bunun dışında olarak, mekteplerde işleyecek sürecin takip edilmesi maksadıyla da seyyar müfettiş istihdamı elzem olmuştu. Bu müfettişin yanında, gerek görüldüğü üzere, ikincisinin de 500 kuruş maaşla görevlendirilebileceği düşünülmüştü¹²⁵¹.

Atanan bu memurlardan, rüştiye mekteplerindeki öğretmenlere 600 kuruş, müfettişe 600 kuruş¹²⁵² iptidai mektebi öğretmenlerine 250 ila 150 kuruş¹²⁵³ ve kapıcılara (bevtab) da aylık 60 kuruş maaş bağlanıyordu¹²⁵⁴. Bunun dışında, mekteplerin ihtiyaçları maksadıyla da 1440 kuruşluk bir tahsisat (mesarif-i müteferrika) sağlanıyordu. Mescitlerde görevlendirilecek imamlar içinse farklı bir yola başvuruluyordu. Öyle ki mekteplere atanmış öğretmenlerin, mescit işlerini yürütmesi de isteniyordu. Bu maksatla görevlendirilecek öğretmenlerin seçimi Şer'îye Mahkemesine bırakılmıştı¹²⁵⁵.

İleriki süreçte, öğretmenlere verilen maaş miktarı yeterli gelmemeye başlamıştı. Bu sebeple, bahsi geçen maaşlara zam yapılması zaruri olmuştu. 1908 tarihli yazışmalarda görüldüğü üzere, zamlar için 37 mektepte eğitimin devamının sağlanması ve tedrisatın sağlıklı işleyişinin temini gerekçe gösteriliyordu. Bununla beraber zamlar, esasında sadece 33 mektep öğretmeni ve müfettişler için geçerli olacaktı. Zira 37 mektebin 4

1310 (16 Şubat 1895), BOA. MF. MKT. 317-46; ayrıca bkz. 25 Muharrem 1314-24 Haziran 1312 (6 Temmuz 1896), BOA. İ. MF. 4-7.

¹²⁵⁰ 15 Cemaziyelahir 1314-9 Teşrinisani 1312 (21 Kasım 1896), BOA. MF.MKT. 346-33.

¹²⁵¹ 25 Muharrem 1314-24 Haziran 1312 (6 Temmuz 1896), BOA. İ. MF. 4-7.

¹²⁵² Maaşları da içeren tablo için bkz. BOA. MF. MKT. 317-46; ayrıca bkz. 7 Safer 1314-6 Temmuz 1312 (18 Temmuz 1896), BOA. İ. MF. 4-7; 11 Safer 1314-10 Temmuz 1312 (22 Temmuz 1896), BOA. BEO. 819-61390. Atanan ilk müfettiş Ali Reşid Efendi olduğu anlaşılmaktadır. 12 Safer 1308-15 Eylül 1306 (27 Eylül 1890), BOA. BEO. AYN.d. 1422-210 (s. 457); Ali Reşid için ayrıca bkz. BOA. İ. MMS. 113-4821; Öney, 2016: 267.

¹²⁵³ 1895 tarihli cetvelde belirtilen maaş miktarı bazı okullarda 250 kuruş iken büyük bir kısmında ise 150 kuruş olarak belirtilmiştir. BOA. MF. MKT. 317-46. Ertesi yıla ait bir belgede ise tüm öğretmenler için ödenen aylık maaşın 250 kuruş olduğu belirtilmiştir. 11 Sefer 1314-10 Temmuz 1312 (22 Temmuz 1896), BOA. BEO. 819-61390; 7 Safer 1314-6 Temmuz 1312 (18 Temmuz 1896), BOA. İ. MF. 4-7. Ancak bahsi geçen cetveldeki teferruatlı verilerin daha doğru olduğu kanaatindeyiz.

¹²⁵⁴ BOA. MF. MKT. 346-33.

¹²⁵⁵ 8 Kanunusani 1310 (20 Ocak 1895), BOA. BEO.555-41590.

tanesinde görevli öğretmenlerin maaşı o esnada 250 kuruş idi. Kendilerine zam yapılacak öğretmenlerin ise 50 kuruş ek ödemeyele maaşları 200 kuruşa ulaşmış bulunacaktı¹²⁵⁶.

Bahsi geçen 40 mektebin tesis edildiği veya edilmekte olduğu merkezlerle bu okulların isimleri 1895 tarihli tabloya göre aşağıda sıralanmıştır.

Tablo: Nusayriler (Hüdaiye) için tesisi lüzumu görülen mektepler¹²⁵⁷

Yer		Mektep
Cebele	Cebele	Atafet-i Hamidiye (henüz inşaatı tamamlanmamış bir rüştiye mektebi)
Markab	Banyas	Hasenat-ı Hamidiye
Sahyun	Merkez-i Kaza (..) Çekil-i Sülüs? Karyesi	Me`ser-i Hamidi
Lazkiye	Kancere Karyesi	Sultan-ı Hamidi
Lazkiye	Meşkiyata Karyesi	Pertev-i Hamidi
Lazkiye	Besnade Karyesi	Eser-i Hamidi
Lazkiye	Demserho Karyesi	İhsan-ı Hamidi
Lazkiye	Kersane Karyesi	Lütf-i Hamidi
Lazkiye	Katriye Karyesi	Necm-i Hamidi
Lazkiye	Hennadi Karyesi	Feyz-i Hamidi
Lazkiye	Meşirefe Karyesi	Ziya-ı Hamidi

¹²⁵⁶ 11 Receb 1326-26 (27 Temmuz 1324 (9 Ağustos 1908), BOA. MF. MKT. 1033-63; 5 Cemaziyelahir 1326-21 (22 Haziran 1324 (5 Temmuz 1908), BOA. MF. MKT. 1068-31.

¹²⁵⁷ BOA. MF. MKT. 317-46.

Lazkiye	Behluliye Karyesi	Nir?-i Hamidi
Lazkiye	Seraya Karyesi	Meşakkat-i Hamidi
Cebele	Kardaha Karyesi	Fecr-i Hamidi
Cebele	Gazze Karyesi	Nurü'l-Hamidi
Cebele	Aynü`ş-Şarkıye Karyesi	Hamidiye
Cebele	Beyt-i Yaşut Karyesi	Bedia-yı Hamidiye
Cebele	Devir-i Baide Karyesi	Muhasenet-i Hamidiye
Cebele	Arabü'l-Mülk Karyesi	Mescid-i Hamidi
Cebele	Kelluho Karyesi	Mevhibe-i Hamidiye
Cebele	Hum Karyesi	Füyuzat-i Hamidiye
Cebele	Ayn-ı Şekkak Karyesi	Menar-ı Hamidi
Markab	Anneze Karyesi	Berrü'l-Hamid
Markab	Hasinü'l-Bahr Karyesi	Hamidü'l-Asar
Markab	Behanin Karyesi	En`am-ı Hamidi
Markab	Kadmus Karyesi	Şevket-i Hamidiye
Markab	Hataniye Karyesi	Nasrü'l- Hamid
Markab	Beluze Karyesi	Kudret-i Hamidiye
Markab	Kal`atü'l-Hevabi	Tevfikat-i Hamidiye
Markab	Haribe Karyesi	Mihrab-ı Hamidi
Markab	Te`nita Karyesi	Fütuhât-i Hamidiye

Sahyun	Eldiniye Karyesi	Himmet-i Hamidiye
Sahyun	Hasebiyet? Karyesi	Hibe-i Hamidiye
Sahyun	Beşmane Karyesi	Envar-ı Hamidiye
Sahyun	Heffe Karyesi	İnayet-i Hamidiye
Sahyun	Müceddel-i Salah Karyesi	Bareke-i Hamidiye
Sahyun	Debbaş Karyesi	Taa-i Hamidiye
Sahyun	Sellema Karyesi	Avn?-i Hamidiye
Sahyun	Müzeyyer`a Karyesi	Muvaffakat-i Hamidiye: Bu Mektebin inşaatı henüz hitam bulmamıştır.
Sahyun	Hubutebe-i Bulgar Karyesi?	Hidayet-i Hamidiye: Aynı durum.

Yukarıda listelenen mekteplerin ilk üçünün, kazalarda düşünülen rüştiyeler olduğu anlaşılmaktadır. Sıralanan mekteplerin kazalara göre dağılımının da eşit sayıda olması dikkatimizi çekmiştir. Bununla beraber, Cebele`de ki rüştiyenin henüz yapım aşamasında olduğu belirtilmiştir. Listenin sonundaki iki iptidai okulunun da benzer şekilde inşaatlarının sürdüğü ifade edilmiştir. Bu ise hali hazırda 37 mektebin mevcut olduğunu göstermektedir. “Hamidiye” olarak adlandırılan bu mekteplerin yanı sıra, ayrıca iki müfettişin isim ve alacakları maaşlara dair malumat verilmiştir. Bunlardan birinci müfettiş Saib Efendi iken ikincisi Necib Efendi olmaktadır. Kendilerine verilecek maaşların ise sırasıyla 600 ve 500 kuruş olduğu bildirilmiştir¹²⁵⁸. Ancak yukarıda

¹²⁵⁸ Aynı tabloda okulun öğretmenlerine verilecek maaş miktarı da verilmiştir. Detay için bkz. BOA. MF. MKT. 317-46.

belirttiğimiz üzere bir yıl sonraki kayıta sadece 1 müfettişin görevlendirilmesi üzerine bilgi geçmektedir¹²⁵⁹.

Bu okulların yanı sıra, bir süre sonra Lazkiye kasaba merkezinde bir akşam (leyli) ve hatta sanayi alanında eğitim verecek mektebin açılması düşünülmüştü. 1899 tarihine ait bir belgede belirtildiği üzere, Nusayriler için daha iyi bir netice alabilmek maksadıyla, Lazkiye'de kendilerine mahsus bu gece okulunun açılması fikri ileri sürülüyordu. Ancak yeni bir okul inşası için maddi kaynak sağlanması olası değildi. Bu sebeple gündüz eğitimi veren idadi okulunun gece mektebine dönüştürülmesi ve oluşturulacak bir ihtiyat sınıfıyla her sene otuz kadar Nusayri çocuğun buraya ücretsiz alınması gereği paylaşıyordu. Bunun alternatifi ise bir sanayi mektebinin ihdası idi. Ancak mevcut şartlar ölçüsünde gece okulunun amaca daha uygun olduğu düşünülüyordu. Zira Nusayrilerin eski inançlarındaki değişimin bu yolla gerçekleşebileceği kabul ediliyordu. Öyle ki bu değişimin gereği aynı zamanda mahalli halkın onlara karşı yaklaşımıyla birlikte bahis konusu ediliyordu. Bu zıtlığa, Nusayrilerin kadim inanç anlayışlarından bahsedilerek, “böyle asırlardan berü cehalet ve dalalet içinde kalmaları ve bu halleriyle ahali-i mahalliyyenin taassub ve nefretini celb ve tahrik eylemeleri¹²⁶⁰” şeklinde izahat getiriliyordu. Bu ise, Nusayrilerin itikadi açıdan “hatalı” görülmeleriyle yerli ahalinin onlara karşı tutum ve yaklaşımlarını gerekçelendiriyordu.

1902 tarihine gelindiğinde gece okulu mevzusunun halen gündemde olduğu anlaşılmaktadır. Bu sefer ise açılması düşünülen bu okulun masraflarının liman iskelesinden çıkan mallardan geçici bir ek vergi alınmasıyla (40 para) karşılanması düşünülüyordu. Lakin Lazkiye belediyesinin buna benzer ve daimi olan bir tahsilat yapmasından dolayı böyle bir yolun uygun olamayacağı kabul edilmişti. Diğer taraftan, kasabadaki gündüz idadi okulunun akşama dönüştürülmesinin önündeki sıkıntılara karşın yine de bu işin temin edilmesi gereği belirtiliyordu¹²⁶¹.

Diğer taraftan yukarıda listelediğimiz okulların inşası tamamlananlar için resmi açılışlar düzenlenmekteydi. Henüz 26 Ekim 1892 tarihinde, önceden inşası tamamlanmış 17 mektebin yanı sıra, o esnada 7 mektep ve mescitin daha bitirilmesiyle açılış

¹²⁵⁹ 17 Şevval 1310-21 (22) Nisan 1309 (4 Mayıs 1893), BOA. MF. MKT. 183-145.

¹²⁶⁰ Dahiliye Nazırından Maarif Nezaretine, Gurre Rebiyülahir 1317-27 (28) Temmuz 1315 (9 Ağustos 1899), BOA. MF. MKT. 496-33.

¹²⁶¹ Sadarettin Dahiliye ve Maarif Nezaretine, 6 Cemaziyelevvel 1320-28 (29) Temmuz 1318 (11 Ağustos 1902), BOA. BEO. 1901-142533.

düzenlenmişti¹²⁶². 29 Kasım 1892 tarihinde Beyrut Vilayetinden bildirildiği üzere, Sahyun ve Banyas'daki "Me`ser-i Hamidiye" ile "Hasenat-i Hamidiye" isimindeki mektep ve mescidin resmi açılışı yapılmıştı¹²⁶³. 7 Kasım tarihine gelince, bu sefer Kancere Köyündeki mektep ve mescidin açılış töreni gerçekleştirilmişti. Cumartesi gününe denk gelen törende, sancağın idare meclisiyle adliye heyeti, Şam'dan katılan Erkan-ı Harbiye'de Kaymakam İsmail Bey, civar köy ahali ve bölgenin ileri gelenleri hazır bulunmuştu. Bu esnada köydeki 120 civarındaki çocuğa da bedava kitap ve risaleler dağıtılmış ve orada bulunanlar defaaten "Allah yensar es-Sultan" diye dua etmişlerdi¹²⁶⁴. 22 Şubat 1893 tarihinde ise, Cebele'nin Devir-i Baide Köyündeki "Muhasenat-i Hamidiye" isimindeki mektep ve mescit açılmış, öğretmenliğine de 250 kuruş maaşla Arif Efendi (Fettahi) tayin olunmuştu¹²⁶⁵.

Tüm bu gelişmelere karşın, işleyen süreç oldukça kırılğan bir yapı arz ediyordu. Bu çalışmaların aktörü diyebileceğimiz mutasarrıf Ziya Bey'in ölümü ise yaşanan sürecin tıkanmasına sebep olmuştu. Bu durum ise, yapılan çalışmaların esasında Ziya Bey'in "omuzlarında" işlediğini göstermekteydi. Öyle ki, açılan bu okullar onun ölümünden sonra işlevini yitirmeye başlamıştı. Lazkiye Mutasarrıflığına gönderilen 28 Ocak 1895 yazıda böyle bir durumun olup olmadığı ve bunun sebepleri soruluyordu¹²⁶⁶. Ancak bu henüz bir başlangıçtı. Bu yöndeki haberlerin gelmesi devam edecekti.

Bahsi geçen okullarla ilgili, 1901 tarihinde verilen malumat, mekteplerle ilgili gelişen durumu anlatır mahiyettedir. Lazkiye haricindeki diğer 3 kazada yer alan mekteplerin listelendiği bu bilgide, evvela Sahyun'da ki "İnayet-i Hamidi" ve Cebele'de ki rüştiyenin harap ve kapalı vaziyette olduğuna açıklama getirilmişti. Verilen mektepler listesinin yanı sıra sadece 38 okulun mevcudiyetinden bahsedilmişti. Bunların arasında, yine 4 mektebin

¹²⁶² 4 Rebiyülahir 1310-13 (14 Teşrinievvel sene 1308 (26 Ekim 1892), BOA. Y. HUS. 266-97.

¹²⁶³ 9 Cemaziyelevvel 1310-17 Teşrinisani 1308 (29 Kasım 1892), BOA. DH. MKT.2026-14; BOA. BEO. NGG. d. 57, no: 1644.

¹²⁶⁴ 28 Teşrinievvel 1308 (9 Kasım 1892), BOA. Y.PRK. UM 19-58; ayrıca bkz. Akbulut, 2010: 121-122; Akbulut, 2014: 102.

¹²⁶⁵ 10 Şubat 1308 (22 Şubat 1893) tarihinde açıldığı belirtilmiştir. Bkz. 17 Şevval 1310-21 (22) Nisan 1309 (4 Mayıs 1893), BOA. MF. MKT. 183-145.

¹²⁶⁶ "Müteveffa Ziya Bek mutasarrıflığı zamanında taife-i Nusayriye için açılmış olan mekatib-i ibtidaiyenin hali kaldığı istihbar olunuyor. Bu sahih midir. Sahih ise şakirdsiz kalan kaç mektebtir. Ve el an küşade olan mekatib ile talebeleri mikdarı nedir ve bu hal neden neş`et eyliyor...", 16 Kanunusani 1310 (28 Ocak 1895), BOA. MF. MKT. 246-56. Ayrıca bkz. Temimi-Behçet, 1333: 551; Tozlu-Ürkmez, 2017: 131; Douwes, 2014: 112; Douwes, 1993: 167-168; Talhamy, 2011b: 231; Türkyılmaz, 2009: 222; Alkan, 2012: 46-47; Akbulut, 2014: 104; Orha, 2017: 212.

de harap olmasından dolayı eğitim yapılamıyordu. Geriye kalan 32 okulun 11 tanesinde de öğretmen yokluğu ve devamsızlık söz konusuydu. Bunların dışındaki 21 mektebin ise onarıma ihtiyacı olduğu bildiriliyordu. Bu duruma, derslerdeki sıkıntılar da eşlik ediyordu¹²⁶⁷.

1904 tarihine ait diğer bir veride sunulan okul sayısı ve bununla ilgili teferruatta da benzer olumsuz durum yansıtılmaktadır. Burada dikkati çeken ilk husus, bu okullardan sadece 36 tanesinin listelenmiş olmasıdır. Bunun yanı sıra, 1901 tarihli malumatta yer alan öğrenci sayısına nazaran burada daha düşük bir miktarın ibraz edildiği görülmektedir. Öyle ki Lazkiye`deki “Sarf-ı Meşkiyata” isimli mektepte kayıtlı öğrenci sayısı otuz olarak gösterilmişken geriye kalan mekteplerdeki rakamlar oldukça az bir miktara sahipti. Üstelik bu mekteplerden, sadece Cebele`de ki Arabü'l-Mülk Köyünde bulunan mektepte kız öğrenci yer almakla birlikte bunlar üç kişiden ibaretti. Bunun dışında, mekteplerin tümündeki öğrencilerden sadece ikisinin idadiye girebildiğine dikkat çekilmiştir. Bu öğrencilerin de öğrenimlerini tamamlamadan okulu terk edip ziraatle meşgul oldukları belirtilmiştir¹²⁶⁸. 1917 tarihli eserde de benzer duruma dikkat çekilmiştir. Lazkiye Sancağında 17 iptidai mektebinin olması gerekirken bunların sadece 11 ile kaldığı bildirilmiştir. Üstelik bu mekteplere karşı ilginin bulunmadığı ve toplamda sadece 250 öğrencinin müdavim olduğu ifade edilmiştir¹²⁶⁹.

Diğer taraftan, bahsi geçen Hamidiye mekteplerinin öğretmenleri, 1902 tarihinde 150 kuruş olan maaşlarını 4-5 aydan beri alamamaları üzerine mutasarrıflığa müracaat etmişlerdi. Bu durum onların hayat şartlarını zorlaştırırken aynı zamanda görevlerine devam konusunda da aksama yaratıyordu. Öyle ki Ramazan bayramı gibi vakitlerde, Ziraat Bankası şubelerinde tahsisat mevcut iken maaştan yoksun bırakıldıklarını ileri sürüyorlardı. Mevzunun merkeze bildirilmesi ardından, meselenin hallinin gereği talimatı vilayete verilmişti¹²⁷⁰.

¹²⁶⁷ 15 Kanunusani 1316 (28 Ocak 1901), BOA. Y.A. HUS. 415-29. 1904 tarihine gelindiğinde ise Cebele`nin Kardaha köyündeki “Fecr-i Hamidi” mektebinin de harap ve kapalı olduğu bilgisi gelmekteydi. Beyrut Maarif Müdürünün Maarif Nezaretine gönderdiği yazıda, bu mektebe ait öğretmen tahsisatından bir kısmının (100 kuruş) Arabü'l-Mülk köyündeki öğretmen Şeyh Tahir Efendi`ye verilmesi isteği gelmişti. Bkz. BOA. MF. MKT. 818-53.

¹²⁶⁸ Lazkiye Maarif Şubesi Reisi, idadi müdürü, 22 Nisan 1320 (5 Mayıs 1904), BOA. DH. TMIK. M. 168-7.

¹²⁶⁹ Teferruat için bkz. Temimi-Behçet, 1333: 551; ayrıca bkz. Tozlu-Ürkmez, 2017: 131.

¹²⁷⁰ Bkz. 6 Kanunusani 1317 (19 Ocak 1902) ve 12 Zilkade 1319-7 Şubat 1317 (20 Şubat 1902), BOA. MF. MKT. 609-19.

İki yıl sonra, aynı mesele yeniden resmi kayıtlara yansımıştır. Öğretmenler bu sefer, altı aydır maaş alamadıkları bahsini merkeze ulaştırmak istemişlerdi. Bu sebeple onları temsilen, aralarından Şakir Bey`in Maliye ve Maarif Nezaretlerine gönderdiği 1904 tarihli telgrafla mevzuyu bildirmişlerdi. Fakat bu hususla ilgili daha farklı bir vaziyetin olduğu da ortaya çıkmıştı. Verilen malumata göre, bu öğretmenlerin görev yerleri olan mektepleri kapalı tuttukları ve sancak merkezinde ikamet ettikleri yönünde ihbar edildikleri belirtiliyordu¹²⁷¹.

Gelişen sürecin getirdiği daha da dikkat çekici husus, Nusayrilerin çocuklarını yeniden Protestan mekteplerine vermeye başlamasıydı. 1 Ekim 1900 tarihinde, Ser-katib Tahsin (Paşa) imzalı olarak hazırlanan yazıda, Lazkiye Nusayrileri çocuklarının Protestan mekteplerinde eğitim gördüğü ihbarını dile getiriyordu. Bu durumun tahkik edilmesini maksadıyla Meşihat dairesi ve Maarif nezaretlerine bağlı memurlardan 2-3 kişiden oluşan bir heyetin teşkiline dair padişahın verdiği talimattan bahsediyordu¹²⁷². Ertesi gün ise, Meşihat, Dahiliye ve Maarif Nezaretlerine gönderilen yazıyla, bu heyetin kurulması lüzumu dile getirilmişti¹²⁷³.

Kısa bir süre sonra, yani Şubat 1901 tarihinde, oluşturulan heyetin verdiği bilgiye göre, Nusayrilerden dokuz erkek ve yedi kız olmak üzere toplam on yedi çocuk Protestan mekteplerinde bulunuyordu. Üç kişinin ise Protestanların verdiği maaşla faaliyet sürdürdüğü belirtiliyordu. Diğer taraftan, on bir çocuğun babaları, esasen kendilerinin Ziya Bey zamanında ve iradeleri dışında “muhtedi” olarak kaydedildiklerini ileri sürmüşlerdi. Buna karşın, kendilerinin ihtida etmedikleri ve 30-40 yıldan beri Hristiyan bulduklarını savunmuşlardı¹²⁷⁴. Bunun yanı sıra heyet, raporunda devlet okullarına devamın düşük kaldığı belirtiyordu. Bunun görünürdeki sebebi olarak, Nusayrilerin ekonomik uğraş alanı olan ziraatle meşguliyetine çocuklarını da katmak zorunda olmaları düşünülmekteydi. Ancak heyet, asıl sebebi iki nedene bağlıyordu. Birincisi, Nusayrilerin mevcut inançlarından kısa süre içerisinde vazgeçemeyecek olmasıydı. İkincisi ise, onların “geleneksel” çekinceleri olan askerlik vazifesiyle ilgili olduğunu ileri sürüyorlardı. Zira askerlik vazifesi ile okula gitmek arasında kayıt altına alınma bakımından mantıklı bir bağ

¹²⁷¹ Maarif Nezaretinden Beyrut Vilayeti Maarif Müdüriyetine, 27 Eylül 1320 (10 Ekim 1904) tarihli yazı için bkz., BOA. MF. MKT. 808-75.

¹²⁷² 6 Cemaziyelevvel 1318-18 Eylül 1316 (1 Ekim 1900), BOA. İ. HUS. 84-88.

¹²⁷³ 7 Cemaziyelahir 1318-19 Eylül 1316 (2 Ekim 1900), BOA. BEO 1558-116791.

¹²⁷⁴ 26 Kanunusani 1316 (8 Şubat 1901), BOA. Y.A.HUS. 415-29.

kuruyorlardı. Öyle ki bu nedenle bazı kimselerin, fakir ailenin çocuklarını kendi adına kaydedip okula yolladıklarının dahi yaşandığı belirtiliyordu¹²⁷⁵.

Bu sorunlara karşı, çözüm mahiyetinde öneriler sıralanıyordu. Bunlar arasında evvela, niteliksiz ve aslında devletin “politik misyonerliğini” beklenen ölçülerde ifa edemeyen öğretmenlerin değiştirilmesi gerekli görülüyordu. Bunun yanında, öğretmenlerin 150 kuruş olan maaşlarının 250 kuruşa artırılması ve mekteplerin bakım ve ihtiyacının telafisi gibi mevzulara dikkat çekiliyordu¹²⁷⁶.

Lakin bu öneriler arasında en dikkat çekici olanı ise, Nusayri çocuklarının bir bakıma sistematik olarak mevcut inanç bağlarından azade kılınmaları gereği üzerineydi. Zira hedeflenen inanç/mezhep değişiminin gerçekleşmesinde bunun elzem olduğu düşünülmekteydi. Bu hususta, Nusayriilerin gizli inanç anlayışının yetişkin çocuklara aktarılmasındaki uygulamaya dikkat çekiliyordu. Buna göre, inanç sırlarının ifşasının katledilmeye karşılık geldiği ve bu yüzden işin kefalete bağlandığı belirtiliyordu. Buna karşı savunulan düşünce ise, çocukların bu bağlardan “kurtarılması” gereği üzerineydi. Öyle ki hemen sonrasında, yukarıda işlediğimiz üzere, bu çocukların dini ve sanayi eğitimi almaları maksadıyla bir leyli (gece) mektebinin açılması gereği burada da bahsediliyordu¹²⁷⁷. Bu yola ile esasında, Nusayri çocuklarının yaşadıkları bölgelerden ayrı bir yerde eğitilmek istenildiğini düşünmekteyiz. Nusayri köylerinde açılan mekteplerle istenilen sonuca ulaşamamasına alternatif bir çare geliştirilmek istendiğini söyleyebiliriz. Böylece, çocukların, mensup oldukları kültürel atmosferden bağımsız bir yerde eğitilmek yolunun düşünülmüş olabileceği kanaatindeyiz.

Diğer taraftan, yerel hükümet yaşanan bu olumsuzluklara karşın, Nusayri (Hüdaiye) çocuklarının okullara devamı için çaba sarf etmeyi sürdürüyordu. 1903 tarihli yazışmada görüldüğü üzere, bu mekteplerde eğitim gören ve ekonomik gücü zayıf öğrencilerin elifba

¹²⁷⁵ Aynı yer.

¹²⁷⁶ Aynı yer.

¹²⁷⁷“... Rabian, taife-i mezkureden mezheb-i kadim-i batıllarının hala belki terk idemeyüpte Nusayrilikte sabit-i kadim olanların usul-i kesb-i hidayetlerinden istifade olunacak evlatları ise de mezheb-i kadimelerini kimseye ifşa-yı sır itmeyeceğine ve hilafında bulunur ise katl olunacağına dair kefalete rabt ile temin idilmek şartıyla 18 çağlarında talim ve telkin itmekte olduklarının bu kabil-i etfal o sene baliğ olarak zehirlenmeden akdem evliyasından teşrik olup büyüklerinden vefatıyla ve bu yolda mürur-i zaman ile münkarız olmadıkça ve hakayık ve uluviyet-i celile-i İslamiye kalblerinde istikrar etmedikçe batnen Nusayri olanları taassubat-ı kadimiyelerinden vazgeçirmek düşvar ve şu maksad-ı hayrın husulü için saye-i diyanet-vaye-i cenab-ı şehin-şahide sanayi ve ulum diniyye şubelerini havi bir leyli mektebin küşadına ihtiyaç emr-i bedidar ise de...”, 26 Kanunusani 1316 (8 Şubat 1901), BOA. Y.A.HUS. 415-29.

ve cüzler gibi eğitim dokümanlarının teminine destek sağlanması düşünülmüştü¹²⁷⁸. 1908 tarihine gelindiğinde ise, okulların tamir edilmesi ve eksikliklerinin giderilmesine karar verilmişti. Beyrut vali vekilinden Maarif Nezaretine gönderilen yazıda, bahsi geçen Hamidiye mekteplerinin tamiri münasebetiyle keşif çıkarılmak istendiği iletilyordu. Bu maksatla, sancaktan vazifelendirilecek bir mühendise gerekli tahsisatın maarif sandığından sağlanması yönünde izin talep ediliyordu¹²⁷⁹.

Netice olarak, devletin önceliği, misyonerlerin yerel ahaliyle olan ilişkilerinin önüne geçmek ve devletin bölgedeki iktidar haklarının tehlikeye düşmesine mani olmaktı. Nusayrilerin ise, yönetim/iktidarın sunacağı imkanlardan faydalanmak ve hatta genişletebilmek olduğu için belki de uzun bir zaman isteyen inanç dönüşümü gerçekleşmemiştir. Devletin sunduğu hizmetlerde aksama yada ilgiyi çekmediği durumlarda ise misyoner mekteplerine yönelimlerin tekrar etmeye başlaması pragmatik bir tutumun neticesini göstermektedir¹²⁸⁰. Bunun yanı sıra Nusayrilerin sisteme entegre edilmesi hususunda elbette yol alınmıştır. Ancak daha özeldir, onların Sünnileştirilmesi politikasında istenilen netice alınamamıştır¹²⁸¹. Zira inanç değişimi sistematik bir takip ve zaman isteyen şartlara ihtiyaç duymaktadır. Bu ise sadece mekteplerde telkin edilme aracılığıyla yeterli olamamıştır. Bunun neticesinde, misyonerlere benzer şekilde, devletin gerekli gördüğü değişim ve resmi mezhebi kimliğin benimsetilmesi gerçekleşmemiştir. Bu hususta verilebilecek en ilginç örneklerden birisi, dönemim Lazkiye Mutasarrıfı

¹²⁷⁸ Buna karşın bahsi geçen dokümanların yerine ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple tahkikata başvurulmuştu: Lazkiye'de taife-i Hüdaye için ba-irade-i seniyye-i hazret-i padişahi açılan mekatib-i ibtidaiye talebesinden bi-kudret olanlarına tevzi' ve ita olunmak üzere mübayia olunan risail-i mütenevvia ve saireye Lazkiye bank şubesinde sarf idilen Beyrut Maarif müdiriyetinden adım-ı kabulü iş'ar kılınan 11.096 kuruşun suret-i sarfi tedkik zımnında liva-yı mezkurede teşkil olunan komisyon-ı mahsusun merbut mazbatası (...) Ticaret ve Nafia Nezaret-i celilesinin melfuf tezkeresi zuhuruna muhasebenden yazılan der-kenarda gösterildiği üzere sarfiyat-ı vakıa evrak-ı mesbukaya mazeret olduğundan kabul ve mahsubu zaruri ise de elifba ve cüzler için vilayete gönderilen 1140 kuruşun bank şubesine iade veya mezkur cüzlerin irsal kılındığı anlaşılamadığından burasının Beyrut Maarif müdürlüğünden lede'l-istilam tahkikine kadar meblağ-ı mezkurun kabulü cihetine gidilemeyeceğinin muhasebece görüldüğünden sonra cevaben nezaret-i müşarün-ileyhaya iş'ar ...", 6 Şaban 1321-14 (15) Teşrinievvel 1319 (28 Ekim 1903), BOA. MF. MKT. 752-8.

¹²⁷⁹ "... hamidiye mekatib-i ibtidaiyesinin muhtac-ı ta'mir bulunan aksam ve nevakıs-ı sairesinin ba-keşifname iradesiyle mikdar-ı mesarifin tahmini için usulen i'zam idilecek liva mühendise iktiza iden harc-rahın maarif sandukundan sarfına me'zuniyet itası hususuna müsaide buyurulması mahalli mutasarrıflığının iş'arı ve vilayet maarif müdiriyetinin der-kenar üzerine ma'ruzdur...", 5 Rebiyülevvel 1326-24 (25) Mart 1324 (7 Nisan 1890), BOA. MF. MKT. 1059-5.

¹²⁸⁰ Pragmatik yaklaşımları bahsinde bkz. Mertcan, 2013: 110.

¹²⁸¹ Bu bahis için bkz. Mertcan, 2013: 104; Douwes, 2014: 142. El-Hakim'in belirttiği üzere, Ziya Bey'den sonraki süreçte Nusayrilerin şartları eski haline geri dönmüştü. Bunun yanı sıra açılan mektepler meskenlere dönüştürülmüş mescitler de yıkılmıştı. Ayrıntı için bkz. El-Hakim, 1991a: 71-71.

Mehmet Ali Ayni'nin 1908 tarihine tekabül eden hatıralarında bahsettiği olaydır. Belirttiği üzere, dağlardan gelen Nusayri ileri gelenlerinin ona başvurarak, kendileri için kullanılan "Hüdaiye" ifadesini kabul etmediklerine dair dilekçe sunmuşlardı. Kendi iradeleri dışında bu tanımlamayla nüfus defterine kaydedildiklerini belirtirlerken bu tabirin "Haydari" olarak değiştirilmesini talep etmişlerdi. Öyle ki "İmam-ı Aliyyü'l-Murtaza, Haydar-ı Kerrar'a mensubuz¹²⁸²" diyerek, aslında inançlarına olan bağlılığı savunduklarını gösteriyorlardı.

¹²⁸² M. Ali Ayni, 2009: 95-96.

SONUÇ

Suriye`nin batı yakasında yer alan Lazkiye, geçmişten gelen tarihsel mirasıyla günümüze kadar ulaşan bir merkezdir. Antik dönemlerden itibaren taşıdığı izlerle işlenen bu miras, farklı safhaların ürünü olarak şekillenmiştir. Bu tarihsel safhaların en dikkat çekici olanlarından birisi 16. yüzyılda başlamıştır. Osmanlı yönetiminin hakim olduğu Suriye coğrafyasındaki egemenlik döneminin Lazkiye tarihindeki payı geniş olmuştur. Bizim çalışmamız bu tarih kesitinin son aşamasına tekabül etmektedir. Bu ise 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonraki süreçte Lazkiye`nin yaşadığı idari, siyasi ve sosyal değişim ve gelişmeleri gün yüzüne çıkarmakla ilgili olmuştur.

Bunun yanında, kıyı ve liman merkezi olması itibariyle Lazkiye`nin bu alanda yaşadığı değişimi de yansıtmaya çalıştık. Kadim dönemlerden beri işlevselliğini sürdüren Lazkiye limanı ele aldığımız dönemde alt yapı itibariyle sıkıntılı şartlar içerisindeydi. Özellikle iskele koyunun derinliğindeki müşkülât, buradaki deniz hareketliliğinin önünde engel teşkil ediyordu. Bu sebeple buradaki alt yapının iyileştirilmesi münasebetiyle çeşitli girişimlerde bulunulmuştu. Ancak ifa edilen çalışmalar yavaş ilerlemiş ve eksiklikler devam etmişti.

Lazkiye iskelesiyle yerleşim merkezi arasında önceleri mevcut bulunan mesafe, kasabanın genişlemesiyle daralmaya başlamıştı. Kasabada yaşanan değişim ve büyüme yerleşim bölgesinin eski ve yeni imajını temsil eden bir yapı ortaya çıkmıştı. Denize yakın olan kesimde bulunan Kemaliye Mahallesi kasabanın yeni yüzünü temsil etmesi açısından önemliydi.

Lazkiye Kasabası farklı toplum kesimlerini barındıran bir yerleşim merkeziydi. Bunlar arasında Sünni Müslüman kesim kasabadaki en geniş kitleyi oluşturuyordu. Ortodoks Rumlar da Lazkiye`de önemli bir nüfusu barındırıyordu. Diğer taraftan zikrettiğimiz iki kesime mensup ve aynı zamanda kasaba yerleşimi dışındaki alanlarda yaşayan bir nüfus kitlesi de mevcuttu. Bunların dışında olarak, Maruni, Ermeni ve az miktarda da Protestan ve Latin nüfusa kasabada tesadüf ediliyordu.

Sancak bölgesinin en geniş kitesini oluşturan Nusayriler ve daha dar bir alanda yer alan İsmaililer kasaba merkezlerinde yaşamıyorlardı. Bahsi geçen iki kesimden olan

Nusayriler daha çok dağ bölgeleri ve köylerde bulunuyorlardı. İsmaililer ise Markab Kazasına bağlı Kadmus ve Hevabi bölgelerinde yer alıyorlardı.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin mülkiyet ve egemenlik alanında sarsılmış otoritesinin takviye edilmesi maksadıyla girişilen çalışmaların yansımaları, diğer bölgelerdeki gibi Lazkiye`de de etkili olmuştur. Modern merkezîyetçilik döneminde Osmanlı Devleti'nin vergi, askerlik ve idari alanda tatbik etmek istediği uygulamalar diğer bölgelerde olduğu gibi burada da önemli etkiler yaratmıştır. Devletin yürürlüğe koyduğu, denetim ve egemenliğini pekiştirecek politikanın devreye sokulması bu esnada kendini göstermekteydi. Bunun yanı sıra, geliştirilen Tanzimat politikaları devlet ile tebaa arasında yeni ilişkilerin devreye girmesini gerekli görüyordu. Bu sayede, devletin taşradaki iktidar ve denetimini temin edebilecek bir sistemin işler kılınması hedeflenmişti. Ancak sadece Suriye coğrafyası ve daha özelde Lazkiye ile münhasır bakıldığında, bu politikaların icrasında muhalefetle karşılaşılıyordu. Bölgenin dağlık arazisinde yaşayan Nusayri aşiretleri bu muhalefetin merkezinde yer alıyordu. 19. yüzyılın ortalarından itibaren baş gösteren muhalefetin başlıca nedenleri askerlik vazifesi ve vergi tahsili mevzularından doğmaktaydı. Devletin bölgedeki hakimiyetine temsil eden araçlar arasında yer alan Kur'a sistemine göre askere alım ile vergi verme hususundaki isteksizlikler bu külfetlerin oranının her geçen yıl birikmesine sebep oluyordu. Bunun vesilesiyle bölgede görevlendirilen memurlarla yerel temsilcilerin yaptığı usulsüzlükler de işin başka bir boyutu olmaktaydı. Bununla birlikte bahsi geçen hususlarda işin daha sıhhatli yürütülmesi için kayıt işlemlerinin icra edilmesi gerekirken bu işte de muvaffak olunamıyordu. Bölgedeki nüfus sayımının yapılmak istenildiğinde bu iş her zaman eksik kalmaktaydı. Bilhassa bölgenin en geniş nüfus kitlesini oluşturan Nusayriler açısından düşünüldüğünde kayıt altına alınma teşebbüslerinde beklenen netice alınamıyordu. Kayıt altına alınmanın vergiye ve askeri vazifeye bağlanmakla ilişkili düşünülmesi bu çekincenin sebebi olmaktaydı. Osmanlı yönetimi ise, bahsi geçen mevzulardaki muhalefetin bastırılması münasebetiyle askeri hareketler düzenlenmekteydi. Ancak bu teşebbüsler "vaka odaklı" olarak düşüneneğimiz aralıklı zamanlarda gerçekleştirilmekteydi. Bu ise bölgede daimi bir denetimi yürütecek otorite düzeninin sağlanmasına imkan veremiyordu.

Diğer taraftan devletin bölgedeki idare ve denetimi güçlendirmeye dönük gayretleri sürmekteydi. Öyle ki bu çalışmalar, Lazkiye`de sancak teşkilatının kurulmasının önünü

açmış bulunuyordu. 1864 tarihine müteakip Osmanlı taşra idaresine yönelik başlatılan idari reformlar dizisinin getirdiği yenilikler kapsamında Lazkiye`de bir sancak teşkilatı tesis edilmişti. 1880 tarihinde, Suriye Vilayeti dahilinde olmak üzere kurulan sancak teşkilatı, özellikle Cebel-i Nusayri coğrafyasındaki idare ve otoritenin tesisini amaçlamıştı. Bu sayede, dağ bölgesindeki köy yerleşimlerinin özellikle bir üst birim idaresi olan nahiyeler aracılığıyla daha sıkı bir ağ içerisinde kaza merkezlerine ve buradan da sancaktaki kontrol merciine bağlanması hedeflenmişti. Öyle ki sancağın teşkil edilmesinin arifesinde dağ bölgesi için sadece bir kaymakamlık idaresinin yeterli olmayacağını savunulması kaza sayısının artmasına vesile olmuştu. Bunun neticesinde dağ bölgesinin Lazkiye`nin idari sınırları dahilinde bulunan alanda Markab ve Sahyun olmak üzere iki ve toplamda sancağa bağlı dört kazanın teşkiline karar verilmişti.

Bunun yanı sıra gerek sancak teşkilatının gerekse bağlı bulunan kazaların idari alanda kurumsal gelişmeler ortaya çıkmıştı. Başta sancakta olmak üzere kaza teşkilatlarındaki işleri icra eden kurum ve memuriyetler mevcut bulunuyordu. Ancak yukarıda belirttiğimiz üzere, özellikle dağ bölgesine müdahil olan idari merkezlerin teşkilatlarındaki uygulamalarda farklılık ve bazen eksiklikler olabiliyordu. Sahyun Kazasında ve bazı nahiye merkezlerindeki idari durumlar bazen buna örnek teşkil ediyordu.

Sancağın kuruluşundan sekiz yıl sonra ise Lazkiye`nin sancak merkezi olması açısından yeni bir gelişme yaşanmıştı. Batılı devletlerin Beyrut`da artan ilgi ve nüfuzlarının kırılması maksadıyla buranın yeni bir vilayet merkezi olmasına karar verilmişti. 1888 tarihinde bu vilayet teşkilatının kurulması üzerine Lazkiye Sancağı da Beyrut`a bağlanmıştı. Bu tarihten sonra da sancak bölgesinde bilhassa nahiye merkezli idari yapılanma çalışmalarına devam edilmişti. Bu teşebbüsler de benzer yönde yani asayiş ve denetimin sağlanması maksadıyla tatbik edilmek istenmişti. Ancak tüm bu çalışmalar, bölgedeki muhalefet ve asayiş sorununu daimi olarak çözememişti. Devletin kendi hakimiyet alanındaki tebaasına yönelttiği taleplerle yerel ahalinin sergilediği tutum arasındaki tezatlığın ürettiği vaziyet devam etmişti.

Üstelik sadece Tanzimat politikalarına karşı yerel ahalinin gösterdiği muhalefet Osmanlı yönetimini meşgul etmiyordu. Nusayriilerin misyoner cemaatleriyle başlayan temasları

başta olmak üzere, yine İsmaililerin Hindistan`da dini bağlantıları üzerine ortaya çıkan vaziyet devletin odağında olmuştu.

Batini mezhep mensubu İsmaililerin Hindistan`da bulunan Ağa Han ile kurmaya başladıkları dini münasebet Osmanlı Devleti tarafından sakıncalı bulunmuştu. Zira gelişen bu ilişki devletin egemenlik sınırlarını aşmaktaydı. Kendi tebaasının bu eğiliminin önüne geçilmek istenmişti. Bu yönde olmak üzere, inanç önderlerinin tutuklanması ve bağış maksadıyla toplanan para ile değerli eşyaya el koyma yoluna gidilmişti.

Nusayrilerin batılı misyonerlerle olan münasebetleri daha ciddi bir mevzu olarak görülmüştü. Misyoner cemiyetlerinden birisi olan RPCNA Suriye`deki faaliyetleri için belirlediği merkezlerden olan Lazkiye`de çalışmalara başlamıştı. Bu bölgenin o esnada herhangi bir misyonerlik çalışması kapsamında bulunmaması burayı elverişli bir hale getirmişti. Üstelik Lazkiye`de, devletin resmi İslam inancı dışında gördüğü bir ahali olan Nusayriler bulunuyordu. Şii-batini mezhebin mensupları olan Nusayriler inanç bakımından misyoner faaliyetlerine uygun görülmüşlerdi. Bu sebeple RPCNA, yerel Hristiyanların yanı sıra Protestanlaştırma faaliyetlerinin odağında en mühim kesim Nusayriler olmuştu.

Misyonerlerinin bu ahaliyle kurdukları münasebetlerin en faal aracı eğitim olmuştu. Lazkiye ve çevre bölgelerde açtıkları okullara alınan çocuklara hem Hristiyanlık inancı hem de diğer alanlarda eğitim veriliyordu. Geçen süre içerisinde yatılı ve gündüz okulları şeklinde çeşitlenen bu eğitim kurumlarının faaliyeti yanı sıra diğer dini propaganda çalışmaları da gerçekleştirilmekteydi.

Protestan misyonerlerinin Lazkiye bölgesindeki diğer önemli faaliyet alanı ise sağlık hizmeti üzerineydi. Önce klinik düzeyde daha sonra ise hastane kurumu altında yürütülen faaliyetle de yerel ahaliyle ilişkileri geliştirmeyi amaçlamışlardı.

Yukarıda belirtildiği üzere, özellikle kırsal kesimde RPCNA misyonerlerinin en mühim hedef kitlesi Nusayriler olmaktaydı. Bu ahaliye mensup çocukların mektepler vasıtasıyla Protestanlaştırılma gayesi güdülmekteydi. Üstelik misyonerlerin bu ahali mensuplarını kendi taraflarına çekebilmek maksadıyla cazip vaatler sunabiliyordu. Bunların akla ilk geleni askerlik vazifesi üzerine olanıydı. Nusayrilerin Protestanlığı benimsemeleri durumunda askerlikten muaf olabilme imkanının doğması mezhep mensupları için çekici

olabilmekteydi. Öyle ki dağ bölgesindeki Nusayri-devlet zıtlaşmasının en mühim nedenlerinden birisi askerlik vazifesi konusundaki isteksizliklerinden kaynaklanıyordu.

İmparatorluk genelinde olduğu gibi özeldde Lazkiye bölgesindeki misyonerlik faaliyetleri de devletin politik gündeminde yerini almaya başlayacaktı. Giderek artan bu faaliyetlerin yürüttüğü din değiştirme çalışmaları Osmanlı yönetimini rahatsız etmiş ve bu husustaki müdahalelerine vesile olmuştu.

Lazkiye`de 1870`lerden itibaren misyoner çalışmalarına karşı başlayan hükümet müdahalesinin ilkinde Nusayri asıllı olup Protestanlığa girmiş üç kişi tutuklanmıştı. Bu tutuklamada öne çıkan husus, üç şahsın askerlik vazifeleriyle ilgili mevzu olmuştu. Tutuklamalara gösterilen itirazlara karşı devletin sergilediği tutum ise, bu ahalinin her halükarda askerlik vazifesiyle ilgili yükümlülüğünün devam etmesi üzerinedir. Böylece Nusayriler din değiştirse dahi Hristiyan ahali gibi askerlik vazifelerinden muaf tutulmayacakları ilan edilmişti.

Bu süreçten sonra, devletin misyoner çalışmalarına karşı yürüttüğü takip ve denetim artmaya başlamıştı. Ancak bu politika II. Abdülhamit döneminde daha da öteye geçmeye başlamıştı. Bu dönemden itibaren misyonerlerle mücadele sadece onların faaliyetlerinin önüne geçilmesinde daha sistematik bir yapıya bürünecekti. Öyle ki misyonerlerin çalışmalarını yürüttüğü bölgelerdeki kesimlere bir bakıma benzer bir politik yöntemle ulaşılmaya çalışılmıştı. Bu resmi programın fikri alt yapısını ise İslamcılık politikası oluşturmaktaydı. II. Abdülhamit yönetimiyle özdeşleşen İslamcılık hareketiyle, gerek imparatorluk dahilinde gerek ise Osmanlı egemenliğinin dışında kalan Müslüman ahalinin Osmanlı yönetimiyle olan münasebet ve bağlarının güçlendirilmesi hedefleniyordu.

Devletin resmi politikası olarak ortaya çıkan bu hareket Sünni İslam inancının daha geniş kitlelere yayılmasını hedefliyordu. Bu açıdan bakıldığında ise Nusayri, Kızılbaş ve diğer Şii ve batıni kesimlerle devletin kuracağı yeni ilişkiler bahsi geçen politika kanalıyla gerçekleştiriliyordu. Resmi İslam inancının dışında kalan bu kesimlerle geliştirilen yeni münasebetin amacı öncelikle devlete olan sadakat ve bağlılıklarının güçlendirilmesiydi. Bu maksatla işleyecek süreç ise devletin mekteplerinde verilecek eğitim yolu ve bu gibi uygulamalarla onların inanç değişimine uğramasının yani Sünnileşmelerinin sağlanması öngörülmekteydi.

Bu politikanın Lazkiye bölgesindeki tatbiki, özellikle misyonerlerin kaskacında bulunan Nusayriler üzerinde olacaktı. Bölgenin geniş bir nüfus kesimini temsil eden bu ahali hem Sünni İslam`ın dışında kalmakta hem de uzun bir süredir Amerikan misyonerlerinin hedefinde bulunmaktaydı. 1890`lara gelindiğinde belirmeye başlayan münasebet bir nevi “karşılıklı beklenti” üzerine gelişmeye başlamıştı. Devletin politik programı kapsamındaki taleplerine karşılık Nusayriler de sisteme dahil olarak ortaya çıkacak imkanlardan istifade etmek istiyordu.

Aradaki bu münasebetin yürütücüsü olarak düşünebileceğimiz Lazkiye Mutasarrıfı Ziya Bey`in görevi esnasında Nusayrilerin yaşadığı yerleşim bölgelerine mektep ve mescitlerin inşa edilmesine başlanmıştır. Bu maksatla üçü kaza merkezlerinde rüştiye olmak üzere toplamda 40 okul ve mescidin inşasına karar verilmiştir. Bir süre sonra ise inşası tamamlanan binalar eğitime açılmıştı. Ancak bu yapılar aksaklık ve ilgisizlik sonucunda işlevlerini beklenildiği derecede sağlayamamıştı. Bilhassa okullar arasında kapatılan ve öğretmensiz kalanların yanı sıra zamanla müdavim öğrencilerin sayısında da düşme yaşanmıştı. Bunun dışında olarak, Nusayrilerin çocuklarını misyoner mekteplerine verdikleri yönünde gelen bilgi ise ulaşılan durumu göstermesi açısından tamamlayıcı olmaktadır.

Özet olarak, Tanzimat`tan sonraki süreçte geliştirilen programlar çerçevesinde Osmanlı yönetimi, Lazkiye bölgesindeki otoriteyi beklenen düzeyde tesis edememişti. Bu aynı zamanda, Osmanlı Devleti`nin bölgenin yönetilebilirlik imkanlarının kurumsallaşmasının da önüne geçmişti. I. Dünya Harbi`nin patlak vermesinden sonra ise Suriye gibi, Lazkiye`nin de Osmanlı Devletiyle arasındaki bağlar kesintiye uğramıştı. Bunun yanısıra, bölge halkının ve özellikle Nusayri ahalisinin özellikle misyonerlerle olan münasebetlerinin önüne geçme ve bu ahalinin Osmanlı sistemine entegre edilmesi bahsinde de çalışmalar yürütülmüştü. Ancak tatbik edilen bu politikada Osmanlı, hedefleri lehinde yaratmış olduğu etkiler olmakla beraber, misyonerler gibi istediği neticeye ulaşamamıştı.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Asafi Amedi Kalemî (A}AMD.)

37-66.

Sadaret, Mektubi, Mühimme Kalemî Evrakı (A}MKT. MHM.)

73-31; 254-35; 274-48; 333-33;450-53; 475-44; 534-25; 757-110.

Sadaret, Mektubi, Nezaret ve Devair Evrakı (A.}MKT. NZD.)

124-42; 127-95.

Sadaret, Mektubi, Umum-i Vilayat Evrakı (A.}MKT. UM.)

174-69;178-24; 288-58; 352-1.

Bab-ı Ali Ayniyat Defterleri (BEO. AYN.d.)

903-72 (no.985); 905-33 (no. 408-63); 905 (no. 63/408); 905 (no. 65-72); 905-105 (no. 697); 907-1 (no. 111); 907-39 (no.1254);907-39 (no.1354); 1422-210 (s. 457).

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

69-5175; 294-21989; 444-10746; 555-41590; 692-51854; 755-56605; 817-61211; 819-61390; 1059-79396; 1249-93629; 1294-97031; 1327-99466; 1505-112871; 1558-116791;1564-117247; 1630-122243; 1792-134383; 1863-139717; 1901-142533; 1908-143054; 2052-153873; 2074-155529; 2181-163504; 2250-168719; 2507-188010; 2540-190499; 2548-191060; 2582-193576; 2609-195617; 2616-196159; 2728-204560; 2811-210818; 3390-254203; 3603-270224; 3661-274540; 3661-274510; 3711-278302; 3765-282368; 3813-285914; 3931-294801; 4001-300025;4379-328366; 4475-334607.

Bab-ı Ali Evrak Odası, Nezaret, Gelen Giden Defterleri (BEO. NGG.d.)

57, no. 1025; no: 1644.

Cevdet, Adliye (C. ADL)

9-610.

Dahiliye Tasnifi (DH)

Dahiliye, İdare (DH.İD): 74-61.

Dahiliye, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti,4. Şube (DH. EUM): 4.Şb. 10-22.

Dahiliye, İdare-i Umumiye (DH. İ. UM): 46/2-1.

Dahiliye, İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK): 87-29.

Dahiliye, Mektubi (DH. MKT): 31-9; 492-38; 529-38; 559-18;866-57; 950-41; 1114-43; 1149-63;1190-15; 1311-32; 1359-84; 1369-27; 1380-119; 1416-29; 1421-69;1472-58; 1474-51; 1475-100; 1495-113; 1497-88; 1589-94;1603-76; 1662-112; 1670-20; 1691-55; 1704-129; 1714-2; 1741-10; 1744-33; 1796-106; 1823-38; 1981-40; 2026-14; 2405-39; 2452-39; 2739-90; 2768-22; 2802-38; 2804-81; 2807-47; 2808-57; 2810-5.

Dahiliye, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUI): 15/2-13; 40-1-25; 48-14; 78-62.

Dahiliye, Siyasi Kısım (DH. SYS): 2791-41.

Dahiliye, Şifre Kalemi (DH. ŞFR): 129-32.

Dahiliye, İslahat (DH. TMİK.S): 26-31; 36-50; 54-27.

Dahiliye, Muamelat (DH. TMIK.M):145-1; 168-7; 255-23.

Evkaf Defterleri (EV.d.)

16779; 19040; 27334; 28303; 20371; 22804; 28566; 30657; 30842; 30872; 30146; 30372; 30657.

Hariciye, Tercüme Odası (HR. TO.)

463-35; 516-24.

Hatt-ı Humayun (HAT)

444-22253-B; 521-25480.

İrade Tasnifi

İrade, Adliye Mezahib (İ.AZN): 93-25.

İrade, Dahiliye (İ.DH): 612-42686; 836-67292; 869-69482; 944-74757; 1182-92449; 1182-92451; 1207-94486; 1222-95659; 1478-12; 1498-38.

İrade, Evkaf (İ.EV): 33-50.

İrade, Hariciye (İ.HR): 168-9062; 198-11234; 266-15960-1.

İrade, Hususi (İ. HUS): 84-88.

İrade, Maarif (İ. MF): 4-7.

İrade, Meclis-i Mahsus (İ.MMS): 63-2973; 95-4011; 97-4113; 113-4821; 123-5291.

İrade, Meclis-i Vala (İ. MVL): 384-16819.

İrade, Şura-yı Devlet (İ. ŞD): 50-2769.

İrade, Taltifat (İ.TAL): 430-56.

İrade, Ticaret ve Nafia (İ.TNF): 16-22.

Maarif Mektubi (MF. MKT.)

162-54; 183-145; 246-56; 256-47; 317-46; 346-33; 496-33; 609-19; 808-75; 818-53; 752-8; 1033-63; 1059-5; 1068-31.

Maliye Nezareti, Mesarifat Muhasebeciliği Defteri (MSF.d)

3782.

Meclis-i Vala (MVL.)

160-76; 163-33; 267-55; 284-69; 310-98; 567-25; 761-4; 1063-30.

Meclis-i Vükela (MV.)

30-8; 54-37; 55-15; 66-53; 83-72; 169-82.

Meşihat, Şeriyye Sicilleri Defteri (MSH. SSC.d.):Antakya

5244: (57/no.102, Numero. 219); (58/no.104, Numero. 4); (59/No.106, Numero.8); (60/No. 118-119, Numero.13 ve Numero. 15); (64/no.117, Numero. 33).

Şura-yı Devlet (ŞD)

207-6; 2302-9; 2314-3; 2428-9; 2501-28; 2647-32.

Yıldız Tasnifi

Yıldız, Resmi Maruzat (Y.A. RES): 64-29; 122-88.

Yıldız, Hususi Maruzat (Y.A. HUS): 257-26; 266-97; 415-29.

Yıldız, Esas Evrağı (Y. EE): 33-48; 43-103.

Yıldız, Kamil Paşa Evrağı (YEE. KP):1-80.

Yıldız, Mütenevvi Maruzat (Y.MTV): 7-54; 133-72; 161-13; 172-29.

Yıldız, Perakende, Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK): 88-18.

Yıldız, Perakende, Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y.PRK. AZN): 4-57.

Yıldız Perakende, Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. DH): 5-51.

Yıldız, Perakende, Maarif (Y. PRK. MF): 2-22; 2-23; 2-57; 4-80; 5-20.

Yıldız Perakende, Umumi (Y.PRK. UM): 2-43;19-58; 19-70; 24-15; 67-66.

National Archive Foreign Office (London) (FO)

78-910; 78-1388; 78-2282.

424-34; 424-57; 424-82; 424-87; 424-90; 424-91.

195-1613; 195-1648.

618-3.

881-2618.

The Reformed Presbyterian Church of North America (RPCNA) Yıllıkları¹²⁸³

Herald of Mission News

Herald of Mission News (1887), The Messengers of the Churches, The Glory of Christ,
Nos. 1-12, Editor: R.M. Sommerville, Newyork.

Herald of Mission News (1888), The Messengers of the Churches, The Glory of Christ,
Nos. 13-24, Editor: R.M. Sommerville, Newyork.

¹²⁸³ Bu kayıtlar, <http://rparchives.org/> sitesinden alınmıştır.

Herald of Mission News (1890). The Messengers of the Churches, The Glory of Christ, Nos. 13-24, Editor: R.M. Sommerville, New York.

Herald of Mission News (1892), The Messengers of the Churches, The Glory of Christ, Nos. 1-12, Editor: R.M. Sommerville, New York.

Herald of Mission News (1895), The Messengers of the Churches, The Glory of Christ, Nos. 1-12, Editor: R.M. Sommerville, J.W.Pratt&Son Printer 88&90 Gold St. N.Y., New York.

Herald of Mission News (1896).The Messengers of the Churches, The Glory of Christ, Nos. 1-12,Editor: R.M. Sommerville, J.W.Pratt&Son Printer 88&90 Gold St. N.Y., New York.

Herald of Mission News (1897). The Messengers of the Churches, The Glory of Christ, Nos. 1-12, Editor: R.M. Sommerville, J.W.Pratt & Son Printer 88&90 Gold St. N.Y., New York.

Minutes of the Synod

Minutes of the Synod of the Reformed Presbyterian Church of North America (1898). Session LXIX., Malton, M.P., June 1: 8.

Olive Trees

Olive Trees (1898). Editors&Proprietor: R.M. Sommerville, (A Monthly Journal Devoted to Missionary Work in Reformed Presbyterian Church, USA) New York.

Olive Trees (1899). Editors&Proprietor: R.M. Sommerville, (A Monthly Journal Devoted to Missionary Work in Reformed Presbyterian Church, USA) New York.

Olive Trees (1904). A Monthly Journal Devoted to Missionary Work in Reformed Presbyterian Church, USA.

Olive Trees (1906).Editors&Proprietor: R.M. Sommerville, (A Monthly Journal Devoted to Missionary Work in Reformed Presbyterian Church, USA) New York.

Olive Trees (1908). Editors&Proprietor: R.M. Sommerville, (A Monthly Journal Devoted to Missionary Work in Reformed Presbyterian Church, USA) New York.

Our Banner

Our Banner (1874-I). Devoted to The Principles of The Reformed Presbyterian Church (“For Christ’s Crown and Covenant”), Editors: J.C.K. Milligan (New York City), David Gregg (New York City), Volume I, Printed by The “Christian Statesman Association”, Philadelphia.

Our Banner (1874/1875-II). Devoted to The Principles of The Reformed Presbyterian Church, Editors and Proprietors: J.C.K. Milligan, J.H. Boggs, David Gregg, Volume II., Printed by The “Christian Statesman Association”, Philadelphia.

Our Banner (1876). A Monthly Magazine, Devoted to The Principles of The Reformed Presbyterian Church, Volume III, Editors and Proprietors: J.C.K. Milligan, J.H. Boggs, David Gregg, Volume IX.-1882, Printed by The “Christian Statesman Association”, No. 127, N. Seventh St., Phila, New York.

Our Banner (1877). Devoted to The Principles of The Reformed Presbyterian Church, Editors and Proprietors: J.C.K. Milligan, J.H. Boggs, David Gregg, Volume IV., Printed by The “Christian Statesman Association”, Philadelphia.

Our Banner (1882). Devoted to The Principles of The Reformed Presbyterian Church, Editors: J.C.K. Milligan (New York), David Gregg (New York), Volume IX.-1882, Office, of The “Christian Statesman”, Philadelphia.

Our Banner (1883). Devoted to The Principles of The Reformed Presbyterian Church, Editors: J.C.K. Milligan (New York City), David Gregg (New York City), Volume X.-1883, Published by The Christian Statesman, Publishing Co., 1520, Chestnut St., Philadelphia.

Our Banner (1884). Devoted to The Principles of The Reformed Presbyterian Church, Editors: J.C.K. Milligan (New York City), David Gregg (New York City), Volume XI-1884, Published by The Christian Statesman, Publishing Co., 1520, Chestnut St., Philadelphia.

Our Banner (1885). Devoted to The Principles of The Reformed Presbyterian Church, Editors: J.C.K. Milligan (New York City), David Gregg (New York City), Volume XII, Published by The Christian Statesman, Publishing Co., 1520, Chestnut St., Philadelphia.

Our Banner (1890). Devoted to The Principles of The Reformed Presbyterian Church, Editors: J.C.K. Milligan (New York City), Volume XVII-1890, Published by The Christian Statesman, Publishing Co., 1520 Chestnut St., Philadelphia.

Our Banner (1891), Devoted to The Principles of The Reformed Presbyterian Church, Vol. XVIII, January to December, Editor and Proprietor: N.R. Johnston, Published Monthly at \$1.00 Per Annum, Philadelphia.

The Covenanter

The Covenanter, Devoted to the Principles of the Reformed Presbyterian Church (1861). Editor and Proprietor: James M. Willson, Vol. XVII, William S. Young, Printer, 52 North Sixth Street, Below Arch, Philadelphia.

The Reformed Presbyterian

The Reformed Presbyterian (1856). Whole Number, Vol. XIX.-No. XI. New Series Vol. I.-No. XI.,

The Reformed Presbyterian (1859), Edited by Thomas Sproull (Minister of The Ref. Presbyterian Church), Volume XXIII, Printed by W.S. Haven, Corner of Market and Second Street, Pittsburg.

The Reformed Presbyterian (Minutes of the Synod) (1861). Whole Number, Vol. XXV.-No. 7&8., (July&August), Session XXXI., New York City.

The Reformed Presbyterian (1862). Edited by Thomas Sproull (Minister of the Ref. Presbyterian Church), Volume XXVI., Printed by S. Heaven, Corner of Wood and Third Streets, Pittsburg.

The Reform Presbyterian and Covenanter

The Reform Presbyterian and Covenanter (1873), Editors and Proprietors Thomas Sproull, John W. Sproull, Combined Series, Vol. XI., Printed by Bakewell&Marthens, No. 71, Grant Street, Pittsburgh.

The Reformed Presbyterian and Covenanter (1882). Combined Series, Vol. XX, Editors and Proprietors: J.W. Sproull, D.B. Willson, Printed by Myers, Shinkle&Co., 145, Wood Street, Pittsburgh.

The Reform Presbyterian and Covenanter (1888), Editors and Proprietors: J.W.Sproull, D.B. Willson, Combined Series, Vol. XXVI, No. 1, Printed by Myers, Shinkle&Co., 523, Wood Street.

The Reformed Presbyterian and Covenanter (1893). Combined Series,-Vol. XXXI, No. 1, Editors and Proprietors: J.W.Sproull, D.B. Willson, Printed by Myers, Shinkle&Co., 523, Wood Street, Pittsburgh.

Salnameler¹²⁸⁴

Beyrut Vilayet Salnameleri (B.S.)

1311 (1. Defa); 1318 (2. Defa); 1319 (3. Defa);1322 (5. Defa); 1324 (6. Defa); 1326 (7. Defa).

Devlet Salnameleri (D.S.)

D.S. 1263 (1. Defa?); D.S., 1264 (2. Defa?); D.S., 1265 (3. Defa?); 1266 (4. Defa); 1270 (8. Defa); 1271 (9. Defa); 1272 (10. Defa-Aşre); 1273 (11. Defa); 1274 (12. Defa?);1275 (13. Defa); 1276 (14. Defa); 1277 (15. Defa); 1279 (17. Defa);1280 (18. Defa?);1281 (19. Defa); 1282 (20. Defa); 1283 (21. Defa); 1284 (22. Defa); 1287 (25. Defa); 1288 (26. Defa); (1289 (27. Defa); 1290 (28. Defa);1306 (44. Defa?); 1307 (45. Sene); 1310 (48. Sene); 1313 (51. Defa); 1315 (53. Defa); 1318 (56. Sene); 1320 (58. Sene); 1323 (61. Sene); 1326 (64. Sene); 1326 (65. Sene); 1328 (67. Sene); 1334 (68. Sene).

Maarif Salnameleri (M.S.)

1321 (6. Sene).

Suriye Vilayet Salnameleri (S.S.)

1285 (1. Defa); 1286 (2. Defa); 1288 (3. Defa); 1289 (4. Defa); 1291 (6. Defa); 1292 (7. Defa); 1293 (8. Defa); 1294 (9 Defa); 1295 (10 Defa); 1296 (11 Defa); 1297 (12. Defa); 1298 (13. Defa); 1299 (14. Defa); 1300 (15. Defa); 1301 (16. Defa); 1302 (17. Defa); 1303 (19 Defa); 1304 (20. Defa); 1305 (21. Defa).

¹²⁸⁴ Salname kayıtları ekseriyetle İSAM'ın websitesi üzerinden takip edilmiştir.

Basın Arşivi

American Watchman and Delaware Advertiser [microfilm reel]: December 10, 1822, s. (Image) 2.

Chicago Tribune: 11 December 1870, No. 130, s. 5.

New-York Daily Tribune: 31 July 1860, Tuesday, sayfa 8; 29 April 1888, Sunday, s.15.

Sebilü'r-Reşad: 23 Ağustos 1328-23 Ramazan 1330 (5 Eylül 1912) Perşembe, Cilt 2-9, Aded 27-209, s. 13-15.

Sprit of The Times, İronton Ohio, Tuesday, 29 November 1853, Volume 1, Number 47, s. 1.

St. Landry Democrat: 27 September 1884, Number 38, s. 7.

The Daily Evening Telegraph (Philadelphia): Saturday, 18 February 1871, s. 6.

The Evening Star. [volume]: 23 July 1902, Wednesday, s. (Page) 3; 24 July 1902, Thursday, s. 11.

The Globe, November 27, 1874, Friday, s. 2.

The New York Herald: 1 December 1872, Sunday, s. 13.

The Newyork Times:16 February 1873; 15 May 1876.

The Salt Lake Herald (The Sunday Herald): 16 February 1890, Number 224, s. 15.

The Sun: 25 July 1894, Wednesday, No. 328, s. 6.

The Washington Times: 8 September 1901, Sunday, Number 2661, s. 7.

Yorkville Enquirer. [volume]: 14 June 1883, s. 4.

Kaynaklar

Abdulbasit Ünsi (1326), *Delil Beyrut, Takvimü'l-İkbal li Senel327 Hicriyye, Es-Senete`ş-Şarkıyya 1324-1325, Es-Senete`l-Garbiya 1909-1910, (Es-Senete`l Evveli), Tab` bi Matbaat Ceridetü`l-İkbal, fi Beyrut.*

Ali Cevad (1313). *Memalik-i Osmaniyyenin Tarih ve Coğrafya Lugatı*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet (İstanbul).

- Ali Saib (1304). *Coğrafya-yı Mufassal Memalik-i Devlet-i Osmaniyye*, Matbaa-i Abdullah el-Ziya, Konstantiniyye (İstanbul).
- Ali Suad (2015). *Suriye, Irak, Necid ve Hicaz Seyahatlerim (Necid'e Doğru-Necid'ten Avdet Hatıratı)*, Hazırlayanlar: Zekeriya Kurşun-Ali Okumuş, Taş Mektep Yayınları, İstanbul.
- Ahmet Rifat (2004). *Lügât-i Tarihiyye ve Coğrafîyye*, Cilt: 5-6-7 Tıpkıbasım/Facsimile, Keygar Neşriyat, Ankara.
- Benjamin of Tudela (1878). "The Travels of Rabbi Benjamin, of Tudela, A.D. 1160-1173", *Early Travels in Palestine*, Comprising The Narrative of Arculf, Willibard, Bernard, Saewulf, Sigurd, Benjamin of Tudela, Sir John Maundeville, De La Brocquiére and Maundrell, Edited, with Notes, by Thomas Wright, Henry G. Bohn, MDCCCXLVIII, York Street, London.
- BLISS, Frederick Jones (Ph.D.) (1912), *The Religious of Modern Syria and Palestine*, (The Bross Lectures 1908, Lectures Delivered Before Lake Forest College on The Foundaton of TheLate William Bross), Charles Scribner`s Sons, Newyork. (Digital Publisher: World Public Library Association).
- BOWRING, John (1840). *Report on The Commercial Statistics of Syria*, Addressed to The Right Hon. Lord Viscount Palmerston, Her Majesty`s Principal Secretary of Statefor Foreign Affairs, Printed by William Clowes and Sons, Stamford Street for Her Majesty`s Stationery Office, London.
- BROWNE, W. G. (1799). *Travels in Africa, Egypt and Syria, From The Year 1792 to 1798*, Printed for T. Cadell Juniorand W. Davies, Strand; and T. N. Longmanand O. Rees, Paternoster-Row, London.
- BURCKHARDT, John Lewis (1822), *Travels in Syrian and The Holy Land*, Published by The Association for Promoting The Discovery of The Interior Parts of Africa, John Murray, Albemarle Street, London.
- Celâl-Zade Mustafa (1990). *Selim-Nâme*, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Ahmet Uğur-Öğr. Gör. Mustafa Çuhader, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Cevdet Paşa (1991). *Tezâkir*, 40-Tetimme, Yayınlayan: Prof. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- CUÏNET, Vital (1896). *Syrie, Liban et Palestine, Géographie, Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée*, Ernest Leroux, Editeur 28, Rue Bonaparte, 28, Paris.
- DUSSAUD, René (1900). *Histoire et Religion Des Nosairis*, Librairie Emile Bouillon, Editeur 67, Rue de Richelieu, Au Premier, Paris.
- Düstur* (1329) Tertib-i Sani, Cilt II, İstanbul (Dersaadet)¹²⁸⁵.
- ABÛ'L-FARAC, Greorgy (Bar Hebraeus) (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*, 1. Ve 2. Ciltler, Türkçe'ye Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- III. Ağa Han Sultan Muhammed Şah (2005), *Ekselansları Ağa Han, İmam, Politikacı, Filozof, Dost*, Türkçesi: Zeynep Özbek, Kaknûs Yayınları, İstanbul.
- EL-BAĞDADÎ, Abdülkahir (2011). *Mezhebler Arasındaki Farklar*, Önsöz ve Notlarla Çeviren: Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- EL-EŞ'ARÎ, Ebû'l-Hasen (2005). *İlk Dönem İslam Mezhepleri, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn*, Çevirmenler: Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, Kabcacı Kitabevi, İstanbul.
- EŞ-ŞEHRİSTANÎ, Muhammed (2011). *Milel ve Nihal, Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi*, Çeviri: Mehmet Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul.
- EL-HAKÎM, Yusuf (1991a). *Suriyya ve'l-Ahdü'l-Osmani*, Darü'l-Nehar Lil-Neşr, Beyrut.
- _____ (1991b). *Beyrut ve Lübnan fi Ahdü'l-Osmani*, Darü'l-Nehar Li'l-Neşr, Beyrut.
- ET-TAVİL, M. E. Galib (2010). *Arap Alevileri Tarihi*, Arapça Aslından Çeviren: İsmail Özdemir, Karahan Kitabevi, Adana.
- Evliya Çelebi (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya-Manisa-İzmir-Antalya-Karaman-Adana-Halep-Şam-Kudüs-Mekke-Medine*, 9. Kitap-1 ve 2. Cilt, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

¹²⁸⁵ Künye 1. Cildin kapak kısmından alınmıştır. Temin yeri: TBMM Kütüphanesi Açık Erişim.

- FİELD, Henry M. D.D. (Author of “From The Lakes of Killarney to The Golden Horn”, “From Egypt to Japan” and “On The Desert”) (1888). *Among The Holy Hills*, Fourth Edition, Charles Scribner`s Son, Newyork.
- FREESE, Jacob R. M.D. (U.S.Commissioner to Paris Exposition, 1867) (1869). *The Old World, Palestine, Syria and Asia Minor*, Travel, İncident, Description and History, J.B. Lippincott & Co., Philadelphia.
- İBN BATUTA Tancî, Ebu Abdullah Muhammed (2010). *İbn Battûta Seyahatnamesi-I*, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İbretnümâ* (1989). Mabeynci Fahri Bey`in Hatıraları ve Bazı Belgeler, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- İsmail Kemal Bey`in Hatıratı* (2016). Editör: Sommerville Story, Çevirenler: Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KELLY, Walter Keating (1844?) *Syria and The Holy Land, Their Scenery and Their People*, Chapman and Hall, 186, Strand, MDCCCXLIV, London. [Eserde basım tarihine rastlanılmadığı gibi, aynı kitabın mevcut olduğu <https://babel.hathitrust.org> web adresinde bu hususta 1844 senesi bilgisi verilmiştir. Çalışmamızda bahsi geçen tarihi kullanmaktayız.]
- KİNNEİR, John Macdonald (Captain in Service of The Honourable East İndia Company Town Major of Fort St. George; and Political Agent at The Durbar of His Highness The Nabob of The Carnatic) (1818). *Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in The Years 1813 and 1814 with Remark on The Marches of Alexander and Retreat of The Ten Thousand*, John Murray, Albemarle-Street, London.
- LEAELY, Lewis Gaston (1914). *Syria The Land of Lebanon*, (Ph. D. Formerly İnstructor in The American Colege) Mc Bride, Nast&Company, New York, (Digital Publisher: World Public Library Association).
- LYDE, Samuel B. A. (1853). *The Ansyreeh and İsmaeleeh: A Visit to Secret Sect of Northern Syria; With A View to The Establishment of Schools*, Hurst and Blackett, Publishers, Successors to Henry Colburn, 13, Great Marlborough Street (Schulze and Co., 13, Polland Street), London.

_____ (1860). *Asian Mystery. Illustrated in The History, Religion and Present State of The Ansaireeh or Nusairis of Syria*, Printed by Spottiswoode and Co. New-Street Square, London.

Mithat Paşa Hatıraları: 1 (1997). *Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-i İbret)*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul.

MAĞMUMİ, Dr. Şerafettin (2008). *Bir Osmanlı Doktorunun Seyahat Anıları, (Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye, Yüzyıl Öncesindeki Anadolu Halkının Karabasandan Farksız Yaşamının Gerçek Yüzü)*, Günümüz Diline Çeviren: Cahit Kayra, Boyut Kitapları, İstanbul.

M. Ali Aynî (2009). *Hatıralar*, Hazırlayan İsmail Dervişoğlu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

MONRO, (Rev.) Vere (1835). *A Summer Ramble in Syria, with A Tartar Trip from Aleppoto Stamboul*, Vol II. in Two Volumes, Richard Bentley, New Burlington Street, Publisher in Ordinary to His Majesty, London.

MOORE, George Foot, D.D., LL.D. (1914). *Metempsychosis (The Ingersoll Lecture, 1914)*, Harvard University Press, Cambridge/Oxford University Press, London.

Mustafa Nuri Paşa (1992). *Netayic ül-Vukuat, Kurumlarıyla ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Cilt I-II, Sadeleştiren, Notlar ve Açıklamaları Ekleyen: Prof. Dr. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

JESSUP, (Rev.) Henry Harris D. D. (1873). *The Women of The Arabs*, (with A Chapter for Children), Edited by Rev. Robinson, D.D., & Rev. Isaac Riley, Dodd&Mead, Publishers, New York.

_____ (1910a). *Fifty-Three Years in Syria*, In Two Volumes, Volume I, Fleming H. Rewell Company, Newyork vd. (Digital Publisher: World Library Association).

_____ (1910b). *Fifty-Three Years in Syria*, In Two Volumes, Volume II, Fleming H. Rewell Company, Newyork vd. (Digital Publisher: World Library Association).

PORTER, J.L. (1868). *A Handbook for Travellers in Syria and Phalestine*, Including An Account of The Geography, History, Antiquities, and İnhabitants of These Countries, The Peninsula of Sinai, Edomand The Syrian Desert; With Detailed Descriptions of Jerusalem Petra, Damascus and Palmyra, Map and Plans New and Revised Edition, Part II., John Murray, Albemarle Street, London.(Digital Publisher: World Public Library Association).

ROBİNSON, George (1837). *Three years in The East: Being The Substance of A Journal Written During A Tour and Residence in Greece, Egypt, Palastine, Syria and Turkey in 1829-1830, 1831 and 1832*, Syria, Printed by A. Belin, London-Paris.

SÂMÎ, Şemseddin (2011). *Kamûs-ı Türkî*, Önsöz: Ömer Faruk Akün, Kapı Yayınları, İstanbul.

_____ (1306). *Kamusü `l-Alam*, 2.Cilt, Mihran Matbaası, İstanbul.

_____ (1314). *Kamusü `l-Alam*,5.Cilt, Mihran Matbaası, İstanbul.

_____ (1316). *Kamusü `l-Alam*, 6. Cilt, Mihran Matbaası, İstanbul.

SPRINGETT, Bernard H. (1922). *Secret Sect of Syria and Lebanon*, George Allen & Unwin Ltd, London.

TEMİMİ, Mehmet Refik-BEHÇET, Mehmet (1333/1335). *Beyrut Vilayeti I, (Cenub Kısmı)*, Vilayet Mabaası.

_____ (1333/1336). *Beyrut Vilayeti II (Şimal Kısmı)*, Vilayet Matbaası.

THOMSON, W.M.D.D. (1859). *The Land and The Book or Biblical İllustrations Drawn from The Manners and Customs, The Scenes and Scenery of The Holy Land*, Maps, Engravings, (Twenty-Five Years A Missionary of The A.B.C.F.M. in Syria and Palestine), İn Two Volumes, Vol I, Happer &Brothers, Publishers, Franklin Square, Newyork.

VOLNEY, M.C. F (1788). *Travels Through Syria and Egypt in The Years 1783, 1784 ve 1785*,(İllustrated with Copper Plates, Translated from The French), in Two Volumes Vol. II, Second Edition, Printed for G. G. J. and J. Robinson, Pater-Noster-Row, MDCCLXXXVIII, London.

WALDMEIER, Theophilus (1886). *The Autobiography of Theophilus Waldmeier, Missionary: Being An Account of Ten Years` Life in Abyssinia; Sixteen Years in Syria*, S. W. Partridge & Co., 9, Paternoster Row, E.C., London.

WALPOLE, F.R.N. (1851). *The Ansayrii, (or Assassins), with Travels in The Further East in 1850-51, Including A Visit to Nineveh*, İn Three Volumes Vol. III, Richard Bentley, New Burlington Street, Publisher in Orbinary to Her Majesty, London.

WEULERSSE, Jacques (1940). *Le Pays Des Alaouites I*, İnstitut Français De Damas, Tours Arrault&Cie, Maitres İmprimeurs.

WORTABET, Gregory M. (1856). *Syria, and The Syrians or Turkey in The Dependencies, of Bayroot, Syria*, Vol. I., James Madden, 8, Leadenhall Street, London.

AraştırmaEserleri

AKBULUT, Uğur (2010). “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Lazkiye Nusayrîleri (19. YY.)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 54. Sayı (Bahar), Ankara, s. 111-126.

_____ (2014). “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Nusayrîleri Sünnileştirme Çabaları”, *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu*, 20-21 Şubat 2014, Selanik, İç ve Dış Bildiriler, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 95-114 (355?).

AKGÜNDÜZ, Ahmet (1991). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, 3. Kitap: Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul.

_____ (1994). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, 7/I. Kitap: Kanunî Devri Kanunnâmeleri (IV), 7/II. Kitap: II. Selim Devri Kanunnâmeleri*, 7. Cilt, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

ALKAN, Necati (2012). “Fighting for the Nusayri Soul: State, Protestant Missionaries and `Alawis in the Late Ottoman Empire”, *Die Welt des İslam*, 52,s. 23-50.

ALTUNDAĞ, Şinasi (1988). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi (1831-1841)*, I. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- ASLAN, Dilek (2006). *512 Numaralı Mufassal Tahrir Defterine Göre 1571-1572 Cebele Sancağı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Elazığ.
- AŞGIN, Sait (2015). “Vilayet Nizamnamesi ve Mülki İdare Sistemi”, *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Erkan Tural&Selim Çapar, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Öncü Basımevi, Ankara, s. 312-327.
- AVCI, Yasemin (2004). *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- AY, Zahide (2012). *Ortaçağ İnan`ında ve Anadolu`nda Şiilik İzlerinin Arka Planı: Alamut Sonrası Nizarî İsmaililiği (13-15. Yüzyıllar)*, Önsöz Yayıncılık, İstanbul.
- AYDIN, Bilgin (2009). “Salnâme”, *D. İ. A.*, Cilt: 36, s. 51-54.
- AYDIN, Mehmet Akif (2003). “Mahkeme (Osmanlı Devleti`nde Mahkeme kısmı)”, *D. İ. A.*, Cilt: 27, s. 341-344.
- ANTONIUS, George (1938). *The Arab Awakeing, The Story of The Arab National Movement*, Khayats, 92-94, Rue Bliss, Beirut, Lebanon.
- ARAYANCAN, Ayşe Atıcı (2017). *Hasan Sabbâh ve Alamût, “Nizari İsmailileri”*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- ARTUÇ, Nevzat (2008). *Cemal Paşa, Askeri ve Siyasi Hayatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATLIOĞLU, Yasin (2014). *Savaşta ve Barışta Lübnan Marunîleri, Aziz Marun`dan İç Savaş`a Marunî Kimliği ve Çatışma*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, Ali İhsan (2016). *Osmanlı Filistininde Bir Sancak Akka*, Taş Mektep Yayınları, İstanbul.
- AYKUT, Şevki Nezih (2018). *Ahmet Cevdet Paşa (1238-1312/1823-1895), Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği, Hakkında Yapılan Araştırma ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- BAHADIR, Gürhan (2013). *Antakya Haçlı Prensligi (1098-1126)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları (Pegem Akademi Yay., Ankara).

- BAKTIAYA, Adil (2017). *Osmanlı Suriyesi`nde Arapçılığın Doğuşu, Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BAR-ASHER, Meir M.-KOFISKY, Aryeh (2002). *The Nusayri-`Alawi Religion, An Enquiry into Its Theology and Liturgy*, Brill (Leiden, Boston, Köln), The Netherlands.
- _____ (2005). “Ali b. Ebi Talib`in İlahi Vasıflarına Dair Nusayri Öğretisi ve VII./XIII. Yüzyıldan Kalma Yayınlanmamış Bir Risaleye Göre Nusayri Üçlemesi”, *Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali*, Hazırlayan: Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 137-172.
- BAYAT, Fazıl (2012). “Trablusşam Eyaleti”, *D. İ. A.*, 41. Cilt, İstanbul, s. 295-296.
- BAYKARA, Tuncer (1988). *Anadolu`nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu`nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- BEYAZIDOĞLU, Hayriye (2010). *Salnamelere Göre Beyrut (H. 1310/ M. 1893 – H. 1326/M. 1908)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara.
- BEŞE, Ahmet (2010). “İngiliz ve Amerikan Kayıtlarında Nusayriler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 54. Sayı (Bahar), Ankara, s.159-182.
- BİLGENOĞLU, Ali (2007). *Osmanlı Devlet`nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya.
- BİLGİLİ, Ali Sinan (2010). “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Adana, Tarsus ve Mersin Bölgesi Nusayrileri (19-20. Yüzyıl)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 54. Sayı (Bahar), Ankara, s. 49-78.
- BİLGİLİ, Ali Sinan, TOZLU, Selahattin, AKBULUT, Uğur, ÜRKMEZ, Naim (Yayına Hazırlayanlar) (2010). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrîlik (1745-1920)*, T.C. Gazi Üniversitesi, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara.
- BOZARSLAN, Hamit (2015). *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu`nun Sonunda El-Kaide`ye*, Çeviren: Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul.

- BOZKURT, Gülnihal (1996). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- BUZPINAR, Şit Tufan (2003), “Lazkiye”, *D. İ. A.*, 27. Cilt, s. 117-118.
- CAN, Şule (2011). *Nusayrılık: Sır ve Direniş*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- ÇADIRCI, Musa (2007), *Tanzimat Sürecinde Türkiye, Ülke Yönetimi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- _____ (2008). *Tanzimat Sürecinde Türkiye, Askerlik*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- _____ (2011). *Tanzimat Sürecinde Türkiye, Anadolu Kentleri*, Derleyen: Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- _____ (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÇAKAR, Enver (2003). “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdari Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, Elazığ, s. 351-374.
- _____ (2012) *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÇAKMAK, Yalçın (2018). *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Kızılbaş/Alevi Siyaseti (1876-1909)*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara.
- ÇAPAR, Ali (2013) *The History of Nusayris (Alawis) in Ottoman Syria, 1831-1876*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Arkansas, Fayetteville.
- ÇELİK, Kürşat (2010). *Osmanlı Hakimiyetinde Beyrut (1839-1918)* Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ.
- DAFTARY, Farhad (2005). *İsmaililer, Tarih ve Öğretileri*, Çeviren: Erdal Toprak, Doruk Yayıncılık, İstanbul.

- _____ (2016). *Şii İslam Tarihi*, Çeviren: Ahmet Fethi, Alfa Tarih, İstanbul.
- DAVİSON, Roderic H. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, Türkçesi: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- DEMİR, Mahmut (2017). *13. Yüzyıl Doğu Akdenizi'nin (Antalya-Alanya-Misis-Tarsus-Anazarba-Lazkiye-Süveydiye) Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Antalya.
- DERİNGİL, Selim (2007). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çeviren: Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009a). "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Simgesel ve Törenselleşme Doku: "Görünmeden Görünmek"', *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.53-91.
- _____ (2009b). "II. Abdülhamid Döneminde Devletin Kamusal İmajının Dönüşümü: İdeolojik Meseleler ve Tepkiler (1876-1908)", *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 111-139.
- DEVELİOĞLU, Ferit (2002). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Eski ve Yeni Harflerle, Yayına Hazırlayan: Aydın Sami Güneşal, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- DOUWES, Dick-LEWIS, Norman N. (1989). "The Trials of Syrian İsmailis in the First Decade of the 20th Century", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 21, No. 2, May, s. 215-232.
- DOUWES, Dick (1993). "Knowledge and Oppression; The Nusayriyya İn TheLate Ottoman Period", *Convegno Sul Tema La Shi'a Nell'Impero Ottomano* (Roma, 15 Aprile 1991), Accademia Nazionale Dei Lincei Fondazione Leone Caetani 25, Estratto, Roma, s. 149-169.
- _____ (2000). *The Ottomans in Syria, A History of Justice and Oppression*, İ.B. Tauris, London-Newyork.

- _____ (2003). “Şiddetin Yeniden Örgütlenmesi: Osmanlı Suriye’inde Geleneksel ve Zorunlu Askerlik”, *Devletin Silâhlanması, Ortadoğu’da ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Derleyen: Eric Jan Zürcher, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 123-143.
- EBU ZEHRA, Muhammed (2011). *Mezhepler Tarihi*, Çeviren: Sıbğatullah Kaya, Çelik Yayınevi, İstanbul.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra (2016). *Osmanlı Hukukuk, Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul.
- _____ (2017). *Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul.
- EL-HALEBİ, Süleyman Abdullah (2013). *Taifete’l-Nusayriya, Tarihha ve Akaidha ve Teviletha el-Batiniyya*, Emtac, Li’l-Tabaat ve’l-Neşr ve’l-Tavzi’, El-Ardan, Umman.
- ELİADE, Mircea (2013). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Muhammed`den Reform Çağına*, Çeviren: Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ELİSSÉEFF, N. (1986). “Al-Lâdhikiyya”, *The Encyclopaedia of İslam*, New Edition, Vol. V, Edited by C.E. Bosworth, E. Van Donzel, B. Lewis and Ch. Pellat, Prepared by A Number of Leading Orientalists, E.J. Brill, Leiden, s. 589-593.
- ER, Abdullah (2010). “Fransızca Yazılı Kaynaklarda Nusayrîler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 54. Sayı (Bahar), Ankara, s. 149-158.
- ERCAN, Yavuz (2007). *Toplu Eserler: II, Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- ERENDOR, Metin (2016). *Suriye ve Türkmenler*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.
- ESKİOCAK, Nasreddin (1998). *Yaratıcının Azameti ve Kur’an’daki Reankarnasyon*, Can Yayınları, İstanbul.
- EŞ-ŞERİF, Munir (el-Üstaz) (1993/1415). *El-Muslimûne el-Alaviyûn, Men Hum ve Eyne Hum*, Müesseset el-Belağ, Beyrut-Lubnan.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi (2008). *Günümüz İslâm Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir.

- FİNDLEY, Carter V. (2011). *Modern Türkiye Tarihi, İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, Çeviri: Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul.
- FİRRO, Kais (2013). “Nusayrîliğin Milliyetçilik ve Milli Devlete Adaptasyonu”, *Tarihi Boyutlarıyla Türkiye`de Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, s. 219-231.
- FORTNA, Benjamin C. (2005). *Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu`nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- FRAZEE, Charles A. (2009). *Katolikler Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923*, Tercüme: Cemile Erdek, Küre Yayınları, İstanbul.
- FRİEDMAN, Yaron (2001). “Al-Huseyn ibn Hamdân al-Khasîbî A Historical Biography of the Founder of the Nusayrî-`Alawite Sect”, *Studia İslamica*, No. 93, s. 91-112.
- _____ (2010). *The Nusayri-`Alawis, An İntroduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*, Brill, Leiden-Boston.
- GELVİN, James L. (2016). *Modern Ortadoğu Tarihi 1453-2015*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- GEORGEON, François (2012). *Sultan Abdülhamid*, Çeviren: Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul.
- GÜNAY, Selçuk (1995). “II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan`da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri”, *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:17, sayı:28, s. 85-108.
- GÜNEŞ, Mehmet (2014a). *Osmanlı Devletinde Kaymakamlık (1842-1871)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2014b). *Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi (1829-1871)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2015). *Osmanlı Döneminde Vilâyet İdaresinin Esasları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (2014). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu`nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirelmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- HEYD, W. (2000). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Türkçeye Çeviren: Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- HİTTİ, Philip K. (2011). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çeviri: Salih Tuğ, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- HODGSON, Marshall G.S. (2005). *The Secret Order of Assassins, The Struggle of the Early Nizârî İsmâ`îlîs Against the İslamic World*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, Pennsylvania.
- HONİGMANN, E. (1988a). “Lazkiye”, (Bu madde Besim Darkot tarafından ikmal edilmiştir), *İA.*, 7. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 22-25.
- _____ (1988b). “Merkab”, *İA.*, 7. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 766-768.
- İŞİK, Ramazan (2003). *Maruni Kilisesi*, Basılmamış Doktor Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Ana Bilim Dalı, Ankara.
- İNALCIK, Halil (2009). *Seçme Eserler-II, Devlet-i `Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İSMAİL, Adel (Ambassadeur du Liban) (1978). *Documents Diplomatiques et Consulaires Relatifs A L'Hisyoire du Liban, Et des Pays du Proche-Orient du XVII. Siécle A Nos Jours*, Éditions des Oeuvres Politiques et Historiques, Beyrouth.
- _____ (1979). *Documents Diplomatiques et Consulaires Relatifs A L'Hisyoire du Liban, Et des Pays du Proche-Orient du XVII. Siécle A Nos Jours*, Éditions des Oeuvres Politiques et Historiques, Beyrouth.
- İSSAWİ, Charles (1977). “British Trade and The Rise of Beirut, 1830-1860”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 8, No. 1 (Jan., 1977), s. 91-101.
- İVANOV, Nikolay (2013). *Osmanlı'nın Arap Ülkelerinin Fethi 1516-1574*, Çevirenler: İlyas Kemaloğlu, Rakhat Abdieva, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARPAT, Kemal (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çeviri: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- _____ (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Yayına Hazırlayan ve Çeviren: Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul.
- _____ (2010a). *İslam'ın Siyasallaşması*, İngilizce'den Çeviren: Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2010b). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KAŞTAN, Yüksel (2016). "Osmanlı Devleti'nde '1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-i Muvakkat' ile Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması", *OSMED-Osmanlı Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2016, s. 78-98.
- KAYALI, Hasan (2003). *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Çeviren: Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KENANOĞLU, M. Macit (2004). *Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul.
- _____ (2007). "Nizâmiye Mahkemeleri", *D.İ.A.*, Cilt: 33, s. 185-188.
- KESER, İnan (2008a). *Nusayrilik, Arap Aleviliği*, Karahan Kitabevi, Adana.
- _____ (2008b). *Kent, Cemaat, Etnisite, Adana ve Adana Nusayrileri Örneğinde Kamusalılık*, Ütopya Yayınları, Ankara.
- _____ (2016). *Nusayri Alevilik, Tarih, İnanç, Kimlik*, Karahan Kitabevi, Adana.
- KHOURY, Philip S. (1987). *Syria and The French Mandate, The Politics of Arab Nationalism 1920-1945*, I.B. Tauris & Co Ltd Publishers, London.
- KILIÇ, Selda (2005). "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", *A.Ü., DTCF., Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXIV, Sayı: 37, Mart, Ankara, s. 99-111.
- KILIÇ, Orhan (1997). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ.

- _____ (2011). *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye Tarihi Coğrafyası XIX. Yüzyılda İdare Yapısı*, İdeal Kültür & Yayıncılık, İstanbul.
- KIRMIZI, Abdülhamit (2007). *Abdülhamid'in Valileri, Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Osmanlı Araştırmaları 2, Klasik Yayınları, İstanbul.
- KİESER, Hans-Lukas (2018). *İskalanmış Barış, Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, Çeviren: Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KİREMİT, İlker (2012). *XIX. Yüzyılda Nusayriler (Arap Alevileri)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- _____ (2014). "İnanç ve Tarihte Nusayriler (Arap Alevileri) Üzerine Genel Bir Değerlendirme" (Bildiri), *Bingöl Üniversitesi Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*, 03-05 Ekim 2013, Bingöl, s. 712-730.
- _____ (2015). "Nusayriler (Arap Alevileri) Üzerine Bir Değerlendirme: Kimlik ve Öteki Olma", *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşılık, Tarih-Kimlik-İnanç-Ritüel, Derleyenler: İmran Gürtaş-Yalçın Çakmak*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 369-395.
- KHOURY, Philip S. (1987). *Syria and The French Mandate, The Politics of Arab Nationalism 1920-1945*, I.B.Tauris & Co. Ltd, London.
- KODAMAN, Bayram (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- KUŞÇU, Ayşe Dudu (2013). *Eyyübî Devleti Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KÜÇÜKSİPAHİOĞLU, Birsal (2007). *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- LEWIS, Bernard (2011). *Ortadoğu, İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, Çeviri: Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- _____ (2016). *Haşhaşiler, İslâm'da Radikal Bir Tarikat*, Çeviren: Kemal Sarısözen, Kapı Yayınları, İstanbul.
- MANSFIELD, Peter (Nicolas Pelham'ın Katkılarıyla) (2012), *Ortadoğu Tarihi*, İngilizceden Çeviri: Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul.

- MA`OZ, Moshe (1968). *Ottoman Reform in Syria, and Palestine 1840-1861, The Impact of the Tanzimat on Politics and Society*, Clarendon Press, Oxford.
- _____ (2011), “Tanzimat`ın İlk Yıllarında Modernleşme Hareketinin Suriye Siyaseti ve Toplumunu Üzerindeki Etkisi”, Çeviren: Hayrettin Pınar, *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Editörler: Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 265-285.
- MARCUS, Abraham (2013). *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, Tercüme: Mehmet Emin Baş, Küre Yayınları, İstanbul.
- MASSIGNON, Louis (1988). “Nusayriler”, *İ.A.*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 365-370.
- MERTCAN, Hakan (2009). “Nusayriler (Arap-Aleviler) ve Türkiye`de Ulus Devlet İnşa Sürecindeki Konumları”, *Resmi Tarih Tartışmaları-8, Türkiye`de “Azınlıklar”*, Editörler: Fikret Başkaya, Sait Çetinoğlu, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, s. 141-174.
- _____ (2013). *Türk Modernleşmesinde Arap Aleviler (Tarih, Kimlik, Siyaset)*, Karahan Kitabevi Yayınları, Adana.
- MOOSA, Matti (1988). *Extremist Shiites, The Ghulat Sect*, Syracuse University Press, Syracuse, Newyork.
- NORMAN, N. Lewis (1987). *Nomads and Settlers in Syriaand Jordan, 1800-1980*, Cambridge UniversityPress, Cambridge.
- OCAK, A. Yaşar (2013). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler,15-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- OLSSON, Tord (2010). “Dağlıların ve Şehirlilerin ‘İrfan’ı Suriyeli Alevilerin ya da Nusayrilerin Mezhebi”, *Alevi Kimliği*, Editörler: T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere, Çeviri: Bilge Kurt Torun, Hayati Torun, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, s. 234-258.
- ORHA, Zafer (2017). *Beyrut Vilayeti`nde Osmanlı İdaresi (1887-1909)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- ORTAYLI, İlber (2004a). “19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Beyrut Üzerine Bazı Notlar”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Makaleler I, 2. Baskı, Ankara, s. 145-163.
- _____ (2004b). “Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Makaleler I, 2. Baskı, Ankara, s. 312-332.
- _____ (2005). “Osmanlılar'da Millet Sistemi”, *D.İ.A.*, Cilt 30, s. 66-70.
- _____ (2011). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (2012). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- _____ (2013). “Alevîlik, Nusayrîlik ve Bâb-ı Âlî”, *Tarihi Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, s. 37-48.
- _____ (2014). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- _____ (2016a). “Alevîlik, Nusayrîlik ve Bâbîâlî”, *Batılılaşma Yolunda*, İnkilâp Kitabevi, s. 317-328.
- _____ (2016b). “Osmanlı İmparatorluğunda “Millet” Nizamı”, *Batılılaşma Yolunda*, İnkilâp Kitabevi, s. 227-237.
- Osmanlı Belgelerinde Suriye* (2013). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, (Yayın No: 129), İstanbul.
- ÖKTEN, Ali İhsan (2017). *Anadolu'nun Sırlı Aynası, Arap Aleviler (Nusayriler)*, Karahan Kitabevi, Adana.
- ÖNEN, Nizam-REYHAN, Cenk (2011). *Mülkten Ülkeye, Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÖNEY, Celal (2016). *19. Yüzyılın İkinci Yarısından Günümüze Suriye, Lübnan ve Filistin Üçgeninde Protestan Misyonlarının Nüfuz Mücadelesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- ÖZ, Mustafa (1997). “Haşîşiyye”, *D.İ.A.*, 16. Cilt, s. 418-419.

- _____ (2012). *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- ÖZ, Mustafa-Eş-ŞEK`A, Mustafa Muhammed (2001). “İsmâiliyye”, *DİA*, Cilt 23, s. 128-133.
- ÖZBEK, Tarık (2006). *Nusayri Etnik Kimliğinin Simgesel Oluşumu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- PALABIYIK, M. Hanefî, “Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 54. Sayı (Bahar), Ankara 2010, s. 19-48.
- PİPES, Daniel (1989). “The Alawi Capture of Power in Syria”, *Middle East Studies*, Vol. 25, No. 4, s. 429-450.
- REİNKOWSKİ, Maurus (2012). *Düzenin Şeyleri, Tanzimat`ın Kelimeleri, 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması*, Çeviren: Çiğdem Canan Dikmen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- REYHAN, Cenk (2015). “1864-1871 Vilayet Nizamnamelerinde İdare Meclisleri: Osmanlı Taşrasında Bir Örnek Yönetim Modeli”nin Kuruluş Sorunu”, *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Erkan Tural&Selim Çapar, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Öncü Basımevi, Ankara, s. 51-68.
- REYHANİ, Mahmut (1997). *Gölgesiz Işıklar-II, Tarihte Aleviler*, Can Yayınları, İstanbul.
- RUSTUM, Asad Jibrail (1924). “Syria under Mehemet Ali”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol. 41, No 1 (Oct. 1924), pp. 34-57.
- SAKİN, Orhan (2008). *Osmanlı`da Etnik Yapı, Müslümanlar: Türkmenler, Kürtler, Arnavutlar, Boşnaklar; Hristiyanlar: Ermeniler, Rumlar, Bulgarlar, Sırp; Yahudiler, Süryaniler, Kiptiler, Samiriler, 1914 Nüfusu*, Bizim Kitaplar (Ekim) Yayınları, İstanbul.
- SALİBİ, Kamal S. (1987). *Syria Under İslam: Empire on Trial 634-1097*, Caravan Books, USA.

SALİBİ, Kamal-KHOURY, Yusuf K. (Editors) (1995a). *The Missionary Herald, Reports From Ottoman Syria 1819-1870*, Volume 2: 1828-1835, Royal İnstitute for İnter-Faith Studies-Amman-Jordan, Mediterranean Press, Beirut.

_____ (1995b). *The Missionary Herald, Reports From Ottoman Syria 1819-1870*, Volume 3: 1836-1846, Royal İnstitute for İnter-Faith Studies-Amman-Jordan, Mediterranean Press, Beirut.

_____ (1995c). *The Missionary Herald, Reports From Ottoman Syria 1819-1870*, Volume 4: 1847-1860, Royal İnstitute for İnter-Faith Studies-Amman-Jordan, Mediterranean Press, Beirut.

_____ (1995d). *The Missionary Herald, Reports From Ottoman Syria 1819-1870*, Volume 5: 1861-1870, Royal İnstitute for İnter-Faith Studies-Amman-Jordan, Mediterranean Press, Beirut.

SAMUR, Sebahattin (1989). *Suriye Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1840-1908)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Bölümü, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara.

_____ (1995). *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, Erciyes Üniversitesi Yayınları (Yayın No: 86), Kayseri.

SERTOĞLU, Midhat (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli-Haritalı*, VI. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

SERTEL, Ergin (2005). *Dini ve Etnik Kimlikleriyle Nusayriler*, Ütopya Yayınevi, Ankara.

SEVİM, Ali (2000). *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (1996). "Yerel Yönetim Metinleri (III) Tuna Vilayeti Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5, Sayı 2, Mart 1996, s. 67-81.

SEZER, Selim (2017). *Osmanlı Suriyesi'nde İslahat Tartışmaları ve Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Suriye Siyaseti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, İstanbul.

- SHAMBROOK, Peter A. (1998). *French Imperialism in Syria 1927-1936*, İthaca Press, Lebanon.
- SİNANOĞLU, Abdülhamid (1997). *Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı (Çağımızda Batınlık Örneği)*, Esra Yayınları, Konya.
- SOMEL, Selçuk Akşin (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908), İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, Çeviren: Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TALHAMY, Yvette (2008). "The Nusayri Leader İsmail Khayr Bey and the Ottomans (1854-58)", *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No. 6, November, s. 895-908.
- _____ (2010). "The Fetwas and the Nusayri/Alawis of Syria", *Middle Eastern Studies*, Vol. 46, No. 2, Mart, s. 175-194.
- _____ (2011a). "Conscription among the Nusayris ('Alawis) in the Nineteenth Century", *British Journal of Middle Eastern Studies*, April, 38 (1), s. 23-40.
- _____ (2011b). "American Protestant Missionary Activity among the Nusayris (Alawis) in Syria in the Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies*, Vol. 47, No. 2, s. 215-236.
- TAN, Muzaffer (2009). "Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 13, Sayı: 39, (Bahar), s. 73-86.
- _____ (2012). "Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17: 2, s. 111-145.
- TAŞPINAR, İsmail (2003). "Mârûnîler", *D.İ.A*, Cilt 28, s. 71-72.
- TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- TİBAWİ, A.L. (1966). *American Interests in Syria 1800-1901, A Study of Educational, Literary and Religious Work*, Clarendon Press, Oxford.
- TOKSÖZ, Meltem (2011). "Reform ve Yönetim: Devletten Toplumla, Merkezden Bölgeye Osmanlı Modernleşmesi", *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Editörler: Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 209-226.

- TOZLU, Selahattin (2010a). “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrîleri (19. Yüzyıl)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 54. Sayı (Bahar), Ankara, s. 79-110.
- _____ (2010b). “Nusayrîler ve Nusayrîlik Bibliyografyası”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 54. Sayı (Bahar), Ankara, s. 323-350.
- TOZLU, Selahattin-ÜRKMEZ, Naim (Hazırlayanlar) (2017). *Nusayrîler, Tarih, İnanç, Edebiyat ve Kaynakça*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- TURAL, Erkan-ÇAPAR, Selim (2015). “Ekler (Kısım)”, *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Erkan Tural&Selim Çapar, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Öncü Basımevi, Ankara, s. 370-440.
- TURAN, Ahmet (1996). “Kitâbu'l-Mecmu`u`nun Tercümesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 8, Samsun, s. 5-18.
- _____ (2000). *İslam Mezhepleri Tarihi, İslam`da Siyasi Düşüncenin Oluşumu*, Sidre Yayınları, Samsun.
- TÜMKAYA, Yunus (2004). *Farklılığa Rağmen Bir Olmak, Nusayri Alevi Dünyasında Bir Gezi*, Can Yayınları, İstanbul.
- TÜRK, Hüseyin (2005). *Nusayrîlik, İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- TÜRKÖNE, Mümtaz`er (2014). *Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- TÜRKYILMAZ, Zeynep (2009). *Anxieties of Conversion Missionaries, State and Heterodox Communities in The Late Ottoman Empire*, A Dissertation Submitted in Partial Satisfaction of The Requirements for The Degree Doctor of Philosophy in History, University of California, Los Angeles.
- ULUÇAY, Ömer (1996). *Arap Aleviliği, Nusayrîlik*, (Araştırma-İnceleme), Hakan Ofset, Adana.
- UYANIK, Ercan (2014). “II. Abdülhamit ile Amerikan Protestan Misyonerlerinin Eğitim Mücadelesi: Amerika`ya Kaçırılan Nusayri Kızlar,” *Kebikeç*, 37, s. 35-56.

- UYGUN, Süleyman (2015). *Osmanlı Sularında Rekabet Mesajeri Maritim Vapur Kumpanyası (1851-1914)*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1982). *Osmanlı Tarihi, XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar*, III. Cilt, 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2006). *Osmanlı Tarihi, İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ÜNVER, Metin (2015). "Vilayet Nizamnamelerinin Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatına Etkileri (1864-1876)", *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Erkan Tural&Selim Çapar, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Öncü Basımevi, Ankara, s. 97-125.
- ÜRKMEZ, Naim-EFE, Aydın (2010). "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler Hakkında Genel Bilgiler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 54. Sayı (Bahar), Ankara, s. 127-134.
- ÜRKMEZ, Naim (2012). *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Erzurum.
- ÜZÜM, İlyas (2007). "Nusayrîlik", *D.İ.A.* Cilt: 33, s. 270-274.
- WİNTER, Stefan (2004). "The Nusayrîs Before the Tanzimat in the Eyes of Ottoman Provincial Administrators, 1804-1834", *From the Syrian Land to the States of Syria and Lebanon*, Edited by: Thomas Philipp and Christoph Schumann, Ergon Verlag Würzburg in Kommission, Beirut, s. 97-112.
- _____ (2016). *A History of `Alawis, From Medieval Aleppo to The Turkish Republic*, Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- YAVUZ, Züleyha (2010). *Beyrut-Şam Demiryolunun İnşası ve İşletilmesi (1891-1914)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- YİĞİT, İsmail (2001). "Kalavun", *D.İ.A.*, 24. Cilt, s. 227-228.
- ZACHS, Fruma (2005). *The Making of A Syrian Identity, Intellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut*, Brill, Leiden-Boston.

ZAMİR, Meir (1981). "Population Statistics of the Ottoman Empire in 1914 and 1919", *Middle Eastern Studies*, Vol. 17, No. 1 (Jan.,1981), s. 85-106.

ZÜRCHER, Eric Jan (2003). "Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi (1844-1918)", *Devletin Silâhlanması, Ortadoğu`da ve Orta Asya`da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Derleyen: Eric Jan Zürcher, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 87-104.

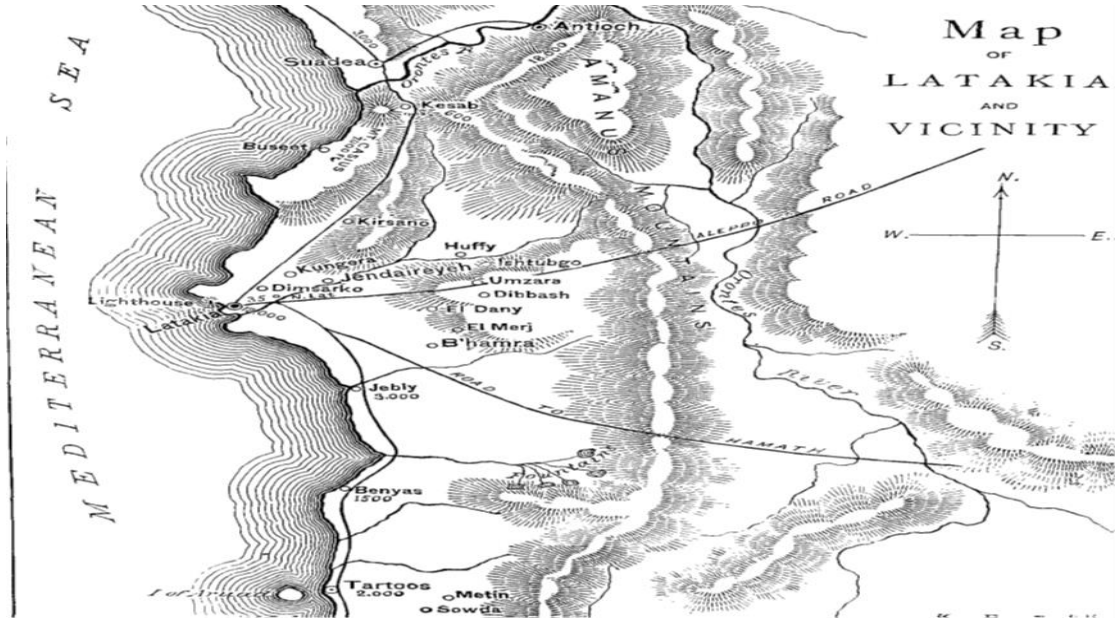
EKLER

Ek-1: Lazkiye Sancağını Gösteren Harita

Kaynak: BOA. HRT. 520.

Ek-2: Misyoner Kayıtlarında Lazkiye Bölgesi

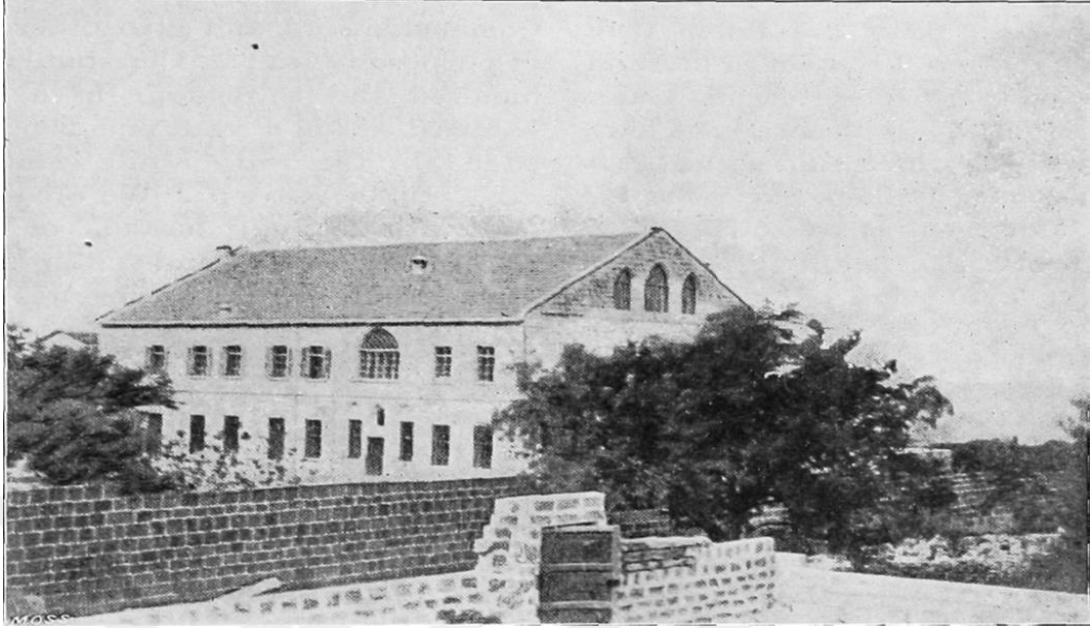

Kaynak: Herald of Mission News, 1887: 106`dan sonra.

Ek-3: Lazkiye Limanını Gösteren Harita

Kaynak: BOA. HRT.h. 527-1.

Ek-4: Lazkiye`de inşa edilmiş bir misyoner binası

Kaynak: The Reformed Presbyterian and Covenanters, 1893: 396; Herald of Mission News, 1893: 227.

Ek-5: Lazkiye`deki Erkek Okulu (RPFNA`ya ait)

Kaynak: Olive Trees, 1898: 231.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 23/01/2019

Tez Başlığı: Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Sancağı: Lazkiye (1864-1918)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

23/01/2019

Adı Soyadı: İlker KİREMİT
Öğrenci No: N12142385
Anabilim Dalı: HİSTORY
Programı: HİSTORY
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Doç. Dr. Selda GÜNER

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT

Date: 23/01/2019

Thesis Title: An Ottoman Sanjak in Process of Change: Latakia (1864-1918)

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

23/01/2019

Name Surname: İlker KİREMİT
Student No: N12142385
Department: HISTORY
Program: HISTORY
Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Assoc. Prof. Dr. Selda GÜNER

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORIJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 17/01/2019

Tez Başlığı : Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Sancağı: Lazkiye (1864-1918)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası; b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 322 sayfalık kısmına ilişkin, 17/01/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

17.01.2019

İmza

Adı Soyadı: İlker KİREMİT

Öğrenci No: N12142385

Anabilim Dalı: TARİH

Programı: TARİH

Statüsü: Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç. Dr. Selda GÜNER

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Ph.D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT

Date: 17/01/2019

Thesis Title : An Ottoman Sanjak in Process of Change: Latakia (1864-1918)

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 17/01/2019 for the total of 322 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 4 %.

Filtering options applied:

- Approval and Declaration sections excluded
- Bibliography/Works Cited excluded
- Quotes excluded
- Quotes included
- Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

17/01/2019

Name Surname: İlker KİREMİT
Student No: N12142385
Department: HISTORY
Program: HISTORY
Status: Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Assoc. Prof. Dr. Selda GÜNER